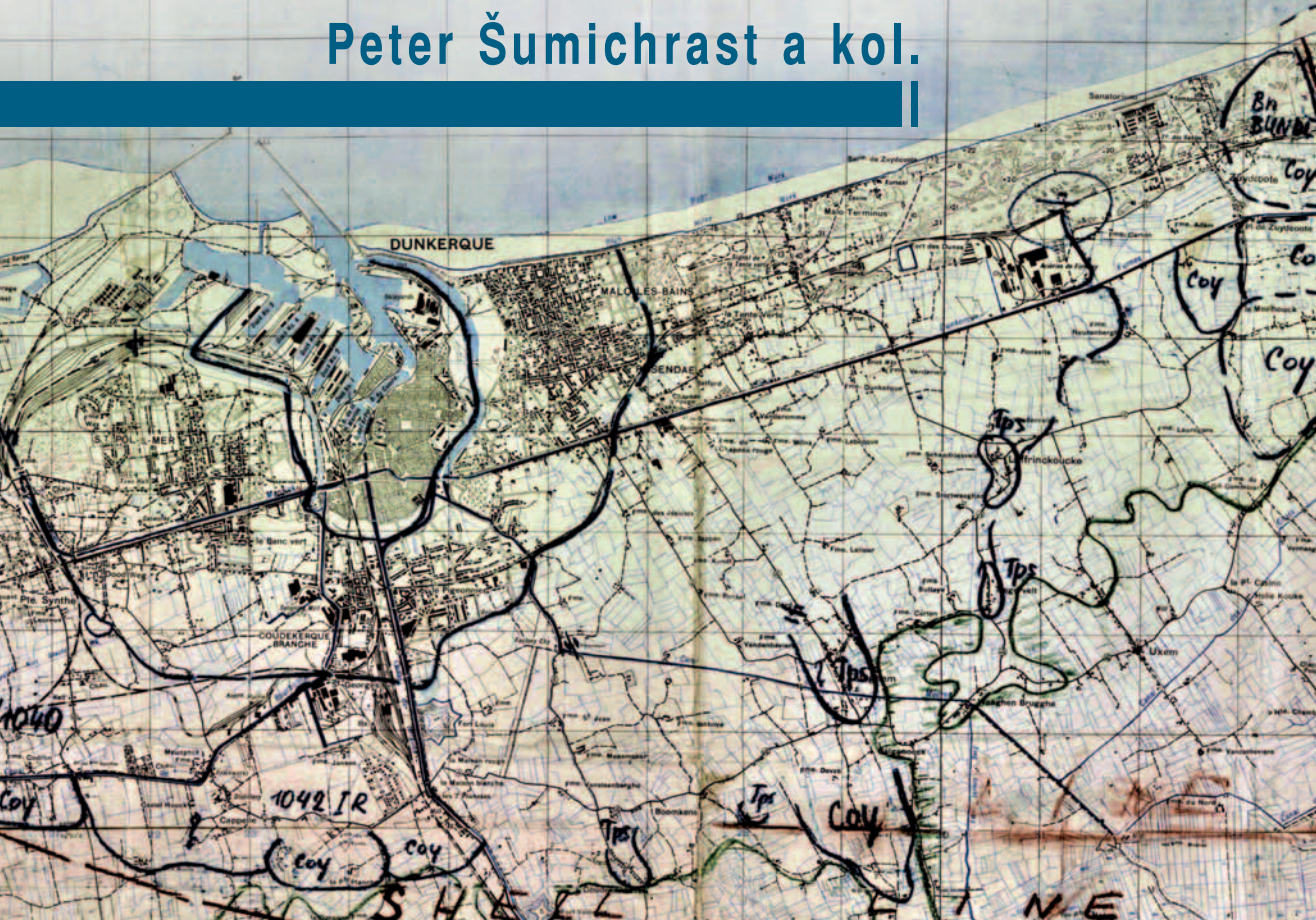

Peter Šumichrast a kol.

SLOVENSKO PROTI FAŠIZMU
NA STRANE DEMOKRACIE

Vojenský historický ústav

SLOVENSKO PROTI FAŠIZMU SLOVENSKO NA STRANE DEMOKRACIE

Životné jubileum Jozefa Bystrického

Peter Šumichrast a kol.

SLOVENSKO PROTI FAŠIZMU
SLOVENSKO NA STRANE DEMOKRACIE
Životné jubileum Jozefa Bystrického

©Vojenský historický ústav

© Autorský kolektív: PhDr. Igor Baka, PhD., Stanislav Bursa, Mgr. Peter Bystrický, PhD., plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc., PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Stanislav Mičev, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., JUDr. Oldřich Pejs, Dr. Imrich Purdek, PhD., PhDr. Jiří Rajlich, PhD., doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., PhDr. Michal Schvarc, PhD., doc. PhDr. Marek Syrný, PhD., PaedDr. Ján Stanislav, CSc., Mgr. Božena Šeďová, pplk. v. zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., PhDr. Marian Uhrin, PhD., doc. PhDr. Zlatica Zudová-Lešková, CSc.

Kolektívnu monografiu zostavil: pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD.

Recenzenti: Prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

PhDr. Igor Graus, PhD.

Zodpovedná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Preklad resumé do angličtiny: Mgr. Zuzana Jánska

Návrh obálky a grafická úprava: Ing. arch. Marek Kacvinský

Tlač: DMC, s. r. o., Nové Zámky

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovat', uchovávat' ani prenášať prostredníctvom nijakých médií bez predchádzajúceho písomného súhlasu autorov.

Vydal: Vojenský historický ústav v Bratislave 2020

ISBN 978-80-89523-65-8

N O R T H S E A

Peter Šumichrast a kol.

Životné jubileum
Jozefa Bystrického

SLOVENSKO PROTI FAŠIZMU NA STRANE DEMOKRACIE

Vojenský
historický
ústav

Obsah

Predhovor	
Acta, non verba (Činy, nie slová) <i>Peter Šumichrast</i>	11
Fenomén vojny v dejinách <i>Vladimír Segeš</i>	16
Ťaženie v Itálii 535 – 540 a 1943 – 1945 <i>Peter Bystrický</i>	32
Z histórie Dunajskej flotily rakúsko-uhorskej monarchie 1871 – 1918 <i>Miloslav Čaplovič</i>	51
Čakanie na vojnu (medzi Mníchovom a protipolským ťažením s odozvami k dnešku) <i>Zlatica Zudová-Lešková</i>	64
„Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939 <i>Michal Schvarc</i>	75
Personální předpoklady zrodu slovenské útočné vozby <i>Oldřich Pejs</i>	93
Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany <i>Peter Kralčák</i>	116
Výchova a vzdelávanie židovských detí v pracovných táboroch <i>Katarína Mešková Hradská</i>	129
Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945 <i>Imrich Purdek</i>	144
Prepad hotela Slávia vo Vrútkach. K situácii v Turci v predvečer vypuknutia SNP <i>Igor Baka</i>	174

K problematike výzbroje povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku <i>Marian Uhrin</i>	185
Sovietska operačná skupina 5. orlovskeho leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov <i>Stanislav Bursa – Ján Stanislav</i>	205
Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944 <i>Jiří Rajlich</i>	226
„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“. K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania <i>Peter Šumichrast</i>	300
Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945 <i>Stanislav Mičev</i>	313
Formovanie bipolárneho sveta na príklade simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945 <i>Slavomír Michálek</i>	323
Dopad financovania vojnového hospodárstva na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky <i>Ludovít Hallon</i>	337
Politický boj o armádu na Slovensku medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948 <i>Marek Sýrný</i>	357
Bibliografia publikačnej tvorby doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc. <i>Božena Šedová</i>	367
Pramene a výber z literatúry	379
Výberový menný register	395
Autori	402
Summary	403

Content

Preface	
Acta, non verba (Actions, not Words) <i>Peter Šumichrast</i>	11
The Phenomenon of War in History <i>Vladimír Seges</i>	16
Campaign in Italy 535 – 540 and 1943 – 1945 <i>Peter Bystrický</i>	32
From the History of the Austro-Hungarian Monarchy Danube Fleet 1871 – 1918 <i>Miloslav Čaplovič</i>	51
Waiting for the War (between Munich and anti-Polish campaign with Echoes to this Day) <i>Zlatica Zudová-Lešková</i>	64
“Slovaks are able to Ensure Protection of the Country and its Borders”. Occupation of Western Slovakia by Wehrmacht and Conflict with Hungary in Eastern Slovakia in March 1939 <i>Michal Schvarc</i>	75
Personal Presumptions for the Rise of Slovak Attack Vehicles <i>Oldřich Pejs</i>	93
Some Aspects of Building the Officer and Non-Commissioned Officer Corps of the National Defence Working Corps <i>Peter Kralčák</i>	116
Education and Upbringing of Jewish Children in Work Camps <i>Katarína Mešková Hradská</i>	129
Military Symbolism of the Czechoslovak Foreign and Domestic Troops in 1939 – 1945 <i>Imrich Purdek</i>	144
Assault of the Slávia Hotel in Vrútky. On the Situation in Turiec on the Eve of the SNU Outbreak <i>Igor Baka</i>	174

On the Issue of Armament of the 1st CS Rebel Army in Slovakia <i>Marian Uhrin</i>	185
Soviet Operational Group of the 5th Orlov Long Range Aviation Corpse within the Air Bridge and its Commander General Colonel B. F. Čirskov <i>Stanislav Bursa – Ján Stanislav</i>	205
Asymmetric Air War. Deployment of Luftwaffe against the Rebel Slovakia, August – October 1944 <i>Jiří Rajlich</i>	226
“As far as I know, Slovaks are our friends”. On the fate of German aviators taken captive during the Slovak National Uprising <i>Peter Šumichrast</i>	300
Activities of anti-Soviet Armed Units in the Territories Liberated by the Red Army in 1944-1945 <i>Stanislav Mičev</i>	313
Shaping the Bipolar World on the Example of Simultaneous Departure of the Allied Armies from CSR at the End of 1945 <i>Slavomír Michálek</i>	323
Impact of the Military Financing on the Development of Slovak Economy after 1945 on the Tatra banka Example <i>Ludovít Hallon</i>	337
Political Fight for the Army in Slovakia between the Liberation in 1945 and the Communist Coup in February 1948 <i>Marek Syrný</i>	357
Bibliography of the Publication Work of doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. <i>Božena Šedová</i>	367
Sources and Selected Literature	379
Selected Name Index	395
Authors	402
Summary	403

plk. v. v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

*Sui cuique mores fingunt fortunam.
(Každému je tvorcom šťastia jeho vlastný charakter.)*

Cornelius Nepos

Predhovor

ACTA NON VERBA
(Činy, nie slová)

Tieto tri slová najvýstižnejšie vystihujú životnú púť plukovníka vo výslužbe doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc., významného slovenského vojenského historika, ktorý sa 14. apríla 2020 dožíva významného životného jubilea – 70-tich rokov.

Plk. v. v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. sa narodil 14. apríla 1950 v Malých Chyndiciach, okres Zlaté Moravce, v rodine štátneho zamestnanca Jozefa Bystrického a jeho manželky Alžbety. Rané detstvo prežil so svojimi rodičmi a štyrmi súrodencami v rodnej obci, kde aj ukončil prvé štyri triedy základnej deväťročnej školy. Potom navštevoval základnú deväťročnú školu v neďalekých Vrábľoch. Už v tomto období sa rozhodol natrvalo spojiť svoj profesijný život s armádou, a to ako vojak z povolania – príslušník vtedajšej Československej ľudovej armády.

Jeho rozhodnutie slúžiť rodnej vlasti v radoch vtedajšej Československej ľudovej armády ovplyvnil aj jeho otec Jozef, ktorý sa ako príslušník 1. československej armády na Slovensku aktívne zapojil do bojov v Slovenskom národnom povstaní. Po prechode na partizánsky spôsob boja zotrval v aktívnom odpore. Neľútostný osud mu však nedoprial, aby si víťazstva nad fašizmom „vychutnal“ ako bojovník so zbraňou v ruke... Pri bojových akciách nemeckých okupačných vojenských jednotiek v slovenských horách padol do zajatia a ako vojnový zajatec bol odtransportovaný do nemeckého zajateckého tábore Stalag XVII A Kaisersteinbruch v Rakúsku, kde strádal v ťažkých životných podmienkach až do konca druhej svetovej vojny.

Pätnásťročný Jozef Bystrický po úspešnom ukončení základnej deväťročnej školy absolvoval úspešne prijímacie konanie do Vojenskej školy Jana Žižku v Moravskej Třebovej, ktorej štúdium vychádzalo z osnov platných v civilných reálnych gymnáziách. Samozrejme, okrem tradičných „civilných“ predmetov boli do výučby poslucháčov vojenskej školy zaradené aj vojenské predmety. Neľahké trojročné štúdium na Vojenskej škole Jana Žižku v Moravskej Třebovej začal v prvý septembrový deň roku 1965. Táto výchovno-vzdelávacia inštitúcia, ktorá bola známa nielen svojou vysokou náročnosťou na štúdium, ale aj vysokými nárokmi na fyzickú zdat-

nosť jej poslucháčov, dala Jozefovi Bystrickému nielen pevné základy pre náročnú službu vojaka z povolania, ale ďalej v ňom rozvinula také osobnostné vlastnosti, ako presnosť, zodpovednosť, cielavedomosť a snaha v profesijnom živote niečo dosiahnuť.

Dňom 2. septembra 1968, po úspešnom ukončení Vojenskej školy Jana Žižku v Moravskej Třebovej, bol prijatý na Vojenskú politickú akadémiu Klementa Gottwalda v Prahe. Do pražskej vojenskej akadémie, vtedajšieho centra intelektuálneho politického nonkonformizmu v Československej ľudovej armáde, prichádza v období po invázii časti vojsk Varšavskej zmluvy do Československa.

V tragickom období novodobých dejín Československa, v ktorom boli násilím prerušené obrodné procesy tzv. Pražskej jari roku 1968, bol vojak v ďalšej službe – poslucháč Jozef Bystrický prekvapený inváziou vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy do Československa. Jeho život, tak ako život mnohých tisícov príslušníkov Československej ľudovej armády, poznamenali tragické udalosti ďalšieho politického vývoja.

V Bystrického prípade išlo o zrušenie jeho alma mater, t. j. Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Prahe. O tom, aká bola „*nebezpečná*“ pre vtedajších normalizátorov, vypovedá fakt, že bola zrušená jedným z prvých rozkazov prezidenta Československej socialistickej republiky Ludvíka Svobodu, s účinnosťou od 31. júla 1969.

Jej odborne erudovaný pedagogický zbor, ktorý výsledkami práce vo svojich odboroch patrila medzi rešpektovanú časť československého vedeckého frontu, a ktorý sa výrazným spôsobom angažoval v obrodnom procese, bol neľútosťnými normalizátormi doslova „zdecimovaný“, „rozprašený“. Nemalá jeho časť jeho príslušníkov bola štátnou mocou aj perzekvovaná.

Vojak v ďalšej službe – poslucháč Jozef Bystrický a jeho spolužiaci zo zrušenej pražskej vojenskej akadémie, označenej v známom *Poučení z krízového vývoja* z decembra 1970 ako „*jedno z politických a ideologických centier pravice*“, pokračovali v štúdiu na Vojensko-politickej fakulte – Vojenskej akadémii Antonína Zápotockého v Bratislave. Štvorročné vysokoškolské štúdium ukončil ako poslucháč Fakulty vojensko-politickej Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého v Bratislave v študijnom odbore dejiny vojenského umenia dňom 15. septembra 1972. Nasledujúcim dňom bol prijatý za dôstojníka z povolania v hodnosti poručíka. Jeho prvým vojenským útvaram sa stal litoměřický 7. spojovací pluk Západného vojenského okruhu.

Po ročnej vojskovej službe bol povolaný na štúdium riadnej vedeckej aspirantúry v odbore dejiny vojenského umenia vo Vojenskej politickej akadémii Klementa Gottwalda v Bratislave. Po úspešnom trojročnom štúdiu mu bola dňa 24. novembra 1976, po obhajobe kandidátskej dizertačnej práce pod názvom „*Pomoc Sovietkeho zväzu pri výstavbe materiálo-technickej základne Československej ľudovej armády v rokoch 1945-1954*“, udelená vedecká hodnosť kandidáta historických vied.

Vzhľadom na skutočnosť, že npor. J. Bystrický počas celej doby vedeckej ašpirantúry preukázal požadované osobnostné vlastnosti a odborné predpoklady na výkon vedecko-pedagogickej práce, dňom 1. decembra 1976 ho ustanovili za staršieho učiteľa katedry dejín vojen a vojenského umenia Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Bratislave. V tejto funkcii v rámci zvyšovania odbornej kvalifikácie absolvoval rigorózne konanie vo vednom odbore dejiny vojenstva. Po úspešnom absolvovaní rigoróznej skúšky a obhajobe práce pod názvom „*Sovietska pomoc pri vyzbrojovaní československých vojenských jednotiek v ZSSR (1942 – 1945)*“ mu dňom 11. októbra 1977 priznali titul doktora filozofie.

Po siedmich rokoch vo funkcii staršieho učiteľa katedry dejín vojen a vojenského umenia bol ustanovený za odborného asistenta katedry dejín vojen a vojenského umenia Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Bratislave. Mjr. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. v tomto funkčnom zaradení absolvoval aj 4-mesačný akademický kurz v špecializácii vojensko-pedagogické spoločenské vedy pri Vojenskej politickej akadémii V. I. Lenina v Moskve.

Od 21. januára 1987 až do 2. januára 1990 ďalej pôsobil ako vysokoškolský pedagóg – starší učiteľ katedry dejín vojen a vojenského umenia Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda v Bratislave. V tomto období, konkrétne dňa 6. októbra 1987, bol ministrom národnej obrany menovaný na docenta pre odbor dejiny vied a techniky.

Po významných politických zmenách, ktoré sa uskutočnili v Československu po novembri 1989, pokračoval v aktívnej službe v Československej armáde ako náčelník skupiny vojenských dejín katedry histórie Vysokej vojenskej pedagogickej školy v Bratislave, ktorá bola zriadená dňom 2. januára 1990 ako vojenská vysoká škola univerzitného smeru. V tomto služobnom zaradení však zotrval len do 27. júna 1990, keď bol premiestnený do Historického ústavu československej armády, s určením za staršieho dôstojníka – vedeckého pracovníka. O dva roky neskôr bol určený za staršieho dôstojníka – samostatného vedeckého pracovníka oddelenia vojenských dejín Slovenska Historického ústavu Československej armády.

Po vzniku Slovenskej republiky pokračoval v službe vojaka z povolania v Armáde Slovenskej republiky. Konkrétne zastával funkciu staršieho dôstojníka – samostatného vedeckého pracovníka oddelenia vojenských dejín Slovenska v Bratislave. V posledný decembrový deň prvého roku existencie našej vlasti bol ustanovený do funkcie starší dôstojník – zástupca náčelníka oddelenia vojenských dejín Slovenska v Bratislave. V nej zotrval až do 30. apríla 1994, keď bol dňom nasledujúcim ustanovený za prvého riaditeľa Vojenského historického ústavu.

Pplk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. spoločne s najbližšími spolupracovníkmi zhmotnil veľký sen priateľov vojenskej minulosti Slovenska a Slovákov a v neľahkých podmienkach, postupnými krokmi, vybudoval Vojenský historický ústav ako

jedinečné vedeckovýskumné, archívne a múzejné zariadenie Ministerstva obrany SR pre oblasť vojenskej histórie. Nespochybniteľné výsledky jeho práce vo funkcii riaditeľa Vojenského historického ústavu boli ocenené nielen mnohými domácimi a zahraničnými vojenskými vyznamenaniami, ale aj povýšením do vojenskej hodnosti plukovník.

Plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. stál na čele Vojenského historického ústavu ako profesionálny vojak do 30. septembra 2001, keď bol na vlastnú žiadosť, po viac než 32 rokoch vojenskej služby, po splnení nároku na výsluhový dôchodok, prepustený zo služobného pomeru profesionálneho vojaka.

Jeho úspešnú dlhoročnú vojenskú službu pri odchode do zálohy priama nadriadená zhodnotila slovami: *„Ako prvému riaditeľovi novozriadeného Vojenského historického ústavu sa mu podarilo napriek ťažkostiam v oblasti finančného, materiálno-technického a priestorového zabezpečenia v krátkom čase urobiť z tohto vedecko-výskumného, archívneho a múzejného pracoviska rezortu ministerstva obrany moderne fungujúce integrované pracovisko pre oblasť vojenskej histórie, zabezpečujúce špecializovaný základný a aplikovaný vojensko-historický výskum, archívnu, múzejnú, edičnú, knižničnú, bibliografickú a vedecko-informačnú činnosť.“* V citovanom hodnotení vysoko vyzdvihla aj Bystrického činnosť ako odborne erudovaného a uznávaného vojenského profesionála – špecialistu, ktorý sa aktívne zapájal aj do riešenia problémov spojených s delimitáciou archívnych materiálov a spisových celkov bývalej Československej armády, ako aj jeho významný podiel na etablovaní Vojenského historického ústavu na medzinárodnom fóre.

Po skončení služobného pomeru sa zamestnal na Ministerstve obrany SR, kde zúročil svoje rozsiahle vedomosti z vojenskej histórie Slovenska na oddelení, ktoré má v odbornej pôsobnosti aj posudzovanie žiadosti o vydanie osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb. o príslušníkoch československej armády v zahraničí a o niektorých iných účastníkoch národného boja za oslobodenie v znení neskorších predpisov.

Na tomto odbornom pracovisku Ministerstva obrany SR postupne zastával pracovné pozície: odborný referent – špecialista, samostatný radca a odborný radca – vedúci oddelenia. Štátno-zamestnanecký pomer v štruktúrach Ministerstva obrany SR ukončil na vlastnú žiadosť dňom 28. februára 2003, keď dňom nasledujúcim, po úspešnom výberovom konaní, prevzal ako zamestnanec funkciu riaditeľa Vojenského historického ústavu. Po „návrate“ do funkcie riaditeľa nadviazal na výsledky práce, ktoré dosiahol so svojimi spolupracovníkmi v rokoch 1994 – 2001.

Vo funkcii riaditeľa Vojenského historického ústavu zotrval ďalších sedem rokov. Po skončení výkonu funkcie ocenil vtedajší vedúci Služobného úradu Ministerstva obrany SR jeho náročnú prácu, ktorá ho v dobrom slova zmysle doslova pohltila, nasledovnými slovami: *„dovoľte mi, aby som Vám poďakoval za prácu, ktorú ste vykonali ako riaditeľ Vojenského historického ústavu Ministerstva obrany SR. Záro-*

veň by som chcel oceniť Váš profesionálny prínos, ako aj zodpovedný prístup k plneniu náročných úloh v oblasti vojenského historického výskumu.“

Po skončení riadiacej funkcie začal vo Vojenskom historickom ústave plniť úlohy samostatného vedeckého pracovníka odboru vojensko-historických výskumov. Toto obdobie možno charakterizovať, ako obdobie, v ktorom plk. v. v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. naplno rozvinul svoju vedeckú, vedecko-výskumnú, spracovateľskú, publikačnú a prezentačnú činnosť.

Z jeho autorskej dielne vyšlo nielen niekoľko vedeckých, vedecko-populárnych či populárnych prác, ale menovaný sa aktívne zapojil a naďalej aktívne zapája aj do prezentácie výsledkov svojho výskumu na domácich a zahraničných konferenciách či seminároch. Autorsky, resp. spoluatorsky sa podieľal na významných výstavných projektoch prezentovaných doma, ale aj v zahraničí. Osobitnú pozornosť venoval aj práci s mladou generáciou, a to nielen pri výchove doktorandov, ako ich externý školiťel, ale aj formou mnohých prednášok určených pre žiakov škôl a študentov stredných škôl či priaznivcov vojenskej minulosti Slovenska. V rámci tejto aktivity osobitým pútavým spôsobom prezentoval zaujímavé informácie viažuce sa k národnému boju za oslobodenie v rokoch druhej svetovej vojny. V neposlednom rade, ako člen Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov, sa aktívne zapájal do činnosti odborných komisií tejto spoločenskej organizácie, ako aj do práce redakčnej rady dvojtyždenníka *Bojovník*.

Čo povedať na záver. Jubilantovi želám mnoho ďalších spokojných liet života v kruhu milovanej rodiny, pevné zdravie, ako aj tvorivého ducha a veľa kreativity pri spracúvaní ďalších zaujímavých prác obsahujúcich informácie o druhej svetovej vojne, s dôrazom na československý vojenský zahraničný odboj, ozbrojený protifašistický odboj na Slovensku, výstavbu a nasadenie slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945.

Peter Šumichrast

Fenomén vojny v dejinách

VLADIMÍR SEGEŠ

Krieg ist ein hartes, blutiges Geschäft.

Willi Bredel, 1944

Vojny, konflikty a násilie sprevádzajú ľudstvo odnepamäti. Boli a sú prítomné v každej dobe a všade. A ani najväčší optimisti spomedzi prognostikov či futuroológov by sa neodvážili tvrdiť, že sa ich dakedy podarí vykoreniť.

O vojnách a ich protagonistoch bolo napísaných obrovské a vlastne nespočítateľné množstvo článkov, štúdií a kníh, či už beletristických, alebo populárno-odborných či vedeckých. Nepochybne postačí, ak na tomto mieste uvedieme, že len o Napoleoni Bonapartovi vzniklo do sklonku 20. storočia viac než štvrtí milióna obsiahlych monografií a odvtedy neustále pribúdajú ďalšie a ďalšie. Jestvuje aj pomerne bohatá encyklopedická vojensko-historická literatúra predovšetkým od amerických či anglických autorov.

Samotní historici – či už slovenskí, alebo zahraniční – nemajú na viaceré kľúčové alebo parciálne otázky národných i všeobecných dejín jednotný názor, takže aj profesionálna interpretácia historických javov alebo konkrétnej historickej udalosti môže byť rozdielna, ba až protichodná. Ako jednoduchý príklad by sa dala uviesť ktorákoľvek dávna bitka či vojna, ktorá pre vtedajších víťazov mala inú dimenziu než pre porazených, čo v tej či onej miere platí aj pre reflexiu tejto vojnovnej udalosti v radoch ich priamych dedičov alebo duchovných pokračovateľov. Najmä víťazné bitky či vojny sa stali súčasťou historickej tradície národov a štátov a následne aj základom ich sebavedomia, vlasteneckej hrdosti a identity vôbec. Množstvom príkladov by sa však dal doložiť i opačný jav, keď sa prehry a porážky, ale aj ponížujúci mier vryli do historickej pamäti natolko, že boli, respektíve dodnes môžu byť kolektívnou traumou, sprevádzanou frustrujúcim pocitom historickej nespravodlivosti alebo túžbou po odplate.

V plejáde prác s vojnovou tematikou, ktoré začali písať už starovekí autori, sa možno stretnúť s rozmanitými pohľadmi na vojnovú minulosť ľudstva. Popri realistickej či kritickej interpretácii ide aj o vlastenecké až šovinistické propagandistické a oslavné podanie vojen. Jeho cieľom je pestovať vlastenecké, nacionalistické alebo šovinistické cítenie či presvedčenie v záujme vyburcovania odhodlania či nenávisťi v boji proti skutočným alebo domnelým nepriateľom. Najmä v beletrii nechýba však ani romantické a humorno-satirické stvárnenie vojnového diania. Popri literatúre sa

všetky načrtnuté interpretačné modely plasticky odrážajú aj vo výtvarnom a filmovom umení a v poslednom čase aj v počítačových hrách a simuláciách.

Pri širokospektrálnych pohľadoch na vojny a ich protagonistov je povšimnutiahodný i z rôznych pohnútok motivovaný a pestovaný kult vojnových hrdinov, ako aj ich protipólu – zbabelcov. Medzi historikmi, a osobitne vojenskými historikmi, je dobre známa skutočnosť, že stanoviť, kto bol či nebol hrdinom, a tobôž antihrdinom či zbabelcom, nie je jednoduché. Hrdinstvo totiž nie je presne stanovený, ale skôr približný pojem s viacerými základnými vlastnosťami. Hrdinstvo samo osebe slúži predovšetkým ako paradigma, čiže nasledovaniahodný vzorec správania. Každá doba, každá spoločnosť, každý režim si vytvára hrdinov podľa svojských kritérií, usiluje sa vytýčiť, čo je a čo nie je hrdinstvo, čo si zasluhuje uznanie a obdiv a čo zas odsúdenie. V kulte hrdinov, no neraz aj v dejepisnom hodnotení pritom prevláda zväčša zjednodušujúce, často len čierno-biele videnie.

Poslaním tohto príspevku, ktorý je venovaný jubileu vojenského historika plk. v. v. doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc., je podať základný náčrt fenoménu vojen od najstarších čias po modernú dobu, a to so zreteľom na európsky vývoj.

Vojny v praveku a staroveku

Už na úsvite ľudskej civilizácie bol človek vystavený či už individuálnemu, alebo kolektívnemu násiliu a vojna sa zaradila medzi základné fenomény ľudského súžitia. Prvé zbrane vznikli ako pracovné a lovecké nástroje, no už od najstarších čias slúžili ako prostriedky obrany a útoku, čiže na bojové účely. Typickými príkladmi takých dávnovekých predmetov boli rôzne kamene a kláty. Silnejší drúk s mohutnou hlavou či hrčou bol vlastne zárodkom kyjaka, z ktorého sa neskôr vyvinuli viaceré úderné zbrane. Dlhá naostrená neopracovaná palica, tzv. papek, bola prototypom neskoršieho oštepú či kopije. Slúžila ako zbraň chudobnejších bojovníkov vlastne až do stredoveku, zároveň sa však stala symbolom panovníckej moci a veliteľskej právomoci. V podobe žezla, maršalskej či dôstojníckej palice alebo ako policajný obušok pretrvala až podnes.

Objav luku ako diaľkovej zbrane v mezolite bol vo vývoji ľudstva priam revolučným vynálezom. Rozvoj pravekej metalurgie umožnil výrobu zbraní z meďi, bronzu a zo železa. Najvýznamnejším predhistorickým artefaktom z vojenského i zo symbolického hľadiska sa stal meč. Už od nepamäti je symbolom vojny, ale aj práva a spravodlivosti.

V najstarších časoch prvotnospoločnej spoločnosti podliehali vojenskej povinnosti všetci bojaschopní muži, ktorí v prípade potreby tvorili samočinnú ozbrojenú všeludovú organizáciu – domobranu, čiže milíciu; bolo to prevažujúco pešie vojsko. V priebehu tretieho tisícročia pred n. l. sa postupne a úmerne k potrebám obran-

ných či útočných vojen vytvorila základná štruktúra vojsk, spravidla pozostávajúca z pechoty, jazdecka a útočnej vozby. V prímorských štátoch sa sformovalo i vojnové námorníctvo, no vojenské lode, či už bojové, alebo prepravné, sa používali aj na riečkach vo vnútrozemí.

Staroveké ťaženia či vojny mali charakter mohutného nájazdu, pri ktorom víťazné vojsko obsadzovalo veľké oblasti a porazené vojsko bolo pozabíjané, zmrzačené či predané do otroctva; podobný osud často postihol aj civilné obyvateľstvo. Hlavné bitky sa však odohrávali na relatívne malom priestore a niekedy sa v jedinej bitke rozhodlo o výsledku celej vojny.

Už v počiatkoch Egypta a Mezopotámie mohli vojenské konflikty nadobudnúť rozsiahle rozmery, ako na to poukazujú nielen súdobé zobrazenia, ale aj zachované opevnené stavby, čo dosvedčujú fortifikácie dávnych sumerských alebo egyptských miest. Velitelia starovekých vojsk nadobudli teda nepochybne dostatok skúseností z dobývania opevnených lokalít. V obliehaní a dobýjaní miest sa preslávili najmä Asýrčania, ktorí využívali rozličné obliehacie mechanizmy – baranidlá, metacie stroje, obliehacie veže i ohnivé či zápalné bomby.

Vo vojskách starovekých štátov na Prednom východe prvýkrát vynikli aj ťažkí jazdci (*katafraktoi*), odetí od hlavy po päty do šupinového alebo krúžkového brnenia. Zaujímavé a plastické svedectvo dobre vyzbrojenej a vystrojenej čínskej starovekej armády, zloženej z troch základných druhov vojska, poskytuje terakotová armáda z hrobky cisára Čchina Š'chuan-tiho (221 – 207 pred n. l.).

V starovekom Grécku kult vojny a hrdinov podnietili predovšetkým hrdinské eposy pololegendárneho Homéra (žil v 8. storočí pred n. l.), ktoré reflektovali báju trójsku vojnu medzi Achájcami (Grékmi) a Trójanmi z obdobia okolo 1200 pred n. l. Epos *Ilias* bol vlastne ohlasom gréckej expanzie proti maloázijskej Tróji a epos *Odysea* stvárňoval legendárne návraty gréckych hrdinov do vlasti. Homérske chápanie pôvodu násilia a vojen sa odvoláva na vôľu bohov, zdôrazňuje ľudskú bezmocnosť proti hnevu rozpútanému z fatálnej vôle bohov na Olympe; vojna je trvalá súčasť poriadku, o živote či smrti mužov rozhoduje lós osudu. Homér pritom vojnu na jednej strane glorifikuje, na druhej strane však farbisto vykresľuje aj jej hrôzy.

Staroveká grécka mládež bola už od detstva vychovávaná k húževnatosti a fyzickej zdatnosti účasťou na športových cvičeniach a olympijských hrách. Vo vojsku gréckych štátov či obcí slúžili muži od 18 rokov, z toho prvé dva roky ako efébovia (doslova mládenci, inak nováčikovia). Muži od 21 do 50 rokov boli záložnými vojakmi s povinnou službou v poli, od 51 do 60 rokov vykonávali vojenské povinnosti iba na domácom území. Základnou zložkou gréckych vojsk bola ťažká pechota (hopliti), vyzbrojená mečom, dýkou a kopijou, k plnej zbroji ďalej patrili prilba, hrudný predný a zadný plech, stehenné a lýtkové pláty a štít. Ľahká pechota používala luky, praky, kopije a ťažké štíty. Jazda bolo málopočetná, lebo len máloktoľ občan si mohol do-

voliť vlastníť jazdeckého koňa. Od 4. storočia pred n. l. si Gréci najímali aj platených vojakov; hoplit dostával jednu drachmu denne. Bojovú zostavu starogréckeho vojska predstavovala falanga, ktorú tvorilo 8 000 – 16 000 bojovníkov; skladala sa z ľahkej a ťažkej pechoty a jazdectva. V boji boli ľahkí pešiáci, ktorí začínali útok, umiestnení pred hlbokú lineárnu formáciu ťažkej pechoty, zomknutej do 8 – 12 šíkov (radov), jazdectvo bolo na krídlach. Falanga vedela útočiť nielen krokom, ale aj poklusom.

Starý Rím, pôvodne malá osada v strede Apeninského polostrova, v stálych bojoch so susedmi krok za krokom upevňoval a rozširoval svoju moc. Koncom 6. storočia pred n. l. sa zbavil nadvlády etruských kráľov, v 4. storočí pred n. l. odrazil útok Keltov a od 3. storočia pred n. l. už ako mestský štát začal víťazný boj o nadvládu nielen na Apeninskom polostrove, ale aj v celej oblasti Stredozemného mora. Od prelomu letopočtov sa Rímska ríša stala najväčšou a vlastne jedinou veľmocou starovekého sveta.

V najstaršom období rukovali v Ríme do vojny všetci bojaschopní muži. Plnoprávny rímsky občan (*cives Romanus*) mal v rámci politických práv nielen právo slúžiť vo vojsku (*ius militiae*), ale aj povinnosť konať vojenskú službu (*militia*). Vojenské odvody, ktorých základ tvorilo pozemkové vlastníctvo, boli vzhľadom na zbedačovanie drobných roľníkov čoraz ťažšie. Preto sa census pre vojenskú službu znížil až na 4 000 assov.

Až na sklonku 2. storočia pred n. l. nastala podstatná zmena, keď senát dovolil Gaiovi Mariovi zaradiť do vojska všetkých občanov, ktorí sa prihlásili, teda aj nemajetných občanov bez cenzu (*proletarii*), čo sa potom stalo pravidlom. Marius tiež zmenil zloženie rímskej légie a zvýšil jej početný stav až na 6 000 mužov. Reforma utvorila z dovtedajšieho národného rímskeho vojska námezdnú armádu vojakov z povolania, pre ktorých rozhodujúcou okolnosťou nebola sláva Ríma a rozširovanie jeho moci, ale výška žoldu a vidina vojrovej koristi. V rímskom vojsku bojovali aj viaceré inoetnické samostatné či zmiešané jednotky, a to najmä ľahká pechota, ktorá nebola pevnou súčasťou légii. Z Kréty boli lukostrelci, z Baleárskych ostrovov prakovníci, Numídivia tvorili ľahkú pechotu a z Germánov sa najímali peší bežci.

Za cisára Augusta sa uskutočnila ďalšia reorganizácia. Znížil sa početný stav armády, čím sa zvýšila jej bojaschopnosť, lebo z vojska dobrovoľníkov vznikla profesionálna armáda. Légia mala 10 kohort, kohorta tri manipuly a manipul dve centúrie a štyri oddiely jazdy, čiže asi 5 600 mužov a navyše aj oddiely veteránov. Dovedna bolo v zbrani 28 légii, po porážke v Teutoburskom lese roku 9 sa ich počet znížil na 25. Pohraničné kmene dodávali pomocné zbory, provincie a mestá pešie a jazdecké jednotky s rôznym počtom. V provinciách vypomáhali spojenecké zbory, zložené z príslušníkov jedného etnika. Tretiu zložku pozemnej rímskej armády tvorila posádka v Ríme. Mala 10 kohort cisárskej gardy (*cohortes praetoriae*) na ochranu hlavné-

ho sídla v cisárskom paláci, ďalej tri kohorty mestskej bezpečnostnej služby a sedem kohort strážnej, protipožiarnej a nočnej služby. Na svoju osobnú ochranu mal cisár súkromnú elitnú stráž (*familia militaris*).

Koncom 3. storočia, keď sa už Rímska ríša dávnejšie ocitla v defenzíve, cisár Dioklecián prebudoval armádu, aby bola schopná jednak čeliť útokom zvonka a jednak zabezpečiť vnútornú stabilitu a bezpečnosť štátu. Preto podstatne znížil početný stav každej légie, zvýšil však ich počet, takže rímska armáda mala okolo pol milióna mužov. Légie boli dislokované po celej dĺžke hraníc a všade boli vybudované pohraničné pevnosti. Cisár zriadil aj neveľmi početnú, no veľmi pohyblivú elitnú armádu, ktorá ho trvalo sprevádzala, takže mohol podľa potreby rýchlo a účinne zasiahnuť v ohrozených oblastiach.

Vojny v stredoveku

Stredovek nie je exaktne vymedzeným obdobím, no zväčša sa datuje od polovice 5. storočia do konca 15. storočia, respektíve v stredoeurópskych podmienkach sa horná hranica stanovuje rokom 1526. Ide teda o obdobie trvajúce viac než tisíc rokov, počas ktorých ľudská civilizácia, vývoj spoločnosti, ako aj samotné vojenstvo prešli veľkými zmenami, pritom však v rámci kontinentov či teritórií, ale i čo do času nerovnomerne a s rôznou intenzitou.

Vo včasnom stredoveku stabilná a rovnaká organizácia vojsk nejstvovala, pretože zloženie domobrany ako základu ozbrojených síl bolo rôznorodé. Najpočetnejším druhom vojska bola vtedy pechota, no vo vojenských družinách panovníkov a veľkých feudálov prevládalo jazdectvo. Výzbroj vojsk vo včasnom stredoveku neprevyšovala úroveň starovekých vojsk, jej základ tvorili kopije, meče či šable, sekery, dýky. O jednotnej ochrannej zbroji vtedajších bojovníkov vlastne ani nemožno hovoriť, lebo závisela od ich sociálneho postavenia.

Významnejšie zmeny v európskom vojenstve nastali v priebehu 8. – 9. storočia, respektíve v karolínskom období, keď sa jediným plnohodnotným bojovníkom stal *miles*, čiže bojovník na koni, neskorší rytier. Transformácia jazdeckých bojovníkov na rytierov ako príslušníkov osobitnej sociálnej skupiny kulminovala na prelome 10. a 11. storočia, keď sa definitívnym potvrdením jej existencie stala vznikajúca teória o rozdelení spoločnosti na tri hierarchicky usporiadané a komplementárne spoločenské triedy či stavy – klerikov (*oratores*), bojovníkov (*bellatores*), pracujúcich (*laboratores*).

Štruktúra stredovekej spoločnosti bola však omnoho členitejšia než oficiálny schematický trojčlenný model. Feudálny svet, majúci množstvo teritoriálnych i dobových špecifik, tvoril rozvetvenú pyramídu, na ktorej vrchole stáli panovníci a základňu predstavovali poddaní. Medzi týmito dvoma pólmi jestvovala pestrá, vzájomne

prepojená sieť vazalov najrôznejších stupňov. Predovšetkým šľachtickí vazali zabezpečovali panovníkom najbojaschopnejšiu časť vojska, slúžili ako obrnení jazdci. Z toho vyrastala osobitná psychológia feudality a jej vzťah k okolitému svetu.

Profesionálne vojenčenie, čiže vybojovávanie vojen, bolo predurčené relatívne veľkému počtu bojovníkov – rytierov. Protiklad medzi rytierskym bojovým kódexom a kresťanským humanizmom sa cirkvi podarilo utlmiť presadzovaním koncepcie Božieho mieru (*Pax Dei*) a Božím prímerím (*Treuga Dei*).

V súvislosti s hnutím za Boží mier sa modifikovala aj rytierska etika, v ktorej sa do istej miery oslabil heroický kult a zvýraznil sa ideál rytiera ako ochrancu slabých. Úsilie využiť rytierskych bojovníkov v prospech cirkevných a pápežských ideálov pápež Gregor VII. pretavil do propagácie myšlienky bojovníka svätého Petra. Rytier sa už nemal riadiť len vášňami a záujmami, ale svoj život a meč mal dať do služieb Krista, respektíve jeho pozemských zástupcov. Tento posun v chápaní rytiera našiel odraz aj v rôznych ritualizovaných prejavoch. Pôvodný iniciačný ceremoniál, založený na preukazovaní fyzickej sily, nadobudol v dôsledku spiritualizácie rytierstva takmer podobu sviatosti krstu. Cirkev požehnávala zbrane a propagovala uctievanie tzv. rytierskych svätcov, ktorými boli sv. Juraj, Michal, Teodor, Demeter, Martin. Silný vplyv cirkvi na rytierstvo sa prejavil aj vo vzniku početných rytierskych rádov.

Konkrétnym odrazom potreby formovať morálku šľachtetnej vojny sa od konca 11. storočia stal boj proti neveriacim. Pápež Urban II., ktorý 27. novembra 1095 na koncile v Clermonte vyzval kresťanov, aby pomohli svojim bratom na východe, inicioval jedno z najrozsiahlejších vojnových dejstiev v dejinách stredovekej Európy – križiacke výpravy. V rámci vojnového stretu dvoch civilizácií – kresťanstva a islamu – sa medzi rokmi 1096 až 1272 uskutočnilo takmer desať križiackych výprav do Svätej zeme.

Až do prelomu 13. a 14. storočia boli jazdecké vojská zložené z rytierov v ťažkej zbroji pánmi na európskych bojiskách, a konkurovať im mohli iba vojská rovnakého druhu. V boji proti neeurópskym vojskám nomádskeho či ázijského typu však táto zásada spravidla neplatila, ako na to poukazujú výsledky a priebeh križiackych vojen či vojen proti moslimom alebo Mongolom.

Rytier či ťažkoodenec rytierskeho typu si však sám nevystačil, lebo v plnej zbroji spravidla nedokázal bez pomoci ani nasadnúť na koňa. Rytierov sprievod zvyčajne tvorili ďalší traja až piati pomocníci, a to zbrojnoš či štítonosec, panoš alebo páža, ľahkoodený jazdec alebo pešiak, ktorý plnil všestranné úlohy, počnúc zásobovaním cez výzvednú a strážnu službu až po pomocné úlohy v boji. Táto základná bojová jednotka sa nazývala kopija (*lancea, gleve*).

Analýza priebehu stredovekých vojen ukazuje, že ich dlhoročnosť – napríklad vojna o babenberské dedičstvo (1246 – 1278), storočná vojna medzi Francúzskom a Anglickom (1337 – 1453), husitské vojny (1419 – 1434) či vojna ruží (1455 – 1485) – bola len zdanlivá. Vojny mali totiž sezónny či kampaňovitý charakter a svo-

jím rádiom zasahovali relatívne malý priestor. Išlo jednak o pochodovú trasu vojsk, čiže hlavné komunikácie a jej bezprostredné okolie, a jednak o priestor, kde sa odohrala bitka, čiže vlastné bojisko, ktoré sa rozprestieralo nanajvýš na pár desiatkach štvorcových kilometrov.

Plánovanie vojnových akcií výrazne podmieňovali najmä dva faktory: ročné obdobie a predpokladaná dĺžka výpravy. Najhorším obdobím na vedenie vojny boli prvé jarné mesiace, lebo po zime bol nedostatok potravín a odmäk rozbahnil cesty, rozvodnil rieky i potoky. Najvýhodnejším obdobím bolo leto, keď boli dobré klimatické podmienky, dostatok potravín a krmiva. Teplé a suché počasie uľahčovalo postup v teréne, ľahšie sa zdolávali rieky a iné prírodné prekážky. Aj Osmani vyrážali na veľké vojenské ťaženia z Konštantínopola (dnes Istanbul) do Európy či Ázie spravidla koncom jari a končili ich v cudzine tak, aby sa do dňa *Kásima* (koniec októbra) stihli vrátiť do hlavného mesta.

V zime sa veľké výpravy spravidla nepodnikali, a ak, tak len výnimočne.

Prednosťou týchto vojnových akcií, ktoré boli vždy iba krátke a rýchle, bol moment prekvapenia protivníka. Pri obvyklých stredovekých vojnách sa faktor prekvapenia dal využiť len zriedkavo, lebo protivníci väčšinu bojových konfliktov predvídali. Mohli sa teda na vojnu včas pripraviť a zhromaždiť potrebné branné sily v rámci mobilizácie.

Stredoveké vojenské ťaženia neboli dlhé, len málokedy trvali viac než dva mesiace. Limitujúcim faktorom bolo predovšetkým zásobovanie. Nevyhnutnú zásobu potravín si síce bojovníci niesli so sebou, ale na nepriateľskom území sa zväčša uchýľovali k rabovaniu. Vyjedanie a pustošenie nepriateľskej krajiny bolo však dvojsečné. Negatívne sa prejavilo počas návratu či ústupu vojska do vlasti.

Zmyslom a cieľom stredovekej vojny nebola fyzická likvidácia protivníka, ale jeho podrobenie. Pochopiteľne, aj stredoveké vojny boli neraz kruté a krvavé, s množstvom obetí, nemali však genocídny charakter. V stredoveku mal každý človek svoju hodnotu a v závislosti od spoločenského postavenia a majetku aj akúsi trhovú cenu. Napokon už samotná rytierska zbroj bola cennou korisťou. Za ktoréhokoľvek vznešeného zajatého bojovníka sa dalo získať bohaté výkupné.

Stredoveká vojna bola mnohorakým javom, navonok sa prejavujúcim viacerými podobami: obranou, útokom, šarvátkami, manévrovaním, obklúčením, drancovaním a v neposlednom rade obliehaním a dobývaním hradov a pevností. Ťažiskom vojny bola však predovšetkým bitka. Najmä v období vrcholného stredoveku, ktoré sa pokladá za klasickú rytiersku dobu, mala bitka ritualizovaný a schematický charakter.

Ťažká jazda rytierskeho typu v nej uplatňovala pomerne jednoduchú taktiku. Po nájazde do protivníkovho šíku si každý rytier vybral súpera a snažil sa ho kopijou zhodiť zo sedla. Potom vytasil meč alebo sekeru či palcát a bojoval proti ďalším protivníkom. Bitka sa teda atomizovala, čiže rozdrobovala do množstva individuálnych

súbojov jednotlivých ťažkoodencov. Pechota bola podriadená jazdecktvu a zväčša plnila iba pomocné úlohy. V boji vojska rytierskeho typu absentovalo taktické vedenie, úlohy jednotlivým šikom či húfom sa vydali pred bitkou, ktorá spravidla nadobudla charakter živelných akcií jednotlivých jazdcov. Veliteľ vojska nariadil začať boj a buď sa sám zapojil do bitky v čelnom šíku, alebo sa obmedzil na jej pozorovanie, takže vlastne nemal možnosť boj riadiť ani ovplyvňovať jeho ďalší priebeh a výsledok.

Statickú taktiku i spôsob rytierskeho boja vo veľkej miere determinovala už individuálna výzbroj a výstroj s hmotnosťou takmer 40 kg. Krúžková košeľa, ktorú tvorilo 20 000 navzájom prepojených krúžkov, mala hmotnosť 15 kg, plátové brnenie cca 20 kg, ďalších 10 kg pripadalo na zbrane (meč, sekera, dýka, tri metre dlhá kopija), štít mal hmotnosť 5 kg a samotná prilba s úzkym priezorom 2 – 5 kg. Nielen pohyblivosť, ale aj viditeľnosť ťažkého jazdca bola teda veľmi obmedzená.

Neskorý stredovek bol obdobím výrazných zmien vo vojenstve. Fenomén vojny vzrástol čo do rozsahu i intenzity, vojna sa stala symptómom a zároveň príčinou pretrvávajúcej krízy vo vtedajšej Európe. Najpodstatnejším príznakom zmien v európskom vojenstve bol úpadok lénnych vojsk, reprezentovaných najmä ťažkou jazdou rytierskeho typu, a ich postupné nahrádzanie žoldnierskym vojskom; súbežne s tým rástol význam pechoty a palných zbraní. Pod vplyvom rozvíjajúceho sa delostrelectva boli vojny na konci stredoveku čoraz technologickejšie a nákladnejšie. Vlastné delostrelectvo pritom prechádzalo všestranným rozvojom, skvalitňovalo sa, a to čo do pohyblivosti, presnosti streľby, zvyšovania dosahu i priereznosti streľby. Rachot palných zbraní na bojiskách bol viac než symbolickým umieračikom rytierskej éry vo vojenstve i v dejinách stredovekých vojen.

Zmeny v sociálnej štruktúre ozbrojených síl sa následne prejavili tak vo výzbroji, ako aj v spôsobe boja. Od pravidelných žoldnierskych oddielov sa bezprostredne tiahne vývojová línia k stálej armáde ako pilieru štátneho mocenského aparátu v nastupujúcom novoveku.

Vojny v novoveku

Typickým javom vývoja v novoveku, v ktorom sa postupne formovali národné štáty i armády, bol aj nebyvalý rozvoj vojenstva. Súvisel so všeobecnými zmenami v štruktúre spoločenských vzťahov a s posilňovaním ústrednej štátnej moci, ktorej najčastejšiu formu predstavoval absolutizmus. Absolutistický spôsob panovania, sprevádzaný presadzovaním vnútropolitických i zahraničnopolitických mocenských ambícií, si vynútil aj potrebu reorganizácie dovtedajších branných síl v prospech budovania a rastu stálych a pravidelných armád. Sociálno-ekonomický vývoj a pokrok vo vede a v technike súčasne vytvárali potrebnú materiálnu základňu na doplňovanie, vydržiavanie, zásobovanie, vystrojenie a vyzbrojovanie armád.

Z hľadiska vývinu vojenstva predstavovala tridsaťročná vojna (1618 – 1648) vrchol žoldnierstva, zároveň však bola začiatkom jeho úpadku. Podstata žoldnierstva, ktoré siaha do stredoveku, spočívala v tom, že doplňovanie a výstavba vojenských jednotiek sa uskutočňovali verbovaním vojakov bojujúcich za žold. Žoldnier bol teda vojakom najatým do vojenskej služby zväčša na dobu trvania vojenského ťaženia za presne určenú finančnú odmenu – žold. Jeho vstup do vojska bol len málokedy motivovaný politickým či náboženským presvedčením. Vojenská služba bola preňho remeslom, vďaka ktorému získaval peniaze i obživu a z ktorého mohol prípadne zbohatnúť, ak nadobudol a uchoval si korisť. Spravidla mu nezáležalo na tom, na čej strane či za koho bojuje. Aj za tridsaťročnej vojny a v ďalších následných vojnových konfliktoch bolo bežné, že po bitke vstupovali zajatí vojaci porazeného vojska do armády víťaza. Taký zvyk či obyčaj však málokedy platil v prípade vojen proti neurópskym armádam.

Na bojiskách vo včasnom stredoveku bojovali armády, ktoré pozostávali z troch základných druhov vojska: z pechoty, jazdectva a delostrelectva. V pechote, ktorá bola dominantnou zložkou každej žoldnierskej a neskôr i stálej armády, zohrávali hlavnú úlohu predovšetkým mušketeri a pikanieri.

Mušketier v priebehu 16. storočia postupne a v súlade s rozvojom a zdokonaľovaním palných zbraní nahradil strelca z arkebúzy. Bol vyzbrojený mušketa, vybavenou luntovou zámkou a mieridlami. Zbraň bola relatívne ťažká, vážila zhruba 7 kg, hlaveň mala kaliber 18 – 20 mm. Vzhľadom na značnú hmotnosť musel strelec mušketu opierať o vidlicu, nazývanú furketa. Mušketa sa nabíjala spredu. Olovená guľka mala hmotnosť 30 – 45 gramov a jedna dávka pušného prachu okolo 25 gramov. Vďaka dlhšej hlavni mala mušketa väčší dostrel než arkebúza, mohla zasiahnuť cieľ na 300 – 400 krokov, pričom na vzdialenosť do 250 krokov guľka prerazila jazdecký kyrys.

V boji, či už v poľnej bitke, alebo pri dobýjaní či obrane pevností, mušketer len málokedy strieľal samostatne; zásadne sa uplatňovala strelba v šíku, lebo skupinová paľba salvami zvyšovala účinnosť strelby. Strelba z palných zbraní mala aj nezanedbateľný psychologický účinok. Pred tridsaťročnou vojnou i počas nej sa príprava a strelba z muškety v habsburskej armáde usmerňovala na množstvo povelov a nabíjacích a palebných temp.

Ku koncu tridsaťročnej vojny sa muškety zdokonalili a ich hmotnosť sa znížila až pod 5 kg, takže strelec už nemusel používať furketu. Nabíjanie pôvodnej muškety trvalo niekedy takmer 15 minút, pri novom type sa znížilo na dve minúty. Nabíjanie a strelba zo zdokonaleného typu muškety boli rozvrhnuté spravidla do deviatich úkonov načasovaných na 95 temp, každé trvalo niečo vyššie sekundy. Rýchlosť temp určoval pri výcviku bubon. Mušketer mal na bandalieri pripevnených 10 – 12 puzdier na náboje. Jeho pobočné zbrane predstavovali kord a dýka.

Pikanieri tvorili základ bojovej zostavy. Pokiaľ nepriateľ neprelomil ich rady, bola bojová zostava relatívne stabilná. Pasívne očakávali útok jazdectva, ktoré mali zastaviť napriahnutými pikami. Aktívna úloha im pripadla v boji o fortifikácie, respektíve v bitke bolo ich úlohou doviesť víťazstvo nad narušenými šíkmí protivníka a v prípade útoku nepriateľskej jazdy zasa kryť strelcov. Pikanier bol vyzbrojený kordom a pikou, ktorá dosahovala dĺžku 5 – 5,5 metra a mala relatívne krátky, ale masívny železný hrot. Zadnou časťou sa pika pomocou bodca dala zaraziť do zeme, vďaka čomu získala značnú stabilitu. V boji proti nepriateľskému jazdectvu pikanieri pridržovali päťou koniec piky na zemi a hrotom mierili na hlavu alebo hrud' koňa. V pravej ruke držali rukoväť meča, takže pokiaľ nepriateľskí jazdci prenikli cez hradbu pík, mohli ihneď tasiť meč a pokračovať v boji. V priebehu tridsaťročnej vojny sa piky v záujme odľahčenia a jednoduchšej manipulácie postupne skracovali. Kým na začiatku 17. storočia pikanierova ochranná zbroj pozostávala z prilby (nazývanej morion alebo birnhelm), z kovového goliera, z predného a zo zadného kyrysu a z plechových šosov ochraňujúcich stehná, na konci tridsaťročnej vojny pikanieri v niektorých plukoch už túto zbroj vôbec nenosili.

Rondašíri boli elitní vojaci vyzbrojení polovičnou ochrannou zbrojou, mečom a guľatým štítom (*rondache*). Ich zbroj odolávala strelám z muškiet, v boji mali za úlohu prelomiť formáciu nepriateľských pikanierov. V 17. storočí však už bola táto taktika zastaraná a rondašíri slúžili zväčša ako osobná stráž veliteľov.

Z viacerých druhov jazdectva boli takmer v každej armáde zastúpení kyrysníci, arkebuzieri či karabinieri, dragúni a husári. Kyrysníci boli ťažkým bitevným jazdectvom, ktorým však z pôvodného ochranného odenia zostal len kyrys, skladajúci sa z predného a zo zadného plátu. Pred bitkou sa radili spravidla na krídlach bojovej zostavy pechoty. Používali taktiku karakoly, ktorá mala v zásade dve podoby. Pri prvej sa kyrysníci pomalým klusom dostali pred nepriateľský bojový šík, tí, čo boli v prvom rade, cvalom vyrazili a približne 30 krokov od nepriateľa vystrelili z pištolí, zabočili a presunuli sa za posledný rad svojej zostavy, kde nabili strelné zbrane. Medzitým rovnako zaútočil druhý a tretí rad, prípadne ďalšie rady. Ak sa im podarilo rozrušiť nepriateľskú zostavu, opäť zaútočili chladnými zbraňami. Pri druhej forme karakoly cválali kyrysníci pozdĺž čela nepriateľskej zostavy, strieľali z palných zbraní a potom sa veľkým oblúkom vzdalovali z dostrelu nepriateľa, pričom si nabíjali zbrane, aby mohli zopakovať útok.

Karabinieri, inak nazývaní aj jazdeckí arkebuzieri, predstavovali ľahší druh ťažkého jazdectva. Mali ľahšie kone než kyrysníci a v niektorých plukoch nenosili ani ochrannú zbroj. Ich výzbroj tvorila krátka puška s kolieskovým zámkom – arkebúza a spravidla pár pištolí, ako aj pobočná zbraň, zväčša paloš. Arkebuzieri boli univerzálnym druhom jazdectva, použiteľným v bitke rovnako ako pri prieskume či prenasledovaní nepriateľa.

Prechodným a osobitným druhom jazdectva boli dragúni. Kone používali na rýchle presuny, lebo spočiatku bojovali ako pechota. Keďže sa dokázali pomerne rýchlo presunúť, boli účinným druhom vojska na rôzne manévry.

Husári sa pôvodne verbovali takmer výlučne v Uhorsku. Ich vznik ako druhu jazdeckého vojska súvisí s protiosmanskými vojnami, keď od 15. storočia predstavovali účinný náprotivok osmanskej jazdy – sipáhiov. Spočiatku neboli rozhodujúcou silou jazdectva, no ľahká výzbroj – šablá a kopija, ktorú neskôr nahradila krátka karabína a pár pištolí – im umožňovala mimoriadnu pohyblivosť. Plnili zväčša prieskumné, výpadové, zabezpečovacie či prenasledovateľské úlohy. Vyznačovali sa charakteristickou rovnošatou uhorského strihu, najmä dolománom a mentieku s bohatým šnurovaním. O obľúbenosti husárskeho jazdectva svedčí aj to, že od 18. storočia si husárske jednotky zriadili takmer všetky európske armády, ba aj severoamerická armáda.

V novovekých vojnách nebyvalo vzrástol význam delostrelectva. To, na rozdiel od pechoty a jazdectva, nebolo až do 18. storočia organickou súčasťou armády, lebo delostrelci sa stále považovali skôr za vojenských remeselníkov a špecialistov než za skutočných vojakov, no bez účasti delostrelectva sa neobišla takmer žiadna bitka ani dobýjanie a obrana pevností. Delostrelci paľbou ničili hradby a fortifikácie, prelamovali a vytvárali priechody na útoky pechoty.

Pravidelné a stále armády začali vznikať na prelome 17. a 18. storočia. Boli založené na námezdnnej vojenskej službe masového počtu vycvičených vojakov. Tí sa do armády získavali spočiatku dobrovoľným verbovaním, no neraz aj násilnými lapačkami, a neskôr na základe regrútskej vojenskej povinnosti, ktorá sa týkala mužov vo veku 17 – 40 rokov, ale nevzťahovala sa na všetky vrstvy obyvateľstva rovnako. Vojenčenie sa stalo vlastne povolaním, lebo až do konca 18. storočia bola služba v armáde takmer všade spravidla trvalá a doživotná, pričom vojak slúžil dovtedy, kým dokázal plniť vojenské povinnosti, respektíve do individuálneho prepustenia.

Hlavným druhom vojska a najpodstatnejšou časťou každej pravidelnej armády v 18. storočí bola pechota. Ďalším druhom bolo jazdectvo, ktoré zväčša tvorilo tretinu až pätinu celkového počtu armády. Najmarkantnejšími zmenami prešlo delostrelectvo, ktoré sa práve začiatkom 18. storočia stalo neodmysliteľným tretím druhom vojska každej pravidelnej armády. V poslednej tretine 18. storočia sa začali vo väčšine armád postupne vyčleňovať špeciálne technické jednotky, ktoré spolu s vojenskými inžiniermi predstavovali zárodok neskoršieho ženijného vojska.

Najvyššou taktickou a správnu jednotkou stálych a pravidelných armád bol pluk. Nadobudol už ustálenejšiu organizačnú podobu, s čím bezprostredne súviseli aj normy v určovaní jeho početného stavu. Pluk sa členil na viacero (10 – 15) kompánií, čiže stotín (rôt). Stotinu tvorili spravidla štyri čaty. Najnižšou taktickou jednotkou pechoty bol batalión, čiže prápor zložený z 2 – 4 stotín, v jazdectve to bola švadrona či eskadróna, vytvorená z 2 – 3 stotín. V tretej tretine 18. storočia boli stotiny

v jazdeckých plukoch zrušené a nahradené švadrónami. Dve švadróny tvorili oddiel (vtedy nazývaný divizión), takže jazdecký pluk pozostával spravidla z 3 – 4 oddielov. Pri poľnom ťažení sa 2 – 4 pluky zoskupovali do brigád, viacero brigád vytváralo kolónu alebo tábor. Vyššie armádne telesá, teda zväzy, divízie alebo zbory, v 18. storočí ešte nejestvovali.

Početný stav v jednotkách pravidelných armád jednotlivých štátov bol rozdielny; stotina mávala 50 – 130 mužov, peší pluk 500 – 4 000 mužov a jazdecký pluk 300 – 1 500 mužov. Najpočetnejšie stotiny a pluky mala habsburská monarchia a Prusko, počtom najnižšie zasa Francúzsko.

Na čele každého pluku stál veliteľ v hodnosti plukovníka, ktorý v plnej miere zodpovedal za stav, výcvik a velenie pluku. Ešte z predchádzajúceho obdobia žoldnierskych armád pretrvával i v 18. storočí zvyk, že veliteľ pluku bol aj jeho majiteľom, takže pluk niesol jeho meno. Majiteľovi prislúchali rozsiahle právomoci vrátane práva „meča a milosti“, čiže odsúdenia na trest smrti alebo odpustenia trestu. Toto právo dával majiteľom pluku panovník zvláštnym dekrétom, zväčša však už vo verbovacom patente. Do kompetencie plukovníka teda prislúchali tak trestnoprávne, ako aj občianskoprávne delikty a spory. On rozhodoval o prijatí kohokoľvek do pluku, o udelení dovolenky alebo o úplnom prepustení zo služby, o povýšení, treste či degradácii všetkých vrátane dôstojníkov. Bez plukovníkovho súhlasu sa nemohol žiaden príslušník pluku ani oženiť. Až do zavedenia predpísaných uniforiem rozhodoval každý plukovník aj o oblečení príslušníkov svojho pluku. Každý pluk mal teda podľa vkusu svojho majiteľa spravidla jednotnú, pritom však čo do jednotlivých súčastí viacfarebnú rovnošatu. Preto aj armáda ako celok žiarila bohatou mnohorakosťou farieb.

Funkcie a hodnosti v armáde sa ešte na začiatku 18. storočia zväčša prekrývali, postupne sa však aj v tomto smere vyvinula a ustálila väčšina hodností, aké sú bežné aj dnes.

Vojny v modernej dobe

Francúzska buržoázna revolúcia, ktorá vypukla 14. júla 1789 útokom parížskeho ľudu na Bastilu, sa stala začiatkom novej dejinnej epochy. Pretrhala poddanské putá a umožnila zrod rovnoprávneho občana, súčasne definitívne vyvrátila korene prežitého feudálneho režimu a umožnila nástup nových, kapitalistických vzťahov. Pod jej vplyvom sa začali triasť i rúcať tróny, menila sa politická tvár a mapa nielen Európy, ale aj ostatných kontinentov.

Spoločenské zmeny vyvolané Veľkou francúzskou revolúciou mali zásadný význam aj pre ďalší vývoj vojenstva a vedenie vojen. Starú kráľovskú armádu, ktorá zanikla vo víre revolúcie, nahradila nová armáda, budovaná na úplne odlišných princí-

poch. Roku 1793 bola vo Francúzsku zavedená všeobecná branná povinnosť pre mužov vo veku 18 – 25 rokov. Povinná vojenská služba sa skrátila na dva až šesť rokov, ale prepustení vojaci tvorili zálohu, z ktorej ich mohli v prípade potreby opäť povolať do zbrane. Prechod k tomuto systému dopĺňovania umožnil vytvorenie masovej armády, akou nedisponoval žiaden dovtedajší štát. Už na jar roku 1794 mala francúzska armáda podľa odhadu asi 1 200 000 mužov. Navyše bola to nielen masová, ale aj národne jednoliata armáda, v ktorej prevládal revolučný i demokratický duch a panovalo silné vlastenecké oduševnenie. Tieto morálne faktory kompenzovali pomerne slabú vycvičenosť a neraz i nedostatočnú disciplínu novej armády najmä v období jej začiatkov.

Nová taktika a stratégia revolučnej francúzskej armády, ktorá musela od prvých dní hájiť mladú republiku, vznikla viac-menej z núdze. Na dôkladný výcvik masy odvedencov či dobrovoľníkov nebol čas. Vojaka oboznámili len s najnevyhnutejšími zásadami a vzápätí nasadili do boja. Taký vojak, nezatažený kasárenským drilom ani šablónovitosťou bojovej činnosti, sa na bojisku správal úplne prirodzene, strieľal z každej pozície, kryl sa a prekvapoval nepriateľa neočakávanosťou reakcií.

Istým problémom revolučnej armády bol spočiatku nedostatok dôstojníkov. Väčšina starých dôstojníckych kádrov z radov aristokracie armádu opustila. Revolúcia tak otvorila cestu ku kariére mladým talentovaným a odvážnym mužom, ktorých výsadou nebol vznešený rodokmeň, ale ich vlastné schopnosti. Jedným z takých veliteľov bol Napoleon Bonaparte, ktorý sa už ako 24-ročný stal generálom. Podobne sa k maršalskej palici prepracovalo niekoľko Napoleonových rovesníkov. Aj medzi generálmi neskoršej cisárskej *Grande Armée*, čiže Veľkej armády, bol nejednen bývalý radový vojak.

Francúzska armáda pomerne skoro zanechala kordónovú stratégiu a lineárnu taktiku, nahradila ju taktikou kolón a rozptýlených útvarov – reťazí či rojnic strelcov (*tirailleur*). Toto opatrenie bolo vynútené predovšetkým tým, že nedostatočne vycvičená armáda by nedokázala udržať lineárnu bojovú zostavu. Nový princíp stratégie spočíval v aktívnej útočnej činnosti. Cieľom bolo zhromaždenie mohutných síl na rozhodujúcom mieste, získanie početnej prevahy v príslušnom smere a zničenie nepriateľa v rozhodujúcej bitke. Vďaka taktike kolón a rozptýlených útvarov mohla armáda bojovať aj v členitom teréne, pružnejšie manévrovať a prenasledovať nepriateľa. Velitelia mohli sústreďovať sily podľa potreby v hlavnom smere útoku alebo dopĺňať útočné kolóny vojakmi z hĺbky. Oproti lineárnej taktike, ktorej hlavným cieľom bolo vytlačiť nepriateľa z obrannej čiary, sa presadzovalo úsilie zničiť jeho živú silu. Preto vzrástla úloha delostrelectva, bodákového útoku, presnej strelby a vzájomnej podpory jednotlivých druhov vojsk. Proti dlhej a plytkej línii protivníka nasadzovali Francúzi nielen voľné formácie pešiakov, ale čoraz častejšie zovreté formácie kolón v hĺbke 16 radov, ktoré tvoril pechotný praporec.

Išlo o veľmi pohyblivé útvary, ktoré umožňovali rýchly prechod z pochodového do bojového tvaru, čiže z pochodovej do bojovej kolóny. Aj v boji sa ľahko uvoľňovali a opäť zoraďovali. Na odrazenie útoku jazdeckva proti pechote vyvinula už lineárna taktika štvorce pešiakov, nazývané karé či ľudovo ježko, keďže sa ježili zo všetkých strán puškami s nasadenými bodákmi.

Francúzska armáda sa ako celok vyznačovala mimoriadnou mobilitou, čo vyplývalo z toho, že pri ťažení sa neviazala iba na ťažkopádne vozatajstvo alebo stále sklady. Zásobovala sa najmä z miestnych zdrojov nákupom, častejšie však rekviráciou.

Nové spôsoby vedenia vojnových akcií vyvolali aj podstatné zmeny v organizácii vojsk. Vývoj organizačných foriem smeroval predovšetkým k organizačnému a taktickému spájaniu základných druhov vojsk do divízií a zborov a k utváraniu väčších organizačných jednotiek delostrelectva, jazdeckva a ženijného vojska, čo umožňovalo ich hromadné použitie. Súčasne však boli tieto vyššie vojensko-taktické telesá schopné plniť v boji samostatné úlohy. Aj nižší velitelia, či dokonca radoví vojaci sa museli vedieť samostatnejšie rozhodovať a konať.

Novú stratégiu a taktiku boja doviedol na vysoký stupeň dokonalosti Napoleon Bonaparte. Bol vojvodcom nevšedného talentu, ktorý zužitkoval ako generál, ako prvý konzul aj ako cisár. Manévrovanie už nepovažoval za cieľ ako v iných armádach, ale za prostriedok na dosiahnutie cieľa. Uprednostňoval rýchle, bleskové vojny a následné skoré uzavretie mieru; preto aj vojny, ktoré viedol, boli relatívne krátke, trvali spravidla jednu sezónu. Preferoval skôr útok než obranu, pričom sa vždy snažil vnútiť nepriateľovi svoju vôľu. Nebývalú pozornosť venoval prieskumu terénu, do najmenších podrobností vypracúval plány bitiek. Jeho taktika bola zdanlivo jednoduchá – armádu rozvinul do troch sledov. Prvý sled útočil s podporou delostrelectva; v tejto fáze bitky Napoleon hľadal, kde má nepriateľ slabinu. Druhý sled potom zaútočil na najslabšie miesto, kým tretí bol v zálohe a zapájal sa do boja v rozhodujúcom okamihu. Napoleonovým obľúbeným taktickým ťahom bol aj nečakaný útok na stred nepriateľskej bojovej zostavy a krídelný obchvat. Nie vždy však používal rovnaký spôsob, lebo všetko záviselo od daných okolností a podmienok, od terénu a reakcií protivníka.

Na Napoleonovi nebol geniálny jeho systém, lež spôsob jeho uplatňovania, ktorý spočíval v tvorivej kombinácii a v improvizácii jednotlivých prvkov. Za jeho vlády boli vo Francúzsku vytvorené veľké výcvikové tábory, kde sa v letnom období uskutočňovala príprava všetkých druhov vojska. V týchto táboroch sa praktizoval spoločný nácvik spôsobov činnosti v bojových kolónach i rozptýlených útvaroch, prielom taktického stredy nepriateľskej bojovej zostavy, úder proti jednému alebo obidvom krídlam, zasadenie hromadných úderov pechotou, jazdeckvom a delostrelectvom. Organizačná štruktúra armády, ktorú zaviedol Napoleon, v podstate jestvuje v moderných armádach až dodnes.

Armáda revolučného a napoleonského Francúzska vtisla európskemu vojenstvu nezmazateľnú pečať. Prednosti nového francúzskeho modelu boli objektívnou skutočnosťou, ktorá sa ako nevyhnutnosť premietla do prerodu ozbrojených síl všetkých ostatných štátov a súčasne aj do pretvorenia základných princípov vojenstva v danom období.

V napoleonskom období sa zmenila technológia vojen aj úlohy a charakter jednotlivých druhov vojsk. Pechota získala väčšiu palebnú silu a stala sa mobilnejšia. Jazdeckvo prestalo byť rozhodujúcim druhom vojska najmä preto, lebo kôň bol veľkým a nechráneným cieľom. Delostrelectvo zvýšilo palebnú silu a dosiahlo väčší i presnejší dostrel. Na bojisku, ktoré sa oproti predchádzajúcemu obdobiu začalo podstatne rozširovať, narástlo tzv. rizikové pásmo smrti.

Po koalíčných vojnách a po Viedenskom kongrese (1815) sa zároveň so spoločenskými premenami, a to najmä od 20. a 30. rokov 19. storočia, výrazne zmenili úlohy a poslanie armád, ktoré sa neraz stali obrazne i doslova policajtom pri čoraz častejších pacifikačných a represívnych ozbrojených zásahoch. Vypuklo sa to prejavilo najmä počas revolučného diania v rokoch 1848 – 1849 v celej Európe, ale aj pri iných ľudových vzburách či povstaniach. Potlačovateľská funkcia pravidelných imperialistických armád sa uplatňovala aj v praxi koloniálnych vojen v Afrike, Ázii či na americkom kontinente.

Všetky ozbrojené konfrontácie európskych štátov v druhej polovici 19. storočia sa viedli pod egidou či zámenkou národných záujmov či národného zjednotenia alebo oslobodenia blízkych národov spod cudzej nadvlády. Staré i nové veľmoci intenzívne zbrojili a snažili sa posilniť svoj potenciál získaním nových dŕžav v zámorí. Území vhodných na vytváranie kolónií bolo však v 19. storočí čoraz menej a štáty, ktoré sa do kolonizačného procesu zapojili oneskorene, sa ocitli v značnej nevýhode, čo viedlo k vyostrovaniu medzinárodného napätia a eskalácii vojnových konfliktov nielen v Európe, ale na celom svete.

Obidve svetové vojny v prvej polovici 20. storočia patria medzi najobľudnejšie i najtristnejšie udalosti v doterajšej histórii ľudstva. Stáli milióny ľudských životov a od základu zmenili charakter vedenia vojen. Vojenstvo v 20. storočí sa v metódach, obsahu a následkoch diametrálne líšilo od všetkého, čo ľudská civilizácia dovtedy poznala. A aj miera sofistikovanosti dnešného vojenského umenia a v rámci neho plánovania, modelovania a napokon aj realizácie akejkoľvek strategickej, taktickej či operačnej činnosti dosiahla vďaka kybernetike, robotike, počítačovej vede a zbraňovým systémom úroveň, ktorá presahuje predstavivosť bežného človeka.

Fenomén vojen, ozbrojených konfliktov, násilia, teroru a takpovediac priemyselného vraždenia či zabíjania ľudí v 20. storočí presahuje rámec tohto príspevku; nepochybne si však zasluhuje nielen osobitnú pozornosť, ale aj spracovateľa v rámci slovenskej vojenskej historiografie.

Ťaženie v Itálii 535 – 540 a 1943 – 1945

PETER BYSTRICKÝ

Otcovi k 70. narodeninám

Medzi vojenským ťažením východorímskeho (byzantského) vojvodu Belisaria v rokoch 535 – 540 proti Ostrogótom (ďalej len Gótom)¹ na Apeninskom polostrove a kampaňou Spojencov v Taliansku počas druhej svetovej vojny, hoci ich delí tisícčtyristo rokov a viedli sa v úplne inej dobe a iných spoločenských, politických a ekonomických podmienkach, nájdeme viacero pozoruhodných podobností, ktoré vyplývajú nielen zo špecifických geografických a klimatických podmienok polostrova, ktoré do veľkej miery predurovali priebeh a smer ťažení, ale aj porovnateľných cieľov, priorit a možností bojujúcich strán. Cieľom štúdie nie je analyzovať ani zhodnotiť celý priebeh spojeneckého ťaženia v Taliansku, ale porovnať kľúčové udalosti byzantského ťaženia v Itálii so spojeneckými operáciami v druhej svetovej vojne (vylozenie na Sicílii, pri Salerne a Anziu) a nájsť, v čom si boli podobné a v čom sa líšili.

Takmer 100 km dlhý Apeninský polostrov zasahujúci hlboko do Stredozemného mora tvorí rozsiahle horské pásmo, ktoré sa takmer jeho stredom tiahne od Pádskej nížiny až po Sicíliu. Najmasívnejšie a najvyššie (Corno Grande 2912 m) sú Stredné Apeniny východne od Ríma a rozkladajúce sa od Neapola na juhu po Perugiю na severe. Apeniny, ktoré rozdeľujú polostrov na jeho východnú a západnú časť, v minulosti vytvárali etnicky, jazykovo, hospodársky, kultúrne a nábožensky rôznorodé a od seba navzájom dokonca až izolované regióny. Stredomorská subtropická klíma je príznačná pre južné a stredné Taliansko, kontinentálnej sa blíži severné. V staroveku bolo o čosi vlhkejšie a chladnejšie, na juhu padalo viac zrážok ako dnes. Sicília bola ešte aj v 6. storočí jedným z najdôležitejších producentov obilia pre Rím.² Letá bývali suché a horúce, zimy, naopak, mierne a vlhké, snežilo len na severe a vo vyšších polohách. Na východnom pobreží tienenom Apeninami prší a sneží oveľa menej, oproti západnému je tam aj chladnejšie. Západné pobrežie bolo už v staroveku ľudnatejšie, úrodnejšie a rozvinutejšie, z vojenského hľadiska sa tam preto nachádzalo aj viac dôležitých cieľov.

V roku 536 (a zrejme aj nasledujúcich) došlo k dočasnému, ale výraznému ochladeniu. Byzantský historik Prokopios, súčasník a svedok opisovaných udalostí, ktorý však dejiny vojny podľa svojich poznámok spísal a vydal až o desaťročie neskôr,

poznámal, že v zime 535/536 došlo k niekoľkým neblahým znameniam, ktoré predznamenávali dlhú vojnu, choroby a strádanie. Zaujímavé sú aj samotné znamenia. Slnko vtedy svietilo bez jasu, ako mesiac, a počas celého roka vyzeralo ako pri zatmení, jeho lúče neboli také jasné ako zvyčajne.³ Podľa tohto opisu sa zdá, že slnko zatienili prachové častice zjavne po výbuchu sopky. Množstvá popolu vyvrhnuté do atmosféry museli byť obrovské a erupcia masívna. Prokopios tiež dokladá, že v Itálii obe strany trpeli nedostatkom potravín až hladom.⁴ Úrody boli slabšie a zrejme nie iba preto, že obilie nemal kto žať. V dôsledku vlečúcej sa vojny, plienenia a drancovania zahynuli len v roku 539 od hladu tisíce ľudí, Rimanov i Góto, v niektorých krajoch údajne dochádzalo aj ku kanibalizmu.⁵

Prírodné podmienky, tvar, dĺžka a šírka (150 – 240 km) Apeninského polostrova s vysokým centrálnym pohorím mali zásadný vplyv na priebeh vojenských operácií, smery útokov a pohyby vojsk. Hornatý a dodnes zalesnený terén nedával ani jednej strane veľké možnosti na manévrovanie. Hory dávali obrancom možnosť nielen vybudovať pevnú obranu, ale aj ustúpiť alebo utiecť do lesov, kde ich útočník neprenasledoval. Prírodnými prekážkami boli aj rieky a riečky, ktorých kontrola dávala výhodu takisto brániacej sa strane. Polostrov je tak síce vhodnejší na obranu, jeho dĺžka, nížinaté pobrežie a ľahký prístup od mora však zároveň ponúkal útočníkovi veľa dobrých miest na vylodenie v tyle nepriateľa a teda dostatok príležitostí obísť obranu, preniesť ťažisko bojov či len odvieť pozornosť.

Dážď a vo vyšších polohách sneženie spolu s členitým a lesnatým terénom spôsobujú, že sa korytá potokov a riek v zime a na jar rozvodňujú, niektoré aj vyliievajú z koryt. Vďaka dostatku vody v zime a na jar sa v údoliach alebo nížinách vytvárali celoročné močiare, ktoré sa už v staroveku odvodňovali. Dažde, vetry, rozbúrené moria, pobrežné hmly a dĺžka zimných dní v staroveku výrazne vplývali na moreplavbu. Moreplavecká sezóna sa obmedzovala len na leto a najbližšie jarné a jesenné mesiace. Zhruba od novembra do apríla sa cestovanie po mori postupne utlmovalo a v zimných mesiacoch v podstate úplne skončilo. V zime sa uskutočňovali len najnevyhnutnejšie cesty, všetky ostatné sa odkladali na jar.⁶ Nepredvídateľné zimné počasie mohlo totiž donútiť posádku zakotviť v niektorom z prístavov a jej cestu tak zdržať aj o niekoľko týždňov. Zimné plavby tak okrem rizík znamenali aj stratu časovej výhody, ako sa stalo napríklad v prípade veliteľov Valeriana a Martina, ktorých cisár Justinián (527 – 565) poslal Belisariovi do Ríma. Belisarios žiadal o posily v liste, ktorý poslal hneď po obsadení Ríma, teda začiatkom decembra. Už po zimnom slnovrate v roku 536 cisár vyslal na lodiach z Konštantínopola narýchlo pozbierané vojsko a poslov so správou Valerianovi a Martinovi, ktorí už boli na ceste, aby sa čo najskôr dostali do Itálie. Priplávali však len do Aitolie a Akarnanie na západe Grécka, kde museli zakotviť a prezimovať.⁷ Do Ríma tak prišli až v apríli roku 537, teda zhruba po štyroch mesiacoch.⁸

Dažde, silné vetry a rozbúrené moria boli dôležitým faktorom pri plánovaní výsadkových a vylodovacích operácií aj počas druhej svetovej vojny, ktorých cieľom bolo dopraviť vojakov loďami alebo lietadlami bezpečne na pevninu a čo najbližšie k miestu ich bojových úloh. Silný vietor a vlnobitie mohli výsadok rozptýliť alebo oneskoriť a dokonca spôsobiť zbytočné straty na životoch a materiáli. Ak je však útočník ochotný tieto riziká podstúpiť, obdobie zimy mohol využiť vo svoj prospech a obrancov zaskočiť a prekvapiť.

Veľký podiel na úspechu ťaženia na Apeninskom polostrove mala v oboch prípadoch námorná prevaha (v druhej svetovej aj letecká). Gótske námorné loďstvo bolo veľmi slabé.⁹ Góti sa na rozdiel od Vandalov nenaučili moreplavectvu a nikdy sa nevenovali výstavbe námorného loďstva, čo sa prejavilo napríklad už v čase ich vzájomných sporov, keď sa Góti po roku 525 nemali k Vandalom v Afrike ako dostať a pomstiť uväznenie a zavraždenie Theodorichovej sestry Amalafriidy a pozabíjanie tisícov Gótov, ktorí tam boli spolu s ňou.¹⁰ Po zničení ríše Vandalov v roku 534 sa jedinou námornou mocnosťou v Stredozemnom mori stala Byzantská ríša, podobne ako Spojenci (Briti) po roku 1943.

Bojujúce strany

V roku 489 gótsky kráľ Theodorich vpadol do Itálie z Východorímskej ríše a po troch rokoch bojov zajal a nechal zabiť germánskeho kráľa Odovakara. Súčasťou Theodorichovej ríše sa potom stali nielen všetky územia pod vládou Odovakara, teda Itália a časť Dalmácia a Sávie, ale postupne pripojil aj Sicíliu, južnú Galiu a na východe Sirmium. Rovnako ako jeho predchodca aj on stále formálne uznával autoritu a zvrchovanosť východorímskych cisárov, ale vládol úplne nezávisle. S okolitými germánskymi ríšami uzavrel spojenectvá potvrdené dynastickými sobášmi, ktoré však po jeho smrti skončili jedno po druhom. Keďže nezanechal priameho mužského následníka, jeho nástupcom sa stal jeho maloletý vnuk Athalarich. Za vlády Athalaricha a jeho regentky matky Amalasuinthy začalo jednotu Gótov oslabovať súperenie rôznych frakcií o výchovu (a teda kontrolu) Athalaricha, ktoré po jeho predčasnej smrti v roku 534 prerástlo do priamych sporov medzi príslušníkmi kráľovskej rodiny, keď o moc zápasili Theodorichova dcéra Amalasuintha a jeho postarší synovec Theodahad, romanizovaný Gót s rozsiahlymi majetkami a záujmom o filozofiu. Keďže Amalasuintha po smrti syna nemala žiadny nárok na vládu, musela za kráľa uznať Theodahada, hoci aj potom stále žiadala podiel na vláde.¹¹ Do ich nezhôd sa zámerne zamiešal Justinián, ktorý s oboma stranami vyjednával a s oboma manipuloval súčasne. Prehľbovaním nedôvery a podozrievavosti zvyšoval tlak na Theodahada i Amalasuinthu, ktorí pre jeho protichodné posolstvá boli naozaj zmätení. Nepriateľstvo vyvrcholilo uväznením Amalasuinthy, ktorá svojím konaním jednoznačne podrývala autori-

tu kráľa, a následne jej vraždou v apríli 535.¹² Hoci Theodahad súhlas na jej zabitie zrejme nedal a možno o ňom ani nevedel,¹³ ako naznačujú jeho posolstvá k cisárovi v čase vraždy, Justinian, povzbudený nečakane rýchlym a hladkým víťazstvom nad Vandalmi v Afrike, situáciu bez váhania využil a smrť jeho „chránenkyne“ Amalasuinthy sa mu stala vítanou zámenkou. Hoci jeho kroky boli skôr výsledkom improvizácie než premysleného plánu,¹⁴ dosiahol, čo chcel. Za úspechy jeho diplomatickej aktivity treba napríklad považovať aj neutralitu Frankov.¹⁵ Keďže Vizigóti takisto Gótom nepomohli a ostatné germánske ríše boli slabé, zničené alebo už podriadené Frankom, Góti sa ocitli v úplnej izolácii. Cisár proti Gótom vyslal útok z dvoch strán, v Dalmácii mal vojvodca Mundo za úlohu obsadiť dôležitý dalmátsky prístav Salony, Belisarios sa mal vyložiť na Sicílii, ale podľa pokynov opatrného cisára ustúpiť, ak by narazil na silný odpor. Belisarios si však zrejme už počas výpravy proti Vandalom všimol, že na ostrove je veľmi málo Gótov, preto si za začiatok ťaženia vybral práve toto miesto a vyloďil sa s vojskom o polovicu menším než v Afrike.

Góti neboli na vojnu pripravení a vôbec ju neočakávali. Zmätený a zneistený Theodahad sa ešte aj v čase, keď sa Mundo zmocnil Salon¹⁶ a Belisarios od leta 535 obsadzoval jedno sicílske mesto za druhým, usiloval o zmierlivé riešenie a dohodu, údajne bol ochotný vzdať sa väčšiny Itálie, či dokonca celej vlády. Po vojenskej stránke však Góti boli v roku 535 na vrchole svojej moci. Neviedli dlhodobé vojny a zo všetkých konfliktov so svojimi germánskymi susedmi, do ktorých sa za Theodoricha a Amalasuinthy zapojili, vyšli vždy víťazne. Itália s výnimkou rokov 489 – 493 zažívala šesťdesiat rokov mieru, pokoja, rozvoja a stability. Odoakar i Theodorich spravovali svoju ríšu dobre, zvlášť v porovnaní s chaotickým obdobím posledných západorímskych cisárov. Naproti tomu, Justinian už v prvom desaťročí svojej dlhšej vlády čelil viacerým závažným domácim i zahraničným výzvam. Po svojom predchodcovi cisárovi Justinovi (518 – 527) musel dobojovať vojnu proti Perzii, ktorá pokračovala až do roku 532 so striedavým šťastím, hoci s miernou prevahou Perzie. Táto vojna sa skončila „večným mierom“, v skutočnosti však len prímerím, ktoré nevydržalo ani osem rokov. Mocnosti sa vtedy zaviazali vrátiť si obsadené územia a Justinian navyše aj zaplatiť jednorazový poplatok. V roku 532 vypuklo v hlavnom meste spontánne povstanie Niká, pri ktorom o život prišli tisíce ľudí. Po roku 532 sa však už cisár mohol plne sústrediť na dianie na západe. Ako prvú vyprovokoval vojnu s Vandalmi, ktorú Belisarios po dvoch víťazstvách v roku 533 vyhral. Po zajatí vandalského kráľa Gelimera v roku 534 sa Afrika opäť stala rímskou provinciou.

Itália nebola Gótmi osídlená rovnomerne. Najhustejšie gótske (germánske) osídlenie bolo na severe, v údolí Pádu, najmä v okolí miest Verona, Ticinum (Pavia) a Ravenna, v strednej Itálii v Picene a Samniu pri Jadranskom mori. Gótske sídliská sa našli aj v Dalmácii, južnej Galii a na predhorí Álp.¹⁷ Góti, ktorých do Itálie prišlo odhadom od 40 000¹⁸ do 100 – 120 000, z toho 25 000 až 30 000 bojovníkov,¹⁹

ani nemohli osídliť celý polostrov obývaný miliónmi Itolorimanov. Gótske posádky a gótski kráľovskí správcovia – comites Gothorum – však boli vo všetkých významných mestách, napríklad Neapole, Syrakúzach či Panorme (Palermo), menšie jednotky boli rozmiestnené v pohraničí a pri dôležitých cestách. Vodcov si gótsky kráľ nemohol všade vyberať a dosadzovať ľubovoľne, mohol len schváliť a potvrdiť voľbu tamajších Gótov, ktorí si stále uchovávali značnú mieru samostatnosti. Kráľ tak nemal ani priamu kontrolu nad miestnymi mocenskými základňami.²⁰ Gótske posádky rímskych miest zväčša tvorili bojovníci verní, osobne alebo dokonca pokrvne zviazaní so svojím vodcom.²¹ Skutočnosť, že Góti opúšťali mestá bez boja ešte pred príchodom Belisaria, naznačuje, že neboli jedinou ozbrojenou silou a popri nich stále pôsobili mestské stráže tvorené domácim obyvateľstvom.

Práve strata miest, častokrát bez odporu, a naopak zjavná neschopnosť ich napriek viacerým pokusom opätovne dobyť, spôsobovala Gótom veľké problémy a bola jedným z hlavných dôvodov ich porážky. Pri jednom z útokov na Rím a Ariminum (Rimini) síce použili aj obliehacie veže, ale tak naivne, že sa Belisarios smial ich hlúposti. Stroje totiž nechali k hradbám ťahať volmi, ktoré obrancovia postrieľali. Pri obliehaní Arimina sa už Góti poučili a postavili vežu na kolesách a s posádkou skrytou vo vnútri, ale prisunuli ju deň pred útokom. Byzantíncom stačilo v noci pred hradbami len vykopať priekopu.²² Góti tak boli odkázaní na dlhodobé obliehanie, ktoré vyčerpávalo aj ich a zbytočne viazalo ich sily. Nedokázali tiež obliehať Rím aj Ariminum súčasne. Góti za vyspelou byzantskou armádou zaostávali aj po taktickej, technickej i logistickej stránke. Túto nevýhodu nahrádzali osobnou odvahou, bojovnosťou a húževnatosťou, ale ani tieto vlastnosti nie vždy stačili k úspechu. Na druhej strane, hoci sa dá povedať, že Belisarios Gótov vymanévroval, aj on sa dopúšťal chýb a niektoré plány jeho podriadení už vtedy hodnotili ako neuskutočniteľné.²³ Napríklad jeho návrh, aby sa byzantské sily po príchode posíl rozdělili a jedna časť sa vydala na pomoc obliehanej posádke do Mediolana (Miláno) a zvyšok tiahla proti Auximu (Osimo), Narses rovno zmietol zo stola so slovami, že so svojím vojskom nech si robí čo chce, ale z jeho mu nedá nič. Odmietol sa tiež zapojiť do obliehania Auxima, čím sa vzoprel hlavnému veliteľovi, a aj potom spolu s ďalšími konal v rozpore s jeho rozkazmi. Nezhody, nevráživosť až súperenie medzi dvoma byzantskými generálmi však Góti mimo posmechu a urážok nedokázali využiť. Nezhody sa však nevyhýbali ani Gótom samotným.

Hoci od zosadenia posledného západorímskeho cisára ubehlo už 60 rokov, mnohí Itolorimania sa stále považovali za súčasť Rímskej ríše a Gótov prinajlepšom za hostí. Zároveň sa však po vyše štyridsiatich rokoch súžitia necítili úplne odcudzení od svojich gótskych susedov.²⁴ Mnohí Rimania, zvlášť vzdelaní, urodzení a bohatí, hoci vstúpili do služieb gótskeho kráľa a zastávali dôležité posty v civilnej administratíve, neprijali novú gótsku identitu a nestali sa Gótmí. Naopak, boli to urodzení Góti, vrá-

tane členov amalovskej dynastie, ktorí sa romanizovali, túžili sa stať Rimanmi a žiť ako Rimania. Počínanie Matasuinthy, ktorá sabotovala snaženie svojho manžela kráľa Vitiges a dala podpáliť sýpky s obilím v Ravenne, aby sa mesto vzdalo, ale aj gótskych vojvodcov Ebrimuda, Pitziu a ďalších, ktorí sa v prvom roku vojny aj so svojimi Gótmami dobrovoľne a bez odporu vzdali Belisariovi, by sme však nemali chápať ako zradu gótskeho štátu či gótskeho „národa“, pretože súčasný model exkluzívnej suverenity sa nedá aplikovať na spoločnosť 6. storočia. Góti, ktorí sa podriadili cisárovi, si sami ani nemysleli, že zrádzajú a prechádzajú k nepriateľovi, zvlášť ak ním bol cisár, ktorý stále formálne stál nad gótskym či akýmkoľvek iným germánskym kráľom.²⁵ Napokon už Amalasuintha i Theodahad tajne spolupracovali s Konštantínopolom a boli ochotní podriaďiť sa či dokonca vzdať sa vlády úplne, bez ohľadu na záujmy Gótov, svojich príbuzných a svojej ríše. Skupinovú solidaritu tak zničil obyčajný politický tlak podporený vojenskou silou. Napriek tomu, že viacerí poprední veľmoži a príslušníci gótskej elity rýchlo zmenili strany, Góti ako celok neboli ochotní podrobiť sa bez odporu. Urobili tak až po vyše dvadsiatich rokoch vojny a následných povstaní, tisíckach padlých, zajatých a deportovaných bojovníkov i civilistov a strate veľkej časti svojej elity.²⁶

Góti na začiatku vojny mohli v krajnom prípade povolať a sústrediť možno až 30 000 mužov. To sa však zjavne nestalo, hoci si nad byzantskou armádou stále udržiavali početnú prevahu. Sami Byzantínci odhadovali silu gótskej armády na „mnoho desaťtisíc“, konkrétne na 150 000²⁷ a aj Belisarios dlho považoval situáciu za zlú a napriek prichádzajúcim posilám svoje oslabené a rozdrobené vojsko za „obklúčené“. ²⁸ Samozrejme, množstvá Gótov a silu Vitigesovho vojska zámerne zveličoval, aby buď zvýraznil svoje vlastné úspechy a víťazstvá, alebo aby poukazovaním na počty nepriateľa prinútil cisára poslať mu do Itálie ďalšie oddiely.

V ničom však mal Belisarios pravdu, keďže pre vojnu boli príznačné kratšie či dlhšie obliehanie miest a pevností oboma stranami, pričom ani jedna, hoci z rôznych dôvodov, nedokázala dobre opevnené mestá a so silnou posádkou dobyť útokom. Niekedy dochádzalo k situácii, že obliehajúci sami boli, alebo si mysleli a obávali sa, že sú zároveň aj obliehanými. Byzantíncom sa mestá darilo obsadzovať len v prípade, ak gótska posádka ušla, bola porazená mimo mesta alebo sa vzdala, keď začala trpieť hladom. Góti zase opakovane zlyhávali preto, že nemali skúsenosti s dobýjaním miest alebo na dlhé obliehanie neboli sami dostatočne zásobení.

Väčšine gótskeho vojska velil priamo gótsky kráľ, ktorý s ním tiahol priamo proti Belisariovi. Vzhľadom na početnú prevahu Gótov sa však Belisarios nechcel ani nedal nalákať do rozhodujúcej bitky. Jeho armáda bola nielen slabšia, ale možno aj nie celkom vhodne zložená a vyvážená. So svojimi silami tak musel narábať veľmi obozretne a nevystavovať ich zbytočne situáciám, kde hrozili veľké straty. V Itálii tak postupoval len dovtedy a tam, kde nenarážal na odpor a s výnimkou Neapola dosiahol všetky

úspechy v južnej Itálii v podstate bez boja. Zastavil sa až v Ríme, kde sa bez odporu nechal Gótmí obklúčiť. Ich obliehanie však nebolo také pevné, aby ho donútilo vzdať sa. Gótom teda zjavne nebolo toľko, aby mohli také veľké mesto ako Rím pevne zovrieť, preto len okolo neho zriadili tábory. Byzantíncov bolo zase príliš málo, aby mohli obklúčenie prelomiť, nedokázali dokonca ani osadiť obrancami celé mestské hradby.²⁹ Hoci došlo k viacerým gótskym útokom na mesto, vrátane použitia veží a baranidiel, pre boje o Rím boli príznačné väčšie či menšie šarvátky pred hradbami a so striedavým šťastím. Výpady proti táborom však boli pre Gótom veľmi demoralizujúce.³⁰ Vojna tak zamrzla na celý rok a obmedzila sa na Rím a jeho okolie.

Belisarios sa na Sicílii vylodil s primerane veľkou armádou, ktorú tvorilo 7 500 byzantských vojakov a barbarských spojencov (foederati), pešiakov a jazdcov, ťažko-odencov i lukostrelcov.³¹ Okrem nich mal ešte „mnoho skvelých strážcov a kopijníkov“, teda niekoľko stoviek (500 – 1 500) vlastných elitných vojakov, ktorých si platil sám z vlastných zdrojov.³² Spolu však určite nevelil viac než 10 000 vojakom, ktorých na Sicíliu dopravila flotila v sile okolo 300 transportných lodí a neznámy počet lodí námorného loďstva (zhruba 15 000 námorníkov).³³ V jeho vojsku boli nielen čerstvo naverbovaní byzantskí vojaci (zrejme z Balkánu), ale aj Izauri z maloázijského pohoria Taurus, Germáni, Mauri z Afriky, Huni (Bulhari) a neskôr Slovania. Táto pestrosť mu na jednej strane dávala možnosť priradiť rôznym jednotkám rôzne bojové úlohy, na druhej mohli znamenať komplikácie vzhľadom na rôznu úroveň disciplíny, morálky, kvality, lojality i vzťahu k miestnemu obyvateľstvu. Stav jeho vojska sa pri postupe Itáliou navyše zmenšoval, ale nie z dôvodu bojových strát. Stovky vojakov musel nechať na ochranu obsadených miest na Sicílii a v južnej Itálii,³⁴ Rím tak bránilo zhruba už len 5 000 vojakov vrátane jazdcov.³⁵ Jeho situácia v Ríme obliehanom od roku 537 sa čiastočne zlepšila až po príchode posíl do Itálie: v apríli 537 dorazilo 1 500 hunských (bulharských) jazdcov a Slovanov pod velením už spomínaných veliteľov Valeriana a Martina, na jeseň 537 sa na východe Itálie pod velením vojvodu Narsa vylodilo ďalších 5 000 vojakov,³⁶ čím sa sila byzantského vojska priblížila, ak nie vyrovnala Gótom vyčerpaným dlhým obliehaním. Nedostatočné sily a možno až zbytočná opatrnosť zabránili Belisariovi poraziť Gótom a vojna v Itálii sa tak na rozdiel od jeho ťaženia proti Vandalom v Afrike vliekla dlhých päť rokov a ani potom nevedla k porážke gótskych síl. Nie je celkom jasné, prečo sa Justinián napokon uspokojil len s politickým a nie vojenským víťazstvom nad Gótmí. Možno urýchlene potreboval Belisaria na východe proti Perzii, možno sa obával jeho popularity, možno už Gótom nepovažoval za hrozbu a možno dokonca chcel ponechať malý gótsky štát medzi Alpami a Pádom ako ochranu Itálie pred Franskou ríšou. Belisarios, ktorý oprávnenne cítil, že ho Justinián obral o víťazstvo, Vitigesovi nikdy nepredložil cisárov kompromisný návrh, Gótom podviedol a ich kráľa zajal. Nech už boli dôvody cisára ukončiť vojnu v Itálii bez porážky Gótom a eliminácie ostatných popredných vodcov akékoľ-

vek, ukázalo sa veľmi skoro, že odvolanie Belisaria aj s väčšinou vojska bolo chybné rozhodnutie.³⁷ Už v roku 540 sa totiž začala druhá, náročnejšia, ničivejšia a krvavejšia fáza vojny, ktorá trvala až do roku 552.

Vojna v Itálii však napriek početným obliehaniam a ročnému zamrznutiu pri Ríme bola celkom mobilná. Jadro gótskeho vojska a jeho útočnú silu tvorili jazdci³⁸ vyzbrojení kopijou alebo mečom, gótski pešiáci mali kopije a štíty, niektorí možno aj brnenie.³⁹ Veľká časť, ak nie väčšina gótskych jazdcov nosila helmy a brnenie,⁴⁰ ale zjavne nie dostatočné, aby ich chránilo pred byzantskými lukostrelcami, či už pešími alebo na koňoch. Mnohí Góti tak zahynuli skôr, než sa dokázali dostať k nepriateľovi. Góti za celých päť rokov nedokázali nájsť primeranú odpoveď na efektívnych byzantských lukostrelcov⁴¹ a zvlášť gótska elita, ktorej urodzení a majetní príslušníci bojovali ako jazdci, utrpela vážne a zbytočné straty. Belisarios si do Itálie takisto priviedol niekoľko tisíc jazdcov a práve jazdci napádali gótske tábory pri Ríme a podnikli aj výpad z Ríma do Arimina či Mediolana. Dokonca aj väčšina byzantských pešiakov brániacich Rím si osedlala ukoristené alebo stratené gótske kone a bojovali ako jazdci. Pešiakov údajne zostalo tak málo, že nedokázali vytvoriť ani pevný oddiel.⁴²

Sicília 535 a 1943

Kontrola Sicílie bola pre jej polohu v Stredozemnom mori, blízkosť k pevnine i samotnú veľkosť jedným z faktorov úspešného ťaženia na Apeninskom polostrove. Celkom prirodzene sa stala prvým cieľom a následne bezpečnou základňou pre Belisaria i Spojencov. Messinská úžina izoluje obrancov od pevniny, ale na druhej strane umožňuje útočníkovi, ktorý disponuje silnou flotilou, rýchly prechod na polostrov. Belisarios vplával do Catanie na východnom brehu v lete roku 535 ako spojenec a mesta sa zmocnil bez boja. Vyjednáváním si podmanil aj dôležité Syrakúzy a ďalšie sicílske mestá. Vzdať sa odmietal len Panormus chránený vysokými hradbami a silnou gótskou posádkou. Belisarios si na mesto netrúfal zaútočiť po zemi, preto poslal do panormského prístavu svoje lode s lukostrelcami na stožiaroch. Prekvapení Góti sa bez ochrany vlastného námorného loďstva v decembri vzdali. Byzantský vojvodca sa tak v priebehu päť – šesť mesiacov bez boja a bez strát zmocnil celého ostrova.

Spojenci sa na Sicílii vylodili (operácia Husky) takisto v lete, v noci z 9. na 10. júla 1943 na juhovýchodných a južných plážach v okolí Syrakúz, Gely a Licaty. Rovnako ako Byzantská ríša, aj oni už mali pod kontrolou celé severné pobrežie Afriky a zabezpečené námorné trasy. O invázii na Sicíliu (a následne do Talianska) sa rozhodlo už na konferencii v Casablance v januári 1943, teda ešte počas bojov v Afrike. Počítalo sa, a celkom správne, že obsadenie jedného z dvoch veľkých talianskych

ostrovov, Sicílie alebo Sardínie, môže viesť ku kolapsu Talianska a koncu Osi. Ďalším dôvodom na prenesenie vojny na talianske územia bola skutočnosť, že v severnej Afrike sa nachádzalo obrovské zoskupenie spojeneckých vojsk, ktoré by až do vylodenia v Normandii, teda celý rok, zostalo proti Wehrmachtu nevyužitú.⁴³ Hoci vylodenie na Sicílii, keďže bolo najpravdepodobnejším cieľom (Mussolini, Kesselring), očakávala aj druhá strana, času a voľných zdrojov na prípravu⁴⁴ mali Nemci a Taliani málo, nehovoriac o tom, že tak ako medzi Britmi a Američanmi aj medzi najvyšším nemeckým a talianskym velením existovali nielen rozpory, ale aj podozrievavosť a nedôvera. Pochybnosti o zmysle brániť Sicíliu panovali aj vo Vrchnom velení Wehrmachtu (OKW), nakoniec predsa len dali Nemci prednosť obrane tohto veľkého ostrova silami, ktoré boli nedostatočné a nepripravené. Na papieri sily obrancov vyzerali vcelku imponujúco (200 000 Talianov a 30 000 Nemcov), ale slabo vyzbrojené, neskúsené a už aj značne demotivované talianske divízie aj napriek nemeckej podpore nedokázali vylodenie na žiadnom úseku prekaziť a spojenecká operácia prebehla možno až nad očakávanie hladko. Spojenci napriek počiatocným problémom, ktoré sprevádzali nočný výsadok,⁴⁵ rýchlo získali, udržali, spojili a rozšírili všetky svoje predmostia a okrem Messiny obsadili všetky hlavné prístavy vrátane Palerma. O osude Sicílie tak bolo rozhodnuté a po dvoch týždňoch márnej snahy sa nemeckí obrancovia, ktorí niesli hlavnú ťarchu bojov, začali sústreďovať na zdržiavacie ústupové boje, zvlášť na svahoch Etny proti Britom, s cieľom umožniť evakuáciu (Operation Lehrgang) čo najväčšieho počtu vojakov, vozidiel a materiálu, ktorá bola zvládnutá veľmi úspešne. Tvrdý odpor a ťažký terén znemožnili Spojencom aj napriek výraznej početnej a materiálnej výhode i leteckej a námornej prevahe (a tiež britsko-americkej rivalite medzi Pattonom a Montgomerym o prvenstvo) včas obsadiť Messinu a odrezať cestu ustupujúcim nemeckým a talianskym jednotkám, čo sa dá napriek víťazstvu považovať za strategický neúspech.⁴⁶

Rhegium 536

Belisarios, zdržaný vzburou v Afrike, ktorú musel potlačiť, sa v Rhegiu (Reggio di Calabria) vylodil v máji alebo júni 536 a obsadil ho znovu bez boja, pretože gótsky veliteľ Ebrimud, švagor kráľa Theodahada, sa aj s celou svojou posádkou vzdal a výmenou za dary a hodnotu prešiel na druhú stranu.⁴⁷ Ebrimud však objektívne ani nemal veľké možnosti na obranu, keďže jeho sily boli slabé, tamojšie rímske mestá nemali hradby a obyvateľstvo po vylodení začalo otvorene prejavovať sympatie k cisárskej armáde, s prítomnosťou Gótot, naopak, nespokojnosť. Z Rhegia sa Belisarios aj s flotilou, ktorá ho sprevádzala pri pobreží, vydal na pochod na sever cez Bruttium a Lukániu k Neapolu v Kampánii.⁴⁸ Neapol bolo prvé veľké mesto, chránené výhodnou polohou, hradbami a početnou gótskou posádkou, avšak opäť bez námorného

loďstva. Belisarios sa utáboril pred mestom a jeho flotila bez odporu zakotvila v prístave. Predstavitelia Neapola však odmietli otvoriť svoje brány a vyzvali ho odísť.⁴⁹ Zároveň vyslali poslov k Theodahadovi so žiadosťou o pomoc, ktorá ale neprišla.⁵⁰ Aj pre blížiacu sa zimu sa Belisarios po takmer mesiaci obliehania a stratách rozhodol na mesto zaútočiť a po zrade ho rýchlo dobyl. Jeho vojaci sa po prekonaní obrany dopustili násilností, ktoré síce Belisarios zastavil, mali však vplyv na ďalšie mestá vrátane Ríma.⁵¹ Toto veľké krviprelievanie priznáva aj Prokopios, zodpovednosť ale neprípísal Belisariovi, ale vojakom, zvlášť Massagetom (Hunom), ktorí v meste zabíjali každého, koho stretli, starých i mladých, ženy a deti brali do otroctva. Zabíjanie a plienenie zastavil podľa Prokopia až „všadeprítomný“ Belisarios, ktorý potom prepustil aj osemsto zajatých Gótov. Cirkevné pramene zo zločinov vinia priamo byzantského vojvodu, ktorý zabíjal Gótov a „všetkých Neapolčanov“, plienil kostoly, mužov zabíjal pred očami ich žien, neušetril zajatcov, urodzených ani kňazov a služobníkov Božích.⁵² V Neapole potom Belisarios zanechal posádku 300 mužov a vydal sa na pochod k Rímu.

Salerno 1943

Spojenci si vybrali také miesto na vylodenie, ktoré im dávalo príležitosť preťať ústupové cesty nemeckým jednotkám na juhu Talianska a zároveň sa vyhnúť pozemným bojom pri postupe z Kalábrie.⁵³ K tomuto výberu však nedospeli hneď. Ešte v júni 1943, teda ešte pred vylodením na Sicílii, sa počítalo aj s útokom cez Messinskú úžinu. Po zvážení možnosti, že jednotky budú na konci bojov v Sicílii vyčerpané a neschopné viesť operácie na pevnine, generál Dwight Eisenhower preto vyčlenil na vylodenie iné útvary. Berúc do úvahy aj rozmiestnenie nemeckých síl a morálku talianskej armády zvolil nie južné cípy Talianska či Sardíniu, ale pláže južne od Salerno,⁵⁴ čo bol nielen odvážny, ale aj veľmi riskantný výber.⁵⁵

Pri Salerne, južne od Neapola, sa Spojenci vylodili 9. septembra 1943 (operácia *Avalanche*). Aby odlákali pozornosť obrancov od miesta hlavného útoku, pár dní pred operáciou uskutočnili menšie vylodenie v Reggio di Calabria, teda rovnakej oblasti ako Belisarios, a potom súbežne s vylodením pri Salerne aj v Tarente. Tento plán ale Spojencom nevyšiel, Nemci sa nedali nachytať a Spojenci sa na juhu vylodili v podstate bez odporu.⁵⁶ Nemci sa tam podľa možnosti vyhýbali boju a pri ústupe ničili mosty a komunikácie, aby postup Spojencov čo najviac zdržali a sťažili. Začali evakuovať aj Sardíniu a Korziku, ktoré tiež padli do rúk Spojencov, ale vylodenie pri Salerne, ktoré niekde v tomto priestore očakávali, sa od momentu prvotného prekvapenia snažili zastaviť. Včas prevzali pobrežné batérie od Talianov a na niektorých úsekoch zaskočili Spojencov presnou paľbou ihneď po spozorovaní vylodovacích plavidiel, než ich umlčali delá námorného loďstva. Spojenci, Briti aj Američania, ktorí

deň po oznámení talianskej kapitulácie očakávali miernu taliansku paľbu,⁵⁷ narazili na tvrdý odpor a utrpeli vysoké straty. Hoci sa vylodili a najmä vďaka námornému loďstvu a letectvu udržali svoje pozície, nedokázali aj z dôvodu nedostatočných síl dosiahnuť ciele stanovené na deň D.⁵⁸ Najkritickejším dňom bol 13. september,⁵⁹ situácia sa ale rýchlo zlepšila po príchode posíl a postupe Montgomeryho 8. armády z južného Talianska. Keď Nemci nedokázali zničiť spojenecké predmostia, odstúpili nielen od Salerno, ale opustili aj Neapol, ktorého obyvatelia proti nim povstali, a uchytli sa na lepšie brániteľných pozíciách v Stredných Apeninách a rieke Volturino. Prichádzajúca zima Spojencom zabránila plne využiť úspech v Salerne a Neapole a Nemci ich na Gustavovej línii zastavili na vyše pol roka.

Rím 536

Po dobytí Neapola koncom leta alebo na jeseň roku 536 došlo k zmene na čele Gótov. Gótske vojsko zhromaždené a vyčkávajúce neďaleko Ríma, znechutené nečinnosťou a váhavosťou Theodahada, si za nového kráľa zvolilo Vitigesu, zdatného bojovníka a úspešného vojvodu, ktorý sa pred vyše desiatimi rokmi vyznamenal v bojoch pri Sirmiu. Theodahad chcel utiecť do Ravenny, cestou ho však Vitigesovi muži dostihli a zabili. Po jeho smrti do Ravenny aj s väčšinou vojska urýchlene odišiel aj Vitiges, aby sa oženil s Theodorichovou vnučkou Matasuinthou, sestrou Athalaricha, a posilnil tak svoju legitimitu. Pred odchodom z Ríma ešte prinútil pápeža Silveria a senát prisahať vernosť a v meste zanechal silnú štvortisícovú posádku.⁶⁰ Tá bola na obranu pred len o čosi silnejším byzantským vojskom dostatočná, ale to Góti nevedeli.

Hneď po svadbe s Matasuinthou začal energický Vitiges mobilizovať gótske sily. Po neúspešnom pokuse znovu dobyť Salony v lete 536 sa rozhodol opustiť Dalmáciu a vzdať sa aj dôležitého Sirmia, ktoré možno výmenou za pomoc či aspoň neutralitu obsadili Gepidi. S Frankmi sa mu podarilo uzavrieť dohodu, ktorú už chcel, ale nestihol uzavrieť Theodahad. Pod prísľubom neutrality im prenechal južnú Galiu.⁶¹ Evakuácia južnej Galie, Dalmácie a Sávie, odkiaľ ešte Góti naverbovali bojovníkov z radov germánskych Svébov,⁶² sa ukázala ako správny a veľmi rozumný krok, ktorý im umožnil sústrediť všetky sily v Itálii proti Belisariovi. Vitiges sa ešte aj v roku 539, keď sa už vojna chýlila ku koncu, pokúsil o spojenectvo s longobardským kráľom Vachom, ktorého však Justinián len o čosi skôr stihol darmi a peniazmi pritiahnúť na svoju stranu. Vyslal dokonca poslov aj k perzskému kráľovi Chusravovi I.,⁶³ ktorý síce obnovil vojnu proti Byzancii, ale Vitigesu už zachrániť nemohla.

V čase, keď už bol Vitiges aj s vojskom v Ravenne (čo sa ukázalo ako veľká chyba), sa predstavitelia mesta, zjavne aj z obáv pred osudom Neapola, rozhodli pustiť byzantské vojsko bez odporu. Keď sa silní gótski obrancovia dozvedeli o ich rozhod-

nutí, mesto opustili a odišli do Ravenny. V rovnaký deň, 10. decembra 536, len inou bránou, vstúpil Belisarios do Ríma a ihneď začal prípravy na obliehanie,⁶⁴ ktoré trvalo až do jari 538. Vitiges nahnevaný zradou Ríma nechal rímskych senátorov, ktorých si do Ravenny vzal ako záruku sľubu, popraviť, čo negatívne ovplyvnilo ďalšie vzťahy medzi Italomrimanmi a Gótmami. Navyše, po strate Ríma sa gótsky vojvodca Pitzia aj so svojimi Gótmami a časťou Samnia (južne od rieky Sangro alebo Biferno⁶⁵) vzdal Belisariovi, čím celá južná Itália pripadla cisárovi.⁶⁶

Ariminum 538

Po príchode posíl a uzavretí prímeria Belisarios usúdil, že je vhodný čas na výpad z Ríma. Na jeseň 537 nariadil vojvodcovi Joannovi, aby sa s dvetisíc jazdcami vydal do Alby v Picene, kde mal prečkať zimu, a potom plieniť okolie a obsadzovať len slabobránené mestá.⁶⁷ V apríli 538 Joannes na rozkaz Belisaria vyrazil z Alby proti Auximu (Osimo) pri Jadranskom mori a potom sa stočil na juh k Urbinu, ale ani jedno mesto nemienil dobyť. Potom sa však z vlastnej iniciatívy obrátil na sever k Ariminu, vypočujúc vraj jeho volanie o pomoc. Góti mesto, kde necítili dôveru obyvateľstva, opustili ešte pred príchodom Joana,⁶⁸ ktorý sa tak bez boja a vlastne v rozpore s rozkazmi zmocnil mesta vzdialeného od Ravenny, hlavného mesta ríše, len deň cesty (zhruba 50 km). Joannove brilantné rozhodnutie znamenalo zlom vo vojne. Byzantínci po odvážnom a doslova drzom výpade, ktorého úlohou nebolo obsadzovať územie, ale útočiť na nechránených gótskych civilistov, nielen preniesli ťažisko bojov na východné pobrežie, ale dostali sa do nebezpečnej blízkosti hlavného mesta Gótskej ríše. Strata Arimina donútila Vitigesu nadobro zanechať obliehanie Ríma a presunúť sa s vojskom na východ. Musel však ísť okľukou cez Etrúriu, pretože mestá a pevnosti v Picene (Perusia, Spoleum, Narnia a ďalšie) boli po akciách Joana pevne v rukách Byzantíncov.⁶⁹ Belisarios koncom júna 538 tiež opustil Rím, kde nechal len slabú posádku,⁷⁰ a cestou na východ sa mu vzdali Góti v Tudere a Clusiu. Príchodom Belisaria do Picena a vylodením vojvodu Narsa s 5 000 vojakmi a 2 000 Herulmi na východnom pobreží⁷¹ bol osud Gótov spečatený.

Mediolanum 538

Stojí za povšimnutie, že útočiaca strana sa v oboch prípadoch odhodlala k ďalšiemu, menšiemu vylodeniu, hoci dôvody i ciele boli odlišné. Belisarios na žiadosť predstaviteľov Mediolana vyslal v apríli 538-tisíc vojakov z Ríma.⁷² Vojaci sa vylodili v Genue (Janov), porazili gótsky výpad z Ticina a zabezpečili nielen Mediolanum, ale bez boja obsadili aj veľkú časť Ligúrie.⁷³ Vitiges urýchlene poslal časť svojho vojska na sever a získal dokonca aj pomoc Frankov, ktorí však viazaní dohodou s cisárom ne-

mohli prísť sami, preto poslali len svojich spojencov Burgundov. Frankovia aj Burgundi zjavne súhlasili celkom ochotne, keďže byzantská prítomnosť v severnej Itálii by už ohrozovala aj ich. Góti a Burgundi začali málopočetnú Belisariovu posádku v Mediolane, ktorú Byzantínci považovali, naopak, za hradbu proti Frankom a baštu celej Rímskej ríše, v zime roku 538 obliehať. Belisarios na jar alebo v lete 539 poslal do Mediolana „početné“ posily, ktoré však nedokázali prekročiť Pád.⁷⁴ Ukázalo sa, že Mediolanum bolo „mesto príliš ďaleko“. Hladujúci obyvatelia sa aj s posádkou preto Gótom na jar v roku 539 nakoniec vzdali. Góti vojakov ušetrili a umožnili im návrat k Belisariovi, ale mešťanom sa kruto pomstili. Tisíce ľudí zabili alebo vzali do otroctva, čím zaplatili Burgundom za ich pomoc.⁷⁵ Bola to však jediná masakra, ktorej sa Góti na Rimanoch vojny dopustili. Celá Ligúria sa opäť dostala pod kontrolu Gótov. Rozhodnutie obsadiť Mediolanum a Ligúriu len tisíckou vojakov a neschopnosť im včas poslať posily treba hľadať v zlom odhade situácie a závažnom podcenení protivníka. Belisarios potlačil svoju inštinktívnu opatrnosť, nezobral do úvahy „externý faktor“ v podobe fransko-burgundskej intervencie a nechal sa zlákať vidinou veľkého víťazstva, z ktorého sa nakoniec stala potupná porážka. Za jediný úspech sa dá považovať len rozdelenie gótskych síl, ale len za cenu, že rozdelil svoje vlastné. Ťaženie v Ligúrii nemalo zásadnejší vplyv na ďalší priebeh vojny.

Anzio

Aj Spojenci sa pokúsili otvoriť front na inom mieste a vyriešiť patovú situáciu pri Monte Cassino. K vylodeniu v Anziu (operácia Shingle) došlo v noci z 21. na 22. januára 1944, teda nie v najvhodnejšom období roka, využili však príležitosť dobrého počasia – v deň D bolo teplo a slnečno. Spojenci sa bez odporu vylodili v tyle nemeckých obrancov, zhruba 90 km severne od frontovej línie a 40 km južne od Ríma. Cieľom operácie bolo obísť nemecké obranné línie na riekach Garigliano (Liri) a Gari (Rapido) a buď odlákať a na seba naviazať časť nemeckých síl brániacich Gustávovu líniu, alebo postupovať na sever smerom k Rímu a prenasledovať Nemcov ďalej na sever.⁷⁶ Prvý deň sa skončil s minimálnymi stratami,⁷⁷ keďže Nemci boli touto operáciou a na tomto mieste naozaj zaskočení a zastihla ich nepripravených. Hoci deň pred vylodením ich prieskumné lietadlá spozorovali zoskupenie vylodovacích plavidiel a sprievodných lodí, chybné predpokladali, že výsadok bude smerovať niekam severne od Ríma.⁷⁸ Dokázali však, zrejme aj pre zbytočnú opatrnosť a váhavosť Spojencov, ktorí sa aj pre nedostatok vylodovacích plavidiel nemohli vylodiť v sile potrebnej na splnenie bojových úloh, zareagovať rýchlo a rázne.⁷⁹ Keďže na druhej strane ani Nemci nemali dostatok voľných záloh, nepodarilo sa im predmostie zničiť, dokázali len zastaviť ďalší postup. Bojové operácie sa pri Anziu a na Gustávovej línii znovu rozbehli až v máji 1944, Nemci ale opäť unikli a ustúpili na ďalšiu obrannú líniu.

Celkove sa Nemcom podarilo zriadiť niekoľko obranných línií, poslednou hlavnou bola tzv. Gótska línia v Severných Apeninách, neskôr premenovaná na Zelenú líniu.

Záver

Belisariove sily, podobne ako sily Spojencov, keď proti Nemcom v Taliansku po boku Britov a Američanov bojovali Kanadania, Novozélandčania, Francúzi, Poliaci, dokonca aj sami Taliani, a ďalší, boli mnohonárodné a Apeninský polostrov sa v prvej polovici 6. aj 20. storočia stal vskutku medzinárodným bojiskom. Napriek viacerým ťažkostiam útočiaci strana v oboch prípadoch napokon dosiahla víťazstvo. Prejavila sa jej prevaha v živej sile i materiáli, na strane obrancov zavážila aj bojová únava, vyčerpanie, taktické chyby, zmena nálad miestneho obyvateľstva atď. Po strategickej stránke ciele obrancov boli v oboch prípadoch zvolené správne, boli primerané a dosiahnuteľné.

Góti, vedomí svojej početnej prevahy, boli aktívni a útoční, ale vždy len reagovali na kroky protivníka a nepodarilo sa im prevziať iniciatívu. Vitiges navyše nedokázal udržať vojsko pohromade, niekedy sa s ním zbytočne presúval, nedosiahol žiadne výrazné víťazstvo a ako vojvodca napokon zlyhal. Góti pod jeho vedením často plytvali životmi a zvlášť z radov elity. Renomé gótskej armády napravil až kráľ Totila po roku 541. Hoci aj Gótom muselo byť jasné, že Byzantskú ríšu nemôžu poraziť, vedeli, že stále môžu vyhrať vojnu. Ich cieľom bolo Byzantíncov buď poraziť v rozhodujúcej bitke, čomu sa ale Belisarios vyhýbal, alebo ich obliehaním donútiť k odchodu v nádeji, že s cisárom uzavrú dohodu, ktorá by v najhoršom prípade nanovo rozdelila moc na polostrove. Hoci mŕtvych a zajatých na oboch stranách za päť rokov vojny boli tisíce a celkom určite viac na strane Gótov, Byzantíncom sa nepodarilo eliminovať gótsku armádu, ktorá si uchovala svoju bojaschopnosť aj po Vitigesovej kapitulácii. Nemci, ktorí takisto vedeli, že Spojencov už nemôžu poraziť a vytlačiť z Talianska, zvolili prísne defenzívnu taktiku plne využívajúc výhody miestneho terénu s cieľom čo najviac zdržať ich postup na sever k nemeckým hraniciam a spôsobiť im pritom čo najväčšie straty. Ich obrana stredného Talianska bola veľmi účelná.⁸⁰ Góti, naopak, podcenili význam Stredných Apenín, kde okrem niekoľkých opevnení zostalo len civilné gótske obyvateľstvo. To sa ukázalo byť fatálnou chybou, ktorá rozhodla o ich porážke.

Brániaca sa strana v rokoch 1943 – 1945 si teda počínala lepšie ako v rokoch 535 – 540. Za úspech u Gótov môžeme považovať, že natiahli vojnu na päť rokov, neutrpeli jednoznačnú porážku ako Vandali a napriek stratám si udržali bojaschopnosť aj po kapitulácii. Nemcom sa už aj v nepriateľskom prostredí darilo Spojencov zdržiavať a spôsobovať im značné straty, ich porážka prišla až v úplne posledných dňoch vojny. K úspechom obrancov v oboch prípadoch nechtiac prispievala aj druhá strana. By-

zantská ríša aj Spojenci, hoci mali nepomerne omnoho väčšie ľudské, finančné aj materiálne zdroje než Góti a Nemci, ich z rôznych dôvodov nevyužili. Justinián už na začiatku nedal Belisariovi dostatočne silné vojsko a aj neskôr, až do vylodenia Narsa v Picene, posielal do Itálie posily len zriedka a málo. Belisarios tak na rok uviazol v Ríme. U Spojencov už v priebehu roka 1943 dostali prioritu prípravy na vylodenie v Normandii, kam smerovali všetky voľné zdroje. Po vylodení v Normandii 6. júna 1944 sa Taliansko napriek veľkým obetiam stalo druhoradým a vedľajším bojiskom. Spojenci však už nemohli z Talianska odísť a tak ich jediným cieľom bolo aspoň viazať čo najviac nemeckých síl. Góti a zvlášť Nemci, naopak, dokázali svoje obmedzené zdroje využiť lepšie. Góti však nimi zbytočne mrhali, neboli dostatočne zásobení a pripravení na dlhodobé obliehanie, na rozdiel od Belisaria, ktorý aj vďaka námornej prevahe dokázal obliehanie, na rozdiel od Belisaria, ktorý aj vďaka námornej prevahe dokázal obliehanie, zásoby a posily získať v dostatočnom množstve. Práve nadvláda na mori, ktorú v oboch prípadoch mala útočiaca strana, bola jedným z hlavných predpokladov úspechu na pevnine. Byzantíncom i Spojencom umožnila vylodiť sa na Sicílii i v južnej časti Apeninského polostrova, v Belisariovom prípade aj udržať pozície obliehané Gótmami. Ťažisko oboch ťažení síce ležalo na západnom pobreží polostrova, ale v oboch prípadoch sa obrancom podarilo zastaviť útočníkov na istý čas v strednej Itálii. Byzantínci aj Spojenci sa aj preto odhodlali k vylodeniu v tyle nepriateľa, Belisarios v Ligúrii a Spojenci v Anziu. Miesto, dôvody a ciele spojeneckej operácie boli síce zvolené rozumnejšie než Belisariove, obe akcie sa však nakoniec ukázali ako zbytočné, pretože neurýchlili porážku obrancov, skôr naopak, pridávali starosti útočníkom. Spojenci zvlášť si na vylodenie vybrali nie najlepší čas roka a v prípade, že by ho zlé počasie pozdržalo za 25. január, sa už malo úplne zrušiť, pretože by narušilo prípravu na operáciu Overlord.⁸¹

Keď sa Belisarios vylodil na Sicílii, Itália mala za sebou polstoročie mieru a rozvoja. Postoj rímskeho obyvateľstva však bol k cisárskej armáde rôzny a líšil sa od mesta k mestu. Syrakúzy a iné mestá na Sicílii Belisaria víтали, Neapol mu odmietal otvoriť brány a musel byť dobytý útokom. Predstavitelia Mediolana, druhého najväčšieho mesta Itálie, listom priamo požiadali o pomoc. Postoj Rimanov asi najlepšie vidíme na príklade Ríma, ktorý sa jednoducho chcel len vyhnúť ničeniu a zabíjaniu. Obyvatelia Itálie dúfali, že ich vojna obíde a svoju podporu menili podľa situácie. Z ich vlačnej podpory však boli Góti opakovane sklamaní.⁸² Naopak, Taliani v roku 1943 už boli po štyroch rokoch vojny unavení. Po porážkach v roku 1942 a 1943 na východnom fronte i v Afrike a zvlášť po vstupe USA do vojny začínalo byť všetkým jasné, že prehrávajú a koniec vojny je len otázkou času. Už od porážky Osi v Tunisku, keď do zajatia padlo oveľa viac Talianov ako Nemcov, sa nálady talianskeho obyvateľstva začali meniť a nemeckí vojaci sa stávali terčmi neskrývaného hnevu a výnimočne aj násillia.⁸³ Mussoliniho vláda bola politicky aj vojensky skompromitovaná a pár dní po vylodení na Sicílii ho kráľ Emmanuel III. z čela vlády odvolal a dal uväzniť. Pád Mussoliniho a prítomnosť Spojencov na Sicílii a ich následné vylodenie na pevnine donútili Nemcov zakročiť a prevziať nad

dianím plnú kontrolu (Fall Achse). V opačnom prípade by hrozilo, že Taliansko uzavrie so Spojencami prímerie alebo rovno kapituluje, a Spojenci by sa tak na hraniciach s Nemeckom mohli ocitnúť už v roku 1943. Hoci si Nemci boli vedomí, že ich pozícia v Stredomorí je beznádejná, do Talianska vyslali ďalšie jednotky, taliansku armádu odzbrojili a neskôr oslobodili aj Mussoliniho, aby ho formálne posadili na čele bábkového talianskeho štátu.

V priebehu oboch ťažení, po vylodení na Sicílii v roku 1943 respektíve páde Neapola v roku 536, teda došlo k zmenám na čele brániacej sa strany. Avšak kým v prípade Gótov vojsko zvrhlo nerozhodného kráľa a zvolilo si bojovného, Taliani odvolali Mussoliniho s úmyslom vojnu ukončiť. Aj keď Rím bol jedným z hlavných cieľov oboch ťažení, jeho hodnota bola v oboch prípadoch len politická a symbolická, jeho obsadenie nemalo priamy vplyv na ďalší priebeh ani výsledok vojny. V 6. storočí bol Rím síce najväčším a najvýznamnejším mestom, hlavným mestom však už od čias posledných cisárov bola Ravenna v Pádskej nížine, kde ležalo aj jadro gótskeho osídlenia. V druhej svetovej vojne bol Rím síce hlavným mestom Talianska, ale po páde Mussoliniho a prevzatí kontroly nad zvyškom Talianska priamo Nemcami stratil svoj politický význam.

Poznámky

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/0043/20 *Územie Slovenska v kontexte antických prameňov: prehodnotenie, funkcie, stereotypy*, riešeného v Historickom ústave SAV v Bratislave.

- 1 K Ostrogótom pozri napríklad: BURNS, Thomas S. *A History of the Ostrogoths*. Bloomington : Indiana University Press, 1984; WOLFRAM, Herwig. *History of the Goths*. Berkeley; Los Angeles; London : University of California Press, 1990; HEATHER, Peter. *Gótové*. Praha : NLN, 2002; GIESE, Wolfgang. *Die Goten*. Stuttgart : Kohlhammer, 2004; MOORHEAD, John. The Byzantines in the West in the sixth century, s. 118-139. In FOURACRE, Paul (ed.). *The New Cambridge Medieval History, Vol. 1 c.500–c.700*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005, s. 140-161; MOORHEAD, John. Ostrogothic Italy and the Lombard invasions. In FOURACRE (ed.), *NCMH, vol. 1*, s. 140-161; AMORY, Patrick. *People and Identity in Ostrogothic Italy, 489-554*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009; BARNISH Sam J. B. – MARRAZZI, Federico (eds.). *The Ostrogoths: From the Migration Period to the Sixth Century: An Ethnographic Perspective*. Woodbridge; San Marino : Boydell Press, 2007. K ťaženiu v Taliansku pozri napríklad: DUPUY, Trevor Nevitt. *Land Battles: North Africa, Sicily, and Italy*. The Military History of World War II, Vol. 3. New York : Franklin Watts, 1962, s. 59-87; STRAWSON, John. *The Italian Campaign*. London : Secker & Warburg, 1987; BLUMENSON, Martin. *Salerno to Monte Cassino*. United States Army in World War 2, Mediterranean Theater of Operations. Washington, D.C. : Center for Military History, 1993; AGAROSI, Elene. *A Nation Collapses. The Italian Surrender of September 1943*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000; HOYT, Edwin P. *Backwater War: The Allied Campaign in Italy, 1943-1945*. Westport, CT : Praeger, 2002; TOMBLIN, Barbara Brooks. *With Utmost Spirit: Allied Naval Operations in the Mediterranean, 1942-1945*. Lexington

- : University Press of Kentucky, 2004, s. 125-378; ATKINSON, Rick. *The Day of Battle: The War in Sicily and Italy, 1943-1944 (The Liberation Trilogy)*. New York : Henry Holt and Co., 2007; MORGAN, Philip. *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians, and the Second World War*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2007; CITINO, Robert M. *The Wehrmacht Retreats: Fighting a Lost War, 1943*. Lawrence : University Press of Kansas, 2012, s. 163-197 a 238-274.
- 2 BURNS, T. *A History of the Ostrogoths*, c. d., s. 205-206.
 - 3 PROCOPIUS, De bello Vandalico II, 14 (*Procopii Caesarensis opera omnia, vol. I: De bellis libri I-IV*. Ed. Jakob HAURY. Lipsiae : B. G. Teubner, 1962).
 - 4 PROCOPIUS, De bello Gothico II, 6 (*Procopii Caesariensis opera omnia, vol. II: De bellis libri V-VIII*. Ed. Jakob HAURY. Lipsiae : B. G. Teubner, 1963).
 - 5 PROCOPIUS, BG II, 20.
 - 6 K plavbám v staroveku a zvlášť zimným pozri: CASSON, Lionel. Speed under sail of ancient ships. In *Transactions of the American Philological Association*, 1951, roč. 82, s. 136-148; ROUGÉ, J. La navigation hivernale sous l'Empire romain. In *Revue des Études Anciennes*, 1952, roč. 54, č. 3-4, s. 316-325; CASSON, Lionel. *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton; New Jersey : Princeton University Press, 1986, s. 270-273.
 - 7 PROCOPIUS, BG I, 24.
 - 8 PROCOPIUS, BG I, 27.
 - 9 Vitiges vyslal v roku 536 „mnoho bojových lodí“ obliehať Salony a uzavrieť ich tak z pevniny i mora: PROCOPIUS, BG I, 16. Byzantínci však zaútočili a veľa gótskych lodí zničili a potopili aj s posádkami, ďalšie ukoristili prázdne. Bola to jediná známa námorná bitka v prvej fáze vojny.
 - 10 PROCOPIUS, BV I, 9; VICTOR TONNENNENSIS, Chronica a. 523, 1 (*Chronica minora saec. IV. V. VI. VII., Vol. II*. Ed. Theodor MOMMSEN. MGH, AA 11. Berolini : Weidmann, 1894).
 - 11 PROCOPIUS, BG I, 4; CASSIODORUS, Variae X, 1-4 (*Cassiodori Senatoris Variae. MGH : AA 12*. Ed. Theodor MOMMSEN. Berolini : Weidmann, 1894).
 - 12 PROCOPIUS, BG I, 4; MARCELLINUS COMES, Chr. additamentum. a. 535 (MGH, AA 11); IORDANES, Getica 306 (*Iordanis Romana et Getica*. Ed. Theodor MOMMSEN. MGH, AA 5/1. Berolini : Weidmann, 1882); IORDANES, Romana 368. Naopak, PROCOPIUS, Arcana 16 naznačuje, že za jej smrťou mohla stáť Justiniánova manželka Theodora, ktorá poverila vyslanca Petra tajnou úlohou odstrániť Amalasuinthu akýmkoľvek spôsobom (*Procopii Caesarensis opera omnia, Vol. III: Historia quae dicitur arcana*. Ed. Jakob HAURY. Lipsiae : B. G. Teubner 1963).
 - 13 COLLINS, Roger. *Early Medieval Europe 300–1000*. London : MacMillan, 1991, s. 121-122.
 - 14 HEATHER, P. *Gótové*, c. d., s. 267.
 - 15 PROCOPIUS, BG I, 5.
 - 16 PROCOPIUS, BG I, 5.
 - 17 BURNS, T. *A History of the Ostrogoths*, c. d., s. 81; WOFLRAM, H. *History of the Goths*, c. d., s. 306; HEATHER, P. *Gótové*, c. d., s. 242. WICKHAM, Chris. *Early Medieval Italy Central Power and Local Society 400-1000*. London : Macmillan Press, 1981, s. 24; HALLSAL, Guy. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*. London; New York : Routledge, 2003, s. 43.
 - 18 BURNS, T. *A History of the Ostrogoths*, c. d., s. 65, 71 a 81.
 - 19 HEATHER, P. *Gótové*, c. d., s. 166, 170, 182 a 241; WICKHAM, Ch. *Early Medieval Italy*, c. d., s. 21; HUGHES, Ian. *Belisarius. The Last Roman General*. Yardley, PA : Westholme, 2009,

- s. 126-127. HALLSAL, G. *Warfare and Society*, c. d., s. 130, predpokladá, že len máloktorá germánska ríša dokázala postaviť vojsko v sile 10 000 – 20 000 mužov.
- 20 HEATHER, P. *Gótvé*, c. d., s. 241-242.
- 21 BURNS, T. *A History of the Ostrogoths*, c. d., s. 176.
- 22 PROCOPIUS, BG I, 21, I, 22 a II, 12. K tomu pozri: HALLSAL, Guy. *Warfare and Society*, c. d., s. 224-225; HUGHES, I. *Belisarius*, c. d., s. 138-139; PETERSEN, Leif Inge Ree. *Siege Warfare and Military Organization in the Successor States (400-800 ad)*. Leiden; Boston : Brill, 2013, s. 162-163.
- 23 PROCOPIUS, BG II, 19.
- 24 HEATHER, P. *Gótvé*, c. d., s. 277.
- 25 GOFFART, Walter. *Barbarian Tides. The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2006, s. 223-224. Pozri tiež WOLFRAM, c. d., s. 341.
- 26 HEATHER, P. *Gótvé*, c. d., s. 278-280.
- 27 PROCOPIUS, BG I, 16, I, 24, I, 28, II, 6, II, 18.
- 28 PROCOPIUS, BG II, 18.
- 29 PROCOPIUS, BG I, 24-25.
- 30 HALLSAL, G. *Warfare and Society*, c. d., s. 224; HALLSAL, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568*. Cambridge; New York : Cambridge University Press, s. 502.
- 31 PROCOPIUS, BG I, 5. BURNS, T. *A History of the Ostrogoths*, c. d., s. 206, predpokladá spolu 7 000 vojakov Belisariovej osobnej gardy, 4 000 jazdcov a 3 000 pešiakov, teda spolu zhruba 15 000 vojakov. Podobne HUGHES, I. *Belisarius*, c. d., s. 114-115.
- 32 PETERSEN, L. *Siege Warfare*, c. d., s. 57-61; HEATHER, Peter. *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*. Oxford : Oxford University Press, 2018, s. 50. Najvyšší počet, až 7 000 jazdcov, spomína Prokopios až po víťazstve nad Vitigesom, ale nie je jasné, koľko ich kedy mal v Itálii: PROCOPIUS, BG III, 1.
- 33 Pri ťažení do Afriky jeho 15 000 mužov prepravilo 500 transportných lodí (30 000 veslárov) a 92 bojových lodí (2 000 námorníkov). PROCOPIUS, BV I, 11.
- 34 PROCOPIUS, BG I, 16, I, 24.
- 35 PROCOPIUS, BG I, 22, I, 24, I, 25.
- 36 PROCOPIUS, BG II, 13.
- 37 GOFFART, W. *Barbarian Tides*, c. d., s. 224-226.
- 38 PROCOPIUS, BG I, 11.
- 39 PROCOPIUS, BG I, 27.
- 40 PROCOPIUS, BG I, 16.
- 41 HALLSAL, G. *Warfare and Society*, c. d., s. 225.
- 42 PROCOPIUS, BG I, 28.
- 43 CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 166.
- 44 K prípravám a stavu nemecko-talianskej obrany pozri HOYT, E. P. *Backwater War*, c. d., s. 15-18.
- 45 DUPUY, T. N. *Land Battles*, c. d., s. 62; CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 175-176; HOYT, E. P. *Backwater War*, c. d., s. 19. Deň D podrobne tiež TOMBLIN, B. B. *With Utmost Spirit*, c. d., s. 147-194.
- 46 CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 195-197; HOYT, E. P. *Backwater War*, c. d., s. 54-55; MITCHAM, Samuel W. Jr – STAUFFENBERG, Friedrich von. *The Battle of Sicily: How the Allies Lost Their Chance for Total Victory*. Mechanicsburg, PA : Stackpole Books 2007.

- 47 PROCOPIUS, BG I, 8.
- 48 PROCOPIUS, BG I, 8.
- 49 PROCOPIUS, BG I, 8.
- 50 PROCOPIUS, BG I, 9.
- 51 PROCOPIUS, BG I, 10.
- 52 Liber Pontificalis LX, 3 (*Liber Pontificalis*. Ed. Theodor MOMMSEN. MGH, Gesta pontificorum Romanorum I. Berolini : Weidmann, 1898).
- 53 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 16.
- 54 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 11-12.
- 55 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 17-18.
- 56 DUPUY, T. N. *Land Battles*, c. d., s. 66.
- 57 HOYT, *Backwater War*, c. d., s. 72; CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 255.
- 58 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 90-94. Deň D podrobne TOMBLIN, B. *With Utmost Spirit*, c. d., s. 241-267.
- 59 CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 260-262.
- 60 PROCOPIUS, BG I, 11.
- 61 PROCOPIUS, BG I, 11 a I, 13.
- 62 PROCOPIUS, BG I, 16.
- 63 PROCOPIUS, BG II, 22.
- 64 PROCOPIUS, BG I, 14.
- 65 WOLFRAM, H. *History of the Goths*, c. d., s. 503.
- 66 PROCOPIUS, BG I, 15.
- 67 PROCOPIUS, BG II, 7.
- 68 PROCOPIUS, BG II, 10.
- 69 PROCOPIUS, BG II, 11.
- 70 PROCOPIUS, BG II, 13.
- 71 PROCOPIUS, BG II, 13.
- 72 PROCOPIUS, BG II, 7.
- 73 PROCOPIUS, BG II, 12.
- 74 PROCOPIUS, BG II, 21.
- 75 PROCOPIUS, BG II, 21.
- 76 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 352-354; HOYT, E. P. *Backwater War*, c. d., s. 119.
- 77 Priebeh dňa D podrobne TOMBLIN, B. B. *With Utmost Spirit*, c. d., s. 320-329.
- 78 DUPUY, T. N. *Land Battles*, c. d., s. 76.
- 79 DUPUY, T. N. *Land Battles*, c. d., s. 77-78; BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., 360-365; HOYT, E. P. *Backwater War*, c. d., s. 122-124.
- 80 K nemeckej obrane v Taliansku pozri SHORT, Neil. *German Defences in Italy in World War II*. Oxford; New York : Osprey 2006.
- 81 BLUMENSON, M. *Salerno to Monte Cassino*, c. d., s. 353.
- 82 HEATHER, P. *Gótové*, c. d., s. 276-277; WICKHAM, Ch. *Early Medieval Italy*, c. d., s. 24-25; GOFFART, W. *Barbarian Tides*, c. d., s. 193.
- 83 CITINO, R. M. *The Wehrmacht Retreats*, c. d., s. 171.

Z histórie Dunajskej flotily rakúsko-uhorskej monarchie 1871 – 1918

MILOSLAV ČAPLOVIČ

Súčastou kanonády, ktorá rozpútala 1. svetovú vojnu, boli aj výstrely z plavidiel Dunajskej flotily rakúsko-uhorskej monarchie. Flotila síce nebola rozhodujúcou ani najpočetnejšou zložkou cisárskej a kráľovskej armády, no mala nezastupiteľné miesto v operačných plánoch i bojových akciách v priebehu celej Veľkej vojny. Ešte aj po jej skončení kanóny dunajských plavidiel úplne nestíchli. V slovenskej historiografii sa tejto téme venovali historici len okrajovo.¹ Kedy vznikla a aké osudy mala táto flotila?

Cisárska a kráľovská Dunajská flotila (K. u. K. Donauflotte), skrátene nazývaná Dunajská flotila, vznikla po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, ako súčasť spoločného cisárskeho a kráľovského (c. a k.) vojnového námorníctva. Nadviazala tak na legendárnych nasadistov či čakárov, známych už od konca stredoveku, a priamo na tradíciu habsburskej cisárskej riečnej flotily (tiež nazývanej „*prvá*“ Dunajská flotila), ktorá sa viackrát vyznamenala v konflikte, trvajúcom niekoľko stáročí, medzi Osmanskou ríšou a Habsburskou monarchiou na dolnom toku Dunaja. Napokon aj vďaka jej nasadeniu počas ofenzívy habsburských armád v prvej polovici 18. storočia sa podarilo posunúť hranice rakúsko-uhorskej monarchie až k Belehradu. Neskôr jej význam začal upadať a obrat nastal až po prehratej prusko-rakúskej vojne v roku 1866, keď sa Rakúsko-Uhorsko znovu pokúsilo presadiť na Balkáne.²

Opätovnému budovaniu Dunajskej flotily pod zástavou dvojhlavého habsburského orla dalo impulz rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867. Jej začiatky boli spojené s lodným konštruktérom Josefom Ritter von Romako (1828 – 1882)³, ktorý sa pri projektovaní nových cisárskych a kráľovských dunajských vojenských lodí inšpiroval americkou obrnenou parolodou USS Monitor. Tá mala prevratnú konštrukciu podľa plánov amerického inžiniera a vynálezcu švédskeho pôvodu Johna Ericssona a bola nasadená na strane Únie v čase americkej občianskej vojny (1861 – 1865).

V rokoch 1871 – 1872 tak spustili na vodu a zaviedli do výzbroje prvé moderné plavidlá Dunajskej flotily triedy Maros, monitory S.M.S. (Seiner Majestät Schiff – loď jeho Veličenstva) Leitha a S.M.S. Maros. Boli to 50 metrov dlhé, dobre pancierované hladinové bojové plavidlá s nízkym ponorom a výtlakom 315 ton (t), s rých-

lobežnými vysokotlakovými parnými strojmi, z ktorých každý poháňal jednu lodnú skrutku. Ich výzbroj tvorili dva kanóny systému L/21 Wahrendorf kalibru 150 mm, umiestnené spoločne v otočnej veži. Oba monitory boli prvými rakúsko-uhorskými plavidlami so 4,4-cm hrubým pásom nového panciera Bessemer na oboch bokoch (S.M.S. Leitha mala pancierovanú aj palubu), s učením najmä na boj na vodných tokoch a na ostreľovanie pobrežia. Ich prvým bojovým nasadením bolo ostreľovanie pozícií srbskej armády proti prúdu rieky Sáva a samotná podpora jednotiek rakúsko-uhorskej armády v priebehu okupácie Bosny v roku 1878. Obe plavidlá prešli počas dlhšej služby viacerými úpravami a modernizáciami, ktoré sa vzťahovali najmä na pohonné jednotky a výzbroj. Pri modernizácii v rokoch 1893 – 1894 dostali obe lode nové pohonné parné jednotky Schichau Elbing a výzbroj, ktorú tvoril vo veži jeden 120-mm kanón L/33, vyrobený nemeckou firmou Krupp, dva menšie 47-mm kanóny L/33 Hotchkiss a jeden 8-mm guľomet Salvator-Dormus M1893.⁴

V polovici osemdesiatych rokov 19. storočia bola pri viedenskom ministerstve vojny zriadená osobitná komisia námorných dôstojníkov, ktorá dôsledne analyzovala hydrologické podmienky na Dunaji a jeho hlavných prítokoch. Komisia zároveň ohodnotila jestvujúce dva monitory S.M.S. Leitha a S.M.S. Maros a napokon odporučila výstavbu ďalších štyroch lodí rovnakého typu a triedy. Avšak zníženie vojensko-politického napätia medzi európskymi mocnosťami v tej dobe spôsobilo, že nakoniec sa začali stavať len dve lode pod rakúsko-uhorskou vlajkou až začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia.⁵ Išlo o monitory triedy Körös, podľa návrhu inžiniera Josefa Thiela, ktoré objednali v lodenici Schönichen & Hartmann v Budapešti v roku 1891. Monitor S.M.S. Szamos spustili na vodu 25. augusta 1892 a od októbra bol zaradený do služby, S.M.S. Körös následne slávnostne vztýčil rakúsko-uhorskú vlajku 21. apríla 1893. Pri dĺžke 54 m dosahovali výtlak 448 t. Oba monitory boli vyzbrojené dvomi modernými kanónmi kalibru 120 mm s dĺžkou hlavne 35 kalibrov, ktoré boli umiestnené v dvoch jednodielových vežiach na pravej a ľavej strane lode (Körös – typ C/86 Krupp, Szamos – typ Škoda). Novinkou vo výzbroji tejto triedy monitorov bola húfnica kalibru 120 mm L/10, ktorá bola umiestnená na korme pred jednodielovou vežou. To jej umožňovalo viesť aj paľbu na ciele kryté vysokými dunajskými brehmi. Pohon lodí zabezpečovali dva vertikálne trojčinné parné stroje typu Schichau (1 200 koní). Trup (50 mm), palubu (19 mm), nadstavbu a delové veže (od 50 do 70 mm) chránil kvalitný pancier z niklovej ocele.⁶ Na prelome 19. a 20. storočia dostali obe lode, rovnako ako S.M.S. Leitha a S.M.S. Maros, teleskopické stožiare nesúce kôš s reflektorom pre pozorovanie a riadenie paľby a krátko pred 1. svetovou vojnou aj rádiotelegrafické stanice.⁷

Tretiu triedu monitorov, nazvanú Temes, tvorili ďalšie dve plavidlá S.M.S. Bodrog a S.M.S. Temes, postavené podľa plánov Josefa Thiela v lodenici Danubius Schönichen & Hartmann A.G. v Budapešti v rokoch 1903 – 1904, ktoré sa mali stať

vľajkovými loďami rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily. Ich konštrukcia nadväzovala na predchádzajúcu triedu, ale podstatná zmena spočívala v originálnom umiestnení hlavnej výzbroje, pozostávajúcej z dvoch diel Škoda L/35 kalibru 120 mm, ktoré boli zalafetované v jednohlavňových vežiach po oboch stranách veliteľskej veže v prednej časti plavidiel. Okrem možnosti viesť paľbu nezávisle na dva rôzne ciele po oboch bokoch lodí tejto triedy (nielen dopredu, ale aj dozadu), malo toto unikátne riešenie ešte jeden dôvod. Veže museli svojou paľbou kryť aj zadnú časť monitoru. Tam síce bola umiestnená jedna 120-mm hűfnica Škoda L/10 s pancierovým štítom, schopná ostreľovať vysoko položené ciele na hornatých brehoch rieky, ako aj tie, ktoré boli pre posádku neviditeľné, avšak pre obranu samotného monitoru priamou paľbou neboli vhodné. To sa napokon neskôr pri operačnom nasadení ukázalo ako obzvlášť prezieravé, najmä v situáciách, keď oba brehy Dunaja obsadil protivník. Vo výzbroji monitorov triedy Temes sa okrem guľometu Salvator Dormus na navigačnom mostíku veliteľskej veže prvýkrát objavili automatické delá C/1900 kalibru 37 mm, ktoré vyrábala plzenská Škoda v britskej licencií firmy Vickers. Dve delá boli namontované v šachovnicovom usporiadaní na nadstavbe paluby. Tieto monitory mali pri dĺžke 56,2 m, šírke 9,5 m a ponore 1,22 m štandardný výtlak 442,5 t. Ďalšou novinkou bolo umiestnenie lodných skrutiek v tuneloch britského typu Thornycroft, ktorých horná časť sa nachádzala nad vodnou hladinou. Ich otáčaním sa do tunelov nasávala voda, a skrutky tak pracovali s väčšou účinnosťou, napriek tomu, že ich priemer bol väčší než ponor lodí, čo umožňovalo dosiahnuť rýchlosť 13 uzlov. Pancierovanie z niklovej ocele hrúbky 40 mm na bokoch a 75 mm na veži dodala oceliareň vo Vítkoviciach. Posádku monitorov S.M.S. Bodrog a S.M.S. Temes tvorilo 78 mužov.⁸

Okrem monitorov mala rakúsko-uhorská Dunajská flotila vo výzbroji aj menšie bojové plavidlá, v dobovej terminológii nazývané hľadkové člny (Patrouillenboot, alebo P-boot), ktoré mali pre eskadru monitorov vykonávať hľadkovanie, hľbkový prieskum, spojenie s pozemnými jednotkami a ďalšie úlohy. Na rozdiel od monitorov, nesúcich maďarský či nemecký názov riek (prítokov Dunaja vo vtedajšej monarchii), hľadkové člny sa označovali písmenami „A“ až „D“ s výtlakom 33 až 40 t a „E“ až „H“ s výtlakom 12 až 15 t. Postavili ich v nemeckých, britských, rakúskych a maďarských lodeniach na prelome 19. a 20. storočia. Výzbroj hľadkových člnov tvorili jeden až dva guľomety kalibru 8 mm a v niektorých prípadoch aj rýchlopalné delo kalibru 37 mm. Prvé plavidlo tejto kategórie zaradili označené ako „A“ s výtlakom 33 t do stavu Dunajskej flotily v roku 1895. Bojová hodnota hľadkových člnov bola však rôzna a ako sa neskôr ukázalo, tieto lode boli veľmi pomalé, slabo vyzbrojené, náchylné na poškodenie paľbou pechotných zbraní protivníka, a ich spaľovacie motory vydávali veľký hluk. Konca Veľkej vojny sa nedočkal na Dunaji žiaden z nich.⁹ Až do sarajevského atentátu na Františka Ferdinanda d'Este, arcivojvodu a následníka rakúsko-uhorského následníka trónu a jeho manželku Žofiu Chotkovú 28. júna

1914, vykonávala rozrastajúca sa c. a k. Dunajská flotila mierovú službu, s občasnou prezentáciou sily pred neďalekým Belehradom. Protivníka videla skôr v silnejšom rumunskom dunajskom loďstve, než v pomerne malej srbskej armáde, ktorá nemala k dispozícii ani vojnové lode a musela sa obrátiť o pomoc k spojencom.¹⁰

V predvečer 1. svetovej vojny Dunajskú flotilu c. a k. armády organizačne tvorili tri skupiny monitorov (Monitorgruppe) a jedna základňa hliadkových člnov (Patrouillenbootstation). Jej ústredný prístav sa nachádzal v Budapešti na budínskej strane pred Lodnými kasárňami. Hlavné oporné body však mala na vtedajšej uhorsko-srbskej hranici, a to v prístavoch Nový Sad a Pančevo na Dunaji a Slavónsky Brod na Sáve. Veliteľom flotily bol fregatný kapitán (Fregattenkapitan) Friedrich Grund¹¹, ktorý svoju vlajku vztýčil na monitore S.M.S. Temes. Lode Dunajskej flotily boli mobilizované už 23. júla 1914 a ich úloha od prvých hodín rakúsko-uhorského útoku na Srbsko bola nezastupiteľná. Geografickú hranicu oboch štátov tvorili z väčšej časti rieky. Na juhu rakúsko-uhorskej monarchie Dunaj, ktorého ľavý breh príslušníci c. a k. armády kontrolovali od strategického dopravného uzla Orsova v blízkosti Železných vrát až po jeho sútok s riekou Sáva pri Belehrade, a ďalej rieka Sáva až po sútok s riekou Drávou pri Rači. Na západe bola pohraničnou riekou Dráva, ktorá oddeľovala Srbsko od anektovanej Bosny a Hercegoviny pod rakúskou kontrolou. Zatiaľ čo posledná menovaná rieka bola pre monitory Dunajskej flotily na väčšine svojej dĺžky nesplavná, na Sáve bola v Brčku (asi 50 km od Rače) dislokovaná skupina monitorov (Monitorgruppe), ktorú tvorili najstaršie monitory S.M.S. Maros a S.M.S. Leitha, hliadkový čln „H“ a tri podporné plavidla. V rakúsko-uhorskom prístave Zemun pri sútoku Sávy do Dunaja sa nachádzali: skupina monitorov č. 1, zložená s S.M.S. Temes (vlajková loď flotily), S.M.S. Bodrog, hliadkových člnov „B“ a „F“, ako aj skupina monitorov č. 2 disponujúca monitormi S.M.S. Szamos a S.M.S. Körös, hliadkovým člnom „C“ a 13-stimi podpornými plavidlami. Dunajská flotila sa v krátkom čase doplnila o dve sanitárne lode (Kulpa a Traisen), ako aj tri zrekvírované parníky Dunajskej paroplavebnej spoločnosti (DGT), ktoré plnili úlohy tylového zabezpečenia.¹² Z hľadiska podriadenosti flotila prináležala do pôsobnosti hlavného veliteľa rakúsko-uhorského vojska na Balkáne (Srbskom fronte), generála Oskara Potioreka (1853 – 1933).¹³

Dňa 29. júla 1914, deň po vypuknutí 1. svetovej vojny, monitor S.M.S. Temes z Dunajskej operačnej skupiny v Zemune, vypálil prvé salvy na srbské pozície v Belehrade. Salvy smerovali na železničný most spájajúci Belehrad so Zemunom, belehradskú štvrť Topčider, kde boli srbské pozície poľného a pobrežného delostrelectva a na pevnosť Kalamegdan. Následne 12. augusta 1914 rakúsko-uhorská 2. a 5. armáda prekročili rieky Drávu a Sávu, kde prepravu IV. zboru medzi Srijemskou Mitrovicou a Šabacom podporovali paľbou monitory S.M.S. Maros a S.M.S. Leitha, zo Sávskej operačnej skupiny Dunajskej flotily. Útok jednotiek rakúsko-uhorskej armá-

dy v tomto priestore narazil na húževnatý srbský odpor a napokon skončil ich porážkou v bitke v pohorí Cer (30 km juhozápadne od Šabacu) v dňoch 16. – 19. augusta 1914. Ústup cisárskych vojakov cez Sávu kryli oba monitory a podporovali 29. pešiu divíziu, ktorá sa zo srbského územia stiahla ako posledná. Osobitne zásluhou oboch monitorov Dunajskej flotily zo Sávskej skupiny nedošlo ku katastrofálnej porážke cisárskej armády.¹⁴

Prvé straty zaznamenala Dunajská flotila na Dunaji začiatkom septembra 1914, keď sa srbskí vojaci vylodili na severnom (ľavom) brehu rieky a obsadili na niekoľko dní Pančevo, základňu hliadkových člnov „D“ a „G“. Obe lode museli byť vyhodené do vzduchu, aby sa nedostali do rúk protivníka. Na druhej strane sa Dunajskej operačnej skupine, pozostávajúcej z monitorov S.M.S. Temes a S.M.S. Körös, pomocnej mínolovky Andor a hliadkového člnu „B“, napriek intenzívnej paľbe srbského delostrelectva a mínovým poliam, podarilo 28. septembra 1914 prelomiť srbskú obranu a preniknúť do ústia Sávy. O niekoľko dní neskôr však srbské delostrelectvo vrátilo úder a dočasne vyradilo z bojovej činnosti S.M.S. Leitha. Presná paľba moderných poľných diel zo vzdialenosti cca tisíc metrov 3. októbra 1914 zasiahla velitelskú vežu lode a vyradila všetky delá. V jej dôsledku zahynula takmer celá osádka velitelského mostíka. Bol to prvý monitor rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily, ktorý pre poškodenia utŕžené v boji musel byť stiahnutý do dokov v Sremskej Mitrovici na Sáve. O necelý mesiac po úspechu rakúsko-uhorských monitorov v ústi Sávy bol 23. októbra 1914 pri mestečku Grabovci potopený monitor S.M.S. Temes, po tom, čo nabehol na mínu umiestnenú ruskými námorníkmi. Zahynulo 31 členov osádky. V dôsledku tejto udalosti boli monitory a ďalšie rakúsko-uhorské lode doplnené o čelné ochranné zariadenie „Minenrechen“ (mínové hrable) umiestnené pred provou lode.¹⁵ Rovnako sa rozhodlo o ďalšom nasadení civilných lodí na lovenie mín. Od jesene do konca roka 1914 tak Dunajskú flotilu posilnilo ďalších 5 zrekvirovaných parníkov civilných prepravných spoločností. Po ich vyzbrojení slúžili ako hľadače mín (mínolovky) na prevoz munície pre monitory, a rovnako zabezpečovali protimínovú ochranu zostavy vlastných lodí.¹⁶

Sila cisárskej a kráľovskej Dunajskej flotily v priebehu 1. svetovej vojny postupne vzrástla. Do leta 1915 boli do organizačnej zostavy zaradené 4 veľké monitory, plavidlá triedy Enns, ktoré predstavovali jej najmohutnejší bojový prostriedok. Tri z nich, S.M.S. Enns, S.M.S. Temes II (od 1917 premenovaný na Bosna), S.M.S. Sava, postavili a spustili na vodu v lodeniciach v rakúskom Linci. S.M.S. Enns bol spustený na vodu 29. júla 1914, S.M.S. Temes II bol zaradený do služby v júli 1915 a S.M.S. Sava o dva mesiace neskôr. Štvrtý monitor postavili v Budapešti a nazvali podľa rakúskej rieky S.M.S. Inn. Túto sesterskú loď S.M.S. Enns začali stavať v novembri 1913 a uviedli do služby až 11. apríla 1915. Plavidlá tejto triedy rakúsko-uhorských monitorov dosahovali štandardný výtlač 536, resp. 600 t, čím sa približo-

vali rumunským monitorom. Ich indikovaný výkon 1 560 ihp, umožňoval dosiahnuť v pokojnej vode rýchlosť 13 uzlov, čo znamenalo 24,08 km za hodinu. Aj samotná výzbroj lodí bola imponujúca. V spoločnej dvojhlavňovej veži na prove boli umiestnené dve delá L/45 kalibru 120 mm, ktoré sekundárne dopĺňali tri húfnice L/10 kalibru 120 mm umiestnené jednotlivo v pancierových liatych kopulách (barbetách) na korme. Do ich výzbroje patrili aj guľomety kalibru 8 mm, umiestnené v šiestich pancierových otočných vežiach na bokoch nadstavby a taktiež rýchlopalné delá kalibrov 37 a 47 mm, ktorých počet sa v priebehu operačného nasadenia v čase vojny menil. Posádku monitorov triedy Enns tvorilo 77 až 91 mužov. Ich hlavnou slabinou však bola výzbroj v zadnej časti lodí, tri húfnice L/10 kalibru 120 mm, ktorých iba 6-km dostrel sa ukázal ako absolútne nedostatočný. Prejavilo sa to už 21. novembra 1914, keď monitor S.M.S. Enns, pripojený do operačnej zostavy Dunajskej flotily od 24. októbra, zvedol na Dunaji bojový krst ohňom s francúzskou delostreleckou batériou kalibru 138 mm, ktorá mala svoje palebné postavenia na návrší Vračar v Belehrade. Dve delá L/45 kalibru 120 mm, v dvojhlavňovej veži monitora S.M.S. Enns, sa v súboji na vzdialenosť 10 km síce osvedčili, ale v momente, ako sa loď otočila k francúzskej batérii chrbtom, bola jej obranyschopnosť oslabená.¹⁷

Z hľadiska vhodnosti výzbroje pre vedenie bojových operácií na rieke dôstojníci rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily najlepšie hodnotili monitory S.M.S. Körös a S.M.S. Szamos. Obom plavidlám pripadla kľúčová úloha pri podpore ďalšej ofenzívy c. a k. armády, ktorá sa začala koncom októbra 1914. V prvotnej fáze ofenzívy srbská armáda čelila zásadným problémom spôsobených nedostatkom delostreleckej munície. To napokon viedlo k opusteniu Belehradu 2. novembra 1914 a ústupu srbských vojsk na juhovýchod. O päť dní neskôr sa podarilo ukončiť odmínovanie Sávy, a bojové skupiny Dunajskej flotily na Dunaji a Sáve sa pri Belehrade spojili. V plánoch rakúskeho generála Oskara Potioreka bolo zničiť nepriateľskú 2. armádu na pravom srbskom krídle silami rakúsko-uhorskej 5. armády a následne zaútočiť na juh a donútiť Srbov ku kapitulácii. Ako sa neskôr ukázalo, dopadlo to úplne inak. Srbskej armáde dodali spojenci cez vtedy neutrálne Grécko dostatok munície a 3. decembra 1914 prelomila srbská 1. armáda rakúske pozície na juhu, zatiaľ čo Potiorekov útok na srbskú 2. armádu na severe frontovej línii sa skončil absolútnym fiaskom. Rakúsko-uhorské vyššie jednotky museli začať ustupovať k hraničným riekam a cez ne na svoje územie. Monitory S.M.S. Szamos a S.M.S. Maros zabezpečovali a kryli ústup 5. armády cez rieku Sávu. Napokon dňa 15. decembra opustili jej jednotky Belehrad a 27. decembra 1914 vyhodili spojeneckí ruskí námorníci do vzduchu železničný most v ústí Sávy medzi Zemunom a Belehradom. Následkom toho monitor S.M.S. Szamos zostal zablokovaný na Sáve.¹⁸

S blížiacou sa zimou a hroziacim zamrznutím Dunaja bola väčšina plavidiel Dunajskej flotily 31. decembra 1914 stiahnutá z balkánskeho bojiska do budínskeho

prístavu na potrebnú opravu a údržbu. Na operačnom území v Zemune vtedy zotrval iba monitor S.M.S. Bodrog, sanitárna loď Kulpa, ozbrojený parník Álmos a strážny čln „B“. Monitor S.M.S. Szamos prezimoval na rieke Sáve v Slavónskom Brode.¹⁹ V priebehu zimy 1914 – 1915 boli na starších monitoroch inštalované 70-mm kanóny L/18 a L/45 v polouzavretých vežiach a guľometné vežičky. Dunajská flotila bola od jesene 1914 postupne doplňovaná aj o ďalšie pomocné a podporné lode a člny, ktoré slúžili ako mýnolovky a mýnonosky, nemocničné, transportné a ubytovacie lode, kuriérne člny, alebo sprievodné člny väčších plavidiel.²⁰ Už od začiatku roka 1915 rakúsko-uhorské armádne velenie, v súčinnosti s armádami ústredných mocností (Nemeckom a Bulharskom), začalo pripravovať ďalšiu rozsiahlu ofenzívu proti Srbsku. V operačných plánoch ofenzívy pripadla Dunajskej flotile dôležitá úloha, preto ju bolo potrebné rozšíriť o ďalšie plavidlá. Išlo najmä o prestavané ozbrojené parníky Belgrád, Balaton, Vág, Baja a Bácska, zrekvirované civilným paroplavebným spoločnostiam MFTR a DGT, ktoré mali plniť funkciu remorkérov. Remorkér Belegrád bol síce už 31. marca 1915 potopený, no v priebehu niekoľkých týždňov ho nahradili ďalšie dva remorkéry: Una a Helene.²¹

Rovnako ako pri monitoroch aj v kategórii riečnych hliadkových člnov (prezývané aj „rybie“ člny) sa v priebehu 1. svetovej vojny zvýšil ich počet, boli doplnené o moderné plavidlá, ktoré vo svojej kategórii nemali v tej dobe obdobu. Hliadkové pancierové člny postupne menili svoje označenie a boli pomenované menami rýb žijúcich v Dunaji a jeho prítokoch. Hliadkový čln „F“ sa od roku 1916 volal Stör a bývalý P-boot „H“ niesol meno Lachs. V rokoch 1915 – 1916 boli do výzbroje rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily zaradené nové riečne hliadkové člny triedy Fogas, ktoré znamenali pokrok v ich konštrukcii. Postavili ich v budapeštianskej lodenici Ganz & Danubius. V decembri 1915 bol zaradený do služby hliadkový čln S.M. Fogas (pôvodne P-boot „I“) a 1. marca 1916 jeho sesterská loď S.M. Csuka (P-boot „K“). Posádku hliadkových člnov tvorili 2 dôstojníci a 25 príslušníci mužstva. Dosahovali rýchlosť 12 uzlov (22,2 km/h), vykonávali prieskum na Dunaji a jeho prítokoch a slúžili ako sprievodné plavidlá väčších monitorov.²² V roku 1916 pribudli do zostavy Dunajskej flotily štyri hliadkové člny triedy Wels, ktoré pri výtlaku 133 ton, dĺžke 44 m, šírke 6 m a ponore 1 meter, dosahovali vďaka dvom parným turbínam systému Curtis-AEG rýchlosť až 20 uzlov (37,04 km/h). Niesli mená S.M. Wels (bývalý P-boot „L“), Barsch (P-boot „M“), Compo (P-boot „N“) a Viza (P-boot „O“).²³

Ďalšia ofenzíva proti Srbsku vypukla začiatkom októbra 1915. Jedným z jej zámerov bolo ovládnuť celú dunajskú riečnu cestu až po ústie do Čierneho mora, aby sa zabezpečila plynulá dodávka vojenského materiálu aliancie ústredných mocností pre spojenecké Turecko. Už v noci z 9. na 10. októbra sa rakúsko-uhorským a nemeckým vojskám na čele s nemeckým poľným maršalom Augustom von Mackensonom (1849 – 1945)²⁴ podarilo dobyť Belehrad. Významne sa o to zaslúžila aj c. a k.

Dunajská flotila. Okrem monitorov S.M.S. Temes a S.M.S. Szamos sa do boja o Belehrad v októbri 1915 zapojilo všetkých zostávajúcich 8 monitorov flotily: S.M.S. Bodrog, Maros, Enns, Inn, Sava, Körös, Leitha a Temes II. Po úspešnom završení ofenzívy poverili plavidlá flotily, aby spriechodnili ústie rieky Sávy do Dunaja, ako aj samotnú rieku Dunaj, keďže celé poriečie Belehradu bolo husto zamínované. Do 28. novembra 1915 špeciálne plavidlá flotily odstránili 12 mýnových zátarasov a 4 protitorpédové postavenia, pričom vylovili 218 námorných mín britskej, francúzskej a ruskej konštrukcie.²⁵

V priebehu 1. svetovej vojny prešla rakúsko-uhorská Dunajská flotila viacerými organizačnými zmenami. Popri zvyšovaní počtu jej plavidiel si to vynútilo predovšetkým rozširovanie jej operačného priestoru. Po zaradení monitorov triedy Enns do služby, stali sa najvyššími organizačnými jednotkami flotily 1. a 2. divízia monitorov (Monitordivision). Tie sa ďalej členili na bojové skupiny, v ktorých zostave boli dva monitory, hliadkový čln, mýnová a pomocná skupina. Neskôr vznikol aj tzv. oddiel Wulff (Flottillenabteilung Wulff), ktorý bol účelovým zoskupením vytvoreným pre operácie v Čiernom mori.²⁶

O necelý rok neskôr, 27. augusta 1916, pod vplyvom úspešnej rozsiahlej ofenzívy ruskej armády vedenej generálom jazdectva Alexejom Alexejiovičom Brusilovom (1853 – 1926)²⁷ vypovedalo Rumunsko vojnu Rakúsko-Uhorsku. Už v ten deň o 21. h 30. min. vypálilo rumunské námorníctvo prvé torpéda na postavenia c. a k. Dunajskej flotily, ktorá kotvila pri spojeneckom bulharskom meste Ruščuk (dnes Ruse). Torpéda však minuli stanovený cieľ – S.M.S. monitor Savu, a zasiahli len benzínovú nákladnú loď s označením S2. V priebehu bojov Ústredných mocností proti Rumunsku sa rakúsko-uhorská Dunajská flotila organizačne skladala z veliteľstva, dvoch oddielov monitorov, skupiny strážnych člnov, skupiny ozbrojených pancierovaných parníkov a mýnového oddielu. Sídлом veliteľstva flotily, ktorej velil kapitán radového loďstva (Linienchiffskapitän) Karl Lucich, bolo mesto Ruščuk. Do bezprostrednej ochrany veliteľstva bola začlenená aj čata 7. honvédskeho pešieho pluku, ktorá bola vyzbrojená dvoma guľometmi a kanónmi. Prvý monitorový oddiel tvorili dve dvojice monitorov, a to S.M.S. Enns a Temes II, S.M.S. Inn a Sava, ako aj dva strážne člny: Csuka a Fogas. Do druhého oddielu monitorov patrili monitory S.M.S. Bodrog a Körös, S.M.S. Leitha a Szamos, ďalej nemecký pancierový delový čln Weichsel a nemecký motorový čln „72“. Nezaradený, deviaty, monitor S.M.S. Maros kotvil neďaleko bulharského mesta Sistov (dnes Svištov), na bulharsko-rumunskej hranici. V skupine strážnych člnov boli 4 člny (Barsch, Viza, Compó, Wels), a 4 plavidlá mala aj skupina ozbrojených parníkov (Álmos, Helene, Vág a Una). Do zostavy mýnového oddielu patrilo 13 plavidiel. V okolí Sistova, v ramene Dunaja pri mestečku Belene, bola vtedy dislokovaná aj časť nemeckej cisárskej motorovej flotily na Dunaji. Išlo o 20 člnov, z ktorých 15 bolo vyzbrojených guľometom. V štruktúre c. a k. Dunajskej flotily bol aj oddiel motorových

člnov ženíjného vojska.²⁸ V bojovom nasadení proti rumunským vojskám sa jednotky flotily nedržali vždy striktné určenej organizačnej schémy, pretože v boji sa uplatňovalo v prvom rade hľadisko operačno-taktických potrieb. Dňa 9. decembra 1917 uzavreli obe bojujúce strany v rumunskom Focșani prímerie s platnosťou do 2. marca 1918, ktoré bolo ešte predĺžené. Po úplnej porážke rumunských vojsk armádami Centrálnych mocností a podpísaní mierovej zmluvy v Bukurešti 7. mája 1918 sa Rumunsko vzdalo severnej časti kraja Dobruđa v prospech Bulharska. Ďalej sa zaviazalo zásobovať Centrálné mocnosti potravinami a surovinami, a Nemecku prenajalo svoje naftové vrty na 90 rokov. Zároveň získalo právo na vytvorenie únie s Besarábiou. To umožnilo jednotkám rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily úplne ovládnuť dolný tok Dunaja, až po ústie do Čierneho mora. Tým sa dosiahol dôležitý strategický zámer, a to spríechodniť vodnú cestu so spojeneckým Tureckom.²⁹

Na jar 1918 sa začala písať posledná etapa v existencii rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily. Poznačili ju hviezdne chvíle aj ojedinelá vojenská operácia, ktorá mala viac policajný a poriadkový charakter. Časť flotily, pozostávajúca okrem iných plavidiel z monitorov S.M.S. Bodrog, Bosna, Szamos, Körös a hliadkových člnov S.M. Wels a Barsch, sa pod velením hrdinu srbského ťaženia Olafa Richarda Wulffa (1877–1955)³⁰, preplavila dunajskou delťou cez Čierne more a 12. apríla 1918 vplávala na vnútornú rejdú ruského prístavu Odesa. Wulffova skupina po doplnení zásob pokračovala cez Očakov do zálivu Dneprovský liman, kam ústia rieky Dneper a Bug. Tam sa Wulffova skupina rozdelila. Monitory S.M.S. Bodrog a Szamos, hliadkové člny S.M. Wels a Barsch, sa preplavili do prístavu Cherson v ústí Dnepra. Odtiaľ sa proti prúdu Dnepra dostali do vtedajších vnútrozemských kataraktov. Operačne pôsobili až po Nikopol, podporujúc pri tom južné krídlo rakúsko-uhorskej skupiny armád Böhm-Ermolli, kde celkom nečakane zasiahli aj do bojov proti ruským boľševikom. Druhá časť Wulffovej skupiny, pozostávajúca z monitorov S.M.S. Bosna a Körös, operovala z prístavu Nikolajev proti prúdu rieky Bug až po Voznesensk, kde okrem iného asistovala pri potlačení miestnych revolt. Bojovú činnosť plavidiel c. a k. Dunajskej flotily v Čiernom mori zabezpečovala odmínovacia skupina zložená z hliadkových člnov S.M. Compo, Viza, Fogas a Csuka, upravených na zneškodňovanie mín. Skupina operovala z rumunského prístavu Sulina v ústí Dunaja do Čierneho mora.³¹

V dňoch 9. – 12. septembra 1918 sa všetky bojové plavidlá flotily, ktoré operovali v Čiernom mori, sústredili v rumunskom prístave na Dunaji v Brăile. Odtiaľ po spojení z časťou flotily, pod vedením monitoru S.M.S. Enns, kryli ústup rakúsko-uhorskej armády z Balkánu, ktorý už prebiehal v znamení rozkladu starej monarchie. Pri jednej z takýchto operácií monitor S.M.S. Bodrog uviazol za zníženej viditeľnosti na plytčine neďaleko rumunského prístavu Turnu-Severin na rumunsko-srbskej hranici. Pokusy monitora S.M.S. Sava a troch c. a k. remorkérov stiahnuť ho z plytčiny

neuspeli a než sa ho zmocnili srbské jednotky, podarilo sa evakuovať iba posádku lode. Rakúsko-uhorská Dunajská flotila ukončila svoju poslednú misiu v budapešťianskom prístave Óbuda, kde 6. novembra 1918 stiahli slávnostne zo sťažňov lodí rakúsko-uhorské vojnové vlajky a flotila prestala existovať. Po skončení 1. svetovej vojny o ďalšom osude týchto lodí rozhodovala Námorná spojenecká komisia pre rozdelenie plavidiel bývalého nepriateľa (Naval Allied Commission for the Disposal of ex-Enemy Vessels – NACDEV).³² Ešte predtým, ako skončili v rukách Dohodových štátov, niektoré z nich ako monitory Maros, Leitha, Szamos a hliadkové riečne člny Fogas, Stör (premenovaný na Komárom) a Lachs (Pozsony), sa po vyhlásení bolševickej Maďarskej republiky rád na jar 1919 dostali do rúk revolučne orientovaných námorníkov. Pod zástavou maďarskej Červenej armády sa potom v máji až júli 1919 aktívne zapojili do bojov s jednotkami čs. légii a čs. domáceho vojska o južné Slovensko. V júni 1919 sa podieľali na dobýjaní Komárna a ostreľovaní jednotiek čs. vojska brániacich mesto Parkan (dnes Štúrovo). Československo, ktoré krátko po vzniku nemalo vlastné bojové plavidlá, nasadilo proti nim aj pancierové vlaky s posádkami zloženými prevažne z bývalých príslušníkov rakúsko-uhorského námorníctva.³³

Po páde Maďarskej republiky rád väčšina riečnych vojnových plavidiel sa v dunajskom prístave Baja vzdala britsko-juhoslovanskej flotile. Následne boli lode internované v Belehrade a neskôr v lete 1919 premiestnené do prístavu v Novom Sade, kde boli odovzdané pod kontrolu riečnej flotily Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Potom plavidlá bývalej c. a k. Dunajskej flotily postihol rôzny osud. Komisiou NACDEV boli rozdelené medzi nástupnícke štáty monarchie, s výnimkou Československa.³⁴ Na konferencii spojeneckých veľvyslancov v Paríži bol 15. apríla 1920 schválený návrh vedúcich spojeneckých námorných delegácií, na základe ktorého bojaschopné monitory Bodrog, Enns a Bosna putovali do Juhoslávie a monitory Temes, Inn a Sava pripadli zasa Rumunsku. Osem pancierových hliadkových člnov sa pomerne rozdelilo medzi Maďarsko (Wels, Compó, Viza, Lachs) a Rakúsku republiku (Fogas, Czuka, Barsch, Stör). Medzinárodná dunajská komisia prevzala do svojej správy štyri staršie monitory Maros, Leitha, Körös a Szamos, ktoré boli odzbrojené a po demontáži strojov a nadvstavby sa mohli ďalej využívať ako pontón.³⁵

Osud dvoch monitorov z nich, ktoré sa v roku 1919 zapojili aj do bojov proti Čs. republike, bol veľmi pestrý. O odolnosti ich konštrukcie najlepšie vypovedá fakt, že monitor Szamos po demontáži výzbroje a strojového zariadenia kúpila istá súkromná firma, ktorá ho dlhé desaťročia využívala ako pontón. Trup Leithy zasa dlho slúžil na Dunaji ako plávajúci bager a neskôr ako pontón, pri dnes už zrušenej stavbe vodného diela Nagymaros, ktorý bol ešte začiatkom 80. rokov 20. storočia v prevádzke. Neskôr sa ho podarilo v Maďarsku vyhlásiť za chránenú priemyselnú a vojenskú historickú pamiatku a jeho vlastníkom sa stal Vojenský historický ústav a múzeum v Budapešti. V rokoch 2005 – 2010 prebehla komplexná obnova a repasovanie mo-

nitoru Leitha do pôvodnej historickej podoby a dnes slúži ako múzeum. Kotví od roku 2014 na Dunaji pri budove maďarského parlamentu a je jedným z posledných pozostatkov niekdajšej legendárnej c. a k. Dunajskej flotily.³⁶

Druhým monitorom pochádzajúcim z tejto flotily, ktorý sa zachoval do dnešných dní, je Bodrog, ktorý bol v rokoch 1920 – 1962 v juhoslovanských službách pod označením Sava. Po intervenciách od občanov, aby bola zachovaná ako plávajúce múzeum, sa zvyšky plavidla, rozhodnutím srbskej vlády v roku 2005, dostali pod ochranu ako súčasť kultúrno-technického dedičstva. V decembri 2015 Savu získalo do správy srbské ministerstvo obrany, pre belehradské vojenské múzeum, ktoré sa pustilo do jej komplexnej rekonštrukcie. Sava bola obnovená a spustená na vodu začiatkom roka 2019 a predpokladá sa, že sa stane plávajúcim múzeumom.³⁷

Mapa Rakúsko-Uhorska po vyrovnaní (1868 – 1914)

- 1 Napríklad ČAPLOVIČ, Miloslav. Výstrely z Dunaja. Riečna flotila v 1. svetovej vojne. In *Historická revue*, roč. 8, 1997, č. 9, s. 13-14; ŽIAROVSKÝ, Andrej. Dunajská flotila c. a k. monarchie. In *Obrana*, roč. 12, 2004, č. 3, s. 18-20. V českej historiografii podrobnejšie TVRDÝ, Jaroslav. *Dunaj v plamenech: Velká válka*. Praha : Ares – Mare Czech, 2016; HUBERT, Miroslav. Monitor na Dunaji 1860 – 1945. In *HaPM*, roč. 5, 1995, č. 10-11.
- 2 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 18. Podrobnejšie CSONKARÉTI, Károly. *Hadihajók a Dunán* [Vojnové lode na Dunaji]. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1980, s. 15-133. PAWLIK, Georg – CHRIST, Heinz – WINKLER, Herbert. *Die K. u. K. Donauflotte 1870 – 1918* [Cisárska a kráľovská Dunajská flotila 1870 – 1918]. Graz : H. Weishaupt Verlag, 1997.
- 3 https://en.wikipedia.org/wiki/Josef_von_Romako
- 4 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 18; [https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Maros_\(1871\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Maros_(1871))
- 5 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 19.
- 6 Tamže. ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 18; [https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Körös_\(1892\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Körös_(1892)).
- 7 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 21.
- 8 Tamže, s. 21-22; ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., [https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Temes_\(1904\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Temes_(1904)). Tiež FRASER, Colin. *The Warship That Fired The First Shots Of WWI Was Captured, Twice Scuttled, Raised, Served 4 Different Nations & Is Still In Service*. In <https://www.warhistoryonline.com/featured/bodrog-wwi-monitor.html>; GOGIN, Ivan. *K-U-K Marine - Austro-Hungarian Navy : Other Fighting Ships: Temes river monitors (1904)*. In http://www.navypedia.org/ships/austrohungary/ah_of_temes.htm
- 9 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 23. Podrobnejšie CSONKARÉTI, K. Hadihajók a Dunán [Vojnové lode na Dunaji], c. d., kapitola VII. Hadihajók, monitorok, ōrnaszádok [Vojenské parníky, monitory, strážne člny], s. 134-162.
- 10 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 20.
- 11 https://www.velkavalka.info/wiki/doku.php?id=dunajska_flotila.
- 12 Tamže; TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 25; ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 19; ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13.
- 13 https://en.wikipedia.org/wiki/Oskar_Potiorek; <https://www.firstworldwar.com/bio/potiorek.htm>.
- 14 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 25-26. Podrobnejšie SCHINDLER, R. John. Disaster on the Drina: The Austro-Hungarian Army in Serbia, 1914 [Katastrofa na Drine: Rakúsko-uhorská armáda v Srbsku, 1914]. In *War in History*, 2002, Volume 9, Issue 2, p. 159-195.
- 15 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 30. Monitor S.M.S. Temes sa neskôr podarilo vyzdvihnúť a zásadne rekonštruovať, pričom hůfnicu na korme lode nahradili dve delá L/45 kalibru 90 mm v polouzavretých vežiach, umiestnených stupňovito nad sebou v tzv. superpozícii. Do služby ho opätovne zaradili 23. apríla 1917 a monitor Temes II. najmodernejšej triedy Enns bol vzhľadom na to premenovaný na S.M.S. Bosna. (ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 20.)
- 16 ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13. Podrobnejšie https://de.wikipedia.org/wiki/Österreichische_Marine#Donauflotte

- 17 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 19; TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 30, 35-36. Podrobnejšie o monitoroch rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily tiež: PRASKY, Friedrich. *Donaumonitoren Österreich-Ungarns. Von 1872 bis zur Gegenwart*. Wien – Graz : Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2004, 222 s.
- 18 Tamže, s. 30-33.
- 19 ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13.
- 20 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 19.
- 21 ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13; CSONKARÉTI, K. Hadihajók a Dunán [Vojnové lode na Dunaji], c. d., s. 172.
- 22 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 19. Pozri https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Fogas; http://www.navypedia.org/ships/austria/austri_rb_fogas.htm; http://www.navypedia.org/ships/hungary/hu_cf_siofok.htm; http://www.navypedia.org/ships/austrohungary/ah_of_i.htm.
- 23 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 19. Tesne pred koncom 1. svetovej vojny pribudli hliadkové člny Stör (II) a Lachs (II), pomenované po lodiach stratených v predchádzajúcich bojoch, ktoré však do bojov už nezasiahli (Tamže). Podrobnejšie TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 40-43; http://www.hajoregizster.hu/katalogus/riverine_military_steamships/wels_class_ornaszad/1382; https://cs.wikipedia.org/wiki/Třída_Wels.
- 24 https://de.wikipedia.org/wiki/August_von_Mackensen; <https://www.dhm.de/lemo/biografie/august-mackensen>; <https://www.deutsche-biographie.de/sfz55461.html>
- 25 ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13.
- 26 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 20.
- 27 https://en.wikipedia.org/wiki/Aleksei_Brusilov. Podrobnejšie DOWLING, C. Timothy. *The Brusilov Offensive. Series: Twentieth-Century Battles*. Indiana University Press, 2008, 240 s.
- 28 ČAPLOVIČ, M. *Výstrely z Dunaja*, c. d., s. 13.
- 29 Tamže, s. 14. Podrobnejšie TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 45-57.
- 30 <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=165798>; <https://www.valka.cz/Wulff-Olaf-Richard-t176245>
- 31 ŽIAROVSKÝ, A. *Dunajská flotila*, c. d., s. 20.
- 32 Tamže.
- 33 Podrobnejšie TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, c. d., s. 66-70.
- 34 Podrobnejšie tamže, s. 73-77. Pozri tiež HOLEC, Roman. Nevyužitý potenciál. Dunajské nádeje a Československo. In *História*, 2018, č. 5, s. 12-17.
- 35 TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech – Velká válka*. Praha : Ares & Mare Czech, 2016, s. 75. O odolnosti a bojovej hodnote lodí bývalej rakúsko-uhorskej Dunajskej flotily najlepšie vypovedá fakt, že mnohé z nich čakalo ešte o dvadsať rokov neskôr bojové nasadenie v 2. svetovej vojne. Podrobnejšie ŽIAROVSKÝ, A. Osudy cisárových dunajských lodí. In *Obrana*, roč. 12, 2004, č. 14, s. 18-20; TVRDÝ, J. *Dunaj v plamenech*, 2. díl. Roky válek. Praha : Ares & Mare Czech, 2017, 268 s.
- 36 https://en.wikipedia.org/wiki/SMS_Leitha
- 37 Podrobnejšie <http://rs.n1info.com/Kultura/a473099/Ratni-brod-Bodrog.html>; <https://www.armadninoviny.cz/sms-bodrog-znova-na-dunaji-105-rokov-potom-co-zacal-prvu-svetovu-vojnu.html>; https://en.wikipedia.org/wiki/Yugoslav_monitor_Sava

Čakanie na vojnu (medzi Mníchovom a protipol'ským ťažením s odozvami k dnešku)

ZLATICA ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ

Naše poznanie nám už dovoľuje každý rok 20. storočia výstižne charakterizovať. A platí to aj o krízových rokoch európskeho kontinentu, ktoré bezprostredne predchádzali vlastnému začiatku druhej svetovej vojny datovanému 1. septembrom 1939. Hneď na úvod zdôrazňujem, že osobne nie som ani len sympatizantkou tohto tzv. trefného a rozličnými dôvodmi, predovšetkým zo strany kabinetných historikov, publicistov a politikov, vynucovaného náhľadu na dejiny, navyše často nimi modifikovaného.¹

Napriek tomu za kľúčové z tohto aspektu považujem skutočnosti, ktoré sa udiali zvlášť medzi januárom 1938 až zahájením nemeckého ťaženia proti druhej Poľskej republike, v dôsledku ktorých svet stál opäť vo vojne, a ktoré sú úzko zviazané na jednej strane s relatívne mladým demokratickým československým štátom, a na strane druhej so židovským národom, odpradávnym spojeným s Európou vynúteným galutom.² Všestranný záujem o toto obdobie a zaostrenie práve na tieto dve zásadné podstaty bytia v stredoeurópskom priestore, tak preplnené významnými politicko-spoločenskými udalosťami, považujem za plne oprávnený. Upozorňujú na to, že sa po všetkých stránkach jedná o etapu kľúčovú pre budúcnosť generácií našich dedov, otcov, ale i nás; pre našu vlasť, republiku (dnes už republiky dve), Európu, a zvlášť pre centrálnu Európu, a teda táto zostáva stále živá. A či si to uvedomujeme alebo nie, tento súd obsahuje atribút poznania spočívajúci v nevyhnutnosti všeobecného rešpektovania existujúcej objektívnosti, ktorá jestvuje nezávisle od nášho vedomia,³ avšak plne v intenciách logiky vývoja dejín ľudstva, a teda nielen (či vyložene nielen) na náboženské a politické dejiny. Každé jeho neakceptovanie poukazuje i na zjavnú nevedomosť, ktorá poľahky a bez zodpovednosti manipuluje nielen pamäťou (a samozrejme aj volaním po historickej pravde), ale obnažuje aj uprednostňované hodnoty také typické pre exhibicionizmus a kolektívne direktíva.

A teda kladiem otázku: je možné toto obdobie stručne a nezaujate vystihnúť? Nadhľad a poznanie skutočností, ktoré sa následne udiali, nás zjavne stavia do výho-

dy a „našepkáva“ možnú charakteristiku tejto etapy ako obavu z novej vojny a súčasne čakanie na vojnu.

Mnohí odporujú zvlášť súdu „čakanie na vojnu“. Veď predsa už po stáročia veríme, že človek je na základe svojej prirodzenosti spoločenský a racionálny tvor,⁴ „odlišný od akýchkoľvek iných tvorov, schopný dosahovať ciele, stavať, písať, žartovať a milovať, pretože vlastnime Bohom danú duchovnú kapacitu – myseľ schopnú reflexie“⁵. A práve ona jasne deklaruje „nikto rozumný a zodpovedný na vojnu nečaká“. A zvlášť nečaká na vojnu po takej tragickej a trúchlivej skúsenosti, akou bola prvá svetová vojna,⁶ ktorá predovšetkým Európe priniesla katastrofické skúsenosti⁷ a pripravila ju o svetové prvenstvo medzi svetadielmi, rozvíjajúce sa viac než devätnásť storočí.⁸ Navyše v dobe, keď niekoľkoročné vojnové utrpenie a násilie viedlo k všeobecnému morálnemu úpadku a ľudstvo stálo veľa síl, aby na troskách starého sveta bol vybudovaný svet nový, demokratický, hodný 20. storočia.

Snáď niet pochýb o tom, že jeho oporou bola vlna nebyvalého pacifizmu,⁹ ktorá jednoznačne hlásala „Už život bez vojny!“¹⁰ A súčasne ruka v ruke s ňou sa pripomínali a aj realizovali – a to aj, či predovšetkým, v novoustanovených štátoch Európy po prvej svetovej vojne – hlboké myšlienky humanizmu, demokracie a slobody,¹¹ aplikované zvlášť na politiku a na procesy tvorby vrcholnej štátnej vôle. A teda toto boli tie zásadné a pádne dôvody, prečo brániť ďalšej (dokonca) svetovej vojne!

Napriek tomuto konštatovaniu, predovšetkým „vdáka“ poweimarskému vývoju v Nemecku, viera v stály európsky mier dostala vážnu trhlinu.¹² Nástup Adolfa Hitlera a jeho neobmedzená politická moc, dosahujúca vnútorné i vonkajšie úspechy prostredníctvom precízne budovaného sprostredkovateľa – Národne-socialistickej nemeckej robotníckej strany (NSDAP),¹³ za necelých päť rokov priviedli nielen kolaps versailleského mierového usporiadaniu,¹⁴ ale aj podlomili vieru v mier ako pevnú hodnotu slobody a nezávislosti.

Zvlášť pre Československo (a Česko-Slovensko) sa stav mieru v roku 1938 a pochopteľne zvlášť po 30. septembri 1938, podpísaním bezprecedentného európskeho veľmocenského diktátu nacisticko-fašisticko-demokratickými mocnosťami voči suverénnemu štátu v Mníchove (a súčasnými nárokmi severného a južného suseda v jeho intenciaciach), stal stavom dusiacim, nepriedušným, brzdiacim akúkoľvek nezávislú aktivitu, priam rezistenciu, ktorá by sa mu rovnala, či mohla na daný stav patričnou váhou reagovať. Európa (a centrálna Európa zvlášť), až na niekoľko nesúrodých protestov, mlčala, divila sa, a popravde zostávala slepá a hluchá, a to navzdory faktu, že došlo k rozhodnutiu, ktoré ďaleko presahovalo hranice Československa, a teda k vedomému podkopaniu kľúčových pilierov versailleskej Európy. Došlo k zásadnému podlomeniu mieru v Európe. A nielen to. Tento akt zásadne prekreslil politické dejiny do jasných pravicových a ľavicových obrysov riešenia hospodárskych, sociálnych a kultúrnych problémov československej spoločnosti a pred voličov vystávali zásadné otázky: pravica či ľavica? Demokracia alebo diktatúra?

Začiatkom roka 1938 začalo Nemecko už nepokryte naplňovať druhú alternatívu rozvratu Československej republiky postupným rozvratom zvnútra,¹⁵ pričom využívalo najmä organizovanú nespokojnosť svojich súkmeňovcov, ale živo reflektovalo aj na prejavy nespokojnosti Slovákov. Do nacionálno-militantných osídiel NSDAP sa chytil aj Andrej Hlinka, vodca národa, čo jeho strana – Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS), jasne deklarovala už v prvý deň roku 1938 heslom „*V novom roku do útoku!*“ a upriamila svoju všestrannú aktivitu na oslavy 20. výročia vzniku republiky, ale predovšetkým na 20. výročie podpísania Pittsburskej dohody.¹⁶ Nasledovali ostré slovné výhrážky,¹⁷ ktoré striedali síce prekvapivé, ale smer vývoja naznačujúce stretnutia a pakty medzi Hlinkom a vodcami Sudetonemeckej strany, poslancami Franzom Karmasinom, Karlom Hermannom Frankom, Franzom Künzelom a vedúcim straníkom Antonom Kreisslom.¹⁸ A takmer uprostred marca 1938 nasledovala hrubá anexia Rakúska, a teda politický vývoj v strednej Európe sa uberal hrozivým smerom.

Prečo sa tak dialo? Čo bolo bezprostrednou príčinou tohoto vývoja? Odpoveď sa zdá byť jednoduchá, ale nemožno sa uspokojovať znovu a znovu opakovaním tézy o nedokonalosti a rozporuplnosti priebehu zasadnutí mierotvorcov, a tiež poukazovaním na praktické výsledky Versailleského mierového systému z rokov 1919 až 1920,¹⁹ či úvahami nad vývojom európskych medzivojnových dejín²⁰ z pozície (neskoršej) politickej bipolarity sveta.²¹ Navzdory týmto aktivitám stále uniká vlastné pomenovanie podstaty, pre ktorú najmä veľmoci v rozhodnom roku 1938 hazardovali priam s miliónmi životov vlastných občanov, ale tiež, s ktorou si získali u nich priam hysterické sympatie a podporu.²² Šlo však o tu najdrahšiu hodnotu, ktorá znesie len plné uznanie a akceptovanie, a teda stráca na význame s každou falšou a rozdrobovaním na čiastočky. V tom prípade sa stáva len jedným zo zásadných pojmov diplomacie (ktorá ihneď reflektuje len dve hodnoty: úspech alebo prehru; byť hluchá na vlastné hlbšie a dlhodobé následky).

Všetky vyššie premisy vedú k výslednému súdu: príčinou bol predsa mier! Túžba (či už politická či rýdzo osobná) po mieri, presnejšie „svojom mieri“, či aspoň „mieri pre nás výhodnom“. Navyše, veľmi skoro sa ukázalo, že „mier“ za každú cenu, či na účet kohokoľvek druhého – národa, štátu, jednotlivca, nebol cieľom!²³ Bol len prostriedkom pre ďalšie kroky k vláde nad Európou a svetom.

Appeasement²⁴ spolu s izolacionizmom²⁵ pred 80. rokmi predstavovali údajne pacifistickú politiku.²⁶ S týmto úsudkom opätovne nesúhlasím! Ak by sme skutočne prijali túto charakteristiku za svoju, zbavujeme zodpovedných zodpovednosti za rozhodnutia, ktoré sú výsledkom politiky agresorov a ústupkov agresorom (či slabosti vo všeobecnom i konkrétnom zmysle rozhodnutia), a to ako za cenu pošliapania ustanoveného a garantovaného mieru Parížskej mierovej konferencie (a tým aj spochybnenia vernosti vlastnej parlamentnej demokracii), tak za cenu udržania vlastného mieru (v pravde vlastného a výhradného záujmu) na úkor iných štátov

a národov, vrátane spojeneckých. Dôkazov pre uvedené tvrdenie poskytl európske demokratické veľmoci viac než dosť už v roku 1935, keď nacistické Nemecko budovalo námornú flotilu za zmluvného súhlasu Veľkej Británie, ktorá však rovnako usilovne zbrojila. V tom istom roku sa konal plebiscit v Sársku, pričom jeho výsledky európske mocnosti na čele s Britániou uznali. Nemeckí nacisti súčasne pritvrdzovali v svojej otvorenej protižidovskej politike, a keď v Reichstagu jednomyselne prijali dva zákony: o ochrane nemeckej krvi a nemeckej cti (tzv. ríšsky zákon o občianstve),²⁷ proti týmto tzv. Norimberským rasovým zákonom nebol vznesený ani jeden oficiálny protest. Rovnako násilný vstup talianskych vojenských jednotiek 3. októbra 1935 do Etiópie (a ich víťazstvo o päť mesiacov neskôr) bez vyhlásenia vojny sa udial za tichého porozumenia ako Francúzska, tak Británie, a teda stalo sa tak potom, čo Francúzsko upevnilo svoje vzťahy s Talianskom práve na úkor Etiópie s cieľom zabrániť tak jeho zblíženiu s Nemeckom.²⁸ Francúzski politici na čele s (v tom čase už pravicovým „socialistom“) Pierre Etienne Lavalom sa snažili takto oslabiť pozície Británie v afrických štátoch. Londýn však mal len jednu zásadnú podmienku: ponechať jazeru Tana a Modrý Níl status quo v britských rukách, a pokiaľ bude splnená, Londýn sa nehodlal postaviť talianskej agresii. Tieto skutočnosti, ale i následné, znemožňujú charakteristiku politiky appeasementu²⁹ a aj izolacionizmu³⁰ ako politiky pacifizmu (čo aj záporného pólu). Predpokladám však, že diskusie k tomuto problému sa ešte neskončili.

Obraciam pozornosť na fakty, ktoré, naopak, umocňovali očakávanie vojny, ktorá sa takmer každou viacstrannou či bilaterálnou dohodou stávala reálnejšou. Je zrejme, že nespokojnosť s mierovým usporiadaním Európy od roku 1935 už ani jeho aktéri neskrývali a hľadali sa cesty nie nápravy, ale nových spojenectiev s platnosťou čo len dočasných záštít, a to i za cenu porušenia záruk ohrozujúcich tretiu (či ďalšiu) stranu národného alebo štátneho, či iného charakteru. Týmto priam transparentným pošliapávaním zvrchovaných dohôd a dohovorov sa iniciovali kroky donútenia k ústupkom, ktoré čakaniu na vojnu dávali reálnejšie kontúry.

Pochopiteľne, prapríčiny možno hľadať aj vo výsledkoch neúspešnej konferencie v talianskom Janove, či v následnom relatívnom úspechu nemeckej a sovietskej diplomacie v podobe Rapallskej zmluvy podpísanej 16. apríla 1922,³¹ a tiež v nemecko-sovietskej spolupráci, o sedemnásť rokov neskôr spečatenej tesne pred druhou vojnou v Zmluve o neútočení, ktorú v Moskve 23. augusta 1939 podpísali vrcholní diplomati (už) nacistického Nemecka a Stalinovho Sovietskeho zväzu, známej aj ako pakt Ribbentrop – Molotov.³² Ten o osemdesiat rokov neskôr časť poslancov Európskeho parlamentu prehlásila za faktický dôvod začiatku druhej svetovej vojny, pričom oba štátne anachronizmy si tak údajne „rozdelili Európu na dve zóny vplyvu“.³³

Aj tento pakt zapadá do nesmierneho diplomatického hemženia už jednoznačne pod taktovkou nacistov, či zo strachu z nacistov. Otázkou zostáva, prečo garanti

Versailleského mierového systému, takmer výhradne (s výnimkou Talianska) aj v 30. rokoch zdôrazňujúci demokratické hodnoty sa im súčasne spreneverovali. Ako inak vyhodnotiť reakciu Francúzska a Veľkej Británie, a napokon aj Spoločnosti národov na nemecké bezprecedentné porušenie Versailleskej zmluvy a Locarnských dohôd³⁴ remilitarizáciou Porýnia, ktorá tak zásadne zmenila rovnováhu síl v Európe v prospech nacistov? Tento neuveriteľný čin sa stretol iba so zmierlivým konštatovaním v zmysle „*tak sa udialo*“.³⁵ Britsko-francúzske zmierenie sa so situáciou, pochopiteľne, posmelilo nacistov k ďalším bilaterálnym dohodám prevažne vojenského rázu.

Európa sa však uprostred leta 1936 zmietala už v prvom vážnom vojensko-občianskom konflikte, keď spor španielskych republikánov a nacionalistických frankistov prepukol do otvoreného boja.³⁶ A garant mieru – Spoločnosť národov – zaujala postoj vedomého nezasahovania. Starý kontinent podporou dvoch zásadných bojujúcich strán sa začal šikovať na dve protikladné aktívne zoskupenia a pasívnych pozorovateľov.³⁷

Nemecko v roku 1938 s praktickými skúsenosťami z bojov s republikánmi, vnútorne upevňované vládou jednej strany, už bez akýkoľvek politických a vojenských frakcií, s koncentračnými tábormi³⁸ pre politických a tiež – pochopiteľne v duchu ideológie národného socializmu a uplatňovania Nürnberger Gesetze – rasových odporcov, pristúpilo k otvorenej dehonestácii svojich židovských občanov. Väčšina z pol milióna nemeckých Židov bola do leta donútená k odchodu za hranice,³⁹ pričom práve Československá republika bola do Mníchovského diktátu (a krátko po ňom)⁴⁰ ich prvou záchytnou stanicou.⁴¹

Výmenou vlád hlavných garantov mierového usporiadania Európy – Veľkej Británie a Francúzska – v rokoch 1936 a 1937 skrsla nádej aj pre razantnú zmenu ich postojov proti rozpínavosti Nemecka, a tiež Talianska a ich podporovateľov. Kabinet konzervatívneho Arthura Nevilla Chamberlaina a rovnako vláda francúzskeho premiéra Édouarda Daladiera však už v nasledujúci rok svojimi prístupmi k anexii Rakúska⁴² dali jasne najavo, že sú neschopní záruk mieru.

Stav mieru v Európe v dôsledku prepletenia s veľmocenskými záujmami mimo tento kontinent jasne signalizoval pohyb v ostatnom svete. Prvá vojna dala totiž do pohybu i takzvané koloniálne dŕžavy, ktoré sa rovnako dovoľávali nezávislosti. Zvlášť aktívne proti britskej monarchii vystupovala India,⁴³ Írsko, a naopak britskú monarchistickú formálnu nezávislosť (pravda, s patričnými zárukami) ocenil Egypt v protiklade k hroziacemu moslimskému radikalizmu. A obdobne nezávislosť začiatkom 30. rokov získal Irak.⁴⁴

Celkom odlišný, priam osudový postoj impérium zaujalo v 30. rokoch voči Britskému mandátu Palestína, ktorých spájal záväzok tzv. Balfourovej deklarácie, uzatvorenej 2. novembra 1917,⁴⁵ o britskej podpore „*zriadenia národnej domoviny pre židovský národ*“. Deklarácia sama o sebe prešla do roku 1938 niekoľkými dohodovými

upresneniami, aby napokon bola schválená Spoločnosťou národov, prijatá Kongresom Spojených štátov amerických a potvrdená v roku 1925 podpísaním medzinárodného Britského memoranda o Palestíne (tzv. Bielej knihy). Realizácii tzv. syntetického sionizmu v zemi Erec Jisra'el, podporovaného výkupom pôdy a osídľovaním prisťahovalcami pomocou alijí už nič nemalo stáť v ceste. Na konci 20. rokov 20. storočia, pod vplyvom značného posilnenia arabského nacionalizmu a jeho radikalizovania v rôznych formách, sa však britské záruky židovským sionistom menili len v sluby, čo ruka v ruke s rozmáhajúcim sa antisemitizmom po celej Európe bola pre život európskych Židov tá najnebezpečnejšia kombinácia. Vzhľadom na „pacifizmus“ zaujatý voči Hitlerovmu Nemecku a jeho otvoreným protižidovským postojom, britské riešenie veľkého arabského povstania v rokoch 1936 – 1939 (výsledkom ktorého bolo ovládnutie veľkej časti mandátu), zmiernením jeho dopadu revokovaním tzv. Bielej knihy⁴⁶ s cieľom zastaviť prúd židovských reemigrantov, sa javí len ako neeticke tvrdohlavé lipnutie na svojom záujme. Avšak ani neúspech konferencie vo francúzskom kúpeľnom meste Évian-les-Bains; kde z iniciatívy amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta osem dní (od 6. do 13. júla 1938) zástupcovia vyše tridsiatich oficiálnych delegácií diskutovali o rastúcom počte židovských utečencov unikajúcich všetkými možnými cestami pred nacistickou perzekúciou z Nemecka, a neboli schopní sa dohodnúť ani na rezolúcii odsudzujúcej nemecké chovanie voči Židom; neobmäkčil monarchistické záujmy viz maior! Ostatne, konferencia sa neniesla v duchu pomoci utečencom a odsúdenia Hitlera, ale v alibistickom zdôvodňovaní, prečo pomoc nie je možné Židom poskytnúť,⁴⁷ čo, pochopiteľne, nacistický režim len povzbudilo k ďalším razantnejším protižidovským provokáciám a útokom. Veľká Británia mala tak otvorenú cestu k zavedeniu „aspoň“ kvót, ktoré početne limitovali židovských prisťahovalcov na územie mandátu s platnosťou od 17. mája 1939 (do mája 1944) na 75-tisíc ročne, s rezervou 25-tisíc pre naliehavé prípady. K vyhláseniu tzv. Bielej knihy (MacDonald White Paper) došlo – snáď len zhodou veľkej, ale zároveň symbolickej náhody – 9. novembra 1938, a teda v deň nacistického zahájenia Novembrového pogromu (tiež Ríšskeho alebo Veľkého pogromu)⁴⁸ v Ríši a súčasne aj v Ostmarke a na odstúpených územiach Československa, ktorý bol už otvoreným ozbrojeným útokom proti Židom. Bohužiaľ, aj ten zostal len s formálnymi protestmi, či skôr s otázkami typu „čože sa to so Židmi deje?“ Tento deň bol najvýstižnejší pre takzvaný mierový stav Európy, v ktorom sa mocnosti, hodnotené z aspektu politologického, zásadne protikladne, opäť (po mníchovskom rozhodnutí nad demokratickým Československom) „stretli“ na spoločnom postupe. A aj keď každá zvolila náhodne inú formu, výsledok bol zhodný: tragédia Židov.⁴⁹ Židovská agentúra pre Palestínu vydala zdesenú reakciu, v ktorej sa uvádza, že Briti popierajú Židom ich práva v „*najtemnejšej hodine židovskej histórie*“. Európski Židia za podpory autorít po celom svete na čele so sionistami Davidom Ben Gurionom, Chajimom Weizmannom, Gol-

dou Meirovou a druhými, navzdory obrovskému sklamanu, hrdo a s obrovskou vôľou záchrany, vyslali do sveta prostredníctvom Ben Guriona jasnú odpoveď: „*Budeme bojovať s Britmi proti Hitlerovi, ako by Biela kniha neexistovala; a budeme bojovať proti Bielej knihe, ako by nebola žiadna vojna.*“⁵⁰

Obdobne sa zachovala československá, česká a slovenská, demokratická politická a vojenská reprezentácia, keď už v priebehu októbra 1938 dospela k rozhodnutiu všetkými prostriedkami doma i v zahraničí bojovať za svoje obetované štátnopolitické a národné práva mocnosťami sprava i zľava. Táto obeta na oltár mieru sa však nemohla uskutočňovať skôr, než Európu zjednotí do otvoreného boja obdobný osud. Čakanie na vojnu sa stalo realitou.

Poznámky

- 1 K posledným podnetom tohto rázu sa radí aj Uznesenie Európskeho parlamentu z 19. septembra 2019 o význame európskej pamäti pre budúcnosť Európy (2019/2819 (RSP)). Podrobne: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_CS.html (overené 27. 1. 2020).
- 2 Hebrejský výraz galut je židovským vyjadrením vlastného stavu a pocitov po násilnom vykorenení zo svojej vlasti Erec Jisra'el. Výraz sa v podstate vzťahuje na históriu a historické povedomie židovského národa od zničenia druhého zo židovských jeruzalemských chrámov (ktorý nahradil zničený prvý – Šalamúnov chrám) stojacich v rokoch 518 p. n. l. až 70 n. l., až po vytvorenie Izraelského štátu (Medinat Jisrael). Vlastný proces židovského rozptylu v rôznych krajinách počas rôznych období bol spôsobený (a ovplyvnený) kombináciou národných katastrof, vojenských porážok, deštrukcií, prenasledovaní a vyhostení, ako aj bežných sociálnych a ekonomických procesov, ktoré donútili komunitu k migrácii na nové miesta osídlenia, a tiež prechod na nové prostriedky živobytia.
- 3 KANT, Immanuel. *Kritika soudnosti (kapitola o vzťahu človeka k ostatným živým i neživým súcnam)*. Nové Město : Nakladatelství Oikoymenh, 2015.
- 4 V zmysle Aristotelovho „*Človek je tvor spoločenský*“.
- 5 Naposledy: BROOKS, David. *The Social Animal: The Hidden Sources of Love, Character, and Achievement*. Random House 2012. Tiež: <https://www.postoj.sk/2022/k-veci-clovek-tvor-spolocensky> (overené 14. 1. 2020).
- 6 Po štyroch rokoch, troch mesiacoch a trinástich dňoch sa skončila najstrašnejšia vojna, akú dovtedy ľudstvo zažilo. Zapojilo sa do nej 38 štátov zo všetkých obývaných kontinentov. Do zbrane bolo zmobilizovaných v pozemných armádach a vojnovom loďstve dovedna 60 miliónov mužov, z ktorých 10 miliónov zahynulo. Priemerný vek padlých bol 34 rokov. U 20 miliónov vojakov zostali trvalé následky v podobe zmrzačenia, psychických porúch a iných zdravotných problémov. Podrobne: FERGUSON, Niall. *Nešťastná válka*. Praha : Dokořán 2004, s. 150 a n.
- 7 V dôsledku bojových operácií, epidémií a podvýživy zomrelo počas vojny na 7 miliónov civilného obyvateľstva. Tesne po skončení vojny trpeli hladom obyvatelia Belgicka, Nemecka a Rakúska, ktoré boli vojnou najviac postihnutí. Hospodárske systémy ostatných krajín boli

vojnu rozvrátené a ľudia všade zápasili s nedostatočným zásobovaním a v jeho dôsledku s podvýživou, chorobami a úmrtnosťou. V rokoch 1918 – 1920 sa svetom prehnala pandémia španielskej chrípky, ktorá si vyžiadala 500 miliónov chorých, 20 až 50 miliónov mŕtvych. A „zásluhou“ Osmanskej ríše svet zažil prvú bezpríkladnú genocídu a exodus arménskeho národa. WESTWELL, Ian. *První světová válka den po dni*. Praha : Naše vojsko, 2004, s. 82 a n. HOBBSAWM, Eric. *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha : Argo, 1998, s. 114 a n.

- 8 Podrobne: VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Praha : Vyšehrad, 2007.
- 9 Pacifizmus (z lat. pacificus, zmierujúci, od Pacem facere, dohodnúť mier) je postoj, ktorý odmieta vojnu a násilie; je presvedčený o možnosti mierumilovného riešenia medzinárodných sporov za každých podmienok a okolností. Ľudia označovaní ako pacifisti vystupujú proti akejkoľvek (i oslobodeneckej) vojne. Popudom k tomuto postoju môže byť náboženská viera alebo humanistické cítenie. K problematike tiež: VASILKOVÁ, Adriana. Pacifizmus – jedna z možností eliminácie prejavov extrémizmu. In *Politické vedy*, roč. 21, č.1/ 2018, s. 77-96.
- 10 BROCK, Peter –YOUNG, Nigel. *Pacifism in the Twentieth Century*. New York : 1999, s. 257 a n.
- 11 SELTENREICH, Radim. *Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje*. Praha : Karolinum, 1996, s. 22 a n. Ide o myšlienkový smer, ktorý vychádza z uznania hodnoty každého ľudského života a jeho prednosti až nadriadenosti ostatným hodnotám ako hodnoty najvyššej, zdôrazňujúcej univerzálnosť človečenstva, solidaritu všetkých ľudí, a stavia sa proti rôznym partikularizmom kultúrnym, rasovým, jazykovým, národným alebo náboženským.
- 12 MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika*. Praha : Academia, 2006, s. 153 a n.
- 13 Založenej pred sto rokmi – 24. februára 1920. JUNG CURT, Uta. *Alldeutscher Extremismus in der Weimarer Republik. Denken und Handeln einer einflussreichen Minderheit*. Berlin/Boston : De Gruyter, 2016.
- 14 DEJMEK, Jindřich a kol. *Zrod nové Evropy : Versailles, St.-Germain, Trianon a dotvárení poválečného mírového systému*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 315 a n.
- 15 SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. XL.
- 16 BARTLOVÁ, Alena. *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 103.
- 17 Do pozornosti prejav Andreja Hlinku na celonárodnom stretnutí 23. januára v Žiline, kde o. i. vyhlásil „Podstatou našej republiky sú: sloboda, demokracia a voľnosť... Národe, bratia, nedajte sa! Za pravdu choďte do boja, do utrpenia. My, ja v mene všetkých nás vám sľubujeme, že Pittsburská dohoda musí sa stať skutkom a že je koniec ďalšieho zavádzania. Ak nás Praha nechce počuť v tomto 20. roku jestvovania republiky, tak povieme: S Bohom, Praho!“ LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : Post Scriptum, 2014.
- 18 *Slovák*, XX, č. 49, 1. 3. 1938, s. 2. A. Hlinka k „frontu nezávislosti“.
- 19 MACMILLAN, Margaret. *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*. Praha : Academia, 2004.
- 20 STEINER, Zara. *The Lights that Failed: European International History 1919-1933*. New York : Oxford University Press, 2008. LEE, Stephen J. *European Dictatorships 1918–1945*. Routledge, 2008. MICHELKO, Roman. *Európske diktatúry medzi dvoma vojnami*. Martin : Matica slovenská, 2018.
- 21 Porovnaj donekonečna opakované frázy ideologických blokárov o povojnovom politickom rozdelení Európy na zápor a klad, t. j. na Východ a Západ.

- 22 Typickým príkladom je oslavovanie návratu A. N. Chamberlaina z Mníchova: FABER, David. *Munich. The 1938 Appeasement Crisis*. Simon & Schuster, 2008, s. 420 a n.
- 23 Tamže, s. 356 a n.
- 24 Appeasement (z angl. zmierovanie) je pojem, ktorým sa v politológii označuje politicko-vojenská stratégia ústupkov, zmierovania a tolerancie aj za cenu nevýhodnej alebo poníženej situácie, s cieľom nevyprovokovať vojenský alebo politický konflikt. Za predstaviteľa je považovaný predovšetkým Arhur Neville Chamberlain, avšak túto politiku schvaľoval už jeho predchodca (od 7. 6. 1935) Stanly Baldwin. Politike ustupovania bola naklonená aj kráľovská rodina, konkrétne Eduard VIII., ktorý bol zástancom dobrých vzťahov medzi Britániou a Nemeckom; a pokračoval v nej aj jeho brat Juraj VI. (nastúpil na trón 11. mája 1937). Navyše kráľ bol ústavne zaviazaný podporovať premiéra Nevilla Chamberlaina v jeho snahe o appeasement s Adolfom Hitlerom. Keď kráľ so svojou ženou vítali Chamberlaina po jeho návrate po podpise Mníchovskej dohody, pozvali ho, aby sa s nimi ukázal na balkóne Buckinghamského paláca. Verejné vystúpenie kráľa a politika bolo dovtedy nevídané, nakoľko priestor na balkóne bol vyhradený iba členom kráľovskej rodiny. Pravdou však je, že pri oslavách konca vojny kráľ a kráľovná pozvali na balkón Buckinghamského paláca aj premiéra Winstona Churchilla.
- MCDONOUGH, Frank. *Neville Chamberlain, Appeasement and the British Road to War*. Manchester University Press 1998. MCDONOUGH, Frank. *Hitler, Chamberlain and Appeasement*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
- 25 Rozumej americkým izolacionizmom; porovnaj: <https://www.britannica.com/topic/20th-century-international-relations-2085155/British-appeasement-and-American-isolationism#ref304270> (overené 1. 2. 2020).
- 26 Porovnaj: <https://www.britannica.com/topic/appeasement-foreign-policy> (overené 1. 2. 2020).
- 27 Precizované ďalšími vyhláškami právneho charakteru. Pozri: ESSNER, Corneli. *Die Nürnberger Gesetze oder die Verwaltung des Rassenwahns 1933 – 1945*. München : Paderborn, 2002.
- 28 SMITH, Denis Mack. *Mussolini*. Londyn : Weidenfeld a Nicolson, 1981, s. 165 a n.
- 29 Jej stúpenci už od roku 1934 verili, že uspokojením potrieb a požiadaviek nacistického Nemecka odvrátia novú svetovú vojnu a zachovajú tak mier za cenu obetovania iných, menších štátov. Bola motivovaná aj snahou vyhnúť sa hrôzám, ktoré sa odohrali za prvej svetovej vojny. Ich úsilie, ktoré trvalo niekoľko dlhých rokov, však bolo márne. Dnes je appeasement často vnímaný veľmi negatívne a ako historický omyl.
- 30 Izolacionizmus bol politickou stratégiou štátov spočívajúcou v zaujímaní postojov neúčasti na medzinárodných udalostiach. Známy bol izolacionizmus Číny, Japonska a USA pred druhou svetovou vojnou s krátkym prerušením počas prvej. Za druh izolacionizmu je pokladaná aj neutralita Švajčiarska. Naopak svetové mocnosti po prvej svetovej vojne z obavy šírenia boľševickej revolúcie vedome držali v čiastočnej izolácii Ruskú sovietskú federatívnu socialistickú republiku (od 30. decembra 1922 Zväz sovietskych socialistických republík) najmä potom, čo jej bola upretá účasť Francúzmi a zástupcami bielogvardejcov na parížskych mierových rokovaníach a Francúzsko zmarilo i pokus anglosaských krajín vyjednať dohodu o hlavných zásadách mieru so sovietskou vládou na čele s Vladimírom Iljičom Leninom prostredníctvom amerického delegáta Williama Christiana Bullitta ml. Podrobne: SCHLESINGER, Arthur M. Jr. *The Crisis of the Old Order 1919-1933*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1957, s. 13 a n.

- 31 Dňa 16. apríla 1922 boli obnovené diplomatické styky medzi oboma krajinami, ktoré sa zriekli navzájom náhrady vojnových škôd a priznali si doložku najvyšších výhod. Bola to prvá medzinárodná zmluva, uzavretá Ruskom po Októbrovej revolúcii. Rusko sa týmto aktom dostalo z diplomatickej izolácie. Porovnaj: VESELÝ, Zdeněk. *Světová politika 20. stol. v dokumentech (1900-1945)*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 2000, s. 95-96.
- 32 Podrobne: BROD, Toman. *Pakty Stalina s Hitlerem*. Praha : Naše vojsko, 1990. DAVIES, Norman. *Evropa – dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Prostor, 2000. MELTUCHOV, M. I. *Upuščenýj šanc Stalina. Sovetskij Sojuz i borba za Evropu 1939-1941*. Vydavatelstvo Veče, 2000. <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/22/809447-pakt-molotova-ri-bbentropa> (overené 16. 1. 2020).
SAPPER, Manfred – WEICHSEL, Volker. (Hrsg.), *Der Hitler-Stalin-Pakt. Der Krieg und die europäische Erinnerung*. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verlag, 2009.
- 33 „Druhá světová válka, nejničivější válka v dějinách Evropy, byla zahájena v bezprostředním důsledku neblaze proslulé smlouvy mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem o neútočení ze dne 23. srpna 1939, která je rovněž známa jako pakt Molotov-Ribbentrop, a jejich tajných protokolů, jejichž prostřednictvím si tyto dva totalitní režimy s celosvětovými dobovatelskými ambicemi rozdělily Evropu na dvě zóny vlivu.“ In http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_CS.html (overené 27. 1. 2020).
Москва раскритиковала Европарламент из-за принятия „антисоветской“ резолюции. Interfax.ru (20 сентября 2019) (preklad: Moskva kritizovala Európsky parlament z dôvodu prijatia „protisovietskeho“ uznesenia. Interfax.ru (20. september 2019) (overené 31. 1. 2020).
- 34 Podrobne: VESELÝ, Zdeněk (ed.). *Světová politika 20. století v dokumentech (1900 – 1945)*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 2000, s. 111-115.
- 35 GIRO, Helmut-Dieter. *Frankreich und die Remilitarisierung des Rheinlandes*. Düsseldorf : Univ. Diss. phil., 2005, s. 85 a n. Tiež: <https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-3286/1286.pdf> (overené 4.2. 2020)
- 36 BEEVOR, Antony. *The Spanish Civil War*. London : Penguin Group, 2006.
- 37 Na udalosti v Španielsku pochopiteľne reagovalo (síce neoficiálne a tiež rozporuplne) i Československo: MARŠÁLEK, Zdenko – VORÁČEK, Emil a kol. *Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka*. Neznáme kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939. Praha : Historický ústav, 2018.
- 38 WACHSMANN, Nikolaus. KL: *a History of the Nazi Concentration Camps*. New York : Farrar, Strauss and Giroux, 2015.
- 39 HEUMOS, Peter. *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945*. München : Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 63, 1989.
BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939*. Praha : Karolinum, 2013.
- 40 *Dokumenty k historii Mnichovského diktátu 1937 – 1939*. Praha : Svoboda 1979. DEJMEK, Jindřich a kol. *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938* Svazek I (1. leden – 30. červen 1938); *Československá zahraniční politika v roce 1938*. Svazek II (1. srpen – 5. říjen). Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze, Historický ústav Akademie věd ČR 2000, 2001.
- 41 ČERNÝ, Bohumil. *Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933-1939*. Praha : Lidová demokracie, 1967. *Exil v Praze a Československu 1918 – 1938. Exile in Prague and Czechoslovakia 1918 – 1938*. Praha : Pražská edice, 2005, s. 56-69.

- 42 HANISCH, Ernst. *Österreichische Geschichte 1890-1990. Der Lange Schatten Des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte Im 20. Jahrhundert.* Wien : Ueberreuter, 1994.
EVANS, Richard J. *Das Dritte Reich. Diktatur.* Bd. II/2. München : 2005.
- 43 HEEHS, Peter. *India's Freedom Struggle: A Short History.* Delhi : Oxford University Press, 1998.
- 44 SLUGLETT, Peter. *Britain in Iraq, 1914-1932.* Oxford : Ithaca Press for the Middle East Centre, St Antony's College 1976, s. 298 a n.
- 45 Jej predlohu a základ zároveň tvoril list britského ministra zahraničných vecí Arthura Jamesa Balfoura finančníkovi, barónovi Lionelovi Waltrovi Rothschildovi a Chajimovi Weizmannovi, významnému chemikovi a sionistickému intelektuálovi (od r. 1920 stál na čele Svetovej sionistickej organizácie), v ktorom stálo „*Vláda Jeho Veličenstva je priaznivo naklonená založeniu národnej domoviny pre židov v Palestíne.*“ In <http://archiv.eretz.cz/?p=6193> (overené 1. 2. 2020). WEIZMANN, Chajim. *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann.* Westport : Greenwood, 1972.
- 46 Táto britská snaha bola stálym mandátnym výborom Spoločnosti národov odmietnutá.
- 47 FEINGOLD, Henry L. *The Politics of Rescue : The Roosevelt Administration and the Holocaust 1938-1945.* United States Holocaust Memori, 1970, s. 31 a n. BARTROP, Paul R. *The Evian Conference of 1938 and the Jewish Refugee Crisis.* Florida : Palgrave Macmillan, 2017.
- 48 V literatúre uvádzaného v duchu Goebbelsovej propagandistickej rétoriky ako Kryštálová noc (Kristallnacht).
- 49 PEHLE, Walter H. *Der Judenpogrom 1938. Von der Reichskristallnacht zum Völkermord.* Frankfurt am Main: Fischer, 1988. GILBERT, Martin. *Kristallnacht: Prelude to Destruction.* Harper Collins 2006, s. 42 a n. METZER, Arieh J. Jacob. Jewish immigration to Palestine in the long 1920s: An exploratory examination. In *Journal of Israeli History*, Volume 27, 2008 / Issue 2.
- 50 KOCHAVI, Arieh J. *The Struggle against Jewish Immigration to Palestine.* In *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 3 / 1998, s. 146 a n.

„Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“.

Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

MICHAL SCHVARC

Obdobie slovenského štátu púta naďalej pozornosť historikov ako aj laickej verejnosti. Hoci v diskurze a interpretačnej rovine sa v podstate nič nemení na existencii dvoch od seba sa diametrálne líšiacich naratívov, objavujú sa čiastkové problémy či tematické okruhy, ktoré neboli doposiaľ vôbec alebo len v nedostatočnej miere preskúmané. Sem možno zaradiť okrem iného tiež okupáciu približne jednej šestiny vtedajšieho územia slovenského štátu nacionáno-socialistickým vojenským a policajno-bezpečnostným aparátom v marci 1939. Maďarsko-slovenský konflikt je síce na rozdiel od predošlej problematiky pomerne podrobne opísaný, no v doterajších prácach nie je kladený až taký dôraz na jeho genézu. V oboch častiach mojej analýzy preto vychádzam z doterajších platných poznatkov, využívajúc pritom doposiaľ málo známe, resp. nerefektované archívne pramene. Cieľom príspevku je poukázať na výrazné limity slovenskej suverenity od momentu získania suverenity pod nemeckým patronátom, ktoré niektorí národne konzervatívni historici a publicisti permanentným spôsobom relativizujú či jednoducho ignorujú.

Ako v okupovanej krajine. Wehrmacht na západnom Slovensku

14. marca 1939 sedem minút popoludní odhlasoval krajinový snem v Bratislave nezávislosť Slovenskej krajiny. Tomuto revolučnému aktu z pohľadu vtedajšieho platného česko-slovenského práva predchádzali rokovania J. Tisa a F. Ďurčanského v Berlíne. Čo bolo ich obsahom – s výnimkou Hitlerovho súrenia bleskurýchle vyhlásiť samostatnosť, ináč neručí za ďalší osud Slovenska a okamžite bezpodmienečného zaslania telegramu so žiadosťou o prevzatie ochrany nad novým štátom – nie je dodnes

úplne jasné. Isté je, že v slovenskej metropole v deň proklamovania štátnosti panovala stiesnená nálada a obavy nad ďalším vývojom situácie.² Napriek tomu si predstavitelia ľudáckeho režimu trúfali zvládnuť jeden zo základných predpokladov ďalšieho fungovania krajiny, t. j. zabezpečiť jej ochranu a hlavne hranice. Avšak už najbližšie hodiny a dni demaskovali iluzórnosť tejto príliš naivnej predstavy.

Nasledujúci deň v skorých ranných hodinách dostal nemecký konzulát v Bratislave inštrukciu informovať slovenskú vládu o vstupe jednotiek Wehrmachtu na západné a severozápadné Slovensko po líniu východné úpätie Malých Karpát – Nové Mesto nad Váhom – tok Váhu. Hoci F. Durčanský vyjadril počudovanie nad pripravovaným opatrením, prislúbil vyhovieť nemeckej požiadavke. No vývoj najbližších udalostí ukázal, že nejde v žiadnom prípade o prechodnú preventívnu akciu s cieľom zabezpečiť poriadok a pokoj, ako to tvrdili Nemci³ a že Tisov kabinet je bezprostredne konfrontovaný s faktickou okupáciou časti krajiny.

Vpochodovanie nemeckej armády do západného slovenského pohraničia nesúvisí – ako to často mylne uvádza odborná literatúra – s oneskoreným odoslaním Tisovho telegramu A. Hitlerovi so žiadosťou o prevzatie ochrany. Wehrmacht už v súvislosti s prípravami útoku na Československo (»Fall Grün«) v máji/júni 1938 vážne kalkuloval s obsadením Považia ako strategického územia.⁴ Oveľa konkrétnejšiu podobu nadobudol tento plán na jeseň 1938 po Hitlerovom definitívnom rozhodnutí zlikvidovať územne ochromenú pomníčovskú republiku. V rozkaze z polovice novembra 1938 sa hovorí o okamžitých prípravách na prekvapivé obsadenie priestoru Moravská Ostrava – Frýdek – Považská Bystrica – Trenčín – Senec – Bratislava – Nové Zámky.⁵ To sa v marci 1939 napokon aj uskutočnilo, hoci o niečo v pozmenenom rozsahu. Hlavné mesto Slovenska na naliehanie slovenských predstaviteľov zostalo mimo okupovaného pásma. Zabratie Bratislavy by režim sotva vedel už aj tak dosť znepokojenej verejnosti pádne zdôvodniť.

Aké pohnútky viedli špičky nemeckej armády k tomuto kroku? Predovšetkým išlo o strategické dôvody. Obsadenie západného pohraničia lemovaného horskými chrbtami Malých a Bielych Karpát a Javorníkov a riekou Váh znemožňovalo obranu ostatného územia Slovenska a vydávalo „ochraňovaný štát“ na milosť a nemilosť nemeckého ochrancu. Nemenej významnú úlohu zohrávali tiež ekonomické aspekty. Vzhľadom na rastúce ohrozenie republiky nacionálnosocialistickým Nemeckom presunula pražská vláda viaceré zbrojárske podniky do Považia.⁶ Okrem toho sa v tomto priestore vo vysokej miere koncentrovali aj vojenské sklady. A o ne spolu s tamojšou vojnovou produkciou zodpovedajúcou najmodernejším výrobným parametrom prejavil Wehrmacht eminentný záujem.⁷

Hoci slovenská vláda bola vopred upovedomená o prekročení moravsko-slovenskej hranice nemeckými vojenskými oddielmi, zdá sa, že sa analýzou tejto informácie hlbšie nezaoberala. Slová nemeckého generálneho konzula o poskytnutí všemožnej podpory postupujúcemu Wehrmachtu čerstvého ministra zahraničných vecí F.

Ďurčanského evidentne zaskočili. Ťažkopádnosť kabinetu kontrastovala s rýchlym prienikom nemeckého vojska do vnútrozemia krajiny. Zmohla sa jedine na protesty proti prechmatom Wehrmachtu, o ktorých ju medzitým bez predošlých inštrukcií útržkovito informovali preľaknutí okresní náčelníci. Nezostávalo jej nič iné ako prijať vzniknutý stav vecí a pokúsiť sa počas nastávajúcich rokovaní vo Viedni o „ochrannú zmluvu“ pobyt nemeckého vojska na západnom Slovensku priestorovo a časovo čo najviac obmedziť.⁸

Jednotky skupiny armád 5 (»Heeresgruppe 5«) prenikli na Slovensko v ranných hodinách 15. marca 1939 dvoma smermi. Časť XVII. armádneho zboru postupujúca od Břeclavi – skupina generálmajora Erwina Engelbrechta obsadila priestor slovensko-moravská hranica – Rača – Modra – Bíňovce – Malacky. 4. ľahká divízia zase okupovala oblasť tiahnucu sa od slovensko-moravskej hranice cez Vrbové, Nové Mesto nad Váhom končiac Nemšovou. 8. pešia divízia, spadajúca pod VIII. armádny zbor, vstúpila na Slovensko cez Vlársky priesmyk a zaujala pozície v priestore medzi Belušou, Žilinou a Čadcou. O dva dni neskôr, t. j. 17. marca, považovalo Hlavné veliteľstvo pozemného vojska (»Oberkommando des Heeres« – OKH) operáciu za ukončenú. „Najvýchodnejšia bezpečnostná línia“ sa tiahla po východnom okraji Malých Karpát po Nové Mesto nad Váhom, po východnom okraji vážskeho údolia a údolia rieky Kysuce, po Čadcu a odtiaľ na sever k poľskej hranici.⁹

V obsadenom pásme začal Wehrmacht okamžite po svojom príchode zavádzať vojenskú okupačnú správu. Suspendoval kompetencie okresných náčelníkov, degradoval ich na výkonný nástroj vlastnej moci alebo ich postavil mimo službu a zakázal im akýkoľvek služobný kontakt so svojou bratislavskou centrálou – čiže krajinským úradom. Jednotliví vojenský velitelia nechali vyvesiť v mestách a obciach „*Provolání k obyvatelství*“, ktoré dezorientovanej verejnosti oznamovalo, že nemecké vojsko vstúpilo na Slovensko s cieľom udržať tu „klid a pořádek“ a prevziať ochranu obyvateľstva. Samozrejme, s dôvetkom, že sa ujíma všetkej výkonnej moci.¹⁰ Časť územia novovzniknutého štátu sa takto stala *de facto* okupovanou zónou.

Potvrdzovalo to, okrem iného, okamžité zavádzanie viacerých reštriktívnych opatrení. Vojenský velitelia požadovali urýchlené zabavenie všetkých druhov strelných zbraní, rádioprijímačov, vydali zákaz zvyšovania cien, uskutočňovania hromadných nákupov a hromadenia zásob základných potravín a predmetov každodennej spotreby. Obchody nesmeli žiadnym spôsobom obmedziť svoju prevádzku. To isté platilo aj pre priemyselné podniky a živnostníkov. Už len nedostavenie sa do práce bolo klasifikované ako sabotáž a „hriešnikom“ hrozili pomerne prísne tresty. Zakazovali sa štrajky. Zaviedol sa zákaz vychádzania medzi 21. a 6. hodinou, policajná hodina pre pohostinstvá a reštauračné zariadenia. Vojenské veliteľstvá zasahovali tiež do dopravy, keď nariadili jazdu vpravo (dovtedy sa na území Slovenska jazdilo vľavo). Na dodržiavanie opatrenia mala dozerať nemecká polícia. Výnimku nepredstavovala „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

ani súdna moc. Velitelia ultimatívne žiadali, aby súdy zvýšili desaťnásobne sadzby za organizovanie nepokojov, zvyšovanie cien, krádeže, vlámania a pyliactvo.¹¹

Prvé dni okupácie západného a severozápadného Slovenska naznačovali, že nepôjde len o dočasnú záležitosť, ale trvalejší stav. Vágne formulovaný prvý článok Hitlerovho výnosu o vytvorení Protektorátu Čechy a Morava zo 16. marca 1939 („...nemeckými jednotkami obsadené časti bývalej česko-slovenskej republiky... sú odteraz súčasťou územia Veľkonemeckej ríše“)¹² túto tendenciu ešte viac umocňoval. Nacisti skutočne počítali vo svojich pôvodných kalkuláciách s anexiou obsadeného územia. Svedčí o tom návrh na zriadenie troch vyšších civilných správnych jednotiek („Oberlandräte“ – hlavní zemské radcovia) v Bratislave, v Trnave a v Trenčíne.¹³ Nešlo len o papierové plány. Kandidát na post hlavného zemského radcu v Trnave sa 17. marca 1939 osobne dostavil do svojej oblasti pôsobnosti a okresnému náčelníkovi v Senici a lapidárne mu oznámil, žiadajúc ho o pridelenie služobných priestorov, že tu so spolupracovníkmi „budú úradovať... dobu im ešte neznámu“. Dlhو však v Senici nezotrval.¹⁴ Vzhľadom na rokovania medzi slovenskými a nemeckými predstaviteľmi vo Viedni 17. a 18. marca 1939 došlo k stiahnutiu úradníkov civilnej správy a im prideleným oddielom ochranej polície.

Napriek odchodu rodiacej sa civilnej administratívy nepríjemná pachuť z pocitu okupácie u lokálnych slovenských úradov, v radoch slovenskej politickej reprezentácie i slovenskej verejnosti nevyprchávala. Prítomnosť jednotiek Einsatzgruppe II Bezpečnostnej polície Sipo a Bezpečnostnej služby SD ju naopak znásobovala.¹⁵ Hlavne arogantné vystupovanie príslušníkov Einsatzkommando 7 so sídlom v Zlíne, ktorí v rámci akcie „Unternehmen Bismarck“ začali postupne zriaďovať svoje úradovne v Skalici, v Myjave, v Senici, vo Vrbovom a v Novom Meste nad Váhom, vyvolávalo veľmi rozpačité dojmy. Prvé opatrenia nacistických policajno-bezpečnostných orgánov ich už u väčšiny obyvateľstva premenili na strach a hrôzu. Už krátko po svojom príchode členovia komanda žiadali okresných náčelníkov o zhotovenie súpisov osôb označovaných nacionálnosocialistickou doktrínou za nepriateľov ríše, teda v prvom rade o Židov, komunistov a sociálnych demokratov. Sipo/SD obrátili svoju pozornosť hlavne proti Židom. Nariadili zablokovať v bankách ich účty, zabaviť rádiá, zbrane. Nezriedka dochádzalo aj k svojvoľným zatýkaniam s odkazom na tzv. ochrannú väzbu. Diskriminačné opatrenia sa dotkli tiež židovských obchodníkov. Príslušníci komanda s úspechom presadili označenie židovských obchodov nápisom „Žid – Jude“. Pravda bez výdatnej asistencie vojakov Wehrmachtu, a predovšetkým horlivých domácich kolaborantov z Hlinkovej gardy (HG) a Deutsche Partei (DP) by sa im to nepodarilo. Takéto hanobiace značky bolo možné nájsť na výkladoch predajní v Myjave, vo Vrbovom, v Piešťanoch, v Novom Meste nad Váhom či v Žiline, kde sa o ne výdatnou mierou pričínili tam dislokovaný oddiel „SS-Leibstandarte Adolf Hitler“ v súčinnosti s príslušníkmi miestnej organizácie DP.¹⁶ Židovské obyvateľstvo

sa nestávalo len terčom zásahov bezpečnostných zložiek, ale aj Wehrmachtu, miestnej DP a jej polovojenskej zložky Freiwillige Schutzstaffel (FS), ako o tom svedčí prípad z Pezinka.¹⁷ Svojevôľa a ničím neobmedzená vláda Sipo/SD sa skončila koncom marca 1939, keď oddiely Einsatzkommando 7 dostali príkaz stiahnuť sa za moravsko-slovenskú hranicu.¹⁸

V tom čase už platila tzv. ochranná zmluva (Schutzvertrag) uzatvorená medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom 18. resp. 23. marca 1939. Bola výsledkom rokovaní delegácií oboch krajín vo Viedni 17. – 18. marca, z ktorých sa nezachovali žiadne záznamy. Článok 2 tohto „rodného listu“ ľudáckej republiky síce označoval zabraté územie ako jej súčasť, ale zároveň výrazne okliešťoval jej suverenitu v zóne. Wehrmacht si totiž nárokoval na výkon prakticky ničím neobmedzených vojenských výsostných práv. Hoci zmluva jednoznačne určovala hranicu pásma na východných úpätiach Malých a Bielych Karpát a Javorníkov, znenie predmetného článku bolo v príkrom rozpore s každodennou praxou. Nemecká armáda sa totiž nehodlala stiahnuť za stanovenú líniu a jej velenie si Hitlerov pokyn príliš nelámalo hlavu s dodržaním ustanovení len nedávno podpísanej zmluvy.¹⁹

„Schutzvertrag“ nenaplnil očakávania slovenskej strany. Nepodarilo sa jej doceliť nielen odchod Wehrmachtu zo západného/severozápadného Slovenska, ale ani to, aby sa Berlín držal dohodnutých formalít. Z tejto pozície mohla len sotva zabrániť exploatacii zabratého územia. Nemecká armáda vystupovala doslova z pozície dobyvateľa a nebrala žiadny ohľad na záujmy Bratislavy. S argumentom, že ide o vojnovú korisť po bývalej česko-slovenskej armáde, sa pustila sa do zabavovania všetkého vojenského materiálu. Neobmedzila sa len na pásmo stanovené ochrannou zmluvou. Do nemeckých rúk sa dostali tiež sklady a podniky zbrojnej výroby nachádzajúce sa na Považí. Wehrmacht a ozbrojené jednotky SS obsadili zbrojovky v Považskej Bystrici, v Dubnici, továreň na výrobu bojového plynu yperit v Žiline. Doslova vyplienili sklady v Trenčíne a v okolí, dokonca aj mobilizačné zásoby pohonných hmôt v Novákoch. Nemecké vojsko zabavilo na vlastné účely letiská, delostrelecké strelnice v Malackách a Plaveckom Podhradí. Nezastavilo sa ani pred demontážou celých fabrík, ako napr. v Myjave alebo Starej Turej, ktoré napokon až po niekoľkonásobných intervenciách Tisovho kabinetu zostali v zóne.²⁰ Išlo o nevyčísliteľné množstvo rozličného materiálu. Generálny ubytovateľ Wehrmachtu Eduard Wagner nevychádzal z úžasu: „Neskutočný prírastok zbrojného vybavenia; podľa terajších odhadov minimálne 500 vlakov vojenského materiálu! Najlepšie kanóny, všetko vyrobené za anglické, francúzske a ruské peniaze!“²¹

Slovenskej vláde nezostávalo v danej situácii nič iné, ako sa len bezuzdnému rabovaniu trpne prizerať. Hoci proti zabavovaniu a odvozu materiálu vytrvale protestovala, zabrániť vývozu miliardových hodnôt nedokázala účinne zabrániť. Jej ďalšiu požiadavku – urýchlene doriešiť status zóny zmluvnou cestou – nemecká strana „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

na neustále odsúvala do úzadia. Až na začiatku apríla 1939 prejavila ochotu sadnúť si za rokovací stôl. Pravda, nie preto, aby vyhovel slovenským nárokom, ale aby uspokojila hlavne svoje záujmy. Priebežné rozhovory s mimoriadnym splnomocnencom Hlavného veliteľstva Wehrmachtu generálporučikom Franzom Barkhausenom 4. a 5. apríla 1939 neprinesli prakticky žiadny posun vpred. Minister zahraničných vecí F. Ďurčanský dosiahol len malý ústupok v tom, že kabinet „*spíše... ihned' všetky zbrane, náradia, muníciu atd'... a odovzdá tieto za úhradu nemeckej vojenskej komisii v Bratislave k dispozícii nemeckej ríše*“.²² No ani ten nacisti nedodržali.

K meritórnym rokovaniam pristúpili až v druhej polovici apríla 1939, teda po tom, ako zo západného/severozápadného Slovenska odviezli väčšinu zbraní a vojenského materiálu. A keďže iniciatívu a všetky tromfy držali vo vlastných rukách, mohli nastoliť maximalistický program, ktorý im umožňoval lavírovať podľa potrieb a vývoja rokovaní. Slovenskí predstavitelia za týchto okolností mohli len ťažko dosiahnuť prevažnú časť zo svojich naformulovaných východísk: zabezpečenie výkonu suverénnych práv v zóne, právo udržiavať vlastné posádky v zóne, získanie finančnej kompenzácie za zabavenú výstroj, muníciu a výzbroj a vybudovanie obranyschopnej a funkčnej armády. Napokon po viac ako štvormesačných zdĺhavých a komplikovaných rokovaniach o štatúte ochranného pásma sa Bratislava viac-menej vzdala svojich postulátov na úkor poslednej podmienky. Po tom, ako Berlín súhlasil s navýšením vojnovnej armády na 125-tisíc mužov, Tisov kabinet po istých obštrukciách podpísal s nemeckými vyjednávačmi 12. augusta 1939 zmluvu o ochrannom pásme. Wehrmacht ňou získal definitívne nástupný priestor na útok na Poľsko z juhu a kontrolu nad časťou územia svojho satelita.²³ Slovenská strana mala zo zmluvy výrazne menší profit. Za garanciu vybudovania vlastnej armády obetovala obmedzenie vlastnej suverenity v časti štátu. Hoci ochranné pásmo zostalo formálne súčasťou Slovenskej republiky, z vojenského hľadiska predstavovalo zahraničie. Jediným výraznejším ústupkom, ktorý sa slovenskej delegácii počas maratónu rokovaním podarilo dosiahnuť, bolo zapísanie hodnoty odvečeného materiálu (približne 1,4 mld. slovenských korún) do aktív pri rokovaniach delení štátneho dlhu zaniknutej Česko-Slovenskej republiky. Berlín ale napokon miliardu škrtol a v konečnom texte dohody podpísanej v polovici apríla 1940 sa objavila suma 300 mil. korún ako odpis za zhabané zbrane a vojenský materiál.²⁴

Ozbrojený konflikt s Maďarskom na východnej hranici

Maďarsko po Viedenskej arbitráži v novembri 1938 sa neprestávalo zaujímať o vývoj slovenskej otázky. Budapešť, ktorú rozhodnutie veľmocí Osi príliš neuspokojilo, živila aj naďalej svoju nádej na návrat celého bývalého Horného Uhorska do lona svätostefanskej koruny. V snahe dosiahnuť tento cieľ rozohrávala maďarská politika celú paletu spleťtých hier. Jednou z nich bolo rozduchovanie rusínskeho nacionalizmu,

spojeného s požiadavkou posunutia krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou/Karpatskou Ukrajinou čo najviac na západ.

Otázka vytýčenia západnej hranice Podkarpatskej Rusi zamestnávala rusínskych/ukrajinských predstaviteľov prakticky od rozpadu Uhorska a začleňovania ich územia do ČSR v rokoch 1918 – 1919. S podobou, v akej ju presadzovala československá delegácia na parížskej mierovej konferencii, a napokon ju víťazné dohodové veľmoci schválili,²⁵ vedúci činitelia všetkých troch politických prúdov – rusínskeho, veľkoruského, ukrajinského (či už v Uhorskej Rusi alebo v Spojených štátoch amerických) – sa len ťažko dokázali stotožniť a počas celej viac ako 20-ročnej existencie ČSR ju považovali za provizórium. Tí umiernennejší z radov domáceho obyvateľstva si robili nároky na časti bývalej Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy, kým radikálnejší, predovšetkým spomedzi emigrantov v USA, prakticky na celé východné Slovensko.²⁶ S takouto maximalistickou požiadavkou nemohol jednoducho súhlasiť vedúci československej delegácie v Paríži Edvard Beneš, keďže presadzovaním stanoviska Grigorija Žatkoviča – zástupcu Americkej národnej rady Uhro-Rusínov – by viac-menej išiel proti už vopred istému rozhodnutiu dohodových spojencov.²⁷

Sklamanie z nenaplnenej autonómie garantovanou Saintgermainskou mierovou zmluvou a z provizória vláduceho na administratívnej hranici medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, ako sa územie po začlenení do ČSR oficiálne nazývalo, vytváralo vhodné podmienky pre šírenie nespokojnosti v rusínskych/ukrajinských politických kruhoch, a tým aj živnú pôdu pre maďarskú revizionistickú politiku.²⁸ Tá sa začala aktivizovať koncom 20. rokov, a v polovici 30. rokov sa už systematicky zapájala do nemeckých plánov územnej dezintegrácie Československa, sledujúc opätovný návrat Slovenska a Podkarpatskej Rusi pod svätoštefanskú korunu. V tomto smere jej nahrával aj postoj Prahy, ktorá problematiku západnej hranice Podkarpatskej Rusi považovala za príliš vzdialenú, komplikovanú a neprehľadnú. Rovnako ani Bratislava jej neprisovala nejaký zásadnejší význam, najmä ak výsledky sčítaní ľudu na spornom území severovýchodného Slovenska, Zemplína a Šariša hovorili v prospech Slovákov.²⁹

Pod vplyvom zhoršujúceho sa medzinárodného postavenia ČSR a nárastu vnútropolitického napätia z dôvodu odsúvania národnostných problémov od polovice 30. rokov minulého storočia si pražská vláda nemohla už viac dovoliť úplne ignorovať rusínske/ukrajinské požiadavky spojené s praktickou realizáciou prisľúbenej samosprávy. Tie boli, samozrejme, neoddeliteľne spojené s posunutím hranice smerom na západ na úkor Slovenska.³⁰ Nešlo len o politikov z Užhorodu, ale k nim sa pridávali aj aktivisti zo severovýchodu Slovenska, nárokujúci si na „*pripojenie ruského obyvateľstva bývalých žúp Zemplín, Abauj, Šariš a Spiš k Podkarpatskej Rusi*“.³¹ Otázku hranice sa rusínski/ukrajinskí predstavitelia koalíčných strán pokúšali vpašovať aj na rokovania o autonómii Podkarpatskej Rusi s československou vládou na prelome rokov „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

1936/1937, no vtedajší ministerský predseda, Slovák Milan Hodža, túto možnosť kategoricky zavrhol ako „nezodpovedné rečnenie o hraniciach“.³²

Nebezpečný rozmer nadobudol problém od momentu, keď sa ho snažili zapriať do svojich plánov susedné štáty – konkrétne Maďarsko a Poľsko. Varšava už v marci 1936 inštruovala Stepana Fencika, vodcu Ruskej nacionálno-autonómnej strany, aby žiadal zrušenie generálneho štatútu Podkarpatskej Rusi z novembra 1919 (určoval jej štátoprávne postavenie a hranicu so Slovenskom), a zároveň vytvorenie zmiešanej slovensko-rusínskej/ukrajinskej komisie za účelom definitívneho usporiadania „sporného“ pomedzia.³³ S. Fencik sa aj v ďalších rokoch pridŕžoval naoktrojovanej línie a na jar 1938 (v tom čase už v maďarských službách) začal postulovať ešte nástojčivejšie myšlienku revízie hranice.³⁴ Bolo to presne v intenciách budapešťianskych vládnych miest, ktoré od konca mája do konca septembra 1938 viedli tajné rokovania so zástupcami HSLS o autonómnom statuse Slovenska v prípade rozbitia republiky a následného pripojenia k svätoštefanskej korune. V maďarských kalkuláciách sa pritom počítalo s pokiaľ možno najrozsiahlejším posunutím hranice Podkarpatskej Rusi na západ so zámerom čo najviac oklieštiť do úvahy prichádzajúceho samosprávne slovenské územie.³⁵

Realizáciu plánov Budapešti mala priblížiť Mníchovská dohoda so svojim doplňujúcim vyhlásením o riešení problémov maďarskej a poľskej menšiny v Československu v lehote troch mesiacov. Imrédyho kabinet sa pokúšal zo vzniknutej situácie vyťažiť maximum. Ešte pred začatím rokovaní v Komárne si vytýčil za hlavné ciele okamžité odstúpenie oblastí južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, obývaných maďarským obyvateľstvom, a zabratie zostávajúceho teritória Podkarpatskej Rusi spolu s územím východného Slovenska s rusínsky hovoriacim obyvateľstvom.³⁶ Pravda, v takejto podobe bol posledný cieľ len sotva uskutočniteľný. Preto ho pred československými zástupcami zastrel do všeobecnej požiadavky práva na samourčenie, resp. vykonania plebiscitu na ostatnom území Slovenska a Podkarpatskej Rusi.³⁷ Delegácia vedená predsedom autonómnej vlády v Bratislave ju kategoricky odmietla. Nielenže išlo o výrazne premrštené územné nároky, ale hlavne boli nad rámec Mníchovskej dohody.

Na dosiahnutie zámeru získať Podkarpatskú Rus a východné Slovensko Maďarsko podľa všetkého nasadilo aj novovymenovanú autonómnu vládu v Užhorode. Jej premiér Andrej Bródy, platený agent Budapešti, a splnomocnený minister pre rokovanie o slovensko-rusínskej hranici S. Fencik mali byť dostatočnou zárukou na to, aby zverenú úlohu zvládli k plnej spokojnosti maďarských vládnych miest. Už prvé Bródyho oficiálne vystúpenie po dohode s Prahou 9. októbra 1938, v ktorom sa okrem iného nezabudol zmieniť o revízii hranice so Slovenskom,³⁸ dávalo tušiť, ktorým smerom sa budú uberať aktivity jeho kabinetu. Oporou pri agitácii za pripojenie problematických oblastí k Podkarpatskej Rusi mu mali byť z veľkej časti zhungarizované gréckokatolícke duchovenstvo a učiteľstvo.

Hlavný propagandisticko-agitačný nápor smeroval do okresov Medzilaborce, Stropkov a Snina. Išlo o regióny s najvyššou koncentráciou rusínskeho/ukrajinského obyvateľstva³⁹ a ležiace bezprostredne na slovensko-podkarpatskoruskom pomedzí. Bokom nezostávali ani ďalšie okresy s podielom rusínskeho/ukrajinského živlu ako Bardejov, Stará Ľubovňa, Sabinov či Giraltovce. Už krátko po vyhlásení autonómie prichádzali z Užhorodu na severovýchodné Slovensko rôzni aktivisti s cieľom zapojiť do kampane za pripojenie tunajšiu gréckokatolícku inteligenciu.⁴⁰ Zvýšený pohyb bolo možné sledovať už na prelome prvej a druhej októbrovej dekády 1938 na nárastom počtu odoslaných telegramov z rusínskych/ukrajinských obcí členom užhorodskej autonómnej vlády, žiadajúc v nich začlenenie pod správu Podkarpatskej Rusi.⁴¹ Keď vzápätí zaplavili Zemplín a Šariš letáky, v ktorých boli oba kraje vydávané za rusínske, a rozbehla sa podpisová akcia za ich pripojenie k Podkarpatskej Rusi,⁴² nemal bratislavský kabinet iného východiska, ako rozhodne zasiahnuť.

K eliminácii rusínskeho hnutia nútili slovenské úrady komárňanské rokovania. Neobľomný maďarský postoj počas nich dával tušiť, aký nebezpečný potenciál skrýva v sebe požiadavka Užhorodu na úpravu hraníc. Najmä ak mali k dispozícii správy o tajných poradách S. Fencika s vedením gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove o posunutí hranice Podkarpatskej Rusi na západ až po rieku Poprad.⁴³ Prítomnosť Fencíkových agitátorov okrem toho vyvolávala nervozitu v radoch miestneho obyvateľstva s možnosťou vzniku zrážok s lokálnymi zložkami štátnej administratívy. Z tohto dôvodu sa Tisova vláda snažila upokojiť situáciu vyhlásením, že „*otázka úpravy hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou sa bude prejednávať po skončení vyjednávania v Komárne*“,⁴⁴ no jej zámer sa minul účinkom. Demonštrácie neutíchali a nepodarilo sa ani obmedziť pohyb S. Fencika po stropkovskom a medzilaboreckom okrese. Nezostávalo jej teda nič iné, len trvať na zákaze zhromažďovania, platnom od polovice septembra 1938, keď sa Sudetonemecká strana pokúsila v pohraničných oblastiach západných a severných Čiech vyvolať povstanie.

Napriek prísnyim opatreniam miestne úrady nedokázali zabrániť ani nepovolenému zhromaždeniu v Medzilaborciach (14. októbra),⁴⁵ ani incidentu pri Vyšnom Svidníku (16. októbra 1938). Tu sa zmanipulovaný, približne dvojtisícový dav z okolitých obcí, vykrikujúci protičeské a protislovenské heslá a domáhajúci sa okamžitého pripojenia k Podkarpatskej Rusi, dostal do potýčky s četníctvom. Ďalšiu eskaláciu napätia zastavil až príchod S. Fencika,⁴⁶ čo užhorodská autonómna vláda nenechala bez povšimnutia. Túto okolnosť sa usilovala celkom prirodzene využiť na vytĺkanie politického kapitálu v Bratislave, Prahe, resp. v Mníchove. Tisov kabinet Fencikov návrh na vytvorenie slovenskej komisie pre posudzovanie spornej hranice ignoroval,⁴⁷ Surový na jej sťažnosti vôbec nereagoval⁴⁸ a ríšsky minister zahraničných vecí J. von Ribbentrop na rokovaniach v Mníchove 19. októbra 1938 s J. Tisom, F. Ďurčanským a Edmundom Bačinským konštatáciu posledného menovaného o vládnucim „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

provizóriu na slovensko-podkarpatskoruskej hranici vzal len sucho, bez akéhokolvek komentára, na vedomie.⁴⁹

Na trúfalosť rusínskych politikov zviditeľniť problém ustálenia hranice aj v zahraničnopolitickom kontexte odpovedala Bratislava ďalšími sankciami. Vydala príkaz na potieranie agitácie smerujúcej proti územnej integrite Slovenskej krajiny, zakázala zhromaždenia žiadajúce pripojenie východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi a najmä ďalší Fencikov pobyt v problematických okresoch. Na dodržiavanie verejného pokoja malo dohliadať četníctvo a v prípade porušenia prijatých krokov prikročiť k energickým zásahom. Represie neobišli ani gréckokatolícke duchovenstvo: exponenti myšlienky „*ansľusu*“ spomedzi jeho radov mali pykať pozastavením vyplácania požitkov.⁵⁰ Skutočný dosah opatrení bol však otáznym, keďže k utlmeniu propagandy prispel v prvom rade pád prvej užhorodskej vlády. 26. októbra 1938 bol jej predseda A. Bródy (na zasadnutí ústrednej vlády deň predtým podmieňoval svoj súhlas s arbitrážou medzi Maďarskom a ČSR práve úpravou hranice⁵¹) internovaný pre spoluprácu s Budapešťou. S. Fencik, podozrivý zo špionáže v prospech Poľska, zvolil pre istotu útek do Maďarska.⁵² Pozadie hnutia za revíziu hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou sa chtiac-nechtiac odhalilo ešte pred Viedenskou arbitrážou. Či napokon pomohlo, resp. uškodilo maďarskej zahraničnej politike pri presadzovaní svojich argumentov pred arbitrami Nemeckom a Talianskom, zostáva otvorenou otázkou.

Rozhodcovský výrok ministrov zahraničia štátov Osi 2. novembra 1938 spôsobil autonómnej Slovenskej krajine a Podkarpatskej Rusi obrovské komplikácie. Rozsiahle územné straty ohrozovali v samotnej podstate ich vitalitu a oba samosprávne celky boli plne zamestnané úvahami nad tým, akým spôsobom zabezpečiť a udržať elementárny chod krajiny. Napriek tomu slovensko-rusínsky/ukrajinský antagonizmus pretrvával naďalej. Nie síce v takej konfrontačnej rovine, no latentné napätie bolo stále prítomné. Hoci na Podkarpatskej Rusi, od decembra 1938 Karpatskej Ukrajine, došlo k preskupeniu mocenských pomerov a vlády sa chopil ukrajinský smer, myšlienky revízie západnej hranici sa ani ten nechcel vzdať.⁵³ Za týchto okolností Tisov kabinet, vidiac v nich pokus Chustu o kompenzáciu územných strát na úkor Slovenska,⁵⁴ postupne začal prechádzať do protiofenzívy. Prejavilo sa to v dvoch rovinách: na jednej strane sa usiloval presvedčiť Prahu o nutnosti odstúpenia neživotaschopnej Karpatskej Ukrajiny Maďarsku ako nevyhnutného predpokladu zlepšenia česko-slovenských vzťahov s Poľskom a na druhej sa prehĺbila jeho nedôvera v rusínske/ukrajinské obyvateľstvo Slovenskej krajiny. Kým v prvom prípade neuspel pre výhrady českých vrcholných vládnych predstaviteľov,⁵⁵ v otázke forsírovania politiky voči domácim Rusínom/Ukrajincom mal prakticky ničím neviazané ruky. Navyše Tisov prisľúbil zo 6. októbra, týkajúci sa zabezpečenia menšinových práv Rusínov,⁵⁶ mal čisto deklarátorny charakter, bez akýchkoľvek záväzkov.

Hnutie za pripojenie východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi v októbri 1938 v zásade predurčilo pomer bratislavskej vlády k Rusínom/Ukrajincom. Priepasť, ktorá sa vytvorila medzi režimom a touto etnickou skupinou, sa nepodarilo preklenúť, skôr naopak, akoby sa viacej roztvárala. Nič na tom nezmenila istá dávka oportunitizmu v postoji vodcovskej rusínskej inteligencie, prejavujúca sa nápadným zdôrazňovaním lojality k Slovenskej krajine a principiálnym odmietaním ukrajinského smeru vláduceho v Chuste.⁵⁷ Pochybnosti štátnej moci to však nerozptýlilo. Slabé výsledky hlasovania vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny (uskutočnili sa 18. decembra 1938) v okresoch s výrazným podielom rusínskeho obyvateľstva⁵⁸ a sťažnosti proti priebehu, resp. výsledkom narýchlo uskutočneného sčítania ľudu v posledný deň roku 1938 (podľa neho žilo na Slovensku 79 590 Rusínov, naproti tomu 216 215 veriacich gréckokatolíckeho vyznania)⁵⁹ len zvyšovali jej podozrievavosť. Nie náhodou označil jeden z nemeckých pozorovateľov „*spor s Ukrajincami*“ za „*najpálčivejší problém*“ slovenskej vlády na východnom Slovensku.⁶⁰

Jeho vcelku výstižnú charakteristiku situácie potvrdzovali správy z prelomu rokov 1938/1939 o neutíchajúcom nároku Chustu na toto územie. Premiér Augustin Vološin Tisovmu kabinetu ostentatívne odkazoval, že ak sa s ním nedohodne, poženie spor na medzinárodné fórum.⁶¹ Vyhrážky, pravda, nemali vecný základ; Nemecko, s ktorého podporou A. Vološin počítal, totiž postupne opúšťalo koncepciu vytvorenia Veľkej Ukrajiny a strácalo tým zároveň aj záujem o Karpatskú Ukrajinu.⁶² V Bratislave to však slovenskí politici nedokázali vyhodnotiť v tomto kontexte a zákonite vnímali nový rozruch okolo revízie východnej hranice s obavami. Neboli vôbec neopodstatnené, pretože s eventuálnou anexiou Karpatskej Ukrajiny Maďarskom sa črtala reálna hrozba straty ďalšieho územia. Najmä, ak Budapešť prijala za svoj argument rusínskych/ukrajinských straníckych vodcov o provizórnosti vytýčenia administratívnej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, resp. Karpatskou Ukrajinou.

Scenár, počítajúci s variantom maďarskej okupácie Karpatskej Ukrajiny, bol neustále prítomný, nakoľko budapeštianske vládne kruhy nepovažovali ustanovenia Viedenskej arbitráže týkajúce sa najvýchodnejšej časti Č-SR za záväzné. V plnej nahote sa to ukázalo v druhej polovici novembra: až zásah oboch rozhodcovských mocností prostredníctvom ostrých protestných nót (v hre bola najmä strata prestíže Nemecka ako garanta etnického princípu riešenia bilaterálnych sporov) zabránil vojenskému vpádu Maďarov na Karpatskú Ukrajinu.⁶³ Budapešť si z tohto nezdaru rýchlo vzala poučenie uvedomujúc si, že svoje úsilie môže korunovať úspechom len v úzkej súčinnosti s nacistami podriadením sa ich réžii. Vhodný okamih sa priblížil, keď v Berlíne začiatkom marca 1939 začali dozrievať plány likvidácie dožívajúceho Česko-Slovenska. Signál na akciu prišiel v neskorých večerných hodinách 12., resp. ráno 13. marca.⁶⁴ Neznamenal len súhlas s okupáciou, ale aj skoncovanie s politikou „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

forsírovania práva na samourčenie v podobe, ako bola definovaná Mníchovskou dohodou a Viedenskou arbitrážou.

Obsadenie Karpatskej Ukrajiny otváralo Maďarsku cestu aspoň k čiastočnej korektúre už bývalej krajinskej hranice so Slovenskom. Hoci vyhlásenie samostatnosti Slovenskej krajiny pod nemeckým patronátom 14. marca 1939 vyvolalo v Budapešti nepríjemný šok,⁶⁵ maďarská diplomacia začala podnikať v hlavnom meste tretej ríše kroky, sledujúce posun hranice smerom na západ. Viedli ju k tomu strategické dôvody vplyvajúce zo zabezpečenia spoločnej maďarsko-poľskej hranice. Išlo predovšetkým o železničnú trať pozdĺž rieky Uh smerujúcu do Poľska a pôvodne sa nevyučovala ani alternatíva rozsiahlejšieho prieniku do slovenského vnútrozemia. Rýchle uznanie Slovenského štátu na týchto kalkuláciách nič nemenilo. No rozhodujúcim faktorom sa napokon stal postoj Nemecka.

Berlín počas záverečnej fázy procesu násilného rozpadu Česko-Slovenska rozohral neprehľadnú spleť diplomaticko-spravodajských ťahov. Kým na jednej strane prevzal „ochranu“ nad novým štátnym útvarom s prísľubom garancie jeho teritoriálnej integrity, na druhej strane neváhal ponúkať Slovensko ako objekt barterového obchodu s Maďarskom a s Poľskom. Umožňovalo mu to nielen maskovať svoje skutočné ciele, ale aj zasievať neistotu medzi ostatných účastníkov ním režírovanej hry. Dvojtvárnosť nemeckej zahraničnej politiky so všetkými negatívnymi dôsledkami sa prejavila tiež v otázke posunutia východnej hranice Slovenska.

Nemecko reagovalo spočiatku na porušovanie hranice maďarskými honvédmi pomerne podráždene a Maďarsko muselo dementovať správy, hovoriace o prípravách vojenského vpádu na územie Slovenska. Pravdepodobne z tohto dôvodu sa v Budapešti rozhodli sústrediť, prirodzene, nazerajúc na problém vlastnou optikou, na malú korektúru niekdajšej slovensko-karpatsko-ukrajinskej krajinskej hranice. A hlavným tromfom sa mal stať argument o provizórnom vytýčení sporného pomedzia Čechmi pred 20 rokmi. V takejto forme to prezentovala 17. marca 1939 v Berlíne. V čase, keď tu Slovensko ešte nemalo svoje diplomatické zastúpenie a čakali ho náročné rokovania s nacistickými predstaviteľmi vo Viedni o dikcii textu „ochrannej“ zmluvy a o statuse okupovaného západu krajiny jednotkami Wehrmachtu. Nemecké ministerstvo zahraničných vecí návrh maďarskej strany – posunúť hranicu 10 – 20 km smerom do slovenského vnútrozemia – s malými výhradami (podľa niektorých nemeckých vojenských expertov bola maďarská požiadavka príliš preexponovaná) akceptoval.⁶⁶ Súčasne ho sprostredkoval slovenskej vláde. Tá ho odmietla, poukazujúc na „*neudržateľnosť a neopodstatnenosť podobného postupu ako z vojenského, tak zo strategického a aj národnostného hľadiska*“.⁶⁷

Po tejto kvázi predohre sa však paradoxne nič nedialo. Maďarský vyslanec v Berlíne Döme Sztójay len lapidárne informoval Ribbentropovo ministerstvo o ochote svojho kabinetu rokovať s Bratislavou v predmetnej veci.⁶⁸ Naoko pokojná situácia

sa však niesla v znamení vojenských príprav. Budapešť si popri Nemecku potrebovala zaistiť aj krytie z Varšavy. Poľsko, obávajúce sa rastúceho vplyvu Nemecka v stredoeurópskom priestore, vyslovilo jednoznačné „áno“, dokonca povzbudzovalo Maďarov, aby prenikli čo najviac na západ.⁶⁹ Na to im však chýbal súhlas nacistov. A ten bol vzhľadom na Hitlerovo rozhodnutie z 8. marca 1939 zničiť Poľsko vojenskou silou⁷⁰ sotva dosiahnuteľný. Preto sa v Budapešti museli uspokojiť s tzv. „malým riešením“, t. j. akciou v rozsahu uvedenom v nóte zo 17. marca 1939.

Pokyn na jej uskutočnenie prišiel z Berlína 22. marca,⁷¹ ešte pred Ribbentropovou kontrasiagnáciou „ochrannej“ zmluvy medzi Nemeckom a Slovenskom. Nasledujúci deň v ranných hodinách vtrhli maďarskí honvédi bez akéhokoľvek upozornenia v troch smeroch na východné Slovensko. Večer dosiahli stanovenú líniu a zaujali obranné pozície.⁷² V snahe zabezpečiť hladký priebeh operácie maďarská strana požiadala Auswärtiges Amt o zdržanlivosť nemeckých masmédií pri komentovaní udalostí na slovensko-maďarskom pomedzí. Tretia ríša s ňou bez akejkoľvek pripomienky súhlasila. Inštrukcie pre tlač hovorili jasnou rečou: „*Noviny nemajú priniesť žiadne správy o maďarskom vpáde na slovenské územie... Bude vyvinuté úsilie, aby sa prostredníctvom DNB [Deutsches Nachrichtenbüro] uverejnila noticka zodpovedajúca skutočnostiam, ktorá bude obsahovať aj politicky správnu nuansu. V zásade je potrebné sa teraz bezpodmienečne vyvarovať ľahkému protimaďarskému tónu spravodajstva – niekedy vcelku odôvodnenom – zaznamenanom v posledných týždňoch.*“⁷³

Pre postoj Nemecka bola charakteristická aj ďalšia skutočnosť: jeho predstavitelia sa vôbec neunúvali, aby informovali slovenskú delegáciu, ktorá sa nachádzala v Berlíne, o maďarskom postupe.⁷⁴ Prakticky rovnako reagovali na naliehanie Tisovho kabinetu o uvoľnenie zbraní a munície zabavených jednotkami Wehrmachtu v skladoch na západnom Slovensku,⁷⁵ či na výzvu ministerstva zahraničných vecí, aby si Nemecko splnilo svoje záväzky vyplývajúce z ochrannej zmluvy.⁷⁶ Napriek tomu, že išlo o flagrantné porušenie dohôd a Maďarsko bolo jednoznačne agresorom.

Keď ale začalo zlyhávať diplomatické úsilie Budapešti o urovanie konfliktu, hrozila regulárna vojenská konfrontácia a postupne na povrch presakovali informácie o tichom odobrení Ribbentropovho ministerstva s akciou, prinútilo Nemecko obe strany zasadnúť za rokovací stôl. Nádeje Bratislavy na udržanie sporného územia sa ukázali veľmi rýchlo ako iluzórne. Berlín sa totiž v rokovaníach nemienil v žiadnom prípade angažovať⁷⁷ a slovenskí vyjednávači nemali prakticky žiadnu možnosť eliminovať maďarské požiadavky, predkladané ultimatívny spôsobom.⁷⁸ Nemecký „ochranca“ sa nepostavil ani za slovenské protinávrhy na teritoriálnu kompenzáciu v oblasti Žitného ostrova,⁷⁹ hoci ich vcelku energicky podporovali viedenský miestodržiteľ Arthur Seyß-Inquart a komisár pre zjednotenie Rakúska s ríšou Josef Bürckel.⁸⁰ Lahostajnými mu zostávali tiež sťažnosti Maďarov na údajné sústavné provokácie slovenských jednotiek na demarkačnej línii.⁸¹ Napokon slovenskej vláde odporu- „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

čil, aby prestala zotrvať na pozícii udržania integrity svojho územia.⁸² Bratislave nezostalo teda nič iné ako pred maďarsko-nemeckým sústredeným tlakom kapitulovať. Prísľub Telekiho kabinetu – poskytnúť Slovensku isté hospodárske ústupky – nemal za danej situácie viac-menej žiadny význam.

Výslednicou súhry všetkých uvedených okolností a faktorov bol fakticky naoktrojovaný protokol o novej hranici medzi Slovenskom a Maďarskom, podpísaný v Budapešti 4. apríla 1939. Na základe neho prišiel sotva etablovaný štát o ďalšie územie. Konkrétne o 1 697 km² so 69 636 obyvateľmi takmer výlučne rusínskej/ukrajinskej a slovenskej národnosti.⁸³ Hranica sa v porovnaní s demarkačnou líniou posunula ešte viac v prospech Maďarska.⁸⁴ Ozbrojený konflikt okrem toho zaťažil vzájomné vzťahy oboch krajín. Tie sa síce časom normalizovali, ale počas druhej svetovej vojny zostávali skôr chladné ako priateľské. A to aj napriek tomu, že boli od konca novembra 1940 formálne spojencami. Bez následkov nezostal ani smerom k Nemecku. Minister zahraničných vecí F. Ďurčanský, rozčarovaný z postupu a brutálnych metód nacionálno-socialistickej politiky, sa začal usilovať o nezávislejší zahraničnopolitický kurz. No jeho pokus v lete 1940 žalostne stroskotal. Strata časti východného Slovenska sa prejavila aj v postoji Bratislavy k rusínskej/ukrajinskej menšine. Stala sa trpeňou minoritou, bez možnosti získať status „národnej skupiny“.

Obe „case studies“ potvrdzujú tézu o limitoch slovenskej suverenity. Slovenská vláda nedokázala zabrániť ani materiálnemu drancovaniu časti krajiny vlastným protektorom, ani vpádu maďarských vojsk na východné Slovensko. V oboch prípadoch ťahala za kratší koniec a musela sa podrobiť rozhodnutiu tzv. „ochrannej mocnosti“, t. j. nacionálnosocialistického Nemecka. „Schutzvertrag“ hneď v marci 1939 poobnažil mantinely slovenskej štátnosti, ako aj poukázal na interpretačnú svojvôľu zmluvy zo strany nemeckého seniorpartnera.

Poznámky

- * Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-16-0047 „Od denára k euru. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska od stredoveku po súčasnosť“ riešenom v Historickom ústave SAV.
- 2 Podrobnejšie pozri BYSTRICKÝ, Valerián. *Zahraničnopolitické súvislosti slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : Veda, 2014, s. 391-420.
- 3 KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zu Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969, s. 60. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945 (ďalej ADAP), Serie D, Band IV, dokument 221.
- 4 Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg (ďalej BArch-MA), RW 29/2, Bl. 59. Záznam Hospodárskeho štábu OKW zo 14. 6. 1938. Za sprostredkovanie dokumentu ďakujem Jane Tulkišovej. Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgericht-

- shof Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946 (ďalej IMG), Band 29, dokument 509-USSR.
- 5 BArch-MA, RW 8/1, Bl. 5. Záznam z telefonátu medzi Rudolfom Schmundtom a Nicola som von Belowom z 13. 11. 1938. Za sprostredkovanie dokumentu ďakujem Jane Tulkisovej.
 - 6 HEŠTEROVÁ (MURÁRIKOVÁ), Zdenka. *Zbrojársky priemysel na strednom Považí v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Belianum, 2014, s. 15-33.
 - 7 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 97. Tiež WAGNER, Elisabeth (ed.). *Der Generalquartiermeister. Briefe und Tagebuchaufzeichnungen des Generalquartiermeisters des Heeres General der Artillerie Eduard Wagner*. Mnichov : Günter Olzog Verlag, 1963, s. 82-83.
 - 8 SUŠKO, Ladislav. *Formy ovládania Slovenska nacizmom 1939 – 1945*. Habilitačná práca. Bratislava : Historický ústav SAV, 1976, s. 36-38.
 - 9 BArch-MA, RH 2/2700, Bl. 9-10. Situačná správa OKH zo 17. 3. 1939. Za sprostredkovanie dokumentu ďakujem Jane Tulkisovej.
 - 10 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. Krajský úrad 1928 – 1939 (ďalej KÚ), š. 307, 19639/1939 prez.
 - 11 HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2, dokument 8, s. 341-342. SNA, f. KÚ, š. 307, 19636/1939 prez.
 - 12 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 61.
 - 13 HUBENÁK, L. *Politika nemeckej*, c. d., dokument 5, s. 336-338.
 - 14 SNA, f. KÚ, š. 307, 19636/1939 prez.
 - 15 V práci nemeckých historikov Helmuta Krausnicka a Hansa-Heinricha Wilhelma absentuje akákoľvek zmienka o prítomnosti jednotiek Sipo a SD na Slovensku. KRAUSNICK, Helmut – WILHELM, Hans-Heinrich. *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938 – 1942*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1981, s. 25.
 - 16 SNA, f. KÚ, š. 307, 19636/1939 prez. HUBENÁK, L. *Politika nemeckej*, dokumenty 7, 16, 28, s. 340-341, 346, 354-356. SNA, f. 209-777-4/3. Hlásenie prezídia policajného riaditeľstva v Žiline prezídiu KÚ zo 7. 9. 1939.
 - 17 MACHAJDÍKOVÁ, Mária. Pezinskí Nemci v zlomových obdobiach 20. storočia. In *Človek a spoločnosť*, 2004, roč. 7, č. 3, s. 134. ČECHOVÁ, Františka. *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok : Mesto Pezinok, 2012, s. 89-94.
 - 18 HUBENÁK, L. *Politika nemeckej*, dokument 31, s. 357. SNA, f. KÚ, š. 307, 19636/1939 prez.
 - 19 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 97-98.
 - 20 HUBENÁK, L. *Politika nemeckej*, c. d., s. 325. KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 98-99.
 - 21 WAGNER, E. (ed.). *Der Generalquartiermeister*, c. d., s. 83.
 - 22 Archiv des Instituts für Zeitgeschichte München (ďalej IfZ-Archiv), MA 1441/1, 5 625 433. Ďurčanského prípis z 5. 4. 1939.
 - 23 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 99-109. SUŠKO, L. *Formy ovládania*, c. d., s. 139-176. BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 32-34.
 - 24 HALLON, Ľudovít. *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka 1939 – 1945 (rokovania, prehľady, sondy, prípadové štúdie)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015, s. 73-74.
 - 25 Podrobnejšie ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou* „Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

- v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003, s. 131-157.
- 26 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 76.
- 27 PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919 – 1921. In *Moderní dějiny*, roč. 14, 2006, s. 137.
- 28 HOENSCH, Jörg K. *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1967, s. 16-18.
- 29 ŠVORC, P. *Zakletá zem*, c. d., s. 79-81.
- 30 Podrobnejšie ŠVORC, P. *Krajinská hranica*, c. d., s. 329-338.
- 31 SNA, f. Ministerstvo vnútra 1938 – 1945 (ďalej MV), š. 3, 704/1938 prez.
- 32 SUŠKO, Ladislav. Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938. In *Nové obzory*, roč. 15, 1973, s. 39.
- 33 SUŠKO, Ladislav. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 167. SUŠKO, L. *Rokovania o autonómii*, c. d., s. 35-36. ŠVORC, P. *Zakletá zem*, c. d., s. 229.
- 34 ŠVORC, P. *Zakletá zem*, c. d., s. 237.
- 35 BYSTRICKÝ, V. *Zahraničnopolitické súvislosti*, c. d., s. 74-75.
- 36 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 125.
- 37 DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 153-158.
- 38 SUŠKO, L. *Nemecká politika*, c. d., s. 175-176.
- 39 Podľa provizórneho cenzu z 31. 12. 1938 žilo v okrese Medzilaborce 70,86 %, v okrese Stropkov 40,45 % a v okrese Snina 38,03 % Rusínov/Ukrajincov. SNA, f. KÚ, š. 299, 20928/1939 prez.
- 40 ŠVORC, P. *Krajinská hranica*, c. d., s. 360.
- 41 SNA, f. KÚ, š. 237, 62212/1938 prez.; f. MV, š. 3, 4/1938 prez.
- 42 ŠVORC, P. *Krajinská hranica*, c. d., s. 360-363.
- 43 SNA, f. KÚ, š. 237, 62212/1938 prez. Archiv Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky Praha (ďalej AMZV), f. II. sekce, š. 458, 164432/II-1938.
- 44 SNA, f. KÚ, š. 237, 62212/1938 prez.
- 45 SNA, f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach 1936 – 1938 (ďalej KKP Košice), š. 46, 4341/1938 prez.
- 46 SNA, f. KKP Košice, š. 46, 4352/1938 prez.
- 47 SUŠKO, Ladislav. Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníchovskej – druhej ČSR. In *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, Brno 1997, s. 157.
- 48 Národní archiv České republiky Praha (ďalej NA Praha), f. Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945 (ďalej PMR), š. 208, 7964/418/3/S/1938.
- 49 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945 (ďalej ADAP), Serie D, Band IV, dokument 72, s. 83.
- 50 SNA, f. KÚ, š. 237, 62212/1938 prez.
- 51 SUŠKO, L. *Podkarpatská Rus*, c. d., s. 158.
- 52 KOTOWSKI, Albert S. „Ukrainisches Piemont“? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 49, 2001, Heft 1, s. 73.

- 53 SNA, f. KÚ, š. 297, 310/1939 prez. Pozri tiež PAŽUR, Štefan. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. In *Nové obzory*, roč. 10, 1968, s. 22.
- 54 AMZV, f. II. sekce, š. 458, 25363/II-1939.
- 55 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 221. BYSTRICKÝ, V. *Zabraničnopolitické súvislosti*, c. d., s. 263.
- 56 ŠVORC, P. *Krajinská hranica*, c. d., s. 353.
- 57 ŠVORC, P. *Krajinská hranica*, c. d., s. 367.
- 58 PAŽUR, Š. *O vývoji*, c. d., s. 24. PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy*. Prešov : Universum, 2007, s. 55.
- 59 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády 1938 – 1945 (ďalej ÚPV), š. 110, 361/1939.
- 60 SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, dokument 83, s. 431.
- 61 SNA, f. KÚ, š. 297, 310/1939 prez. AMZV, f. II. sekce, š. 458, 25363/II-1939.
- 62 FLEISCHHAUER, Ingeborg. *Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938 – 1939*. Frankfurt am Main : Ullstein, 1990, s. 104.
- 63 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 219-226.
- 64 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 259.
- 65 DEÁK, L. *Hra o Slovensko*, c. d., s. 188.
- 66 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 269-270. CSÉFALVAY, František. Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 2, s. 49.
- 67 DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938 – 4. apríl 1939)*. Martin : Matica slovenská, 2005, dokument 182, s. 360.
- 68 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 81-82.
- 69 DEÁK, Ladislav. Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In *Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939). Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993*. Bratislava : Slovakia Plus, 1993, s.14.
- 70 FLEISCHHAUER, I. *Der Pakt*, c. d., s. 128.
- 71 DEÁK, L. *Agresia Maďarska*, c. d., s. 15. CSÉFALVAY, F. *Predohra a priebeh*, c. d., s. 51. K priebehu bojov predovšetkým zo slovenskej perspektívy pozri BAKA, Igor. *Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939*. In ŠMIHULA, Daniel (ed.). *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava : Ševt, 2008, s. 62-74.
- 72 CSÉFALVAY, F. *Predohra a priebeh*, c. d., s. 53.
- 73 PETER, Karen (ed.). *NS-Pressenanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation. Bd. 7/1: 1939. Quellentexte Januar bis April*. München : K. G. Saur, 2001, dokument 921, s. 306. Na chýbajúce spravodajstvo o konflikte si sťažovali viacerí slovenskí politici. (SNA, f. Národný súd 1945 – 1947, Tn ľud 6/1946 – Jozef Tiso, mikrofilm II. A 889. Svedecká výpoveď Vladimíra Moravčíka z 26. 11. 1946.) Stanovené moratórium porušoval denník Deutsche Partei na Slovensku *Grenzbote*. Svojím protimaďarským zahrotením si vyslúžil ostrú kritiku štátneho sekretára Auswärtiges Amt zbV. Wilhelma Kepplera. (Österreichisches Staat-sarchiv/Archiv der Republik, „Bürckel-Materie“, Karton 13, Mappe 1580. Kepplerov prípis

„Slováci sú v stave zabezpečiť ochranu krajiny a hraníc“. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939

- F. Karmasinovi z 22. 3. 1939.) Karmasina sa zastal viedenský miestodržiteľ A. Seyß-Inquart. (IfZ-Archiv, Nürnberger Dokumente, NG-5128. Seyß-Inquartov list W. Kepplerovi zo 7. 4. 1939.)
- 74 KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 84.
- 75 BAKA, I. *Maďarská agresia*, c. d., s. 70.
- 76 LIPTÁK, Lubomír. Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In HOLOTÍK, Eudovít (ed.). *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 193.
- 77 ADAP, Serie D, Band VI, dokument 120, c. d., s. 124.
- 78 DEÁK, L. *Agresia Maďarska*, c. d., s. 19.
- 79 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 286.
- 80 BArch Berlin, NS 10 (Persönliche Adjutantur des Führers und Reichskanzlers)/16, Bl. 1-2. Hammerschmidov ďalekopis osobnej adjutantúre z 29. 3. 1939.
- 81 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (ďalej PA AA), R 29784. Weizsäckerov záznam z 29. 3. 1939 s prílohou.
- 82 PA AA, R 103776. Altenburgov záznam s rukopisnými dodatkami z 31. 3. 1939. Najdôležitejšia časť záznamu s ťažko čitateľnými rukopisnými vsuvkami znela: „*Die Deutsche Regierung glaubt unter den gegebenen Verhältnissen für die Slowakische Regierung von der integralen Aufrechterhaltung auf den vollen Bestand der von ihr beanspruchten Grenze in der Ost-Slowakei in Anbetracht der Flüssigkeit der Grenze einen Erfolg nicht versprechen zu können.*“
- 83 HOENSCH, J. *Der ungarische Revisionismus*, c. d., s. 288. KAISER, J. *Die Politik*, c. d., s. 84. Porovnaj DEÁK, L. *Agresia Maďarska*, c. d., s. 20.
- 84 PA AA, R 100776. Erdmannsdorffov telegram AA z 1. 4. 1939.

Personální předpoklady zrodu slovenské útočné vozby

OLDŘICH PEJS

Při vzniku slovenské armády v průběhu března 1939 se obrazně řečeno sváděl boj o každého muže. Traduje se, že i nově jmenovaný ministr národní obrany pplk. gšt. Ferdinand Čatloš začal budovat vlastní ministerstvo za pomoci dvou důstojníků a jednoho aspiranta písaře.¹ Nedostatek gážistů slovenské národnosti nešlo vyvážit zapojením gážistů české národnosti. Zde se naráželo na politický požadavek dne: odstranit český živel z veřejné správy, čemuž se armáda nedokázala, ale ani nemohla ubránit. Průvodním jevem byla přetahovaná o každého důstojníka, rotmistra a děsel-loužícího, zvláště pokud se jednalo o nedostatkovou odbornost technického rázu, ale i služeb vyžadujících potřebnou praxi hospodářského charakteru. Slovenští velitelé si navzdory všemu byli vědomi, že si za této situace nemohou dovolit odmítnout gážisty české národnosti, především ty, kteří si podali přihlášku do slovenské armády, když je k tomu ve vlastním zájmu nakonec i vyzývali. Tomuto dilematu byl vystaven i velitel jediného mírového tankového útvaru trvale dislokovaného na Slovensku: *Pluku útočnej vozby 3* (posádka Turčiansky Svätý Martin).² Škpt. pech. Štefan Čáni znal české prostředí, sloužil dlouhá léta v českých zemích a přehnanou čechofobií netrpěl. U útvaru měl zpočátku hodnostně vyšší české důstojníky, kteří si podali přihlášku do slovenské armády: mjr. pech. Františka Prášila a mjr. pech. Jana Krále a fakticky je zařadil na místa klíčová: velení praporu a velení náhradního praporu. Jejich situace nebyla jednoduchá. Snažili se vyřešit existenční starosti, přičemž museli zohlednit své rodinné zázemí, vazby na české prostředí v okupovaném česko-moravském protektorátu a případnou další budoucnost v nacionálně vypjaté slovenské společnosti. Mnozí čeští gážisté tak přihlášky do slovenské armády odvolávali, službu u slovenských útvarů nenastoupili a přijímali umístěnky do česko-moravské protektorátní správy, resp. vraceli se raději do okupovaných českých zemí s nejistou perspektivou. Situace nedostatku gážistů slovenské národnosti došla tak daleko, že na výzvy nadřízených velitelství, zvláště ústředních vojenských orgánů, k oznámení jmen vhodných gážistů na neobsazená místa v ústředí podřízené útvary neodpovídaly, nebo podávaly negativní hlášení, aby zabránily odvelení odborníka od vlastní jednotky. Nechyběly pří-

pady, kdy velitelé útvarů zatajili důstojníka požadované kvalifikace u svého velitelství a nadřízený velitel se o něm dozvěděl od jiného důstojníka pod podmínkou přísné diskrétnosti. Některé kroky podřízených velitelů lze proto bezpochyby označit jako neuposlechnutí rozkazu, resp. jako obcházení rozkazu, přičemž jediným jejich smyslem bylo personálnímu rozkazu ve svém důsledku nevyhovět. Podřízená velitelství doslova prosila o přidělení gážistů nutných k zajištění chodu útvaru. Také Čáni své požadavky označoval za prosby, což služební předpisy umožňovaly.³ Netřeba dodávat, že vládl zmatek v evidenci gážistů, neboť nechyběly výzvy nadřízených velitelství, aby útvary zjišťovaly, kde ten který gážista slouží a zda jeho služba odpovídá stanovenému služebnímu místu. Přidělování gážistů k ústředním vojenským orgánům provázely nářky podřízených velitelství, jak řešit jejich náhradu. Následovala prakticky vždy stejná odpověď, jen v různých obměnách: nyní to nejde, vedeme v patrnosti, někdy v budoucnu, řešte to z vlastních zdrojů. Těch se však nedostávalo, což mělo za následek nejen zhoršení kvality výkonu funkce, dá-li se často o výkonu funkce za nastalé situace vůbec hovořit, ale doslova ohrožení chodu podřízeného velitelství v dané odbornosti. Vedlo to ke zdvojování, ale i vícenásobnému kumulování funkcí v jedné osobě, přetěžování gážistů, jejich služba ztrácela na přitažlivosti, vnášela mezi ně neklid a průvodní jevy, které neřešené nedostatky vždy provázejí: nedbalý výkon služby, nezájem, a nebojme se to říct, alkoholismus.⁴ Do toho přicházely podněty z politických kruhů, jimž se Čatloš jakýms takýms způsobem snažil vyhovět. Snahu o vytvoření národnostně (a posléze i nábožensky) homogenního slovenského vojska, resp. konkrétních jednotek, separováním vojáků jiné než slovenské národnosti a jiného než katolického vyznání, nutno však označit z perspektivního hlediska za decimující, snižující bojeschopnost těch útvarů, kde příslušníci jiných národností, resp. náboženského vyznání sloužili. V armádě vždy půjde na prvním místě o odbornost, o stupeň výcviku a o kázeň, které vedou k bojeschopnosti, vše ostatní by mělo jít stranou.

Březnu 1939 vévodilo heslo: čeští vojáci pryč ze Slovenska, jejich přítomnost na Slovensku se stala nepřijatelnou, považovali se za nespolehlivý element, ze dne na den se dostali do postavení cizinců, byli proto odzbrojeni a odděleni od ostatních vojáků. Mužstvo z Turčianskeho Sv. Martina se mělo před odsunem do českých „historických“ zemí shromáždit v Žilině.⁵ V tom čase se v posádce v Turčianskom Sv. Martine nacházeli kromě příslušníků útočné vozby také vojáci I. praporu Horského pěšího pluku č. 1, dále vojáci 14. roty Automobilového praporu č. 3 a vojáci Telegrafního praporu č. 7.⁶ Uvádí se, že v Pluku útočné vozby č. 3 sloužilo 69 důstojníků, 37 rotmistrů a 1 334 příslušníků mužstva.⁷ Posádku opustilo 18. března 32 důstojníků a 1 150 příslušníků mužstva české národnosti⁸ a vojenské objekty ve městě (Kasárna Ďurka Langsfelda, Štefánikova kasárna, Hodžova kasárna –novostavba) se prakticky vyprázdnily. Po odsunu drtivé většiny vojenských gážistů a mužstva české národnosti a propuštění skupin Rusínů disponovala útočná vozba k 31. březnu 1939 v činné

službě či na cvičení ve zbraní 14 důstojníky a 5 rotmistry z povolání slovenské a české národnosti, 2 důstojníky v záloze, 12 délesloužícími poddůstojníky,⁹ 258 příslušníky mužstva v prezenční službě (z toho II. ročníku 29 a I. ročníku 229), 149 příslušníky mužstva v záloze (náhradní záloze).¹⁰

Od pluku k praporu

Pluk útočné vozby č. 3 dislokovaný na Slovensku náležel do velitelské působnosti a správní působnosti v I. instanci 3. rychlé divize, do správní působnosti v II. instanci VII. sboru, do oblastní působnosti V. sboru a obvodu 16. divize, ve věcech zpravodajských byl podřízen skrze velitelství 16. divize velitelství VII. sboru. Pluk měl kromě velitelství s pomocnou rotou tři prapory tanků, kanonový prapor a náhradní prapor. V důstojnickém a rotmistrovském sboru pluku byl velmi nízký počet vojenských osob slovenské národnosti. Npor. pěch. Jozef Dobrotka působil jako II. pobočník, por. jezd. Ludovít Demčák a por. pěch. František Ploskuňák jako velitelé čet, rtm. pěch. Ján Krajčovič jako nadvozný a rtm. pěch. Ján Chrenko jako účetní. Po provedené demobilizaci byl špkt. pěch. Štefan Čáni dán v lednu 1939 k dispozici velitelství Štefánik (krycí jméno pro III. armádu) pro službu u útvaru s mužstvem slovenské národnosti. Přidělen byl k Pluku útočné vozby č. 3, když jeho přidělení bylo považováno za dočasné, ale u pluku již zůstal.¹¹ Pluk v únoru 1939 dále posílili z důstojníků slovenské národnosti špkt. jezd. Štefan Hrubiško, kpt. jezd. Juraj Tibor Dualský, por. pěch. Ján Jarembák, por. pěch. Štefan Lupták, por. pěch. Štefan Vančo, por. jezd. Jozef Nižňanský a také nastoupil rtm. pěch. Eduard Benický. Velení 3. *rychlej divízie* převzal 15. března 1939 špkt. del. Benedikt Dúbravec, který určil za velitele Pluku útočné vozby č. 3 špkt. pěch. Štefana Čániho, za velitele Cyklistického praporu č. 3 špkt. pech. Martina Palkoviče a za velitele Dragounského pluku č. 11 špkt. jazd. Jána Veselého. Dosavadní velitelé české národnosti na tomto velitelském stupni měli být novým velitelům v rozsahu dosavadní funkce nápomocni a ostatní důstojníci a rotmistři bez ohledu na národnost měli zůstat na svých místech a vykonávat dále svou službu.¹² Dúbravec ovšem svou funkci ve skutečnosti nezastával, neboť zastupoval Čatloše, dočasným náčelníkem štábu byl špkt. jazd. Štefan Hrubiško, kumulovanou funkci přednosta 2. a 3. oddělení velitelství převzal kpt. jazd. Juraj Tibor Dualský, vedením agendy velitelství jezdecké brigády a motobrigády byl pověřen npor. jazd. Štefan Šimko (z rotmistrů šrtm. pech. Mikuláš Lakota se měl zapracovat do funkce vedoucího spisovny, podatelny a výpravny, rtm. pech. Jozef Rumanovský do funkce účetního rotmistra v intendanci divize, šrtm. kanc. Pavel Martinák působil ve funkci přednosta pomocného úřadu). Vypomáhat museli Češi: kpt. jezd. Hynek Korvas v kumulované funkci přednosta 1. a 4. oddělení velitelství, i když zároveň působil jako přidělený důstojník ve slovensko-maďarské delimitační komisi, civilní

zaměstnanec vrchní kancelářský oficiant Robert Dvořáček zapracovával Lakotu ve vedení podatelny.

Velitelství divize přešlo dnem 1. dubna 1939 do likvidace, ale ještě předtím Hrubiško předložil návrh na reorganizaci slovenského jezdecktva, které by sestávalo z jezdeckých a rychlých jednotek. V sestavě jezdeckého pluku by se nacházely 3 eskadrony jezdecktva, byla by zde technická eskadrona (četa zákopníků, četa kanonů proti útočné vozbě, četa obrněných automobilů), kulometná eskadrona, spojovací četa a motorizovaný trén. Vyšší jezdeckou jednotku by představovala rychlá brigáda se dvěma jezdeckými pluky, cyklistickým praporem, rotou velkých kulometů proti letadlům, rotou kanonů proti útočné vozbě, rotou obrněných automobilů, rotou tanků, jezdeckým dělostřeleckým oddílem, asanační rotou a příslušnými remontními kádry a službami.¹³ Návrh rezonoval ve zřízení rychlé jezdecké brigády s označením *Rýchla brigáda*, který však zůstal pouze na papíře. Zaujme navrhovaný velitelský kádr se zástupcem jezdecktva na ministerstvu národní obrany v osobě škpt. jazd. Jána Veselého a zástupcem jezdecktva na krajinském vojenském velitelství v osobě škpt. jazd. Štefana Hrubiška, který by zároveň dělal pobočníka velitele brigády Dúbravce. Neubráníme se dojmu, že velitelství brigády vlastně mělo v malém kopírovat velitelství rychlé divize, neboť přednostou 2. a 3. oddělení zůstal Juraj Tibor Dualský, 1. a 4. oddělení Hynek Korvas, přednostou intendance se měl stát škpt. děl. abs. VIŠ Oldřich Kvapilík s přiděleným účetním rtm. pech. Jozefem Rumanovským, přednostou pomocného úřadu šrtm. kanc. Pavlem Martinákem s přiděleným šrtm. pech. Mikulášem Lakotou, veterinární službu měl vykonávat důstojník české národnosti škpt. vet. Václav Otáhal, důstojníkem vozatajstva měl být kpt. jazd. Emil Šulgan, který však ani nebyl k dispozici. Do rychlé brigády měly být začleněny Dragounský pluk č. 11 již jako *Dragúnsky pluk 1*, Dragounský pluk č. 3 jako *Dragúnsky pluk 2*, Cyklistický prapor č. 3 jako *Cyklistický prapor 1*, Dělostřelecký oddíl č. 83 jako *Delostrelecký pluk 1*, ale také Pluk útočné vozby č. 3 jako *Pluk útočnej vozby 1*.

Autoři podobných návrhů vycházeli z toho, co bylo, nikoliv z toho, co může být. Vyšlo najevo, že Čatloš má vlastní představu o předběžné a dočasné organizaci slovenské armády,¹⁴ kterou konzultoval s německými vojenskými místy. Nevyhýbal se ani osobnímu zpracování některých spisů dotýkajících se organizace armády, nebo k tomu dával ústní rozkazy. Pro vypracování podrobného návrhu si ustanovil organizační komisi na čele s plk. del. Alexandrem Čunderlíkem, jemuž dal k ruce plk. pech. Antona Pulanicha a škpt. gšt. Emila Novotného. Před zpracováním návrhu osobně vydal 4. dubna rozkaz, aby v zájmu zjednodušení agendy u vyšších jednotek došlo k sloučení sborů a divizí a byla vytvořena tři vyšší velitelství s oblastní pravomocí a jedno vyšší velitelství bez oblastní pravomoci, všechna čtyři vyšší velitelství měla být postavena na roveň dosavadních divizních velitelství. Ke sloučení a částečné likvidaci vojenských útvarů mělo dojít později.¹⁵ Likvidace velitelství 3. rychlé divize byla

nařízena ústně a to zpětně, písemně potvrzena byla 6. dubna (do likvidace nastoupili 2 důstojníci, 3 rotmistři, 14 příslušníků mužstva, 1 civilní zaměstnanec).¹⁶ Velitelská působnost divize vůči pluku útočné vozby přešla na V. sbor, kterému zůstala zachována vůči pluku i oblastní působnost, správní působnost přešla na 16. divizi.¹⁷

Čunderlíkova komise zpracovala do 19. dubna koncept návrhu „o organizácii slovenskej armády“, který nechala urychleně posoudit všemi složkami ministerstva národní obrany a „vojvodstva“, což měl být nástupce krajinského vojenského velitelství. Konečný návrh spatřil světlo světa 21. dubna a místo vojvodství zde nastoupilo hlavní vojenské velitelství a zůstala zachována pouze 3 vyšší velitelství.¹⁸ „Organizácia a dislokácia slovenskej armády ako nám ju zanechali Česi nevyhovuje požiadavkám obrany nového Slovenského štátu a predvídanému strategickému plánu použitia slovenskej armády. Vytvorená organizačná skupina vypracovala priložené organizačné nariadenie podľa direktív ministra národnej obrany p. div. gen. Č a t l o š a. Organizačná skupina vypracovala organizáciu slovenskej armády len v najhrubších rysoch a je si vedomá, že vypracovaný elaborát není po stránke obsahové a formálne úplný a dokonalý.“¹⁹ V návrhu se místo pluku útočné vozby objevil *Prápor útočnej vozby* jako úplně hospodářsky a kmenově samostatná jednotka ve složení velitelství s pomocnou rotou, hospodářská správa, technická správa, rota obrněných automobilů, rota tanků, rota kanonů proti útočné vozbě, náhradní rota. Čáni po osobním jednání na ministerstvu národní obrany 26. dubna předložil o dva dny později vlastní návrh na složení praporu s jednou rotou obrněných automobilů, ale dvěma rotami lehkých tanků, což zdůvodnil velkým množstvím bojového a kolového automobilního materiálu s velkou zásobou uloženého materiálu, a jednou rotou kanonů proti útočné vozbě, ale místo roty o 4 kanonech (2 družstva) s rotou o 6 kanonech (3 družstva), což také zdůvodnil dostatečným počtem kanonového a souvisejícího automobilového materiálu až pro 3 takto organizované roty.²⁰ Definitivní znění nařízení „o organizácii slovenskej brannej moci“ a „o prechode z terajšieho stavu armády do novej organizácie“ bylo vydáno 27. dubna, takže návrh Čániho do něho nebyl ani nemohl být zpracován. K vytvoření praporu útočné vozby došlo oficiálně 15. května 1939.²¹ Prapor byl sice zásadně podřízen ministerstvu národní obrany, ale takticky zůstal podřízen hlavnímu vojenskému velitelství, kterému rovněž náležela velitelská působnost (velitel pěchoty mjr. pech. František Krakovský), podléhal oblastní působnosti a správní působnosti v I. instanci vyššímu velitelství 2 a ve II. instanci ministerstvu národní obrany. V rámci velitelství praporu s pomocnou rotou sloužili 4 důstojníci a 2 rotmistři z povolání, 6 dělesloužících a 57 příslušníků mužstva, v rámci roty obrněných automobilů 1 důstojník a 1 rotmistr z povolání, 1 dělesloužící a 51 příslušník mužstva, v rámci roty tanků 3 důstojníci a 1 rotmistr z povolání, 5 dělesloužících a 88 příslušníků mužstva, v rámci roty kanonů proti útočné vozbě 2 důstojníci z povolání, 1 dělesloužící a 49 příslušníků mužstva, v rámci náhradní roty 1 důstojník a 2 rotmistři z povolání a 7 přísluš-

níků mužstva.²² Čáni to však nevzdal a po postupné konsolidaci praporu po stránce personálního stavu předložil 19. srpna 1939 nový návrh na doplnění počtu rot praporu o motocyklovou rotu, která by spolu s rotou obrněných automobilů a tančíků vytvořila v rámci praporu plnohodnotný motorizovaný převzvědný oddíl.²³ Vojenské tažení proti Polsku v pozdním létě 1939 tento záměr prozatím zmařilo.

Důstojníci a rotmistři

V řadách Pluku útočné vozby č. 3 sloužilo v březnu 1939 pouze 9 důstojníků a 4 rotmistři slovenské národnosti, z nichž ale drtivá většina absolvovala speciální výcvik u útočné vozby. Velení převzal 15. března škpt. pech. Štefan Čáni, který byl zároveň velitelem posádky Turčiansky Sv. Martin.²⁴ Odevzdání a převzetí velitelství Pluku útočné vozby č. 3 mezi dosavadním velitelem plk. pech. Alexandrem Fuskem a Čánim proběhlo bez jakýchkoliv rušivých momentů.²⁵ Čáni následující den provedl reorganizaci pluku, když zrušil velitelství I., II, IV. a náhradního praporu a ze stávající 1. roty postavil novou 1. rotu obrněných automobilů, ze stávající 2., 3. a 4. roty postavil novou 2. rotu lehkých tanků a ze stávající 11., 12., 13. a 14. roty postavil novou 3. rotu (kanonovou) s tím, že postavené roty podléhaly přímo jemu osobně, neboť velitelství praporu zůstalo prozatím neobsazeno. Vedle velitelství pluku s pomocnou rotou (díleňská četa, četa pro zásobování a odsun a spojovací četa), jejichž organizace se neměnila, se dosavadní agenda od náhradního praporu a náhradní roty soustředila u náhradní roty. Důstojníci slovenské národnosti, vedle funkce velitele pluku, obsadili funkce I. plukovního pobočníka (npor. pech. Jozef Dobrotka), II. plukovního pobočníka (por. pech. Štefan Vančo, zároveň zpravodajský a orientační důstojník pluku), velitele pomocné roty (por. pech. Ján Jarembák), velitele 1. roty (por. jazd. Jozef Nižňanský, zároveň hospodář pluku), velitele 2. roty (por. pech. Štefan Lupták, zároveň technický hospodář pluku), velitele 3. roty (por. pech. František Ploskuňák), velitele náhradní roty (por. jazd. Ľudovít Demčák). Zdravotnický personál u pluku reprezentoval ppor. zdrav. pres. sl. MUDr. Jozef Steiner jako šéflékař Telegrafního praporu č. 7 a tamní posádky.²⁶ Toho v dalším období nahradili škpt. zdrav. MUDr. Vladimír Bernasovský, ukrajinské národnosti, dosavadní šéflékař dělostřeleckého pluku č. 101 a doplňovacího okresního velitelství Brezno nad Hronom (a také náhradního praporu Horského pěšího pluku č. 4 a náhradní roty Hraničárského praporu č. 9), a rotmistr pomocného zdravotnictva šrtm. pom. zdrav. Jozef Španko, dosud sloužící u dělostřeleckého pluku č. 126 v Žilině.²⁷ Co se týče dalších rotmistřů, rtm. pech. Ján Chrenko zastával funkci účetního 1. roty (zároveň vedl agendu účetního u náhradní roty), rtm. pech. Ján Krajčovič 2. roty²⁸ a rtm. pech. Eduard Benický 3. roty,²⁹ funkci početního důstojníka u náhradní roty musel plnit šrtm. poč. Karol Schlosser,³⁰ kterému vypomáhal voj. Rudolf Haroník z II. ročníku

prezenční služby a ještě 4 vojáci z I. ročníku prezenční služby.³¹ Další důležité funkce u velitelství pluku vykonávali dočasně gážisté české národnosti, u rot délesloužící poddůstojníci nebo aspiranti slovenské národnosti.³²

Z gážistů české národnosti byli do svazku slovenské armády převzati mjr. pěch. František Prášil jako velitel praporu, mjr. pěch. Jan Král jako velitel náhradního praporu, škpt. pěch. Otto (Ota) Klement, který však u pluku nesloužil, neboť byl přidělen k Hlinkově gardě pro oblast Turčiansky Sv. Martin,³³ npor. pěch. František Šulc jako technický pobočník a šrtm. poč. František Míl v náhradní rotě jako početní rotmistr – evidence.³⁴ Čáni dále přidržel ve službě k zapracování důstojníků slovenské národnosti v hospodářské agendě por. oděv. Antonína Brodského, který vykonával funkci správce augmentačního skladu hospodářské správy. Zároveň požádal o případné přidělení por. správ. zbroj. Jana Filipa, který vykonával funkci technického hospodáře, ale jako gážista české národnosti již opustil Slovensko do Terezína v Čechách. U technické správy pluku tak nezůstal žádný gážista správní zbrojní služby a agendu technické správy museli vykonávat zcela nezpracovaní gážisté zbraní.³⁵ Rovněž by měl zájem o rtm. pěch. Josefa Vosátku, kterého znal od roku 1928 a který u 3. roty plnil úlohu nadvozného. Bohužel Vosátka, ačkoliv po odsunu do Plzně v Čechách se přijetí do slovenské armády nebránil, předepsanou přihlášku nakonec nepodal.³⁶ Hovořilo se také o osobě mjr. pěch. Miloše Gottwalda, který původně velel 3. rotě. Proti se postavilo oblastní velitelství Hlinkovy gardy v Turčianskom Sv. Martine: „*Vieme, že menovaný s nami Slovákmí nikdy necítil, ba čo viac vzdor tomu, že má manželku Slovenku, nútil svoje deti výlučne na výchovu českú. Aj ináče jeho chovanie bolo také, že nijak si neprajem toho, aby bol prevzatý.*“³⁷ Gottwald však v seznamech přijatých či nepřijatých gážistů české národnosti k službě v slovenské armádě nefiguruje. Naopak se objevil v seznamu vojenských gážistů a civilních zaměstnanců vojenské správy české národnosti za účelem odtransportování do Čech a na Moravu. Jeho případ provází poznámka: „*Žiadosť nedošla*“.³⁸ Na druhé straně se žádostí o přijetí do slovenské armády jako gážista české národnosti neuspěl por. pěch. Jan Němec, který náležel kmenově k Pluku útočné vozby č. 2.³⁹

Prášil, který byl ženatý a měl jedno dítě, cítil existenční nejistotu, a proto se 30. března obrátil z rodinných důvodů na bratislavské ministerstvo národní obrany, pokud by odřekl přijetí do slovenské armády, zda neztratí nároky vůči v té době ještě existujícímu československému vojsku v okupovaném česko-moravském protektorátu.⁴⁰ Bratislava ho ujistila, že jeho právní nároky trvají, ačkoliv neměla dosud s Prahou do detailů obdobné záležitosti řádně projednány. Prášilovi bylo následně 3. dubna vystaveno potvrzení o evidenci jeho žádosti o přijetí do slovenské armády s dodatkem, že o jeho žádosti bude s konečnou platností rozhodnuto nejpozději do 30. června 1939.⁴¹ V jaké situaci se nacházeli gážisté české národnosti, kterým se nedostávalo potřebných informací o jejich dalším osudu, svědčí právě případ Prášila. Byl si

toho vědom i náčelník štábu hlavního vojenského velitelství pplk. gšt. Štefan Jurech: „*Tendenčné zprávy šírené medzi gážistami českej národnosti vyvolaly medzi nimi náladu hromadného odchodu do Protektorátu.*“⁴² Prášil nejprve 19. června svou přihlášku odvolal, neboť si již podal žádost o umístění do česko-moravské protektorátní správy a obrátil se na bratislavskou evakuační komisi o zajištění vystěhování. Následoval 22. června jeho telegram na bratislavské ministerstvo národní obrany: „*Jestli môžem, ešte tak zostávam v slov. armáde*“, aby to nakonec vzdal („*odvolal na dobro*“) a osobně si na ministerstvu národní obrany 26. června převzal dekret o okamžitém propuštění ze svazku slovenské armády a o uvolnění k odchodu do okupovaného česko-moravského protektorátu.⁴³ Čáni okamžitě žádal náhradu. Vybral si npor. pech. Štefana Magyara, který absolvoval úplný motorizovaný kanonový kurz v československé armádě.⁴⁴ Neuspěl, Magyar totiž sloužil jako pobočník velitele vyššího velitelství 1.

Přihlášku podal také Šulc, ale ještě v březnu 1939 odcestoval do Bratislavy za manželkou, na výzvu Čániho se však k útvaru již nevrátil, funkci nepřevzal, odjel do Čech a písemně svou přihlášku odvolal.⁴⁵ V jiné situaci se ocitl Král, který „přežil“ další vlnu odchodu gážistů české národnosti v polovině roku 1939, a byl jako odborník pro věci mobilizační na přímý rozkaz Čatloše (19. srpna) od praporu útočné vozby přidělen na ministerstvo národní obrany, aby se následně za vojenského tažení proti Polsku stal u polního armádního velitelství velitelem stanu a měl na starosti ubytování stanu, strážení stanu, dozorčí službu u stanu a dozor nad štábní rotou.⁴⁶ Odchodu do okupovaného česko-moravského protektorátu se dočkal koncem roku 1939,⁴⁷ ale překvapí, že mu nikdo nebránil, aby ještě 7. listopadu přestěhoval služebně rodinu z Banské Bystrice do Bratislavy⁴⁸ a 30. listopadu na výzvu projevil zájem o přijetí do jazykového kurzu němčiny pro začátečníky a ruštiny pro pokročilé.⁴⁹

Řady útočné vozby se dále doplňovali přemístěním nebo přidělením od jiných útvarů,⁵⁰ reaktivováním z výslužby, aktivováním ze zálohy, či jmenováním za konání činné služby. Ještě v březnu 1939 přišli k pluku od pěchoty por. pech. Ján Kukliš a por. pech. Ondrej Jakab, kteří převzali velení čet v 3. rotě (rotě kanonů proti útočné vozbě) a také por. pech. Leopold Ďurana, který se stal posádkovým důstojníkem.⁵¹ Od likvidujícího velitelství 3. rychlé divize byl 1. dubna 1939 k pluku přidělen kpt. jazd. Juraj Tibor Dualský,⁵² který také Čániho zastupoval v době jeho dovolené v Lysé nad Labem v Čechách, kde si zajišťoval přestěhování rodiny na Slovensko. Právě likvidace divize vedla k urychlenému vyžádání rtm. pech. Jozefa Rumanovského, který byl kmenovým příslušníkem pluku, ale byl přidělen k divizi, aby nastoupil u pluku jako odborník v účetní agendě hospodářské správy, což bylo odmítnuto, dokud jmenovaný neukončí likvidaci velitelství divize.⁵³ Dualský, jehož jméno již nefiguruje v seznamu důstojníků a rotmistřů z povolání slovenské národnosti u pluku (26. dubna),⁵⁴ sloužil u 4. oddělení hlavního vojenského velitelství a byl přemístěn dnem 31. května 1939 k *Jazdeckej korúhvi I*,⁵⁵ aby převzal velení školy pro výchovu důstojníků

jezdeckta v záloze v Bratislavě.⁵⁶ Rumanovský se nakonec k pluku nevrátil, neboť byl přemístěn dnem 30. června 1939 k ministerstvu národní obrany.⁵⁷

Tristní personální situace mezi vojenskými gážisty služeb, potřebných ke správě a udržování velkého množství materiálu všeho druhu, vedla Čániho 28. dubna k předložení požadavku na přidělení 1 důstojníka a 1 rotmistra správní zbrojní služby pro technickou správu, 1 zbrojního rotmistra, 1 rotmistra jako dílovedoucího technických dílen, 1 dělmistra, 1 rotmistra pro účetní agendu hospodářské správy. Doposud posty v hospodářské a technické správě zastávali důstojníci zbraní. Nižňanský vedl agendu hospodářské správy pluku, k němu byl přidělen ppor. prov. zál. Štefan Beňa, povoláný na cvičení ve zbrani, jako proviantní důstojník pluku, rt. pech. Ján Chrenko jako likvidátor a čat. asp. JUDr. Arnošt Karol Gally, v civilním zaměstnání finanční koncipista, jako správce augmentačního skladu.⁵⁸ Lupták vedl agendu technické správy, k němu byl přidělen rtm. pech. Ján Krajčovič jako skladník materiálu a čat. dsl. Jozef Malinčík jako skladník motorových vozidel augmentačního skladu, jemuž vypomáhal čat. dsl. František Benák.⁵⁹ Pro Čániho šlo o neúnosný stav, neboť důstojníky bylo třeba uvolnit pro velitelská místa u jednotlivých rot, aby bylo možné začít s intenzivním výcvikem mužstva podle jeho zařazení.⁶⁰

Předběžná a dočasná organizace slovenské armády určila, že 5. května 1939 byli oficiálně k vznikajícímu praporu útočné vozby přiděleni jako důstojníci slovenské národnosti Čáni, Dobrotka, Ploskuňák, Vančo, Lupták, Jarembák, Kukliš a také por. pech. Ľudovít Gálik,⁶¹ kterému připadala funkce II. praporečnického pobočníka a také funkce zpravodajského důstojníka a kronikáře, jako důstojníci české národnosti Král a Prášil. Chyběl Bernasovský, který měl být přidělen k *Samostatnému praporu II*, ale u útočné vozby nakonec zůstal sloužit jako šéflékař.⁶² Pokud se týče rotmistřů, přidělení byli rotmistři slovenské národnosti Rumanovský, Krajčovič, Novák, Benický, Chrenko, Hampel, Rakus, Španko, Schlosser.⁶³ a také rotmistři Vukadinovič a Dvoráček(?) patrně české národnosti a do slovenské armády byl přijat i další gážista české národnosti rtm. pech. Jan Ditrich,⁶⁴ který převzal funkci účetního u náhradní roty, aby skončil jako účetní pomocné roty.⁶⁵ Na druhé straně musel přejít k cyklistickému praporu šrtm. poč. František Míl. Čáni se s uvedeným stavem nesmířil a odhodlal se osobně intervenovat ve věci ponechání některých důstojníků – odborníků náležitých kmenově k jiným tělesům, bez nichž by však služba u útočné vozby byla značně ochromená. Bylo mu 10. května vyhověno a od *Jazdeckej korúhve III* mu zůstal por. jazd. Ľudovít Demčák jako velitel roty obrněných automobilů (kam ovšem za Demčáka směřoval por. jazd. Jozef Nižňanský), od *Delostreleckého pluku 1* por. tech. zbroj. František Pacelt jako velitel technických dílen a zbrojní důstojník (27. května ustanoven technickým hospodářem), dále por. hosp. sl. Antonín Brodský jako hospodář, přijít měl také od *Zbrojnice 1* rtm. del. Jozef Viselka jako dělmistr.⁶⁶ Právě velitel zbrojnice por. tech. zbroj. Štefan Slauka upozornil, že nemůže tento rozkaz spl-

nit, neboť Viselka dosud službu u zbrojnice nenastoupil a není ani známo, u kterého útvaru ji vykonává.⁶⁷ Koncem května 1939 si tak Čáni postěžoval, že mu byli přiděleni rtm. pech. Jozef Rumanovský, rtm. pech. Miloš Vukadinovič, práp. jazd. Julius Hampel, rtm. zbroj. Anton Rakus, šrtm. správ. zbroj. Emanuel Dvořáček(?) a rtm. del. Jozef Viselka, ale ani jeden se dosud u něho nehlásil a službu tak nenastoupil.⁶⁸ Čáni se dostal do zoufalé situace, neboť jeho útvar měl podstoupit na přelomu srpna a září 1939 ostrou polní střelbu z kanonů a postrádal dělmistra, který by provedl rektifikaci kanonů, jejich odbornou prohlídku a další potřebné úkony. Čáni doslova odmítl ručit za bezvadný a bezpečný chod při střelbách, pokud nebude mít Viselku jako dělmistra. Pomalu se ale smířoval s tím, že Viselku získá pouze dočasně na dobu příprav a provedení ostré střelby a prohlídky kanonů po střelbě, což se stalo. Velitel ústřední zbrojnice stot. tech. zbroj. Jozef Michalec se totiž vzepřel a Viselku, který pro něho byl nepostradatelný jako jediný rotmistr u výrobního oddělení zbrojnice, si ponechal.⁶⁹ Anton Rakus, sloužící v augmentačním skladě dřívě u náhradního praporu Pěšího pluku č. 41, nyní *Samostatného praporu VI* v Trebišově, byl urychleně odeslán k útočné vozbě jako zbrojíř.⁷⁰ Julius Hampel, sloužící jako účetní a proviantní důstojník u náhradní korouhve Dragounského pluku č. 10, nyní u *Jazdeckej korúhvi III*, převzal u velitelství praporu funkci proviantního důstojníka, rtk. pech. Mikuláš Novák, původně kmenově náležející k Pěšímu pluku č. 25, působil u roty tanků jako účetní, ale funkci rotmistra kancelářské služby u velitelství praporu musel převzít čat. dšl. Leopold Potschka.⁷¹ Reaktivován po dvanácti letech ve výslužbě byl rtk. pech. Filip Tretiník,⁷² který se ujal funkce skladníka augmentačního skladu hospodářské správy.⁷³ Vukadinovič, který kmenově náležel k Pěšímu pluku č. 23 „*Amerických Slovákov*“ v Trnavě, figuruje na seznamu evakuovaných vojenských gážístů z posádky Trnava do Brna na Moravě. U domnělého Dvořáčka sice zaznamenáme potvrzení z 3. dubna 1939 o příjmu jeho žádosti o přijetí do slovenské armády, ale u jeho jména v podobě Dvořáček je vyznačen otazník a chybí adresa, na kterou by se potvrzení mělo zaslat. Odůvodněně se domníváme, že jde o omyl při přepisu jména, neboť žádný Emanuel Dvořáček (Dvořáček) nebyl příslušníkem rotmistrovského stavu společné československé armády. Vyslovujeme oprávněnou domněnku, že se mělo jednat o šrtm. správ. zbroj. Emanuela Voráčka, kmenově náležejícího k Dělostřeleckému pluku č. 201 dislokovanému na Slovensku. Voráček však ve slovenské armádě prokazatelně nesloužil.

Slovenská armáda vykazala v polovině července 1939 po dalším odchodu důstojníků a rotmistřů české národnosti ve svém početním stavu celkem 704 důstojníků z povolání (536 Slováků, 117 Čechů, 27 Němců, 24 Rusínů, resp. Rusů, Ukrajinců) a 573 rotmistřů (408 Slováků, 138 Čechů, 23 Němců, 4 Rusíni, resp. Rusové, Ukrajinci).⁷⁴ K získání adeptů vojenské služby důstojníka z povolání neváhala vojenská správa povolát důstojníky v záloze na 27denní cvičení ve zbrani ve dvou turnusech.

„Ciel' ich cvičenia je hlavne výchovný a technická služba vojenská je druhoradá... Kto z nich by chcel sa dať aktivovať, podporovať ho v tejto snahe a urobiť mu voj.[enský] život vhodným zaradením príjemným a povzbudzujúcim.“⁷⁵ Ze zálohy útočné vozby se I. turnusu v červenci 1939 účastnili por. pech. v zál. Dominik Gocál, Adam Štefan Guller, Michal Jurík, Emil Kusý, Ján Mazur, Ján Pavelek, Ján Revický a Július Štrba, II. turnusu v srpnu 1939 por. pech. v zál. Juraj Červenák, Ján Frlička,⁷⁶ Michal Giač, Ján Lobík, Dominik Michal, Ján Pilát, Jozef Rýgl, Jozef Sámel a por. jazd. v zál. Ján Sýkora.⁷⁷ Pro potřeby zpravodajců se záložní důstojníci na cvičení v zbrani, zcela zjevně podle daného „musteru“, vyjadřovali pozitivně o atmosféře na cvičení, o srdečném poměru aktivních důstojníků, o velmi dobré kázni mužstva, ale připojili zmínky o negativním vztahu vojáků k vyvyšování Hlinkovy gardy a o negativním prostředí ve společnosti nepřející panujícímu režimu, které má neblahý vliv na vojáky.⁷⁸ Jurík uváděl: „Prostredie, v ktorom sú vychovávaní tunajší vojaci, je dosť rozladené, snád' i neprajné tunajšiemu režimu. Príčinu môžeme hľadať v odstranení niektorých tunajších vedúcich politikov z verejného života, a v náboženských treniciach. Tieto neblahé vlivy prenikajú i na dušu tunajšieho vojaka. Najdú sa preto i jedinci, ktorí ľahko podľahnú našepkávačom a šíriteľom nepravdivých zprav. Sú to hlavne ľudia odchovaní starým režimom,“ Štrba se přidal: „Vojáci žijú v prostredí, ktoré je dosť rozladené a čiastočne i neprajné terajšiemu režimu. Príčiny sú rôzneho pôvodu, ale najviac sú to malichernosti. Toto nepochopenie terajšieho režimu tunajším prostredím, prenáša sa i medzi vojakov a najdú sa medzi nimi i jedinci, ktorí nedôverujú terajším našim vedúcim činiteľom.“⁷⁹ Ministerstvo národní obrany také vyzvalo 10. srpna všechny důstojníky v záloze – profesory a učitele, kteří t.č. konali cvičení ve zbrani, v případě, že mají zájem o aktivování, aby předložili přihlášku. Na jeho telefonický rozkaz se ti, kteří podali přihlášku, ponechávali v další činné službě až do rozhodnutí o jejich žádosti.⁸⁰

Fungovala také škola na důstojníky pěchoty v záloze, když došlo ke sloučení tří škol pro důstojníky pěchoty v záloze a 11. května 1939 vznikla jedna škola v Banské Bystrici, která podléhala hlavnímu vojenskému velitelství prostřednictvím vyššího velitelství 2. Ukázalo se, že bude nutné vycvičit pro prapor útočné vozby nejméně 5 kulometčíků a 10 specialistů pro pěchotní kanony.⁸¹ Seznam aspirantů, rozdělených po skončení školy k útočné vozbě, obsahuje jména: kulometčíci Zoltán Šramko, Jozef Lehotský, Juraj Roháčik, Ján Janský, Karol Mikloš, Martin Žákovič, pěchotní kanony František Golian, Anton Zima, Pavel Vašek, Alexander Paulis, Jozef Radványi, Ján Belko, Ján Hrončok, Ladislav Janík, Pavel Chlebuš, Dominik Miartuš.⁸² V seznamu školy na výchovu důstojníků jezdeckta v záloze v Bratislavě figurovali pro útočnou vozbu aspiranti Ján Dudra a Jozef Gabriška.⁸³

Přijímání záložních důstojníků nebo aspirantů jako gážistů z povolání nepřinášelo vždy jen pozitivní zprávy. Ppor. pech. v zál. Michal Skorodenský byl aktivován ze zálohy a přidělen k útočné vozbě, službu však nenastoupil a přihlášku do sloven-

ské armády 16. května 1939 odvolal.⁸⁴ Přihlášku podal i por. pech. v zál. Ján Mazur, ale 17. srpna 1939 ji odvolal.⁸⁵ Důstojníkem z povolání se chtěl stát i čat. asp. prez. sl. Eugen Juraj Malovecký, který byl k útočné vozbě přidělen po vzniku slovenského státu od rozpuštění útvaru a stal se pobočníkem dočasného velitele náhradní roty por. jazd. Ľudovíta Demčáka.⁸⁶ Aktivován byl a současně jmenován poručíkem pěchoty s účinností od 1. srpna 1939.⁸⁷ Neunikne však pozornosti, že byl přitom již 24. června propuštěn z činné vojenské služby na trvalou dovolenou a nastoupil místo u *Dunajskej paroplavebnej spoločnosti* v Bratislavě.⁸⁸ Jeho aktivování a jmenování tak muselo být zrušeno vyřetím záznamu.⁸⁹ Zato por. pech. v zál. Štefan Formender po aktivování ze zálohy 30. května k útočné vozbě nastoupil⁹⁰ a vykonával funkci materiálního důstojníka a velitele čety v rotě obrněných automobilů. Aktivovat se nechali a jmenování důstojníky byli i někteří aspiranti prezenční služby. Jmenování poručíky pěchoty s účinností od 1. srpna 1939 a přemístění k praporu útočné vozby 31. srpna 1939 se tak dočkali Ján Herha od *Pešieho pluku 1* a Pavel Švarc od *Pešieho pluku 5*, oba se stali veliteli čet u roty tanků, a Ondrej Tóth od *Samostatného práporu VI*, který se stal velitelem čety u roty obrněných automobilů.⁹¹ Všichni tři ve službě setrvali.

Mužstvo

U útočné vozby byl nedostatek mužstva slovenské národnosti. Musíme si uvědomit, že teprve od roku 1935 se k útočné vozbě povolávalo i mužstvo slovenské národnosti, do té doby šlo výhradně o Čechy, a proto také v odvodních ročnících 1932 a 1933 nalezneme tak málo záložníků se speciálním výcvikem slovenské národnosti. V řadách Pluku útočné vozby č. 3 po jeho zařazení do slovenské armády sloužilo 217 příslušníků mužstva I. ročníku prezenční služby a 23 příslušníků mužstva II. ročníku prezenční služby slovenské národnosti. Délesloužící poddůstojníci obsadili některé velitelské, hospodářské a technické funkce: u pomocné roty rot. dšl. Jozef Hudek (velitel čety pro zásobování a odsun), rot. dšl. Ján Textor (velitel spojovací čety), čat. dšl. Štefan Nedorost (účetní roty), čat. dšl. Ondrej Ševcech (výkonný roty); u 1. roty čat. dšl. Eduard Sušienka (nadvozný); u 2. roty, kde šlo o tankovou výzbroj, čat. dšl. Jozef Stríženec plnil funkci materiálního důstojníka, čat. dšl. Ján Molnár funkci výkonného rotmistra⁹² a čat. dšl. Ján Kuchta funkci nadvozného; u 3. roty čat. dšl. František Benák (nadvozný). Aspiranti zastávali funkce velitelů čet u bojových setnin: Imrich Císar, Imrich Gaš, Pavel Polonec, Emanuel Frieder, Rudolf Šusta, Karol Adamec, Ľudovít Piovarčí, který musel dočasně plnit i funkci posádkového důstojníka, JUDr. Arnošt Karol Gally správce augmentačního skladu, Štefan Kovalík materiálního důstojníka u 3. roty.⁹³ Vypomáhat musel i civilní zaměstnanec Ján Oravec jako dílovedoucí pomocné roty.⁹⁴

Pro kritický nedostatek mužstva odvodního ročníku 1937 a nevyvíčené nováčky odvodního ročníku 1938, kteří nastoupili prezenční službu 1. března 1939, byl Čáni

nucen k elementárnímu výcviku všeho mužstva slovenské národnosti zřídit u 3. roty jednu cvičnou rotu. Koncem dubna vyhodnotil celou situaci za neúnosnou, když označil sloučení mužstva u jedné setniny, pro různorodost výcviku jednotlivých rot, za nadále vyloučené.⁹⁵ Útočná vozba zůstala složkou pěchoty. Musíme však na ni názírat jako na speciální zbraň, se kterou se většina odvedenců na Slovensku ve svém životě neměla možnost setkat. Povaha útočné vozby jako zbraně a druh služby u ní nemá mnoho společného se zbraní jako je pěchota. Vyžaduje teoreticko-technický a bojový výcvik, který má svá specifika. Předpokládá se vyšší vzdělanostní úroveň vojáků a jejich základní technické dovednosti, praktické znalosti v řízení vozidel nevyjímaje. Příslušníci útočné vozby tak musí podstoupit nejen základní pěší výcvik, včetně výcviku pořadového, ale věnovat se i odbornému výcviku jednotlivce, sladění osádek, čet a rot. Nejdůležitější složkou výcviku je výcvik bojový, což obnáší střelecký výcvik, nácvik strážní služby a bojový výcvik v malých jednotkách. Výcvik specialistů musí vést k dosažení jejich potřebného počtu pro případ mobilizace.⁹⁶ Klíčem k dosažení bojeschopnosti je výcvik v střelbě. U útočné vozby však výcviku v střelbě z tankových kanonů musel předcházet dokonalý střelecký výcvik a střelba vložnou hlavní. Z počtů zúčastněných, které musely být zajištěny při ostrých střelbách z kanonů tanků a pěchotních kanonů u pluku útočné vozby československé armády, si uděláme představu o vážnosti a délce speciálního výcviku tankistů, a to již v prvním roce prezenční služby: pro střelbu z kanonů tanků se počítalo s 9 důstojníky a 4 dělesloužícími poddůstojníky jako veliteli vozů, z 383 příslušníků mužstva I. ročníku prezenční služby se počítalo s 45 jako veliteli vozů, 169 jako radiotelegrafisty a 169 jako řidiči, z 62 příslušníků II. ročníku prezenční služby se počítalo s 34 jako veliteli vozů, 8 jako radiotelegrafisty a 20 jako řidiči. V případě střelby z pěchotních kanonů musel pluk připravit 8 důstojníků, 1 rotmistra, 2 dělesloužící poddůstojníky, 129 příslušníků I. ročníku a 181 příslušníků II. ročníku prezenční služby, přičemž všichni měli střílet v kategorii mistři.⁹⁷

Co však mohl Čáni nabídnout v slovenských podmínkách? Na Slovensku neexistoval vhodný prostor pro střelbu tankových jednotek. Střelba vložnou hlavní z kanonů a střelba z tankových kulometů se mohla sice provádět na improvizované (nahodilé) střelnici v lokalitě u obce Turany, ale jinak se střílelo na střelnici v Brdech v Čechách, kde se prováděla i střelba ostrými granáty.⁹⁸ Ostatní prostory na Slovensku postrádaly potřebné zařízení a úpravy, přičemž v roce 1939 se za časů společné československé armády předpokládal výcvik polní střelby cvičnými nárazovými granáty, dále polní střelby z obrněných automobilů a rovněž nácvik střelby kanonového praporu.⁹⁹ Posádka v Turčianskom Sv. Martine disponovala pouze školní střelnici pro střelbu z pušek, lehkých a těžkých kulometů. Čáni byl ve chvíli provádění základního pěšího výcviku konfrontován s požadavkem velení dotovat pohotovostní oddíly a bojové skupiny připravené posílit jednotky na východním Slovensku z důvodu neu-

stálých incidentů na východní hranici ze strany maďarského Honvédu. Zde se v plné nahotě odkryla slabá místa útočné vozby, když 21. dubna byla nařízena plná bojová pohotovost mužstva II. ročníku prezenční služby.¹⁰⁰ Čáni vykázal 28 mužů II. ročníku (z toho 12 aspirantů), kteří byli odveleni do strážní služby a pro výcvik a jako pohotovost tak mohl postavit jednu motorizovanou četou kanonů proti útočné vozbě v síle velitel aspirant a 21 mužů (z toho 16 nováčků I. ročníku).¹⁰¹ Dosavadní náčelník štábu krajinského vojenského velitelství škpt. gšt. Štefan Tatarko však 27. dubna nařídil, aby vyšší velitelství 1 připravilo bojovou skupinu, pro kterou mělo vyšší velitelství 2 postavit jednu četou tanků (četou pěchotních kanonů stavěl pěší pluk 17). Vyšší velitelství 2 promptně 29. dubna reagovalo, že četou tanků nelze pro naprostý nedostatek mužstva II. ročníku připravit.¹⁰²

Tristní personální situace¹⁰³ vedla Čániho 28. dubna k předložení požadavku na přemístění 228 mužů II. ročníku prezenční služby (odvodního ročníku 1937) a 60 mužů I. ročníku prezenční služby (odvodního ročníku 1938), aby byl dostatek personálu k udržování a ošetřování značného počtu bojového a automobilního kolového materiálu a velkého počtu zbraní, které zůstaly po pluku útočné vozby. Požadavek byl vyslyšen, takže Čáni měl do 30. května získat 252 mužů II. ročníku a 68 mužů I. ročníku prezenční služby od pěších pluků a samostatných praporů, celkem tedy 320 vojáků, z nichž polovina měla být v civilním povolání automechaniky, automontéry, strojnými zámečnickými, řidiči, či z jiných přiměřených řemesel, zvláště kovodělných.¹⁰⁴ Netřeba zdůrazňovat, jaké chmury podobný požadavek způsobil mezi veliteli „postižených“ útvarů, kteří sami neměli kde brát. Prapor útočné vozby mohl tak koncem června 1939 vykázat 231 příslušníka mužstva II. ročníku prezenční služby a 258 příslušníků mužstva I. ročníku prezenční služby (u útvaru nesloužili žádní Němci ani Maďaři, ale ještě 2 Češi).¹⁰⁵ O výsledku celé akce však svědčí náрек Čániho, že k útvaru přišlo mužstvo nekvalifikované, či neupotřebitelné, pouze 28 % mužů je technického zaměření.¹⁰⁶ Právě přehled občanských povolání mužstva I. ročníku prezenční služby nasvědčuje, že se přání Čániho naplnilo jen částečně. Z I. ročníku měl ve stavu např. 17 automechaniků, 65 strojních zámečníků, 22 kovářů, ale pouze 9 řidičů, 3 automontéry a 1 zbrojíře, o profesích elektro a radio nemluvě.¹⁰⁷ Pro naplnění mobilizační potřeby útočné vozby disponovala slovenská armáda v záloze a v náhradní záloze z počtu mužstva odvodních ročníků 1932 až 1937 speciálního výcviku a ve vybraných řemeslech např. 80 řidiči útočné vozby, 45 řidiči nákladních automobilů, 21 řidičem osobních automobilů, 11 řidiči motocyklů, 42 veliteli lehkých tanků a obrněných automobilů, 152 střelci útočné vozby, 35 radiotelegrafisty, 11 muži obsluhy pěchotních kanonů, ale chyběli mechanici bojových vozidel, auto, radio, elektro.¹⁰⁸ Nesmíme se proto divit, že se u náčelníka štábu hlavního vojenského velitelství konala 6. června 1939 výcviková porada, na níž bylo potřebné zjistit podrobnosti o personálním a materiálním stavu útočné vozby, jaký byl dosažen stupeň jejího výcviku

s projednáním střelby z tanků a obrněných automobilů. Nechyběla i úvaha o zřízení funkce referenta útočné vozby u hlavního vojenského velitelství.

Čáni také navrhl posílit postavení aspirantů, když ve věci povýšení aspirantů prezenční služby jako kandidátů na důstojníky předpokládal zavedení nové hodnosti „*důstojnícky čakatel*“, což by jim zajistilo větší autoritu.¹⁰⁹ V tom nezůstal sám. Velitel vojenského automobilního výcvikového střediska mjr. del. Vladimír Schmidt chtěl jít cestou jejich povýšení do hodnosti „*důstojnícky zástupca*“, což mělo zvýšit jejich zájem o vojenskou službu.¹¹⁰ Obdobné návrhy neprošly pro odpor ministerstva financí, ale sloužící aspiranti se překvapivě dočkali povýšení na poručíky prezenční služby. Čáni také požádal 28. července 1939, aby z aspirantů, kteří budou v nejbližší době povoláni ze zálohy k činné službě za účelem aktivování, byl praporu přidělen aspirant s průmyslovou školou strojního oboru na funkci velitele technických dílen. Poukazoval na to, že jeho útvar má po automobilní zbrojovce největší dílny v armádě, v nichž podstupují opravu vozidla jak jeho útvaru, tak cyklistického praporu, telegrafního praporu i vojenského automobilního výcvikového střediska, přičemž dílny postrádají dílvedoucího a práce bez odborného dozoru a vedení nejsou rentabilní.¹¹¹ Vzdělanostní a dovednostní úroveň slovenské armády přitom značně zhoršila diskriminační opatření vůči židovskému etniku. Vládní nařízení z 21. června všechny Židy – důstojníky, rotmistry a mužstvo přeradilo z vojenské prezenční služby, na dobu jejich povinnosti k ní, do zvláštních pracovních útvarů, do nichž se zařazovali i Židé – záložníci všech kategorií, kteří byli povinni k cvičení ve zbraní (k služebnímu cvičení). Do konce června se proto zjišťoval počet Židů v činné službě, aby mužstvo židovské národnosti mohlo být soustředěno v pracovních útvarech v oblasti každého vyššího velitelství. U praporu útočné vozby sloužilo 17 příslušníků mužstva židovského vyznání (z toho 2 aspiranti a 1 poddůstojník).¹¹²

Závěr

Na Slovensku v březnu 1939 působil Pluk útočné vozby č. 3 československé armády. Po vzniku samostatného slovenského státu převzali velení tohoto tankového útvaru a jeho setnin vojenské osoby slovenské národnosti, zatímco vojenské osoby české národnosti čekal odsun do okupovaných českých zemí. Pro zajištění chodu této složité speciální zbraně moderních armád chyběl dostatek vycvičeného personálu na všech úrovních. Bylo málo důstojníků, rotmistrů, dělesloužících poddůstojníků a mužstva obou ročníků prezenční služby. Vypomoci museli důstojníci v záloze povoláni do činné služby a aspiranti z řad mužstva prezenční služby. Po časově omezenou dobu řady tankového personálu doplnili i jednotlivci české národnosti požadovaných odborností. Právě poddůstojníci často tvoří páteř každé jednotky, ale dělesloužící poddůstojníci u slovenské útočné vozby disponovali pouze základním vzděláním (národní nebo

měšťanská škola), bez technického zaměření. Pokud si vezmeme jako další hledisko náboženské vyznání, hrající u slovenské společnosti svou nezanedbatelnou úlohu, tak u slovenské útočné vozby sloužili v drtivé většině vojenští gážisté (důstojníci a rotmistři) římskokatolického vyznání, pouze Štefan Čáni, Eduard Benický a Ján Krajčovič byli evangelíci augsburského vyznání (slovenští luteráni), Vladimír Bernasovský pravoslavného vyznání a Antonín Brodský československého evangelického vyznání (český evangelík). Brodský také nakonec zůstal u praporu útočné vozby sloužit jako jediný vojenský gážista české národnosti.

Příslušníci útočné vozby – nováčci museli podstupovat základní pěší výcvik, včetně výcviku pořadového, aby se dostali k odbornému výcviku jednotlivce a výcviku v rámci malých jednotek, kdežto málopočetné mužstvo II. ročníku prezenční služby, které by se jinak utvrzovalo a zdokonalovalo v nabytých znalostech a zkušenostech, se muselo věnovat strážní službě a elementárnímu výcviku nováčků, pokud to šlo, nastupovalo do speciálních kurzů (spojářského – radiomechanici, pro klempíře a svářeče, elektromontéry, pneumatikáře). Sami někteří gážisté procházeli speciálním výcvikem. Vzpomeňme Formendera (spojovací kurz), Pacelta (pyrotechnický kurz), Kukliše (plavecký kurz).

Pokud učiníme ten nejjednodušší závěr, konstatujeme, že v počátcích budování slovenské armády nešlo tak ani o bojeschopnost tankové jednotky, i když to je vždy klíčem k hodnocení každého útvaru, ale o její udržení v elementárním chodu. Tomu nasvědčuje fakt, že v kritické situaci na východní hranici Slovenska v březnu 1939 po vpádu maďarského Honvédu dokázala útočná vozba posílit tamní slovenské jednotky pouze četou obrněných automobilů a četou lehkých tanků, jejichž velení muselo být svěřeno příslušníkům mužstva – aspirantům Imrichu Gašovi a Gejzovi Servatkovi.¹¹³ Do pozdního léta roku 1939, před vojenským tažením proti Polsku, nedokázala slovenská útočná vozba za dané situace zvládnout více, prostě neměla sil. Hrozilo také reálné nebezpečí, že Němci, kteří se rozhodli uplatňovat bezprostřední dohled nad budováním slovenské armády, její organizací a početním stavem, zabráním tankové výzbroje po československé armádě znemožní slovenské útočné vozbě reálnou existenci. O tom, že se tak nestalo, rozhodly geopolitické faktory politiky nacionálně-socialistického Německa umožňující zachování slovenského státního útvaru a tím pádem i slovenské armády v středovýchodním evropském prostoru. Účast na vojenském tažení proti Polsku otevřela dvířka k bezprostřednímu německému vlivu do chodu slovenské armády, jemuž slovenské velení nedokázalo zabránit a jeho nikoliv malá část se o to ani nesnažila. Skutečným odborníkem slovenské útočné vozby ale zůstal velitel praporu útočné vozby Štefan Čáni, jemuž se podařilo udržet podřízenou jednotku při životě, shromáždit základní kádr velitelů setnin a přistoupit k opakovanému výcviku záložníků povoláných na mimořádná cvičení ve zbraní.

Poznámky

- 1 MLÁDEK, Belo – KORČEK, František. Slovenská armáda. In *Slovenské vojsko*, č. 6/1940, s. 91.
- 2 Vojenský útvar je obecný organizační název, který v sobě zahrnuje vyšší velitelství, vojsková tělesa, úřady, ústavy, jejich odloučené oddíly a setniny, jakož i asistenční a strážní oddíly. *Věcní věstník ministerstva národní obrany*, č. 14/1933, čl. 107, *Vojenský útvar, vymezení pojmu*.
- 3 Služební předpis A-II-1, čl. 182, stanovil pro písemný styk podřízených velitelství a útvarů vůči nadřízeným velitelstvím, že jim něco hlásí, nebo že jim něco předkládají, anebo že o něco prosí.
- 4 PEJS, Oldřich. „Čatloš mladý generál – do armády oheň vliat“ : Ze zákulisí slovenského důstojnického sboru. In *Vojnová kronika*, č. 1/2018, s. 8.
- 5 JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov zo Slovenska po vzniku Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et al. *Rozbitie alebo rozpad? : Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 510.
- 6 SANDER, Rudolf. Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918 – 1939. In *Sborník archivních prací*, č. 1/2000, s. 304.
- 7 VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, fasc. 55-59-2, Prápor útočnej vozby, Výpis z kroniky za rok 1939 – predloha.
- 8 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 3, č.j. 200772/dôv.4.odd.1939. Do českých zemí ze Slovenska odcestovalo 585 nováčků útočné vozby české národnosti. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 110, č.j. 110998/dopl.1939.
- 9 V případě dělesloužících poddůstojníků jde o vojenské osoby, konající dobrovolnou další činnou službu, tzn. vojenské osoby, které mají již vykonanou zákonnou prezenční službu. Nejde tak o vojenské osoby z povolání, ale příslušníky mužstva, i když bývají často početně vykazováni zvlášť a je k nim, jako ke zvláštní kategorii, rovněž tak přistupováno. V podmínkách personálně poddimenzované slovenské armády se dobrovolná další činná služba nabízelá již příslušníkům mužstva II. ročníku prezenční služby, popřípadě nejmladším ročníkům zálohy. VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1940), šk. 14, sg. 14/24, Dôverný rozkaz č. 38/1939, čl. B-183, *Ďalejslúžiaci poddôstojníci – nábor*.
- 10 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 6, č.j. 201296/dôv.dopl.1939. Konečný součet počtu mužstva vykázaný v archivním dokumentu neodpovídá jednotlivým dílčím údajům počtu mužstva a musel tak být upraven.
- 11 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 4, č.j. 20548/dův.1.odd.1939.
- 12 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 5, č.j. 11007/dův. 3.odděl.1939.
- 13 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200538/dôv.1.org.1939, šk. 3, č.j. 200695/dôv.1.org.1939.
- 14 Již 1. dubna bylo zaznamenáno: „pán minister N.O. navrhnul sám nový rámeček organizácie.“ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 3, č.j. 200.610/dôv.3.odd.1939.

- 15 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 3, č.j. 200723/dôv.1.org.1939.
- 16 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 4, č.j. 200848/dôv.1.osob.1939. Hrubíško po likvidaci veliteľství divize nastoupil k remontní skupině na ministerstvu národní obrany.
- 17 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 4, č.j. 200826/dôv.1.odd.1939.
- 18 Nedokonalá revize pôvodného elaborátu do oficiálneho textu spôsobila, že na niektorých miestach zostal názov „vojvodstvo“ zachován.
- 19 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 10, č.j. 201541/dôv.1.org.1939.
- 20 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, šk. 1, fasc. 1-2-1, č.j. 22044/Taj.1.org.1939.
- 21 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 9, č.j. 23260/dôv.1.org.1939.
- 22 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 15, č.j. 202425/dôv.1.org.1939.
- 23 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany 1939 – 1945, Spisy tajné, šk. 2, č.j. 24234/Taj.1.odd.1939.
- 24 Vládla zde zřejmě přísnost, o čemž svědčí stížnost, že na rozdíl od ministerského telegramu, který umožnil až do 50 % stavu udělit dovolenou na velikonoční svátky 1939, zde posádkové velitelství dovolenou k velikonočním svátkům nepovoluje, omezuje i vycházky a nepovoluje žádné propustky. Telegram adresovaný ministerstvu národní obrany je podepsaný „*mužstvo martinskej posádky*“ a končí úpěnlivě slovy „*prosím vžite sa do našej situácie*“. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 4, č.j. 200853/dov.1.osob.1939, č.j. 200892/dôv.1.osob.1939. Na ministerstvu si poznamenali, že telegram došel 7. dubna 1939, v sobotu odpoledne, a spis založili.
- 25 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, č.j. 44/dôv.1.osob.1939.
- 26 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 4, č.j. 200902/dôv.zdrav.1939.
- 27 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 14, č.j. 202376/dôv.zdrav.1939.
- 28 Krajčovič byl přeložen v roce 1941 do skupiny rotmistrů správní zbrojní správy, v roce 1942 mu byl přiznán charakter rotmistra správní zbrojní správy s odbornou zkouškou a v témže roce se dočkal jmenování za důstojníka správní zbrojní správy.
- 29 Ministerstvo národní obrany neumožnilo Benickému přijetí do přípravné služby důstojníků početní nebo evidenční služby z povolání. Pro Čániho byl u útočné vozby nepostradatelný, takže velitel pěchoty mjr. pech. František Krakovský s přeřazením nesouhlasil. Obdržel však kladný posudek Čániho, aby byl jmenován důstojníkem správní zbrojní služby z povolání, což potvrdilo i důstojnické shromáždění útočné vozby. Připuštěn k odborné zkoušce správní zbrojní služby však hlavním vojenským velitelstvím nebyl, byl však vyzván, aby si podal žádost o převzetí do zkušební praxe pro správní zbrojní službu, po jejímž uplynutí by byl přeřazen do stavovské skupiny správního zbrojnictva. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 201731/dôv.dopl.1939, šk. 21, č.j. 203730/dôv.zbroj.1939. Benický se dočkal přeložení do skupiny rotmistrů správní zbrojní služby v roce 1940, následovalo v roce 1942 přiznání charakteru rotmist-

ra správní zbrojní správy s odbornou zkouškou a jmenování za důstojníka správní zbrojní správy.

- 30 Schlosserovi byl v říjnu 1939 přiznán charakter rotmistra početní služby s odbornou zkouškou a v roce 1940 byl jmenován důstojníkem početní služby.
- 31 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 93, č.j. 103773/dopl.1939.
- 32 VHA Bratislava, f. Velitelstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, Pluk útočnej vozby č.j. 883/dôv.1939.
- 33 Klement byl veden v seznamu důstojníků české národnosti přijatých do slovenské armády a ustanoven velitelem II. praporu *Pešieho pluku 3*. Upoutá, že kmenově náležel k Pěšímu pluku č. 26 ve Zvolenu, kde byl veden jako gážiista slovenské národnosti. Vehementně se dožadoval změny národnosti z „československé“ na „německou“, což zdůvodňoval svými předky, školní výchovou, protičeským založením, proslovenským cítěním. Velitel pluku mjr. pech. Mikuláš Márkuš (Markus) Klementa podpořil. Klement byl však koncem roku 1939 propuštěn do služeb okupovaného česko-moravského protektorátu. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 213322/dôv.osob.1939. Slovensko zjevně neopustil a jeho postavení bylo v roce 1941 validováno, neboť mu byla zpětně od 1. ledna 1940 udělena dovolená bez platu na dobu neurčitou a dnem 14. června 1941 byl reaktivován a vtělen k *Pešiemu pluku 4*. *Dôverný osobný vestník ministerstva národnej obrany*, č. 8/1941, s. 41 a 44.
- 34 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 5, č.j. 201254/dôv.1. osob.1939.
- 35 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200536/dôv.1. osob.1939.
- 36 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200560/dôv.1. osob.1939.
- 37 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200492/dôv.1. osob.1939.
- 38 Nejedná se o ojedinělý případ denunciacie. Čechofogie některých činitelů Hlinkovy gardy vedla k intervencím často na základě neověřených informací, fám či zbožných přání.
- 39 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200352/dôv.1. osob.1939.
- 40 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200561/dôv.1. osob.1939.
- 41 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 3, č.j. 200747/dôv.1. osob.1939.
- 42 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 16, č.j. 202331/dôv.1. osob.1939.
- 43 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 15, č.j. 202391/dôv.1. osob.1939.
- 44 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 16, č.j. 202703/dôv.1. osob.1939.
- 45 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské velitelstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200679/dôv.1. osob.1939.
- 46 PEJS, Oldřich. Slovenští tankisté v polském tažení na podzim 1939. In *Vojenská história*, č. 1/2014, s. 91.

- 47 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 86, č.j. 213191/dôv.1. osob.1939.
- 48 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 114, č.j. 113209/pú.1939.
- 49 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 118, č.j. 115297/1.odd.1939.
- 50 Pro přehled uvádíme význam některých pojmů: zařadit – nováček se zařazuje do armády; vtělit – vojenská osoba se vtěluje do určitého kmenového tělesa a u tohoto tělesa do kmenových setnin; přeložit – vojenská osoba se překládá z jednoho branného poměru do jiného, nebo z jedné kategorie zbraní (služby) do jiné kategorie zbraní (služby); přemístit – vojenská osoba se trvale přemísťuje od útvaru k útvaru, nebo od setniny k setnině; přidělit – vojenská osoba se dočasně přiděluje k výkonu určité služby; přikázat – vojenské osobě se přikazují různé vojenské úkoly (jde svým způsobem o přechodné přidělení). Pojem setnina (stotnina) se užíval tam, kde šlo o konkrétní pojmenování vojenské jednotky podle druhu zbraně (roty, baterie, eskadrony). Názvy rota, baterie, eskadrona tak byly platné, neboť setnina (stotnina) se užíval pouze na hromadné souhrnné označení uvedených jednotek.
- 51 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, č.j. 85/dôv.1939.
- 52 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 2, č.j. 200655/dôv.1. osob.1939.
- 53 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 4, č.j. 200807/dôv.1.osob.1939.
- 54 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 7, č.j. 22336/dôv.1.osob.1939.
- 55 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Domáce rozkazy 1939 – 1942, šk. 1, č. 37/1939, čl. IV.
- 56 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 20, č.j. 23288/dôv.vel.jazd.1939.
- 57 *Vestník osobný ministerstva národnej obrany*, č. 3/1939, s. 3.
- 58 Gally byl 31. července propuštěn na trvalou dovolenou a v říjnu 1939 přeložen do zálohy a jmenován důstojníkem v záloze.
- 59 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, Pluk útočnej vozby č.j. 905/dôv.1939.
- 60 VÚA–VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, šk. 1, fasc. 1-2-1, č.j. 22044/Taj.1.org.1939.
- 61 Gálík náležel kmenově k Pěšímu pluku č. 44 v Turnově v Čechách, odkud byl propuštěn 21. března a vrátil se na Slovensko k Pěšímu pluku č. 41 v Žilíně, kde měl převzít funkci velitele 11. roty. Za služby v společné československé armádě absolvoval velitelský kurs pro improvizované obrněné vlaky.
- 62 VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1940), šk. 14, sg. 14/24, Důverný rozkaz č. 11/1939, čl. B-47, *Oprava výnosu MNO. čj. 79 Dôv./1.org.1939.*
- 63 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium 1939 – 1945, Spisy důverné, šk. 1, č.j. 79 Dôv./1.org., 1939.
- 64 Dittrich působil jako účetní 3. roty Pěšího pluku č. 41 v Čadci.
- 65 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 32, č.j. 203034 /dôv.1.org.1939.
- 66 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 9, č.j. 22875/dôv.zbroj.1939, č.j. 22984/dôv.1.osob.1939, šk. 19, č.j. 22985/dôv.1.osob.1939, č.j. 23679/dôv.zbroj.1939.

- 67 VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 20, č.j. 23265/dôv.1.osob.1939. Viselka vykonával funkciu veliteľa odloučených zbrojných dielen sbo-
rové zbrojnice 5 v Leopoldovč.
- 68 VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 20, č.j. 23678/dôv.1.osob.1939.
- 69 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 15, č.j. 211377/dôv.zbroj.1939.
- 70 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 15, č.j. 202526/dôv.
pech.1939, šk. 17, č.j. 202847/dôv.pech.1939.
- 71 Potschkovi byla v listopadu 1939 zamítnuta žádost o přijetí do přípravné služby na rotníka
evidenční nebo početní služby z povolání, protože se ukázalo, že je příslušný do okupovaného
česko-moravského protektorátu. Pravý důvod zamítnutí se však Potschka nedozvěděl, neboť
oficiální důvod zněl: „*miesta v týchto službách sú už zaplnené.*“ VHA Bratislava, f. Hlavné vo-
jenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 108, č.j. 109910/dopl.1939. Právě domovská příslušnost
mimo území Slovenska způsobila, že Potschka nedosáhl na slovenské státní občanství a 15.
ledna 1940 byl propuštěn za účelem vystěhování do okupovaných českých zemí.
- 72 Tretiník byl v československé armádě přijat jako poddůstojník z povolání dnem 1. června
1921 v hodnosti četaře. Sloužil u Pěšího pluku č. 12 v Komárně. Jako „*k veškerým službám
nezpůsobilý*“ byl dnem 1. srpna 1927 přeložen do výslužby v hodnosti rotmistra. *Osobní věst-
ník (čs.) ministerstva národní obrany*, č. 73/1921, s. 739 a č. 35/1927, s. 189.
- 73 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 201912/dôv.1.
osob.1939. Tretiník byl v listopadu 1939 přeložen do skupiny rotmistřů hospodářské služby.
- 74 VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Kabinet ministra 1939-1944, šk. 4, inv.
č. 732, sg. II/3.
- 75 VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, fasc. 55-29-2, č.j. 150810.
- 76 Frlička požádal o zkrácení mimořádného cvičení ve zbrani k 20. srpnu 1939 jako správce ná-
rodní školy v Roztokách (sev. Svidník) z důvodu reorganizace školy a sestavení jejího rozpoč-
tu. Jeho žádosti bylo vyhověno. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940,
šk. 25, č.j. 204506/dôv.dopl.1939.
- 77 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 98, č.j. 105283/dopl.1939.
- 78 Samí cvičitelé si rozdělili záložní důstojníky svým smýšlením na dvě skupiny, z nichž jedna
hledala kamarádský poměr k aktivním důstojníkům, zatímco druhá „*obviňovala akt.[ívnych]
důstojníkov z vecí nepravdivých a to z povrchnosti, ľahostajnosti k veciam národnostným a zau-
jatosti vůči HG. Dokonca z reči niektorých bolo vyrozumené, že akt.[ívni] dôstojníci nezďajú sa
byť spolahlivými a oddanými dnešnému režimu. Tieto reči a ich chovanie, skoro nevojenské vystu-
povanie, nasvedčovalo tomu, ako keby títo dôstojníci nastúpili na cvičenie len za tým účelom, aby
previedli poriadok v dôstojníckom sboru, ba aj naznačili, že boli MNO splnomocnení k tomu,
aby podávali každý týždeň reláciu o pomeroch na MNO.*“ VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, falc.
55-29-2, č.j. 152398.
- 79 VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, fasc. 55-57-1, por.pech.v zál. Michal Jurík, P.Ú.V.-rota
tankov, Turč. Sv. Martin, Zpráva, por.pech.v zál. Julius Štrba, P.Ú.V.-rota tankov–T.Sv.Martin,
Zpráva, 21. júla 1939.
- 80 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 25, č.j. 117393/dopl.1939,
Telegrafný prápor 2, Denný rozkaz č. 195/1939, čl. 3, *Důstojníci v zálohe – aktivovanie.*
- 81 VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 11, č.j.
23533/dôv.3.výcv.1939.

- 82 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 119, č.j. 116333/dopl.1939.
- 83 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 25, č.j. 204714/dôv. jazd.1939.
- 84 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 201730/dôv.1. osob.1939.
- 85 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 31, č.j. 204901/dôv.1. osob.1939. Aktivován byl nakonec 15. května 1940.
- 86 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 8, č.j. 22730/dôv.1.osob.1939.
- 87 *Vestník osobný ministerstva národnej obrany*, č. 2/1939, s. 2.
- 88 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 31, č.j. 204962/dôv.1. osob.1939.
- 89 *Vestník osobný ministerstva národnej obrany*, č. 8/1939, s. 12, Oprava.
- 90 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 178, č.j. 203367/dôv.1. osob.1939.
- 91 *Vestník osobný ministerstva národnej obrany*, č. 2/1939, s. 1-2; VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany 1940 – 1945, Spisy dôverné, šk. 30, č.j. 155625 Dôv./H.1940.
- 92 Molnár změnil v roce 1941 příjmení na Kamenický.
- 93 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, Pluk útočnej vozby č.j. 883/dôv.1939.
- 94 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939, šk. 6, č.j. 85/dôv.1939.
- 95 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, šk. 1, fasc. 1-2-1, č.j. 22044/Taj.1.org.1939.
- 96 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 201933/dôv.3.výcv.1939.
- 97 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 19, č.j. 21979/dôv.3.odd.1939.
- 98 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, č.j. 201911/dôv.3.výcv.1939.
- 99 Kanony mohly provizorně střílet v Porúbke u Humenného. VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 5, č.j. 21635/dôv.3.odd.1939.
- 100 VHA Bratislava, f. VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 4, č.j. 14437/Taj.3.oper.1939.
- 101 VHA Bratislava, f. VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 4, č.j. 14438/Taj.3.oper.1939.
- 102 VHA Bratislava, f. VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 4, č.j. 14446/Taj.3.oper.1939.
- 103 Poslední den dubna 1939 sloužilo v pluku útočné vozby 249 příslušníků mužstva, z toho v I. ročníku prezenční služby 221 mužů a v II. ročníku prezenční služby 28 mužů. Šlo o 231 Slováků, 4 Rusíny, 3 Čechy, 9 Židů, 1 Němce a 1 Cikána (Roma). U útvaru nesloužil žádný Maďar. VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 9, č.j. 23024/dôv.dopl.1939. Útočná vozba byla prosta vojáků maďarské národnosti. Při každoroční repartici nováčků se dbalo na to, aby k útočné vozbě nebyli vtělováni branci maďarské národnosti vzhledem k jejím speciálním úlohám. Po sloučení praporu útočné vozby s praporem kanonů proti útočné vozbě počátkem roku 1940 tomu bylo jinak a Čáni požadoval

jejich přemístění. Přednosta doplňovací služby ministerstva národní obrany s tím nesouhlasil, říká, že pokud se zdají velitelé útočné vozby nespolehliví, ať je dá na místa, „*kde ho to nebude bolet*“, neboť jejich malý počet „*může být pod kontrolou*“, když u jiných útvarů „*zas budú len tými, čím sú... Keď ich premiestime, budú hneď nebezpečnejší, lebo vycítia osterň premiestenia a nový útvar môže sa utrápiť.*“ Přednosta všeobecného odboru však nařídil, aby Maďari byli přemístěni k pěším plukům podle domovských doplňovacích okresních velitelství. VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany 1940 – 1945, Spisy dôverné, šk. 30, č.j. 156566 Dôv./15-1940.

- 104 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, šk. 1, fasc. 1-2-1, č.j. 22044/Taj.1.org.1939.
- 105 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 96, č.j. 104674/dopl.1939.
- 106 PEJS, Oldřich. První měsíce slovenské útočné vozby (březen – srpen 1939). In *Vojenská história*, č. 4/2011, s. 44.
- 107 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 99, č.j. 105903/dopl.1939.
- 108 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 97, č.j. 105031/dopl.1939.
- 109 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 17, č.j. 202849/dôv.1.osob.1939.
- 110 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 17, č.j. 202901/dôv.1.osob.1939.
- 111 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 23, č.j. 204049/dôv.zbroj.1939, č.j. 204050/dôv.1.osob.1939.
- 112 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 17, č.j. 202701/dôv.1.osob.1939. Čat. asp. Maxmilian Urban byl již 13. dubna propuštěn z prezenční služby na trvalou dovolenou za účelem vystěhování do Palestiny.
- 113 UHRIN, Marian. Slovenská útočná vozba v marcových bojoch 1939. In LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (eds.). *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa : Zborník príspevkov z konferencie organizovanej Ústavom pamäti národa a mestom Spišská Nová Ves v dňoch 19.-20. marca 2015*. Krakov; Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku; o. z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2016, s. 98.

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

PETER KRALČÁK

Vznik Slovenskej republiky v marci 1939 (názov Slovenská republika bol zakotvený už v ústave z júla 1939) je bezpochyby významnou dejinnou udalosťou. Kuratela fašistického Nemecka pri jeho vzniku však napovedala aj jeho následný nedemokratický vývoj. Totalitný režim Slovenskej republiky od svojho počiatku používal rovnaké metódy a nástroje ako všetky ostatné nedemokratické režimy. Všetmožno sa snažil svojich oponentov, či už názorových alebo ideologickou mašinériou vytvorených, vytlačiť na okraj spoločenského života a pripraviť ich o občianske práva, majetok a v mnohých prípadoch aj o to najcennejšie, o ich „holý“ život. Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany (ďalej „Pracovný zbor“), ktorý vznikol 15. januára 1941,¹ bol veľmi špecifickou organizačnou súčasťou slovenskej armády v rokoch 1939 až 1945. Špecifickou v tom, že jej vznik si vyžiadala politická objednávka od vtedajších najvyšších predstaviteľov režimu, ktorí potrebovali vyriešiť židovskú a rómsku otázku v armádnom prostredí.

Korene vzniku Pracovného zboru musíme hľadať v celkovom ideovom zamereaní Slovenskej republiky. Máme na mysli predovšetkým tézu, propagandou výrazne presadzovanou, že všetci občania sa rovným dielom musia zaslúžiť o vybudovanie a ochranu slovenskej štátnosti. Práve to bol dôvod, prečo režim hľadal spôsob, ako do vojenskej prezenčnej služby začleniť „árijcov“, ktorí z dôvodu zdravotného hendikepu nemohli nastúpiť na riadnu prezenčnú vojenskú službu. Rovnako dôležité bolo zaradiť do služby v armáde aj tzv. „trestancov“, ktorí neboli povolávaní do vojenskej prezenčnej služby z dôvodu, aby nenarušovali disciplínu a morálku. Najdôležitejšou skupinou, ktorú bolo treba riešiť, boli Rómovia a Židia. Z pohľadu režimu to boli občania „druhej kategórie“, ale v prípade ich úplného vyradenia z vojenskej prezenčnej služby by to bol pre obe skupiny skôr benefit ako trest.

Pracovný zbor ako každá nová organizácia musel vo svojich začiatkoch prekonať viaceré „detské“ choroby. Ideoví tvorcovia zboru nemali pred sebou vzor, podľa ktoré-

ho by organizáciu Pracovného zboru mohli vytvoriť. Nástupu nováčikov prezenčnej pracovnej služby a pracovnej povinnosti vo februári 1941 predchádzal proces vybudovania veliteľského zboru. Správa Pracovného zboru musela požiadať Predsedníctvo vlády Slovenskej republiky o schválenie tabuliek počtov dôstojníkov a poddôstojníkov a ostatných príslušníkov Pracovného zboru. V dôvodovej správe bol predpokladaný stav 6 000 odvedencov. K tomuto počtu sa ukázala potreba 23 dôstojníkov zbraní pre velenie Pracovného zboru (1 plukovník, 2 podplukovníci, 6 majorov, 4 stotníci, 7 nadporučíkov, 3 poručíci), 16 dôstojníkov hospodárskej správy (3 majori, 10 stotníkov, 2 nadporučíci, 1 poručík), 10 zdravotných dôstojníkov (1 podplukovník, 3 stotníci, 6 nadporučíkov) a 4 dôstojníci pre kancelársku správu zboru (1 stotník, 3 nadporučíci). Počet rotmajstrov bol určený na 161. Zároveň bolo navrhované, aby správca Pracovného zboru bol plukovník, správca pracovnej skupiny podplukovník, správca pracovného práporu major a správca pracovnej roty rotmajster.²

V januári 1941 minister národnej obrany Čatloš vymenoval prvých veliteľov Pracovného zboru. Za správcu Pracovného zboru bol menovaný mjr. Ing. Jozef Kručko³, správcu pracovného úradu mjr. Ing. František Borský.⁴ Za správcu Západnej pracovnej skupiny, so sídlom v Turčianskom sv. Martine, bol menovaný mjr. pech. Branislav Manica a správcu Východnej pracovnej skupiny, so sídlom v Sabinove, stot. pech. Aurel Ruman. Vymenovaní boli aj správcovia jednotlivých pracovných práporov: za správcu I. pracovného práporu v Trenčíne bol vymenovaný npor. Gabriel Čengeri,⁵ II. pracovného práporu v Turčianskom sv. Martine npor. pech. Vojtech Heidler, správcom III. pracovného práporu na Lešti sa stal por. Ondrej Snopko, IV. pracovného práporu v Podolínci stot. pech. Alojz Šimo, správcom V. pracovného práporu v Sabinove sa stal por. pech. Ján Šimko a správcom VI. robotného práporu Čemerné sa stal stot. pech. Pavel Topolský.⁶ Nariadením ministerstva národnej obrany bola dňa 19. februára 1941 zmenená dislokácia I. pracovnému práporu z Trenčína do Nitry a VI. robotného práporu z Čemerného do Kamenice nad Cirochou.⁷

Napriek schválenej systemizácii bolo naplnenie tohto počtu veľmi problematické, pretože Pracovný zbor nemal žiadnych vlastných aktívnych dôstojníkov a poddôstojníkov.⁸ Neexistovala ani stavovská skupiny dôstojníkov Pracovného zboru. Preto boli k Pracovnému zboru premiestňovaní dôstojníci a poddôstojníci z iných útvarov, ktorí boli z rôznych stavovských skupín vojska. Vojenský gážisti, ktorí boli k Pracovnému zboru pridelení dočasne i natrvalo, zostávali tak naďalej príslušníkmi svojich zbraní.⁹ Veľakrát to boli vojenský gážisti, ktorých sa chcel ich materský útvar „zbaviť“, hlavne z disciplinárnych dôvodov. Túto situáciu pozorne sledoval aj sám minister národnej obrany Čatloš: „K PS (pracovnému zboru – poznámka P. K.) sa dostali aj velitelia s chorobným zjavom, alkoholizmus, ktorých sa nadriadení chceli zbaviť. Preto boli kde-tu aj nemilé následky.“¹⁰ Situácia bola taká zlá, že minister zakázal s platnosťou od 1. februára 1942 všetkým vojenským osobám, či už v rovnošate alebo v občianskom

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

oblečení, opíjať sa v reštauráciách, kaviarňach ako i nadmerné požívanie alkoholických nápojov v súkromí.¹¹ Opilstvo a nadmerné používanie alkoholických nápojov u príslušníkov Pracovného zboru zostalo veľkým problémom i naďalej. Vyvrcholilo to v roku 1943, keď na základe nariadenia ministra obrany mal byť každý príslušník Pracovného zboru „za takýto poklesok a neuposlušnosť rozkazu trestne stíhaný“.¹²

Problematickou stále zostávala otázka rotmajstrov. Služba v Pracovnom zbore totiž nebola pre rotmajstrov vôbec atraktívna. Premiestnenie k Pracovnému zboru bolo totiž brané ako trest a poníženie, a to i tým, že nemohli nosiť výložky a hviezdičky na rovnošate.¹³ Situácia sa čiastočne vyriešila v máji 1941, keď na základe rozkazu ministra národnej obrany odoslali natrvalo pešie pluky 1 až 6 po dvoch rotmajstroch k Pracovnému zboru.¹⁴

Neutešená situácia s počtom vojenských gážiztov pri Pracovnom zbore eskalovala na jeseň 1941. V tom čase mal Pracovný zbor na cca 6 000 pracovníkov 27 dôstojníkov a 82 rotmajstrov a poddôstojníkov.¹⁵ To znamenalo, že neboli obsadené ani len najzákladnejšie funkcie v Pracovnom zbore. Funkcie dôstojníkov museli byť obsadzované poddôstojníkmi a rotmajstrami. Tento stav spôsoboval, že Pracovný zbor nefungoval podľa predstáv ministerstva. V jednotlivých pracovných práporoch bola kancelárska agenda veľmi povrchná, čo spôsobovalo, že sa nerešpektovali rozkazy ministerstva národnej obrany, nariadené práce sa vykonávali oneskorene, povrchno. V posádkach, kde boli detašované pracovné jednotky, sa nevykonávali cvičenia, nevenovala pozornosť čisteniu miestností a uniforiem. Takisto prichádzalo k nešetrnému zaobchádzaniu s prideleným materiálom. Aj samotná morálka dôstojníkov a rotmajstrov bola zlá. Viacerí z nich sa opíjali, robili dlhy.¹⁶

Svoju nespokojnosť so stavom vyjadril aj minister národnej obrany a sám sa vložil do riešenia situácie. Už s účinnosťou od 15. septembra 1941 nahradil dovtedajšieho veliteľa Pracovného zboru mjr. stav. Ing. Jozefa Kručka¹⁷ skúsený pplk. pech. Ladislav Bodický¹⁸, ktorý dovtedy pôsobil ako prednosta všeobecného úradu ministerstva národnej obrany.¹⁹ Výber Bodického za správcu Pracovného zboru nebol náhodný. Bodický sa s Čatlošom poznal ešte z ruských légií a dôveroval mu.²⁰

Situáciu v poddôstojníckom zbore riešil minister národnej obrany tak, že 28. novembra 1941 nariadil, aby pre Pracovný zbor boli prijatí poddôstojníci za rovnakých podmienok ako pre službu pri jednotkách zbraní.²¹ Zároveň nariadil, aby bola preskúmaná možnosť prípadných zmien v legislatíve za účelom navýšenia počtu vojenských gážiztov v Pracovnom zbore. Riešením malo byť zriadenie Zboru poddôstojníkov z povolenia pre Pracovný zbor.²² Novovytvorený poddôstojnícky zbor mal plniť úlohu dozorného personálu v dielňach a podnikoch Pracovného zboru.²³ Definitívne sa tento zlý početný stav vyriešil až v roku 1943, keď rozhodnutím prezidenta republiky bola dňom 1. februára 1943 vytvorená stavovská skupina dôstojníkov a rotmajstrov Pracovného zboru. Súčasne sa vytvorili oddelene aj skupiny dôstojníkov a rotmajstrov správy Pracovného zboru.²⁴

Zriadením poddôstojníckeho zboru sa síce podarilo vyriešiť právne postavenie poddôstojníkov zboru, ale, žiaľ, ich odbornú kvalitu to nezmenilo. Velenie Pracovného zboru, ale aj samotnej armády dostávalo množstvo sťažností na ich správanie: „Zistil som, že pri návšteve kostola mužstvo podriadených jednotiek PSb-NO nie je privádzané a odvádzané v somknutom stave, a keď je aj je privedené tak niekoľko trojíc vojde do kostola a zvyšok ostane vonku a potuluje sa po meste alebo pred kostolom. Tieto neprístoynosti nasvedčujú, že poddôstojníci naplnia dané im rozkazy, lebo ich vykonávajú ľahostajne a rovnako to svedčí o nedostatočnom dozore so strany jednotlivých veliteľov a vrhá špatné svetlo na slovenských vojakov v očiach civilného obyvateľstva.“²⁵

Hoci sa ministerstvo obrany snažilo na jednej strane zatraktívniť službu pri Pracovnom zbore a tým prilákať kvalitných dôstojníkov a poddôstojníkov do služby v Pracovnom zbore niektorými svojimi krokmi, službu v zbore skôr znehodnocovalo. Jedným z takýchto zlých krokov bolo, že od mája 1941 sa do Pracovného zboru zaraďovala aj ďalšia skupina osôb. Podľa nariadenia ministerstva národnej obrany č. j. 26008/15-1941 z 21. apríla 1941 boli dňom 30. apríla 1941 do prezenčnej pracovnej služby zaradení vojaci vojenskej prezenčnej služby:

- ktorí boli odsúdení civilnými alebo vojenskými súdmi pre zločiny,
- pred nastúpením do prezenčnej služby boli v „polepšovniach“,
- zbavení občianskych práv.²⁶

Účelom tohto nariadenia bolo „*eliminovať z vojska individua morálne defektné a individua, ktoré svojim predchádzajúcim životom nedávajú záruku, že budú robiť vojsku česť, že správne pochopia význam a dôležitosť vojenskej služby*“. V súlade s nariadením boli všetky tieto osoby premiestnené do VI. „robotného“ práporu a tvorili „*trestaneckú rotu 24b*“.²⁷

Od začiatku sa ale objavovali pochybnosti o výklade tohto rozhodnutia. Podľa pôvodného znenia nariadenia mali byť do Pracovného zboru v zmysle písmena a) zaradené všetky osoby mužstva odsúdené za zločiny, bez ohľadu na to, či podmiennečne alebo nepodmiennečne. Takéto striktné vymedzenie však mohlo spôsobiť početné predimenzovanie pracovného zboru na úkor bojujúcej armády. Z tohto dôvodu bolo nariadenie 12. septembra 1941 v bode a) spresnené: „*odsúdení civilnými alebo vojenskými súdmi pre zločiny k nepodmiennečnému trestu na slobode vo výmere 1 roku a vyššie, alebo k trestu presahujúcemu dobu 3 mesiacov, ak bola zároveň vyslovená strata občianskych práv, práva volebného...*“²⁸

Nariadenie o zaradení „trestancov“ do Pracovného zboru spôsobilo, že značná časť obyvateľov Slovenska začala považovať prezenčnú pracovnú službu za „trestnú“ a jeho príslušníkov „árijcov“, ktorí tam boli z dôvodu zníženej zdravotnej klasifikácie, považovali za „zločincov“. Už samotná skutočnosť, že boli v jednom pluku s „občanmi druhej kategórie,“ so Židmi a Rómami, ich v očiach verejnosti výrazne dehonestovala. Zaradenie „trestancov“ do Pracovného zboru však znásobilo pocit pohŕdania

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho

a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

zo strany verejnosti. Dokonca v samotnej slovenskej armáde sa akosi automaticky vytvoril antagonizmus a pocit nadradenosti vojakov vojenskej prezenčnej služby nielen voči brancom prezenčnej pracovnej služby, ale vyskytli sa viaceré prípady, keď príslušníci ostatných zložiek slovenskej armády nerešpektovali hodnosti príslušníkov Pracovného zboru.²⁹ Aj na tieto incidenty reagoval minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš v rozhlasovom prejave v predvečer 2. výročia slovenskej samostatnosti: „*Vojakova služba je čestná. Ale aj služba pracovníkova je rovnako čestná a nesmie tu byť rozdielov, závidí a pohrdania, bo obe služby sa nelíšia v podstate, v cti, ale len v povahe, v spôsoboch ich konania. Pracovník je nie menejcenný. Práca za národ a štát sa práve tak hodnotí ako vojenčina. Vojenčina má prednosť len vo zvýšených povinnostiach v poli, keď bojom sa vystavuje vojak pomerne väčšiemu nebezpečeniu, ako pracovník pri práci. Ale aj práca si vyžaduje často obete aj na životoch a hrdina práce je práve tak hrdinom, ako hrdina na bitevnom poli. A preto nech je každý hrdý na svoje poslanie, na svoj údel v konaní národných povinností.*“³⁰ Preto sa nemožno čudovať, že príslušníci Pracovného zboru sa za svoju uniformu hanbili a neraz sa pre ňu stali terčom urážok zo strany ostatných príslušníkov armády. Ako príklad môžeme uviesť, že dňa 22. septembra 1943 mužstvo III. pracovného práporu z Trnavy v počte 54 odmietlo prevziať predpísanú rovnošatu Pracovného zboru. Tento „pokús o vzburu“ sa skončil trestnými oznámeniami na dotknutých príslušníkov mužstva.³¹ Rovnako vojenský gážiisti premiestnení k Pracovnému zboru odmietali nosiť predpísané zelené výložky.³²

Minister národnej obrany to v mnohých príhovoroch k pracovníkom zľahčoval, ale samotná skutočnosť, že o tejto veci musel často hovoriť sám minister, naznačuje, že išlo o vážny problém: „*A čo treba nanaľujúť zdôrazniť, nikdy sa nehanbite za svoju uniformu. ... Nie na kvalite šiat, ale na ich vyčistení a ustrojení vidieť cenu a hodnotu dotýčnej osobnosti... Každý člen brannej moci musí vedieť, že na vojenčine neplatí vkus a záujem jednotlivca, ale treba sa podriaďiť predpisu, ktorý obyčajne nariaďuje pre celok a to vždy najsprávnejšie.*“³³

Proklamačné vyjadrenia o rovnosti však narážali na tvrdú realitu v tom, že pre viaceré armádne špičky neboli príslušníci Pracovného zboru rovnocenní s ostatnými vojakmi. Svedčí o tom aj rozkaz náčelníka štábu ministra národnej obrany pplk. gšt. Štefana Tatarka z 25. júna 1941: „*Pracovníci pracovného sboru nesmú pre nástup a pochod spoločne byť zaradení do jednotiek vojska. Výnimka je iba u bubeníkov príslušníkov prac. sboru, ktorí sú natrvalo ponechaní u vojska, títo však nosia rovnošatu príslušnej armádnej jednotky.*“³⁴

Toto rozdielne postavenie prispievalo k tomu, že vojenský gážiisti nevideli v službe v Pracovnom zbore svoju budúcnosť a chceli sa vrátiť k svojim pôvodným jednotkám. Viacerí dôstojníci sa o prevelenie snažili aj za pomoci intervencií politických predstaviteľov štátu priamo u ministra obrany. Množstvo žiadostí o prevelenie prinútilo vedenie armády o vydanie rozkazu zakazujúceho takéto konanie: „*Kto sa obráti vo*

*jenskej veci na iné než vojenské ustanovizne, alebo používa tieto na sprostredkovanie jeho osobnej záležitosti, nevyhovie sa mu a bude ešte potrestaný.*³⁵

Pri pridelovaní príslušníkov Pracovného zboru jednotlivým zložkám ministerstva národnej obrany sa však vyskytovali prípady zneužívania príslušníkov Pracovného zboru na iné práce, než boli pôvodne pridelení. Toto zneužívanie sa rozmohlo do takej miery, že musel v januári 1942 zasiahnuť priamo správca Pracovného zboru pplk. Ladislav Bodický: *„Zistil som, že mnohí dôstojníci MNO a dôstojníci ostatných útvarov posádky zneužívajú pridelených pracovníkov pisárov a poslíčkov v domácnostiach na rôzne nečestné práce chlapa. Pracovníci robia slúžky slúžkam, drhnú dlážky, vynášajú nočníky, pestujú deti, chodia s deťmi na prechádzky atď. čo sa prieči dôstojnosti pracovníka ako príslušníka brannej moci. Dôstojníkom MNO a dôstojníkom ostatných útvarov posádky, okrem dôstojníkov pracovného sboru, nebol, ani jediný pracovník pridelený ako sluha, lebo je to neprípustné podľa VV č. 1, čl. 2 – 1941. (V dokumente je omylom uvedený čl. 2. Uvedenú problematiku riešil čl. 3 – poznámka P. K.).*³⁶ Na základe jeho rozkazu bolo príslušníkom Pracovného zboru zakázané vykonávať podobné služby *„ponižujúce česť a dôstojnosť chlapa“*.

Príslušníci VI. robotného práporu museli okrem nedôstojného ubytovania čeliť veľakrát aj svojvôli svojich nadriadených. Tí sa k nim chovali tvrdo, odmerane, ba dokonca zneužívali svoje postavenie aj na vlastné obohatenie na úkor bezmocných Židov a Rómov. Jeden z príslušníkov VI. robotného práporu Tibor Pivko na to po rokoch spomína: *„V Sabinove som absolvoval poradový výcvik so zostreným šikanom zo strany predákov a dozorcov, ktorým často pôsobilo sadistické potešenie demonštrovať svoju nenávisť voči nám. V tej nenávisti bola najmä závisť neúspešných a nevzdelaných voči našej rote s prevahou maturantov a vysokoškôľakov. Aj najnižšie šarže vychutnávali svoju neobmedzenú moc nad nami, ktorí sme nikdy nemohli takúto hodnosť dosiahnuť.*³⁷ V apríli 1941 zasa hospodár Východnej pracovnej skupiny pri kontrole zistil, že rtk. Sabó, správca jednej z rôt, udeľoval Židom priepustky a dovolenky len za poplatok.³⁸

Prirodzene, medzi dôstojníkmi Pracovného zboru boli aj kvalitní demokraticky zmýšľajúci dôstojníci. Viacerí boli profesijne i konfesijne blízki slovenským dôstojníkom československej zahraničnej armády.³⁹ Slúži ku cti značnej časti dôstojníkov a rotmajstrov Pracovného zboru, že aj napriek príkazom, zaobchádzali so Židmi a Rómami ako s ľudskými bytosťami aj napriek riziku, že tým mohli ohroziť minimálne svoju ďalšiu vojenskú kariéru.

Začiatkom roka 1944 prichádzalo k postupnému pomalému rozpadu organizačnej štruktúry Pracovného zboru. Prejavovalo sa to v zhoršenej morálke dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru. Bolo totiž známym faktom, ktoré možno zdokumentovať na základe rozkazov, že v Pracovnom zbore sa často vyskytovalo opilstvo, prípadne rozkrádanie materiálu, nástrojov na stavbách, „šmelina“ atď. Demoralizáciu stupňovala zmena situácie na bojiiskách druhej svetovej vojny. Ministerstvo národnej obrany Niekteré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

sa situáciu pokúsilo riešiť personálnymi čistkami. Vo februári 1944 prepustilo do civilu viacero dôstojníkov a poddôstojníkov Pracovného zboru.⁴⁰ Medzi prepustenými boli aj viacerí vojenský gážisti, u ktorých sa vyskytli disciplinárne priestupky, či už opilstvo alebo rôzne mravné, prípadne iné služobné prehrešky.

Demoralizácia však nebola len u dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru. Čím ďalej viac sa dostávali na povrch hlásenia o opilstve, samovoľnom vzdalovaní sa od útvarov, a rôznych neprístojnostiach na verejnosti aj u vojakov prezenčnej pracovnej služby.⁴¹ Aj napriek snahe velenia o nápravu tvrdými trestami pre previnilcov, situácia spela k rozpadu Pracovného zboru zvnútra. O zlej situácii svedčí aj hlásenie mjr. Jozefa Dobrovodského, ktorý sa 30. novembra 1943 stal veliteľom VI. pracovného práporu: „*Pri mojom príchode k prac. práporu som zistil, že prápor nemal organizované roty a jediným administratívnym a kázeňským veliteľom bol veliteľ práporu. Na môj dotaz prečo neboly organizované roty mi bývalý veliteľ odpovedal, že pre tak malý počet mužstva (420) to vraj nestojí za to organizovať roty. Kázeň a disciplína sú na najnižšom možnom stupni, mužstva je navyknuté opúšťať tábor aj v dobe denného zamestnania. V záujme služby a dobrého mena prosím, aby sústredenie mužstva trestaného ťažkými trestami (časť trestaneckej roty), bolo čím prv zrušené, lebo sústredením uvedeného mužstva bola utvorená organizovaná banda, ktorá usporiada zlodejské výpady od okolitých dedín a vykráda ubykácie a sklady v samom tábore. Není možné sa spolaľnúť ani na stráž, ktorá je väčšinou tiež pod vplyvom uvedených trestancov. Taktiež sústredenie cigánov v Černom, kde je neďaleko ubykácii civilný cigánsky tábor, veľmi zaťažuje kontrolné orgány, keďže je takrečeno nemožné zabrániť, aby cigáni z pracovísk alebo z tábora neodchádzali do civilného tábora, ktorý je semenišťom zlodejov a prechovávačov.*“⁴²

Demoralizáciu stupňovala zmena situácie na bojiskách druhej svetovej vojny. Čoraz viac vzrastali protifašistické prejavy, otvorenejšie sa kritizovala oficiálna politika predstaviteľov ministerstva národnej obrany, velenia slovenskej armády, vlády a ľudáckeho režimu. Na túto situáciu reagoval veliteľ pplk. Kručko, ktorý v doplnku k dôvernému rozkazu Veliteľstva pracovného zboru č. 6 z. 1. februára 1944 uvádzal: „*Zistil som, že v poslednom čase sa medzi mužstvom Prac. sboru NO šíri opilstvo a politizovanie, hoci sa na tieto nešváry neustále upozorňuje. Veliteľom jednotiek nariadujem, aby pri každej príležitosti poučovali mužstvo v tom smere, že za tieto neprístojnosti a priestupky na každého zisteného jednotlivca musí byť podané trestné oznámenie. Tieto sankcie platia i pre priestupok kritizovania vyšších a predstavených, na čo mužstvo tiež dôrazne upozornite. Toto nariadenia poznamenajte si medzi trvale platné nariadenia a čítajte ho mužstvu mesačne.*“⁴³

V decembri 1944 sa udiala významná organizačná zmena, ktorá sa stala predzvesťou zániku Pracovného zboru. Na báze pionierskych stavebných jednotiek a útvarov, ktoré sa vytvárali v rámci Pracovného zboru, vznikol Technický zbor,

ktorého veliteľom sa 1. januára 1945 stal plk. gšt. Štefan Tatarko.⁴⁴ Následne boli dňom 20. januára 1945 stavebné pionierske roty 11 až 30 a 32 vyňaté spod právomoci Pracovného zboru a boli podriadené Technickému zboru.⁴⁵ Preradenie samostatných pionierskych jednotiek a útvarov pod Technický zbor možno považovať za faktický zánik Pracovného zboru. De iure síce ešte Pracovný zbor v organizácii slovenskej armády zostal a jeho hlavným poslaním zostalo zabezpečovanie nasadzovania civilného obyvateľstva na výstavbu obranných zariadení pre nemeckú armádu, ale reálne už túto činnosť nevykonával.

Samotný vznik Pracovného zboru v januári 1941 bol dôsledkom snahy velenia armády o zefektívnenie pracovnej služby. Zároveň bolo cieľom aj zvýšiť postavenie Pracovného zboru na rovnocennú organizačnú úroveň s ostatnými útvarmi slovenskej armády. Ako sa však ukázalo, celý proces vzniku Pracovného zboru bol nepripravený a „šitý horúcou ihlou“. Prejavilo sa to hneď od začiatku jeho existencie. Bola síce vytvorená základná organizačná štruktúra, ale vzhľadom na to, že Pracovný zbor nemal vytvorené vhodné personálne a finančné predpoklady, reálne nebol schopný začať plnohodnotne svoju činnosť. Riešenie spočívalo v tom, že boli k Pracovnému zboru premiestňovaní dôstojníci a poddôstojníci z iných útvarov, ktorí boli z rôznych stavovských skupín vojska. Tu však nastal problém, pretože velitelia útvarov zo svojich počtov väčšinou vyčlenili problémových dôstojníkov a rotmajstrov. Rovnaký problém bol aj v otázke materiálno-finančného zabezpečenia. Po faktickom odlúčení Pracovného zboru od armády, musel ako samostatná zložka všetok svoj výstroj, odev, intendančný materiál, ktorý prevzal od armády, zaplatiť.

Skladba dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru bola Achillovou päťou Pracovného zboru po celý čas jeho existencie. Hoci služba v Pracovnom zbore bola de iure rovnocenná so službou u zložiek zbraní, realita bola iná. Neustále sťahovanie vojenských gážistov a tým sťažená možnosť mať po svojom boku svoje rodiny, znížený spoločenský status a mizivá šanca na ďalšiu kariéru v armáde urobila so služby v Pracovnom zbore veľmi neatraktívnu záležitosť. Služba v Pracovnom zbore sa až na pár výnimiek stala poslednou možnosťou pre gážistov, ktorí z disciplinárnych alebo iných dôvodov boli pri svojich útvaroch zbraní nepotrební a ich jedinou možnosťou, ako zostať slúžiť v armáde, bola služba v Pracovnom zbore. Hoci prípady opilstva boli bežnou záležitosťou aj u ostatných jednotiek armády, u dôstojníkov a poddôstojníkov Pracovného zboru ich, žiaľ, častejšie a armádne i politické špičky a rovnako verejnosť vnímala výrazne horšie ako u dôstojníkov zbraní. Takéto prípady boli medvedou službou pre Pracovný zbor, pretože ničili obrovskú snahu velenia zboru a aj slovenskej armády o vybudovanie dobrého mena Pracovného zboru v očiach verejnosti a znegovalo to obrovské množstvo práce, ktoré príslušníci Pracovného zboru pre armádu, ale aj pre celého hospodárstva krajiny vykonali.

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

- 1 Zabezpečenie jednotnej organizačnej štruktúry prezenčnej pracovnej služby priniesla nová organizačná štruktúra slovenskej armády z októbra 1940. V zmysle uvedenej organizačnej štruktúry slovenskej armády bol dňom 15. januára 1941 vytvorený Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany, ktorý sa „rozprestieral na celé územie Slovenska“ a prostredníctvom náčelníka štábu podliehal priamo ministrovi národnej obrany. Na čele Pracovného zboru stál správca Pracovného zboru s právomocou veliteľa divízie. Organizačne sa Pracovný zbor delil na dve skupiny: Západnú pracovnú skupinu a na Východnú pracovnú skupinu. Pod správu Západnej pracovnej skupiny podliehali posádky Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bratislava, Brezno, Hlohovec, Krupina, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Pezinok, Piešťany, Sereď, Trenčín, Trnava, Topoľčany, Turčiansky sv. Martin, Žilina, Zvolen, Dolný Kubín, Ružomberok. Pod správu Východnej pracovnej skupiny podliehali posádky Bardejov, Humenné, Kežmarok, Levoča, Liptovský sv. Mikuláš, Michalovce, Poprad, Prešov, Sabinov, Spišská Nová Ves, Trebišov. Západná pracovná skupina bola zložená z troch pracovných práporov, ktorých príslušníci boli výlučne „árijskeho“ pôvodu. Východná pracovná skupina bola zložená z dvoch „árijských“ práporov a z jedného VI. práporu Rómov a Židov. Na čele pracovných práporov bol správca pracovného práporu, ktorý mal právomoc veliteľa práporu. Bližšie pozri KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939-1945*. Bratislava 2014.
- 2 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, škatuľa (ďalej šk.) 1, inv. č. 1, č. j. 86 201.
- 3 Jozef Kručko sa narodil 31. augusta 1895 v Spišskej Novej Vsi. V rodnej Spišskej Novej Vsi vychodil ľudovú školu, ako aj štátne reálne gymnázium (1907–1914). Následne bol predvedený na vykonanie prezenčnej služby, pričom absolvoval školu jednoročných dobrovoľníkov (1914 – 1915). V apríli 1915 bol odvelený na ruský front, kde bol v marci 1916 ťažko ranený. Takmer jeden a pol roka bol následne na rekonvalescencii, počas ktorej bol v auguste 1916 povýšený na poručíka v zálohe. V priebehu roka 1918 stihol bojovať ešte na talianskom fronte, kde zastával post veliteľa čaty. Po vojne bol demobilizovaný a začiatkom 20. rokov absolvoval Vysokú školu technickú v Brne (odbor architektúra – staviteľstvo), po ktorej mu bol udelený titul inžiniera. Následne v období predmníchovskej republiky pracoval 8 rokov ako samostatný staviteľ, 6 rokov ako súdny prísažný znalec a 5 rokov ako profesor na rôznych učňovských školách a priemyselnej škole. Absolvoval niekoľko kurzov pre záložných dôstojníkov, pričom v januári 1933 dosiahol hodnosť kpt. v zálohe. V auguste 1939 bol prijatý za dôstojníka z povolania, pričom hodnosť kpt. mu bola transformovaná na stot. v stavovskej skupine stavebníctva. K rovnakému dátumu bol ustanovený za riaditeľa stavebníctva na Veliteľstve 3. divízie v Prešove a k 1. januáru 1940 povýšený na mjr. stav. V marci 1940 bol premiestnený na Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky do Bratislavy, kde na veliteľstve stavebníctva bol ustanovený za prednostu tzv. udržiavacej skupiny. Bol poverený úlohou organizovať Pracovný zbor Ministerstva národnej obrany, pričom od apríla 1940 pôsobil aj ako jeho veliteľ. Bol hlavným organizátorom slovenskej pracovnej služby. K 1. januáru 1942 bol povýšený na pplk. stav. a od augusta 1942 pôsobil ako prednosta Technického úradu Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany, pričom v apríli 1944 bol preložený do skupiny dôstojníkov Stavebnej správy PSb, 15. augusta 1944 ustanovený za vel. PSb MNO. Po vojne do čs. brannej moci prijatý nebol a v septembri 1948 bol degradovaný na vojaka. Bližšie pozri CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava 2013. s. 138-139.

- 4 Pplk. PSb. Kručko vo svojom životopise spomína: „V roku 1940 mi gen. Čatloš pridelil pplk. gšt. Borského s týmto nákazom. Aby židovského pôvodu dôstojník vynikajúcich schopností nebol na očiach Nemcom a iným činiteľom, pridelujem ho k Pracovnému sboru a Vy ho schovane zamestnajte s patričnou úctou a ohľaduplnosťou.“ VHA Bratislava, f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971, šk. 5, Spomienkový životopis Ing. Jozefa Kručka, s. 5. Ani služba v Pracovnom zbore však nezabránila tomu, aby bol pplk. gšt. František Borský (pôvodným menom Žigmund Berger) dňom 10. apríla 1942 prepustený z brannej moci aj napriek intervenciám od ministra národnej obrany a aj od gen. Pulanicha. Ako zámienuku na prepustenie použili jeho osobnú intervenciu v prospech jeho švagriny Anny Rotterovej, ktorá ako Židovka bola umiestnená v židovskom tábore na Patrónke. Bližšie pozri VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 198, inv. č. 249, č. j. 13 ⁵/₂ až 13 ⁵/₂ 5.
- 5 Toto bol jeden z veľmi problémových dôstojníkov. Na jeho osobu sa vyskytlo niekoľko hlásení o neprístojnom chovaní sa na verejnosti. Bližšie pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 62, inv. č. 50, č. j. 250 147.
- 6 Rozkaz MNO – Správa pracovného sboru č. 1 z 8. januára 1941, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.
- 7 Rozkaz MNO - Správa pracovného sboru č. 9, čl. I., VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.
- 8 Správca Pracovného zboru po zoznámení sa so stavom, zistil, že počet dôstojníkov a poddôstojníkov postačuje len na obsadenie najzákladnejších funkcií. Preto bolo jeho prvoradou úlohou vyškoliť čo najskôr potrebný počet poddôstojníkov. Už vo februári 1941 mal Pracovný zbor 120 pracovníkov – absolventov inštruktorského kurzu. Bližšie pozri BORSKÝ, F. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942, s. 9.
- 9 Pojem vojenský gážista označoval vojaka z povolania.
- 10 VHA Bratislava, f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971, šk. 4, prípadne VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 177.
- 11 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 84, inv. č. 79, č. j. 380 177.
- 12 Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 3, čl. 4 z 22. januára 1943, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.
- 13 Rotmajstri sa dokonca vo februári 1941 obrátili na ministra obrany s tým, že ho požiadali, aby mohli naďalej nosiť svoje pôvodné hodnostné označenie. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 62, inv. č. 50, č. j. 250 122.
- 14 Odoslanie rotmajstrov bolo nasledovné: peší pluk 1 k III. pracovnému práporu do Zohora pri Malackách, peší pluk 2 k I. pracovnému práporu do Nitry, peší pluk 3 k IV. pracovnému v Podolínci, peší pluk 4 k II. pracovnému práporu do Turčianskeho sv. Martina, peší pluk 5 k V. pracovnému práporu do Sabinova a peší pluk 6 k VI. pracovnému práporu do Čemerného. VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy dôverné, šk. 127, inv. č. 160, č. j. 41 ³/₂ 22.
- 15 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 64, inv. č. 58, č. j. 360 210.
- 16 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 251 381.
- 17 Ten bol súčasťou od 15. septembra 1941 vymenovaný za styčného dôstojníka Ministerstva národnej obrany Slovenskej republiky pri Ministerstve vnútra Slovenskej republiky a Hlavnom veliteľstve Hlinkovej gardy pre veci brannej výchovy a Pracovného zboru. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 61, inv. č. 49, č. j. 251 047.

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

- 18 Ladislav Bodický sa narodil 4. januára 1895 v obci Štrba-Hrádok, okr. Poprad. V septembri 1914 sa ako vojak prezentoval v 71. pešom pluku vo Viedni. V marci 1915 odvelený na ruský front. Od apríla 1915 v ruskom zajatí. 27. augusta 1917 v Borispole dobrovoľne vstúpil do čs. vojska na Rusi. 29. augusta bol zaradený do 12. roty 7. čs. strel. pl. „*Tatranského*“. Zúčastnil sa bojov proti ruským bolševikom na Sibíri. Od marca do októbra 1918 zastával funkciu veliteľa Družiny. Po návrate do ČSR pokračoval vo voj. službe. V novembri 1920 npor. B. ustanovili za vel. 2. roty p.pl. 12 v Parkani (dnes Štúrovo). V októbri 1921 bol už ako kpt. pech. (1.januára 1921) premiestnený do p. pl. 9 „*Karla Havlíčka Borovského*“ v Moste. V apríli 1925 bol premiestnený do p. pl. 23 „*Amerických Slovákov*“ v Trnave, s určením za vel. 6. roty. Od júla 1925 do septembra 1928 slúžil v rámci p. pl. 23 v posádke Bratislava vo funkciách: veliteľ 3. roty, pomocnej roty a osvetový dôstojník. Od júla 1927 zaradený do služobnej kategórie dôstojníkov absolventov Vojenskej akadémie. Od septembra 1928 do marca 1939 bol príslušníkom p. pl. 39 „*Výzvedný generála Grazianiho*“, Po vzniku Slovenského štátu pokračoval vo vojenskej službe. V marci 1939, počas bojov v „*Malej vojne*“, velil. obranného úseku „*Michalovce*“. 27. apríla 1939 bol premiestnený do p. pl. 4 v Bratislave, s určením za veliteľa pluku. 17. mája 1939 bol povýšený na pplk. pech. V septembri 1939, počas ťaženia proti Poľsku, velil p. pl. 4. Od októbra 1939 bol pridelený Inšpektorátu SBM pre otázky materiálne a kontrolné. Od októbra 1940 bol ustanovený za prednostu Všeobecného vojenského úradu. Od septembra 1941 správca PSb NO a súčasne premiestnený do západnej pracovnej skupiny. 1. januára 1942 povýšený na plk. pech. Od októbra 1943 do júla 1944 vel. 2. tech. brigády v Taliansku. Od augusta 1944 vel. VDO 2 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Hoci sa B. nepodieľal na prípravách Povstania, po jeho vypuknutí bol veliteľom Obrannej oblasti 2 v 1. ČSA na Slovensku, ktorej jednotky mali brániť a udržať priestory Oravy, horného a dolného Liptova a priestor horného Spiša. V tejto funkcii však úplne zlyhal. 6. septembra z funkcie odvolaný a 8. septembra 1944 vzatý do vyšetrovacej väzby a zbavený vojenskej hodnosti. Po prepustení z väzby sa hlásil na Veliteľstve 1. ČSA, kde mu bola vrátená dôstojnícka hodnosť. Po potlačení SNP sa zúčastnil partizánskych bojov v horách so skupinou mjr. Čipku v rámci 1. čs. partizánskej brigády „*J. V. Stalina*“ a neskôr 3. part. pluku. Od decembra 1944 sa ukrýval v horách pri Banskej Bystrici. 30. januára 1945 ho slovenský vojenský súd v neprítomnosti odsúdil na trest smrti. V apríli 1945, po prechode frontu, sa hlásil do čs. armády. 14. apríla prezentovaný a ustanovený za veliteľa strelnice a vojenských objektov v Kamenici nad Cirochou. Od 2. októbra 1945 do 30. augusta 1947 velil p. pl. 26 v Jelšave. 31. augusta 1947 bol premiestnený na posádkové veliteľstvo v Košiciach ako PV. Po februári 1948 bol prenasledovaný. 31. júla 1949 bol zbavený vojenskej činnnej služby. 1. augusta prepustený z armády. V novembri 1950 mu odňali vojenskú hodnosť plk. pech. a degradovali na voj. v zál. Od 15. februára 1951 s predurčením k PTP 54. V máji 1953 mu odobrali dôchodok. Od októbra 1949 do augusta 1950 bol zamestnancom Slovenského výboru Československého Červeného kríža v Bratislave, od januára 1951 do januára 1953 pracoval ako úradník v n. p. Košické mliekarnie a následne do októbra 1953 v n. p. Východoslovenské mlyny. V októbri 1953 bol vystáňovaný z Košíc do Levoče. Blížšie pozri CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava 2013, s. 25.
- 19 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 61, inv. č. 49, č. j. 251 056.
- 20 Podľa rozkazu z 11. septembra 1941 sa pôvodne mal stať veliteľom Pracovného zboru pplk. pech. Michal Širica, ktorý nakoniec zostal zástupcom veliteľa Veliteľstva divíznej oblasti 1

- v Trenčíne a vo februári 1942 odišiel na východný front ako veliteľ motorizovaného pešieho pluku 21 „David“, ktorý bol súčasťou Rýchlej divízie. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 61, inv. č. 49, č. j. 251 047.
- 21 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 64, inv. č. 58, č. j. 360 210.
 - 22 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 23, č. j. 240 391.
 - 23 V tom čase bola zriadená aj poddôstojnícka škola v Lešti, aby mohol Pracovný zbor disponovať aspoň základným počtom poddôstojníkov. VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 46, č. j. 250 089.
 - 24 VHA Bratislava, f. MNO SR, fondové oddelenie spisy spravodajské „53“, šk. 43, zložka 82/2-117. Dôverný vecný vestník MNO č. 2 zo dňa 1. júna 1943. Zároveň prišlo ešte k jednej zmene v platnej organizácii Pracovného zboru. Podľa dovedy platnej organizácie sa pri Pracovnom zbore pracovná rota považovala za stotinu v takom zmysle ako pri pechote. Na rozdiel od pechoty, kde bol veliteľom roty dôstojník s určitým aparátom dôstojníkov a rotmajstrov, v Pracovnom zbore bol správcom pracovnej roty iba rotmajster, ktorý pri nedostatku vojenských gážiztov nemal často ani zástupcu. Bolo preto logické, že nemohol vykonávať všetky úlohy, ktoré mala armádna stotina vykonávať. Z tohto dôvodu bol s účinnosťou od 1. februára 1942 za kmeňovú stotinu namiesto pracovnej roty určený pracovný prápor.
 - 25 Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 22, čl. 5 z 28. mája 1943, VHA Bratislava, f. PZNO
 - 26 VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy obyčajné, šk. 76, inv. č. 83, č. j. 41 $\frac{3}{4}$ 2.
 - 27 Len za máj 1941 bolo do tejto roty priradených 160 brancov. Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 59, inv. č. 45, č. j. 250 536.
 - 28 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 23, inv. č. 13, č. j. 237 711.
 - 29 Pozri VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 131, inv. č. 136, č. j. 421 641.
 - 30 ČATLOŠ, Ferdinand. Rozhlasový prejav ministra k vojakom. In *Slovenské vojsko*, roč. II, 1941, č. 7, s. 109.
 - 31 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 502 059.
 - 32 Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 39, čl. 1 z 15. októbra 1943, VHA Bratislava, f. PZNO
 - 33 VHA Bratislava, f. Kabinet ministra, šk. 5.
 - 34 VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, fondové oddelenie spisy obyčajné, šk. 76, inv. č. 83, č. j. 41 $\frac{3}{6}$.
 - 35 Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 3, čl. 5 z 22. januára 1943, VHA Bratislava, f. PZNO.
 - 36 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 90, inv. č. 97, č. j. 380 101.
 - 37 PIVKO, Tibor. Namiesto žltej hviezdy tmavomodré oblečenie. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 38-39.
 - 38 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 62, inv. č. 51, č. j. 250 320, prípadne šk. 62, inv. č. 50, č. j. 250 358.
 - 39 Na správe pracovného zboru z vlastnej iniciatívy pomáhal príslušníkom VI. robotného práporu mjr. Ševčík. MUDr. Alexander Pelach, ktorý prišiel asi najčastejšie do styku s dôstojníkmi na ministerstve národnej obrany potvrdzuje, že dôstojníci Kručko, Topolský, Hasenberg sa správali k príslušníkom VI. robotnému práporu korektne. Velitelia oboch pracovných skupín pplk. Emil Kriviš a mjr. Aurel Ruman prejavovali nepokryte svoj odmietavý postoj k raso-

Niektoré aspekty budovania dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru Pracovného zboru národnej obrany

vej diskriminácii. Celkom výnimočný bol veliteľ Vojenského výcvikového tábora v Kamenici nad Cirochou plk. Anton Adamica. Ako vo svojich spomienkach uvádzajú František Zeman a Hugo Kubovič, ignoroval rozkazy diskriminujúce Židov, ponechal im zelené uniformy, zaobchádzal s nimi ako s vojakmi, posielal ich aj so zbraňami do strážnej služby. Bližšie pozri ZAJAC, Ladislav. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 143-144.

- 40 Dôverný rozkaz Pracovného sboru národnej obrany č. 2, čl. 1 zo 14. januára 1944, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.
- 41 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 147, inv. č. 151, č. j. 420 623.
- 42 VHA Bratislava, f. PZNO 1940-1945, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 502 913.
- 43 Dôverný rozkaz Veliteľstva pracovného zboru č. 6, čl. 2 zo 11. februára 1945, VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.
- 44 HLAVIENKA, Lubomír – JIRÁSEK, Zdeněk. Pracovní útvary Slovenské armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konce roku 1944. In *Acta historica Neosoliensia 14/2011*, 2011, č. 14, s. 120.
- 45 Dôverný rozkaz Veliteľstva Pracovného sboru národnej obrany č. 3 z 20. januára 1945, čl. 34. VHA Bratislava, f. PZNO 1940 – 1945, šk. 148.

Výchova a vzdelávanie židovských detí v pracovných táboroch

KATARÍNA MEŠKOVÁ HRADSKÁ

Otázku výchovy a vzdelávania detí židovského pôvodu v kontexte konečného riešenia židovskej otázky nemožno riešiť iba z hľadiska všeobecných dejín. Táto problematika si vyžaduje uplatnenie ďalších vedných odborov, predovšetkým psychológie a v neposlednom rade aj filozofie, ktorá hľadá odpovede na otázky bytia a existencie človeka v prostredí ľudským umom nepochopiteľnom, neprijateľnom a v konečnom dôsledku aj odmietavom.

Po prijatí protižidovských nariadení v roku 1940 na Slovensku vznikla masa spauperizovaných Židov, ktorí sa pre spoločnosť stali veľkou sociálnou príťažou. Jediná, a pre Židov povinná židovská organizácia Ústredňa židov¹ sa tento problém usilovala riešiť vytváraním preškoľovacích stredísk, v ktorých sa mali adepti prekvalifikovať na remeselnícke či poľnohospodárske zamestnanie na Slovensku alebo v štátoch, do ktorých sa chceli vysťahovať. Následnou radikalizáciou riešenia židovskej otázky, prijatím protižidovských nariadení a zákonov vrátane arizácie židovského majetku sa počet spauperizovaných Židov ešte viac rozrástol, čím sa prehĺbil už aj tak dosť výrazný sociálny problém. Ústredňa Židov prevzala na seba starostlivosť o Židov, ktorí boli vyradení z hospodárskeho života a zostali bez finančných prostriedkov zabezpečujúcich im aspoň základné životné potreby. Prijatím tzv. Židovského kódexu (9. september 1940) začal štát riešiť pracovnú povinnosť Židov. Na Slovensku postupne vznikali pracovné strediská a pracovné útvary, ktoré boli určené pre Židov vyradených z hospodárskeho života. Po prijatí vládneho nariadenia č. 153 zo 4. júla 1940 o pracovnej povinnosti Židov vláda rozhodla, že Židia vo veku 18 až 60 rokov musia vykonávať práce, a to na miestach, ktoré im určil Ústredný úrad práce. Neuposlušnosť príkazu nastúpiť do práce sa trestalo vysokou peňažnou pokutou alebo odňatím slobody až na 30 dní.

V tomto období sa vláda zaoberala vytvorením pracovných táborov. Jedným z návrhov predsedu vlády Vojtecha Tuku z konca augusta 1940 bolo, aby na Slovensku vzniklo samostatné geto, v ktorom by žilo približne 10 000 Židov a ktorého chod by financovali samotní Židia. Obývať ho mali tí, ktorým bolo odňaté živnostenské

oprávnenie, alebo boli prepustení zo služieb a zostali bez práce. O rok neskôr minister vnútra A. Mach už vyberal vhodné priestory, kde sa mali vybudovať židovské pracovné tábory. Išlo o Nováky a Sereď s objektmi, ktoré spadali pod Ministerstvo národnej obrany a mali byť určené na vybudovanie pracovných táborov, a kúpeľné mesto Vyhne, kde bol tábor zriadený ešte v roku 1940.² S budovaním táborov v Sereďi sa začalo 18. septembra 1941, a v Novákoch zhruba o mesiac neskôr. Vláda, rokujúc o židovských pracovných táboroch koncom októbra 1941, rozhodla o „úbrade udržiavacích trov spojených so židovskými koncentračnými tábormi a zaujala stanovisko, že na tento cieľ sa majú použiť výnos z pracovných povolení Židov, výnos z pracovných táborov Židov a ich práce, výnos z dielni, polovica výnosu židovského domového majetku, splátky arizátorov a úrokový zisk z odpredaných a vyplatených židovských poľnohospodárskych nehnuteľností.“³ Nemalou mierou na získavanie financií na prevádzku táborov sa v neskoršom období podieľala aj židovská aktivistka Gizi Fleischmannová, vedúca predstaviteľka ilegálnej Pracovnej skupiny vytvorenej pri Ústredni Židov, ktorá pre tento cieľ nadviazala spojenie s medzinárodnými záchranými organizáciami.⁴

Školská politika a zakladanie židovských ľudových škôl

Ústredňa Židov hneď od svojho založenia (26. septembra 1940) aktívne vstúpila do procesu zriaďovania židovských ľudových škôl. Vychádzajúc zo svojho štatútu ujala sa povinnosti organizovať a kontrolovať židovské školstvo vrátane vypracovania školskej učebnej osnovy, ktorá by slúžila ako model a príklad aj pre ostatné židovské školy. Tieto povinnosti spadali pod kompetenciu 5. školského a kultúrneho odboru Ústredne Židov, ktorý viedol M. Eichner. Odbor sa členil na tri oddelenia: oddelenie kultúry (Z. Frommer), telesnej kultúry (J. Kriváček) a napokon oddelenie škôl (A. Porges). Podľa vyhlášky starostu Ústredne Židov, ktorá vymedzila práva a povinnosti tejto inštitúcie, možno jednoznačne definovať poslanie školského a kultúrneho odboru. Podľa nej odbor „*napomáha židovským náboženským obciam vybudovať a udržiavať židovské školstvo, za spoluúčasti židovských náboženských obcí vypracuje školskú učebnú osnovu a kontroluje jej plnenie (s výnimkou vyučovania náboženstva), ďalej má na starosti židovské kultúrne ustanovizne, vyvíja edičnú činnosť, usporadúva kurzy, prednášky, filmové, divadelné a hudobné predstavenia, organizuje židovských umelcov a napokon registruje a organizuje židovskú mládež s cieľom duševnej výchovy.*“⁵ Aj napriek nepriaznivej situácii sa tento plán čiastočne naplnil. Podarilo sa tiež vydať niekoľko kníh náboženského a kultúrno-osvetového charakteru a zorganizovať kurzy hebrejčiny pre asi 2 500 žiakov židovských škôl.

Jednou z úloh školského oddelenia bolo vypracovať súpis detí vo veku povinnej školskej dochádzky a zároveň urobiť súpis židovských učiteľov. Získané údaje umožnili vypracovať koncept finančného zabezpečenia, teda optimálny rozpočet, ktorý

však zostal viac-menej v podobe teoretického návrhu. Zodpovední funkcionári jednotlivých oddelení školského odboru totiž nemali veľa možností na realizáciu svojich zámerov. Priestor, v ktorom sa pohybovali, im neumožnil v plnej miere realizovať koncepciu zmeny výchovy židovských detí, a to pod dohľadom židovských náboženských obcí. Predstava o novom, kvalitnejšom modeli židovských ľudových škôl, ktorú funkcionári židovskej centrály presadzovali, v podstate nadviazala na zámery školskej politiky ešte z čias autonómie Slovenska. Konferencia, ktorú 22. januára 1939 organizovala Židovská ústredná úradovňa (predchodkyňa Ústredne Židov) za účasti stoviek delegátov zo všetkých národných židovských organizácií a väčšiny židovských náboženských obcí,⁶ sa o. i. uzniesla rozšíriť židovský vzdelávací systém založením židovských škôl v každej židovskej náboženskej obci, kde to počet školopovinných detí umožňoval. Konferencia zároveň vyzvala náboženské obce zhromažďovať všetky finančné i materiálne prostriedky na dosiahnutie tohto cieľa. V každej židovskej škole sa mala vyučovať hebrejčina. Vyučovanie malo smerovať k používaniu tohto jazyka a k prehĺbovaniu židovských dejín do takej miery, aby mládež mohla pochopiť základy duševného bohatstva svojich predkov. Reforma, o ktorú sa odborníci na školstvo usilovali, mala postihnúť nielen vyučovacie osnovy, ale aj premenu učiteľa z utláčaného pedagóga bez širších záujmov na suverénneho a nezávislého učiteľa, oslobodeného od nátlakov a schopného pútavo deklarovať učivo.⁷

Školy v pracovných táboroch

Keď Ústredňa Židov v októbri 1940 koncipovala svoj program v školskej politike (treba zdôrazniť, že to robila pod vplyvom svojho zriaďovateľa a kontrolóra, teda Ústredného hospodárskeho úradu), vo vnútri židovskej centrály sa o židovských pracovných táboroch a o školách v nich ešte ani nezačalo diskutovať. Až neskôr, na jeseň 1941, keď boli Židia vyradení z hospodárskeho života a pracovného procesu, a keď boli v zmysle § 22 nariadenia č. 198/1941 povolaní na prácu, tak ako im to prikazovalo Ministerstvo vnútra. Ústredňa Židov začala spolupracovať pri budovaní pracovných táborov aj s vládnym komisárom pre pracovné tábory Júliusom Pečúchom. Ten mal pod kontrolou aj Ústrednú kanceláriu židovských pracovných táborov na Slovensku, ktorá sa sformovala z niekdajšieho stavebného oddelenia židovskej centrály.

Krátko po tom, čo sa židovské pracovné tábory dobudovali, ich velitelia v zmysle vyhlášky Ministerstva vnútra zriaďovali v nich školy pre školopovinné deti príslušníkov tábora. Keď Prezídium Ministerstva vnútra vydalo začiatkom apríla 1942 vyhlášku o zriadení židovských pracovných táborov, Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) svojimi príjismi z 27. januára 1943 súhlasilo so zriadením týchto škôl a na žiadosť Ústredne Židov im priznalo tzv. právo verejnosti. Oficiálne tak potvrdilo právoplatnosť rozhodnutia o zriadení židovských škôl v táboroch po súhlase

vládneho komisára židovských pracovných táborov. ⁸ Vedúci 14.oddelenia ministerstva vnútra (tzv. protižidovského odd.) Anton Vašek krátko nato vydal smernice, v ktorých definoval poslanie táborových škôl vrátane vyučovacieho procesu a právneho postavenia učiteľov. Vzhľadom na skutočnosť, že židovské táborové ľudové školy spomínaný štatút práva verejnosti už používali, na židovské školy sa vzťahovali tie isté zákonné predpisy ako na ostatné verejné školy. Znamená to, že v táborových školách sa vyučovací proces musel pridržovať učebných osnov určených MŠaNO. Keďže táto učebná osnova pre táborové školy, ktoré mali byť podľa Vaška aj pracovnými školami, nebola dostačujúca, Vašek nariadil, aby Ústredňa Židov vypracovala, resp. doplnila učebné osnovy o ďalší prvok. V praxi to malo znamenať, že vyučovať sa malo dvojfázovo. Okrem základných vedomostí mali žiaci získať aj pracovné návyky. Vaškova smernica o židovských školách sa stotožnila s tými smernicami o vyučovacom procese, ktoré stanovili maximálne 28 vyučovacích hodín týždenne. Kontrolou nad vykonávaním pedagogického dozoru, ako aj nad priebehom vyučovania bol poverený školský a kultúrny odbor Ústredne Židov. Pracovníci tohto odboru sporadicky navštevovali pracovné tábory, aby sa na mieste presvedčili nielen o zdravotnom stave príslušníkov tábora vrátane detí, ale aj o spôsobe výučby a materiálnom vybavení školských tried. Židovská centrála bola totiž povinná zo svojho rozpočtu financovať vecné aj osobné náklady spojené s udržiavaním škôl, a tak kontroly boli samozrejmosťou. Hradenie vecných nákladov nepredstavovalo pre Ústredňu Židov veľké zaťaženie, pretože zariadenie a učebné pomôcky zaobstaral školský odbor od židovských náboženských obcí, ktorých školy zanikli vzhľadom na deportácie Židov do koncentračných táborov. Táborové školy neskôr získavali učebné pomôcky aj z iných židovských škôl z ostatných miest a regiónov. Žiadosti zástupcov židovskej centrály adresované riaditeľom židovských škôl však svedčia o tom, že školský odbor len s veľkou námahou získaval vybavenie a učebné pomôcky. Ústredňa viackrát apelovala na riaditeľov škôl a ich nadriadených, aby pochopili svoju morálnu povinnosť a židovským školám v pracovných táboroch pomohli s dobudovaním škôl.

Učitelia židovských škôl v táboroch boli riadnymi príslušníkmi toho-ktorého pracovného tábora a vzťahovali sa na nich tie isté disciplinárne, ako aj ostatné predpisy organizačného poriadku židovských pracovných táborov. Ministerstvo vnútra zároveň schválilo zoznam učiteľov, ktorí mali potrebnú kvalifikáciu pre vyučovanie na verejných školách a mohli pôsobiť aj v pracovných táboroch. Pre tábor v Seredi bol vymenovaný Koloman König, predtým učiteľ židovskej ľudovej školy v Piešťanoch, ktorý bol zároveň poverený správou táborovej školy. Ako učiteľka bola vymenovaná Jolana Schwarzová, niekdajšia učiteľka židovskej ľudovej školy v Seredi. V Novákoch vyučovali štyria učitelia: Šalamún Weiser, predtým učiteľ na židovskej ľudovej škole v Trenčíne, poverený bol aj správou školy (po emigrácii do Maďarska ho nahradil Alexander Bachnár), ďalej to bola Šarlota Weissová – učiteľka židovskej ľudovej školy

v Topolčanoch, Alica Rosenbaumová, ktorá učila v Trenčíne a Alžbeta Scharfsteinová, ktorá aj napriek tomu, že mala kvalifikáciu vyučovať na stredných školách, bola schválená aj pre tento typ školy. V pracovnom tábore vo Vyhniach pôsobil jeden učiteľ – Jozef Vogel. Všetci učitelia dostávali jednotnú odmenu – mesačný plat vo výške 750,- korún, ktorý ale musel byť odvádzaný do táborevej pokladnice a slúžil na zapatrienie učiteľa, resp. jeho rodinných príslušníkov. Okrem platu dostávali ešte denné vreckové 4 koruny ako ostatní príslušníci tábora. Snahy školského odboru dosiahnuť pre učiteľov určité výhody (napr. voľnejší pohyb mimo tábora) sa častokrát nestretali s porozumením komisára tábora. Naopak, v neprospech učiteľov sa viackrát menil ich plat. Pôvodne bol určený na 800,- korún mesačne, z čoho si učitelia museli zaplatiť 450,- korún za stravu. Vedenie Ústredne Židov toto bralo ako fakt, s ktorým sa muselo stotožniť.⁹

Počet detí umiestnených v školách závisel od toho, v akom časovom slede a počte prichádzali do táborov noví zaradenci. Čím viac detí prichádzalo do tábora spolu so svojimi rodičmi, tým viac učiteľov bolo k nim pridelených. Výročná správa Ministerstva vnútra o židovských pracovných táborech za rok 1943, ktorá podrobne rozpisuje organizáciu táborov, ich politický aj hospodársky účel, princípy táborevého podnikania, činnosť tzv. židovskej rady v táborech, avšak sucho konštatuje, že pre školo-povinné deti sú v tábore štátne ľudové školy, v ktorých sa vyučuje 6 hodín denne. Je to jediná komplexná správa o pracovných táborech, ktorá však pravdivo nezobrazuje každodennú realitu a v podstate situáciu v táborech prikrášliła.¹⁰

Počet detí a učiteľov- vychovávateľov

	Spolu		Školy		Opatrovne	
	Učiteľov	Deti	Učiteľov	Deti	Učiteľov	Deti
Nováky	6	182	4	128	2	54
Sereď	5	115	3	86	2	29
Vyhne	3	42	2	27	1	15

* In Výročná správa Ministerstva vnútra o židovských pracovných táborech za rok 1943: Zdroj: Múzeum SNP, Zb. VIII. Slovenská republika, S 152/81, kr. 8.

Z psychologického i ľudského hľadiska bol pobyt v pracovnom tábore pre deti výraznou záťažou, traumou, pôsobil negatívne na psychický i duševný vývoj dieťaťa. S táborevým prostredím sa deti veľmi zložito vyrovnávali. To, že boli vytrhnuté zo svojho domáceho prostredia, ktoré im poskytovalo ochranu i pocit bezpečia, zanechalo v nich celkom jednoznačne stopy a aj po rokoch sa neradi vracali k spomienkam na

čas strávený za bránami táborov. Mnohé deti nechápali, že pracovný tábor znamenal pre ich rodičov jediná možnú alternatívu záchranu pred deportáciami do koncentračných táborov. Tí starší dokázali situáciu posúdiť a snáď aj pochopiť.

Pokým rodičia pracovali v dielňach, bolo potrebné deťom vytvoriť podmienky na to, aby nezanedbali školské návyky, bolo treba vychovávať ich v duchu morálnom i náboženskom zároveň. Deti (na prvý pohľad) trávili v pracovných táboroch „relatívne slobodný čas“ a realitu si uvedomovali až pri pohľade na svojich utrápených rodičov, ubitých duševne i fyzicky. V povojnových svedectvách sa najčastejšie vyjadrovali, že „*Žili sme tam ako sa žije v uzavretom priestore.*“¹¹ Najmä menšie deti si v podstate ani neuvedomili, že existuje aj iný život ako táborový. Iný totiž ešte nezažili a mnohé deti ho nezažili vôbec. Nemali ani potuchy o tom, že by sa mohli kdesi inde slobodne pohybovať, hrať sa, učiť sa. Situácia bola pre nich neúnosná najmä v čase, keď sa začali organizovať deportácie, a keď pracovný tábor museli aj oni – deti – zameniť za dobytčí vagón, ktorý ich spolu s rodičmi viezol do koncentračných táborov. Deti práve v týchto momentoch stratili svoje detstvo, predčasne dospievali, aby sa z nich napokon stali bytosti rovnocenné s dospelými.

Vyučovanie v školách pracovných táborov postupovalo podľa učebných osnov schválených Ministerstvom školstva a národnej osvety, ktoré boli doplnené o smernice platné pre táborové školy. Príslušný škôldozorný úrad schválil rozsah vyučovacích hodín na spomínaných 28 hodín týždenne s poznámkou, že učitelia sa majú postarať o dozor nad deťmi tak, „*aby ich zamestnávanie časovo sa vyrovnalo zamestnávaniu ostatných príslušníkov tábora zapojených do pracovného procesu.*“¹² Išlo o rodičov, ktorí boli určení na rozličné práce. Ústredňa Židov, resp. jej školský a kultúrny odbor, následne vyvinula úsilie o zriadenie a hlavne vybavenie škôl rôznymi učebnými pomôckami. Z hlásení, ktoré Ústredňa Židov adresovala vládne komisárovi židovských pracovných táborov J. Pečúchovi možno badať (niekedy ťažko pochopiteľný) závan optimizmu predstaviteľov židovskej organizácie, vzťahujúci sa na zakladanie, materiálne budovanie a pôsobenie židovských škôl v pracovných táboroch. Podotknúť treba, že práve Pečúch mal veľké právomoci a len od neho záviselo, akým smerom sa bude fungovanie židovských škôl uberať. Viackrát aj on deklaroval, že zárukou kvalitnej úrovne vzdelávania žiakov v táboroch je dobre vybavená knižnica. Z korešpondencie úradníkov židovskej centrály sa nedá vydedukovať, akú literatúru mali na mysli, keď Pečúcha žiadali, aby láskavo povolil previesť zbierku nemeckých, maďarských aj slovenských kníh do pracovných táborov.¹³ Dozvedáme sa o tom až s istým časovým odstupom. Keďže, paradoxne, židovská verejnosť neprejavila pre túto dôležitú akciu dostatočné porozumenie, vedenie židovskej centrály sa viackrát obrátilo aj na svojich dôverníkov so žiadosťou podniknúť všetko potrebné, „*aby sme príslušníkom táborov mohli pripraviť trocha zábavy a radosti. Obraciame pozornosť najmä na zbieranie šachov, domina, garnitúr stolného tenisu a všetkých druhov detských hier. Keďže*

*podľa úpravy vrchnosti treba knihy pred odoslaním do táborov cenzurovať, prosíme, aby ste Ústredni Židov, Oddelenie pre zvláštne úkony – zberňa kníh, Edlova 6, zaslali výkaz zozbieraných kníh s týmito údajmi: autor, titul, v ktorej reči písaná, obsah, či kniha je detská – školská – poučná, vedecká, klasická, beletristická.*¹⁴

Vyučovanie v seredskom pracovnom tábore sa začalo 15. septembra 1942, ale do 27. októbra t.r. sa muselo učiť na voľnom priestranstve, pretože ešte neboli vybudované učebne. Na vyučovanie slúžila bývalá slobodáreň, ktorá po adaptácii, financovanej z prostriedkov Ústredne Židov (vyčlenila na ňu takmer 12 000 Sk) vyhovovala moderným pedagogickým i hygienickým zásadám. Podarilo sa ju vybaviť na potrebnej úrovni, čo s uspokojením kvitovala aj samotná židovská centrála. Koncom roka 1942 školu v seredskom tábore navštevovalo 70 žiakov. Ich počet sa neustále menil, pretože do tábora prichádzali desiatky nových zaradcov a rovnaký počet tábor opúšťal. V apríli 1943 sa v dvoch triedach učilo 83 detí a o tri mesiace neskôr sa ich počet rozrástol na 135, pričom prvú triedu zahrnovali ročníky 1,2, a 3 a druhú triedu ročníky 4 až 8.¹⁵ V škole vyučovali spočiatku dvaja učitelia – Koloman König a Jolana Schwarzová. Oboch pedagógov, ktorí do Serede prišli nezávisle od seba v septembri a októbri 1942, na návrh Ústredne Židov do tábora prideliло Ministerstvo školstva a národnej osvety. Obaja boli za vyučovanie detí honorovaní z prostriedkov školského a kultúrneho odboru.

Vyučovanie trvalo denne šesť hodín. Deti do 10 rokov sú v škole 9 hodín, deti nad 10 rokov 7 hodín a dve hodiny vykonávajú ľahšiu prácu.¹⁶ Pred vyučovaním, a to podľa počasia, sa deti schádzali na táborovom dvore, kde pravidelne cvičili. Učitelia takto dbali o zdravie a fyzickú kondíciu detí. Stávalo sa, že deti sa nevedeli prispôbiť novému režimu. Niektoré neznášali skoré ranné vstávanie, čo zle vplývalo na ich psychiku: nevedeli sa sústrediť na vyučovanie, boli skoro unavené a častejšie chorľaveli. V táborových podmienkach nebolo možné dosiahnuť, aby sa ich zdravotný stav zlepšil. Množili sa prípady, že niektoré deti mohli odísť z tábora na mesačnú „zdravotnú dovolenku“, čo sa podarilo vďaka aktivite školského odboru Ústredne Židov. Nie je však vylúčené, že deti odchádzali na prázdniny preto, aby ich matky mohli nerušene pracovať, pretože sa od nich očakával väčší výkon a pri starostlivosti o rodiny by neboli toho schopné.

Okrem školopovinných detí bolo v Seredi aj niekoľko detí do troch rokov, pre ktoré fungovala tzv. opatrovňa, čo bola materská škôlka. Až do začiatku roka 1944 sa o zhruba 30 detí starali dve opatrovatelky. Veliteľ pracovného tábora Imrich Vašina žiadal 14. oddelenie Ministerstva vnútra, aby povolilo zriadiť pre 10 dojčiat aj jasle, čo sa napokon aj stalo. Jasle – na základe žiadosti – boli situované vo vhodnej, teda suchej a teplej budove. Vedením jasiel bola od októbra 1942 poverená odborná opatrovatelka, ktorá mala k dispozícii dve pomocníčky bez odborného vzdelania. Počet detí umiestnených v jasiach narastal. V decembri 1942 bolo v nich umiestnených už 17 detí a o pol roka neskôr ich už bolo 20.¹⁷

V októbri 1942 veliteľ tábora nariadil, aby žiaci vo veku od 10 do 14 rokov boli v rámci praktického vyučovania zapojení do rôznych odborných prác. Vyučovanie bolo preto rozdelené na dve časti – na teoretickú aj praktickú. Táto zásada sa dodržiavala aj v ostatných dvoch pracovných táboroch. Na jeseň 1942 až do nasledujúcej zimy sa praktický výcvik konal v poobedňajších hodinách a trval do 18. hodiny. Zúčastňovali sa ho žiaci v uvedenom veku, ktorí vytvorili štyri skupiny – dve dievčenské, dve chlapčenské a jednu zmiešanú. Dievčatá boli pridelené na ľahšie práce do krajčírskej dielne a chlapci vypomáhali v oddelení na výrobu drevených hračiek. Miešaná skupina bola zamestnaná na farme, ktorá chovala angorské zajace, ošípané a husi. Teoretickú stránku vyučovania mali zabezpečiť hodiny prírodopisu.¹⁸

Staršie deti v umiestnené v Seredi sa okrem telovýchovnej činnosti venovali aj kultúre. K dispozícii mali knižnicu, ktorú školský odbor židovskej ústredne dopĺňal o nové knihy. Vydávali dokonca aj vlastný školský časopis pod názvom *Náš hlas*. Redakčný kruh časopisu viedla Ružena Schönfeldová. V úvodnom čísle, ktoré sa zachovalo v archíve Yad Vashem, vysvetlila poslanie tohto časopisu: „*Naším cieľom nie je len to, aby jestvovali noviny v seredskej škole, ale aby ste sa v útlej mladosti naučili kritizovať a hodnotiť literárne práce a čo hlavne, aby ste sa naučili tvoriť literárne diela. Časom naše vedomosti sa rozšíria a židovská mládež bude mať pred sebou budúcnosť v ružovú hmlu zahalenú a bude sa tešiť zo života.*“¹⁹

Pracovný tábor v Novákoch sa začal budovať v októbri roku 1941, a to na území troch objektov bývalého muničného skladu medzi obcami Koš, Laskár, Sebedrzie a Malá Lehota. Baráky pre Židov boli pôvodne určené na uskladnenie munície. Tábor bol veľmi rozsiahly. Mal dva objekty. V objekte v blízkosti železničnej stanice bola zriadená ubikácia pre členov Hlinkovej gardy a v tomto priestore bol zriadený aj samotný pracovný tábor. Čo do počtu príslušníkov bol najväčší a so svojou školou mal aj najväčšie problémy. Školský a kultúrny odbor Ústredne Židov registroval nepretržité ignorovanie vedenia tábora, ktoré s vedením židovskej organizácie v podstate nespolupracovalo, čo sa odzrkadlilo aj na úrovni podmienok vyučovacieho procesu. Pri kontrolách v tábore, ktoré vykonávali funkcionári ústredne, sa zistilo, že učebné miestnosti nevyhovovali: v jednej „učebni“ sa tiesnilo do 50 detí, ktoré 6 hodín denne vychovávali štyria učitelia. Tí sa v decembri 1942 starali zhruba o 120 školopovinných detí. Aj napriek neustálemu pohybu – zaradenci do tábora prichádzali aj odchádzali zároveň, počet detí sa neznižoval, ale naopak, rozrastal sa. Preto sa v Novákoch musela vybudovať najväčšia, teda trojtriedna základná škola. V júni 1943 prvé tri ročníky navštevovalo 39 žiakov, 4. a 5. ročník 36 žiakov, a poslednú tretiu triedu 40 žiakov. Ústredňa Židov aj v tomto tábore z vlastných prostriedkov hradila náklady spojené s prevádzkou školy a postarala sa tiež o prísun literatúry a školských pomôcok. Dôraz sa kládol taktiež na náboženskú výchovu, tú zabezpečovali rabíni, a to nielen z Bratislavy, ďalej na telesnú výchovu, ktorá z detí formovala zdatných jedincov, schopných prispôbiť sa novým podmienkam.

Vyučoval sa zemepis, občianska náuka, hebrejčina, slovenčina, ale aj spev. V pláne bolo dokonca aj premietanie „úzkych filmov poučného a výchovného obsahu“. Takéto aktivity však boli len slabou náplastou na každodennú realitu, spojenú s neustálymi obavami rodičov z toho, či sa obnovia transporty do Osvienčimu, a nakoľko dokážu svoje deti uchrániť od príprav na transport.

Pre mládež vo veku 14 až 18 rokov, ktorí už boli zaradení do prác v dielňach, sa v tábore organizoval tzv. pokračujúci kurz. Mohli ho navštevovať po práci, teda vo večerných hodinách, aby si osvojili nové vedomosti zo slovenského jazyka, matematiky, dejepisu či biológie. To, že mládež bola zapojená na pol dňa do dielenskej výroby, sa v židovskej centrále nestretlo s veľkým pochopením. Odporovalo to zákonu o „škopolovinnosti“, na čo upozorňovali aj predstavitelia ústredne. Jej starosta vládneho komisára pracovných táborov J. Pečúcha dokonca žiadal, aby „*škopolovinná mládež nebola zapojená do normálnej výroby, čo pravda, nemá znamenať, aby žiaci vyšších ročníkov mimo povinného vyučovacieho času sa nepripravovali na budúce remeselnícke povolania praktickou dielenskou náukou*“.²⁰

V Novákoch pôsobili Šalamún Weiser, predtým učiteľ na židovskej škole v Trenčíne, ktorý bol poverený správou táborovej školy, Šarolta Weissová, predtým učiteľka židovskej ľudovej školy v Topoľčanoch, Alica Rosenbaumová – takisto z Trenčína a Alžbeta Scharfsteinová, ktorá nemala kvalifikáciu na vyučovanie na ľudových školách, čo vedenie ústredne židov kritizovalo, pretože sa to priečilo školským a pedagogickým predpisom. Keďže mala vyššiu kvalifikáciu, vedenie židovskej centrály docielilo jej výmenu za iného pedagóga. Táborová škola bola spomedzi škôl v pracovných táborech najväčšia. Učebne boli v dvoch barakoch, ktoré boli na začiatku zle materiálne vybavené, chýbali nielen školské lavice, ale aj učebnice.

Prvý riaditeľ nováckej školy Š. Weiser vo svojich spomienkach uviedol, že v tábore bolo detí ako maku, svojim rodičom v podstate zavadzali a bránili im sústrediť sa na prácu. Deti ho mali ako učiteľa aj ako človeka veľmi radi. V povojnových svedectvách sa dočítame, že „*Bol to učiteľ na mimoriadne vysokej odbornej úrovni. On tam priniesol celkom nové prvky do výchovy, do výučby, aj do výchovy. Možno povedať také prvky, ktoré predtým na Slovensku vo výučbe nikde neaplikovali*“.²¹ Aj učitelia si vysoko cenili Weiserove odborné i ľudské vlastnosti. Bol veľmi vzdelaný, fundovaný, ostatných pedagógov nabádal k tomu, aby sa na každé vyučovanie zodpovedne pripravovali. Keď Weiser na jar 1944 emigroval do Maďarska, na jeho miesto nastúpil Alexander Bachnár. V nováckej škole už predtým vyučoval, pre žiakov aj ostatných učiteľov bol veľkou autoritou, takže jeho menovanie za riaditeľa bolo celkom prirodzené. On sám priznával, že táto škola bola sama o sebe mimoriadnym fenoménom, „*Pretože to bola škola možno povedať aj po výchovnej aj po odbornej stránke na vysokej úrovni. Učilo sa tam, mali sme k dispozícii oficiálne štátne učebné osnovy, mali sme k dispozícii učebnice. Samozrejme, my sme k tým učebniciam pridávali vždy niečo zo svojho*“.²²

Deťom z nováckej školy sa ich učitelia natrvalo vryli do srdca. Tí, ktorí prežili, si až po rokoch uvedomili, akému obrovskému psychickému tlaku boli učitelia vystavení, aby im, deťom, uľahčili znášať nenormálne podmienky a aby ich nakoniec pripravili na prekonávanie všetkých príkorí, ktoré ich v nasledujúcom období čakali. Medzi učiteľmi aj žiakmi sa vytvoril silný emotívny vzťah. Alexander Bachnár do svojej smrti opatroval zažltnutý list, ktorý mu napísali jeho bývalé žiačky a v ktorom mu píšu: „Milý pán riaditeľ, s radosťou sme sa dozvedeli, že ste sa chvalabohu vrátili živý a zdravý z druhého tuhého boja. Teší nás, že ste našu radu poslúchli a dávajte na seba pozor. Môžete nám veriť, pán riaditeľ, že našou najväčšou túžbou by bolo teraz sedieť vo vykúrenej triede na treťom objekte a počúvať vaše výklady. Len sa tak držte aj naďalej. Vera a Boža.“²³ Išlo o Boženku Weissovú a Vierku Goldbergerovú, ktoré po tom, čo bol tábor na jeseň 1944 rozpustený, ocitli sa na slobode v Banskej Bystrici. Paradoxom je, že nadobudnutú slobodu si nevedeli užiť a najradšej by sa vrátili za ostnatý drôt do tábora. Ich osud, ale aj osud ďalších žiakov pána Bachnára, sa spečatil v druhej fáze deportácií. „Vierka zomrela v náručí matky v koncentračnom tábore Ravensbrück, no Boženka šťastnou náhodou prežila. Ďalších mojich žiakov – Jozefa, Ruženku, Juditku a Tomyho, ináč mimoriadne hudobne nadaného chlapca, identifikovali po otvorení masového hrobu v Kremničke. S nimi odišiel aj veľký kus môjho vlastného života.“²⁴

Spomedzi menovaných detí bol mimoriadne talentovaný Tomi Gibian. Mal 15 rokov a v nováckom tábore ho každý poznal ako nadaného dirigenta speváckeho zboru. Jeho učiteľ A. Bachnár v ňom vzbudil ešte väčší záujem o vážnu hudbu než si priniesol z domu. Súčasťou vyučovania bola aj hudobná výchova. Vďaka starému gramofónu, ktorý táboru venovala Ústredňa Židov, sa dejiny sveta vyučovali v sprievode hudby. Znel Čajkovský, Smetana, ale aj tóny Marseillaisy. Spomínaný Tomáš zároveň redigoval aj školský časopis *Ozvena*. Zachovali sa len dve čísla, ktoré sú dnes uložené v jeruzalemskom archíve. Nevedno, kto je autorom básne signovanej písmenom V., ale v každom prípade vypovedá o duševnom stave citlivého žiaka nováckej školy. „Nezúfaj, keď osud k tebe krutý je a šťastia ti okúsiť nedá, hoci ty, ako žobrák s vystretými rukami kričíš do sveta svoje beda. Nezúfa, keď osud k tebe krutý je a nechá ťa stáť na rázcestí, bez priateľa, ty sám utiahnutý. A havran veští ti veru bolesti. Nezúfaj, keď k tebe osud krutý je a neposkytne ti ni útulku, ni pomoci. Keď srdce v hĺbkach, daj mu ty nádejou sa na povrch vyniesť.“²⁵

Žiaci nováckej školy si založili aj samovzdelávací krúžok. Organizovali veselé divadelné programy, recitály, spevohry či básne zo života tábora. Pri príležitosti zvolenia nového starostu Ústredne Židov Oskara Neumanna nacvičili a uviedli 28. novembra 1943 program pod názvom *Tumbala*. Spievanú báseň zložil, zaspieval a zahral P. F (1927). Opisuje v nej život v nováckom pracovnom tábore: „V tom tábore Nováky sú samé staré baraky. V tých barakoch žijú ľudia, sú to všetko sami židia. Keď ty raz do tábora prídeš, ťažko ty už z neho vyjdeš, lebo garda ho dobre stráži, vo dne, v noci je na stáži.

*Neni ale veru pravda, že je taká zlá tá garda, ale keď si dáš priepustku, odoberie ti ďalšiu chuťku. V tom tábore sa pracuje, nikdy sa tu nehoduje, ale keď nechceš pracovať, môžeš si trošku zamarodovať. Hlavný lekár je Dr. Spira, u neho sa moc ľudí zbiera, lebo vždy sa nájde chorý, alebo čo sa chorý robí... Kým nebol v kuchyni Klein, mali sa kuchári fajn, mali tí tam Ameriku, papkali si husacinku.*²⁶

Pracovný tábor vo Vyhniach je osobitnou kapitolou – v tom zmysle, že na rozdiel od Serede a Novák osadenstvo tábora bolo ubytované v kúpeľných budovách. Podľa svedectva jedného z príslušníkov tábora J. Urbana (pôvodne Ungár), ktorý bol priamym potomkom niekdajšieho majiteľa kúpeľov: „*Vyhne boli taký frajerský, panský tábor.*“²⁷ Tvorili ho budovy na oboch stranách cesty a nebol uzavretý, a hoci pri vstupe doň visel nápis Árijcom priechod cez tábor zakázaný!, obyvatelia tábora mohli kedykoľvek ujsť, hoci ani jeden z nich to nepokladal za rozumný krok. Aj napriek tomu, že koncom roka 1943 a v nasledujúcich mesiacoch už čoraz častejšie rôznymi kanálmi prichádzali správy o deportovaných Židoch, svedok spomínal na tábor ako na jedno z krásnych období jeho života.²⁸

Táborový život bol dobre organizovaný. Päť dní v týždni dospelí muži pracovali desať hodín denne a ženy o čosi menej, pretože sa museli starať o deti. Až pokým deti dovŕšili šesť rokov, matky mali k dispozícii škôlku. Starala sa o ne jedna učiteľka.

Pre deti v školopovinnom veku slúžila aj v tomto tábore škola. Zriadila ju táborová samospráva, ktorá začala byť vo Vyhniach aktívna hneď po vzniku tábora, teda v roku 1940. V škole pôsobili viacerí učitelia (Ružena Smorgonská, Oto Héda, Herman Lilienfeld), no správou táborovej školy bol poverený Jozef Vogel, učiteľ z Banskej Štiavnice. V septembri 1942, teda mesiac pred prerušením deportácií Židov zo Slovenska, sa v škole učilo 29 žiakov. Ako trieda, kde sa schádzali, im bola určená malá miestnosť so skromným inventárom. Vogelovi nepochybne záležalo na výchove detí, ktoré sa s rodičmi dostali do Vyhni. Z jeho hlásení adresovaných na židovskú centrálu sa dočítame, že „*Hlavnou požiadavkou je zintenzívniť prevrstvovanie mládeže na praktické povolanie a na to slúži v prvom rade škola v pracovnom tábore. Úlohou učiteľa je podchytiť prirodzený pud dieťaťa po činnosti a uviesť ho do správnych kolají. Okrem normálneho vyučovacieho času načím deti zamestnávať aj vo voľnom čase. Prostredie, v ktorom sa deti vo Vyhniach nachádzajú, je náhodou veľmi šťastlivé. Pri škole je miniatúrne hospodárstvo, záhrada, ktorú deti sami obhospodarujú. S deťmi občas navštevujem dielne, kde sa deti zoznamujú s prvkami technickej výroby. Vo voľnom čase robia deti pod dozorom učiteľa svoje domáce úlohy, po skončení ktorých sa potom zamestnávajú rôznymi hrami spoločenskými aj športovými. V škole je žiacka samospráva, ktorá sa veľmi dobre osvedčuje.*“²⁹ Aj tento učiteľ prostredníctvom funkcionárov z Ústredne Židov žiadal, aby vládny komisár J. Pečúch umožnil učiteľom z pracovných táborov stretávať sa a vymieňať si skúsenosti o vyučovacej praxi. Podotknúť treba, že práve Pečúch mal veľké právomoci a len od neho záviselo, akým smerom sa bude uberať fungo-

vane židovských škôl. Pravdepodobne si aj on uvedomoval, že zárukou kvalitnej úrovne vzdelávania žiakov je dobre vybavená knižnica. Z hlásení úradníkov židovskej centrály sa nedá vydedukovať, akú literatúru mali na mysli, keď Pečúcha žiadali, aby láskavo povolil previesť zbierku nemeckých, maďarských aj slovenských kníh do pracovných táborov.³⁰

Počet detí v táborovej škole úmerne narastal podľa toho, koľko nových rodín prichádzalo do Vyhni. V roku 1943 traja táboroví učitelia mali na starosti už 42 detí vrátane 15 detí v predškolskom veku. Učili ich podľa predpísaných osnov, pričom kládli dôraz aj na vyučovanie modernej hebrejčiny, náboženstva i hudobnej výchovy. Deti trávili v škole 7 až 9 hodín, pričom staršie deti neraz po škole pomáhali v dielňach svojim rodičom. Vyskytli sa aj prípady, ako napokon v každom pracovnom tábore, že počas letných prázdnin mohli niektoré deti opustiť priestor tábora. Pobyt na slnku im mal nahradiť nedostatok vitamínu D a ostatných výživných látok. Zo seredského tábora to bolo umožnené 102 deťom, z Novák 152 a z Vyhni 30 deťom.³¹ Vedenie tábora v Seredi, posmelené týmto úspechom, vládneho komisára pre židovské pracovné tábory Pečúcha ešte žiadalo, aby umožnil desiatkam detí, ktoré prekonal detské choroby (osýpky, zápal príušných žliaz, chrípku) a boli vyčerpané fyzicky aj duševne, aby odišli „na zdravotnú dovolenku“. Pečúch žiadosť bez udania dôvodu zamietol. Či sa o podobný krok uchádzalo aj vedenie tábora vo Vyhniach, nie je známe.

Vo voľných chvíľach sa deti venoval svojim záľubám. Mohli sa hrať na skautov, fungoval spolok Hašomer Hacair, ktorý organizoval výlety, výuku hebrejčiny, židovských piesní a tancov, čo deti aj dospelí uvítali. K dispozícii mali aj táborovú knižnicu.

Deti v pracovných táboroch vnímali svoje skúsenosti cez prizmu táborovej reality. Rodičia riešili mnohé problémy, keď počúvali správy o tom, ako pokračuje vojna a obávali sa každodennej reality, od ktorej chceli svoje deti uchrániť. Čiastočne sa im to – za pomoci učiteľov – aj darilo.

Podakovanie ministromi

Starosta Ústredne Židov Oskar Neumann bol presvedčený o tom, že len dobré a spoľahlivé vzťahy aj na inej úrovni ako židovskej, čím myslel vzťahy s niektorými vládnymi predstaviteľmi, dokážu urobiť oveľa viac ako prosíkanie v kancelárii vládneho splnomocnenca, navyše človeka s dvomi chrbtovými kosťami. Poprední funkcionári ústredne udržiavali veľmi čulé kontakty s ministrom školstva Jozefom Sivákom, od ktorého získavali informácie – tak potrebné, aby mohli včas a správne zareagovať. Neumann koncom septembra 1944, keď sa už rozbehla druhá vlna deportácií, v liste ministromi školstva J. Sivákovi ďakoval za všetko, čo pre židovskú komunitu urobil, vrátane záchrany učiteľov židovských škôl pred hrozbou deportácií. „*Vý ste, slovný*

*pán minister, vo svojej funkcii ako minister školstva, zachránil mnohých židovských učiteľov, funkcionárov a zamestnancov židovských náboženských obcí z predčasnej deportácie, a to tak, že ste udeľovali pracovné legitimácie dokonca aj takým učiteľom, čo podľa zákona už nespádali pod ochranu. Ako informovaný člen ministerskej rady informovali ste nás o každom protizhidskom opatrení vlády a tak ste nám umožnili zachrániť ľudské životy.*³² V tejto súvislosti treba uviesť, že po prerušení deportácií v októbri 1942, resp. v nasledujúcom období až do vypuknutia povstania, Ministerstvo školstva a národnej osvety vydalo osvedčenie o nepostrádateľnosti (v orig. išlo o kritérium nevyhnutnosti) priamo či nepriamo 266 osobám židovského vyznania.³³ Tieto výnimky stratili svoju účinnosť po vypuknutí Povstania, keď sa v Seredi koncom septembra 1944 začala organizovať druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska.

Po obsadení Slovenska nemeckými vojskami na jeseň 1944, resp. po tom, čo bol začiatkom septembra 1944 reaktivovaný pracovný tábor v Seredi, židovská škola za jeho bránami stratila svoje opodstatnenie a v podstate zo dňa na deň prestala fungovať. Pracovný tábor v Seredi sa premenil na koncentračný tábor. Zavládol v ňom teror a na každodenné vyučovanie už neboli podmienky. Väčšina detí bola zo Serede spolu so svojimi rodičmi deportovaná buď do vyhladzovacích táborov v okupovanom Poľsku, alebo v posledných štyroch transportoch do geta v Terezíne. Takisto tábory v Novákoch a Vyhniach boli po Povstaní rozpustené a svoju činnosť už neobnovili. Časť osadenstva z Novák sa aktívne zapojila do Povstania. Vo Vyhniach z tábora utiekli všetci žandári, niektorí mladí chlapci odišli do hôr k partizánom a rodiny s deťmi až do konca septembra vyčkávali na to, čo sa bude diať. Neskôr sa rozprchli do blízkeho okolia, do Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Zvolena ... a táborové objekty zostali neobývané.³⁴

Rozprášená bola aj Ústredňa Židov vrátane jej ilegálnej Pracovnej skupiny pod vedením Gizy Fleischmannovej. V poslednom liste, ktorý adresovala medzinárodnej záchrannej organizácii, vedenej Nathanom Schwalbom, písala, že všetkých členov „židovskej rodiny“, teda mužov, ženy aj deti, ktorí boli sústredení v pracovných táboroch, čaká ťažký osud. S nádejou žiadala pomoc. Jej volania však zneli do prázdna.

Poznámky

- 1 Ústredňa Židov bola založená na základe vládneho nariadenia č. 234/1940. Ako jediná mihla zastupovať kolektívne záujmy Židov na Slovensku, ale plne podliehala Ústrednému hospodárskemu úradu (ÚHÚ). Pozri: HRADSKÁ, Katarína. *Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008, 451 s.
- 2 K téme bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Bratislava 2004, 352 s., BAKA, I. *Židovský tábor v Novákoch 1941-1944*. Bratislava 2001, 115 s., PAVÚK, M.

- Osud Židov vo Vyhniach*. Banská Bystrica 2012. 150 s., HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Sereďi 1941-1945*. Bratislava 2009, 191 s.
- 3 NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. *Holokaust na Slovensku 5.*, c. d., dok. 59, s. 124-125.
 - 4 HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gizely Fleischmannovej 1942-1944. Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*. Bratislava 2003, 123 s.
 - 5 HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008, dok. 2, s. 56.
 - 6 Zo zjazdu. Jednotné židovstvo na Slovensku bude spolupracovať na výstavbe Slovenska. In *Židovské noviny*, roč. II., 27. januára 1939, č. 4, s. 1.
 - 7 Pozri aj: Úlohy odboru školského a kultúrneho. In *Vestník Ústredne Židov*, roč. I., 14. marca 1941, č. 2, s. 4.
 - 8 HRADSKÁ, K. *Ústredňa Židov*, c. d., dok. 138, s. 295.
 - 9 Yad Vashem, Jeruzalem, f. M5/7.
 - 10 Správa Ministerstva vnútra o židovských pracovných táboroch za rok 1943. Múzeum SNP, Zb. VIII. Slovenská republika, S 152/81, šk. 8.
 - 11 SALNER, Peter. *Prežili holokaust*. Bratislava 1997, s. 63.
 - 12 Yad Vashem, Jeruzalem, f. M/5-84.
 - 13 SNA, f. Ministerstvo vnútra, šk. 263, číslo spisu nečitateľné.
 - 14 SNA, f. Ústredný hospodársky úrad, šk. 433, III-A/1732.
 - 15 Yad Vashem, Jeruzalem, f. M5/7. Údaje o počtoch žiakov v školách i jasiach (nielen v Sereďi) sa rôznia. Hlásenia, ktoré vypracovala Ústredňa Židov pre potreby nadriadeného orgánu (ÚHÚ), ako aj výročné správy Ministerstva vnútra o židovských pracovných táboroch, obsahujú rozdielne údaje o počte detí. Pozri aj: NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku*, 5., c. d.
 - 16 Archív Múzea SNP, Slovenská republika, S 152/81, šk. 8.
 - 17 SNA, f. Ministerstvo vnútra, šk. 392, 1010/43.
 - 18 SNA, f. Ministerstvo vnútra, šk. 261, 12269/42.
 - 19 Dostupné na www.yadvashem.org. Za snahu získať ďalšie informácie ďakujem Múzeu holokaustu v Sereďi.
 - 20 HRADSKÁ, K. *Ústredňa Židov*, c. d., s. 214.
 - 21 SALNER, P. *Prežili holokaust*, c. d., s. 65.
 - 22 SALNER, P., c. d., s. 65.
 - 23 BACHNÁR, A. *Mojich sto rokov*. Banská Bystrica 2019, s. 91.
 - 24 BACHNÁR, A., c. d., s. 89.
 - 25 BACHNÁR, A., c. d., s. 281.
 - 26 Dostupné na www.documents.yadvashem.org.
 - 27 Túto informáciu v podstate potvrdil aj propagandisticky ladený článok *Das jüdische Arbeit-slager in Bad Vyhne*. In *Vestník židov*, roč. II., č. 27, 10. júla 1942, s. 4.
 - 28 Pozri PAVÚK, M., c. d., s. 55.
 - 29 Yad Vashem, Jeruzalem, f. M-5/84.
 - 30 SNA, fond Ministerstvo vnútra, šk. 263, číslo spisu nečitateľné.
 - 31 SNA, fond Ministerstvo vnútra, šk. 580, č. 406-546-27.
 - 32 Yad Vashem, Jeruzalem, fond M 48/71. In HRADSKÁ, K. *Ústredňa Židov*, c. d., dok. 186, s. 369.

- 33 Zázpisnica zo zasadania Komitétu hospodárskych ministrov z 23. Marca 1944. In NIŽŇAN-
SKÝ, E – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna
rada o židovskej otázke (1939-1945). Dokumenty*. Bratislava 2003, dok. 124, s. 296.
- 34 Podľa MILO J. Kúpele za slovenského štátu. In *Kronika obce Výhne*. 1957. In PAVŮK, M., c.
d., s. 64.

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

IMRICH PURDEK

Úvod

V zložitej situácii sa Československá republika ocitla po mníchovskom diktáte v septembri 1938 a následne 14. a 15. marca 1939. Pod vplyvom týchto udalostí množstvo ľudí začalo opúšťať svoju vlasť. Niektorí nenávratne, ale veľká časť vlastencov s cieľom urobiť všetko pre porážku fašizmu a nacizmu a vrátiť sa do slobodného Československa. V tom čase mimoriadna úloha pripadla zahraničnému odboju.

Najpočetnejšou zložkou zahraničného odboja boli vojaci – príslušníci čs. vojenských jednotiek, ktoré boli vytvorené na území spojeneckých štátov. Tieto jednotky, ktoré bojovali na Západe, Východe, Strednom východe či v severnej Afrike, vykonali veľa pre svoju vlasť, ako aj pre svetové demokratické spoločenstvo. Výrazným spôsobom sa podieľali na porážke nepriateľa a jednoznačne na oslobodzovaní a znovuobnovení čs. štátu. Príslušníci čs. v zahraničí svojím odhodlaním a bojovým nasadením sa stali predstaviteľmi bojových tradícií Československej armády.

1. Vojenské rovnošaty, označenia a odznaky Československé vojsko v Poľsku a vo Francúzsku

Čs. legion vznikol začiatkom septembra 1939 v Poľsku, ktorého časť jeho príslušníkov sa zapojila do bojov proti nemeckým jednotkám pri Tarnopole. Legion nebol jednotne vystrojený ani vyzbrojený, jediným označením na vojenskej rovnošate bola výrazná bielo-modro-červená trikolóra na čiapke, a na občianskom odevu malá čs. vlajôčka. Pri Tarnopole boli jeho príslušníci vystrojení poľskými uniformami, a taktiež vyzbrojení poľskými zbraňami. Vzhľadom na to, že nebolo dostatok výstroja ani výzbroje, bolo nutné improvizovať. Čs. letcov vystrojili rovnakou vojenskou rovnošatou, akú mali poľskí letci.¹

V čase formovania čs. vojenských jednotiek vo Francúzsku pochádzali prvé vojenské rovnošaty pre čs. vojakov v Agde, ako aj v ďalších miestach sústredenia, zo starých zásob z prvej svetovej vojny. Boli to francúzske uniformy šedo-modrej farby, ku ktorým sa nosila lodička. Používali sa aj staré képi. Pre poľné podmienky boli čs. vojaci vystrojení štandardnou kaki súpravou francúzskej armády, ktorá bola zavedená v polovici 30. rokov, vrátane ďalších súčastí odevu, ako boli prilby s kaki nátermi.²

Dôstojníci boli vystrojení predpisovými blúzami modernejšieho variantu, strihu s otvoreným golierom a s kaki lodičkami. Na uniformách nosili čs. hodnostné označenie (dištinkcie). Z dôvodu chýbajúcich trojčipých hviezd pre nižších dôstojníkov nosili päťčipe hviezdy, ktoré boli strieborné, menších rozmerov. Obdobná zmena bola aj v skupine rotmajstrov. Ostatné doplnky k vojenskej rovnošate zostali rovnaké, ako do roku 1939. Určitá zmena bola na čiapke s dienkom (typu brigadírky), a to tým, že na nej mali dôstojníci a rotmajstri dve skrútené šnúry.

Na čiapkách nosili odznak s malým štátnym znakom a mečmi, a na lodičkách malý jednoduchý odznak. Hodnostné označenie sa nosilo aj na čiapkách. V skupine poddôstojníkov boli zavedené na náplečníkoch kovové gombíky na farebnej podložke. Gombíky na vojenskej rovnošate zostali rovnaké, čiže s mečmi.

Odznamy na čiapku v ČSA 1930 – 1939

Čs. generáli nosili na štítiku čiapky štylizovanú ozdobu a na náplečníkoch lipové ratolesti (pôvodné generálske lipové ratolesti na golieri, a lampasy na nohaviciach boli zrušené).³

Príslušníci letectva boli vystrojení francúzskymi tmavomodrými vojenskými rovnošatami. Spočiatku mali aj francúzske hodnostné označenia, ale ich postupne, zvlášť dôstojníci, nahrádzali čs. dištinkciami. K vojenskej rovnošate sa nosila svetlomodrá košeľa s kravatou čiernej farby. Mužstvo a poddôstojníci nosili baret modrej farby doplnený žltými perutami. Dôstojníci letectva nosili na čiapkách pôvodné čs. odznaky s mečmi na modrom alebo bielom dienku, ku ktorým bolo pridané francúzske označenie pozostávajúce zo štylizovaných perutí, a to s trojitou vrtulou. Rovnaké označenia zostali nad pravým náprsným vreckom, ale zároveň k francúzskym pilotným a ďalším odznakom sa naďalej nosili aj pôvodné čs. vojenské odznaky.⁴

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

Česi a Slováci, ktorí slúžili v radoch cudzineckej légie v severnej Afrike a na Strednom východe, mali vojenské oblečenie upravené a prispôsobené klimatickým podmienkam. Išlo najmä o výstrojnú súčiastku, ktoré boli prispôsobené napríklad vysokej dennej a nízkej nočnej teplote, ako aj iným ďalším faktorom. Ich výstroj bola zložená z platenej okrovej košele, krátkych nohavíc z rovnakého materiálu a zo súkennej blúzy s poľnými nohavicami v kaki armádnej alebo pieskovej farbe. Pre extrémne teploty bol pre legionárov, pre poľné podmienky, určený závoj na krytie tyla a šije. Hodnostné označenia tvorili zelené nášivky légie.⁵

Československé vojsko vo Veľkej Británii

Vojenská rovnošata čs. jednotiek vo Veľkej Británii (VB) vychádzala z vybavenia a celkového vystrojenia vtedajšej britskej armády. Odlišnosť bola len na kaki blúze vojenskej uniformy, známa ako *battledress*.⁶ Spočívala v tom, že na oboch ramenách bolo našité označenie, zvané *domovenka*⁷ s červeným nápisom CZECHOSLOVAKIA na farebnom podklade kaki. Tento spôsob, čiže istá forma rozlišovacieho označovania jednotlivých jednotiek, bol charakteristický pre britské jednotky, ale taktiež aj pre spojenecké jednotky.

*Vojenská rovnošata battledress pre pozemné vojsko (blúza a nohavice)
a vojenská rovnošata battledress pre príslušníkov letectva (blúza)*

V druhej polovici roka 1943 MNO v Londýne pripravovalo vojenskú rovnošatu pre pozemné jednotky a smernice pre úpravu a nosenie.⁸ Ministerstvo vydalo už v roku 1941 *Zborník dôverných dokumentov a nariadení pre Úpravu a nosenie vojenskej rovnošaty pre čs. pozemné jednotky*.⁹ Po úvahe o zrušení lemovania na náplečníkoch blúzy *battledressu* z dôvodu vyšších nákladov a problémov s obstarávaním jednotnej farby bolo rozhodnuté, že uvedená lemovka sa už na blúzach *battledressov* nosiť nebude.

Koncom roka 1942 boli prijaté nasledovné opatrenia vo vystrojení čs. osôb vo VB.

Polná vojenská rovnošata:

– rotmajstri, aspiranti, ďalejslúžiaci vojaci a mužstvo nosia rovnošatu vždy s uzatvoreným golierom a košelu bez kravaty; – dôstojníci nosia golier a horný gombík kabátu otvorený, košelu s golierom a viazanku farby rovnošaty; – bolo povolené nosenie vreckových odznakov; – náplecníky nemali farebné lemovanie, a mužstvo malo na vonkajšom okraji náplecníka našitú obdĺžnikovú podložku vo farbe zbrane (šírka 2 cm); – na hornom okraji rukávu, pozdĺž šviku, bola našitá domovenka so slovom CZECHOSLOVAKIA.

Rovnošata vychádzková:

– uniforma bola šitá z látky predpísanej pre príslušníkov britskej armády; – strih vojenskej rovnošaty bol nasledovný – kabát bol s otvoreným golierom, so štyrmi našitými vreckami, poklapy boli pripnuté malým gombíkom, kabát sa zapínal štyrmi veľkými gombíkmi. Náplecníky mali lemovanie vo farbe zbrane a označenie hodností znakmi čs. armády, náplecník bol pripnutý jedným malým gombíkom. Rukávy kabáta mali v spodnej časti po dva malé gombíky, a na hornom okraji rukáva, bezprostredne pozdĺž šviku, bola našitá domovenka CZECHOSLOVAKIA; – vychádzková čiapka – mala ako britská armáda kožený podbradník, čs. odznak na čiapke pre dôstojníkov bol pozlátený, pre rotmajstrov, aspirantov, ďalej slúžiacich a mužstvo bol morený. Polná čiapka bola s moreným československým odznakom malého tvaru; – svetlé vojenské rovnošaty z Francúzska a plášte francúzskeho strihu sa mohli nosiť len do 1. januára 1941.

Odznaky na čiapkach a hodnostné označenia boli zo začiatku, od príchodu do VB rovnaké ako tie, ktoré sa používali niekoľko mesiacov vo Francúzsku. Súčasne sa určitú dobu nosili aj pôvodné francúzske uniformy. Nové prvky hodnostného označenia, ktoré boli vyrobené v Anglicku, mali na vojenskej rovnošate dvojaký spôsob označenia. Dôstojníci a poddôstojníci zaradení do jednotiek brigády mali podľa britských noriem hodnostné označenia na náplecníkoch. Nezaradení dôstojníci a poddôstojníci nosili hodnostné označenie na obdĺžnikovej podložke vo farbe zbrane na ľavom vrecku battledressovej blúzy pod príklopkou.¹⁰ Farby zbraní a služieb boli oproti predvojnovému obdobiu značne zredukované. Používali sa len pre dekoráciu lemu na okraji náplecníkov a pod hodnostnými podložkami. Okrem dvoch uvedených spôsobov používania farieb sa v praxi vôbec nepoužívali. V nezmenenej farebnej podobe zostali:

- červený odtieň pre generalitu, pechotu, delostrelectvo,
- žltý v prieskumných oddieloch,

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

- hnedý pre ženijné jednotky,
- svetlohnedý pre radistov,
- červený pre zdravotnícky personál,
- modrý v intendantnej službe.¹¹

Dôstojníci a rotmajstri nosili pôvodné čiapky so štítkom, a lodička francúzskeho modelu bola zmenená na britský model s nátylníkom a dvomi gombíkmi. V roku 1943 bol v anglickej armáde zavedený kaki baret, ktorý sa používal aj v čs. zahraničných jednotkách. V roku 1944 nastala podstatná zmena v umiestnení hodnostných označení generálov, ktoré bolo prenesené z rukávov na náplečníky vo forme zlatých dôstojníckych hviezd a doplnené skríženými mečmi a zlatým šujtášom, ako mali vyšší dôstojníci. Zlaté skrížené meče zodpovedali skríženým mečom na čs. gombíkoch, hroty mečov zvierali uhol 120 stupňov. V medzere náplečníkov medzi mečmi a malým gombíkom boli umiestnené zlaté hviezdy rovnakého vzoru ako u ostatných dôstojníkov, označujúce jednotlivé generálske hodnosti.

– pre brigádneho generála	1 hviezda,
– pre divízneho generála	2 hviezdy,
– pre armádneho generála	3 hviezdy. ¹²

Na horných chlopniach otvoreného goliera bola zavedená zlatá vyšívaná štylizovaná lipová ratolesť s kvetmi. Bola vyšitá na súkne výložiek karmazínovej farby, umiestnená 0,5 cm od okraja chlopne. Na battledresse a plášti do poľa sa lipová ratolesť neumiestňovala. Opäť boli pre generálov zavedené na golieri farebné výložky a lipové ratolesti, štylizovaná okrasa, dekór po obvode štítku a čiapky. Farebné lampasy boli určené len na slávnostné a spoločenské príležitosti.

Tanková brigáda dostala od britských tankistov čierne barety a kožené vesty. Na oboch rukávoch nad laktami tankisti nosili súkenný francúzsky štítok, s 3 x 3 šachovnicovými modrými a červenými poliami, v prostriedku s heraldickým čs. levom. Túto koženú vestu s kaki baretom nosili aj delostrelci.

Vojaci z povolania mali spolu s battledressom nosili aj štandardné dôstojnícke blúzy s otvoreným golierom, ktoré boli britského pôvodu, ale nové boli už československého strihu. Na prilbách obrnených jednotiek a motocyklistov bola na ľavej strane namaľovaná v miniatúre čs. vlajka, a protiletadlové jednotky mali namiesto vlajky namaľovanú kokardu.¹³

Čs. letci vo všetkých leteckých jednotkách (310., 312., 313. stíhacia peruť, 311. bombardovacia peruť a čs. letka 68. britskej nočnej stíhacej perute) mali šedomodré vojenské rovnošaty Royal Air Force vrátane emblémov na čiapkach, výkonnostných odznakov a hodnostných označení. Odlišovali sa len označením – domovenkou s ná-

pisom CZECHOSLOVAKIA svetlomodrej farby na čierno-modrom podklade. Na pravom náprsnom vrecku nosili aj naďalej predvojnové čs. kovové letecké odznaky. Tesne pred návratom do ČSR, v apríli 1945, dostali čs. označenie. Tieto odznaky nosili počas vojny letci, ktorí boli zaradení na MNO v Londýne alebo čs. vojenský pridelení v zahraničí.¹⁴

Československé vojsko v severnej Afrike a na Strednom východe

Vojenská rovnošata čs. vojakov v severnej Afrike a na Strednom východe zodpovedala vystrojeniu ostatných spojeneckých jednotiek bojujúcich v tejto oblasti. Ich rovnošata bola zložená zo súpravy určenej pre tropické pásmo. Boli to:

- plátenná košeľa,
- plátenné krátke nohavice,
- korková prilba,
- oceľová prilba pre poľné podmienky.

Na obidvoch prilbách boli miniatúrne čs. vlajky umiestnené po oboch stranách. Tieto výstrojné súčiastky uniformy mali kryciu pieskovú farbu, ktorá bola prispôbená charakteru a vzhľadu bojiska. Na golieri blúzy battledressu bol umiestnený matný bronzový odznak terčového typu s malým čs. štátnym znakom, v lipovom venci písaná ME (Middle East = Stredný východ) a s nápisom PRAVDA VÍŤEŽÍ.

Ako hodnostné označenia dôstojníkov sa z núdzových dôvodov používali spočiatku britské hviezdy, až od konca roka 1940 mali čs. päťcípe hviezdy. Podobne to bolo aj pri odznakoch na čiapkach so štítkom, lodičkách a neskôr aj na baretoch, čiže boli rovnaké ako v Anglicku. Taktiež aj tu boli farby označujúce zbrane zredukované len na podložky hodnostných gombíkov poddôstojníkov, a v poľných podmienkach boli bez farieb.¹⁵

Československé vojsko v Sovietskom zväze

1. čs. samostatný prápor v ZSSR bol súčasťou čs. armády v zahraničí a pod velením londýnskej exilovej vlády. Z tohto dôvodu bola vojenská rovnošata a ďalšie výstrojné súčiastky britskej výroby (prvé súpravy 3 000 battledressov boli po Poliakoch). Príslušníci čs. jednotiek v ZSSR nosili upravené, v Sovietskom zväze šité uniformy vzor 21.¹⁶ Nové vojenské rovnošaty boli ušité z kaki súkna, dovezeného z USA, gombíky, čs. odznaky a hodnostné označenia boli zhotovené v sovietskych dielňach a boli rovnaké ako mali jednotky vo VB, okrem domoveniek na rukávoch.¹⁷ Dôstojníci mali vo výstroji battledressové bundy, blúzy s otvoreným golierom a čiapku so štítkom. V poľných podmienkach veliteľský zbor nosil lodičku vzor 21, a nižší dôstojníci a rotmajstri aj otvorenú blúzu mužstva.¹⁸

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

Príslušníci 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR nosili rovnakú vojenskú rovnošatu čs. vzoru 21 ako príslušníci čs. zboru. Čs. tankisti, najmä dôstojníci, nosili na rovnošate predpisové rozlišovacie znaky pôvodnej obrnenej vozby čs. armády do roku 1939, išlo o šípky v kruhu. Posádky tankov mali vo výstroji kaki kombinézu a ochrannú prilbu – kuklu, ktorá slúžila na ochranu, ale bola zariadením pre hovorovú komunikáciu posádky. Kukla sa vyrábala v Sovietskom zväze. Taktiež velitelia tankov mali vo výstroji britské kožené vesty, ktoré ich chránili pred nečasom, ale aj pred drobnými črepinami.¹⁹ Rovnošata farby kaki bola vo výbave príslušníkov pozemných jednotiek, ale taktiež vo výstroji čs. letcov v ZSSR.

Príslušníci čs. zahraničných vojenských jednotiek formujúcich sa v Poľsku a vo Francúzsku, VB, v severnej Afrike a na Strednom východe, v Sovietskom zväze, boli obliekaní spočiatku do vojenských rovnošiat, ktoré boli momentálne k dispozícii. Neraz išlo o staré vojenské mundúry, uskladnené v skladoch ešte z obdobia po prvej svetovej vojne alebo z vojenských zásob. MNO v Londýne sa postupne darilo, aj keď s problémami, zabezpečiť čs. výstrojenie. Aj keď zo začiatku nebolo v silách zabezpečiť jednotnú čs. vojenskú uniformu, napriek tomu sa do značnej miery dosiahla vizuálnou prezentáciou jednotnej čs. vojenskej symboliky. Rovnošata, ktorou boli jednotky vystrojené, bola doplnená čs. vojenskou symbolikou z predvojnového obdobia. Išlo o typické vojenské symboly, ako napríklad:

- odznak na čiapku so štátnym znakom (na brigadírku, lodičku a baretku),
- hodnostné označenie pre všetky kategórie vojakov (vyšší dôstojníci, nižší dôstojníci, rotmajstri, poddôstojníci a mužstvo),
- označenie druhov vojsk a služieb podľa symbolov a farby podložky alebo farebného lemu na čiapke a nohaviciach (pešiaci, tankisti, delostrelci, jazdecko, ženijné vojsko, spojovacie vojsko, tylové a technické zabezpečenie, ako i ďalšie služby).

Na vojenskú uniformu patrili symboly, medzi ktoré sa zaraďujú nositeľné a neprenosné druhy vyznamenaní na ocenenie zásluh v boji proti nepriateľovi. Ale aj také symboly – odznaky, ktoré mali informatívny a prezentačný charakter. Boli to odznaky na označenie a verejnú prezentáciu dosiahnutého vzdelania, odbornosti a výkonnosti, ale aj iné, medzi ktoré sme zaradili:

- absolventské a stavovské odznaky,
- odznaky na postavenie alebo dosiahnutie odbornej vojenskej úrovne,
- odznaky výkonnostnej úrovne.

Do týchto skupín sme začlenili:

- odznaky triednych špecialistov,
- výkonnostné a letecké odznaky,

- pamätné a čestné odznaky,
- ako aj ďalšie rôzne rozlišovacie i doplňujúce symboly.

V decembri 1941 MNO v Londýne vydalo Úpravu a nosenie rovnošaty pre čs. pozemné jednotky, kde v časti 11 bol zverejnený zoznam odznakov povolených nosiť v čs. armáde.²⁰ Išlo o nasledujúce odznaky:

- absolventov Vojenskej (válečnej) školy – odznak bol oválneho tvaru a zhotovený z neoxidujúceho striebra, čiastočne emailovaný. Základ tvoril vavrínovo-lipový veniec s červenou smaltovanou doštičkou, na ktorom ležal dvojhvostý český lev so srdcovým štítkom slovenského znaku zodpovedajúci malému štátnemu znaku ČSR. Pod vencom sa nachádzali skrížený meč a palcát, ovinuté stuhou s vyrytým rokom absolvovania, respektíve číslom a názvom ročníka,

- absolventov Vojenskej intendantčnej školy – odznak bol strieborný oválneho tvaru so štylizovanou Merkurovu okrídlenou pozlátenou palicou, lipového venca, malého štátneho znaku a stuhu v rozmeroch vyobrazenia. Priestor medzi lístkami lipového venca a okrajom štátneho znaku bol podložený modrým smaltom. Znak Slovenska na hrudi leva malého štátneho znaku bol pozlátený, červeno- a modro-smaltovaný,

Pamätný odznak pre diplomovaných dôstojníkov generálneho štábu, absolventov Válečnej (vojnovej) školy v Prahe a pamätný odznak pre absolventov intendantčnej školy

- poľných leteckých pozorovateľov, poľných pilotov, poľných leteckých strelcov, poľných pilotov a pozorovateľov z balóna – odznaky pre pilotov a pozorovateľov boli veľmi podobné, takmer identické. Odznak pilota mal postriebrený veniec lipových listov, sokol bol pozlátený, bez lesku, delové hlavne boli postriebrené a lesklé. Odznak pozorovateľov tvoril veniec z lipových lístkov, ktorý bol pozlátený, bez lesku, postriebrený sokol bol taktiež bez lesku a delové hlavne boli postriebrené, lesklé. Až v druhej polovici roka 1938 nastali určité zmeny, a to najmä v odznakoch pre pozorovateľa a pilota z balóna a pilota riadeného balóna, kde veniec z lipových listov bol

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

postriebrený na spôsob starého striebra, delové hlavne boli zlatené, neleštené. Sokol v odznaku pre pozorovateľa z balóna bol postriebrený, bez lesku; v odznaku pre pilota z balóna a pilota riadeného balóna bol pozlátený, bez lesku,

– útočnej vozby,

– strelcov z pušiek 1. a 2. triedy, strelcov z ľahkého a ťažkého guľometu, míno-metníkov a mieričov a delovodov – odznaky 2. triedy boli hnedo morené a odznaky 1. triedy mali štítok so zbraňou postriebrený, matný, na spôsob starého striebra, Jednotlivé odznaky boli rovnakého kruhového tvaru, líšili sa najmä symbolom v heraldickom kovovom štítku so symbolom príslušnej zbrane. Po stranách zdola, po obvode obidvoch strán do polovice štítku boli lipové lístky vo farbe kovu zodpovedajúcej výkonnostnému stupňu,

– pevnostných jednotiek,

– výkonných letcov spojeneckých armád, získaných činnou službou v týchto armádach alebo pridelených ako čestných odznakov.

Okrem odznakov a znakov zriadených a zavedených do čs. armády v rokoch 1918 – 1939 boli aj ďalšie, ktoré vznikli v rokoch 1939 – 1945. Tieto odznaky a znaky mali charakter pamätných odznakov, znakov alebo v danej dobe vojny slúžili na krátkodobé označenie odbornosti či inej činnosti.

Odznak pre pilotov balónov, odznak pre poľného leteckého strelca a odznak pre delovoda

Medzi takéto odznaky a znaky, ktoré vznikli v čase druhej svetovej vojny, môžeme zaradiť pamätný odznak Pešieho pluku 2, pamätný odznak Zmiešaného priezvedného oddielu (v českom jazyku Smišený předzvědný oddíl v skratke SPO), pamätnú plaketu Čs. obrnenej brigády v Anglicku, odznak Czechoslovakia, odznak pre príslušníkov poľnej ambulancie (England – Czechoslovak Field Ambulance), ako aj znaky čs. perutí kráľovského letectva RAF vo VB.

Medzi významné symboly čs. zahraničných jednotiek môžeme zaradiť znaky čs. leteckých perutí z Kráľovského britského letectva (Royal Air Force, RAF), a to:

– 310. čs. stíhacej perute (Royal Air Force),

Odznak 2. pešieho pluku, kovový

a odznak pre príslušníkov československej poľnej ambulancie, smaltovaný, kovový, Anglicko, 1940

- 312. čs. stíhacej perute (Royal Air Force),
- 313. čs. stíhacej perute (Royal Air Force),
- 311. čs. bombardovacej perute (Royal Air Force),
- 68. nočnej stíhacej perute Kráľovského letectva (Royal Air Force).²¹

Znaky všetkých čs. perutí RAF mali tvar hrubého, do kruhu pleteného žltého venca, ktorý bol uzatvorený, naň bol tenkými očkami taktiež žltej farby prichytený vnútorný prstenec, vytvárajúci vnútorné medzikružie modrej farby, kde boli vpísané nápisy. V hornej časti na kruhu bola položená zlatá koruna, v dolnej časti bola pripevnená stuha s oboma zahnutými, sčasti zrolovanými koncami v žltej farbe s nápismi, ktoré predstavovali ich hlavné heslo. V strede kruhu v bielom poli bol symbol, ktorý charakterizoval predurčenie perute.

Znak 310. československej stíhacej perute RAF

a znak 311. československej bombardovacej perute RAF

1. československá armáda na Slovensku v roku 1944

Príslušníci 1. čs. armády na Slovensku v roku 1944 v čase SNP mali rôzne vojenské rovnošaty. Dôstojníci a rotmajstri, vojaci z povolania si odstránili z rovnošaty štátne symboly slovenského štátu. Išlo o označenie slovenského orla na čiapkach, pričom na miesto tohto symbolu si pripevnili starý čs. odznak. Pokiaľ nemali tento znak, umiestňovali si pod skrížené meče (spodná časť pôvodného slovenského odznaku) červeno-modro-bielu trikolóru. Inak k ďalšej úprave vojenských rovnošiat pre nedostatok času nedošlo. Boli prípady, že niektorí dôstojníci z určitých nostalgických dôvodov mali odloženú pôvodnú čs. uniformu aj s označeniami. Preto sa objavili v armáde aj príslušníci, najmä velitelia oblečení v týchto uniformách.

2. Vojenské vyznamenania

Po ustanovení čs. exilovej vlády v Londýne a inštitucionalizovaní jej výkonných orgánov stála v popredí potreba zriaďovať vlastné čs. vyznamenania.

Dňa 20. decembra 1940 bol zriadený Československý vojnový kríž z roka 1939.²² Toto vyznamenanie bolo založené na pamiatku boja za oslobodenie ČSR spod okupácie, ako vyznamenanie pre čs. občanov vo vlasti, ako aj vojenských jednotiek a príslušníkov čs. armády v zahraničí. Taktiež aj na ocenenie bojových zásluh príslušníkov a vojenských jednotiek spojeneckých armád.

Modul vyznamenania mal tvar rovnoramenného kríža, ktorého ramená boli zakončené hrotmi a v strede medzi nimi boli položené dva skrížené meče. Na averznej strane bol malý štátny znak a na reverznej strane v kruhoch krajinské znaky Čiech, Slovenska, Moravy, Sliezska a Podkarpatskej Rusi. V strede, v štíte znak Čiech, v hrotoch ramien kríža, hore znak Slovenska, vľavo znak Sliezska, vpravo znak Moravy a dole znak Podkarpatskej Rusi. V strede, v štíte znak Čiech, v hrotoch ramien kríža, hore znak Slovenska, vľavo znak Sliezska, vpravo znak Moravy a dole znak Podkarpatskej Rusi. V strede – v medzerách medzi kruhom a vyrytým znakom Čiech a okrajom štítu – bol rozložený po jednej číslici letopočet 1939. Stuha bola prúžkovaná, zložená z väčšieho počtu farebných prúžkov (21) bielo-modro-červenej farby.

Čs. vojnový kríž z r. 1939 bol vyznamenaním, ktoré sa vnútorne nečlenilo, udeľoval sa in natura len jedenkrát, a to pri prvom udelení. Pri opakovanom udelení sa na jeho stuhu kríža upevňovala malá bronzová lipová ratolesť. Čs. vojnový kríž sa udeľoval doživotne.

Druhým československým vyznamenaním, ktoré bolo zriadené 20. decembra 1940 na pamiatku boja za oslobodenie ČSR, bola Československá medaila za chrabrosť pred nepriateľom.²³ Išlo o vyznamenanie udeľované tým, ktorí preukázali osobnú statočnosť pred nepriateľom na bojisku doma alebo v zahraničí.

Čs. medaila za chrabrosť pred nepriateľom bola okrúhla a vyrobená z bronzu. Na averznej strane medaily bola hlava leva nad dvoma lipovými ratolesťami, ktoré

boli v dolnej časti prekrížené a v strede bol umiestnený meč, cez ktorý bol na hrote v hornej časti na stuhe, zakončenej na oboch koncoch lastovičím strihom, nápis ZA CHRABROST. Vpravo od hlavy leva bol slovenský dvojkríž. Na reverznej strane medaily boli taktiež dve lipové ratolesti v dolnej časti prekrížené, v strede nápis PRAVDA VÍTEŽÍ a pod ním letopočet 1939. Medaila bola zavesená na stuhu pútkom v podobe dvoch skrížených lipových ratolestí. Mala len jeden stupeň.

Stuha medaily bola rozdelená na jedenásť rozdielných pruhov. V strede bol úzky biely pruh a po obidvoch stranách boli úzke pruhy červené a biele, široké a modré, potom úzke biele a červené. Stužka medaily bola široká ako stuha, a bola v identických farbách.

Čs. vojenská medaila za zásluhy bola zriadená čs. vládou v Londýne dňa 20. apríla 1943.²⁴ Medaila, ako vojenské vyznamenanie, bola určená pre príslušníkov čs. armády v zahraničí, ako aj vo vlasti za vynikajúce zásluhy o čs. armádu mimo boj.

Udeľovala sa príslušníkom čs. vojenských jednotiek za vynikajúce zásluhy o výstavbu a bojaskopnosť jednotiek mimo bojovej činnosti. Za mimoriadne zásluhy mohli byť touto medailou vyznamenané aj vojenské útvary, skupiny osôb a symboly znázorňujúce skupiny osôb, ktoré sa zaslúžili o čs. armádu. Mohla byť udeľovaná aj príslušníkom spojeneckých armád za vojenské činy a zásluhy v boji.

Medaila mala dva stupne: 1. stupeň strieborná, 2. stupeň bronzová, a udeľovala sa len raz. Obe medaily, strieborná aj bronzová, mali okraj obojstranne mierne zvýšený. Averzná strana zobrazovala od pravej strany a k ľavému okraju hľadiace tri hlavy čs. vojakov v prilbách. Pri hornom okraji bol nápis ZA ZÁSLUHY, v dolnom monogram Č.S.R.

Reverzná strana medaily mala v strede lipovú ratolesť, obklopenú medzikružím a lúčmi. Medaila bola prevýšená dvomi skríženými mečmi z rovnakého materiálu, ktoré tvorili závesné ramienko na stuhu.

Stuha bola tmavomodrá s dvomi bielymi postrannými pruhmi, ktoré boli oddelené od okraja stuhy 2-mm širokým modrým prúžkom. Stužka medaily bola široká a farebne rovnaká ako stuha. Stužka vyznamenania 1. stupňa bola označená striebornou hviezdikou. Vyznamenanie udeľoval prezident ČSR na návrh vlády, ktorý vláde predkladal minister národnej obrany.

Čs. vojenská pamätná medaila Za službu v československej armáde v zahraničí²⁵ bola zriadená čs. vládou dňa 15. októbra 1943 na pamiatku služby v čs. armáde v zahraničí. Udeľovala sa všetkým príslušníkom čs. armády v zahraničí, prípadne i na území republiky. Ďalej sa prepožičiavala príslušníkom spojeneckých armád, ktorí sa zúčastnili bojov na území republiky. Taktiež sa udeľovala aj tým osobám, ktorí boli pridelení a vykonávali službu v čs. armáde a čs. leteckých jednotkách v zahraničí počas najmenej dvoch mesiacov.

Základom averznej strany medaily bol lipový veniec, na ktorom bol položený sklonený meč, ktorého rukoväť bola zakončená závesným krúžkom na prevlečnú stuhu. V spodnej časti meča, v šírke venca, bol položený lev na prsiach so znakom Slovenska z malého štátneho znaku, podložený vavrínovou časťou venca. Veniec a meč boli morené, priečka meča bola leštená a lev strieborný.

Reverzná strana bola morená, hladká, na nej bol vylisovaný nápis v kruhopi-se ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA V ZAHRANIČÍ, a dva letopočty pod sebou 1939, 1944. Medaila bola vyrobená z bronzu, lev bol poniklovaný. Medaila mala len jeden stupeň.

Stuha medaily bola prevlečná, v základnej červenej farbe, od obidvoch okrajov vo vzdialenosti 4 mm boli dva čierne pružky široké 4 mm. Kovové štítky s nápismi označovali krajiny alebo zväzok spojeneckých armád či územia, na ktorých sa čs. armáda v zahraničí nachádzala. Išlo o nasledujúce krajiny: Francúzsko, Veľká Británia, Stredný východ a ZSSR. Štítky boli zhotovené z rovnakého kovu (bronzu) ako medaila, a nápisy boli umiestnené na štítkoch. Štítky sa pripevňovali na stuhu medaily in natura. Keď sa nosila len stužka bez medaily, na stužku sa upevňovali začiatkové písmená príslušných krajín: F, VB, SV, SSSR. Čs. vojenskú pamätnú medailu udeľoval minister národnej obrany na návrh veliteľov vojenských útvarov.

Československý vojnový kríž z r. 1939, averzná strana

Československá medaila za chrabrosť pred nepriateľom, averzná strana

Československé medaily „Za zásluhy“

Pamätná medaila čs. armády v zahraničí, averzná strana

Na ocenenie čs. občanov a príslušníkov cudzích štátov za vynikajúce vojenské zásluhy či víťazstvo alebo za vynikajúce úspešné vojenské činy a tiež aj za mimoriadne zásluhy bol zriadený Čs. rad Bieleho leva za víťazstvo.²⁶ Rad bol zriadený so súhlasom prezidenta republiky nariadením vlády ČSR zo dňa 9. februára 1945.

Čs. vojenský rad Bieleho leva za vítazstvo pozostával:

1. z hviezdy Čs. vojenského radu Bieleho leva za vítazstvo 1. a 2. triedy,
2. z kríža Čs. vojenského radu Bieleho leva za vítazstvo,
3. zo zlatej a striebornej medaily Čs. vojenského radu Bieleho leva za vítazstvo.

Stred hviezdy tvoril strieborný, lesklý dvojkruh, ktorý bol granátovo smaltovaný. V medzikruží bol v kruhopise umiestnený strieborný lesklý nápis – heslo ZA VÍ-TĚŠTVÍ. Do poľa vnútorného smaltovaného kruhu bol umiestnený strieborný lev z malého štátneho znaku, na prsiach s odliatym slovenským znakom v matnom vzhľade, ktorý sa v dolnej časti opieral o dva prekrížené meče, ktoré nepresahovali vonkajší kruh. Prvá trieda hviezdy mala meče v zlatom prevedení, druhá trieda v matnom, striebornom prevedení. Z vnútorného strieborného kruhu vybiehali šikmo strieborne lesklé lúče, ktoré mali tvar dlhých ihlanov rozširujúcich sa k obvodu hviezdice. Hviezda sa nosila na prsiach pravej strany.

*Československý vojenský rad Bieleho leva za vítazstvo, Hviezda radu 1. triedy
Československý vojenský rad Bieleho leva za vítazstvo, Hviezda radu 2. triedy*

Čs. vojenský rad Bieleho leva – Kríž za vítazstvo, mal na averznej strane rovno-ramenný kríž, ktorého ramená vychádzali z kruhu, a ich konce boli zakončené tromi hrotmi. Hroty boli chránené a zdobené guľkou. Ramenná boli na prednej strane granátovo smaltované, ktorých okraje a guľky na hrotoch boli zlaté a leštené. Na kruhu kríža bol umiestnený zmenšený stred hviezdy 2. triedy. Reverzná strana kríža bola zlatá, leštená a v strede so šošovkou s monogramom ČSR. Na hornom ramene kríža bol v strede guľky umiestnený zlatý pohyblivý krúžok, ktorým bol zavesený na radovú náprsnú stuhu.

Medaily Čs. vojenského radu Bieleho leva za vítazstvo boli razené zo striebra. Stredné pole prednej strany malo priemer 18 mm a bolo vyplnené levom z malého štátneho znaku. Na vyvýšenej obrube bol v kruhopise nápis ZA VÍ-TĚŠTVÍ a pri

dolnom okraji medaily pod nápisom boli dva skrížené meče. Na reverznej strane v strede poľa bol umiestnený monogram ČSR a pri dolnom okraji medaily pod ním bola lipová vetvička. Na vyvýšenej obrube bol v kruhopyse nápis PRAVDA VÍTĚZÍ.

Medaily boli zavesené na stuhe jednoduchým závesným krúžkom, ktorý bol pozlátený.

*Kříž Československého vojenského
radu Bieleho leva Za vítězstvo,
averzná strana
a zlatá medaila
Československého vojenského radu
Bieleho leva za vítězstvo, averzná
strana*

Radová náprsná stuha bola z moiré hodvábu, šarlátovo červená, lemovaná na oboch krajoch bielym pruhom. Jej koniec sa v spodnej časti zužoval do špičky, kde bol navlečený krúžok na zavesenie medaily. Stužka mala rovnakú šírku ako stuha a bola aj rovnakej farby. Keď sa vyznamenanie nosilo na stuhe alebo v stužke, bola na nej pripevnená miniatúra medaily. Čs. vojenský rad Bieleho leva za víťazstvo udeľoval na návrh vlády prezident republiky.

3. Vojenské, bojové zástavy a znaky

Okupácia a násilné pripojenie pohraničia k Nemecku na jeseň 1938 a neskôr vyhlásenie samostatného Slovenského štátu v marci 1939, ako aj vytvorenie Protektorátu Čechy a Morava, spôsobili, že čs. vojaci nemohli slúžiť svojim národom – českému a slovenskému. Súčasne však nemohli vykonávať vojenskú prísahu, ktorú v predmníchovskej republike skladali pred čs. vojenskými zástavami a štandardami.²⁷

Vojenské či bojové zástavy predstavovali symboly bojovej slávy, vojenskej cti a statočnosti, a osobitne boli posvätnými symbolmi čs. jednotiek sformovaných v zahraníčí, v ktorých sa spájala túžba po víťazstve a slobode, za samostatnosť českého a slovenského národa.

MNO v Londýne vydalo usmernenie vo forme písomného vzoru vojenskej zástavy pre jednotky čs. armády v zahraničí.²⁸

Zástavy pre všetky jednotky museli mať jednotné parametre, a to rovnaký rozmer, tvar a výplň (obsah) lícnej a rubovej strany. Šírka zástavy bola stanovená na 110 cm, dĺžka na 120 cm. Povinná časť sa týkala lícnej strany, to je tá strana, na ktorej sa umiestňuje dominantný symbol (štátny znak, národný znak-symbol a pod.) – predpísaná strana.²⁹ Zásadou pre úpravu lícnej strany bolo, že pole zástavy bude zlato-žlté, orámované pásom širokým 95 mm, ktorý bol zložený z trojuholníkov, striedavo bielo-červeno-modrej farby. Stredné pole zástavy bolo vyplnené plastickou výšivkou malého štátného znaku.³⁰ Jeho základom bol strieborný lev, zlatá koruna, jazyk, zbroje (zuby a pazúry), na prsiach leva je znak Slovenska – vo farbách, strieborný dvojramenný kríž na modrých pahorkoch v červenom poli. Pod týmito symbolmi bol vyšitý modrými písmenami povinný nápis PRAVDA VÍTĚZÍ. Na rubovej strane zástavy boli stanovené tieto prvky: orámovanie rovnaké ako na lícnej strane, výška číslic označujúcich číslo pluku 130 mm, ktoré boli vyšité striebornou farbou a umiestnené v hornej časti otvoreného venca, zloženého z dvoch lipových ratolestí, každá so šiestimi listami. Rubová časť dávala možnosť či určitú voľnosť darcovi vyjadriť

zvláštne okolnosti, za ktorých bola zástava venovaná (znak pôvodu), poprípade jeho vzťah alebo posolstvo k jednotke. Vyjadrenie bolo vo forme

hesla, ktoré podliehalo dohode a súhlasu MNO v Londýne. Zástava sa pripevňovala na žrd klinčekmi so širokými ozdobnými hlavičkami.

*Vzor lícnej strany bojovej zástavy
čs. jednotiek v zahraničí*

Vojenské zástavy boli určené aj pre jazdectvo a delostrelectvo čs. zahraničných jednotiek. Obvykle to bola menšia vystužená zástava, ktorá sa tvarom podobala husitskému vzoru, jej forma sa používala aj v čs. armáde v medzivojnovom období.³¹ Štandarda mala tvar vypnutého listu, po diagonále ktorej vzdialenejší horný cíp bol zaoblený a dolný cíp zakončený ozdobnou zlatou šnúrou, na ktorej konci bol tzv.

Vojenská symbolika československého zahraničného
a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

zlato-červený žalud' so strapcami. Obdobne ako pri jednotnom usmernení MNO pre zástavy streleckých, peších, leteckých plukov, mala mať líčna strana (povinne) základné pole zástavy zlato-žlté, orámované pásom, ktorý bol zložený z trojuholníkov, striedavo bielo-červeno-modrej farby. Stredné pole štandardy bolo vyplnené plastikou výšivkou, malým štátnym znakom či presnejšie symbolom z malého štátneho znaku – strieborný český lev so štítom neskorogotického tvaru na prsiach so symbolom Slovenska. Pod symbolmi z malého štátneho znaku bolo vyšité modrými písmenami povinné heslo – nápis PRO ČEST A VLAST VÍTĚZNĚ VPŘED.³² Nápis bol umiestnený na dolnom okraji od dolného cípu po dolný roh zástavy. Štandarda bola k žrdi upevnená šiestimi látkovými prúžkami, do ktorých sa žrd' nasúvala. Štandarda bola po obvode napnutá kovovou výstužou, v hornom a dolnom rohu zakončená dvomi kovovými prstencami, do ktorých sa štandarda nasúvala na žrd'. Rub štandardy mohol byť vyhotovený voľne na základe povolenia publikovaného v usmernení MNO v Londýne.

Bojovú zástavu čs. samostatnej vojenskej jednotke v ZSSR,³³ a to príslušníkom 1. čs. samostatného poľného práporu v Buzuluk, slávnostne odovzdal dňa 27. januára 1943 plk. H. Píka. Zástavu venovali občania mesta Buzuluk.

Bojová zástava 1. čs. sam. pr. v ZSSR, bojová zástava 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR, bojová zástava 3. čs. samostatnej brigády v ZSSR, bojová zástava 1. čs. samostatnej tankovej brigády v ZSSR, bojová zástava 4. čs. brigády v ZSSR a bojová zástava 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR boli vyhotovené podľa už uvedeného vzoru MNO. Bojová zástava 1. čs. sam. pr. v ZSSR mala líčnu stranu rovnakú podľa uvedeného vzoru. Na rubovej strane mala vo venci písmená ČS, a pod sebou malými písmenami voj. jednotka, nižšie písmeno v a pod ním veľkými písmenami SSSR. V dolnej časti zástavy pod ratolesťami bol letopočet 1942. V dolnej časti zástavy heslo – nápis VĚRNI ZŮSTANEME. Neskôr sa zástava 1. čs. sam. jednotky v ZSSR stala bojovou zástavou 1. čs. samostatnej brigády v ZSSR.³⁴

2. čs. sam. paradesantná brigáda v ZSSR bola v poradí druhá zahraničná jednotka v ZSSR, ktorej bola 22. apríla 1944 v Jefremove v Tulskej oblasti odovzdaná vojenská – bojová zástava. Zástava mala líčnu stranu podľa uvedeného vzoru a na rubovej strane mala vo venci vyšitý v skratke názov, číslica 2, pod sebou – malé písmená čs. – následne názov sam. par. brigáda – pod ním písmeno v a nižšie písmená skratky SSSR. V dolnej časti zástavy pod ratolesťami bol letopočet 1944. V dolnom okraji zástavy bolo heslo – nápis V JEDNOTE SILA!³⁵

Zástavu 1. čs. samostatnej tankovej brigády v ZSSR³⁶ vyšili ženy z Kežmarku. V strede rubovej strany zástavy v otvorenom venci, v hornej časti bol vyšitý v skratke názov, a to veľká číslica 1, pod sebou postupne – malé písmená čs., následne tank. brigáda, pod ním písmeno v a nižšie písmená skratky SSSR. Pod vencom a stuhou bol letopočet 1945. V časti dolného okraja zástavy bolo heslo – nápis VĚRNOST ZA

VĚRNOST! Žrd' zástavy v hornej časti bola ukončená hrotom v tvare plného zlatého odliavaného kosoštvorca s motívom strieborného leva v červenom poli.³⁷

Zástava 4. čs. brigády v ZSSR, jej lícna strana bola rovnaká podľa uvedeného vzoru, a rubová strana mala v strede na žltom podklade bledozelenou niťou vyšitý nápis, názov 4. čs. BRIGÁDA V SSSR. Okolo nápisu boli dve lipové ratolesti v tvare polvenca. Pod prekríženými ratolesťami bol letopočet 1945 a v dolnom okraji heslo – nápis HRDINSKY BOJOVAŤ, SLOBODNE ŽIŤ.³⁸

Bojová zástava 3. čs. samostatnej brigáde v ZSSR bola odovzdaná 8. júla 1944. Išlo o poslednú jednotku pozemného vojska východnej skupiny čs. zahraničného vojska, ktorej bola udelená zástava ešte počas trvania druhej svetovej vojny.³⁹ V strede otvoreného venca v hornej časti bol vyšitý v skratke názov, a to veľká číslica 3, pod sebou postupne – malé písmená čs. – následne sam. brigáda – pod ním písmeno v a nižšie písmená skratky SSSR. V dolnom okraji zástavy bolo heslo – nápis VĚRNI S NÁRODEM!

Bojová zástava 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR, jej lícna strana zodpovedala vydanému usmerneniu MNO v Londýne. Rubová strana bola zlato-žltá, v strede zástavy uprostred venca bol vyšitý nápis v troch riadkoch: v prvom riadku v hornej časti venca medzi koncami vetvičiek 1. ČS., v druhom riadku LET. DIVISE, v treťom písmeno V a poslednom riadku skratka SSSR. V dolnej časti bol pod stuhou letopočet 1945. Na dolnom okraji zástavy sa nachádzalo heslo – nápis v dvoch riadkoch, v prvom SVORNOSTŮU K SILE, v druhom riadku SILOU K VÍŤAZSTVU.

*Zástava 1. čs. samostatnej tankovej brigády v ZSSR, 1945, lícna strana
a zástava 1. čs. zmiešanej divízie v ZSSR, 1945, rubová strana*

1. čs. zmiešaná letecká divízia vznikla z 1. čs. samostatného leteckého pluku v ZSSR, ktorý sa vyznamenal v čase SNP v septembri 1944.

Čs. zahraničné vojenské jednotky sa po boku západných spojencov taktiež zúčastnili bojov so svojimi vojenskými, bojovými zástavami, a to vo Francúzsku v roku 1940, na Strednom východe v Sýrii, v severnej Afrike, vo VB a napokon aj invázie do Francúzska v roku 1944.

Po vzniku Pešieho pluku 1 a Pešieho pluku 2, ktoré boli v organizačnej štruktúre 1. pešej divízie vo Francúzsku, im boli odovzdané vojenské zástavy, ktoré pre nich venovalo mesto Arras a americkí Česi a Slováci z Texasu.

Lícna strana zástavy Pešieho pluku 1 (Ppl. 1) mala štandardnú (povinnú) podobu. Základné pole rubovej strany zástavy obsahovalo čs. zástavu orámovanú širokým pásom, ktorý bol zložený z trojuholníkov, striedavo bielo-červeno-modrej farby. V strede poľa zástavy boli vyšité zlaté lipové ratolesti, každá po šesť listov, ktoré v hornej časti vytvárali otvorený veniec s plným vyšívaním. V jeho strede bola vyšitá číslica 1 striebornej farby. V dolnej časti zástavy pod prekríženými ratolesťami bol umiestnený nápis modrej farby v latinčine RESURGAM (v preklade znamená budem bojovať, respektíve voľne, nepoddám sa). Vo všetkých štyroch rohoch boli vyšité po dve ratolesti zlatej farby, dubová s plodmi, ako aj olivová s plodmi, každá po šesť listov, v hornej časti mali tvar neuzavretého venca s plným vyšívaním. V strede každého z nich boli umiestnené rôzne symboly, zložené: v hornom vlajúcom rohu kosouhlý nápis v dvoch riadkoch, v prvom 9. MAI, v druhom 1915,⁴⁰ v dolnom vlajúcom rohu kosouhlý nápis v troch riadkoch, v prvom 9, druhom MAI a v treťom riadku 1940. V hornom rohu bol umiestnený erb mesta Arras a v dolnom rohu neidentifikovaný znak. Zástava bola k žrdi upevnená látkou a pomocou klincov.

Zástava Pešieho pluku 2 bola na rubovej strane orámovaná obdobne ako zástava Ppl. 1. Na červenej ploche tmavomodrej farby bol rozkrídlený obrátený orol s položeným perizoniom v tvare ďatelinky, v strede prekrytý sediacou postavou so zlatou svätožiarou, v červenom plášti držiadou v pravej ruke kópiu so zástavkou. Okolo krku mal široký biely golier a v hornej časti úzky tmavosivý golierik v tvare ako kolárik. V strede poľa zástavy bola prekrytá postava s vyšitými zlatými prekríženými lipovými ratolesťami, každá mala po šesť listov; v hornej časti vytvárajúce otvorený veniec s plným vyšívaním. V jeho strede bola vyšitá číslica 2 striebornej farby. Po vonkajších stranách napravo od tretieho lístka ratolesti bol nápis PĚŠÍMU a naľavo od tretieho lístka ratolesti nápis PLUKU. Pod prekríženými lipovými ratolesťami bol umiestnený nápis súbežne s ich spodnou časťou NEDEJ ZAHYNOUTI NÁM NI BUDOUCÍM, a text bol zložený z dvoch častí v kruhopise súbežne s okrajom zástavy. Prvá časť nápisu NÁRODNÍ SVAZ ČESKÝCH KATOLÍKŮ sa začínala na vlajúcej časti zástavy a končila sa v strede dolného okraja, a súčasne druhá časť nápisu SDRUŽENÍ AMERICKÝCH ČECHOSLOVÁKŮ v TEXASU sa začínala v strede dolného okraja a končila v hornej žrdovej časti zástavy.

Vojenskú zástavu malo aj veliteľstvo 1. čs. pešej divízie vo Francúzsku, ktorá bola vlastne čs. zástavou s rovnakou lícnou a rubovou stranou. Horný, dolný, ako aj vlajúci okraj zástavy bol zakončený zlatými strapcami. Na lícnej strane⁴¹ bol umiestnený nápis v dvoch riadkoch pod sebou, a to v prvom číslica 1^{ERE}DIVISION, v druhom riadku TCHÉCOSLOVAQUE. Na rubovej strane zástavy bol umiestnený nápis v dvoch riadkoch, v prvom riadku písmená A. G. M. G. a druhom riadku text DE L HERAULT.⁴² Zástava bola k žrdi upevnená látkou a klincami.

Zástavu 11. pešiemu práporu Východný venoval Čs. Červený kríž v Palestíne. Líčna strana bola biela a vyrobená tak, že zodpovedala lícnej povinnej strane, ktorá bola stanovená usmernením MNO v Londýne. Rubová strana zástavy bola biela. Po obvode bol vyšívajú trojuholníkový lem vo farbách trikolóry. V strede zástavy boli vyšité zlaté lípové ratolesti, ktoré vytvárali v hornej časti otvorený veniec. Uprostred venca bola strieborná číslica 11. V hornom okraji, v strede nad vencom, bol symetricky v troch riadkoch nápis modrej farby, v prvom riadku ZA SVOBODU VLASTI, v druhom riadku A LIDSKÁ PRÁVA, a v treťom riadku VPŘED! Na dolnom okraji v strede pod vencom bol symetricky v dvoch riadkoch nápis v červenej farbe, v prvom riadku ČESKOSLOVENSKÝ ČERVENÝ KŘÍŽ a v druhom riadku V PALESTINĚ. Po rozšírení a reorganizácii jednotky sa stala zástavou Samostatnej obrnenej brigády vo VB, ktorá sa zúčastnila inváznych bojov vo Francúzsku. Tak dostal jej 3. tankový prápor vlastnú zástavu – práporec.⁴³

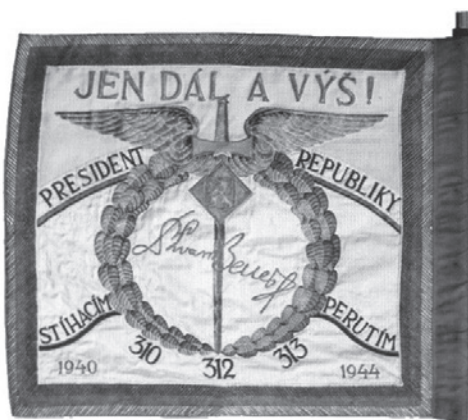
Čs. letci vo sa preslávili najmä v bitke o Britániu. V roku 1944 čs. leteckému wingu,⁴⁴ ktorý tvorili 310., 312. a 313. stíhacia peruť, bola udelená vojenská zástava. Samostatná 311. bombardovacia peruť mala vlastnú vojenskú zástavu, ktorú jej venoval zahraničný čs. Sokol.

Vojenská zástava, ktorú mal čs. letecký wing, bola na rubovej strane po celom obvode lemovaná tromi pásmi, každý z nich cca 3 – 4 cm od vonkajšej strany, sivej, tmavožltej a svetlo-čiernej farby. Plocha zástavy bola vodorovne v hornej časti v prvej tretine rozdelená menším oblúkom na dve farebné nepravidelné polia. Horná časť plochy bola zlatej a dolná časť bielej farby. V strede poľa zástavy bol umiestnený odznak pre výkonný letecký personál, poľný pilot-letec, ktorý pozostával zo strieborného lípového venca. Na venci bol položený strieborný sklonený meč so zlatými krídlami a v hornej časti v štylizovanom štíte, postavenom na uhle, bol zlatý malý čs. štátny znak. Vo venci leteckého odznaku bol mierne pravošikmý (kosouhlý) podpis prezidenta Dr. Edvarda Beneša, vyšitý v zlatej farbe. Na hornom okraji bolo symetricky umiestnené heslo v svetlohnedej farbe, nápis JEN DÁL A VÝŠ!, na rozhraní obidvoch plôch zástavy v miernom oblúku bol nápis PRESIDENT, ktorý sa začínal napravo pri vlajúcom okraji zástavy a končil na dotyku krídiel a venca. Nápis REPUBLIKY sa začínal naľavo od dotyku krídiel a venca a končil na žrdvom okraji. Obidva texty boli čiernej farby a boli podčiarknuté cca 1 cm hrubou čiarou, taktiež čiernej farby. V dolnej časti v miernom

Vojenská symbolika československého zahraničného
a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

oblúku bol nápis STÍHACÍM, začínal sa napravo pri vlajúcom okraji zástavy a končil pri listoch venca. Nápis PERUTÍM sa začínal naľavo od listov venca a končil v dolnom rohu žrdového okraja. Obidva nápisy boli čiernej farby a boli podčiarknuté cca 1-cm hrubou čiarou, taktiež čiernej farby. V dolnom okraji boli umiestnené čísla, a to pod koncom hrotu meča číslo 312, napravo 310 a naľavo číslo 313, v dolnom vlajúcom cípe bol umiestnený letopočet 1940 a v dolnom rohu letopočet 1944, všetko v čiernej farbe. Zástava bola k žrdi upevnená látkou a klincami. Žrd' bola zložená z dvoch dielov spájaných kovovou skrutkou, v hornej časti ukončená prepleteným štvorkružím v zlatej farbe, ktoré symbolizovalo jednotu Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska.⁴⁵

Samostatná 311. bombardovacia peruť mala svoju vlastnú zástavu, ktorú jej venoval zahraničný čs. Sokol. Líčna strana zástavy zodpovedala ustanoveniu MNO v Londýne. Rubová strana zástavy bola vodorovne rozdelená na tri farebné nepravidelné polia. Na hornom okraji bol fialový pás do šírky jednej pätiny, v strede šedý pás taktiež jednej pätiny šírky a pod ním pás krémovej farby zodpovedajúcej trom päťnám šírky zástavy. V hornom okraji fialového poľa bol symetricky umiestnený nápis v zlatej farbe ZA VOLNOST, ROVNOST, BRATRSTVÍ. V strede poľa zástavy vo vodorovnom smere, v dolnej časti poľa krémovej farby prechádzali biele, červené, modré a zlaté oblúky. Pod nápisom na ploche šedého pásu v zlato-striebornej farbe bol položený rozkrídlený orol hľadiaci dopredu, v pazúroch držiaci bielo-striebornochierny lipový veniec a v dolnej časti v medzere medzi listami venca číslo 311 v zlatej farbe. Na rozhraní polí sivej krémovej farby bol umiestnený po častiach nápis, mierne zvlnený, napravo od venca v červenej farbe SOKOLSKÁ, v hornej časti venca v modrej farbe ŽUPA a naľavo od venca v červenej farbe ZAHRANIČNÍ. Vo vnútri venca v dolnej časti bol nápis v dvoch riadkoch v zlatej farbe, v prvom riadku BOMBARDOVACÍ, v druhom riadku PERUTÍ. V dolnom cípe bol letopočet 1940 a v dolnom rohu letopočet 1944, všetko v červenej farbe. Žrd' zástavy

*Zástava Čs. stíhacieho wingu vo Veľkej Británii, 1944, rubová strana
a zástava 311. bombardovacej perute vo Veľkej Británii, 1944, rubová strana*

311. bombardovacej perute bola v hornej časti ukončená prepleteným štvorkružím v zlatej farbe, ktoré symbolizovalo jednotu Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska.⁴⁶

Ako sme už vyššie uviedli, štandarda bola určená pre jazdectvo a delostrelectvo čs. zahraničných jednotiek. Štandardu Delostreleckému pluku 1 darovala americká obec Sokolská. Zo základnej charakteristiky štandardy uvádzame, že to bola menšia vystužená zástava, ktorá mala formu napnutého listu. Jej horný vlajúci cíp bol zaoblený a dolný cíp bol zakončený ozdobnou šnúrou v tvare žalúďa so strapcami.

Štandarda Delostreleckého pluku I mala lícnu stranu, zodpovedajúcu vzoru usmernenia Ministerstva národnej obrany v Londýne. Rubová časť štandardy obsahovala štátnu vlajku Spojených štátov amerických a v jej dolnej časti bol vodorovný modrý pás zložený z dvoch polí. V priestore dolného cípu v modrom páse bol červený kruh s rozmerom priemeru pásu. V červenom kruhu bolo umiestnené slovo SOKOL v žltej farbe. Modrý pás bol rozdelený na dve časti, horná časť mala šírku dvoch tretín a spodná jednej tretiny uvedeného pásu. Horná časť bola rozčlenená na štyri pásiky, kde v nich sa striedali modro-biele trojuholníky, ktoré v celosti predstavovali vlnobitie. V spodnej časti modrého pásu, na dolnom okraji štandardy, bol nápis žltej farby AMERICKÁ OBEC SOKOLSKÁ. Na vlajúcom okraji štandardy bol umiestnený nápis DĚLOSTŘELECKÉMU PLUKU I., ktorý sa začínal od spodného vlajúceho cípu prechádzajúci do tvaru oblúka a končil sa na hornom okraji jej žrdi. Po hrane štandardy od horného okraja po dolný cíp bola prišitá žltá-červená ozdobná šnúra šírky cca 1 cm, ktorá bola zakončená žalúdom so strapcami zlatej farby. Štandarda bola pripevnená pomocou dvoch kovových krúžkov – v hornej a dolnej časti, a štyroch textilných pásov, pribitých na žrd' klinčekmi so širokými ozdobnými hlavičkami. Žrd' bola vo farbe červeno-modro-bielej trikolóry. Hrot štandardy bol v hornej časti ukončený kovovou korunkou v striebornej patine v tvare plochého hrotu. Hroty jednotlivých zástav podľa MNO mali predstavovať určitý symbol – znak alebo mohli mať tvar ukončený jednoduchou kovovou korunkou.

V období SNP od augusta do konca októbra 1944 jednotky 1. čs. armády na Slovensku nemali svoje vojenské zástavy, ak používali, tak čs. štátnu vlajku, resp. zástavu.⁴⁷

Záver

Vojenská symbolika čs. zahraničných jednotiek v čase druhej svetovej vojny nadviazala na medzivojnovú čs. vojenskú symboliku a ďalej sa rozvíjala v zložitých podmienkach. Vytvorené čs. jednotky v Poľsku a vo Francúzsku, v severnej Afrike a na Strednom východe, vo VB a v ZSSR postupne používali čs. vojenskú symboliku v prímiernej kombinácii s niektorými symbolmi armád uvedených krajín.

Vojenská symbolika československého zahraničného a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

Vojenská rovnošata ako vojenský symbol, ktorú používali čs. jednotky na rôznych bojiskách druhej svetovej vojny, mala svoje špecifiká, ktoré podrobne uvádzame v texte štúdie. Spočiatku boli rovnošaty rôzne, spravidla to boli uniformy armád krajín, kde boli jednotky sformované. Označenie na čiapke, hodnotné označenie, dištinkcie, označenie druhov vojsk a zbraní, ako aj ďalšie odznaky sa postupne objavovali na rovnošatách čs. vojakov z obdobia čs. armády z rokov 1918 – 1939. Vznikali aj nové odznaky a znaky podobného tvaru a použitých prvkov ako v čs. armáde medzivojnového obdobia. Navyše, boli použité aj niektoré symboly tých krajín, v ktorých sa čs. jednotky formovali. V oblasti odznakov a znakov vznikli pamätné odznaky a znaky (odznak Pešieho pluku 2, pamätný odznak Zmiešaného priezvedného oddielu, pamätná plaketa čs. obrnenej brigády v Anglicku a podobne) alebo také, ktoré v danom čase vojny boli potrebné na krátkodobé označenie odbornosti, či inej činnosti (znaky čs. perutí kráľovského letectva RAF vo VB, odznak pre príslušníkov poľnej ambulancie a ďalšie).

V tvorbe týchto symbolov sa využívali heraldické štíty a farby a pri niektorých pamätných odznakoch boli použité aj prvky a farby zo symbolov krajín, kde vznikali čs. jednotky. Boli to napríklad aj francúzska a britská vlajka či erby miest (francúzske mesto Agde a ďalšie), ako i mnohé iné symboly. Znaky jednotiek mali rovnaký tvar, líšili sa len niektorými charakteristickým črtami, ako napr. znaky stíhacích perutí čs. leteckého wingu (v strede znaku dominantný symbol: český dvojchvostý lev, letiaci bocian, rozkrídlený orol), 311. bombardovacej perute (dominantný symbol husitský cep s bijákom na reťazi) a 68. nočnej stíhacej perute (dominantný symbol sovy). Mimoriadna pozornosť bola venovaná zavedeniu symbolov na stuhy a stužky vojenských dekorácií označujúcich miesto (krajinu) a priestor (severná Afrika, Stredný východ a podobne), kde čs. vojaci bojovali, a prípadne aj iné prvky.

Charakteristické bolo aj to, že príslušníci čs. armády v zahraničí, okrem príslušníkov jednotiek v ZSSR, nosili na rukáve označenie krajiny, teda domovenku CZECHOSLOVAKIA.

Zriaďovanie, respektíve zavedenie vyznamenaní bolo mimoriadne dôležité z hľadiska potrieb morálneho oceňovania vojakov v boji proti nepriateľovi, ale aj vojakov, ktorí plnili úlohy mimo bojových operácií. Pri tvorbe vyznamenaní bolo výnimočné, že všetkých päť znakov, čiže Čiech, Slovenska, Moravy, Sliezska a Podkarpatskej Rusi v takejto podobe, respektíve v zostave symbolov, boli použité po prvýkrát. Znak Podkarpatskej Rusi bol v zostave ostatných znakov vyobrazený spoločne na reverznej strane Čs. vojnového kríža z r. 1939 a bolo to aj jediné čs. vyznamenanie, na ktorom bol tento znak použitý. Štátny znak, ako aj jednotlivé symboly zo štátneho znaku boli vyobrazené na jednotlivých triedach Čs. radu Bieleho leva za víťazstvo, ale aj na ostatných dekoráciách mali svoje dominantné miesto. Pre toto obdobie bolo charakteristické, že na všetkých vyznamenaniach, čiže v jedinom

rade a ostatných dekoráciách bol použitý meč ako symbol vojenstva či už v polohe klasickej – vztýčenej a sklonenej, alebo prekrížených mečov.

Pri zhotovovaní vojenských, bojových zástav a štandárd, ale i ďalších typov zástav v období rokov 1939 – 1945, sa dodržiavali stanovené zásady a pravidlá vydané v usmernení MNO v Londýne vo forme písomného vzoru vojenskej zástavy pre jednotky čs. armády v zahraničí.⁴⁸

Vydané usmernenie sa v niektorých častiach opieralo o nariadenie MNO o jednotnom vzore plukovních zástav peších plukov čs. armády z roku 1925,⁴⁹ o nariadení vydaného v júni 1929 o jednotnom vzore štandardy delostreleckých útvarov,⁵⁰ ako aj nariadenie o jednotnom vzore zástavy – praporka pre hraničné prápory⁵¹ čs. armády z októbra 1929. Tento záver potvrdzuje, že čs. zahraničné jednotky, ktoré vznikli v čase druhej svetovej vojny v rokoch 1939 – 1945, bojovali pod vojenskými, bojovými zástavami, ktorých forma a obsah kontinuálne nadväzovali a rozvíjali tradície ČSR a jej armády v období rokov 1918 – 1939.

Pramene a literatúra, z ktorých boli jednotlivé obrázky v prílohe prevzaté

CSÉFALVAY, František, et al. *Vojenské dejiny Slovenska. V. zv. 1939 – 1945*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008. ISBN 978-80-89169-160.

KRUBL, Z. *Československé & České vojenské odznaky. Czechoslovak and Czech. Military Badges. Teschechoslowakische und tschechische Militärabzeichen*. Praha : Naše vojsko, 2004.

PULEC, V. *Československá státní vyznamenání, státní čestná uznání a ceny*. Praha : SNTL-Nakladatelství technické literatury ALFA, vydavatelstvo technickej a ekonomickej literatúry, Praha 1980.

PURDEK, I. – ZELIŽŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika Slovenskej republiky*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006.

SVOBODA, Zdeněk. *Česká státní a vojenská symbolika*. Praha : MO ČR – GŠ AČR, 1996.

SVOBODA, Zbyšek. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, 1991.

Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv Praha.

VHM Piešťany – Zbierka č. XV. – rady, vyznamenania, medaily, odznaky, plakety, hodnostné označenia, znaky útvarov, rozlišovacie znaky, dekréty, ktoré sú súčasťou medailí a pod.

Vojenské technické muzeum Lešany u Týnce nad Vltavou a Armádní muzeum Žižkov, sbírka XIV. Vexilologie.

www.forum.valka.cz

Osobná zbierka autora.

VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn 1940 – 1945, ČSVM sign. 63-1-80004.

Věcník MNO, roč. 12, ze dne 1. června 1929, č. 398. Dělostřelecké standardy, rok 1929.

Věstník Ministerstva národní obrany, č. 75. Pamětní medaile československé armády v zahraničí-doplnění, roč. 1946. Sbírká důvěrných výnosů a nařízení č. 15/1945 a doplněno vládním

Vojenská symbolika československého zahraničního a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

- usnesením ze dne 1. března 1946, rok 1946.
- VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn 1940 – 1945, ČSVM sign. 63-1-80004.
- Vojenský historický ústav Praha, Vojenské technické muzeum Lešany u Týnce nad Vltavou a Armádní muzeum Žižkov: sbírka XIV. Vexilologie
- VOGELTANZ, Jan – HUS, Miroslav – POLÁK, Milan. *Československá armáda v zahraničí 1939 – 1945. Vládní vojsko protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945. Slovenská armáda 1939 – 1945. Československá armáda 1945 – 1992*. Praha - Lytomyšl : Paseka, Nakladatelství Ladislav Horáček, 2001.
- VHÚ-VHM Zbierka číslo XVI. – bojové zástavy, štandardy, praporce, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavam.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, vojenskú rovnošatu pre pozemné jednotky a smernice pre úpravu a nosenie, č. 30/14, šk. 35.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů v nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1943, vydáno dne 29. prosince 1943, číslo 20. Čl. 5. Prapor jednotky ze Středního Východu-převzetí, rok 1943.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1941, č. 36. Čl. 6-Úprava a nošení stejnokroje pro čs. pozemní jednotky, rok 1941.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborníkdůvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1940, vydáno 21. října 1940, číslo 22. Čl. 1 – Reorganizace čs. jednotek ve Velké Británii – úprava poměrů důstojníků, rotmistřů a poddůstojníků, 1940.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1944, vydáno dne 20. dubna 1944, č. 7. Čl. 11. – Výložky a hodnostní odznaky na čs. stejnokrojích, dodatek, 1944.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Stejnokroj pro čs. pozemní jednotky, směrnice pro úpravu a nošení-návrh, č. 30/4, šk. 35.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1941, ze dne 23. prosince 1941, číslo 36, Čl. 6. Úprava a nošení stejnokroje pro československé pozemní jednotky, rok 1941.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1940, č. 1, šk. 113.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, roč. 1943, ze dne 10. června 1943, Sborníkdůvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, číslo 8. Čl. 8. Československá vojenská medaile za zásluhy, zřízení, rok 1943.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1944, ze dne 13. října 1944, číslo 18. Čl. 16. Stanovy čs. vojenské pamětní medaile za službu v čs. armádě v zahraničí, rok 1944.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1943, ze dne 25. října 1943, č. 15. Čl. 1. Československá vojenská památní medaile-zřízení, uveřejnění v čs. tisku, rok 1943.
- VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1945, ze dne 9. dubna 1945, číslo 15. Věcná část, Čl. 1. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 9. února 1945, jimž sa zřizuje Československý vojenský řád Bíleho lva Za vítěství, rok 1945.

Poznámky

- 1 VOGELTANZ, Jan – HUS, Miroslav – POLÁK, Milan. *Československá armáda v zahraničí 1939 – 1945*. *Vládní vojsko protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945. Slovenská armáda 1939 – 1945. Československá armáda 1945 – 1992*. Praha - Lytomyšl : Paseka, Nakladatelství Ladislav Horáček, 2001, s. 8.
- 2 PURDEK, Imrich – ZELIZŇÁK, Peter a kol. *Vojenská symbolika Slovenskej republiky*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006. s. 31.
- 3 PURDEK, I. – ZELIZŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 53.
- 4 SVOBODA, Zbyšek. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, 1991, s. 7-72.
- 5 VOGELTANZ, J. – HUS, M. – POLÁK, M. *Československá armáda*, c. d., s. 9.
- 6 Battledress – preklad do slovenčiny – služobná (poľná) uniforma, ktorá bola zavedená do anglickej armády v roku 1937. V niektorej literatúre sa označuje ako vojenská uniforma z obdobia druhej svetovej vojny britských a kanadských jednotiek.
- 7 Názov označenia – nosilo sa prišité na hornom okraji rukáva blúzy a pláštá, bezprostredne pri náramennom šve rukáva blúzy. Domovenka označovala domovskú krajinu, z ktorej príslušný vojak pochádzal.
- 8 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, vojenskú rovnošatu pre pozemné jednotky a smernice pre úpravu a nosenie, č. 30/14, šk. 35.
- 9 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národnej obrany, roč. 1941, č. 36. Čl. 6-Úprava a nošení stejnokroje pro čs. pozemní jednotky, rok 1941.
- 10 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národnej obrany, roč. 1940, vydáno 21. října 1940, číslo 22. Čl. 1 – Reorganizace čs. jednotek ve Velké Británii – úprava poměrů důstojníků, rotmistřů a poddůstojníků, 1940, s. 1-2.
- 11 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národnej obrany, roč. 1941, č. 36. Čl. 6 – Úprava nošení stejnokroje pro československé pozemní jednotky, 1941, s. 5.
- 12 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národnej obrany, roč. 1944, vydáno dne 20. dubna 1944, č. 7. Čl. 11. – Výložky a hodnostní odznaky na čs. stejnokrojích, dodatek, 1944, s. 55-56.
- 13 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany Londýn, Stejnokroj pro čs. pozemní jednotky, směrnice pro úpravu a nošení-návrh, č. 30/4, šk. 35.
- 14 VOGELTANZ, J.– HUS, M. – POLÁK, M. *Československá armáda*, c. d., s. 10.
- 15 Tamže, s. 11.
- 16 Bola to vojenská rovnošata zavedená v československej armáde po roku 1922, ktorá mala iný strih, ako aj diametrálne odlišné umiestnenie hodnostných dištinkcií, bola vo farbe kaki. Blúza a plášť mali uzavretý golier pre všetky stavovské skupiny armády, pre gážiztov, t. j. ďalších žiakov, rotmajstrov a dôstojníkov, bola stanovená jemnejšia látka v olivovom sfarbení. Nová

vychádzková okružla čiapka so štítkom pre vojakov z povolania – brigádírka bola vyrobená podľa anglického vzoru.

PURDEK, I. – ZELIŽŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 53.

- 17 Plukovník Heliodor Píka poslal depešu zo dňa 18. októbra 1943 na MNO Londýn nasledujúceho znenia: „*Vzhľadom k tomu, že doprava z Anglie by trvala najmenej pól roku a potreba výstroje se cíti naléhavou navrhují, abychom přijali sovětskou nabídku. V tomto zmyslu podám sovětské vládě žádost, v níž se pokusím o to, aby nám ze svých látek šili stejnokroje čs. vzoru.*“
Plukovník H. Píka posíela nasledujúcu depešu dňa 19. októbra 1943 na MNO Londýn: „*Sovětská vláda přislíbila zhoviti ze svého materiálu stejnokroje pro celou naši jednotku v SSSR a to podle střihu čs. armády z doby před okupací. Náskresy podle našich služebních předpisůl s některými úpravami přijatými v zahraničí – otevřené blůzy pro gázisty pod./ odevzdávám během 2 dnů. Rovněž budou pro nás zhotoveny výsostní odznaky a všechny výstrojní součástky, takže zimní výstroj bude vydána. Zatím už dostávame 2.500 párů vysokých bot. Tím odpadá odesílání zásilky z Anglie.*“
VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, č. 33/37, SSSR– výstroj pro brigádu, šk. 64.
- 18 VOGELTANZ, J. – HUS, M. – POLÁK, M. *Československá armáda*, c. d., s. 12.
- 19 PURDEK, I. – ZELIŽŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 60-61.
- 20 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1941, ze dne 23. prosince 1941, číslo 36, Čl. 6. Úprava a nošení stejnokroje pro československé pozemní jednotky, rok 1941, s. 5-6.
- 21 68. nočná stíhacia peruť RAF (^{No}68 *Night Fighter Squadron*), založená dňa 7. januára 1941 na základni Catterick, bola podľa čísla britskou perúťou, jedna z ich dvoch letiek (flight) mala však československých letcov a z ich stredy pochádzal aj prvý veliteľ kapitán Veselý.
HURT, Zdeněk. *Češi a Slováci za druhé světové války*. Brno : Computer Press, 2005, s. 10, 20, 31, 65-67.
- 22 Bol zriadený nariadením vlády Československej republiky zo dňa 20. decembra 1940, č. 4/1941 Úř. věst. čsl.
- 23 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1940, č.1, šk. 113.
Uřední věstník československý č. 5/1941.
- 24 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, roč. 1943, ze dne 10. června 1943, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, číslo 8. Čl. 8. Československá vojenská medaile za zásluhy, zřízení, rok 1943, s. 8.
- 25 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1944, ze dne 13. října 1944, číslo 18. Čl. 16. Stanovy čs. vojenské pamětní medaile za službu v čs. armádě v zahraničí, rok 1944, s. 221.
VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1943, ze dne 25. října 1943, č. 15. Čl. 1. Československá vojenská památní medaile-zřízení, uveřejnění v čs. tisku, rok 1943, s. 1.
Věstník Ministerstva národní obrany, č. 75. Pamětní medaile československé armády v zahraničí-doplnění, roč. 1946. Sbíрка důvěrných výnosů a nařízení č. 15/1945 a doplněno vládním usnesením ze dne 1. března 1946, rok 1946.
- 26 VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů a nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1945, ze dne 9. dubna 1945, číslo 15. Věcná

část, Čl. 1. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 9. února 1945, jimž sa zřizuje Československý vojenský řád Bíleho lva Za vítěství, rok 1945, s. 179.

- 27 Po zriadení Protektorátu Čechy a Morava všechny vojenské zástavy československej armády, okrem najcennejších originálov československých légií, zaistili okupačné nacistické jednotky. Tieto boli tajne zamurované v podzemí Památníka oslobodenia v Prahe a Nemci ich nikdy nenašli. Časť vojenských zástav zostala na Slovensku. Avšak zaistené zástavy, ktoré boli protokolárne odovzdané nemeckej armáde, sa nestratili a v čase Pražského povstania sa našli na strahovskom opevnení. SVOBODA, Zbyšek. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, 2001, s. 63.
- 28 Rádiogram ministra národnej obrany v Londýne gen. S. Ingra náčelníkovi Československej vojenskej misie v Moskve plk. H. Píkovi vo veci vojenskej zástavy pre 1. československú samostatnú jednotku v ZSSR. Ministerstvo národnej obrany nemohlo zabezpečiť dodanie zástavy z Londýna, z tohto dôvodu zaslalo vzor vojenskej zástavy. VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn 1940 – 1945, ČSVM sign. 63-1-80004.
- 29 Rozkreslenie lícnej a rubovej strany zástavy na liste papiera je nasledovné – líčna strana sa kreslí na pravej strane od žrde a rubová strana zástavy na ľavej strane od žrde. Toto pravidlo bolo porušené na zástave 1. československej samostatnej tankovej brigády v ZSSR aj zástave 4. československej brigády v ZSSR. Líčna strana bola naľavo a rubová strana na pravej strane.
- 30 Treba však spresniť, že nešlo o malý štátny znak, ale o symbol z malého štátneho znaku – strieborný český lev so štítom neskorogotického tvaru na prsiach so symbolom Slovenska, strieborný dvojramenný kríž s modrým trojvrším.
- 31 Ministerstvo národnej obrany nariadením z júna 1929 stanovilo záväzný jednotný vzor štandardy delostreleckých útvarov, ktoré im boli odovzdávané už v uvedenom roku. VHA Bratislava, Věcník věstník MNO, roč. 12, ze dne 1. června 1929, č. 398. Dělostřelecké standardy, rok 1929.
- 32 SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*, c. d., s. 64.
Československá samostatná vojenská jednotka v ZSSR – sovietska strana spočiatku rokovania o československej jednotke požadovala, aby jej výstroj a výzbroj zabezpečila československá vláda v Londýne od západných spojencov. To by malo za následok, že by pôsobila vo zväzku alebo v susedstve poľskej armády, pretože pre takú malú jednotku nebolo možné organizovať samostatné služby. Československá strana prostredníctvom plk. Heliodora Píku presadzovala názor, aby československá jednotka bojovala vo zväzku vyššej jednotky Červenej armády. VALIŠ, Zdeněk. Účast Čechoslováků při osvobození Kyjeva v listopadu 1943. In *Historie a vojenství*, roč. 62, 2013, č. 3, s. 43.
- 33 Názov na zástave bol všeobecný, nebol uvádzaný presný názov napríklad pluku alebo samostatného práporu, čiže zástava bola venovaná vojenskej jednotke (nápis vo venci): Nemohla byť dodržaná zásada, čo pluk alebo samostatný prápor, to vojenská, bojová zástava, lebo zložitá a veľmi komplikovaná bojová situácia na fronte vytvárala, respektíve spôsobovala, zložitost' tylového zabezpečovania vojsk. VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn 1940 – 1945, ČSVM sign. 63-1-80004.
- 34 Bola to jedna z malého počtu vojenských zástav československých jednotiek v zahraničí v druhej svetovej vojne, ktorá prešla ohňom bojísk. Napríklad v bitke pri Sokolove bola zástava priamo v bezprostrednom dotyku v bojovej činnosti s nepriateľom. Následne sa zúčastnila, už ako 1. československá samostatná brigáda v ZSSR, v novembri 1943 bojov o Kyjev a v novembri 1944 ako 1. československý armádny zbor v ZSSR aj Karpatsko-duklianskej operácii

Vojenská symbolika československého zahraničného
a domáceho vojska v rokoch 1939 – 1945

v roku 1944 a v roku 1945 oslobodzovania Československa. SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*, c. d., s. 64-66.

- 35 2. československá samostatná paradesantná brigáda v ZSSR mala svoju zástavu so sebou i počas bojov v Slovenskom národnom povstaní. Po vojenskej porážke Povstania sa príslušníci brigády ocitli v horách. V decembri 1944 zástavu stratili a do súčasnosti jej strata nie je vysvetlená. PURDEK, I. – ZELIZŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 39.
- 36 Lícna strana bojovej zástavy nebola zhotovená podľa stanovených usmernení Ministerstvom národnej obrany v Londýne z mája 1942, bol nesprávne vyobrazený slovenský znak. Taktiež bola zamenená lícna strana s rubovou stranou. Velenie 1. čs. armádneho zboru v ZSSR nepovolilo používať tento symbol 1. československej samostatnej tankovej brigády v ZSSR a bola preto uložená len ako pamätný artefakt.
SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*, c. d., s. 66.
- 37 VHÚ-VHM Zbierka číslo XVI. – bojové zástavy, štandardy, praporec, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavam.
- 38 Stuhu – na zástave boli pripravené päť stuh. Stuha k vyznamenaniam Československý vojnový kríž r. 1939; stuha k československej medaily Za chrabrosť pred nepriateľom; stuha v trikolóre s tromi samostatnými pásikmi, biela, modrá, červená; stuha k Radu Bieleho leva a stuha bledomodrá s bielymi okrajmi. SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*, c. d., s. 64-666.
- 39 3. československá samostatná brigáda v ZSSR sa taktiež zúčastnila bojov na Dukle, kde získala čestný názov *Prešovská*. PURDEK, I. – ZELIZŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 39-40.
- 40 Význam dátumu 9. MÁJ 1915 – v čase prvej svetovej vojny, v bojovej činnosti celá Marocká divízia mala v boji dňa 9. mája 1915 vysoké straty. Tieto sa nevyhli ani čs. roty Nazdar, ktorá bola začlenená do praporu C. Z 250 príslušníkov roty 42 padlo v boji a ďalších 90 bolo zranených. Celý prapor C bol pre vysoké straty rozpustený a čs. rota Nazdar tak prestala existovať, pretože záloh na doplnenie jej stavu nebolo. Zostatok príslušníkov roty bol preveľený do iných jednotiek. Do začiatku roka 1918 sa čs. vojaci z bývalej roty Nazdar zúčastnili v radoch francúzskych jednotiek mnohých bojov, napríklad pri Souchéz, Suippes, Belloy en Santere, Auberine, Hangard. V lete 1918 bolo rozhodnuté o vzniku čs. légii vo Francúzsku, ako regulárnom čs. vojsku. Čs. vojaci boli stiahnutí z frontu (išlo približne o 50 príslušníkov pôvodnej roty Nazdar) a boli zaradení do čs. vojska vo Francúzsku. SEGEŠ, Vladimír et al. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Bratislava : MO SR v spolup. s Vojenským historickým ústavom, 2013, s. 176.
- 41 Lícna strana – keďže zástava sa nosila na pleci, tak na jej ľavej strane je lícna strana zástavy a na pravej strane je rubová časť zástavy. Respektíve rozkreslenie lícnej a rubovej strany zástavy na liste papiera je nasledovné – lícna strana sa kreslí na pravej strane od žrde a rubová strana zástavy na ľavej strane od žrde.
- 42 HERAULT – názov regiónu – Departementu, podľa regionálneho členenia Francúzska.
- 43 Odovzdanie a prevzatie vojenskej zástavy 11. pešieho praporu Východný bolo zaznamenané v oficiálnych dokumentoch na Ministerstve národnej obrany v Londýne, SDVN MNO čl. 5, ktorý znel: „Motorizovaný prapor československé samostatné obrnené brigády prevzal dňom 1. září prapor čs. jednotky ze Středního Východu.“ Č. j. 5516-dův. I/1 odděl. 1943. VÚA-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany Londýn, Sborník důvěrných výnosů v nařízení Ministerstva národní obrany, roč. 1943, vydáno dne 29. prosince 1943, číslo 20. Čl. 5. Pra-

por jednotky ze Středního Východu-převzetí, rok 1943. VHÚ-VHM Zbierka číslo XVI. – bojové zástavy, štandardy, praporec, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavám.

- 44 Letecký wing – krídlo, britská vojenská letecká jednotka, súčasť leteckej skupiny. Krídlo (wing) sa ďalej delilo na 3 – 4 perute (squadrons). Od začiatku druhej svetovej vojny až do roku 1943 bolo každé letecké krídlo pridelené nejakému letisku, napr.: Hornchurchský wing, Exeter (Czechoslovak) wing, Ibsley (Czechoslovak) wing. HURT, Zdeněk. *Češi a Slováci za druhé svetové války*. Brno : Computer Press, 2005, s. 10, 20, 31, 65-65.
- 45 VHÚ-VHM Zbierka č. XVI. – bojové zástavy, štandardy, praporec, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavám.
- 46 Tamže. VHÚ-VHM Zbierka č. XVI. – bojové zástavy, štandardy, praporec, vlajky, koruhvy, kmeňové knihy, stuhy, ktoré sú súčasťou zástav, sprievodná dokumentácia k zástavám.
- 47 PURDEK, I. – ZELIZŇÁK, P. a kol. *Vojenská symbolika*, c. d., s. 40.
- 48 VHÚ-VHA Praha, f. MNO Londýn 1940 – 1945, ČSVM sign. 63-1-80004.
- 49 PURDEK, Imrich. *Československá vojenská symbolika v letech 1914 – 1939*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 58.
- 50 Tamže, s. 90.
- 51 Tamže, s. 86.

Prepad hotela Slávia vo Vrútkach. K situácii v Turci v predvečer vypuknutia SNP

IGOR BAKA

V auguste 1944 výrazne vzrástla aktivita partizánskeho hnutia na Slovensku. Partizáni sa pritom už začali púšťať aj do veľkých ozbrojených akcií (deštrukcie železničných mostov a iných komunikácií, prepady vojenských objektov atď.). Toto hnutie na Slovensku dotedy nemalo zďaleka masový charakter. Počet partizánov neprekračoval niekoľko stoviek. Pridávali sa k nim najmä osoby prenasledované z politických a rasových dôvodov, ako aj utečenci zo slovenskej armády. Výraznú autoritu medzi nimi pritom mali bývalí sovietski zajatci, ktorí ušli z nemeckých zajateckých táborov a skrývali sa v slovenských horách. Najväčšie zastúpenie mali partizáni na východnom Slovensku, kde dominovali partizánske skupiny *Čapajev* a *Pugačov*. V Turci bol vedúcou postavou medzi partizánmi Viliam Žingor, ktorý v roku 1943 odmietol povolávací rozkaz do armády a odišiel do hôr. K väčším skupinám patrila tiež partizánska skupina *Vtáčnik* pôsobiaca na Ponitří a ďalšie.¹ Napriek tomu, že partizáni ešte nepredstavovali relevantnú ozbrojenú zložku, ani hrozbu pre ľudácky režim, nedokázali si ich od začiatku podriaďiť ani predstavitelia Vojenského ústredia, ani Slovenská národná rada, teda domáce odbojové orgány pripravujúce povstanie. Svoj vplyv medzi nimi si nedokázali presadiť ani samotní komunisti.²

Situácia v partizánskom hnutí sa rapídne zmenila koncom júla 1944, keď na Slovensko prichádzajú prvé partizánske organizátorské skupiny zo ZSSR, sformované Ukrajinským štábom partizánskeho hnutia v Kyjeve. Medzi nimi boli aj čs. občania, predovšetkým bývalí príslušníci slovenskej armády, ktorí prešli na sovietsku stranu a v zvláštnych kurzoch absolvovali intenzívny partizánsky výcvik a politickú indoktrináciu. Príprava a vyslanie týchto skupín primárne súvisela so zaužívanou taktikou Červenej armády organizovať ozbrojené formy boja v tyle nepriateľských vojsk. Na čele týchto paradesantných skupín stáli budúci velitelia partizánskych oddielov a brigád na Slovensku. Ako prvá bola pri Liptovskej Osade vysadená v noci z 25. na 26. júla 1944 11-členná skupina pod vedením npor. Červenej armády Petra A. Velička.³

Do vypuknutia Slovenského národného povstania (SNP) bolo takto na Slovensko dopravených vyše sto partizánskych organizátorov, ďalší však prichádzali aj v nasledujúcom období. Na východnom Slovensku rady partizánov v tomto období posilňovali aj sovietske partizánske jednotky, ktoré sa sem presunuli po zemi zo susedného Poľska. Tieto presuny súviseli s postupom Červenej armády, ktorá sa nezadržateľne blížila k územia Slovenska. Do Turca sa v auguste postupne za pomoci odbojových predstaviteľov ilegálne presúvali tiež Francúzi, ktorí boli dovtedy internovaní v Maďarsku.⁴ Rozmach partizánskeho hnutia a jeho aktivity na území Slovenska sa však od začiatku dostával do rozporu s plánmi organizátorov povstania. Ich prvoradým cieľom totiž bolo začať povstanie až po dohovore s Červenou armádou pri jej priblížení sa k hraniciam Slovenska. Deštruktívna činnosť partizánov, ktorej pacifikácia bola razom nad sily ľudáckeho režimu, však bola vhodnou zámenkou pre priamy vojenský zásah Nemecka na Slovensku. Keďže tým by sa znemožnila realizácia optimálneho variantu vypuknutia povstania, usilovali sa vojenský a politický predstavitelia domáceho odboja o zosúladenie svojej činnosti s partizánmi. S prerušením partizánskych akcií však z medzinárodno-politických dôvodov nesúhlasilo čs. Ministerstvo národnej obrany (MNO) v Londýne. Systematické rozvinutie partizánskej činnosti proti ľudáckej vláde naopak podľa neho mohlo urýchliť spád udalostí na Slovensku. Čs. MNO preto predstaviteľov domáceho odboja vyzývalo, aby partizánov podporovali, protipartizánske akcie sa mali šikovne sabotovať.⁵ V dôsledku prudkého nárastu počtu partizánskych skupín dosiahol ich počet koncom augusta údajne až 5-tisíc osôb.

Deštruktívne aktivity partizánskeho hnutia nedokázal pacifikovať ani samotný ľudácky režim, napriek tomu, že do leta 1944 vláda preniesla na armádu úlohu rozhodujúceho výkonného nástroja v boji proti nemu. Nepomohlo ani zavedenie stanného práva na Slovensku s platnosťou od 12. augusta 1944.⁶ Velením trestných operácií bolo poverené Veliteľstvo pozemného vojska (VPV) v Banskej Bystrici na čele s gen. II. tr. Jozefom Turancom. Jeho snahu vtlačiť akciám likvidačný charakter však od začiatku podkopával fakt, že v jeho štábe bolo viac členov Vojenského ústredia pripravujúceho povstanie. Variant kamuflovaných akcií pritom presadzoval aj samotný minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš, sledujúc vlastné prevratové plány obsiahnuté v memorande zaslanom predstaviteľmi odboja do Moskvy začiatkom augusta. Ich podstata spočívala v tom, že vojenské a žandárske jednotky mali za úlohu vyhýbať sa boju s partizánmi, tí sa po včasnom varovaní mohli presunúť do iných priestorov.⁷

Dňa 21. augusta 1944 sa 1. čs. partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika pod velením npor. Piotra A. Velička presunula z Kantorskej doliny do Sklabine, kde vyhlásila obnovenie Československej republiky. Išlo o prvú obec na Slovensku, kde sa moci ujal revolučný národný výbor. Táto akcia súvisela s Veličkovou koncepciou utvárania partizánskeho rajóna v Turci, ktorú o niekoľko dní odobril aj Ústredný štáb partizán-

skeho hnutia v Kyjeve. Počítalo sa pritom s obsadzovaním obcí, železničných staníc a so zatarasovaním tunelov v regióne okolo okresného mesta Martin. Organizovanie partizánskych akcií pritom Veličko odmietal koordinovať so záujmami pripravovaného povstania, svoj postoj pritom nezmenil ani na naliehanie Gustáva Husáka, ktorý s nim rokoval už 21. augusta predovšetkým ako predstaviteľ Komunistickej strany Slovenska.⁸ Partizánske akcie medzitým naberali na sile. Diverzné skupiny na základe direktív Veličkovho štábu zatarasili v noci z 23. na 24. augusta tunely pri Strečne a Kralovanoch. Podľa Jozefa Jablonického vojaci, ktorí ich strážili, nekládli odpor, sčasti sa pridali k partizánom, sčasti im odovzdali zbrane. Podľa niektorých prameňov však došlo pri obsadzovaní tunela pri Strečne k prestrelke a ľahkému zraneniu štyroch vojakov.⁹ 24. augusta Veličkovi partizáni ešte zatarasili tunel na trati Horná Štubňa – Handlová a nasledujúci deň tiež na trati Horná Štubňa – Kremnica.¹⁰ O sebavedomí partizánov vypovedá tiež fakt, že 25. augusta časť Veličkových partizánov vstúpila do Turčianskeho Svätého Martina a rozdávala zbrane miestnym občanom. Okrem činnosti súvisiacej s ochromením komunikácií, bolo ich cieľom tiež „vyčistenie“ Turca od exponentov ľudáckeho režimu a všetkých fašistov. Typickým príkladom bol prepád na púť v Turanoch neskoro večer 24. augusta a zastrelenie bezbranného veliteľa závodnej ochrany, ktorý bol nemeckej národnosti.¹¹ Ako naznačuje už tento prípad, partizánske násilie sa nekoncentrovalo len na ozbrojené nemecké jednotky na Slovensku, či polovojenskú organizáciu nemeckej menšiny Freiwillige Schutzstaffel. Terčom partizánskeho teroru sa, žiaľ, stávali prevažne bez zbraní zaistené osoby nemeckej národnosti. Aktivita partizánov v tomto smere narastala a do vypuknutia SNP bolo v Sklabini (kde fungoval náhly vojenský súd) popravených alebo pochovaných do 100 osôb. Podľa J. Jablonického tu však zavládli praktiky, podľa ktorých partizáni nemali problém zastreliť miestneho Nemca aj „s paušálnym odôvodnením, že išlo o fašistu, špióna, agenta gestapa atď“.¹² Aktivita partizánov však v poslednej augustovej dekáde nestúpila len v Turci, ale tiež na Horehroní a potom aj na Liptove. Rýchle vyzbrojenie a rozšírenie partizánskych jednotiek tu umožnilo ukoristenie zbraní z vojenských skladov, a to so súhlasom samotného Vojenského ústredia.¹³

Ako už bolo naznačené, činnosť Veličkovej partizánskej skupiny na území Turca sa nevyhla ani samotnému Turčianskemu sv. Martinu. Situácia v meste sa vyhrotila už 25. augusta 1944. Podľa správy okresného náčelníka nastala v meste panika v dôsledku rozšírenia správ o jeho obsadení partizánmi alebo nemeckými vojakmi. Potom, čo bol so situáciou upovedomený minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš, vyhlásilo veliteľstvo miestnej posádky bojový poplach. Následkom tohto opatrenia bolo stráženie úradov, pošty, železničnej stanice slovenským vojskom. Napriek tomu, že situáciu v meste ovládlo vojsko, partizáni sem skutočne dorazili. Podľa okresného náčelníka sa po meste voľne pohybovali, bez toho, aby strieľali do vojakov. V noci dokonca patrolovali po uliciach spolu s vojakmi, prepadli pritom nie-

koľko „popredných nemeckých rodín a odvliekli z nich niekoľko osôb“. Po dohode s vojakmi dokonca partizáni už vo večerných hodinách vydávali na martinskom námestí zbrane „spolahlivým civilným ľuďom“. ¹⁴ Podľa svedectiev dobových aktérov sa pod spoluprácu vojakov s partizánmi podpísala aktivita miestnych dôstojníkov. Dôležitý bol tiež zdržanlivý postoj veliteľa posádky pplk. del. Emila Perka, ktorému mal npor. Cyril Kuchta v tento deň tlmočiť inštrukcie náčelníka štábu VPV v Banskej Bystrici pplk. gšt. Jána Goliana, ktorý bol vedúcim Vojenského ústredia pripravujúceho pod vedením čs. MNO v Londýne povstanie. ¹⁵

Partizáni prenikli tiež do neďalekých Vrútok, ktoré predstavovali dôležitý železničný uzol. Tu obsadili železničnú stanicu a legitimovali prechádzajúce osoby. Situácia tu vygradovala potom, čo partizáni zaútočili na hotel Slávia vo Vrútkach ¹⁶, kde bolo ubytovaných niekoľko nemeckých poľných žandárov. ¹⁷

O priebehu tohto incidentu sa možno dozvedieť z hlásenia vyhotoveného Žandárskou stanicou Vrútky určeného pre Ústredňu štátnej bezpečnosti. Samotnej udalosti podľa tejto správy predchádzal príchod skupiny asi 15 – 20 partizánov v skorých ranných hodinách 26. augusta na železničnú stanicu Košicko-bohumínskej železnice do Vrútok (o 4. 00 hod.). Partizáni ozbrojení automatickými puškami, guľometmi a granátmi obsadili stanicu aj s jej okolím, zaistili cestujúcich a zablokovali železničnú dopravu. Následne začali strelbu do okien hotela Slávia, ktorý stál hneď oproti železničnej stanici. Ich cieľom bola skupinka niekoľkých nemeckých poľných žandárov, ktorí tu boli ubytovaní. V následnej prestrelke obidve strany použili automatické zbrane a tiež ručné granáty. Rady útočníkov onedlho rozšírilo asi 40 ozbrojených partizánov na nákladnom aute martinského pivovaru, ktorí obsadili prilahlé ulice smerujúce od stanice do centra Vrútok. Väčší počet partizánov sa pripojil k útoku na hotel. Na situácii až v tomto okamihu zareagovala Posádková správa vo Vrútkach, ktorá na miesto vyslala dve hliadky ozbrojené puškami a ľahkým guľometom. Po ich príchode vojaci síce začali strelbu, partizáni, ktorí boli v presile, ich však rýchlo obklúčili a spacificovali. Vojaci následne sami hliadkovali v prilahlých uliciach od miesta, kde prebiehala strelba a odklášali odtiaľ civilné obyvateľstvo. ¹⁸ Prestrelka pri hoteli Slávia trvala až do 7. hodiny ráno, keď sa partizáni stiahli smerom na Turčiansky Sv. Martin. Výsledkom bolo zastrelenie päť poľných žandárov, ďalší Nemec bol ťažko zranený. ¹⁹ O okolnostiach ich likvidácie sa dozvedáme z publikácie Eleny Horanskej zostavenej tesne po vojne na základe spomienok vojenských a partizánskych predstaviteľov: „...Nemci, vidiac, že proti nim začína bojovať veľká presila, vyhadzujú zbrane oknom a vystrčia bielu zástavu. Dvaja Nemci padli v boji a 4 pochodujú po korze, strážení automatmi partizánov. Jeden z nich úpenlive prosí, aby mu darovali život, že má doma malé deti. Partizán, ktorý ho viedol, vysokoškolák, ho uisťuje, že sa mu nič nestane, ak počúvne rozkazy. Medzitým iní partizáni zbadali na dvore auto poľných žandárov. Bol to malý obojživelník. Vytiahli auto na ulicu, naštartovali ho a opačnou ulicou jachali naproti zajatým Nemcom k partizánskemu nákladnému autu.

*Partizáni, vedúci Nemcov, pravda netušili, že ich súdruhovia ukoristili auto. Eudia, ktorí zbadali prichádzajúce nemecké auto s partizánmi, pustili sa kričať: „Nemci idú!“ Poľní žandári rozumeli tento výkrik, jeden z nich dal sa na útek a ostatní sa vrhli na partizánov, ale po veľmi krátkom boji ležia štyria mŕtvi Nemci na dlažbe a spievajúci partizáni opúšťajú na dvoch autách Vrútky.“*²⁰ Autenticita tohto svedectva je, samozrejme, otázna. Tvrdenie, že v samotnom hoteli zahynuli len dvaja nemeckí žandári a zvyšní boli zlikvidovaní na ulici v priľahlom okolí, však súhlasí s informáciami obsiahnutými vo vyššie citovanej správe Žandárskej stanice Vrútky.

Ako vyplýva zo spomienok vtedajšieho veliteľa vojenskej posádky v Turčianskom Sv. Martine pplk. del. Emila Perka (ktorý sa sám zapojil do odboja), celý incident mal nakoniec kurióznu dohru. Raneného Nemca totiž niekto odviezol do nemocnice v Martine a zhodou okolností sa ocitol na jednej izbe s ťažko zraneným partizánom počas útoku na hotel Slávia. Ešte v priebehu predpoludnia Perko dostal hlásenie o príchode troch nemeckých áut (jedno z nich nákladné) s ozbrojeným sprievodom. V martinskej nemocnici Nemci vyzdvihli raneného a odišli smerom na Žilinu. Asi o hodinu však Perko dostal informáciu, že „*istý partizán zastrelil v izbe chorých ležiaceho Nemca*“. Zistilo sa totiž, že Nemci omylom namiesto svojho raneného, odviezli partizána (keďže obidvaja boli v bezvedomí). Keď následne zistili svoj omyl, ešte počas cesty za Martinom partizána vyložili z auta, poliali benzínom a zapálili. Zabitie zraneného Nemca v nemocnici mala byť podľa Perkových informácií odvetou samotného Velička „za zavraždeného kamaráta“.²¹ Incident, samozrejme, nezostal bez odozvy ani zo strany vedenia režimu, ktoré však už absolútne strácalo kontrolu nad situáciou. Svedčia o tom aj reakcie ministra vnútra Alexandra Macha, ktorý sa podľa Perka zmohol len na neúčinné protesty a sťažnosti: „*krátko po tomto čine opäť telef. ma volal býv. min. Mach a rozčúlene žiadal vysvetlenie. Vytykal nám neschopnosť a žiadal aspoň aký-taký dôkaz, že sa proti partizánom niečo robí. Zdá sa mi, že býv. vláda v Bratislave mala v ten čas mnoho starostí s uspokojovaním Nemcov, pretože v ten deň poobede vyhládali ma dvaja vysoko postavení páni ÚŠB (mená si už nepamätám) z príkazu býv. min. Macha, ale tých som ľahko presvedčil, že akýkoľvek záškrtek vojska alebo žandárstva bol nemožný.*“²² Namiesto vojenských asistencií sa však Perko podľa vlastných slov ešte ten istý deň 26. augusta v budove Štátnej slovenskej vojenskej reálky v Turčianskom Sv. Martine stretol s pplk. gšt. Jánom Golianom, ako aj veliteľom 1. čs. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, Veličkom, s ktorými sa dohodol na podrobnostiach vzájomnej spolupráce. Samotný Golian ho podrobne informoval o chystanom povstaní a prijal jeho sľub vernosti.²³ Ako je známe, aktivity martinskej vojenskej posádky a samotných partizánov v prospech odboja v nasledujúcom období výrazne vplývali na narastanie povstaleckej vlny najmä na strednom Slovensku. Prispeli v konečnom dôsledku aj k rozhodnutiu Nemecka vojensky zasiahnuť v prospech povstania. Svojevoľné a nekontrolované počínanie partizánov, spojené, žiaľ, aj s terorom voči neozbrojeným a zajatým osobám, prevažne nemeckej národnosti,

však zároveň viedlo k akciám poškodzujúcim prípravu samotného povstania. Asistovali im pritom tiež niektorí dôstojníci, ktorí 28. augusta bez súhlasu Vojenského ústredia postrieli skupinu nemeckých vojakov a občanov (zadržaných v medzinárodnom rýchliku) v martinských kasárňach. Tieto činy, žiaľ, v konečnom dôsledku prekazili nádeje rezistencie na optimálny variant vypuknutia povstania.

Žandárska stanica Vrútky, okres Turč. Sv. Martin

Vrútky 26. august 1944.

Čís. jedn. 357 dôv./44.

Vec: Partizánska činnosť na Vrútkach.

Ústredňa štátnej bezpečnosti

Bratislava, Dôverné.

Oznamujem, že dňa 26. augusta 1944 o 4 hod. prišlo na železničnú stanicu vo Vrútkach, okres Turč. Sv. Martin asi 15-20 partizánov, ktorí boli ozbrojení automatickými puškami, guľometmi a granátmi. Dvaja z týchto ozbrojených mužov volali do kancelárie Dopravného úradu, kde úplne zastavili železničnú premávku tým, že zakázali výpravcom vlakov akékoľvek telefonovanie, obsluhovanie prístrojov a položili do dverí kancelárie jeden guľomet. Ostatní ozbrojení mužovia obsadili vchod do železničnej stanice a cestu pred železničnou stanicou. Po obsadení železničnej stanice zatlačili cestujúcich do čakárne III. triedy a pripravili si guľomety k palbe smerom na hotel Slávia, kde boli ubytovaní 6 nemeckí poľní žandári od poľnej pošty čís. 40525. Po príprave automatických zbraní začali strieľať smerom do okien hotelu Slávia, ktorý sa nachádza od železničnej stanice vo vzdialenosti 30 m. Po zahájení palby do okien hotelu Slávia v ktorých miestnostiach boli ubytovaní nemeckí poľní žandári opätovali aj túto palbu na sebeobranu. Pri tejto palbe nemeckí poľní žandári použili automatických zbraní a súčasne vyhadzovali cez okná na ulicu Hlinkovu ručné granáty. V tejto prestrielke použili granátov proti brániacim sa nemeckým poľným žandárom aj partizáni.

Asi o 5.45 hod. toho dňa prišlo smerom od Turč. Sv. Martina asi 40 ozbrojených partizánov na nákladnom aute martinského pivováru do Vrútok, kde pred žandárskou stanicou vystúpili. Po vystúpení obsadili ulice a ich križovatky smerujúce od železničnej stanice do stredu obce Vrútky. Väčší počet partizánov sa pripojil k útoku na hotel Slávia.

Po príchode druhej skupiny partizánov do Vrútok, vyslala Posádková správa vo Vrútkach dve vojenské hliadky v počte á 10 mužov, ktoré boli ozbrojené puškami a ľahkým guľometom. Po dostavení sa vojenských hliadok na vzdialenosť asi 50 m od železničnej stanice, zahájili palbu proti partizánom, ktorí ešte stále útočili na ho-

tel Slávia. Keď partizáni spozorovali, že sú napadnutí vojenskými hliadkami tieto od zadu zaskočili, obkolesili a pri obkolesení použili proti nim výrokov:

„*Slovenskí vojaci nestrielaťte do nás, my sme Slovani a prišli sme Vám pomáhať a nemá smyslu, aby slovenská krv tiekla zbytočne*“. Tieto výroky boli povedané ruským nárečím. Na túto výzvu vojenskej hliadky prestali strieľať, nakoľko videli, že sú partizánmi obkolesení a proti presile, že nemôžu bojovať. Po tomto sa uvedené hliadky rozostavily po uliciach, ktoré neboly ešte obsadené partizánmi a zabraňovali obyvateľstvu prístup do ulíc, kde sa viedol boj. Tento boj trval až do 7 hodiny, kedy sa všetci partizáni stiahli do ulice vedúcej z Vrútok do Turč. Sv. Martina, nasadli potom na 2 osobné a jedno nákladné auto a odišli na nich smerom do Turč. Sv. Martina.

Pri tejto prestrelke zastrelili partizáni 5 poľných nemeckých žandárov a jedného ťažko poranili. Dvaja z nich a to štábný rotmajster Pavol Weidel a poddôstojník Wolf boli zabití v jednej miestnosti v hoteli Slávia. Poddôstojník Fric Kolm bol nájdený zabitý v záhrade R. Schwalba na Hlinkovej ulici, čd. 7, slobodník Preisler bol nájdený zabitý na Hlinkovej ulici pri schodoch do obuvníckeho obchodu fy. Rieker, slobodník Šmidke bol nájdený zabitý na križovatke Hlinkovej a Rázusovej ulice a rotmajster Luif bol nájdený ťažko ranený na Hlinkovej ulici pred meštianskou školou. Zranenému rotm. Luifovi bola ihneď poskytnutá lekárska pomoc a bol dopravený do štátnej nemocnice v Turč. Sv. Martine. Pri odchode partizánov z Vrútok ukradli tieto nemeckým poľným žandárom jedno osobné auto neznámej reg. značky.

Tohože dňa o 11 hod. prišli na Vrútky nemeckí vojaci na dvoch osobných a jednom nákladnom aute zo Žiliny, naložili zabitých nemeckých poľných žandárov, ako aj ich veci do nákladného auta a odviezli ich do Žiliny.

V čase prestrelky nachádzal sa na zriaďovacej stanici na Vrútkach nemecký transport pozostávajúci asi z 20-30 mužov, ktorí mali 7 tankov zn. Tyger²⁴. Na tento transport nebol partizánmi podniknutý útok.

Ďalej medzi prestrelkou odišli štyria partizáni do bytu vedúceho Deutsche Partei na Vrútkach mäsiara Jozefa Hoffmana z Vrútok, Sučianska ul. čd. 17 v úmyslu, aby ho sobrali sebou. Vylámali mu dvere do bytu a keď ho v byte nenašli odišli ku svojej skupine.

Pri prestrelke byly v hoteli Slávia demolované 3 izby i so zariadením a jedna čiastočne poškodená. Tabule skla na dverách vchodu do hotela byly od strelby rozbité. Chodba na prvom poschodí bola od striel poškodená. Čelná stena Slávie hotelu v miestach demolovaných izieb bola od striel veľmi poškodená. Majiteľka hotelu utrpela značnú škodu, ktorej výška sa behom vyšetrovania nedala zistiť. Poškodeného hotelu je majiteľka vd. Ružena Ferenčíková²⁵ z Vrútok, Hlinkova ulica. Detonáciou vybuchnutých granátov byly rozbité 2 okná na železnom obchode F. Ferenčíka z Vrútok a na druhej strane ulice na dome Odboru pre udržovanie tratí Vrútky II byly rozbité sklá na 6 oknách. Táto škoda tiež sa nedala behom vyšetrovania zistiť.

Zprávu predkladám v originále Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave, v od-
pise a priamo Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Štubn. Tepliciach, Okresnému úra-
du v Turč. Sv. Martine, ÚŠBO²⁶ pri policajnom riaditeľstve v Prešove, spravodaj-
skému oddeleniu pri VPV²⁷ v Banskej Bystrici a služobným postupom Oblastnému
žandárskemu veliteľstvu v Ružomberku.

Na stráž!
Veliteľ stanice

Vojenský historický archív Bratislava, f. Veliteľstvo pozemného vojska, škatuľa
39, sig. 39/30/31.

Poznámky

- 1 GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941 – 1945*. Praha 1984, s. 177-201; UHRIN, Marian a kol. *II. slovenská partizánska brigáda M.R. Štefánika*. Martin – Banská Bystrica 2009.
- 2 JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava 1990.
- 3 GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 138-142; PAŽUROVÁ, Helena. *Jegoro-
vova partizánska brigáda. Prvá čs. partizánska brigáda J. V. Stalina*. Banská Bystrica 2017, s. 9-16.
- 4 GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 207-211.
- 5 PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie*. Dokumenty. Bratislava 1965, dokument 145, s. 308-309, odpoveď čs. ministra národnej obrany gen. Sergeja Ingra pplk. Jánovi Golianovi na žiadosť o vydanie výzvy na zastavenie partizánskych akcií, zaslaná rádiotelegraficky na Slovensko.
- 6 KORČEK, Ján. *Slovenská republika 1943 – 1945*. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999, s. 90-96.
- 7 Pôsobnosť vojenských jednotiek pri zaistení bezpečnosti zázemia sa rozširovala Turancovým tajným rozkazom z 23. augusta, podľa ktorého mala byť hlavná táraha boja proti „záškodníkom“ na pleciah armády. Celá armáda mala byť organizovaná do úderných celkov rôznej veľkosti, ktoré mali byť kedykoľvek pripravené bleskurýchle zasiahnuť so zbraňou v ruke. Ani tieto opatrenia však nepriniesli želaný efekt. Podobná situácia panovala tiež na území východného Slovenska. Dňa 11. augusta 1944 veliteľ východoslovenskej armády gen. II. tr. Augustín Malár formálne vydal nariadenie o mimoriadnych opatreniach ohľadne záverečnej hodiny na území Šarišsko-zemplínskej župy a v okresoch Stará Ľubovňa a Spišská Stará Ves, vzhľadom na „značne narušené bezpečnostné pomery“. Malár v zásade tiež nesúhlasil s partizánskymi akciami v operačnom pásme, kde chcel mať pokoj (spoliehal sa na realizáciu Čatlošovho prevratového plánu), preto sa snažil zabrániť rozsiahlejším bojovým stretnutiam medzi partizánmi a slovenskými vojakmi. CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava 2008, s. 153-154.
- 8 JABLONICKÝ, J. *Povstanie*, c. d., s. 119-125.

- 9 Tamže, s. 124. O prestrelke medzi partizánmi a vojenským strážnym oddielom informuje hlásenie okresného náčelníka v Žiline, ktoré sa nachádza vo všeobecnej politickej situačnej správe za mesiac august 1944. Partizáni zviazali železničného strážnika a odzbrojili 15 vojakov, z ktorých štyroch zajali. Podobne vyznieva tiež hlásenie veliteľa martinskej posádky pplk. del. Emila Perka, podľa ktorého partizáni „soblali so sebou 8 strážnych, ktorí sú doteraz nezvestní, jeden ľahký guľomet, 4 strážnych (včetně veliteľa) poranili.“ Naopak, podľa bezprostredne po vojne publikovaných spomienok sa časť vojakov pridala k partizánom, zvyšným sa ponechalo niekoľko pušiek, aby strelbou mohli maskovať prepád. Hladký priebeh ovládnutia tunela partizánmi (bez akejkoľvek strelby) podporuje tiež oficiálne úradné hlásenie ministerstva dopravy a verejných prác, podľa ktorého väčšina strážneho oddielu odišla s partizánmi. Po obsadení tunela tu partizáni podmínovovali koľaje a nálože odpálili po príchode nákladného vlaku. Na premávku v tuneli to však väčší dopad nemalo, keďže obnovená bola ešte 24. 8. Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Veliteľstvo pozemného vojska (VPV), škatuľa 38, číslo jednacie 33 494, hlásenie E. Perka spravodajskému oddeleniu VPV z 25. 8. 1944; LACKO, Martin. *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944. Z prameňov k dejinám I. Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Trnava 2005, s. 261; Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci. Turčiansky Sv. Martin 1947, s. 90-92; KADNÁR, Emil. *Boj o kolajnice. Dokumentárna kniha o bojovej činnosti slovenských partizánov v tyle nemeckých armád*. Bratislava 1946, s. 29; UHRIN, M. a kol. *II. slovenská partizánska brigáda M.R. Štefánika...*, c. d., s. 58.
- 10 JABLONICKÝ, J. *Povstanie*, c. d., s. 126.
- 11 Podľa úradného záznamu Ústredne štátnej bezpečnosti z 25. 8. 1944 päť ďalších členov závodnej stráže partizáni zajali a odvliekli na neznáme miesto. Štyroch z nich nakoniec prepustili. Bližšie pozri KÁRPÁTY, Vojtech. Spoločenské a bezpečnostné pomery v Turci do augusta 1944. In *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945* (zostavili Martin Lacko – Michal Malatinský). Žilina 2014, s. 98-99; BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František a kol. *Slovensko a Slováci vo víre druhej svetovej vojny*. Bratislava 2015, s. 107.
- 12 JABLONICKÝ, J. *Povstanie*, c. d., s. 173-174; UHRIN, M. a kol. *II. slovenská partizánska brigáda M.R. Štefánika...*, c. d., s. 61-65.
- 13 Tamže, s. 132-135.
- 14 *Príspevky k dejinám...*, c. d., s. 92. Podľa niektorých prác bol jedným z prejavov vzrušenej atmosféry a revolučných nálad v miestnej posádke 25. 8. 1944 útek troch tankov do Sklabine k partizánom. Po vyjasnení situácie sa na druhý deň vrátili k posádke. Pozri napr. GEBHART, J.– ŠIMOVIČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 221. V práci, na ktorú sa tieto informácie odvolávajú, sa však konštatuje, že tanky ušli až o deň neskôr, a to v dôsledku podozrenia zo zrady miestnych dôstojníkov. Vrátili sa po dohode veliteľa posádky pplk. del. Emila Perka s Veličkom 27. 8. 1944. *Príspevky k dejinám...*, c. d., s. 96-98. Tieto udalosti potvrdzujú tiež spomienky vtedajšieho príslušníka PÚV Jozefa Brodského, ako aj posádkového veliteľa v Turčianskom Sv. Martine pplk. Perka. VHA Bratislava, Špeciálna zbierka X – spomienky, X-278, spomienky Jozefa Brodského; X-385, Perko, Emil. *SNP roku 1944. Činnosť V. TS*, s. 9, 10.
- 15 Podľa spomienok priamych aktérov udalostí malo ísť o ústny rozkaz, na základe ktorého mal Perko prevziať velenie nad vojenskou skupinou v Turci a zariadiť všetko pre jeho obranu. Prípravy mali vyznieť ako obrana proti partizánom, keďže Povstanie ešte nemalo začať. Tento rozkaz si mal Perko overiť v telefonáte s Golianom. Perko síce súhlasil so svojím zapojením do prevratovej akcie, dožadoval sa však osobného stretnutia s Golianom. *Príspevky k dejinám...*, c. d., s. 93.

- 16 Hotel vznikol po roku 1880 pod názvom Korona, po vzniku ČSR sa premenoval na hotel Slávia. V roku 1951 bol znárodnený, v roku 1963 zapísaný do zoznamu kultúrnych pamiatok. V prvých rokoch nového milénia bol asanovaný. Mestské noviny, dvojtyždenník, január 2019, roč. 3, č. 2/2019, s. 28.
- 17 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Dokumenty. 3 zväzok. Bratislava 1984, dokument 257, s. 363, telefonický záznam správy okresného náčelníka v Turčianskom Sv. Martine z 26. 8. 1944.
- 18 Incident na základe citovanej správy v nedávnej minulosti popísal už V. Kárpáty. Ten však v rozpore s ňou uviedol, že partizánom sa vojakov nepodarilo spacificovať a nakoniec sa v bezvýchodiskovej situácii stiahli do Turčianskeho Sv. Martina. KÁRPÁT, V. *Spoločenské a bezpečnostné pomery v Turci...c. d.*, s. 100-101. O nasadení vojenských hliadok napísal samostatnú správu tiež posádkový správca stot. hosp. Rudolf Haščič. Adresoval ju spravodajskému oddeleniu VPV. Upozornil v nej, že už o 3. 00 hod. bolo počuť streľbu z automatických pištolí, pušiek, guľometov, ako aj výbuchy granátov. V domnienke, že došlo k prepadu skladov intendantného materiálu, odišiel na miesto posádkový dozorný dôstojník por. hospodárstva v zálohe Vojtech Koričanský s 30 mužmi. Keď sa však jednotka dostala do blízkosti železničnej stanice, narazila na vyzbrojených „záškodníkov“, ktorí sa ju pokúsili zastaviť. Vojaci následne zahájili paľbu. Samotná prestrelka je v správe vykreslená nasledujúcim spôsobom: „*Keď (Koričanský – pozn. I. B.) zistil, že sú záškodníci v prestle, nariadil polovici mužstva previesť obchvat smerom od námestia k stanici po hlavnej ceste . Pri stanici zahájili záškodníci znova paľbu, v dôsledku čoho vydal rozkaz stiahnuť sa na Rázusovu ulicu, kde sa spojil s druhou hliadkou, vyslanou zo SIM-u (Skladu intendantného materiálu – pozn. I. B.) v sile 1-15. Pretože záškodníci začali prichádzať z viacerých ulíc, a prístup k stanici bol nemožný, prišiel posádkový dozorný dôstojník do SIM-u hlásiť túto situáciu. Pretože SIM má dosť malý stav, ktorý bol rozdelený na dvoch miestach, a to dielne /EV kasárne na Dolných Vrútkach/ a sklady /SIM/, ďalšiu posilu čate nebolo možné poslať, lebo na prvom mieste som musel zaistiť vojenské objekty.*“ O následnej spolupráci vojakov s partizánmi sa však v správe nehovorí nič. VHA Bratislava, f. VPV, škatuľa 39, sig. 39/30/31, správa posádkového správcu Vrútky z 26. 8. 1944.
- 19 Pramene uvádzajúce počty na mieste zastrelených Nemcov sa rozchádzajú. V správe okresného náčelníka v Turčianskom Sv. Martine sa hovorí o prestrelke medzi partizánmi a piatimi nemeckými poľnými žandármi. V spomienkach Emila Perka, ktoré vyšli už krátko po vojne, sa spomínajú „6 gestapáci, či poľní žandári nemeckí“, z ktorých mali byť všetci, až na jedného ťažko zraneného, pobití. V bezprostrednom hlásení Žandárskej stanice Vrútky z 26. augusta, ktoré je celé uverejnené v prílohe, sa konštatuje, že partizáni zastrelili 5 poľných nemeckých žandárov a jedného ťažko zranili. Vo vyššie spomínanej správe posádkového správcu z Vrútok sa, naopak, tiež hovorí, že na mieste bolo 5 mŕtvych žandárov a šiesty mal byť zranený. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944...*, c. d., dokument 257, s. 363; PERKO, Emil. Povstanie r. 1944 – udalosti v Turci. In *Vojenské akcie v národnom povstaní*. Turčiansky Sv. Martin 1945, s. 8-9; VHA Bratislava, f. VPV, škatuľa 39, sig. 39/30/31, hlásenie Žandárskej stanice vo Vrútkach pre Ústredňu štátnej bezpečnosti z 26. 8. 1944; správa posádkového správcu Vrútky z 26. 8. 1944.
- 20 HORANSKÁ, Elena. *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie v Turci*. Turčiansky Sv. Martin 1945, s. 56.
- 21 PERKO, E. *Povstanie r. 1944*, c. d., s. 8-9.
- 22 Tamže, s. 9.

- 23 Tamže, s. 9.
- 24 Správne Tiger.
- 25 Pravdepodobne vdova po Jozefovi Ferenčíkovi (1886 – 1940), bývalom majiteľovi hotela
- 26 Myslí sa Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti pri Policajnom riaditeľstve v Prešove.
- 27 Veliteľstve pozemného vojska.

K problematike výzbroje povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku

MARIAN UHRIN

K problematike výzbroje povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku

Napriek desaťročiam výskumu problematiky povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku stále nevieme zhodnotiť množstvo okruhov jej existencie a pôsobenia. Jedným z problémov je aj materiálne zabezpečenie povstaleckej armády, najmä jej výzbroj. V prácach, ktoré rôzni autori v minulosti publikovali, sa stretávame len so všeobecným hodnotením problému, pričom častokrát sklzáli do až zavádzajúcich tvrdení. Len niektorí autori, počnúc J. Pivovarčim, pristúpili k podrobnejšiemu spracovaniu tejto problematiky.¹ Narazili na objektívny, no zásadný problém nedostatku primárnych dokumentov z obdobia Slovenského národného povstania. Dokumenty zbrojnej správy Veliteľstva 1. čs. armády na Slovensku v podstate neexistujú, teda okrem výnimiek veľmi okrajového charakteru. Zbrojné hlásenia jednotlivých útvarov povstaleckej armády sú na tom rovnako. S výnimkou jedného práporu v podstate neexistujú. Základným dokumentom, z ktorého vychádzali aj iní autori v minulosti, tak ostáva povojnové hlásenie o činnosti zbrojnej správy a delostrelectva z pera prednostu a veliteľa pplk. del. Jakuba Hluchého.

Podľa tohto materiálu mala povstalecká armáda približne 40-tisíc pušiek, 1 500 ľahkých guľometov, 200 ťažkých guľometov, 2 000 samopalov, 40 mínometov a 120 diel rôzneho kalibru. Pre tieto zbrane bolo k dispozícii 16 miliónov nábojov pre pušky a guľomety, milión nábojov pre samopaly, 25-tisíc 8-cm delostreleckých mín, 10-tisíc 7,5-cm delostreleckých granátov, 13-tisíc 8-cm granátov, 8-tisíc 8,8-cm granátov (myslí sa tým zrejme 8,35-cm granátov, pozn. M. U.), 19-tisíc 10-cm granátov, 6-tisíc 10,5-cm granátov a 12-tisíc 15-cm delostreleckých granátov.²

Pri ľudskej činnosti sa nemožno vyhnúť osobným záujmom. Mnohé opatrenia, ktoré nemali nič spoločné s odbojom, boli prezentované ako odbojové. Ďalšie išli zase na vrub nepripravenosti či osobným zlyhaniam zainteresovaných. V prvom rade bude potrebné vyvrátiť niekoľko mýtov a omylov. Za všetky možno spomenúť

tzv. dvojité evidenciu zbraní, kde sa mali Nemcom, teda DHM, predkladať iné počty výzbroje, ako sa v skutočnosti v skladoch nachádzali. Keď porovnáme zachované periodické hlásenia zbrojnej správy s hláseniami pre Deutsche Heeresmission (ďalej DHM), zistíme, že sú v skutočnosti ešte podrobnejšie a Nemci mali dokonalý prehľad o stavoch zbraní a munície slovenskej armády. Ďalej môžeme uviesť často preberané tvrdenie gen. F. Čatloša o tajnom nákupe samopalov v Taliansku. V skutočnosti boli talianske samopaly Beretta nakúpené priamo od Nemcov prostredníctvom dodatku č. 114 k rámcovej zmluve s firmou *Ausfuhrergesellschaft für Kriegsgeräte GmbH* (AGEKA) z 30. júna 1942. Častým tvrdením je aj nedostatok optických zameriavačov v delostreleckých útvaroch a skladoch. Ani toto tvrdenie sa celkom nezakladá na pravde. Faktom však ostáva, že pomerne mnoho diel bolo v Povstaní nasadených bez optických zameriavačov.³

Pri výskume problematiky narážame na vyššie spomenuté problémy s absenciou dokumentov povstaleckej zbrojnej správy. Pri skúmaní preto musíme brať ako základ dokumenty slovenskej armády z obdobia pred Slovenským národným povstaním (SNP). Ak budeme brať do úvahy štvrtročné zbrojné hlásenia zbrojnej správy slovenskej armády, máme k dispozícii posledné hlásenie so stavom k 1. júlu 1944. Vychádzať z týchto dokumentov si však vyžaduje hlbšiu znalosť problematiky. Stav k 1. júlu 1944 totiž nie vždy zodpovedajú stavom k 29. augustu 1944. Je potrebné zobrať do úvahy aj ďalšie dokumenty, ktoré sa týkajú presunu zbraní a munície v priebehu mája až augusta 1944. Tieto častokrát marginálne dokumenty nám spoločne dávajú pomerne presnú predstavu, kde sa koľko zbraní a munície nachádzalo. Analýza dokumentov, beriem do úvahy výkazy útvarov a ústavov, ktoré sa v momente vyhlásenia Povstania nachádzali na povstaleckom území, nám prináša nasledovné počty vybraných základných typov zbraní a munície.⁴

Tabuľka 1: Počty zbraní k 1. júlu 1944 v posádkach na budúcom povstaleckom území

	Útvary a ústavy	Zbrojnice	Spolu	Poznámka
Bodák vz.24	57 575	22 702	80 277	
Pistoľa vz.22 a vz.24	9 475	6 942	16 417	
Guľometná pištoľa vz.41	138	-	138	Samopal MP-40
Guľometná pištoľa vz.42	22	-	22	Samopal ZK-383
Guľometná pištoľa vz.38 a vz.38/42	-	-	-	Samopal Beretta
Raketová pištoľa vz.30 a Osvetľovacia pištoľa	1 114	461	1 575	
Puška vz.23 a vz.24	47 143	1219	48 362	

Automatická puška vz.41	51	-	51	Walther G41
Puška s ďalekohľadom vz.98k	-	-	-	Mauser K98k
Puška vz.33	-	402	402	Žandárska puška vz.33
Puška a karabína vz.95	161	629	790	Mannlicher 1895
Puška vz.88/90	14	45	59	
Strážna puška vz.88	-	525	525	Mauser G88
Puška rôzna	28	160	188	
Guľomet vz.7/24 a vz.24	273	579	852	
Guľomet vz.26	1660	1621	3281	
Guľomet vz.35 a vz.37	53	2	55	
3 cm puškový granátomet vz.41	-	-	-	Gew.Gr.Geräte
5 cm mínomet vz.36	12	-	12	leGrW 36
8 cm mínomet vz.36	45	-	45	
8 cm mínomet vz.34	2	-	2	sGrW 34
3,7 cm KPÚV vz.34 a vz.37	50	4	54	
5 cm KPÚV vz.38	2	-	2	PaK 38
7,5 cm KPÚV vz.40	3	-	3	PaK 40
7,5 cm horský kanón vz.15	8	-	8	
7,5 cm pechotný kanón nem.	-	-	-	leIG-18
8 cm poľný kanón vz.5/8	-	19	19	
8 cm poľný kanón vz.17	8	28	36	
8 cm poľný kanón vz.30	-	12	12	
10 cm húfnica vz.14/19	22	15	37	
10 cm horská húfnica vz.16/19	11	5	16	
10 cm poľná húfnica vz.30	12	-	12	
10,5 cm poľná húfnica vz.18	4	-	4	leFH-18 a leFH-18M
10,5 cm hrubý kanón vz.35	16	1	17	
15 cm hrubá húfnica vz.14/16	-	5	5	
15 cm hrubá húfnica vz.25	-	18	18	

Samozrejme, toto sú len základné počty, ktoré je nutné doplniť o ďalšie zbrane. Výkazy neobsahujú výzbroj Vzdušných zbraní, Pracovného sboru NO a Veliťelstva brannej výchovy.⁵ Neobsahujú poväčšine ani nové zbrane dodané v rámci programu Eiche, ktoré boli rozmiestnené po útvaroch na výcvik, respektíve v skladoch zbrojníc ako dispozičná zásoba MNO a VPV. Najmä v tejto položke by sme našli nemecké a talianske samopaly, pušky pre granátometry, ostreľovacie pušky či nemecké mínometry a ručné granáty pridelované práve v júli a auguste 1944. Na

konci júla 1944 boli pomerne významné počty zbraní (napr. 800 puškových granátometov vz.41, 600 samopalov vz.41, 100 ostreľovacích pušiek vz.98k) presunuté z ÚZ Trenčín a OZ-I Bošany do skladov OZ-I Banská Bystrica, respektíve k rôznym útvarom pechoty a delostrelectva. Pre Povstanie mal význam hlavne presun materiálu, ktorým sa uvoľňovali kapacity skladísk ÚZ a Zbrojnice 1 pre dodávky z Nemecka.⁶ V rámci presunu bolo premiestnených 100 nemeckých 8-cm mínometov vz.34, 12 nemeckých 7,5-cm pechotných kanónov, 50 húfníc vz.14/19, 36 nemeckých 10,5-cm húfníc vz.18 a 52 hrubých húfníc vz. 25.⁷ Väčšina tohto materiálu sa ocitla na budúcom povstaleckom území.

Ďalším presunom, spájaným s odbojovými aktivitami, bol interný presun poväčšine starších vzorov diel zo skladov OZ-I Bošany do skladov OZ-I Banská Bystrica. Časť starších diel bola opotrebovaná, navyše presunutá bez potrebnej výstroje a optických mieridiel. Mieridlá potom získala skupina dobrovoľníkov, ktorá ich doviezla do Zvolena zo skladov v Novákoch v čase, keď sa o priestor už bojovalo s SS-Kampfgruppe Schill.⁸

Na strednom Slovensku sa ocitli aj pochodové jednotky peších a delostreleckých plukov a to vo Zvolene a v priestoroch VT Lešť.⁹ V Brezne nad Hronom pri cvičnom delostreleckom oddiele sa sústredili poločaty horských kanónov vz.15 od peších plukov. Napriek značným materiálnym problémom ukončili výcvik tesne pred SNP. Pre Povstanie tak ostalo k dispozícii šesť horských kanónov vz.15.¹⁰

Naopak, odpočítať by sa patrilo zbrane oddisponované na východné Slovensko k jednotkám Armádneho veliteľstva gen. Augustína Malára. V tomto prípade však nešlo v lete 1944 o zásadné počty. Do konca augusta 1944 neodišiel na východné Slovensko ani jeden kanón či mínomet a len niekoľko stoviek samopalov a pušiek. K významnejším presunom malo dôjsť na prelome augusta a septembra 1944, k čomu už nedošlo.¹¹

Vidíme, že pri porovnaní s údajmi pplk. del. Jakuba Hluchého ide o porovnateľné počty. Rozdiel ide na vrub vyššie uvedených presunov a strát v prvých dňoch Povstania. Nemožno zabudnúť ani na fakt, že zbrane uložené v zbrojniciach boli do značnej miery práve zbrane v oprave či určené na opravu, čo sa týka najmä guľometov.

Podobne môžeme analyzovať aj zásoby pechotnej a delostreleckej munície. V tomto prípade boli počty pri útvaroch nižšie práve z dôvodu odsunu munície na východné Slovensko. Situáciu zachraňovala munícia uložená v skladoch zbrojníc, ako v Odbočke Ústrednej zbrojnice v Novákoch, v odbočkách Zbrojnice 1 v Bošanoch a Banskej Bystrici a v Zbrojnici 2 v Poprade a jej odbočke v Ružomberku.¹²

Tabuľka 2: Počty munície k 1. júlu 1944 v posádkach na budúcom povstaleckom území

	Útvary a ústavy	Zbrojnice	Spolu	OÚZ Nováky 1.4.1944	Poznámka
7,92 mm ostrý náboj vz.23	2 242 082	5 676 085	7 918 167	6 787 970	
7,92 mm vz.28	554 394	66 900	621 924	-	
7,92 mm vz.31	1 328 171	2 369 964	3 698 135	675 100	
7,92 mm vz.34 a vz.34/42	266 322	5 209 208	5 475 530	2 342 700	
8 mm vz.93	-	326	326	-	
9 mm vz.22 a vz.22/42	156 729	241 984	398 713		
9 mm vz.08	27 150				Neúplný údaj
OÚG vz.21	5 248	19 490	24 708	49 872	
OÚG vz.34	17 035	126 820	143 855	57 789	
OÚČG vz.38	-	18 800	18 800	-	
OÚG vz.24 a vz.39 nem.					Nevykázané
5 cm míny pre mínomet vz.36					Nevykázané
8 cm míny pre mínomet vz.36	4 635	3 453	8 088		
8 cm míny pre mínomet vz.34					Nevykázané
3,7 cm náboje pre KPÚV	24 640	7 124	31 764	580	
5 cm náboje pre KPÚV	4 248	-	4 248		
7,5 cm náboje pre KPÚV					Nevykázané
7,5 cm granáty pre horské kanóny	606	5 031	5 637	13 256	
8 cm granáty pre poľné kanóny	-	29 803	29 803		
10 cm granáty pre poľné húfnice	3 740	29 319	33 059		
10,5 cm granáty pre hrubé kanóny	120	3 474	3 594	6 715	
10,5 cm granáty pre poľné húfnice	-				Nevykázané

15 cm granáty pre hrubé húfnice	-	38 955	38 955		
2 cm náboje pre kanóny PL vz.36	-	11 199	11 199		
2 cm náboje pre kanóny PL vz.30	-				Nevykázané
8,35 cm náboje pre kanóny PL vz.22	-	10 206	10 206	14 455	
8,8 cm náboje pre kanóny PL nem	-				Nevykázané

Opäť vo výkazoch chýbajú posledné presuny z júla a augusta 1944. Problémom je chýbajúci výkaz Odbočky ÚZ v Novákoch. V tabuľke je informatívne uvedený aspoň stav k 1. aprílu 1944. Avšak v nasledujúcich mesiacoch práve tu bola uložená časť munície dodaná v programe Eiche. Išlo najmä o muníciu do samopalov: 9-mm ostrý náboj vz.08, ručné granáty vz. 24 a vz. 39, 8-cm míny vz.34 a vz. 38, či 10-cm granáty vz.38. Podobne chýbajú vo výkazoch aj presuny pištoľovej munície. Obe zbrojnice dostali po 100-tisíc nábojov vz. 22 a vz.08. V priebehu augusta 1944 bola pre útvary rozdelená nová nemecká munícia v podobe 230-tisíc nábojov do samopalov, štyritisíc puškových granátometov, 12-tisíc 8-cm mín či 9-tisíc ručných granátov. V skladoch na strednom Slovensku bolo uložených aj 4-tisíc granátov pre 7,5-cm pechotné kanóny, 3 600 granátov pre 10-cm húfnice, tisíc granátov pre 10,5-cm húfnice, tisíc granátov pre 8-cm kanóny a 2-tisíc granátov pre 15-cm húfnice.¹³

Napriek tomu na povstaleckom území bolo munície pomerne málo. Snaha získať materiál zo skladov ÚZ Trenčín a ZI Poprad narazila na rýchly postup nemeckých jednotiek. Sklady ÚZ boli stratené s výnimkou OÚZ Nováky, ktoré sa podarilo v prvých dvoch septembrových týždňoch čiastočne evakuovať. Tento zásah v podstate zachránil povstaleckú armádu z pohľadu zásob delostreleckej munície. Evakuáciu sťažoval fakt, že partizáni zatarasili železničný tunel na trati Nováky – Kremnica. Prvé dva transporty tak bolo nutné povozmi prevážať na poškodenom úseku. Po sprevádzkovaní tunela bolo možné prepraviť do Banskej Bystrice ďalšie tri vlakové transporty. Bojmi o Nováky sa ukončila v dňoch 12. a 13. septembra 1944 evakuácia materiálu.¹⁴

Takmer vôbec sa na povstaleckom území nenachádzala pionierska munícia. Všetok použiteľný materiál bol viac-menej sústredený na východnom Slovensku a zvyšok pri pionierskych práporoch a sborovom pionierskom parku v Novom Meste nad Váhom, respektíve v Trenčíne. Len menšie množstvá boli uložené v zbrojniciach a pri útvaroch.¹⁵

V prvých týždňoch Povstania tak 1. čs. armáda disponovala relatívne dostatočným počtom zbraní, s výnimkou samopalov a protitankových zbraní. Stratou niektorých skladov, ako napríklad Odbočky Zbrojnice 2 v Poprade, Kvetnici a následne aj v Ružomberku prišli povstalci o množstvo zbraní a munície. Nezanedbateľné boli aj straty v iných vojenských objektoch, ako v Proviantnom sklade 2 v Poprade. V Žiline boli zbrane vydané povstalcom, no značná časť sa napokon aj tak dostala do nemeckých rúk.¹⁶ S nárastom bojových strát a mobilizáciami záložníkov klesol počet zbraní a narástol počet povstaleckých vojakov na 60-tisíc. Navyše armáda vyzbrojila na konci augusta 1944 zo svojich skladov minimálne 3-tisíc partizánov a následne aj ďalších.¹⁷ Pomerne rýchlo sa tak začal prejavovať nedostatok zbraní všeobecne.

Povstalecká armáda mala na začiatku októbra 1944 30 peších práporov. Peší prápor povstaleckej armády mal mať v stave veliteľstva, troch peších a jednej guľometnej rote tabuľkovo nasledujúcu výzbroj.¹⁸

Tabuľka 3, Tabuľkové počty zbraní pešieho práporu 1. ČSA na Slovensku

	Zbraň	Munícia	Poznámka
Bodák	387	-	
Pistoľa	95	Neuvedené	
Osvetľovacia pištoľa	12	Neuvedené	
Puška	387	1. sled: Pre pušku 120 výstrelov, z toho 10 pribojných vz.31	2. sled, ako 1. sled, ale na muničných vozoch práporu
Guľomet ľahký	27	1. sled: Pre ľah. guľomet 1 500 výstrelov, z toho 300 pribojných vz.31 a 200 svietiacich vz.28	2. sled, ako 1. sled, ale na muničných vozoch práporu
Guľomet ťažký	12	1. sled: Pre ľah. guľomet 2 500 výstrelov, z toho 500 pribojných vz.31 a 250 svietiacich vz.28	2. sled, ako 1. sled, ale na muničných vozoch práporu
Pancierová puška	8	Neuvedené	Protitanková puška PTR
Mínomet	4	Neuvedené	8-cm mínomet
Granátomet puškový	27	162	
Ručný granát	540	-	

Samozrejme, tabuľkové počty sa dodržali málokde, ak vôbec. Dokument stanovujúci počty pešieho práporu neobsahuje počty samopalov. Tieto sa používali v rôznych počtoch od jedného až po cca 30 kusov na prápor. Naopak, predpísané počty protitankových pušiek, mínometov, či puškových granátometov, boli oby-

čajne hlboko pod tabuľkovým počtom. Zaujímavé je, že tabuľky uvádzajú v rámci práporu 27 ľahkých guľometov, čo je len asi polovica stavu práporu slovenskej armády pred SNP. Počty ťažkých guľometov ostali, no mnohé prápory mali len šesť, či štyri ťažké guľomety, a vôbec nemali organizovanú guľometnú rotu, ale len čaty či družstvá. Žiaľ, podrobnejšiu analýzu nám znemožňuje nedostatok dobových zbrojných hlásení. V podstate jedinou jednotkou, u ktorej sa nám zachovali hlásenia z priebehu septembra a októbra 1944, je 53/IV. prápor (kpt. tech. zbroj. let. Daniel Kunic). Prápor mal k 8. októbru 1944 nasledovné zbrane: 221 bodákov vz.24, 58 pištolí vz.22 a vz.24, 18 samopalov (14 kusov vz.41 a šesť PPŠ-41), tri osvetľovacie pištole (po jednej osvetľovacej pištole, raketovej pištole vz.30 a nemeckej pištole), 243 pušiek vz.23 a vz.24, štyri pušky vz.24 adapt., štyri puškové granátomety vz.41, štyri protitankové pušky PTR, štyri guľomety vz.7/24, 22 guľometov vz.26, 478 ručných granátov (22 kusov vz.21 a 456 kusov vz.34). Munícia bola k dispozícii v nasledovných počtoch: 47-tisíc nábojov 7,92-mm vz.23, 4 650 nábojov vz.28, 13 400 nábojov vz.34, 1 740 nábojov 9-mm vz.22, 12 920 nábojov 9-mm vz.08, 24 pancierový granát puškový nem., 100 nárazový granát puškový nem., 396 nábojov 14,5-mm do PTR, 2 951 nábojov 7,62-mm do PPŠ-41.¹⁹ Za zmienku ešte stojí výkaz náhradného práporu III. taktickej skupiny, ktorý mal pre svojich 38 dôstojníkov a 1 747 rotmajstrov a vojakov len 397 armádnych a 17 loveckých pušiek. Okrem nich disponoval len 63 pištoľami vz.22 a vz.24, šiestimi samopalmi vz.41 a siedmimi nemeckými guľometmi.²⁰

Zbrojná výroba na povstaleckom území bola nedostatočná až minimálna. V podstate jedinou kompletnou zbraňou, ktorú boli povstalci schopní vyprodukovať, boli protitankové míny – mína proti ÚV vz.41, ktorých výroba bola spustená už pred Povstaním pre slovenskú armádu. Výroba pokračovala v priebehu Povstania, dokonca aj isté obdobie po 28. októbri 1944.²¹ Okrem týchto mín bolo vyprodukovaných niekoľko stoviek improvizovaných protitankových mín, ktoré však v armáde nenašli mnoho priaznivcov. Vzhľadom na absenciu pionierskej munície prikrročili povstalci k jej výrobe. Na rok 1944 sa vo VTCHÚ plánovala výroba 5-tisíc jednokilogramových a 15-tisíc polkilogramových náložiek. Po vypuknutí Povstania sa vo výrobe náloží vo VTCHÚ pokračovalo. Použila sa zásoba plechových krabíc a improvizovane sa ekražit vylieval aj do prázdnych dební od rôzneho streľiva a plechových kanvíc. Neskôr sa prikrročilo v Ocelovom dome k výrobe nových plechových krabíc, ktoré laborovali vo Vojenskej továrni 1 v Hronci.²²

Niekoľko zmienok máme o výrobe či montáži nemeckých 8-cm mínometov v Podbrezovských železiarňach. O ich produkcii nemáme veľa údajov, no zrejme vzniklo 20 kusov, ku ktorým ale neboli k dispozícii optické zameriavače.²³ Zvyšok zbrojnej výroby predstavovali opravy zbraní, či produkcia improvizovaných zápalných prostriedkov.

Zo Sovietskeho zväzu bolo podľa dokumentu pplk. del. J. Hluchého dodaných 2-tisíc nemeckých pušiek, 900 sovietskych a nemeckých samopalov, 200 nemeckých a sovietskych ľahkých guľometov, 150 protitankových pušiek, 500-tisíc sovietskych a nemeckých nábojov pre pušky a guľomety, 300-tisíc nábojov pre nemecké a sovietske samopaly, 14-tisíc nábojov pre protitankové pušky a 1 200 delostreleckých 8-cm mín.²⁴ Na základe novších výskumov vieme, že objem dodaných zbraní bol väčší a typovo pestrejší. Dovedna do 15. októbra 1944 asi 2 082 samopalov sovietskych PPŠ-41 a nemeckých MP-40, 2170 nemeckých pušiek Mauser K98k, 256 protitankových pušiek PTRS-41 a PTRD-41, 467 ľahkých guľometov nemeckých MG-34, menej sovietskych DP-27, 90 ťažkých guľometov, zrejme všetky nemecké MG-34 a MG-42, 23 veľkokalibrových guľometov DŠK-38, päť 8-cm mínometov a 1 096 kg trhavín. K týmto zbraňam bolo dodaných aj 500-tisíc nábojov do pušiek a guľometov, 300-tisíc nábojov do samopalov a 14-tisíc nábojov do PTP.²⁵ Samozrejme, ani tieto výkazy neobsahujú všetko. Časť zbraní bola pri dodávke poškodená.²⁶ Nie je, naopak, uvedená výzbroj 2. čs. paradestantnej brigády, spolu s dodávkami protitankových mín, 8,8-cm delostreleckých granátov. Pre partizánov boli dodané ďalšie pechotné zbrane, okrem uvedených aj pušky Mosin s tľičom, protitankové ručné granáty či 5-cm mínomety.²⁷

Americké dodávky obsahovali podľa pplk. del. J. Hluchého 100 protitankových zbraní Bazooka, 50 ľahkých guľometov, 70 samopalov a 4-tisíc rakiet pre Bazooky, 25-tisíc nábojov do guľometov a 18-tisíc nábojov pre samopaly.²⁸ V skutočnosti aj dodávky z amerických zásob boli početnejšie, keď predstavovali 162 protitankových zbraní M 1 Bazooka, 99 ľahkých guľometov Bren Mk. II, 220 samopalov UD M42. Pre Bazooky bolo dodaných 2 920 rakiet, pre guľomety 75-tisíc nábojov .303 a pre samopaly 184-tisíc 9-mm nábojov Parabellum (vz.08).²⁹

Dodané spojenecké zbrane síce vykryli istý nedostatok, najmä u samopalov a protitankových zbraní, avšak nedokázali nahradiť nedostatok pušiek a guľometov. Navyše časť dodaných zbraní bola problematická z pohľadu zásobovania muníciou. Pre nemecké zbrane bolo možné použiť slovenské strelivo, avšak pre sovietske, americké a britské zbrane to už bol problém, s výnimkou samopalu UD M42, ktorý používal 9-mm náboje vz.08. Armáda preto pridelovala britské guľomety Bren Mk.II k delostreleckým batériám, kde sa neočakávala zvýšená spotreba streliva. Podobne boli k delostreleckým batériám pridelované aj nemecké guľomety MG-34, ktoré si však našli aj cestu k peším, výcvikovým a náhradným jednotkám.³⁰

Napriek týmto dodávkam ostávalo v priebehu októbra 1944 asi 5-tisíc nevyzbrojených záložníkov a 1 600 nováčikov, pre ktorých bolo k dispozícii len 150 pušiek na výcvik.³¹ Situácia zašla tak ďaleko, že pechotné zbrane museli odovzdať aj niektoré tylové jednotky. Po predchádzajúcich hláseniach bolo 15. októbra 1944 dokonca nariadené odovzdanie prebytočných zbraní od tylových jednotiek. Naprí-

klad Vojenský zemepisný ústav v Harmanci mal odovzdať 24 nadpočetných ručných zbraní.³² V druhej polovici októbra 1944 už bola aj väčšina delostrelcov bez osobnej zbrane. Napríklad delostrelecká batéria *Opasok* pôsobiaca v rámci II. taktickej skupiny – úseku *Kosatec* mala k 18. októbru 1944 jedného poddôstojníka z povolania, 17 hodnostníkov a vojakov, dva 7,5-cm pechotné kanóny so 150 nárazovými granátmi, ale len päť pušiek a jednu guľometnú pištoľ.³³ Podobne tri delostrelecké batérie Podskupiny Korda (mjr.del. Alexander Korda) v rámci III. TS mali len po dva nemecké guľomety, dve, respektíve štyri pištole a po dve raketové pištole. Len 24. batéria *Hruška* mala okrem týchto zbraní aj 58 opakovacích a jednu automatickú pušku.³⁴

Situácia v rámci výzbroje delostrelectva bola rovnako zaujímavá. Presuny diel a v prvých dňoch Povstania aj munície do skladov vo Zvolene, Banskej Bystrici a Brezne nad Hronom zachránili ťažkú situáciu, keď povstalci stratili delostrelectvo v Žiline a čiastočne aj v Ružomberku. Zatiaľ čo diel, s výnimkou protiletadlových a protitankových, bol dokonca nadbytok, koncom Povstania chýbala delostrelecká munícia. Na konci augusta 1944 sa tak na vznikajúcom povstaleckom území nachádzalo 147 mínometov 5-cm a 8-cm, 27 pechotných a horských kanónov 7,5-cm, 67 kanónov 8-cm, 125 húfníc 10-cm, 40 húfníc 10,5-cm, 17 kanónov 10,5-cm a 63 húfníc 15-cm. Spolu teda išlo o 147 mínometov a 359 poľných diel. Počty protitankových a protiletadlových diel sa dajú stanoviť na 74, respektíve 20 kusov.³⁵

Tento úctyhodný počet však povstalci v prvých dňoch stratili. Len v posádke Žilina ponechali povstalci 12 húfníc vz.30, 12 húfníc vz.18 a 14 kanónov vz.35 aj s príslušnými ťažkými vozidlami. Do Povstania odsunuli len dva kanóny vz.35, pričom jeden bol v prvých bojoch stratený.³⁶ Podobne to dopadlo v prípade Delostreleckého pluku 1 v Topoľčanoch, kde povstalci stratili šesť húfníc vz.14/19, tri horské húfnice vz.16/19, štyri kanóny vz.17 a štyri húfnice vz.18.³⁷ K stratám na delostrelectve došlo aj pri Delostreleckom pluku 2 v Ružomberku. Zo sedemnástich húfníc vz.14/19 ostalo po prvých bojoch len desať, ostali aj štyri húfnice vz.18, ale všetky húfnice vz.16/19 a kanóny vz.17 boli stratené.³⁸

Povstalcom tak ostali hlavne zachránené batérie a sklady (hlavne vo Zvolene a Brezne). Napríklad v sklade vo Zvolene bol materiál asi pre 13 batérií. Delá boli do Zvolena presunuté z Ústrednej zbrojnice v Trenčíne a zo Zbrojnice I v Bošanoch v lete 1944. Väčšinou však išlo o zastaraný a opotrebovaný materiál. Z tohto materiálu boli štyri kanóny vz. 5/8 odoslané do železničných dielní pre stavbu pancierových vlakov a štyri húfnice vz. 18, bez zameriavačov, odoslané k I. TS na priamu strelbu proti obrneným vozidlám.³⁹

Povstalci disponovali 29. augusta 1944 desiatimi batériami, z nich štyri vznikli vo Zvolene a na Oremovom Laze. Ďalších 25 bolo postupne postavených v rôznych posádkach, najmä vo Zvolene a Brezne nad Hronom. Z týchto 35 batérií bolo 24 úplne

alebo čiastočne hipomobilných, dve boli ťahané volmi a zvyšné boli rôznym spôsobom motorizované.⁴⁰ V priebehu októbra 1944 boli nasadeným batériám v zmysle rozkazu Veliteľstva I. ČSA na Slovensku čís.25.135/taj.4.oddel.1944, pridelené organizačné čísla.⁴¹ Podobné číslovanie muselo existovať už predtým, keďže sa napr. č. 22 objavuje niekoľkokrát, a to aj pri batériách, ktoré dokázateľne po 6. októbri 1944 už neexistovali. Spomínaný prehľad nám dáva jasnú predstavu o počtoch batérií, ich výzbroji a rozmiestnení pri jednotlivých taktických skupinách (TS).

Tabuľka 4. Pridelenie organizačných čísel delostreleckých batérií

Číslo batérie	Krycie meno	Počet diel	Vzor dela	Umiestnenie
I. TS				
21.	Pínia	3	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Bartoška
51.	Jelša	4	15 cm hrub. húfnica vz. 25	+372
II. TS				
22.	<i>Hunčík</i>	3	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Vernár
31.	Muškát	3	10 cm hor. húfnica vz. 16/19	Malužiná
32.	Klobúk	3	10 cm hor. húfnica vz. 16/19	Čertovica
41.	<i>Cieľ</i>	3	10.5 cm poľ. húfnica vz. 18	Ľadová jaskyňa
52.	<i>Wallenfels</i>	2	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Vernár
53.	Rozeda	3	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Mýto p/Ďumbierom
54.	<i>Demčák</i>	2	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Revúca
III. TS				
1.	<i>Duchoň</i>	3	7.5 cm hor. kanón vz. 15	Hronská Breznica
2.	<i>Špitzer</i>	3	7.5 cm hor. kanón vz. 15	Hronská Breznica
11.	<i>Kajúch</i>	4	8 cm poľ. kanón vz. 5/8	Dúbrava
12.	<i>Gašpar</i>	3	8 cm poľ. kanón vz. 17	Dúbrava
13.	<i>Holčík</i>	4	8 cm poľ. kanón vz. 17	Budča
14.	<i>Kušnír</i>	4	8 cm poľ. kanón vz. 17	Breziny
15.	<i>Chudý</i>	3	8 cm poľ. kanón vz. 17	Podkriváň
23.	<i>Petráň</i>	3	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Hronská Breznica
24.	<i>Frgal/Hruška</i>	3	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Trieň
25.	<i>Debnár</i>	4	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Budča
32.	<i>Polák</i>	3	10 cm hor. húfnica vz. 16/19	Kozelník
55.	<i>Jurišič</i>	3	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Podkriváň
56.	<i>Chmelík</i>	3	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Hronská Breznica
57.	<i>Kolek</i>	3	15 cm hrub. húfnica vz. 25	Turová

IV. TS				
1/mot.	<i>Drozda</i>	4	8 cm poľ. kanón vz. 30	Kunešov
16.	Žula 1	2	8 cm poľ. kanón vz. 17	Dolný Turček
26.	<i>Altus</i>	3	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Lúčky
42.	<i>Koreň</i>	3	10.5 cm poľ. húfnica vz. 18	Piargy
V. TS				
Bez delostreleckých batérií				
VI. TS				
27	Gorila	4	10 cm poľ. húfnica vz. 14/19	Motykov Potok
43.	Orangutan	3	10.5 cm poľ. húfnica. vz. 18	Podsuchá

K 4. októbru 1944 si veliteľstvo 1. čs. armády na Slovensku vytvorilo delostreleckú zálohu vo Zvolene a Kinceľovskej Senici. Tvorili ju 1. batéria (mot.) *Drozda* od IV. TS po vystriedaní vo Zvolene, 2. bat. (mot.) *Pačuta* od III. TS vo Zvolene a novopostavená batéria 7,5-cm pechotných kanónov *Novák* od náhradného oddielu vo Zvolenskej Slatine. Batérie mali byť sústredené do Kynceľovskej Senice. Avšak pomerne rýchlo boli pridelené na ohrozené úseky a armádna záloha fakticky zanikla.⁴² Ďalšie jednotlivé delá, húfnice vz.14/19, vz.18 a vz.25 boli rozmiestnené pri jednotkách na priamu strelbu proti tankom. Tieto delá mali na minimum zmenšené obsluhy a pridelené len niekoľko granátov. Navyše všetky boli bez optických zameriavačov. Zvyšné delá boli umiestnené v skladoch či pridelené cvičným a náhradným jednotkám.⁴³

Počas Povstania boli delostrelecké streľivo a munícia uložené v troch skladoch v Brezne nad Hronom, Brusne a v Starých Horách. Nedostatok streľiva sa prejavil v polovici októbra 1944. Týkal sa najmä moderných nemeckých diel, ale aj tých batérií, ktoré neboli nasadené do priamych intenzívnych bojov. Tieto batérie mali povolených len päť výstrelov denne.⁴⁴

Posledným dobovým dokumentom z obdobia Povstania je správa zaslaná do Londýna. Obsahovala údaje o počte diel a príslušnej munície k 22. októbru 1944.⁴⁵ V porovnaní s počtami z leta 1944 už vidíme úbytok diel aj munície. Dokument je cenný, no problematický. Nepoznáme dôvod, prečo neobsahuje všetky delá, ktoré boli aktuálne k dispozícii.⁴⁶

Tabuľka 5. Počty výzbroje povstaleckého delostrelectva k 22. októbru 1944

Zbraň	(ks)	Počet nasadených batérií	Munícia (ks)	Poznámka
7,5 cm horský kanón vz.15	3	1	9 604	V skutočnosti 6 kusov diel v dvoch nasadených batériách
7,5 cm pechotný kanón	3	1	2 896	V skutočnosti 6 kusov diel v dvoch nasadených batériách
8 cm poľný kanón vz.5/8	-	-	1 053	3 kusy v IPV, niekoľko na sklade
8 cm poľný kanón vz.17	15	5		
8 cm poľný kanón vz.30	4	1		
10 cm poľná húfnica vz.14/19	22	7	22 000	
10 cm horská húfnica vz.16/19	9	3		
10 cm poľná húfnica vz.30	1	1		Delá v jednej batérii (mot.) Pačuta
10,5 cm hrubý kanón vz.35	1			
10,5 cm poľná húfnica vz.18	12	2	2 300	6 húfnic na sklade
15 cm hrubá húfnica vz.28	26	6	6 000	
Spolu:	95	27	-	V skutočnosti 29 delostreleckých batérií

Samostatnou kapitolou povstaleckej výzbroje je obrnená technika. Na povstaleckom území sa nachádzal náhradný prápor Pluku útočnej vozby (PÚV) a ustúpila sem aj 2. rota poľnej jednotky PÚV. Na povstaleckom území sa tak nachádzalo 152 obrnených vozidiel rôznej kvality: (13 pancierových áut PA vz.30, 16 tančikov vz.33, 27 ľahkých tankov Lt vz.34, 46 Lt vz.35, 28 Lt vz.38, 14 Lt vz.40, tri ľahké tanky Pz.Kpfw.II, päť stredných tankov Pz.Kpfw. III a dve samohybné protitankové delá Sd.Kfz.138 Marder III). Za bojaskopné sa dali považovať len tanky Lt vz.38, Pz. III a Marder III, čiastočne a najmä po opravách sa dalo počítať aj s niekoľkými tankmi Lt vz.35 a Lt vz.40. Zvyšok, ak bol použitý, tak v úlohe statických bunkrov, respektíve pri stavbe troch improvizovaných pancierových vlakov (IPV-I Štefánik, IPV-II Hurban a IPV-III Masaryk). Spomenúť treba aj stavbu dvoch improvizovaných obrnených vozidiel vo Vyhniach. Na konci októbra 1944 povstalci disponovali už len šesťnástimi (dva Lt vz.35, šesť Lt vz.38, sedem Lt vz.40, jeden Pz.III) bojaskopnými a pojazdými tankmi a tromi IPV.⁴⁷

Na konci Povstania boli zbrojné sklady evakuované do horských oblastí v priestore Staré Hory – Donovaly, Korytnica, Hronec – Osrblie a Poľana. Evakuovaná bola najmä munícia, nakoľko zbraní už mnoho na skladoch nebolo. Do týchto priestorov sa postupne stiahli aj bojové útvary vrátane delostrelectva. Na konci októbra 1944 bola výzbroj a technika povstaleckej armády opustená. Po porážke Povstania sa väčšina vojenského materiálu evakuovaného do hôr zmocnili nemecké jednotky, len málo ostalo pre partizánske skupiny a aj to bolo často znehodnotených nedostatočnou údržbou a zlým skladovaním. Časť vojenského materiálu zozbierali aj jednotky Domobrany a Hlinkovej Gardy, časť koristného materiálu slovenským jednotkám odovzdali aj Nemci. Množstvo zbraní ukoristených v skladoch slovenskej armády a v opustených skladoch povstalcov poslúžilo na vyzbrojenie nemeckých jednotiek. Len k 17. novembru 1944 bolo v priestore Poľany ukoristených 53 guľometov, 391 ručných zbraní, 24 protitankových pušiek, 5 kanónov a množstvo munície. Dovedna nemecká armáda zničila alebo ukoristila 2 (v skutočnosti 3, pozn. autora) pancierové vlaky, 267 lietadiel, 104 tankov, 309 diel, vyše 800 automobilov a veľké množstvo pechotných zbraní. Ďalšie nezanedbateľné počty viac či menej použiteľných zbraní ostali v horách do 50. rokov. Počty ukoristených zbraní v zásade potvrdzujú predchádzajúce údaje o počtoch zbraní na povstaleckom území k 29. augustu 1944.

Nemecká armáda korist' využila na vyzbrojenie svojich jednotiek. Z pechotných zbraní sa vyzbrojila napríklad 271. *Volks Grenadier Division*, 14. *Waffen Grenadier Division der SS Galizien no. 1*. si na Považí vyzbrojila ťažký delostrelecký oddiel, 18. *SS-Panzer Grenadier Division Horst Wessel* prevzala z koristi stovky automobilov a podobne sa ešte počas Povstania dozbrojila aj *Panzer Division Tatra* a *SS-Kampfgruppe Schill*. Jednotky vznikajúcej *Panzer Division Tatra* disponovali pri svojom prvom nasadení pri Strečne len jednou batériou 15-cm húfnic. Následne si z koristi v Žiline postavili celý delostrelecký oddiel. Okrem toho bolo do Protektorátu Protektorat Böhmen und Mähren odoslaných pre poplachové oddiely 500 pušiek s 250-tisíc nábojmi a 20-tisíc ručných granátov.⁴⁸ Časť koristnej výzbroje Nemci použili v poľných opevneniach na Slovensku. V postaveniach tzv. *linie kniežata Pribinu* napríklad v Bratislave (*Festung Pressburg*) či aj inde na strednom a západnom Slovensku.⁴⁹

Problematika výzbroje povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku nie je dodnes dostatočne spracovanou témou. V podstate neexistuje základný výskum k tejto problematike. O to viac potom narážajú hodnotenia Slovenského národného povstania na problematické body. Otázku, prečo bolo Povstanie porazené, keď nepriateľ disponoval menším počtom personálu a materiálu, možno čiastočne zodpovedať aj materiálnoú analýzou povstaleckej armády. Základom je však rovnaká analýza problematiky pred 29. augustom 1944 a pokus o odstránenie legiend a poloprávd vyskytujúcich sa v povojnových materiáloch. Materiálne zabezpečenie Povstania nebolo do konca augusta 1944 ukončené. Vzhľadom na absenciu vojenskej výroby na predpoklada-

nom povstaleckom území bolo nutné sa spoľahnúť len na materiál v stavoch útvarov a ústavov. Slovenská armáda sa snažila udržiavať zásobu munície na cca tri mesiace intenzívnych bojov. Samozrejme, jej nasadením na frontoch sa počet zásob znížil, avšak od roku 1942 bola munícia doplňovaná výrobou a nákupom v Nemecku a Protektoráte. Od jesene 1943 boli zásoby zbraní a munície na Slovensku doplnené v rámci programu Eiche.

V rámci príprav Povstania sa Vojenské ústredie (VÚ) snažilo sústrediť čo najviac zbraní a munície na strednom Slovensku. Táto snaha narážala na objektívne problémy, počnúc ochotou spolupracovať s VÚ a skladovými kapacitami končiac. Na strednom Slovensku boli okrem útvarov a ich mierových a augumentačných skladísk umiestnené dve zbrojnice. Zbrojnica 1 mala svoje odbočky v Bošanoch a Banskej Bystrici a sklady aj vo Zvolene a Brezne nad Hronom. Zbrojnica 2 mala svoje sklady v Poprade – Kvetnici a odbočku v Ružomberku. Ostatné zbrojné sklady slovenskej armády sa nachádzali mimo povstaleckého územia. Z dôvodu dodávok množstva novej munície z výroby a zbraní a munície z dodávok Eiche sa dostali kapacity zbrojníc na hranu. Sklady Zbrojnice 2 v Šariši neprichádzali do úvahy, sklady v Kvetnici boli preplnené už od roku 1938. Nový materiál tak bol uložený v skladoch ÚZ v Trenčíne a Novákoch a postupne aj v skladoch Zbrojnice 1 v Bratislave a v Bošanoch. Naopak, starší materiál sa presunul z Bošian do Banskej Bystrice a Zvolena. Na konci júla 1944 sa na stredné Slovensko dostal aj novší materiál za účelom decentralizácie zásob a ďalšieho prerozdelenia na výcvikové úlohy. Na stredné Slovensko sa čiastočne dostal aj materiál náhradných jednotiek útvarov evakuovaných z východného Slovenska z operačného pásma Armádneho veliteľstva. Niekoľko mesiacov pred vypuknutím Povstania sa tak na strednom Slovensku zhromaždilo pomerne veľké množstvo zbraní a munície, ktoré VÚ plánovala využiť počas Povstania. K 29. augustu 1944 sa tak na povstaleckom území nachádzalo cez 16-tisíc pištolí, okolo tisíc samopalov, 50-tisíc pušiek, 3 200 ľahkých a 900 ťažkých guľometov, 147 mínometov a takmer 400 poľných, protitankových a protiletadlových diel a 152 ks obrnenej techniky a príslušnú muníciu. Tieto počty sú na prvý pohľad akosi zavádzajúce. Časť zbraní bola totiž opotrebovaná, neúplná, v oprave, či zastaraná a jej nasadenie problematické.

Hneď v prvých dňoch povstanci množstvo zbraní a munície stratili, či už v bojoch alebo zlyhaním v niektorých posádkach. Po dvoch mobilizáciách a bojových stratách sa už nedostávalo ani pechotných zbraní, ani ťažkých zbraní. Situácia zašla až tak ďaleko, že niektoré tylové útvary a ústavy a dokonca aj obsluhy diel svoje zbrane odovzdali v prospech prvolíniových jednotiek. Posledné zásoby zbraní a munície boli na konci októbra 1944 evakuované do horských oblastí, ale napokon sa v drvivej miere stali korisťou nemeckých jednotiek. Keď sa na záver opäť pozrieme na počty zbraní udávaných pplk. del. J. Hluchým (40-tisíc pušiek, 1 500 ľahkých guľometov, 200 ťažkých guľometov, 2 000 samopalov, 40 mínometov a 120 diel rôzneho kalibru, 16 mi-

liónov nábojov pre pušky a guľomety, milión nábojov pre samopaly, 25-tisíc 8-cm delostreleckých mín, 10-tisíc 7,5-cm delostreleckých granátov, 13-tisíc 8-cm granátov, 8-tisíc 8,8-cm granátov, 19-tisíc 10-cm granátov, 6-tisíc 10,5-cm granátov a 12-tisíc 15-cm delostreleckých granátov) vidíme, že sú viac-menej totožné so zásobami zbraní a munície na povstaleckom území pred vypuknutím SNP. Rozdiely v počtoch, najmä pri delostrelectve, idú na vrub stratených a nepoužiteľných zbraní.

Vzhľadom na počty zbraní a munície, najmä zásob delostreleckej munície, na konci októbra 1944 a s prihliadnutím na vyššie uvedené trojmesačné zásoby slovenskej armády, môžeme badať značné komplikácie v materiálnom zásobovaní armády. Na konci októbra 1944 bolo nasadenie delostrelectva limitované a pravdepodobne sa nedostávalo už ani niektorých druhov pechotnej munície, ťažká situácia musela byť aj v prípade ženijnej munície. Môžeme teda predpokladať, že aj keby sa povstalecký front udržal dlhšie ako do 28. októbra 1944, bolo by došlo niekedy v polovici novembra 1944 ku kolapsu 1. ČSA na Slovensku z dôvodov materiálnych.

Poznámky

- 1 PIVOVARČI, Ján. *Z dokumentov o slovenských ozbrojených silách v predvečer Slovenského národného povstania*. In Sborník UD KSS kapitoly z odboja na Slovensku. Roč. VIII, č. 2. Bratislava : Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1969; PIVOVARČI, Ján. *Vojenské prípravy SNP-Príspevok k dejinám národnooslobodzovacej vojny Slovenského ľudu proti fašizmu 1. časť*, Bratislava 1975, rkp.
- 2 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 3, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého. Piaty zväzok dejín SNP uvádza, že povstalecká armáda bola vyzbrojená asi 46 000 puškami, 4 000 samopalmi, 2 700 guľometmi, 200 delami a mínometmi, 24 tankmi, tromi improvizovanými pancierovými vlakmi, 34 lietadlami. PLEVZA, Viliam a kol. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944 – 5. zväzok*. Pravda : Bratislava, 1985, s. 428-431.
- 3 Výkazy zbrojnej správy mohli byť predkladané *Deutsche Heeres Mission* (DHM) raz mesačne za predpokladu, že si ich DHM vyžiadala. Výkazy obsahovali počty zbraní a munície, počty odoslané do poľa, počty vo výrobe na Slovensku, objednané v zahraničí, a to vrátane pionierskej munície a oficiálne nezavedenej výzbroje. VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1943, šk. 339, č. 257.852 Dôv. III/1.1943 z 22.5.1943. Talianske samopaly (*Moschetto Automatico Beretta Modello 1938A a Modello 38/42 – MAB 1938 a MAB 1938/42*) prešli po ukoristení, respektíve boli vyrábané pre nemeckú armádu ako *Maschinenpistole MP 738(i) - Mod. 38/42* a *MP 739(i) – Mod. 38*. VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 493, č. 468.321-Dôv.II/7.oddel.944 z 21.8.1944; Bližšie: UHRIN, M. *Samopaly slovenskej a povstaleckej armády (1939 – 1945)*. In *Vojenská história*, 1/2018, s. 56-81. Podľa výkazov zbrojnej správy sa k 1. júlu 1944 nachádzalo v útvaroch a ústavoch slovenskej armády viac optických zameriavačov ako diel. Ak nejaké v dňoch Povstania chýbali, muselo

ísť o zariadenia v oprave, prípadne „stratené“ v chaotických prvých dňoch Povstania. Optika chýbala aj viacerým delám presunutých tesne pred SNP do Zvolena. Záhadou ostáva, prečo boli delá na povstalecké územie presunuté bez optiky a výstroja. Časť optiky pre delá vo Zvolene bola získaná dodatočne v Novákoch. Bez optiky mali byť čiastočne aj moderné 10,5-cm húfnice vz.18. Mohlo to súvisieť s plánovanou adaptáciou húfníc na optiku čs. pôvodu.

VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 492, č. 467.835/Dôv.II/7.odd.1944 z 29.7.1944; šk. 494, č. 28.984/Dôv.4.odd.zbroj.1944 z 28.7.1944; č. 12.621/Dôv.zbroj.1944 z 19.7.1944; AM-SNP, B. Bystrica, f. XII, pr. č. 270/61, Spomienka Boris Horváth.

- 4 VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 492, č. 467.835/Dôv.II/7.odd.1944 z 29.7.1944; šk. 494, č. 28.984/Dôv.4.odd.zbroj.1944 z 28.7.1944; č. 12.621/Dôv.zbroj.1944 z 19.7.1944.

- 5 Jednotky VVZ mali k 1. januáru 1944 spolu 15 352 bodákov vz.24, 2517 pištolí vz.22 a vz.24, 258 osvetľovacích pištolí, osvetľovacích pištolí vz.28, raketových pištolí vz.30 a nemeckých a ruských osvetľovacích pištolí, 1 1461 pušiek vz.23 a vz.24, 251 guľometov vz.26, 7 599 ručných granátov vz.34 a ďalšie letecké a protiletadlové zbrane.

V lete 1944 dostali jednotky VVZ minimálne 350 samopalov vz.41.

VHA Bratislava, f. MNO Dôv.1944, šk. 494, VVZ, Výkaz zbrojného materiálu ku dňu 1. januáru 1944.

PSbNO disponoval cca štyritisíc bodákmi, 320 pištolami, 3 500 puškami a 50 ľahkými guľometmi.

Pod VBV spadali Asistenčné jednotky VBV (AJ-VBV) a jednotky Vojenskej protiletadlovej obrany (VPO a PJ-CPO). Aktivované AJ-VBV mali rôznu početnú silu od 10 do 100 mužov, a tým pádom aj výzbroj. Pôvodný plán počítal s výzbrojou 93 bodákov, 93, pušiek, šesť pištolí, jedného ľahkého guľometu a 100 ručných granátov na AJ-VBV.

VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 11, č. 5138/Taj.výcv.1943 z 16.9.1943.

Postupne vzniklo 13 rôt VPO (č. 5 až 17), 10 čiat VPO (č. 18 až 25, 27 a 28) a jedno 26. VPO družstvo, ktorých číslovanie nadväzovalo na existujúce OPJ-CPO. Organizácia a výstavba jednotiek VPO bola ukončená v polovici augusta 1944, keď zo skladov armády dostali potrebnú výstroj a výzbroj. Tú predstavovalo 2 975 bodákov, 339 pištolí, 857 pušiek, 2 248 prilieb, 2 248 plynových masiek a ďalšieho drobnejšieho materiálu. Z nedostatku materiálu v Ústrednej zbrojnici boli jednotkám VPO vydané staré rakúsko-uhorské pušky Mannlicher vz.95 v počte 400 kusov a pušky Mannlicher vz.86/90 v počte 457 kusov. Pre každú pušku bolo vydaných 30 nábojov 8 mm vz.93.

VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 454, č. 1325/Dôv.1944 z 1.11.1944; f. MNO Obyč. 1944, šk. 879, č. 585.164-II/7.odd.1944 z 7.8.1944; č. 12.657-CPO-1944.

- 6 Zbrojnica slovenskej armády trpeli nedostatkom skladovacieho priestoru už od roku 1939. Prísun materiálu z nemeckých dodávok tento stav ešte zhoršil, pričom zbrojnice boli poddimenzované aj personálne a nestíhali všetky úkony súvisiace s činnosťou zbrojníc. VHA Bratislava, f. MNO Dôv.1940, šk. 45, č. 2098/Dôv.1940 z 5.3.1940; f. MNO Taj.41. šk. 12, č. 8599/Taj.1941 z 15.9.1941; f. MNO Dôv. 1944, šk. 491, č. 465.909/Dôv.II/7.odd.1944 z 13.5.1944.

- 7 VHA Bratislava, f. MNO Taj.1944, šk. 26, č. 71.575/Taj.II-7.1944 z 19.7.1944.

- 8 AM-SNP, B. Bystrica, f. XII, pr. č. 270/61, Spomienka Boris Horváth.

- 9 VHA Bratislava, f. VDO-1, šk. 13, č. 193/Taj.hosp.1944 z 16.8.1944.

- 10 VHA Bratislava, f. VPV, šk. 6, č. 28.940/Taj.3.odd.1944 z 27.7.1944; f. VDO-1, šk. 13, č. 571/Taj.3.odd.1944 z 21.8.1944.

- 11 VHA Bratislava, f. MNO Taj.1944, šk. 25, č. 7279 Taj.4.odd.1944 z 22.7.1944; č. 7393/Taj.4.odd.1944 z 22.8.1944; f. MNO Dôv.1944, šk.428, č. 8870/Dôv.tech.1944 z 5.8.1944.
- 12 VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 492, č. 463.531 Dôv.II/7.odd.1944 z 9.5.1944; č. 467.835/Dôv.II/7.odd.1944 z 29.7.1944; šk. 494, č. 28.984/Dôv.4.odd.zbroj.1944 z 28.7.1944; č. 12.621/Dôv.zbroj.1944 z 19.7.1944.
- 13 VHA Bratislava, f. MNO Taj.1944, šk. 26, č. 71.575/Taj.II-7.1944 z 19.7.1944.
- 14 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 3, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého.
- 15 VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 492, č. 463.531 Dôv.II/7.odd.1944 z 9.5.1944; č. 467.835/Dôv.II/7.odd.1944 z 29.7.1944; šk. 494, č. 28.984/Dôv.4.odd.zbroj.1944 z 28.7.1944; č. 12.621/Dôv.zbroj.1944 z 19.7.1944; AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, pr. č. 131/59, č. 5/Tech.1944 z 13.10.1944; č. 8/Tech.1944 z 15.10.1944; č. 24/tech.1944 z 20.10.1944; č. 31/Tech.1944 z 24.10.1944.
- 16 Len v obci Rosina odovzdali obyvatelia 217 pušiek a ručné granáty. SNA Bratislava, Zbierka SNP, šk. 17, fasc. 1, č. 1297. Rosina, ošk. Žilina.
- 17 Z vojenských skladov dostali partizánske jednotky už 25. augusta 1944 1 500 pušiek, 240 ľahkých guľometov, 100 pištolí, 32-tisíc nábojov a 6 500 ručných granátov. PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie – dokumenty*. Bratislava : VPL, 1965, s. 1027.
- 18 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 9, č. 4035/Taj. II. pob.1944 z 5.10.1944. Dokument neobsahuje tabuľku pre guľometnú rotu. Jej počty boli zrekonštruované autorom.
- 19 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 9, Výkaz k 27.10.1944; tiež: šk. 9, pr. č. 43/67, Denník VI/53 práporu (bývalého LP), Výkaz k 8.10.1944.
- 20 VÚA-VHA Praha, Sb. 1.ČSAS, šk. 4, Náhradná jednotka Gerlach. Výkaz početných stavov osôb a materiálu ku dňu 24. októbra 1944.
- 21 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 4a, pr. č. 77/70. Výroba mín – dokumentácia.
- 22 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 4a, pr. č. 401/59; pr. č. S2/81, Denník VT-1.
- 23 Napriek problémom boli mínomety z Podbrezovej nasadené do bojov na konci októbra 1944. PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, c. d. s. 715; AM-SNP B. Bystrica, f. XII, pr. č. 95/69. Spomienka P. Šujan.
- 24 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 3, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého.
- 25 PLEVZA, V. a kol. *Dejiny SNP 1944, encyklopédia odboja a SNP*. Bratislava : Pravda, 1985, s. 596.
- 26 Podľa hlásenia 5.9.1944 povstalci prevzali 80 protitankových pušiek (z toho 13 poškodených), 14 ľahkých guľometov, 72 samopalov (24 poškodených), 21 700 nábojov do PTP, 24 000 nábojov do guľometov a 47 500 nábojov do samopalov.
VÚA-VHA Praha, f. 20, šk. 32, 20-32/34. Vojenská situace 1. ČSAS od 24.8. do 28.10.1944. Zpráva ze dne 6. 9.1944.
- 27 Zbrojný sklad HŠPO v Banskej Bystrici prevzal 13 mínometov a 644 kusov streliva, ktoré následne prerazdelil partizánskym jednotkám.
AM-SNP B. Bystrica, f. UŠPH, pr. č. 12/67, a.j. 29, č. 76/1944 z 14.10.1944; Potvrdenky o prevzatí z 14.10. a 15.10. 1944; ŠÁDA, M. – KRÁTKÝ, K. – BERÁNEK, J. *Za svobodu Československa, sv. 2. Brána svobody*, Naše vojsko : Praha, 1961, s. 447.
- 28 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 3, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého.
- 29 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, pr. č. S6/2010, Telegram z 6.10.1944; KOKOŠKA, S. *Americké dodávky zbraní Slovenskému národnému povstaniu*. In SNP v pamäti národa, s. 364, – 365, 368-369.

- 30 GAJDOŠ, M. *Bojová činnosť 3. TS Gerlach 1. čs. armády na Slovensku za SNP*. In Sborník múzea SNP 1. B. Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 58.
- 31 PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, c. d., s. 715.
- 32 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, 204/61-7. Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, VČSA čis. 25.679 Taj./3.odd. 1944 z 15.10.1944, vec: Prebytok zbraní – pridelenie.
- 33 AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 14, pr. č. A 25/79, Fragmenty služobnej korešpondencie mjr. Sekurisa, zástupcu veliteľa 2. TS.
- 34 VÚA-VHA Praha, Sb. 1.ČSAS, šk. 4, č. 232/Taj.1944 z 19.10.1944.
- 35 Protiletadlové jednotky mali 12 kusov 2-cm kanónov PL vz.36, štyri 83,5-cm kanóny PL vz.22 a štyri 8,-cm kanónmi PL vz.37 (Flak 37). Okrem nich bol použitý jeden 2-cm kanón PL vz.30 (Flak 30), ktorý pôvodne patril Zbrojnej škole v Turč. Sv. Martine. Protitankové jednotky pechoty mali 18 KPÚV vz.34P, osem KPÚV vz.37P, dva KPÚV vz.37M, protitankové jednotky útočnej vozby disponovali spočiatku 32 kusmi 3,7-cm KPÚV vz.37M, dvoma 5-cm KPÚV vz.38 (PaK 38) a 12 7,5-cm KPÚV vz.40 (PaK 40.). V priebehu septembra 1944 povstanci stratili tri 2-cm kanóny PL vz.36, jeden 2-cm kanón PL vz.30, niekoľko 3,7-cm KPÚV, dva 5-cm KPÚV a desať 7,5-cm KPÚV. Bližšie: AM-SNP B. Bystrica, f. VII, šk. 4, pr. č. A169/77, Vojnový denník Smiešanej skupiny DPLP; VANĚK, O. *Nesklonené hlavne. Protiletadloví delostrelci v SNP*. Liptovský Mikuláš : Vojenská akadémia, 1995; UHRIN, M. *Pluk útočnej vozby 1944*. B. Bystrica : Múzeum SNP, 2012.
- 36 Povstanci v Žiline po ústupe nechali 46 pásových traktorov, jeden motocykel, šesť osobných a sedem nákladných áut. Okrem toho aj 14 kusov 10.5-cm kanónov vz.35, 12 kusov 10.5-cm húfnic vz.18 a 13 kusov 10-cm húfnic vz.30.
VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 454, č. 1504/Dôv.1944. z 12.12.1944; šk. 425, č. 1/Dôv.tech.1944 z 5.10.1944; AM-SNP B. Bystrica, f. XII, pr. č. 340/74, Spomienka Samuel Šimovič.
- 37 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 3, pr. č. 278/60, Výpovede slovenských dôstojníkov o situácii v armáde, mjr. del. J. Malár; PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*, Bratislava : EPOCHA, 1971. s. 256.
- 38 AM-SNP B. Bystrica, f. XII, pr. č. S43/91, Spomienka Miloš Vesel; pr. č. 324/64.
- 39 AM-SNP, B. Bystrica, f. XII, pr. č. 270/61, Spomienka Boris Horváth.
- 40 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého.
- 41 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 14, pr. č. A28/99, Kópia pridelenia organizačných čísel del. bat. jednotlivých TS.
- 42 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, pr. č. 204/61. Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku, VČSA čis. 25.456 Taj./3.odd. 1944 z 4.10.1944, vec: Sústredenie záloh.
- 43 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, pr. č. 66/62, Prílohy k válečnému denníku vel. 1. ČSA. 23. 9. 1944, Prehľad rozdelenia a rozmiestnenia batérií (resp. samostatných diel) v priestore II. TS.
- 44 AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého, tiež: AM-SNP, B. Bystrica, f. VII, šk. 14, pr. č. A33/79. Prípís veliteľa 2. TS z 21. 10. 1944, Veliteľstvo skupiny II. čis. 1827 Taj./4. odd. 1944, vec: Šetrenie muníciou-kontrola.
- 45 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, f. 20, šk. 32, 20-32/34. Organizace 1. čs. armády na Slovensku. Správa ze dne 22.10.1944.
- 46 V dokumente nie sú započítané všetky delá, ktoré boli k dispozícii na skladoch a pri náhradných jednotkách. Rovnako neobsahuje delá patriace 2. čs. paradestnej brigáde, najmä 12 kusov

76,2-mm kanónov vz.43 a tiež protiletadlové delostrelectvo tvorené 2-cm kanónmi PL vz.36, 83,5 cm kanónmi PL vz.22 a 8,8-cm kanónmi PL vz.37.

47 Bližšie k problematike: UHRIN, Marian. *Pluk útočnej vozby 1944*, Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.

48 PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*, c. d., s. 800, 813 a 844.

49 AM-SNP, F. Pozostalost' J. Šolca, šk. 9/3, pr. č. S11/89, Situačné hlásenia o partizánskych skupinách na Slovensku z januára 1945, Večerné hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku z 8. 1. 1945; VHA, Praha, f. Zbírka part. odbojové hnutí v ČS, šk. 33, i. j. 487.

Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

STANISLAV BURSA – JÁN STANISLAV

Do SNP sa neodmysliteľne zapísala sovietska vzdušná pomoc zo ZSSR. O tom, ako vzdušný most fungoval, sa vie už pomerne dosť aj na podklade našich najnovších výstupov. Dá sa povedať, že je už spracovaný dosť detailne. Ale už menej vieme o osobe, ktorá zabezpečovala v tyle nepriateľa spojenie s „Veľkou zemou“. Išlo o spojenie s príslušníkmi 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu (5. LZDD) z letiska „Tri kríže“, ako Sovieti nazývali povstalecké letisko Tri Duby, na ktorom pristávali ich lietadlá Lisunov Li-2 a Douglas C-47 Skytrain. Ide o veliteľa operačnej skupiny gard. plk. B. F. Čirskova a jeho konkrétnu činnosť na území povstaleckého Slovenska. A my sa pokúsime túto tajničku trochu viac doplniť a pozrieť sa na osobnosť tohto leteckého dôstojníka a jeho činnosť v tyle nepriateľa trochu z bližšieho, a inak, ako dosiaľ, tradovaného uhla.

Boris Fedorovič Čirskov sa narodil v roku 1907 v meste Klin situovanom v Moskovskej oblasti. Pochádzal z robotníckej rodiny. Jeho otec ako aj jeho predkovia, pracovali v miestnych sklárňach, kde sa aj on ako šesťnásťročný zamestnal v roku 1923 po ukončení sedemročnej základnej školy na Sedliackej ulici. V sklárňach v rodnom meste, pomenovaných Zakonova (dnes JSC Medsteklo), pracoval až do svojich dvadsiatich rokov, kde sa vypracoval až do funkcie majstra gravírovania.

V roku 1927 dobrovoľne narukoval do radov ČA, do pechotnej školy, pomenovanej menom J. V. Stalina, v Nižnom Novgorode, ktorú úspešne zakončil o tri roky neskôr. Po jej absolvovaní slúžil v rôznych funkciách v rámci 15. sevašskej streleckej divízie. Tri roky v jej 44. streleckom pluku, v ktorom do roku 1933 postupne zastával funkcie: veliteľa čaty, veliteľa čaty plukovnej školy, veliteľa streleckej roty a veliteľa školskej guľometnej roty. V roku 1929 bol prijatý do komunistической strany Sovietskeho zväzu.

V roku 1933 sa stal náčelníkom administratívneho oddelenia štábu 6. streleckého zboru v Odeze a o rok neskôr zástupcom veliteľa guľometného práporu 44. streleckého pluku. V tej funkcii nezotrval ani rok, pretože ho v roku 1935 poslali do 2. vojenskej pilotnej školy s názvom Osoaviachima v Borisoglebsku, ktorú ukončil v decembri 1936. Po jej absolvovaní ho vymenovali za veliteľa roja v rámci 55. ľahkej bombardovacej brigády v Novočerkasku. V roku 1938 bol ustanovený za veliteľa lietadla 1. ťažkého bombardovacieho leteckého pluku (ŤBLP) v Rostove na Done a o rok neskôr sa stal aj komisárom jednej z jeho letiek.¹ S ňou sa zúčastnil fínsko-sovietskej vojny na prelome rokov 1939/1940. V roku 1940 sa stal veliteľom tejto letky a o rok neskôr zástupcom veliteľa leteckej prípravy 1. ŤBLP. Vypuknutie vojny s Nemeckom ho 22. júna 1941 zastihlo už v pozícii veliteľa letky, v hodnosti kapitána. Prvý bojový let v rámci Veľkej vlasteneckej vojny (VVV) absolvoval na štvormotorovom bombardovacom lietadle Tupolev TB-3 v noci na 27. júna 1941. Počas nej letka bombardovala nepriateľskú tankovú kolónu v priestore Minska, na ktorú zvrhla 5 ton leteckých bômb.

Z priestoru Bieloruska sa ich 1. ŤBLP presunul do operačného priestoru Smolenska, kde letka do 19. júla 1941 pod jeho velením absolvovala 75 bojových letov (BL) v noci. Čirskov bol počas jedného z nich ostreľovaný nepriateľskou PLO. Svoj bombardér presne doviedol nad stanovený cieľ, ktorý úspešne zbombardoval.

V návrhu na vyznamenanie Radom Červenej zástavy zo dňa 19. júla 1941 vyzdvihol veliteľ 1. ŤBLP plk. I. V. Fillipov skutočnosť, že pre svojich podriadených je príkladom v boji proti nepriateľovi (Rad Červenej hviezdy dostal 9. 8. 1941).²

1. ŤBLP bol nasadený do obrannej leteckej bitky o Moskvu. V jej rámci letka pod velením majora B. F. Čirskova do 8. decembra 1941 absolvovala 321 BL, z nich 244 v noci, operačne odlietala 1 160 hodín. Jeho priamy nadriadený plk. I. V. Fillipov svojho podriadeného veliteľa letky v návrhu na vyznamenanie Radom Lenina ohodnotil ako výborného disciplinovaného veliteľa. Tvrdého samého k sebe, ale aj k svojim podriadeným. So silnou vôľou, energiou a iniciatívou, s dobre vyvinutým zmyslom pre zodpovednosť k zadanej bojovej úlohe. Zhodnotil ho ako výborného letca, ktorý má rád lietanie, bez rozdielu či lieta vo dne a či v noci alebo v zložitých meteorologických podmienkach. Veliteľ pluku skonštatoval, že letku má zocelenú a môže plniť všetky zadané bojové úlohy (6. 1. 1942 Čirskov dostal Rad Červenej zástavy).³

Začiatkom roka 1942 vznikli v rámci 1. ŤBLP problémy, na ktoré z jej starších radových príslušníkov nikto nikdy nezabudol. O všetky tieto problémy sa svojou aktivitou, resp. svojím kariérnym atakom postaral veliteľ letky mjr. B. F. Čirskov. A vďaka tejto iniciatíve si to mal v plnej paráde odskákať, príslušníkmi leteckého pluku milovaný, veliteľ plk. I. V. Fillipov (ako veliteľ LP slúžil od 5. 4. 1938). O čo vlastne vtedy išlo?

Veliteľ 1. ŤBLP plk. I. V. Fillipov sa vždy vzorne staral o svojich podriadených. Mal eminentný záujem, aby letecký pluk v chaotických začiatkoch VVV, keď dostával od vyššieho velenia navzájom si odporujúce rozkazy, to prvotné peklo, vďaka jeho rozvahe, pluk prežil s čo najmenšími personálnymi i materiálnymi stratami. Odmietol poslať ťažké bombardovacie lietadlá TB-3 svojho pluku na nariadené denné bombardovacie nálety, a tým letecký pluk zachránil od totálneho zničenia a uchoval ho na nočné BL.

A vtedy si „svoju polievočku“ na úkor svojho veliteľa prihrial veliteľ letky mjr. B. F. Čirskov, ktorý na svojho priameho nadriadeného napísal neopodstatnenú sťažnosť, že vraj zadržieval ostro sledovaný bojový let s výsadbom do tylu nepriateľa, ktorý nariadil samotný náčelník generálneho štábu G. K. Žukov.

Bohužiaľ, veliteľ pluku I. V. Fillipov neuspel argumentujúc zlými poveternostnými podmienkami. Neostalo mu nič iné, keď s ním rozumne odmietol diskutovať aj veliteľ divízie, len sa pokúsil o zrealizovanie niečoho, čo nemalo šancu na úspech. Všetky do výsadbkovej akcie vyslané stroje nielenže akciu nesplnili, pretože v hustej hmle nenašli stanovené miesto, a navyše pri spiatočnom lete pristáli ďaleko od vlastného letiska. Už pri samotnom štarte neboli schopní v hmle vidieť ani štartovacie ohne. A fakt, že on ako veliteľ chcel zabrániť letu pre tieto veľmi nepriaznivé poveternostné podmienky a zabrániť tak zbytočnému hazardovaniu so životmi, využil B. F. Čirskov na napísanie sťažnosti. A veľa nechýbalo, aby si to jeho podriadený neodskákal životom. Od trestu smrti ho zachránili letci jeho pluku. Zastali sa ho, a preto došlo k objektívnemu posúdeniu celého prípadu. No Čirskov ostal už v pozícii veliteľa pluku a I. V. Fillipova, na nevôľu jeho bývalých podriadených, preradili na vyššiu velitelskú funkciu v rámci sovietskeho letectva.⁴

B. F. Čirskov funkciu veliteľa 1. ŤBLP zastával od februára 1942. Keď 20. marca 1942 premenovali tento pluk na 1. letecký pluk diaľkového doletu (LPDD), velil aj jemu. Od 18. augusta 1942 už 1. gardovému Brianskému LPDD (ako prvý v rámci diaľkového letectva pluk dostal pomenovanie gardový). V tom období sa jeho príslušníci preškolili na lietadlá Lisunov Li-2. S nimi sa neskôr podieľali aj na letoch v rámci sovietskej leteckej pomoci SNP. V tej dobe už lietal v hodnosti gard. podplukovníka. Do 5. februára 1943 absolvoval dovedna 45 BL (z nich 10 od posledného vyznamenania). V návrhu na vyznamenanie Radom Veľkej vlasteneckej vojny 1. st. (bol mu udelený 12. 3. 1943), o ňom veliteľ 53. leteckej divízie diaľkového doletu (LDDD) plk. I. V. Georgiev napísal, že do toho času sa prejavil ako schopný, gramotný a smelý veliteľ.⁵

Tieto vlastnosti, ako i skutočnosť, že LPDD pod jeho velením ako prvý dostal v rámci diaľkového letectva čestné pomenovanie gardový, ho predučili na to, že v júni 1943 bol vymenovaný za zástupcu veliteľa 53. stalingradskej LDDD (od 26. 12. 1944 bombardovacej leteckej divízie – BLD). A v tejto funkcii ho zastihlo aj vy-Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

puknutie SNP. Vtedy už bol ženatý s civilnou zamestnankyňou, pisárkou štábu 53. LDDD Máriou Vladimirovnou, narodenou v roku 1919 v Ostafeve.⁶

V tomto príspevku sa zameriame len na leteckú pomoc „Veľkej zeme“, na pomoc bojujúcim povstalcom v strede Európy. Nebudeme tu spomínať lety príslušníkov 1. ATD GVF na lietadlách Douglas C-47 Skytrain pre potreby ÚŠPH v Kyjeve, smerujúce na podporu partizánskeho hnutia na Slovensku, ani prvotnú formu zásobovania povstalcov vojenským materiálom zhadzovaných na padákoch na letisko Tri Duby príslušníkmi 4. gard. Gomel'ského leteckého zboru diaľkového doletu (LZDD).

V tom období sa totiž v rámci najvyššieho sovietskeho velenia rozhodovalo aj o tom, že na povstalecké územie budú letecky zo sovietskeho územia prepravení aj príslušníci 2. čs. paradasantnej brigády v ZSSR (2. pdb.), ktorí v tom čase boli nasadení do bojov v rámci Karpatsko-duklianskej operácie (KDO). Počas tejto operácie bola na Slovensko letecky prepravená „Konevova skupina“, resp. sovietska vojenská misia, ktorú pod velením príslušníka SO štábu 1. UF mjr. I. I. Skripku, krycie meno Studenskij, vyslal veliteľ 1. UF maršal I. S. Konev, aby bol čo najserióznejšie informovaný o dianí na povstaleckom území a mal s povstaleckým velením priame spojenie.⁷

Pritom preprava značného množstva príslušníkov 2. pdb., materiálu z jej výzbroje, vojenských zásob do tyla nepriateľa nebola jednoduchou záležitosťou. Bolo potrebné sa na ňu patrične pripraviť. A to už aj z toho dôvodu, že o jej priebeh sa zaujímal samotný najvyšší veliteľ ČA maršal J. V. Stalin. V smernici generálneho štábu ČA z 13. septembra 1944, ktorú poslal armádny generál A. I. Antonov, prvý zástupca gen. štábu ČA, veliteľovi 1. UF maršalovi I. S. Konevovi, bol prioritne akcentovaný naliehavý rozkaz najvyššieho veliteľa o urýchlennom presune 1. čs. stíhacieho leteckého pluku (1. ČSSLP) a 2. pdb. na povstalecké Slovensko do priestorov, ktoré treba urýchlene dohodnúť s velením povstaleckej armády.

Na vyriešenie technických otázok s presunom 2. pdb. a s jej pristátím na letisku Tri Duby v hlbokom tyle nepriateľa, na príkaz veliteľa diaľkového letectva maršala A. J. Golovanova, navštívil veliteľ 5. orlovského LZDD gen. I. V. Georgiev, ktorý bol touto náročnou vzdušnou operáciou poverený, dňa 14. septembra v Krosne štáb veliteľa 1. UF maršala Koneva. Tam na štábnej porade dospeli k tomu, že len na presun parabrigády s bojovým výstrojom a výzbrojou musí 5. orlovský LZDD nevyhnutne uskutočniť minimálne 324 letov. Navyše tam zosúladili všetky podmienky prepravy, vypracovali harmonogram letov, ku ktorým sa v určených miestach sústredí aj patričný materiál nevyhnutný na ich bojovú činnosť v nepriateľskom tyle.

Velenie 5. orlovského LZDD pristúpilo k zadanej presunovej a zásobovacej misii bojujúcim povstalcom na Slovensku plánovane a zodpovedne. Svedčí o tom aj fakt, že už 15. septembra poverilo zástupcu veliteľa 53. stalingradskej LDDD gard. plk. B. F. Čirskova zostavením operačnej skupiny schopnej zabezpečiť príjem a obsluhu 80 – 100 dopravných lietadiel v noci na neznámom, otvorenom a zo vzduchu

dost' zraniteľnom letisku Tri Duby, situovanom v horskej doline, obklopenej z troch strán vysokým horstvom. Pritom dovtedy lietali len nad nedohľadnými sovietskymi rovinami.

Dobre si uvedomovali, že operačná skupina bude pracovať prevažne v nepriaznivých jesenných meteorologických podmienkach, s akútnym nebezpečím častých bombardovacích náletov Luftwaffe. Aj preto veliteľ 5. LZDD gen. Georgiev, po dohode s veliteľom 53. LDDD gen. Labudevom, poverili gard. pplk. Čirskova, aby spoločne s náčelníkom štábu divízie pplk. Ševčukom vytypovali odborníkov a z nich zložili operačnú skupinu. A následne im určili ďalšie úlohy spojené s ich poslaním a zabezpečením spojenia s materským leteckým zborom.⁸

To, že voľba padla na Čirskova, ako veliteľa operačnej skupiny, nebola náhoda. Už aj preto, že ako bývalý veliteľ leteckého pluku mal bohaté skúsenosti s podobnými úlohami. Pritom v jeho prípade išlo o integrovanú osobnosť, ktorá v sebe spájala výnimočné kvality skúseného pilota a vysokokvalitného praktického veliteľa. Bol schopný zvládnuť zložitú organizáciu nočnej prevádzky nad letiskom Tri Duby i na ňom, prijímanie lietadiel, ich vykladanie a nakladanie a odosielanie späť na materské základne. A tieto jeho nesmierne bohaté skúsenosti sa stali rozhodujúcou kvalifikáciou pri jeho určení za riadiaceho lietania na letisku Tri Duby, za hlavného organizátora sovietskeho vzdušného mosta, zodpovedného za bezpečné pristátie a vysadenie parabrígy, zbraní, munície a streľiva na letisku Tri Duby, vrátane organizovania nočných štartov sovietskych lietadiel z letiska. Mal teda riadiť lety vo vzdušnom priestore nad letiskom, vykládku z lietadiel a pri späťletoch v neskoršom období nakládku ranených bojovníkov do nich.

Ševčuk a Čirskov vybrali do operačnej skupiny kvalifikovaný personál, vybavený dostatočným počtom spojovacích prostriedkov (mali päť rôznych vysielaciek), aby boli schopní bez problémov riadiť lety. Do zostavy dvanásťčlennej operačnej skupiny zabezpečenia leteckého mosta zo Sovietskeho zväzu s bojujúcim Slovenskom boli, okrem jej veliteľa, zaradení: jeho zástupca gard. mjr. G. S. Migur, zástupca veliteľa letky 336. LPDD; náčelník spojenia gard. kpt. S. S. Savinov, pomocník náčelníka spojenia 53. stalingradskej LDDD; adjutant gard. ppor. M. S. Ponomarjov, druhý pilot z 1. gard. Brianského LPDD; gard. ppor. A. S. Tisenko, dispečer 53. stalingradskej LDDD; st. serž. (rt.) P. A. Kopačev, veliteľ navádzacej rádiostanice 71. samostatnej spojovacej roty 1. gard. Brianského LPDD; voj. N. D. Antonov, starší radista navádzacej rádiostanice z tej istej spojovacej roty; ml. serž. (des.) V. I. Zvjagincev, rádiotelegrafista 2. triedy 11. samost. spojovacej roty 53. stalingradskej LDDD; serž. (čat.) I. V. Tarasov, starší elektromechanik agregátov navádzacej rádiostanice zo 71. samost. spojovacej roty 1. gard. Brianského LPDD; serž. (čat.) J. P. Kuznecov, elektromechanik 11. samost. spojovacej roty 53. stalingradskej LDDD a dvaja vojaci strážnej služby.⁹ Skupina mala prostredníctvom navádzacej rádiostanice RSB nadväzovať spojenie Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

s lietadlami vo vzduchu a ďalšou rádiostanicou RAF udržiavať spojenie so štáбом leteckého zboru vo Lvove. Silným svetelným majákom mala vysielat' signály prilietavajúcim lietadlám.

Veliteľ 5. leteckého zboru gen. Georgiev, svojim podriadeným nariadil, že operačná skupina gard. pplk. Čirskova má byť na letisko Tri Duby prepravená v noci z 15. na 16. septembra, a 17. septembra bude už letisko plne pripravené na príjem lietadiel s nákladom. Hlavná časť skupiny bude prepravená na lietadle C-47 a jej zvyšok na Li-2. Paritne v tejto prepravnej úlohe boli zastúpené obe divízie zboru. Posádka C-47 patrila do stavu 54. orlovskej LDDD a velil jej skúsený pilot, veliteľ 7. gard. Gatčinského LPDD gard. pplk. B.G. Jezerský. A tá čo mala letieť na Li-2, patrila do podriadenosti 53. stalingradskej LDDD, jej 1. gard. Brianského LPDD, 1. letky. Velil jej skúsený pilot, medzi bojovými druhmi uznávaný „kráľ pristátí“ gard. por. J. M. Jablokov, so svojim osvedčeným navigátorom gard. por. K. P. Sevost'janovom.

Ako vidno aj z výberu oboch posádok, určených na prepravu operačnej skupiny pod velením gard. pplk. Čirskova, velenie zboru neponechalo nič náhode. Obe sa vo Lvove zišli vo večerných hodinách 15. septembra, keď tam doletela o 19.30 h MČ Jezerského Dakota. Oba stroje pred špeciálnym letom boli prekontrolované pod osobným dohľadom hlavného technika 53. leteckej divízie Ing. plk. S. V. Lavrinenka. Následne boli naložené materiálom – keď do Si-47 (ako Rusi označovali a volali Douglas C-47 Skytrain) dali 200 kg nákladu a do Li-2 900 kg, tvoreného rádiostanicami, agregátom na výrobu elektrického prúdu pre napájanie rádiostaníc, usposobného pristávacieho T s navádzacími pruhmi... Než vzlietli do akcie, prišiel sa s nimi rozlúčiť veliteľ 1. gard. LP gard. pplk. V. P. Filin s náčelníkom štábu 53. LD pplk. N. G. Ševčukom, ktorý odovzdal Čirskovovi za velenie zboru materiály s údajmi pre rádiové spojenie s veliteľským stanovištom štábu divízie, kódovacie tabuľky na každodenné spojenie, zoznamy posádok a ich volacie signály pri približovaní k letisku Tri Duby a pri nalietavaní na pristávanie a zoznam 12-člennej operačnej skupiny. Vzápätí na palubu Jezerského stroja nastúpilo sedem pasažierov na čele s Čirskovom a do Jablokovho päť, z toho dvaja radisti. Než sa tak stalo, Čirskov ešte obdržal správu od náčelníka ČSVM v ZSSR brig. gen. H. Píku o tom, že operačnú skupinu budú na letisku Tri Duby čakať. Dohodnutý bol signál v tvare obálky (štyri vatry v rohoch obdĺžnika a jedna uprostred). Čirskov mal vzápätí po pristátí zabezpečovať každú noc príjem lietadiel 5. orlovskeho zboru a riadiť organizáciu letov.

Ako prvý sa do vzduchu z Lvova vzniesol o 21.30 h MČ Jezerský (navigátor pluku gard. mjr. M. J. Tereščenko, druhý pilot gard. por. D. G. Pavlov, pal. mechanik gard. star. technik-por. V. M. Sidorko a radista gard. serž. V. A. Pozdnjakov). Leteli nad hornou hladinou mrakov po trase Lvov – Przemysl – Sanok – Duklianský priesmyk – zanežený Gerlachovský štít – rieka Hron a bez problémov prileteli do priestoru povstaleckého letiska Tri Duby. V jeho priestore pritom oblačnosť dosahovala 2-3/10 v letovej

hladine 2 500 – 3 000 m a viditeľnosť bola od 4 do 6 km. V priestore povstaleckého letiska sa mraky skoro úplne stratili a dohľadnosť sa predĺžila od 6 do 8 km. Tam klesali do nižšej letovej hladiny a vzápätí začali vyhľadávať na zemi dohodnuté signály. Vo vzdušnom priestore nad letiskom Tri Duby a nad okolitými horami krúžili dlho vo výške 2 900 m. Pritom dole na letisku nevzplanuli žiadne dohovorené signály ani sa nerozsvietil rad lampášov, zvaných „netopiere“. Len sem-tam dole pod nimi zbadali vzbĺknúť nejaký ten ohník. Pričom posádky oboch lietadiel boli v strehu pred prípadnými atakmi nemeckých stíhačov. A mali aj prečo. Zrazu na C-47 Jezerského, nečakane, podľa mienenia samotného veliteľa lietadla, zaútočila nočná stíhačka. V dôsledku toho ustúpil on aj jeho kolega o 00.41 h MČ do oblakov, a hlavne v dôsledku tohto domnelého útoku nepriateľských nočných stíhačov obidva stroje (prvý po 111-minútovom a druhý po 71-minútovom krúžení v priestore cieľa) nabrali spiatočný kurz a vrátili sa na materské letisko bez toho, aby splnili ostro sledovanú stanovenú bojovú úlohu.¹⁰

Obidve posádky vyhodnotili zásobovaciu činnosť posádok B-25 zo 4. gard. Gomelského LZDD, ktoré v tú noc zhadzovali osvetľovacie bomby, padákové kontajnery a vystreľovali rakety na VPD letiska, za nepriateľské stroje. Stalo sa tak z dôvodu, lebo gard. plk. Čirskova ani veliteľov oboch lietadiel nikto z velenia 5. orlovského LZDD, ale ani velenia 53. stalingradskej LDDD neinformoval o tom, že v priestore povstaleckého letiska budú operačne pôsobiť v tú noc z 15. na 16. septembra a v tom istom čase aj letecké posádky B-25 Mitchell z iného sovietskeho leteckého zboru. V dôsledku toho boli obidve posádky nepríjemne prekvapené a zarazené početnou prevahou štyroch lietadiel neurčitého typu.

Velenie obe posádky o pravom stave vecí neinformovalo ani po ich návrate domov. No zariadilo, že od noci na 16. septembra 1944 príslušníci 4. gard. Gomelského LZDD do priestoru Tri Duby prestali lietať (preorientovali sa na poľné záložné letisko Rohozná pri Brezne n/Hronom), aby práca 5. orlovského leteckého zboru mohla prebiehať v pokoji bez rušivých momentov, lebo od 18. septembra sa tam mali podľa vypracovaného plánu už začať presúvať jednotky parabrigády s výzbrojou a ďalším vojenským materiálom.

Opätovne na splnenie prioritnej špeciálnej úlohy v rámci potrieb 1. UF odleteli obe posádky počas nasledujúcej noci, t. j. v noci na 17. septembra 1944. Ako prvý Evov opustil o 20.50 h MČ Jezerského stroj a o tridsať minút po ňom aj Jablokovov. Obe posádky mali určené, aby po prelete frontovej línie leteli vo výške 1 300 m. V priestore Popradu sa mali vzniesť do 3 000 m a po priblížení sa k letisku Tri Duby klesnúť do letovej hladiny 1 600 m. A nad letiskom ľavým oblúkom klesnúť špirálou zo severu na juh a priblížiť sa k letisku Tri Duby, situované v nadmorskej výške 330 m, a pristáť tam z južného smeru.

Jezerský so svojím C-47 tam pristál po stominútovom lete. Na prekvapenie Čirskova, ktorý ako prvý vystúpil z lietadla na pôdu povstaleckého letiska, stretol sa Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

tam s Rusom, veliteľom sovietskej vojenskej misie mjr. I. I. Skripkom–Studenským. S jeho pomocou velenie operačnej skupiny mohlo absolvovať okamžitú orientačnú obhliadku letiska, za asistencie Jezerského a jeho navigátora Tereščenka, ktorý po vzlete na spiatočný let na palube svojho stroja odvážal svojmu veleniu situačný náčrtok letiska Tri Duby.

Posádka Jablokova letela v zhoršených meteorologických podmienkach. Dlhší čas letela nad hustými viacvrstevnými oblakmi, zem bola úplne stratená v tme. Let nad tmavými kontúrami hôr sťažovala znížená viditeľnosť do 4 km. V hlbokých dolinách kraľovala hmla. Veliteľ lietadla drvivú časť letu po vytýčenej letovej trase riadil podľa palubných prístrojov. Mal však po ruke znamenitého navigátora por. Sevostjanova, ktorý včas diagnostikoval a okamžite opravoval aj najmenšie odchýlky. Do cieľového priestoru letiska Tri Duby posádka postupne znížila letovú hladinu z 3 000 m na požadovaných 1 600 m. Ani tentoraz neobjavila žiadne signály, letisko mlčalo. Až po 20-minútovom krúžení nad pristávacou dráhou pozemný personál letiska zapálil pristávacie T. Vtedy už posádka Jablokova videla štartovať Jezerského lietadlo na spiatočný let. Jablokov majstrovsky pristál z južného smeru. Vzápätí doroloval k veliteľskej budove. Len čo posádka vystúpila a zložila s členmi operačnej skupiny náklad, Jablokov sa zvitál s veliteľom letiska Tri Duby kpt. B. Kubicom a spýtal sa ho, prečo tak dlho technický personál nezapálil pristávacie T. Kubica odpovedal, že jeho lietadlo považovali za nemecké. Príletom Li-2 číslo 5 por. Jablokova sa početne i technicky skompletizovala operačná skupina aj o prístrojové spojárske vybavenie. Po C-47 aj Li-2 bez zbytočného zdržiavania sa odštartoval na spiatočný let do Ľvova.¹¹

Prepravením operačnej skupiny pod velením gard. plk. Čirskova na povstalecké letisko Tri Duby, dostalo letisko oficiálnu „fasádu“ na to, aby sa na ňom mohli uskutočňovať nočné pristátia lietadiel z „Veľkej zeme“ v rámci leteckého mosta zo ZSSR na pomoc SNP. Po úspešnej preprave operačnej skupiny gard. plk. B.F. Čirskova na letisko Tri Duby, hodinu po jej pristáti, Čirskov veleniu poslal depešu:

„V noci na 17. septembra 1944 jeden C-47 a jeden Li-2 v čase 22.30 – 02.55 h MČ prepravili s pristátím na letisku „Tri Duby“ navádzaciu rádiostanicu RSB, obsluhujúci personál a operačnú skupinu na prípravu operácie a československej brigády.“ (O obsahu tejto dôležitej rádiodepeše informoval veliteľ zboru generálporučík Georgiev samotného maršala Golovanova, veliteľa dialľkového letectva.)

Za pomoci náčelníka sovietskej vojenskej misie mjr. I. I. Skripku-Studenského, našla skupina gard. plk. Čirskova aj miesto umiestnenia svojej hlavnej rádiostanice. Miesto jej umiestnenia a ich ubytovania bolo pre sovietskych vojakov pozoruhodné tým, že sa nachádzalo na fare katolíckeho kňaza Eugena Citterberga v Hájnikoch. Vo veži hájnického kostola si zriadili pozorovateľňu, odkiaľ prevažne riadili všetky budúce pristávacie manévry jednotlivých sovietskych lietadiel na letisku Tri Duby, ktoré odtiaľ mali ako na dlani.

Ešte pred svitaním 17. septembra si operačná skupina B. F. Čirskova dôkladne zrekognoskovala VPD letiska, vypracovala plán pristávania veľkej skupiny lietadiel a predpokladané poradie štartov. Čirskov na základe rekognoskácie letiska o rozmeroch 1 500 x 500 m stanovil miesto, kde umiestniť navádzaciu rádiostanicu, kde položiť pristávacie T. Stanovil kurzy pristávania, os zostupu, intervaly medzi pristávaním lietadiel na tvrdej a rovnej, dobre odvodnenej, západnej časti VPD letiska, vhodnej na pristávanie a vzlety, smer rolovania, miesta vykládky a nakladania, prah štartovacej dráhy, počty osôb na vykladanie z lietadiel, počty osvetlovačov. Zabezpečil velenie nad pristávaním a štartom lietadiel, určil aj náhradnú pristávaciu a štartovaciu dráhu a prijal aj ďalšie stavebno-technické opatrenia nevyhnutné na hladký priebeh vzdušného mosta. Pre velenie letiska a pre veliteľa povstaleckej armády gen. Goliana na obedňajšie stretnutie na veliteľstve povstaleckej armády v Banskej Bystrici pripravil predbežné odhady na stavebný materiál, stroje a zariadenia, nákladné autá, na počty osôb na vykladanie a nakladanie materiálov, na zarovnávanie VPD letiska po možných bombardovaniach nemeckou Lufwaffe.

Nezabudol ani na pomocné prostriedky na vykladanie objemných nákladov (delá, vozidlá, veľkokalibrové guľomety, vysielачky, muníciu atď.). V Golianovej pracovni Čirskov prerokoval všetky dôležité záležitosti aj detaily spojené s fungovaním vzdušného mosta. Golian mu vo všetkom vyšiel v ústrety. Čirskov dostal k dispozícii niekoľko nákladných áut drobného štrku, ubíjačky, menšie brvná, podložia na spúšťanie veľkých nákladov z lietadiel a 150 slovenských vojakov na vykladanie a nakladanie nákladov, na práce spojené s prijímaním a odosielaním lietadiel. Nákladné autá operatívne doviezli na Tri Duby špeciálne upravené drevené trámy s úchytnými háčikmi na vykladanie ťažkých objemných nákladov. Niekoľko nákladných vozidiel s bočnicami bolo určených na prepravu a distribúciu dovezeného vojenského materiálu pre povstaleckých vojakov a partizánov. Čirskova príjemne prekvapilo, že technické problémy s údržbou a obnovou VPD letiska po nemeckom bombardovaní koncom augusta a začiatkom septembra 1944, ešte pred príchodom jeho operačnej skupiny, vyriešil príchod technickej skupiny Ing. K. Kürtiho na letisko. Kürti na základe poverovacieho dekrétu Referátu opevňovacích prác (ROP) Veliteľstva 1. čs. armády nastúpil do funkcie vedúceho pracovnej skupiny Technickej pohotovosti (TP) na letisko Tri Duby, aby v koordinácii s ROP pomohol pri opevňovacích prácach, pri úprave a obnove VPD letiska. Technická skupina Kürtiho priviezla zo stavby mosta cez rieku Hron z Hliníka cestný valec, traktor a nákladné auto firmy Technika. Druhý valec priviezla zo Zvolenskej Slatiny. Vďaka tejto skupine a občanom z okolitých obcí bola VPD letiska po bombardovaní vždy obnovená. Technická skupina mala na zabezpečenie VPD letiska k dispozícii 3 pásové traktory Praga T-4, 2 nákladné autá Škoda 6SD a 2 už spomenuté valce. Podľa potreby mali k dispozícii aj väčší počet áut, rôznych stavebných materiálov. Zásypový piesok skupina získavala z riečiska Hrona.

Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

Pre Čirskova bolo dôležité, že po prilete jeho operačnej skupiny už našiel sformovanú pozemnú obranu letiska zo žiakov Školy leteckého dorastu (ŠLD) a z vojakov základnej služby v počte 120 mužov. Silami tejto jednotky sa však nemohla zabezpečiť kruhová obrana letiska najmä v noci. Preto ocenil, že veliteľ Kombinovanej letky (KL) npor. M. Šinglovič si vyžiadal posilu ešte pred priletom operačnej skupiny. Letka dostala totiž k dispozícii 90-člennú rotu partizánov 9. oddielu por. I. P. Vološina z 1. čs. partizánskej brigády J. V. Stalina. Jej úlohou bolo brániť letisko pred pozemnými útokmi nepriateľa od Kremnických vrchov. S veliteľom roty por. Popovičom mal veliteľ KL npor. let. M. Šinglovič a velenie letiska priame telefonické spojenie a dohovorené raketové signály pre rôzne varianty boja. Čirskov bol oboznámený s tým, že v noci počas zhadzovania padákových kontajnerov zo sovietskych lietadiel 4. gard. Gomel'ského LZDD na letisko Tri Duby sa obidve rotý preskupovali do pripravených obranných postavení tak, že celé letisko bolo chránené kruhovou obranou. Velenie KL (kpt. Kubica a npor. Šinglovič) ho ubezpečilo, že tento trend obrany sa bude uplatňovať a dodržiavať aj pri pristávaní lietadiel 5. orlovského LZDD. Okrem žiakov ŠLD a vojakov základnej služby, roty partizánov por. Popoviča pozemnú a protiletadlovú obranu letiska Tri Duby a priestoru Zvolen – B. Bystrica zabezpečovala 10. batéria 4-roch protiletadlových kanónov (PLK) 83,5 m/m vz.22/24 stot. (kpt.) del. V. Lacka, 18. batéria 4-roch 88 m/m PLK vz.37 stot. (kpt.) del. J. Hinterbuchnera a 22. batéria 12-tich PLK 20 m/m vz.36 Oerlikon npor. del. J. Virdzeka Zmiešanej skupiny DPLP. A to vzhľadom na význam obrany letiska Tri Duby, dôležitého vzdušného prístavu a operačnej základne KL, i z aspektu obrany B. Bystrice ako centra Povstania bolo zjavne nedostatočné. Navyše, nedostatok protiletadlových prostriedkov na jednotlivých úsekoch povstaleckého frontu sa ukázal takým naliehavým problémom, že velenie 1. čs. armády sa aspoň čiastočne snažilo vykompenzovať tento hendikep tak, že počas septembra (od 26. 9.) postupne siahlo na tri čaty 20 m/m PLK 22. batérie a na 18. batériu PLK 88 m/m, a nasadilo ich na obranu proti pozemným cieľom, čo pochopiteľne, citeľne oslabilo obranu letiska Tri Duby v boji s Lufwaffe. Čirskov zaregistroval tieto skutočnosti, dobre si ich uvedomoval ako pilot i ako hlavný organizátor sovietskeho vzdušného mosta na letisku Tri Duby. S vehemenciou jemu vlastnou sa naplno sústredil na svoje poslanie. A aj vďaka tomu mohol 17. septembra o 17.00 h odoslať rádiotelegrafickú správu na veliteľské stanovište divízie do Lvova, že letisko Tri Duby je pripravené prijať v noci lietadlá.

Skôr než sa tak stalo, nemecký Ju 88 od III. Kampfeobachter Schule z letiska Malacky-Nový Dvor v rámci prieskumného letu zbombardoval o 17.30 h letisko Tri Duby. Bomby našťastie nezasiahli VPD letiska, takže technická skupina Ing. Kürtiho nemusela zavádzať krátery zeminou a zavalcovať ich. Črepiny len ľahko zranili Čirskovovho adjutanta gard. ppor. Ponomarjova.¹² Ako vrcholili prípravy na prijatie sovietskych lietadiel na povstaleckom letisku Tri Duby, čosi podobné sa dialo aj v rám-

ci 5. orlovskeho LZDD, teda jeho dvoch leteckych divizií: 53. stalingradskej a 54. orlovskej. V jednotlivých diviziách, v ich leteckých plukoch vybrali velitelia na lety do tyla nepriateľa dovedna 127 najskúsenejších posádok, vycvičených v lietaní v noci a za sťaženej viditeľnosti. Tieto posádky museli absolvovať zrýchlený dvojnočný špeciálny výcvik na osvetlenú i neosvetlenú dráhu iba so zapnutými reflektormi, keďže boli určené na pristávanie na neprebádanú-neznámu VPD letiska Tri Duby.

Týchto 127 najskúsenejších posádok patrilo do zostáv:

a) 53. stalingradskej LDDD (veliteľ generálmajor V. I. Labudev), ktorá bola zložená z 1. gardového Brianského LPDD (veliteľ: gard. pplk. V. P. Filin); z 23. gardového Belgorodského LPDD (veliteľ: gard. pplk. G. A. Šamrajev); z 336. LPDD (veliteľ: gard. pplk. D. M. Ravič),

b) 54. orlovskej LDDD (veliteľ generálmajor V. A. Ščjolkin), ktorá bola zložená zo 7. gardového Gatčinského LPDD (veliteľ: gard. pplk. B. G. Jezerskij); z 29. gardového Krasnoseľského LPDD (veliteľ: gard. pplk. N. G. Afonin) a z 340. LPDD (veliteľ: gard. pplk. F. F. Stepanov). Pluky oboch divízií boli v prevažnej miere vyzbrojené dopravnými lietadlami Lisunov Li-2 a len šiestimi strojmi Douglas C-47 Skytrain.¹³

Večer 17. septembra na letisku Tri Duby operačná skupina vedená Čirskovom, osadenstvom povstaleckého letiska (ale i za účasti velenia 1. ČSA na Slovensku) a tam sa nachádzajúcim veliteľom 1. ČSSLP škpt. F. Fajtlom, očakávali prvých poslov z „Veľkej zeme“, ktorí mali tentokrát hromadne pristáť po prvýkrát v tyle nepriateľa, s nákladom a technickým personálom pre potreby 1. ČSSLP. Všetci si v duchu kládli otázku, priletia alebo nepriletia a sami boli zvedaví, ako to všetko zvládnu.

Aby mohol gard. plk. Čirskov plniť čo najlepšie svoje poslanie, musel byť vždy o tom, čo sa chystá a čo sa deje, dobre informovaný. On sa počas noci nachádzal priamo v teréne, a to na letisku Tri Duby, najmä na svojom stanovišti nachádzajúcom sa v jeho západnej časti. Tam sa totiž nachádzala umiestnená navádzacia rádiostanica RSB pre spojenie zeme s jednotlivými lietadlami do vzdialenosti 50 km od letiska, pracujúca na frekvencii 270 Khc. Po prúde do priestoru cieľa, teda letiska, mala posádka vo vzduchu vystreľovať aj podľa jej pokynov rakety rôzneho počtu i farby dohodnuté na ten deň. Aby sa mohli lepšie orientovať, 200 m severne od letiska väčšinou horeli dve vatry vo vzdialenosti 100 m od seba v smere zo severu na juh. Po splnení úlohy sa posádky po štarte z letiska na spätočný let mali od neho vzdalovať vo veľkom oblúku v smere na Lieskovec – Hámor – Badín.

Aby jednotlivé posádky v poriadku doleteli do priestoru letiska Tri Duby, na to slúžila silná rádiostanica RAF (bola umiestnená na fare v Hájnikoch), ktorá umožňovala spojenie so štábom zboru vo Lvove a s lietadlami počas ich letu na Slovensko. Korešpondencia sa uskutočňovala medzinárodným Q – kódexom na vlne 810 metrov a súčasne na každý deň od 00:00 do 24:00 h boli ako pre lietadlá, tak i pre zameriavaciu stanicu určené rovnaké trojmiestne znaky (napr. PBK) a pre lietadlo sa stanovilo iné heslo (napr. ZL), ktorú Sovietska operačná skupina 5. orlovskeho leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

rým sa posádka prihlásila, aby sa predišlo možnosti navádzania nepriateľského lietadla. Vo vzdialenosti 50 km od letiska Tri Duby bolo vyžiadané heslo od posádky prilietavajúceho lietadla, ktoré odpovedalo dohovoreným heslom, určeným na ten-ktorý deň. Lietadlo, ktoré na vyžiadanie nevyslalo správne heslo, bolo pokladané za nepriateľské a spojenie s ním bolo prerušené. Posádka lietadla pri priblížení sa k letisku požiadala rádiotelegraficky o povolenie na pristátie a súčasne vystrelila raketami dohovorený signál. Po oznámení potrebných údajov pozemnou navádzacou stanicou sa rozsvietil pristávací rad. Spôsobilosť letiska na pristátie bola oznamovaná jednak rádiotelegraficky a jednak vystrelením dohovorených signálnych rakiet.

V prípade, že letisko nebolo schopné prijať lietadlo, bola táto skutočnosť oznámená zameriavacou stanicou (OBI – OGO) a okrem toho aj vystrelením viacerých červených signálnych rakiet.

Aby mal veliteľ operačnej skupiny čerstvé informácie z rádiostanice RAF na svojom stanovišti v západnej časti letiska, boli navzájom v telefonickom spojení. Rovnako tak aj s pozorovateľnou situovanou vo veži hájnického kostola.

Po pristátí a zarolovaní jednotlivých lietadiel na stojisko určené na vykládku, prišli k lietadlám ľudia z vykladacieho personálu. Počítalo sa s tým, že každé z lietadiel bude vyložené za päť minút. Keď sa na palube lietadla nachádzala munícia, prišlo k nemu nákladné auto s upravenými bočnicami, a prepravovaná munícia sa vyložila na jeho korbu. Ak sa na palube lietadiel nachádzali prepravované autá Willis (tie prepravovali lietadlá C-47), mínomety kalibru 50, 80 a 120 mm alebo delá kalibru 45 a 76 mm, na ich vykládku slúžili drevené trámy s háčikmi, ktoré sa zachytili na palube stroja a náklad sa po nich spustil na zem. Podobne sa tak dialo aj s objemnejšími a ťažšími vecami, napr. s baremi benzínu a pod. Tie sa potom naložili na autá a čo najrýchlejšie prepravili z letiskovej plochy do bezpečia krytov, aby sa predišlo ich zničeniu nepriateľským letectvom. Parabrigáda sa musela osobne postarať o svoje zbrane a materiál. Prepravované osoby z lietadiel vystúpili samé, a v čo najkratšom čase museli organizovane opustiť pristávaciu plochu. V momente, keď boli „*lička*“ prázdne alebo keď boli na príkaz velenia letov naložené, okamžite štartovali naspäť.¹⁴

Priebeh činnosti operačnej skupiny pod velením plk. Čirskova a všetko, čo sa dialo na letisku Tri Duby, ako sme tu uviedli, predstavoval nemenný rituál, pokiaľ tam priletelo a pristálo čo len jedno lietadlo. Aby sa predišlo zbytočným stratám sovietskych posádok počas hroziacich útokov denných stíhačov Luftwaffe, lety prebiehali výlučne v nočných hodinách. A to, že pri tom netradičnom „*virvare*“ v nočných hodinách zahynuli za celú dobu existencie na zemi len tri osoby, hovorí samo o sebe. Čirskov v tomto smere nič neponechal na náhodu. Operatívne ihneď riešil problémy, ktoré sa vyskytli vo vzduchu, ale hlavne na zemi, aby sa kolotoč pristávania, vykladania a štartov na vzlet – tento bežiaci pás časovo tak zladil, aby fungoval ako dobre naolejovaný stroj, bez komplikácií a bez havárií. A aby tak bolo, nebál sa Čir-

skov diskutovať o daných veciach ani so svojimi podriadenými veliteľmi. Ich názory rešpektoval, lebo si dobre uvedomoval, že na všetko sám stačiť nemôže. Bol hnacím motorom celej operačnej skupiny. Možno pristupoval prísnejšie k svojim letcom, ako mal. Medzi svojimi podriadenými mal však poriadok. Poriadok až do momentu, keď išlo naozaj do tuhého, aj o osud jeho samého, keď bolo treba koncom októbra 1944 veliť a rozhodovať operatívne, s nadhľadom a predvídavosťou. Vtedy nie všetko zvládol k spokojnosti svojich priamych nadriadených veliteľov a podriadených – nachádzajúcich sa na letisku Tri Duby v záverečnej fáze evakuácie svojich ľudí do bezpečia počas posledného organizovaného pristátia na letisku Tri Duby v noci na 24. októbra 1944. A platí to aj o jeho definitívnom opustení letiska Tri Duby o noc neskôr. Povstalecké letisko opustil tak narychlo, že sa o väčšinu svojich podriadených z operačnej skupiny nepostaral.

Spoločný plán vypracovaný štábom 1.UF, 5. orlovského leteckého zboru a veliteľstvom diaľkového letectva dňa 15. septembra 1944 počítal s tým, že zbor prepraví príslušníkov 2. pdb. na Slovensko za štyri noci, t. j. od 18. do 21. septembra 1944. Pritom plán uvažoval s 278 vzletmi lietadiel Li-2 a 18 vzletmi C-47.¹⁵

Taký bol pôvodný plán prepravy parabrigády na Slovensko. A hneď na začiatku došlo k narušeniu tohto harmonogramu z toho dôvodu, že príslušníci parabrigády v tej dobe dokončievali boje v rámci KDO. Preto došlo k improvizácii a počas prvého hromadného priletu veľkej skupiny „*furmanov*“ (ako Slováci nazývali lietadlá Lisunov Li-2) na letisko Tri Duby („Tri kríže“). V noci na 18. septembra 1944 sa na palubách lietadiel nachádzali úplne iní pasažieri a iný materiál. Na palubách 40 Li-2, ktoré pristáli na letisku Tri Duby, bolo príslušníkmi 5. orlovského LZDD na Slovensko prepravených pre potreby 1. ČSSLP spolu 56 668 kg rôzneho materiálu (benzín a náhradné diely na prvých šesť dní a munícia na tri dni operačnej činnosti) a 123 osôb technického pozemného personálu 436. letiskového práporu obsluhy – BAO, ktorému velil Ing. pplk. J. P. Rubcov. Z neho až 110 osôb prepravilo 8 Li-2 zo zostavy 53. stalingradskej LDDD. Hlavnú masu nákladov (51 768 kg) presunuli príslušníci sesterskej 54. orlovskej LDDD.¹⁶

K prvému organizovanému letu príslušníkov 2. pdb. z letísk, situovaných v priestore Krosna, došlo až v noci na 27. septembra 1944, hoci sa tak malo stať už 18. septembra. Vtedy však jej príslušníci boli do 19. septembra nasadení do bojov v Karpatoch a od 23. septembra, keď už boli na prepravu pripravení, sa do toho zamiešal „generál počasie“. A to zbrzdilo v konečnom dôsledku prepravu parabrigády na Slovensko až do takej miery, že sa organizovanie pristátia príslušníkov parabrigády na letisku Tri Duby odsunulo a pretiahlo až do polovice októbra, posledné sa uskutočnilo až v noci na 24. októbra 1944.

V noci na 27. septembra 1944 vzlietlo zo stavu 5. orlovského LZDD 27 Li-2 (plánovaný počet bol 35) smerom na letisko Tri Duby. Tam pristálo 12 z nich a 13-te na pomocnej letiskovej ploche Rohozná – Krtičná, v blízkosti Brezna n/Hronom. Na Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

povstalecké územie na palubách Li-2 bolo prepravených prvých 123 príslušníkov 2. pdb. a 11 110 kg vojenského materiálu.

Pristátie Lisunova Li-2 „červená 8“ z 1. letky 336. LPDD predstavuje jediné pristátie „*furmana*“ v rámci leteckej pomoci zo ZSSR SNP mimo letiska Tri Duby. Na jeho palube sa nachádzalo 16 príslušníkov štábnej rotý na čele s veliteľom 2. pdb. plk. V. Prikrylom (priviezli so sebou aj bojovú zástavu brigády). Veliteľ lietadla gard. kpt. N. S. Larionov pristál na núdzovej ploche Rohozná – Krtičná bezpečne len vďaka pohotovému zásahu veliteľa strážnej jednotky por. T. Zachara a veliteľa svetelného majáku slob. J. Bystrického. Tí vidiac, že lietadlo je v núdzi a potrebuje pomoc, bleskovo rozmiestnili na zemi pristávacie znaky a vystreľovali do vzduchu orientačné rakety. Vďaka pohotovosti por. Zachara a slob. J. Bystrického gard. kpt. Larionov pristál okolo druhej hodiny ráno 27. septembra 1944 v poriadku na núdzovej ploche, kde predtým nikdy žiadne ťažké lietadlo nepristálo.

Na núdzovú plochu Rohozná – Krtičná sa v skorých ranných hodinách dostavil aj sám gard. plk. Čirskov, ktorý bol osobne prítomný, ako z nej úspešne kpt. Larionov okolo desiatej hodiny 27. septembra vzlietol a v poriadku sa vrátil na prekvapenie všetkých príslušníkov pluku domov. Od toho návratu ho bojoví druhovia nazývali „Cirkusákom“.¹⁷

Menej šťastia mala iná posádka z 336. LPDD. Domov sa nevrátili príslušníci 3. letky so svojím Li-2 č. 23, ktorým velil por. A. P. Šišin. Tí počas letu na Slovensko v zlom počasí zabúdili. A o 5.45 h MČ havarovali v blízkosti obce Ivankivce v Satanovskom rajóne, v oblasti Kamenca Podolského na Ukrajine. Z posádky por. Šišina zahynuli štyria jej príslušníci a z prepravovaných 13 vojakov spojovacej rotý pod velením rt. J. Kvaru dvaja. Spoločne boli pochovaní v meste Satanov.¹⁸

Dovedna v rámci leteckého mosta zo ZSSR na pomoc SNP z rôznych príčin havarovalo 16 lietadiel Lisunov Li-2, pri ktorých zahynulo 71 sovietskych letcov, 57 príslušníkov 2. pdb. a 7 ranených povstaleckých vojakov. Samotný gard. plk. B. F. Čirskov, ako veliteľ operačnej skupiny, sa zúčastnil na pohrebe obetí leteckého mosta v Brezne n/Hronom, Nižnej Boci a v Hájnikoch.¹⁹

Z Krosna, okrem iných Li-2, vyštartovalo 26. septembra aj Li-2 č. 20 z 23. gard. Belgorodského LPDD. Veliteľom toho lietadla bol gard. por. A. P. Nesterov. Na palube sa nachádzalo 14 pasažierov, ktorí na vlastnej koži zažili vo vzduchu, „ako chuť“ prepád nepriateľským nočným stíhačom. Jeho strely zasiahli stroj do benzínových nádrží. I napriek tomu sa im podarilo úspešne pristáť na letisku Tri Duby. Po vyložení lietadla a po úspešnom štarte chytili vo vzduchu námrazu. Mali čo robiť, aby sa vrátili na letisko a nemuseli sa zachraňovať na padákoch. Podarilo sa im opäť úspešne pristáť na Troch duboch. Keď sa o tom dozvedel B. F. Čirskov, vydal príkaz zamaskovať stroj. Ostal mu k dispozícii pre prípadnú nečakanú evakuáciu z letiska. Už vtedy sa ako vedúci riadenia letov včas postaral o to, keby došlo k najhoršiemu, aby nemusel

ostať na Slovensku ako pešiak-partizán. Počas bombardovacích náletov Luftwaffe na letisko Tri Duby zvykol unikať autom z ohrozeného priestoru.

Skutočnosť, že gard. plk. Čirskov si bez povolenia velenia nechal pre svoju osobnú potrebu k dispozícii lietadlo (na to musel mať zvláštne veliteľské povolenie, a on na výzvy velenia divízie o návrat lietadla nereagoval), mu jeho priami nadriadení po návrate spočítali. Keď napokon posádka gard. por. Nesterova 14. októbra 1944 vystriedala posádka gard. por. J. M. Jablokova zo stavu 1. gard. Brianského LPDD, Nesterovova posádka podrobne informovala velenie o danom stave veci.²⁰ A svoju priťažujúcu rolu zohrala aj skutočnosť s evakuáciou slovenského zlatého pokladu do bezpečia „Veľkej zeme“ v noci zo 14. na 15. októbra 1944. Čirskov chcel za každú cenu odviezť zlatý poklad do bezpečia. Do poslednej chvíle vyčkával, aby aj v nepriaznivých meteorologických podmienkach predsa len prileteli a pristáli nejaké lietadlá na Tri Duby. Avšak to svoje, čo tam svojvoľne zdržiaval, nedal k dispozícii na evakuáciu cenného nákladu. Nakoniec 1062,255 kg cenného nákladu naložili na palubu pristávšieho Li-2 č. 22 príslušníka 340. LPDD gard. npor. A. A. Vasilieva. Stalo sa tak, hoci Čirskov riskoval, vediac, že im zásoba benzínu na let do Ľvova sotva vydrží. Na rozlúčku im oznámil, že keby sa s nimi čokoľvek vo vzduchu stalo, treba napikovať lietadlo hlboko do zeme, aby sa cenný náklad nedostal do rúk nepriateľa. Lietadlo Jablokova, ktoré bolo držané v neustálej pohotovosti na okamžitý vzlet, si tam ponechal pre svoju potrebu.²¹

Ďalšia skutočnosť, čo mu priťažila v očiach velenia, bol fakt, že do posledných októbrových dní na letisku Tri Duby sa nachádzalo neúmerne množstvo jemu podriadených ľudí. On najlepšie zo všetkých vedel, že dni povstalcov sú spočítané. Veď mal priame spojenie s velením 1. ČSA na Slovensku, HŠPO na Slovensku, pre ktorých potreby tiež zabezpečoval pristátia ich Douglasov C-47 Skytrain, na ktorých z Kyjeva na letisko Tri Duby lietali príslušníci 1. ATD GVF. Muselo mu byť jasné, že keď už funkcionári HŠPO začali odosielať dokumentáciu partizánskeho štábu preč zo Slovenska, že Povstanie dlho už nepotrvá, že situácia je vážna a voľnosť letiska sa môže počítať len na hodiny.

Čirskov zo svojich podriadených z operačnej skupiny, vrátane spojovacieho materiálu, zobral len pár osôb a jednu rádiostanicu. Nezobral so sebou ani letcov, ktorí sa tam nachádzali z dvoch poškodených lietadiel Li-2. Tí sa snažili opraviť aspoň jedno z nich, lebo im bolo jasné, že len ono bude pre nich predstavovať spásu odletu. Veci v ich prospech sa pohli až v momente, keď sa Čirskov definitívne rozhodol odletieť z letiska. Až vtedy im totiž Čirskov dovolil vymontovať náhradné diely z toho lietadla, o ktorom bolo jasné, že bude spálené. Až po odlete Čirskova letci sfunkčnili cez deň 25. októbra 1944 Li-2 č. 25 veliteľa lietadla gard. por. D. J. Netudychatka patriaceho do zostavy 23. gard. Belgorodského LPDD.

Čirskov sa negatívne zapísal u predstavených aj ďalšou nepochopiteľnou skutočnosťou. V tyle nepriateľa zanechal štyri vysielачky z piatich a aj väčšinu spojovacieho Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

materiálu s agregátom operačnej skupiny. Keďže z letiska odletel 25. októbra o druhej ráno, svojim podriadeným radistom prikázal 24. októbra o sedemnástej hodine štyri vysielачky, ktoré sa nachádzali na fare v Hájnikoch, zakopať v jej okolí. Medzi nimi sa nachádzali i tie, ktoré boli v ranných hodinách po poslednom oficiálnom pristátí poslov z „*Velkej zeme*“ v noci na 24. októbra zložené do debničiek. Z uvedených faktov je jasné, že Čirskov mal k dispozícii skoro deväť hodín času, aby tie vysielачky nechal dopraviť z Hájnikov na letisko a naložiť na palubu lietadla, ktorým plánoval odletieť. O dopravný prostriedok, na ktorom by ich nechal doviezť na letisko, nebola núdza. Namiesto toho ich nechal práčne svojim radistom zakopať. A na dôvažok: zanechal aj týchto radistov na Slovensku a odletel do bezpečia bez nich. O seba sa postaral, a ich zanechal napospas osudu v dedine, do ktorej čoskoro začali vstupovať nemecké jednotky.

O jednu z tých zakopaných vysielачiek sa nakoniec postaral hájnický katolícky farár E. Citterberg, ktorý ju vykopal a dodatočne schoval na povale kostola. A keď po vysielачky do Hájnikov došiel v apríli 1945 jeden z radistov, tak mu tú schovanú odovzdal. Ostatných troch sa zmocnili Nemci, ktorí objavili miesta zakopania.²²

Gard. plk. B. F. Čirskov letisko Tri Duby opustil 25. októbra 1944 tak narýchlo, že na fare v Hájnikoch ostali aj viaceré dokumenty operačnej skupiny (a padlých letcov), ktorých sa zmocnili Nemci. A niektoré z nich využili určití ľudia, aby sa prostredníctvom nich dostali bezpečne do Švajčiarska, kde následne „akože umreli“. Do dnešných dní nevieme, čo sa stalo s adjutantom gard. plk. Čirskova gard. ppor. M. S. Ponomarjevom. Od skončenia pobytu na Slovensku sa o jeho osobe nič konkrétneho nevie, a túto vec neboli schopní objasniť ani veteráni 1. gard. Brianskeho LPDD, ktorého bol príslušníkom.²³

Oficiálne nevieme, koľko ľudí z Troch dubov odletelo na palube Li-2 č. 5 veliteľa lietadla gard. por. J. M. Jablokov, prepravených do Lvova 25. októbra 1944. Istý je len veliteľ operačnej skupiny gard. plk. Čirskov. Túto skutočnosť nám pred rokmi nepomohla objasniť naša komunikácia s J. M. Jablokovom a jeho navigátorom K. P. Sevostjanovom. Podľa všetkých dostupných informácií mali letieť v poloprázdnom líčku len s časťou operačnej skupiny (bez spojárov) a len s jednou rádiostanicou. Čisto hypoteticky povedané, s Čirskovom odletelo nie viac ako 5 členov jeho skupiny. Na čom sa zhodujú všetci, že s ním odletela jedna žena a muž. Sám Čirskov spomínal, že sa malo jednať o skupinu významných slovenských verejných činiteľov, ktorých zobral so sebou do Sovietskeho zväzu na žiadosť Dr. Šrobára a K. Šmidkeho.²⁴

Na základe zmienky o jednej prepravenej žene a o preprave významných slovenských verejných činiteľov, môžeme dôjsť k záveru, že mohlo ísť o časť členov delegácie SNR pre oslobodené územie, ktorí boli koncom októbra 1944 odoslaní do ZSSR. V prípade ženy išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o príslušníčku komunistickej

časti delegácie, teda o jej tajomníčku Elenu Púlllovú, a niektorých z jej ďalších piatich členov. M. Falťan a vedúci Dr. J. Púll mali byť prepravení do Kyjeva, a nie do Ľvova, preto z povstaleckého Slovenska odleteli partizánskym C-47, ktorý patrilo do podriaďenosti 1. ATD GVF. Stalo sa tak až v noci na 26. októbra 1944.²⁵

V noci na 26. októbra 1944 odletelo do Ľvova ako posledné zo zostavy 5. orlovského LZDD aj provizórne opravené Li-2 č. 25 veliteľa lietadla gard. por. D. J. Netudychatka. Aj v jeho prípade prevládajú isté nezrovnalosti, keďže ľudia na poslednú chvíľu už zo zrušeného povstaleckého letiska Tri Duby prepravil Netudychatko do bezpečia. Ak berieme do úvahy iba relevantné údaje, ktoré sme získali v minulosti od členov posádky lietadla D. J. Netudychatka, M. I. Nemova a P. I. Šeludkova, v ich spomienkach sa nič nehovorí o tom, že by boli na palubu „*furmana*“ č. 25 zobrali aj nejaký spojovací materiál. Na palube boli traja členovia Čiernenkovej posádky (núdzovo pristáli na letisku Tri Duby v noci na 24. októbra 1944), deväť príslušníkov operačnej skupiny Čirskova, mechanik Bojko, jeden ranený partizán a neidentifikovaných 500 kg nákladu. Teda poriadna záťaž na provizórne opravené lietadlo v poľných podmienkach, ktorého pilot na poslednú chvíľu zachraňoval časť materiálu Čirskovovej operačnej skupiny a jej príslušníkov.²⁶

O týchto dosť podstatných pochybeniach plk. Čirskova, veliteľa operačnej skupiny na povstaleckom letisku Tri Duby, sa v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu nič konkrétne nepíše. Vyzdvihujú sa len jeho zásluhy, že v rámci vzdušnej pomoci vďaka jeho zásluhy na letisko Tri Duby v tyla nepriateľa za 15 letových nocí od noci na 18. septembra do 24. októbra 1944 pristálo 421 lietadiel 5. orlovského LZDD. Na ich palubách bolo prepravených 2 118 osôb, prevažne príslušníkov 2. pdb. Z letiska Tri Duby bolo vyvezených 844 ľudí (najmä ranených povstaleckých vojakov). Lietadlami tohto zboru bolo dovezené 363 619 kg rôzneho vojenského materiálu a vyvezené 12 110 kg rôzneho nákladu.²⁷

Nebyť výkonného veliteľa operačnej skupiny gard. plk. B. F. Čirskova, tieto výsledky by sa, bez pochybností, neboli nikdy dosiahli. Súčasne treba brať do úvahy aj celkové hodnotenie velenia 5. orlovského LZDD, na celú činnosť Čirskova v rámci leteckého mosta. Velenie bolo kompetentné posúdiť, čo urobil Čirskov pre fungovanie leteckého mosta dobre, a akých nedostatkov sa dopustil. Gard. plk. Čirskova po návrate z Troch dubov nevíťali ako hrdinu, ale ho obvinili z neplnenia príkazov nadriadeného velenia, z neoprávneného zničenia letiskovej rádiostanice a z ďalších porušení, resp. „prešľapov“. Za tieto oficiálne obvinenia mu veliteľ 53. stalingradskej LDDD generálmajor V. I. Labudev zastavil služobný kariérny postup. Toto rozhodnutie veliteľa leteckej divízie gen. Labudeva malo pre gard. plk. B. F. Čirskova veľmi nepríjemný dopad. Vojnu ukončil v tej istej hodnosti a funkcii, v akej sa nachádzal v čase, keď odletel ako veliteľ operačnej skupiny do tyla nepriateľa.²⁸

Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

Toto hodnotenie veliteľa operačnej skupiny gard. plk. Čirskova veliteľom divízie gen. Labudevom istým spôsobom postihlo relatívne všetkých príslušníkov operačnej skupiny a najmä dôstojníckeho stavu. Aj keď v tom období (3. 11. 1944) dostal gard. plk. Čirskov a jeho zástupca gard. mjr. Migur Rad Červenej hviezdy, náčelník spojenia gard. kpt. Savinov a dispečer 53. stalingradskej ADDD gard. ppor. Tisenko medailu Za bojové zásluhy, všetky tieto vyznamenania boli udelené za odslúžené roky v rámci ČA.²⁹

A tak vlastne za úspešnú akciu v tyle nepriateľa v ponímaní najvyšších zložiek ČA boli v podobe vyznamenaní odmenení z príslušníkov operačnej skupiny len jej radoví členovia. Veliteľ 53. stalingradskej LDDD gen. Labudev a náčelník štábu plk. Ševčuk dňa 26. novembra 1944 podpísali výnos, v ktorom udelili serž. I. V. Tarasovovi Rad Červenej hviezdy a medailu Za bojové zásluhy star. serž. P. J. Kopačevovi, serž. J. P. Kuznecovovi, ml. serž. V. I. Zvjagincevovi a voj. N. D. Antonovovi.³⁰

Záverom príspevku treba uviesť aj informácie o povojnovom osude Borisa Fedoroviča Čirskova. V roku 1946 po rozformovaní 53. stalingradskej BLD bol vymenovaný za veliteľa 186. transportného leteckého pluku v Smolensku. Od roku 1947 slúžil ako zástupca veliteľa 73. pomocnej leteckej divízie diaľkového letectva, ktorej veliteľom sa stal o rok neskôr. Velil jej až do novembra 1950, keď o mesiac neskôr sa stal poslucháčom Vorošilovej Vyššej vojenskej akadémie generálneho štábu. Po jej úspešnom absolvovaní sa stal veliteľom 226. samostatnej pomocnej leteckej divízie na Ďalekom východe. Do dôchodku odišiel v hodnosti generálmajora. Usadil sa v dedine Ostafjevo, odkiaľ pochádzala jeho manželka. Tam aj v roku 1983 zomrel.³¹

Okrem už spomínaných udelených štyroch radov bol B. F. Čirskov 23. februára 1948 vyznamenaný Radom Veľkej vlasteneckej vojny 1. stupňa³² a neskôr Radom Lenina a Červenej zástavy a mnohými inými medailami, nie však najvyššími vyznamenaniami.

Poznámky

- 1 <http://www.moypolk.ru/moscow/soldiers/chirskov-boris-fedorovich>;
<http://xn--80abladnapzd0axo.xn--p1ai/index.php?id=803>
- 2 <http://podvignaroda.ru/?#id=2010107&tab=navDetailDocument>
- 3 <http://podvignaroda.ru/?#id=10101582&tab=navDetailDocument>
- 4 Materiály Viktora Alešina, podľa spomienky I. V. Filippova, ktoré sme získali 8. 11. 2016.
- 5 <http://podvignaroda.ru/?#id=19041906&tab=navDetailManAward>
- 6 Materiál Viktora Alešina, z 8. 11. 2016.
- 7 BURSA, Stanislav. *Furmani*, časť 2. Bratislava : Degart s. r. o., 2019, s. 38-40.
- 8 STANISLAV, Ján – BURSA, Stanislav. *Siločiary sovietskej pomoci SNP a vzdušný most*, 1. diel. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019, s. 158-159.
- 9 STANISLAV, J. – BURSA, S. *Siločiary*, c. d., s. 160; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 57-59.

- 10 SERGIJENKO, *Kurs-aerodrom „Tri duba“*. Belgorod, Konstanta, 2010, s. 78-79. CAMO, Podolsk, RF, F. 11519, d. 1168, l. 18.
- 11 CAMO, Podolsk, RF, f. 39, op. 11519, d. 1069, l. 52; STANISLAV, J. – BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 162; Životopis plk. let. v z. Ing. B. Kubicu, AM SNP B. Bystrica, F. VII, príř. č. S 94/86; Černikova Elena (poskytla veci z pozostalosti B. G. Jezerského v e-mailoch z 27.1., 30. 1., 6. 3. 2017; Korešpondencia s J. M. Jablokovom z 29. 4. 1987 (vo vlastníctve autorov) a K. P. Sevostjanovom, z 22. 5. 1987 (vo vlastníctve autorov).
- 12 STANISLAV, J. – BURSA, S. *Siločiary*, c. d., s. 162-164; Spomienky B. F. Čirskova, AM SNP B. Bystrica, F. XII, príř. č. 90/67, s. 1-4; Plk. let. Šinglovič, M. *Letci z Troch Dubov v SNP*. AM SNP B. Bystrica, F. XII, príř. č. S 45/81.
- 13 STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, diel č. 3. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2003, s. 175-176; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 40-42.
- 14 STANISLAV, J. – BURSA, S. *Siločiary*, c. d., s. 168; STANISLAV, J. – KLABNÍK, S. *Slovenské letectvo*, c. d., s. 193-194; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 66-67.
- 15 STANISLAV, J. – KLABNÍK, S. *Slovenské letectvo*, c. d., s. 176; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 75.
- 16 CAMO Podolsk, Rossijskaja Federacija, Žurnal – Bojevych dejstvij častej 53. aviacionnoj Stalingradskoj diviziji dalnego dejstvija – Sentjabr, Oktjabr, m-c 1944 g.; CAMO Podolsk, Rossijskaja Federacija, Žurnal – Bojevych dejstvij častej 54. aviacionnoj Orlovskoj diviziji dalnego dejstvija – Sentjabr, Oktjabr, m-c 1944 g.; SERGIJENKO, A. *Kurs-aerodrom „Tri duba“*, c. d., s. 93, 102, 106.
- 17 SERGIJENKO, A. *Kurs-aerodrom „Tri duba“*, c. d., s. 138-139; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 83-93, kde sú použité aj spomienky N. S. Larionova, T. Zachara, J. Bystrického (vo vlastníctve autorov)
- 18 SERGIJENKO, A. *Kurs-aerodrom „Tri duba“*, c. d., s. 136-138; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 92-95; <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4956921>
- 19 BURSA, S. *Furmani*, s. 308, 316, 321-328, obd-memorial.ru
- 20 CAMO, Podolsk, RF, f. 5-ogo ak., op. 1, d. 20, l. 97; SERGIJENKO, A. *Kurs-aerodrom „Tri duba“*, c. d., s. 142-144.
- 21 Nagradnoj list (návrh na vyznamenanie) npor. A. A. Vasilieva z 30. 11. 1944 na Hrdinu ZSSR, <http://podvignaroda.ru/?#id=150004919&tab=navDetailDocument>; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 223-225.
- 22 Nedatované spomienky P. I. Šeludkova (vo vlastníctve autorov); BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 296-298.
- 23 <http://voenspez.ru/index.php?topic=632.15;wap2>
- 24 Spomienky B. F. Čirskova, AM SNP B. Bystrica, F. XII, príř. č. 90/67, s. 1-4; Korešpondencia s J. M. Jablokovom z 29. 4. 1987 (vo vlastníctve autorov), K. P. Sevostjanovom, z 22. 5. 1987 (vo vlastníctve autorov) a V. M. Ponomarjevom z r. 1987-1991 (vo vlastníctve autorov).
- 25 *Dejiny SNP 1944*, 5. zväzok. Bratislava : Pravda, 1984; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 302-304.
- 26 Nedatovaná korešpondencia z rokov 1987-1988 s D. J. Netudychatkom, M. I. Nemovom a P. I. Šeludkovom (vo vlastníctve autorov); BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 298-300.
- 27 CAMO Podolsk RF, Mikrofotozbornik perioda Otečestvennoj vojny protiv fašistskoj Germanii. Dokumenty po okazaniu pomošči Slovackomu vosstaniu v sentjabre – oktjabre g. 1944. Inv. 2/2535/C, por. č. dokumentu 1745-1746 a 646-648. CAMO Podolsk RF, fond 1, op.

Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

- 536222C, d. 6, l. 122-123; <http://inklincity.ru/novosti/prazdniki/komendant-nebesnogo-mosta-urozhenec-klina-boris-fedorovich-chirskov>; BURSA, S. *Furmani*, c. d., s. 307, 317.
- 28 <http://inklincity.ru/novosti/prazdniki/komendant-nebesnogo-mosta-urozhenec-klina-boris-fedorovich-chirskov>
- 29 <http://podvignaroda.ru/?#id=1560819266&tab=navDetailDocument>
- 30 Nagradnoj list P. J. Kopačeva, N. A. Antonova, J. P. Kuznecova, I. V. Tarasova vypracovaný kpt. Maksimovským 14. 11. 1944. Návrhy 53. Stalingradskej divízie č. 073 z 26. 11. 1944 na udelenie vyznamenaní I. V. Tarasovovi, N. D. Antonovovi, V. I. Zvjagincevovi, P. J. Kopačevovi, J. P. Kuznecovovi podpísané 26. 11. 1944 veliteľom 53. stalingradskej BLD diaľkového letectva genmjr. Labudevom a náčelníkom štábu pplk. Ševčukom. <http://podvignaroda.ru/?#id=44550190&tab=navDetailDocument>
- 31 <http://xn--80abladnapzd0axo.xn--p1ai/index.php?id=803>; <http://www.moypolk.ru/moscow/soldiers/chirskov-boris-fedorovich>
- 32 <http://podvignaroda.ru/?#id=1561228778&tab=navDetailDocument>

*B. F. Čirskov, ako príslušník 1. ĽBLP.
Foto-archív: V. Alešin*

*Generál B. F. Čirskov, ako veterán Veľkej
vlasteneckej vojny.
Foto-archív: <https://www.valka.cz/Cirskov-Boris-Fjodorovic-t222053>*

Nikiforovka – august 1942. Veliteľ 1. gard. Brianskeého LPDD B. F. Čirskov, ako prvý v rámci diaľkového letectva, prijíma bojovú gardovú zástavu ich pluku od generálplukovníka Burjanova.

Foto-archív: V. Alešin

Gard. plk. B. F. Čirskova na lietadle Douglas C-47 Skytrain v noci na 17. 9. 1944 na letisko Tri Duby, prepravila posádka veliteľa 7. gard. Gatčinského LPDD gard. pplk. B. G. Jezerského (stojí 1. sprava).

Foto-archív: E. Černikova

Letisko Tri Duby – september 1944. Traja sovietski dôstojníci v družnom rozhovore s príslušníkmi Kombinovanej letky. Spr. veliteľ operačnej skupiny gard. plk. B. F. Čirskov, zástupca veliteľa operačnej skupiny gard. mjr. G. S. Mígur a veliteľ sovietskej vojenskej misie na VPV mjr. I. I. Skripka-Studenský.

Foto-archív: Múzeum SNP Banská Bystrica

Sovietska operačná skupina 5. orlovského leteckého zboru diaľkového doletu v rámci vzdušného mosta a jej veliteľ gard. plk. B. F. Čirskov

Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944¹

JIŘÍ RAJLICH

Ještě poměrně dlouho po skončení 2. světové války se obvykle uvádělo, že jednotky 1. československé armády na Slovensku musely v průběhu Slovenského národního povstání čelit německé přesile, a to jak po materiální, tak i po početní stránce. Obvykle se uvádělo (a někdy se ze setrvačnosti stále ještě uvádí), že Němci proti povstalecké armádě nasadili osm pozemních a jednu leteckou divizi, nadto lépe vyzbrojených než povstalci. Tento seriózním výzkumem ne zcela podložený pohled se začal pozvolna měnit hlavně díky reformním historikům ve druhé polovině 60. let.²

Také v uplynulých třech desetiletích vyšla celá řada slovenských publikací, které starší historické práce, zatížené dosavadními dogmaty, do značné míry podrobily re-vizi³ – nejen co do interpretace Povstání jako takového, ale významným způsobem zpřesnily jeho faktografii. Vyplývá z nich, že německé jednotky, jakkoli většina z nich rozhodně nepředstavovala prvoliniovou elitu *Wehrmachtu* a *Waffen SS*, nikdy neměly nad povstalci převahu v počtech nasazených vojáků, nýbrž „jen“ v lepším, energičtějším a iniciativnějším vedení operací a pak také (zejména v závěru bojů) v počtech a kvalitě obrněné techniky, jejíž nasazení na jiných frontách by ovšem bylo do určité míry problematické.⁴

Jestliže v případě složení, početních stavů a výzbroje německých pozemních jednotek, bojujících proti povstalcům, je již delší dobu relativně jasno a očekávat lze spíše jen drobnější korektury, v případě těch leteckých tomu je tomu právě naopak. Starší literatura německé letecké jednotky buď částečně, nebo úplně opomíjela, a to zpravidla z jejich prosté neznalosti. Ta novější naopak v mnoha případech uvádí jednotky, které se akcí nad povstaleckým Slovenskem buď nikdy nezúčastnily, nebo uvádí dokonce takové, které vůbec neexistovaly. Je to poměrně tristní zjištění uvážíme-li, že zpravidla jde o práce monografického rázu s vědeckými ambicemi.⁵

Tuto problematiku je tedy třeba podrobit poměrně zásadní revizi, a to zejména za pomoci původních, badateli dosud nevyužitých německých materiálů, které se jako kořistní spisy dostaly do USA, kde jsou deponovány. Následovat tehdy bude nástin složení, aktivity, bojových výkonů a ztrát německých leteckých jednotek nasazených proti Povstání.

Jednotky *Luftwaffe* nasazené proti SNP

Zde je nezbytné předeslat, že rozhodně nelze říci, že by *Luftwaffe* měla nad povstalci tak drtivou početní převahu, jak ještě relativně nedávno někteří autoři uváděli. Například v jimi prefabrikovaném a částečně vyfabulovaném tabulkovém přehledu početních stavů, výzbroje a dislokace útvarů *Luftwaffe* údajně nasazených proti SNP a uveřejněných v knižní monografii *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*.⁶ Vyplývá z něj, že tyto disponovaly přinejmenším celkem 278 (!) bojovými letouny různého taktického určení – bitevními, stíhacími, průzkumnými, bombardovacími aj. Jednu z největších položek této tabulky tvoří stíhací letouny, v nichž by podle autorů Němci měli mít nad povstalci převahu takřka pětinasobnou (!). Jejich sílu totiž vyčíslují na ne méně, než celkem 102 stíhacích Messerschmittů Bf 109G-6 a Bf 109G-14. Současně uvádějí, že tyto pocházely ze stavu čtyř stíhacích skupin (*Gruppen*): II./JG 51 *Mölders*, II./JG 52, I./JG 53 *Pik As*⁷ a od *Jagdgruppe zur besonderen Verwendung* 7.⁸ Problém je však v tom, že první tři jednotky do potlačování Povstání ve skutečnosti nasazeny nebyly a čtvrtá dokonce nikdy neexistovala (!). Ničím nepodložené jsou i údaje o domnělé účasti elitních stíhacích eskader JG 26 *Schlageter* či JG 27,⁹ uváděné v minulosti jinými autory. Obdobně je tomu i v případě některých bitevních, průzkumných a dalších jednotek.

Stejně „věrohodné“ německé jednotky jsou uváděny i v dalších obdobných pracích z pera stejných či podobných autorů; je z nich zcela zřejmé, že vycházejí z totožných „pramenů“. ¹⁰ Někdy jsou v nich letouny těchto (a dalších německých jednotek) dokonce ztotožněny s konkrétními oběti, resp. protivníky letců Kombinované letky či 1. čs. stíhacího leteckého pluku – v některých případech dokonce i s odkazem na údajný archivní (!) zdroj.¹¹ S politováním je třeba konstatovat, že bližší zkoumání a prověření těchto údajných „pramenů“ ukazuje, že do značné míry jde ve skutečnosti o pusté výmysly autorů, kteří tak svým dílům chtěli jen dodat punc údajné „vědeckosti“. Přesto, nebo v tomto případě spíše právě proto, to pochopitelně nezabránilo dalšímu šíření těchto informací jak v literatuře, tak v posledních letech hlavně po internetu.

Ve skutečnosti byl celkový počet i kvalita německých leteckých jednotek podstatně nižší. Odhadem lze hovořit o maximálně stovce letounů různého určení. Ovšem Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

nikdy nemohly být nasazeny najednou nejen proto, že část z nich byla cvičných, ale také proto, že nad Slovenskem nikdy neoperovaly současně. Svého prvního vrcholu dosáhlo nasazení *Luftwaffe* 10. září 1944, kdy koncentrovaný útok na letiště Tri Duby podniklo celkem 35 německých letadel,¹² druhého (a posledního) pak 18. října 1944, kdy právě zahájenou generální ofenzívu proti povstalcům podporovalo – na různých úsecích – celkem 40 letounů různých typů, operujících ze slovenských a polských letišť.¹³ V jiných dnech však byla intenzita nasazení *Luftwaffe* na podstatně nižší úrovni; mnohdy se musela omezit jen na starty čtveřic, trojic, dvojic, případně jednotlivých letounů. Obvyklý denní průměr zpravidla nepřevyšoval deset bojových vzletů denně.¹⁴

Do jisté míry měl tedy pravdu *SS-Gruppenführer* Pückler, který ve své souhrnné zprávě o nasazení bojové skupiny *Schill* z 20. září 1944 uvedl, že „*boje se musely vést proti nepříteli, který měl velmi výraznou početní převahu, většinou i dělostřeleckou a všude leteckou; oproti nám měl menší počet pancéřových vozidel*“.¹⁵

Oproti tomu například 1. čs. stíhací letecký pluk – pokud mu to počasí a zásoby benzínu dovolily – měl denní počty bojových vzletů na poněkud stabilnější úrovni. Nejvyšší intenzity svého nasazení dosáhl 7. října, kdy především v rámci podpory protiútoků jednotek 2. čs. paradesantní brigády podnikl 37 bojových vzletů (*Luftwaffe* jich téhož dne provedla pouze 10),¹⁶ zatímco 26. září i přes panující nepřítelň počasí vykonal jen o jeden méně. A zahájení německé generální ofenzívy 18. října (kdy operoval již jen s polovinou strojů) pluk dokázal čelit ještě celkem 24 operačními vzlety.¹⁷ Říjnový průměr se pohyboval zhruba na dvaceti startech denně. Přičtou-li se k tomu ještě starty Kombinované letky, pak se počty vzletů povstaleckých letců pochopitelně ještě zvýší.

Přes to však nelze říci, že by letci povstalecké armády měli nad Slovenskem proti sobě výhradně, nebo především nějaké druhořadé protivníky. A to i přesto, že výsledky vzájemných vzdušných bojů hovoří jasně ve prospěch povstaleckých letců. Příčinou byl podle všeho fakt, že co do celkového počtu bojových letounů sice měli Němci nad povstalcí mírnou početní převahu, ale ve stíhacím letectvu s nimi nemohli nad povstaleckým Slovenskem soupeřit. 1. čs. stíhací letecký pluk přiletěl 17. září 1944 na Slovensko s jedenadvaceti bojeschopnými stíhačkami Lavočkin La-5FN. K nim je potřeba připočítat ještě několik stíhaček Messerschmitt Bf 109E-4 a Bf 109G-6 a Avia B-534 od Kombinované letky. Oproti tomu německá strana mohla plnohodnotných stíhaček (Messerschmittů Bf 109G-6) na Slovensku nasadit jen hrstku, jak ještě uvidíme.

V době vypuknutí Povstání na tom byla těžce tísněná *Luftwaffe* úplně stejně jako celá německá armáda – tedy neměla žádné prvoliniové jednotky, které by mohla vyčlenit výhradně pro akce na Slovensku. Podobně jako tomu bylo v případě pozemních jednotek, nasazených k potlačení Povstání, musela i ona přinejmenším na

počátku spíše improvizovat. Lze konstatovat, že v prvních chaotických dnech a týdnech povstání tak činila s úspěchem.

Také vůbec první jednotka, kterou zde *Luftwaffe* nasadila, nebyla vyloženě frontová, nýbrž výcviková. Byla to III. skupina 2. školy pozorovatelů bombardovacího letectva (**III. Gruppe/Kampfbeobachterschule 2**, zkráceně III./KBS 2). Patřila do podřízenosti 3. letecké školní divize (*3. Flieger-Schul-Division*) s velitelstvím v Praze. Přestože štáb a první dvě skupiny této školy (Stab/KBS 2, I./KBS 2 a II./KBS 2) sídlily v rakouském Hörschingu u Lince, uvedená III. skupina, měla již od předchozího roku svou základnu na letišti Malacky-Nový Dvor, ležícím v tzv. ochranné zóně (*Schutzzone*), t. j. pruhu území západního Slovenska, kde vojenská svrchovanost od března 1939 náležela německé branné moci.¹⁸ Bojovou pohotovost u ní vyhlásili již 28. srpna 1944, tedy v předvečer německé vojenské intervence na Slovensku.¹⁹

Prakticky současně, ještě téhož dne *General der Panzertruppe* Alfred Ritter von Hubicki, Německý generál při slovenském ministerstvu obrany a šéf německé vojenské mise na Slovensku, jak zněla jeho oficiální titulatura (*Deutscher General beim Slowakischen Verteidigungsministerium und Chef der Deutschen Heeresmission in der Slowakei*), žádal OKW o přidělení bombardovacího a průzkumného letectva. Tímto úkolem bylo pověřeno velitelství VIII. leteckého sboru (*Gen. Kdo VIII. Flg. Korps*),²⁰ ale v praktické rovině se realizace tohoto požadavku projevila ne dříve než až po prvním týdnu bojů, a to jen částečně, neboť žádná specializovaná frontová bombardovací jednotka nakonec na Slovensko uvolněna nebyla.

Do té doby musela nést hlavní tíhu bojů právě *Kampfbeobachterschule 2*. V předvečer Povstání disponovala převážně dvoumotorovými bombardovacími letouny typu Junkers Ju 88A-5 a cvičnými dvoumotorovými Focke Wulf Fw 58 Weihe. V menším množství pak také taktickými průzkumnými Focke Wulf Fw 189A-1 a Fw 189A-2, Junkers Ju 52/3m a Heinkel He 111.²¹

Do protipovstaleckých bojů tuto jednotku nasadili pod názvem **Gefechtsverband Henne** – podle svého velitele, jímž byl dosavadní velitel III./KBS 2, velice zkušený bombardovací pilot z několika front a nositel Rytířského kříže *Major* Rudolf Henne, jenž byl do funkce ustanoven 12. října 1943.

Přestože jeho škola měla ve stavu přibližně šedesát kusů letounů,²² do protipovstaleckých akcí mohl nasadit nanejvýš asi polovinu z nich, která byla způsobilá k bojovému nasazení. Zajatci z prvního povstalcí sestřeleného Ju 88 dokonce vypověděli, že škola má k dispozici maximálně šest Ju 88 a asi dvanáct Fw 58 Weihe.²³ Fakt, že se těm druhým říkalo „*Leukoplast-Bomber*“ dosti výstižně charakterizuje míru jejich vhodnosti pro bojové nasazení. Také jeho bojově nasazený létající personál podle všeho tvořili pouze žáci, nýbrž především instruktoři této školy, kteří měli za sebou bojové zkušenosti převážně z východní fronty.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení *Luftwaffe* proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Navzdory omezeným prostředkům si příslušníci *Gefechtsverband Henne* hned zpočátku počínali velice energicky. V první řadě bleskovými výsadkovými akcemi zajistili cenný letecký materiál na západoslovenských letištích (Piešťany, Vajnory, Žilina, Nitra a Trenčianske Biskupice). Podle německých zdrojů zde takto získali celkem 192 kusů slovenských letadel různých typů, převážně školních. Počínaje 1. zářím začali přinejmenším část z nich přelétávat na letiště Malacky, t. j. do *Schutzzone*.²⁴

Použitelné bojové letouny, jichž byla menší část – uvádí se, že šlo o 26 kusů – pak obsadili svými osádkami a připravili je k bojovému nasazení.²⁵ Německý dokument tyto letouny specifikuje i typově: mělo jít o dvacet bitevních Ju 87, tři průzkumné Fw 189, dva stíhací Bf 109 a jeden spojovací Fi 156.²⁶ Jakkoli jejich celkový počet je poměrně realistický, převzatých bojeschopných strojů Ju 87 muselo být buď méně, nebo jsou do počtu dvaceti započítány také stroje rozpracované v letecké továrně v Trenčianských Biskupicích, která typ vyráběla v licenci.²⁷

K tomu je třeba ještě dodat, že množství další letecké kořisti přinesla známá pacifikační akce s krycím názvem *Kartoffelernte mit Prämie*, prováděná na východním Slovensku jednotkami vyčleněnými z *Heeresgruppe Nord-Ukraine*. Jejím úkolem bylo odzbrojit a internovat Východoslovenskou armádu generála Malára a zabezpečit západní hranici operačního pásma této skupiny armád. V rámci toho došlo také k obsazení letišť v Prešově, Spišské Nové Vsi, Popradu a vzápětí také Mokradi. Vedle blíže nespécifikovaného počtu převážně starších či neletuschopných typů letadel zde padlo do německých rukou větší množství leteckých motorů a dalšího leteckého materiálu.²⁸

Německá závěrečná zpráva z 9. listopadu 1944 sice počet zde ukořistěných strojů nespécifikuje, ale lze jej odvodit jinak. Uvádí totiž, že celkové ztráty povstalců na celém území Slovenska činily 291 ukořistěných nebo zničených letounů (většinou šlo o školní a zastaralé čs. stroje),²⁹ zatímco německý okupační velitel na Slovensku *SS-Obergruppenführer* Höfle ve svém pravidelném večerním hlášení z 6. listopadu uvádí nižší číslo: 267 strojů (z toho 63 použitelných).³⁰ Rozdíl – 24 strojů – představují z velké části pravděpodobně právě letouny ukořistěné na východním a severovýchodním Slovensku, konkrétně v Prešově, Spišské Nové Vsi, Popradu a také na Mokradi. Tyto letouny padly zpravidla do rukou jednotek, které tehdy nebyly podřízeny Německému generálovi na Slovensku, nýbrž se staly kořistí jednotek Skupiny armád *Nord-Ukraine* při pacifikaci západní hranice svého operačního prostoru.

Doslova pod rukama jim však vyklouzly letuschopné stroje letecké složky Malárovy Východoslovenské armády, tzv. Skupiny vzdušných zbraní (SVZ), které na úsvitu 31. srpna 1944 odletěly za sovětské linie – dobovou německou dírkou „*uprchly z Prešova k bolševikům do Lvova*“, což prý bylo „*předem dlouhodobě připravováno, jak vysvítá ze zachycené sovětské propagandistické relace*“.³¹

Ve skutečnosti vlastní rozhodnutí o odletu SVZ za sovětské linie (později velice kritizované) padlo až večer 30. srpna a ve hře byla rovněž možnost odletu na povsta-

lecké letiště Tri Duby,³² kde slabá Kombinovaná letka zoufale zápasila s kritickým nedostatkem použitelných bojových strojů, které by mohla nasadit k podpoře právě probíhajících těžkých obranných bojů v prostoru Žiliny a Strečna a k obraně povstaleckého centra v Banské Bystrici: „*Včera jsme byli bombardováni a dnes opět očekáváme nálet,*“ zněl naléhavý telegram pplk.gšt. Jána Goliana, odeslaný 31. srpna z Banské Bystrice do Prešova. „*Odešlete hned na Tri Duby nejméně tři stíhače k obraně Banské Bystrice.*“³³ Žádná taková pomoc ovšem z Prešova nepřišla a již ani nemohla – v té době byla už letadla na sovětské straně.

Velitel SVZ, mjr. Július Trnka (jenž za linie odletěl společně se zástupcem velitele VA plk. gšt. Viliamem Talským) a jeho letci se tak vyhnuli osudu pozemních jednotek Malárovy armády. Objektivně tím ovšem Povstání příliš neprosplli.³⁴ Za jediné plus jejich úniku je tak možno považovat alespoň to, že jejich letuschopné letouny nepadly do rukou nastupujících Němců, jako k tomu došlo na některých jiných letištích (např. v Piešťanech, Popradu, Spišské Nové Vsi, Trenčianských Biskupicích a jinde), a že letci, resp. ta jejich část, která se vešla na jejich paluby, se vyhnuli německé internaci. Neletuschopné stroje ovšem musely být zanechány na místě a ukořistili je nepřátelé, zatímco pozemní sled se zčásti přidal k partyzánům.

Pokud jde o jejich výčet, německá zpráva uvádí, že z Prešova za sovětské linie uprchlo „asi 20 slovenských letadel Fw 189 a několik Bf 109 s posádkami,“³⁵ což je ovšem přesné jen zčásti.³⁶ Ve skutečnosti celkem 81 slovenských letců odletělo na úsvitu 31. srpna z letiště Išla (Nižný Šebeš) u Prešova na palubách celkem 26 strojů.³⁷ Z nich ovšem taktických průzkumných Focke Wulfů Fw 189A-2 bylo pouze šest a stíhací Messerschmitty Bf 109G-6 byly jen dva. Zbytek představovalo sedm pozorovacích dvouplošníků Letov Š-328, tři dvouplošné stíhačky Avia B-534, jedna Bk-534, dva spojovací Klemmy Kl 35D a po jednom kusu Fw 58C-2 Weihe, Fw 44 Stieglitz, Praga E-39G, Junkers W 34hi a Fieseler Fi 156C-3 Storch.³⁸

Každopádně ztrátou letounů z východo- a západoslovenských letišť přišli povstalci o významnější letecké síly již v samém počátku. Nyní mohli počítat prakticky jen s tím, co zůstalo na středním Slovensku, zejména na letišti Tri Duby. Odtud operovala povstalecká Kombinovaná letka, k níž se stahovali i někteří další letci z letišť ohrožených německým postupem. Po dvou týdnech bojů, 15. září 1944 pak na Třech Dubech dosedla čtveřice Lavoček 1. čs. stíhacího leteckého pluku, aby tak předznamenala přilet celého pluku ze sovětského zázemí, k čemuž došlo o dva dny později.

Vraťme se však zpátky ke *Kampfbeobachterschule 2*. Kromě již řečeného se na protipovstaleckých akcích podílela ještě v jednom směru. Ze svého stavu totiž vyčlenila ještě jednotku zhruba v síle praporu. Nesl *ad hoc* užívaný název *Luftwaffen-Infanterie-Bataillon*, nebo také *Luftwaffe-Bataillon Zöppel*. Velel mu *Major* Werner Zöppel, jenž měl na sebou frontové nasazení bombardovacího pilota a velitele 3./

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

KG 27; ke *Kampfbeobachterschule 2* byl přidělen v březnu 1943. Jeho jednotka byla sestavena z frekventantů školy, kteří v jejím rámci plnili důležitý úkol ochrany zbrojních podniků v Pováží. Bojové nasazení těchto opěšalých letců je doloženo například v září 1944 v prostoru Bánovce nad Bebravou a v říjnu u Ružomberoku.³⁹

Pokud jde o vlastní bojovou leteckou činnost *Gefechtsverbandu Henne*, tak v první řadě se zaměřila na dva naléhavé úkoly: vyřazení povstaleckého vysílače v Banské Bystrici a klíčového letiště Tri Duby.⁴⁰ Nejenže z něj operovala povstalecká Kombinovaná letka, ale především šlo o cílové letiště, kam začala leteckým mostem plynout spojenecká letecká pomoc.

Slobodný slovenský vysílač (SSV) se stal terčem prvního náletu již 30. srpna a další následovaly do 2. září, kdy jej zásah do chladicího zařízení vyřadil z provozu. Povstalecké vysílání se však nezastavilo, ale probíhalo improvizovaně z mobilního vysílače, který neustále měnil svou pozici.⁴¹

Také letiště Tri Duby bylo v centru zájmu již od samotného počátku bojů. Svůj první velký nálet zažilo 31. srpna a nejtěžší 10. září. Se střídavou intenzitou v nich *Gefechtsverband Henne* (brzy podpořený dalšími silami) pokračoval i v následujících dnech. Po celou dobu Povstání zůstalo jeho operační základnou letiště Malacky-Nový Dvor, a to i po jeho těžkém postižení americkým náletem z 20. září, o němž se ještě zmíníme. O tom, že přinejmenším v prvních týdnech trvání povstání tvořil tento bojový svazek nejvýznamnější část sil *Luftwaffe* na Slovensku dobře vypovídá i fakt, že takřka třetina veškerých ztrát *Luftwaffe* připadá právě na *Kampfbeobachterschule 2*, čili *Gefechtsverband Henne*.⁴²

Zatímco v prvních dnech Povstání ležela tíha leteckých operací právě na uvedené jednotce, následující dny a týdny se již vyznačovaly přisunutím významnějších německých leteckých posil a jejich centrálním řízením.

Na počátku září 1944 byl vedením protipovstaleckých leteckých operací pověřen štáb frontového VIII. leteckého sboru (*VIII. Fliegerkorps*), který byl součástí *Luftflotte 6*. Z velitelského stanoviště v Tarnówě (pak ve Witkowicích u Čenstochové a od 7. září z Krakova) sbor řídil podřízené jednotky hlavně na západní Ukrajině a na jihovýchodě okupovaného Polska.

Jeho velitel, známý *Generalleutnant* Hans Seidemann, již 1. září 1944 odeslal třímotorovým spojovacím letounem Ju 52/3m do Vajnor u Bratislavy velitelský štáb (*Führungsstab*) v čele s *Majorem* Klaussem. Ten převzal řízení bojového nasazení letectva na Slovensku podle základních pokynů štábu VIII. leteckého sboru, za bezprostřední spolupráce se zasazenými štáby pozemních jednotek (divizí a bojových skupin) a podle požadavků Německého velitele na Slovensku.⁴³

K dispozici pro nasazení do protipovstaleckých bojů postupně dostal následující letecké jednotky:⁴⁴

letecká základna	jednotka		období	výzbroj
Malacky-Nový Dvor	Gefechtsverband Henne (III. Gruppe/ Kampfbeobachterschule 2)	Bojový svazek Henne (III. skupina 2. školy pozorovatelů bombardovacího letectva)	od 28. 8. 1944	Ju 88, Fw 189, He 111, Fw 58, Ju 52/3m, Hs 129
	2. Staffel/ Nachtschlachtgruppe 4 (2./ NSGr. 4)	2. letka 4. noční bitevní skupiny	od 9. 9. 1944	Ju 87
	1 Kette Si 204 Erprobungs-Kommando	tříčlenný roj Si 204 od Zkušební oddílu	od 9. 9. 1944	Si 204
	1 Kette I. Gruppe/ Jagdgeschwader 52 (I./JG 52)	tříčlenný roj I. skupiny 52. stíhací eskadry	od 10. do 20. 9. 1944	Bf 109
Piešťany	Einsatzgruppe I./ Fliegergeschwader zur besonderen Verwendung 7 (I./Fl.Geschw. z.b.v. 7)	I. operační skupina 7. letecké eskadry pro zvláštní použití	od 8. 9. 1944	Fw 189, Fi 156, Ju 87, Fw 58
	1 Schwarm I. Gruppe/ Jagdgeschwader 52 (I./JG 52)	čtyřčlenný roj I. skupiny 52. stíhací eskadry	od 8. 10. 1944	Bf 109
	1 Kette 2. Staffel/ Nahaufklärungsgruppe 2 (2./NAGr. 2)	tříčlenný roj 2. letky 2. taktické průzkumné skupiny	od 8. 10. 1944	Bf 109
Bratislava-Vajnory	z.b.v. Staffel/ Fliegergeschwader zur besonderen Verwendung 7	letka pro zvláštní použití 7. letecké eskadry pro zvláštní použití	od 21. 9. 1944	Ju 52, Fi 156

Pokud jde o logistické zabezpečení vlastní bojové činnosti, t.j. přísun paliva, munice, opravy, údržbu, spojení, protileteckou obranu atd., tak v prvních dnech až do 3. září 1944 je mělo v gesci velitelství letecké základny (*Fliegerhorst*) Malacky-Nový Dvor. To bylo logické, protože *Gefechtsverband Henne*, který v prvních dnech nesl hlavní tíhu bojů, měl mírové a nyní i operační letiště právě zde.

Následně, od 3. do 19. září, pak zabezpečení leteckých operací nad povstaleckým Slovenskem převzalo letištní velitelství (*Platzkommando*) oblastního velitelství leteckých základen (*Flughafen-Bereichskommando*, zkráceně *Koflug*) 10/XVII, které byl zřízeno patrně právě v té době. Jak již z jeho označení vyplývá, v pozemní organizaci *Luftwaffe* patřilo *Koflug 10/XVII* do podřízenosti vídeňské XVII. letecké župy (*Luftgau-Kommando XVII*), která dosud měla v působnosti letiště na teritoriu sousedících rakouských a českých zemí. Župě tehdy velel *General der Flieger* Egon Doerstling, funkci náčelníka štábu konal *Oberst* Herbert Körner.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Po něm od 20. září do konce bojů, pak tyto úkoly převzalo velitelství *Koflug 1/ VIII*, patřící pod VIII. leteckou župu, působící v Haliči a ve Slezsku.⁴⁵ V čele *Luftgau-Kommando VIII*, které mělo velitelství ve Vratislavi (Breslau), tehdy stál *General der Flieger* Veit Fischer a jeho náčelníkem štábu byl *Oberst* Friedrich Meissner (od 30. září 1944 *Oberst* Wilhelm Fuchs).⁴⁶

Vedle již zmíněných leteckých základen v Piešťanech, Malackách a ve Vajnorech měla tato velitelství „obsluhovat“ též další západoslovenská letiště, určená k využití ze strany *Luftwaffe* na Slovensku. Jmenovitě šlo o letiště Trenčianske Biskupice, s nímž se perspektivně rovněž počítalo pro bojovou činnost, a také Žilinu a Nitru, které jsou v německých záznamech klasifikovány jako nouzové letištní plochy (*Notlandeplätzen*). Ve skutečnosti vlastní bojová činnost probíhala takřka výhradně z Malacek a Piešťan, zatímco zbývající místa až do konce bojů operačního statusu nedosáhla⁴⁷ a posloužila pouze jako místa pro nouzová či technická přistání.

Nyní alespoň krátce k charakteristice a výzbroji zúčastněných leteckých jednotek, zasazených do protipovstaleckých akcí.

O *Gefechtsverband Henne* alias *III./Kampfbeobachterschule 2*, která nesla tíhu bojů v prvních dnech a týdnech bojů, jsme se již zmínili. K dalším patřila jednotka určená prioritně k boji proti nepřátelům ve vlastním týlu. Její nasazení na Slovensku bylo logické, neboť německé velení původně počítalo spíše s boji proti partyzánům, k čemuž byla ostatně původně ustavena. Jednalo se o Leteckou eskadru pro zvláštní použití 7 (*Fliegergeschwader zur besonderen Verwendung 7*, zkráceně *Fl. Geschw. z. b. V. 7*).

Patří k nejméně známým německým leteckým formacím, a to i mezi profesionálními historiky. Je tomu tak patrně proto, že nepodléhala *Luftwaffe*, ale *Waffen SS*. Její předchůdkyně, tehdy označovaná jako *Fliegergruppe z. b. V. 7*, vznikla v červenci 1942 na jednom z berlínských letišť (nejčastěji se uvádí Tempelhof, ale pravděpodobnější je Strausberg). Byla podřízena přímo říšskému vedoucímu SS Heinrichovi Himmlerovi. Původně se skládala ze štábu a čtyř spojovacích letek (*Verbindungsstaffeln*), které byly operativně přidělovány k dispozici vyšším velitelům SS a policie, pověřených protipartyzánskými úkoly. Ke skupině pak ještě náležela její náhradní letka (*Ergänzungsstaffel*), zřízená v listopadu 1942 na letišti v Německém Brodě (dnes Havlíčkův Brod).

Fliegergruppe z. b. V. 7 měla zpočátku ve stavu hlavně spojovací typy jako byly známé hornoplošníky Fieseler Fi 156C Storch či lehké dopravní stroje Focke Wulf Fw 58C Weihe, Junkers W 34, Siebel Fh 104 Hallore, Si 202 Hummel a Si 204D nebo třímotorové transportní Junkersy Ju 52/3m.⁴⁸ Zajišťovala tedy především spojovací a dopravní úkoly, v omezené míře i letecký průzkum a pozorování.

Nárůst partyzánského hnutí v okupované Evropě si ovšem postupně vynutil rozšíření celé jednotky nejen co do její organizace, ale i výzbroje. Již na počátku roku 1943 vznikly další dvě spojovací letky a dislokace jednotlivých částí byla na podzim následující: štáb s náhradní letkou ve Strausbergu u Berlína, 1. letka v Krakově, 2. letka v Rize, 3. letka v Minsku, 4. letka v Rovnu, 5. letka v Záhřebu (alternativně v Bělehradě) a 6. letka v Oslu.⁴⁹ Dnem 29. února 1944 pak došlo k rozšíření celé této původně skupiny (*Gruppe*) na eskadru (*Geschwader*). Vnitřní organizační struktura této nové *Fliegergeschwader z.b.V. 7* však zůstala víceméně zachována – snad jen s tím rozdílem, že se rozrostla ještě o 7. letku. Tehdejším velitelem *Fliegergeschwader z.b.V. 7* byl *Oberstleutnant* (podplukovník) Heinz Heinisius,⁵⁰ jenž tuto funkci konal i po dobu SNP.

Pro naše líčení je ovšem nejpodstatnější, že zhruba ve stejné době vznikla v jejím rámci I. operační skupina (*Einsatzgruppe I.*), složená ze štábu (*Gruppenstab*) a dvou bojových letek – průzkumné (*Aufklärungsstaffel*) a bitevní (*Schlachtstaffel*). Byly určeny k taktické letecké podpoře pozemních jednotek, snažících se potírat partyzánské hnutí na okupovaných územích – na Ukrajině, v Bělorusku, Pobaltí, ve východních oblastech Polska, na Balkáně, ve Slovinsku, v severovýchodních oblastech Itálie a po vypuknutí SNP právě na Slovensku. Postupem času, jak se partyzánské hnutí stávalo čím dál větším a rozsáhlejším problémem, začala dostávat do výzbroje i bojové stroje jako byly průzkumné Fw 189, bitevní Ju 87 a hornoplošné Hs 126, určené k vlečení kluzáků.

Po vypuknutí povstání na Slovensku se *Einsatzgruppe I./Fl.Geschw. z.b.V. 7*, v jejímž čele tehdy pravděpodobně stál *Hptm.* Paill, přesunula 8. září 1944 do Piešťan i s oběma svými bojovými letkami: *Aufklärungsstaffel*, které velel *Oblt.* Glieses, připadl úkol provádět taktický průzkum v předpolí vlastních pozemních jednotek, lokalizovat ležení povstaleckých armádních a partyzánských jednotek a monitorovat jejich pohyby. Vlastní bitevní a bombardovací útoky na ně pak prováděla *Schlachtstaffel* v čele s *Oblt.* Müllerem.

Přesné počty strojů obou letek v době Povstání dosud známy nejsou, ale nebyly nijak vysoké. S ohledem na to, že za SNP nedokázala *Einsatzgruppe I./Fl.Geschw. z.b.V. 7* nasadit více než deset strojů najednou, je více než pravděpodobné, že tehdejší počty strojů byly dosti podobné těm, které figurují ve výkazu jejího materiálu k 12. prosinci 1944, tedy po skončení Povstání: *Aufklärungsstaffel*, stále dislokovaná na letišti Piešťany tehdy vykazovala tři Fw 189A (čtvrtý se nacházel v Německém Brodě) a jeden kus Fw 58C (kromě toho jeden její Fi 156C se tehdy nalézal až v Lublani). *Schlachtstaffel* v téže době disponovala v Piešťanech deseti bitevními Ju 87D (jedenáctý stroj se nacházel v Německém Brodě).⁵¹

Kromě uvedené *Einsatzgruppe I.* nasadil velitel *Fl.Geschw. z.b.V. 7* na Slovensku ještě svou letku pro zvláštní použití (*z.b.V. Staffel/Fl.Geschw. z.b.V. 7*). Ve výzbroji Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

měla třímotorové transportní Junkersy Ju 52/3m a s největší pravděpodobností rovněž lehké stroje Fieseler Fi 156C Storch.⁵² Vedle spojovacích úkolů prováděla především denní i noční shozy propagačních letáků, které měly podlamovat morálku slovenských povstalců, nabádaly je k přeběhnutí na druhou stranu a ke složení zbraní. Na rozdíl od ostatních částí *Fl. Geschw. z.b.V. 7*, které operovaly z Piešťan, startovala *z.b.V. Staffel* od 21. září 1944 z letiště Vajnory u slovenského hlavního města.⁵³

Einsatzgruppe I/Fl. Geschw. z.b.V. 7 představovala nepříjemné ohrožení povstaleckých pozemních jednotek. S ohledem na svou výzbroj, v níž absentovaly stíhací letouny, ovšem při setkání s protivníkovými stíhači byli její letci do značné míry handicapováni. Zkušeni čs. piloti Lavoček 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR i povstaleckých Messerschmittů Bf 109G-6 od Kombinované letky z toho několikrát úspěšně těžili.

V této souvislosti je ještě potřeba odkázat do říše pohádek dodnes opakované tvrzení o tom, že proti slovenským povstalcům byla z piešťanského letiště nasazena jednotka s obdobným názvem – Stíhací skupina pro zvláštní použití 7 (*Jagdgruppe zur besonderen Verwendung 7*), která měla být vyzbrojena šesti či devíti kusy stíhacích letounů Messerschmitt Bf 109G-14.⁵⁴ Nejnovější výzkum ovšem ukazuje, že žádná taková jednotka nikdy neexistovala. Nesprávné, leč dodnes opakované tvrzení má svůj původ zřejmě v zápisu výpovědi prvního německého velitele okupačních sil na Slovensku, *SS-Obergruppenführera* Gottloba Bergera, pořázeném 23. ledna 1947 ve věznici v Norimberku. Ponechme zde stranou, že před nepříliš dobře připraveným zástupcem obžaloby při Národním soudu v Bratislavě, který výslech prováděl, Berger do značné míry mlžil, lhal a vykrucoval se. Mimo jiné se snažil tvrdit, že nemohl nechat bombardovat Banskou Bystrici prostě proto, že neměl k dispozici žádné bombardovací letouny (jak již víme, to se tak úplně nezakládalo na pravdě). Tvrdil, že měl jen „jednu leteckou perut' pro zvláštní použití 7. V ní nebyly žádné bombardéry. Byly to stíhačky a letadla pro rušivé lety. A ty byly všechny sestřeleny asi právě v té době...“⁵⁵ V jiné pasáži pak uvádí, že ze stíhaček měla tato jednotka ve výzbroji „devět Me 9 [správně Messerschmitt Bf 109] v Piešťanech a z těch mi osm nebo devět zničili.“⁵⁶ S ohledem na to, že Berger nepatřil k žádným velkým vojenským odborníkům, dále proto, že šlo o překlad z němčiny do slovenštiny a také proto, že zde byla řeč o stíhacích letounech, pak někteří autoři patrně usoudili na možný významový posun v překladu – od správné *Fliegergruppe* (letecká skupina, tedy perut') k nesprávné *Jagdgruppe* (stíhací skupina).

Další jednotku, která neměla prvoliniový charakter, ale byla nasazena proti povstalecké armádě, představoval Zkušební oddíl *Erprobungs-Kommando Si 204*. Jeho nasazení z letiště Malacky-Nový Dvor, kam se přesunul 9. září 1944,⁵⁷ pravděpodobně z Balic u Krakova, mělo charakter stejně experimentální, jako nouzový. Ve svém stavu měl dvoumotorové, původně cvičné a lehké dopravní letouny Siebel Si

204D-1, konvertované na předsériové Si 204E-0, které byly určeny k rušivým bombardovacím útokům. Pokud jde však o jejich počet, byl nízký, neboť šlo o pouhý tříčlenný roj (*Kette*) těchto letounů. Byly nasazeny do denních a nočních rušivých náletů zpravidla proti silniční a železniční dopravě v přífrontovém pásmu. Později podle všeho přešly do stavu Stab/NSGr. 4.

Je zaznamenána např. akce trojice Si 204 v noci 1. října 1944 proti železničnímu ruchu na stanici Banská Bystrica, což se pak opakovalo zpravidla každé následující noci. Z významnějších denních akcí pak jmenujme především útok ze 7. října 1944, kdy Siebely poblíž Dúbravy poměrně úspěšně napadly povstalecký improvizovaný pancéřový vlak IPV-I *Generála M. R. Štefánika*, kterému pumami zničily předsunutý (tykadlový) vůz. Také za denního světla, ale tentokrát ve spolupráci s dalšími letouny Siebely zaútočily znovu 21. října. Šestice Ju 87 patrně od 2. *Staffell/Nachtschlachtgruppe 4* (operující rovněž z Malacek) zaútočila na IPV-I ve stanici Dobrá Niva (jižně od Zvolena), přičemž došlo k jednomu blízkému zásahu a sedmi zásahům kolejnic. Dopravázela je dvojice Bf 109, které svou palbou poškodily jeden vůz; nejdůležitější část vlaku, lokomotivu, však nikoli. „*Štefánik*“ jim dokázal uniknout do jednoho z tunelů jižně od Zvolena. Na severní i jižní ústí tunelu pak současně zaútočila trojice Si 204, aby mu znemožnila výjezd. Německé osádky se ovšem musely spokojit s tím, že na třech místech přerušily trať, ale pancéřový vlak tím zablokovaly jen dočasně.⁵⁸

Přestože Siebely by v případném souboji byly rovněž handicapovány, k utkání mezi nimi a povstaleckými stíhači nikdy nedošlo.

Totéž ovšem nelze říci o dalších jednotkách, nasazených k potření Povstání. Pocházely přímo ze sestavy již zmíněného frontového VIII. leteckého sboru a *General-leutnant* Seidemann jejich některé části dočasně vyčlenil a odeslal z letiště v okolí Krakova na západní Slovensko. Šlo o několik specializovaných prvoliniových frontových jednotek – od stíhacích přes průzkumné až po bitevní a noční bitevní. Počtem svých nasazených strojů ovšem nijak impozantní sílu nepředstavovaly.

Německé stíhací letectvo nasazené na Slovensku bylo zastoupeno jen velice skoupě. Tyto stíhací Messerschmitty Bf 109G-6 a Bf 109G-6/U4 náležely do stavu frontové stíhací I. skupiny 52. stíhací eskadry⁵⁹ (*I. Gruppe/Jagdgeschwader 52*, I./JG 52), která byla pod velením *Hauptmanna* Adolfa Borcherse dislokována v Krakově. V uvedené době vyvíjela velice aktivní bojovou činnost v prostoru Krosno – Sanok – Jaslo, tedy proti nedávno zahájené sovětské ofenzívě v Karpatech. Dobykla přitom značné úspěchy při relativně velmi nízkých vlastních ztrátách.⁶⁰

Právě proto, že byla plně zaměstnána na hlavní frontě, ovšem mohla I./JG 52 do protipovstaleckých akcí na Slovensku uvolnit jen malý zlomek své celkové síly, která na konci září 1944 představovala celkem třiatřicet Bf 109G-6 a Bf 109G-6/U4.⁶¹ Na západoslovenská letiště totiž dočasně uvolnila nejprve pouhou *Kette* a později *Schwarm* – t.j. pouhý tříčlenný, respektive čtyřčlenný roj svých „stodevítek“.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Navíc ani tyto skromné síly zde nebojovaly po celou dobu Povstání: konkrétně tříčlenná *Kette* (vyčleněná patrně ze 3. Staffel/JG 52) operovala z letiště Malacky-Nový Dvůr jen od 10. do 20. září a pak se vrátila ke zbytku I./JG 52 zpátky do Krakova. Čtyřčlenný *Schwarm* (pocházející pravděpodobně ze stavu 1. Staffel/JG 52) pak operoval z Piešťan od 8. října,⁶² ale zcela zřejmě nikoli do konce Povstání, nýbrž nejspíše pouze do 14. října, kdy se mateřská I./JG 52 musela z Krakova přesunout až do Ebenrode ve Východním Prusku, kde měla čelit právě zahájené sovětské velkoofenzívě (zpátky do Krakova se mohla vrátit až 11. listopadu, tedy až po pádu Povstání).⁶³

Přestože v realitě východní fronty šlo v případě I./JG 52 o prvotřídní jednotku, s ohledem na omezený počet nasazených strojů nebyla její aktivita na Slovensku nijak vysoká. Ve prospěch protipovstaleckých vojsk podnikly její *Kette*, resp. *Schwarm* pouhých 48 čistě stíhacích vzletů.⁶⁴

Na tomto místě tedy lze odkázat do říše ničím podložených výmyslů údaje o tom, že potlačování SNP se zúčastnily stíhací eskadry *Jagdgeschwader 26* (JG 26 *Schlageter*) a *Jagdgeschwader 27* (JG 27), jak svého času psal Pavel Bosák či Ján Korček.⁶⁵ Obě tehdy bojovaly v severovýchodní Francii a v západním Německu proti leteckým silám západních spojenců.⁶⁶ K jednotkám nasazených proti Povstání nepatřily ani stíhací skupiny II./JG 51, II./JG 52, I./JG 53 (nehledě na *Jagdgruppe zur besonderen Verwendung 7*, která, jak již víme nikdy neexistovala), jak uváděli Juraj Rajnivec s Jánem Stanislavem a Viliamem Klabníkem.⁶⁷ K těmto domněnkám je patrně svedla skutečnost, že byly dislokovány na různých místech geograficky blízkého Maďarska (ale ovšem i Bulharska, v Banátu a Sedmihradsku).⁶⁸ Ve skutečnosti jejich bojová činnost nad územím povstaleckého Slovenska není věrohodně doložena, neboť se zaměřovaly především proti letectvu Rudé armády na Balkáně.

K tomu jen poznamenejme, že výskyt dalších „stodevíték“ nad povstaleckým územím ve druhé polovině října 1944 nejenže nesouvisí ani s těmito stíhacími jednotkami, ale ani s I./JG 52, která se operací nad povstaleckým Slovenskem prokazatelně zúčastnila. Šlo totiž zcela zřejmě o jejich průzkumné varianty od jiné jednotky.

Tyto „stodevítky“, operující nad povstaleckým územím, náležely do stavu taktické průzkumné **2. Staffel/Nahaufklärungsgruppe 2** (2./NAGr. 2), původně dislokované rovněž v Krakově. Na rozkaz štábu VIII. leteckého sboru odeslala 8. října část svých sil rovněž do Piešťan. Ani v tomto případě však nešlo o celou jednotku – ze svých patnácti průzkumných Messerschmittů Bf 109G-6 a Bf 109G-8, jimiž 2./NAGr. 2 disponovala na počátku měsíce,⁶⁹ k tomuto úkolu vyčlenila rovněž pouhou tříčlennou *Kette*.⁷⁰

Byla to patrně právě tato jednotka, která v myslích beztak sebevědomých pilotů 1. čs. stíhacího leteckého pluku nejvíce přispěla k dojmu o klesající bojové morálce německých pilotů nad Slovenskem. „*Stále jsem nemohl pochopit chování germánských nebeských rivalů,*“ reflektoval jeho velitel, škpt.let. František Fajtl poměrně často

případy, kdy piloti nepřátelských Bf 109 nepřijali boj a vyklidili pole dříve, nežli se k nim Lavočky dokázaly přiblížit. „*Nechtělo se mi věřit, že by byli zbabělí, to nebylo v jejich povaze. Spíše už na válčení kašlali – neměli do něho chuť, jako by tušili, že to všecko nemá význam. Už několikrát zmizeli, i když jich bylo víc a museli si být jisti svou převahou. Velice rád bych slyšel a viděl jejich raporty po přistání.*“⁷¹

Důvod jejich malé bojechtivosti tkvěl ve skutečnosti především v tom, že průzkumné variaty Bf 109G-6/R2, G-6/R3 a G-8/R2 měly střeleckou výzbroj redukovanou na pouhé dva velkorážní kulometry MG 131 ráže 13 mm, protože musely v trupu nést filmové kamery – u verze G-6/R2 to byla kamera Rb 50/30, u verze G-6/R3, která měla prodloužený dolet, kamera Rb 75/30, u varianty G-8/R2 buď dvě Rb 12.5/7x9 nebo jedna Rb 32/7x9, případně ještě jedna dodatečná kamera Robot II, instalovaná na náběžné hraně levé poloviny křídla. Průzkumné *Gustavy* tedy neměly vyhledávat vzdušné boje, ale jejich prioritním úkolem bylo přivážet snímky nepřátelských pozic. Na první pohled ovšem byly od stíhacích *Gustavů* k nerozeznání,⁷² což nejvíce přispělo k onomu dojmu o nízkém stupni bojechtivosti německých pilotů.⁷³

Další frontovou jednotkou *Luftwaffe* nasazenou proti Povstání byla **2. Staffell** *Nachtschlachtgruppe 4* (2./NSGr. 4). Svým taktickým určením šlo o noční bitevní letku, ale operovala i za dne a také šlo o plnohodnotnou bojovou jednotku *VIII. Fliegerkorpsu*. Vznikla v rámci reorganizace německého bitevního letectva v říjnu předchozího roku, a to přejmenováním původní *2. Staffell/Störkampfgruppe Luftflotte 4*. Následně byla nasazena do bojů na Ukrajině a v Haliči a v době vypuknutí SNP měla základnu v Balicích u Krakova.

Zajímavé je, že ještě předtím, než se zapojila do akcí přímo na povstalecké frontě, byla zřejmě okrajově zapojena již do akce *Kartoffelernte mit Prämie*, tedy zajištění západní hranice operačního prostoru Skupiny armády *Nord-Ukraine*. Podle všeho se podílela na obsazení popradského letiště i na bojové činnosti proti osádkám Leteckého parku v Mokradi (u Liptovského Hrádku), které v prvních dnech Povstání podnikaly bojové lety proti nastupujícím Němcům. Svědčí o tom i fakt, že její velitel, *Major* Johann Gamringer ve svém Ju 87 hlásil 2. září 1944 sestřel povstaleckého dvouplošníku „Avia“, což byl ve skutečnosti Letov Š-328.407, sestřelený právě *Stukami* při průzkumném letu mezi Popradem a Kvetnicou. Letoun havaroval po nozovém přistání v terénu u obce Gerlachov (asi 7 km severozápadně od Popradu). Osádka, kterou tvořili pilot rtk. Štefan Zúber a jeho pozorovatel por. Anton Strýček, však vyvázla jen s lehkými zraněními.⁷⁴ Každopádně šlo o jediný sestřel povstaleckého letounu, dosažený *Luftwaffe* v leteckém boji za SNP.⁷⁵

Pro akce nad povstaleckým Slovenskem byla 2./NSGr. 4 od 9. září dočasně dislokována v Malackách,⁷⁶ a to pravděpodobně v plné síle. Její velitel, *Major* Johann Gamringer,⁷⁷ měl na počátku měsíce k dispozici celkem tři Ju 87D-1 a sedmáct Ju 87D-3, na jeho konci pak devatenáct Ju 87D-3 a dva Ju 87D-5,⁷⁸ tedy pověstné Asymetrická letecká válka.

Nasazení *Luftwaffe* proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Stuky, jimiž disponovala i již zmiňovaná *Schlachtstaffel* ze sestavy *Einsatzgruppe I./Fl. Geschw. z. b. V. 7*.

Tímto lze současně odmítnout ničím nepodložené údaje o tom, že bojů proti povstalcům se zúčastnily ještě *Stuky* od známé *Schlachtgeschwader 2 Immelmann*⁷⁹ pověstného německého protitankového esa *Oberstleutnanta* Hanse-Ulricha Rudela. Většina eskadry SG 2 (vyzbrojená mixem strojů Ju 87D/G a Fw 190F/G) tehdy ve skutečnosti operovala na hlavní frontě v rámci I. leteckého sboru (*I. Fliegerkorps*) v Sedmihradsku a ve východním a středním Maďarsku.⁸⁰

Další jednotka prokazatelně nasazená nad Slovenskem, sice rovněž náležela k plnohodnotným frontovým součástem *VIII. Fliegerkorps*, ale oproti již zmiňovaným zůstala na své základně v okupovaném Polsku. Šlo o jednotku bitevního letectva, ale je více než pravděpodobné, že jednak nad Slovenskem nebyla nasazena jako celek a nadto byla použita jednorázově, pouze při podpoře zahájení generálního útoku proti povstaleckému území 18. října 1944.

Šlo o *I. Gruppe/Schlachtgeschwader 77* (I./SG 77), které velel *Major* Karl Henze. V té době měla mateřskou základnu v Krakově a na počátku října 1944 disponovala celkem 41 bitevními Focke Wulfy Fw 190F-8.⁸¹ Na Slovensku byla pravděpodobně nasazena onoho 18. října 1944, kdy se podpory generálního útoku zúčastnilo pouze jedenáct jejích strojů, které náležely do sestavy její 1. letky (*I. Staffel/Schlachtgeschwader 77*). V boji nad Slovenskem ztratila I./SG 77 jediný stroj a současně šlo o jedinou její bojovou ztrátu, utrpěnou v tomto měsíci.⁸²

Podle nejnovějších výzkumů však - ani jednorázově - nebyla nasazena nad Slovenskem speciální protitanková bitevní letka *13. (Panzer) Staffel/Schlachtgeschwader 9.*, která na počátku října měla ve výzbroji čtrnáct speciálních dvoumotorových Henschelů Hs 129B-2 a pět kusů experimentálně nasazených Hs 129B-3. Jeden z těchto jejích strojů ztracených 18. října byl v minulosti vydáván za oběť bojů na povstaleckém Slovensku. Ve skutečnosti jej 13.(Pz.)/SG 9 toho dne ztratila až ve Východním Prusku.⁸³ Díky nedávným výzkumům Michala Plavce a Petera Ušiaka je dnes zřejmé, že Hs 129 sestřelený 18. října 1944 na středním Slovensku stíhači 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR, ve skutečnosti náležel do stavu již zmiňované *III./Kampfbeobachterschule 2* čili *Gefechtsverband Henne*.⁸⁴

Oproti tomu – a na rozdíl od četných zavádějících a ničím nepodložených tvrzení některých historiků – jednotky *Luftwaffe*, dislokované na maďarském území, se akcí nad Slovenskem zúčastnily jen v omezené míře a také pouze v závěru bojů. Především šlo o stroje ze sestavy frontové *2. Staffel/Nahaufklärungsgruppe 16* (2./NAGr. 16), operující z letišť Felsőbrany (24 kilometrů jihojihozápadně od Miškovce), Oszlapos a Csákvár (poblíž města Tatabánya, zhruba 50 kilometrů západojihozápadně od Budapešti). Jednotka operovala v podřízenosti *Luftflotte 4* a v září 1944 disponovala pouhými třemi dvoutrupými Focke Wulfy Fw 189 (po jednom kusu variant Fw

189A-2, Fw 189A-2/Trop a Fw 189A-3).⁸⁵ Zdá se však, že i ona byla nasazena jen na podporu generální ofenzivy, zahájené 18. října 1944, jak o tom ostatně svědčí i ztráta jednoho z jejích strojů, utržená právě toho dne.⁸⁶

Výkony nasazených jednotek

Přes tento poměrně úctyhodný výčet německých leteckých jednotek, nasazených v různé míře proti Povstání, je ovšem třeba poznamenat, že z velké části nebyly na Slovensku nasazeny ani v plné síle, ani po celou dobu Povstání. Intenzita jejich nasazení tedy za tou povstaleckou poměrně silně pokulhávala. Podle své souhrnné závěrečné zprávy *Luftwaffe* tehdy podnikla dohromady 466 bojových letů. Z nich 149 připadalo na průzkumné vzlety, 203 na bombardovací a bitevní, stíhači podnikli pouhých 48 operačních vzletů, 22 představovaly lety k nočnímu rozhazování letáků a nočnímu průzkumu, čtyři k dennímu rozhazování letáků a výčet uzavírá čtyřicet transportních letů.⁸⁷ Jak jejich výsledky hodnotila?

Pokud jde o úspěchy německých bombardovacích letců (*Kampfflieger*), závěrečná zpráva uvádí jako „*zvlášť úspěšné dva útoky na letiště Hájniky (Zvolen), kde bylo zničeno 24 letadel na zemi, a tři útoky na vysílač v Banské Bystrici, které vedly k jeho vyřazení.*“⁸⁸

Německé cifry letounů zničených na zemi jsou poměrně přesné. Konkretizujeme jen, že při prvním koncentrovaném náletu na letiště Tri Duby (v německých záznamech uváděných jako Hájniky) 31. srpna přišla Kombinovaná letka o jeden Bf 109E-4, jeden Š-328, jeden Fw 58C-2 Weihe a těžce byla poškozena jedna B-534.

Druhý těžký nálet na toto klíčové letiště *Luftwaffe* provedla pozdě odpoledne 10. září 1944. Útočníci, kteří odhadovali, že na „*obou letištích severně od Zvolena se podle průzkumu nachází celkem 40 strojů,*“⁸⁹ podle prvního hlášení odhadovali, že zničili nejméně deset letadel a jednu těžkou protiletadlovou baterii. Současně se optimisticky domnívali, že „*samotný provoz letiště byl trvale narušen.*“⁹⁰ Zatímco poslední údaj patřil mezi zbožná přání, tak již následujícího dne, na základě vyvolaných snímků Němci poměrně realisticky odhadovali, že na obou plochách bylo zničeno celkem patnáct až dvacet povstaleckých letounů.⁹¹

Povstalecké údaje s tím nejsou ve velkém rozporu. Hovoří o tom, že útočníkům se tehdy na letišti Tri Duby a na nedaleké pomocné ploše Velká Lúka (2 km jihovýchodně) podařilo zničit celkem sedmnáct povstaleckých letounů, z toho šest bojových – po jednom Messerschmittu Bf 109G-6, Bf 109E-4 a Avii B-534, tři pozorovací Letovy Š-328 –, dále tři školní Pragy E-39, jeden Klemm Kl 35D, dvě Avie Bš-122, jednu Ba-122, dva třímotorové Junkersy Ju 52/3m a dva transportní stroje SM.84bis. Kromě toho byly poškozeny další tři stroje – po jednom Š-328, Fw 58C-2

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Weihe a B-534. Německá cifra dvaceti strojů je tedy velice přesná. Kromě toho byla náletem poškozena infrastruktura letiště – těžce poškozeny byly dva hangáry a VPD letiště, shořel sklad pomocného leteckého materiálu a zásahům neušly ani kasárna v Hájnikách. Zahynulo celkem dvacet osob, z toho čtyři příslušníci pozemního personálu a šestnáct civilistů z okolních obcí, pracujících na letišti.

Vedle toho je třeba zmínit ještě další nálet z 18. října 1944, který však neprovedlo bombardovací, nýbrž bitevní letectvo, jehož příslušníci po návratu hlásili, že na letišti Tri Duby po jejich útoku zůstala „*dvě letadla v plamenech*“.⁹² V tomto případě ovšem šlo o nepoužitelné slovenské letouny, nastrčené právě jako lákadlo pro nepřátelské letce: „*výsledek bombardování a ostřelování našeho letiště nepřátelskými letouny nebyl žádný; nepřátelští letci střeleli na staré vyřazené letouny na okraji letiště*“⁹³ dozvídáme se z válečného deníku 1. čs. stíhacího leteckého pluku, jehož polovina tehdy z letiště Tri Duby operovala.

Zcela patrně to bylo německé bitevní letectvo (*Schlachtflieger*), které pro úspěch intervenujících vojsk představovalo největší přínos. Téměř po celou dobu trvání Povstání především „*podporovalo vlastní pozemní jednotky v první linii, a to likvidací polních a dělostřeleckých postavení, kasáren a silničních kolon. Ve většině případů byl dobrý vliv těchto operací pozemními vojsky chválen.*

Zvláště úspěšné byly útoky pumami a palubními zbraněmi, provedené na základě leteckého průzkumu 27. října proti masám banditů, prchajících severním směrem. Navzdory nepříznivému počasí a silné protiletadlové palbě byly provedeny celkem pětkrát.“⁹⁴

K tomu je ovšem jen potřeba dodat, že ona „*zvláštní úspěšnost*“ byla dána dvěma okolnostmi, které inkriminovaného 27. října hrály Němcům do karet. Tou první byl fakt, že šlo o značnou koncentraci povstaleckých vozidel na úzké komunikaci, tou druhou pak skutečnost, že němečtí útočníci se již nemuseli obávat přítomnosti povstaleckého letectva, jehož zbytky před dvěma dny odletěly zpátky za sovětské linie. Skupiny letounů Ju 88, Ju 87, Si 204, Fw 189 a Bf 109⁹⁵ tedy od rána do odpoledne atakovaly kolony ustupujících poražených povstalců takřka beztržně.

Dobře byla hodnocena i práce průzkumných letců (*Aufklärungsflieger*) na taktické úrovni. V této souvislosti se vyzdvihoval například jejich přínos při „*zjištění nové, na žádné mapě dosud nezaznamenané pozemní komunikaci, která pak sehrála rozhodující úlohu pro spojení severní a jižní skupiny v prostoru jižně od Sv. Martina.*“

⁹⁶ Pokud jde o tzv. severní skupinu, je jí míněna 178. divize pancéřových granátníků *Tatra*, tzv. jižní skupinu pak představovala *SS Kampfgruppe Schill*. K jejich kýženému spojení došlo 22. září 1944 v Turci, který museli povstalci organizovaně vyklidit.

A znovu se zde také připomíná přínos průzkumných letců, díky nimž bylo již uvedeného 27. října 1944 „*na trase Ulmanka – Revúca zjištěno 200 motorových vozidel a 200 potahů a velká koncentrace těžkých vozů ve vesnicích, což přineslo podklady pro již výše uvedené útoky bitevních letadel*“.⁹⁷ Jen dodejme, že tento průzkum provedly čtyři

dvoutrupé Fw 189 a čtyři průzkumné Bf 109,⁹⁸ jak upřesňuje pravidelné večerní hlášení německého velitele na Slovensku.

Velmi tísnivě byl ovšem pocítován nedostatek vlastních stíhacích letců (*Jagdflieger*) – zvláště pak ve srovnání s jejich převahou na povstalecké straně. Na tomto místě jen připomeňme, že 17. září 1944 byl ze sovětského zázemí na povstalecké území vyslán 1. čs. stíhací letecký pluk v SSSR v síle jedenadvaceti stíhaček Lavočkin La-5FN, které začaly operovat z polního letiště Zolná u Zvolena. Že je obsazené „*plukem československého letectva*“, ⁹⁹ zjistili Němci poměrně záhy a jeho sílu odhadovali dokonce na „*asi třicet Lag-5 s českými piloty*“. ¹⁰⁰ Přestože ji tedy téměř o třetinu přecenili, šlo o sílu, která za daných poměrů vážně ohrožovala nejen jejich letecké, ale také pozemní jednotky.

Němečtí stíhači proto zpravidla prováděli volné stíhání (*Freien Jagd*), v jejichž průběhu nečetní stíhači I./JG 52 (připomínáme, že nejprve šlo o pouhou *Kette* a později *Schwarm*) „*absolvovali několik prudkých vzdušných soubojů bez vlastních ztrát a dosáhli přitom jednoho sestřelu*“, ¹⁰¹ jak sumarizuje závěrečná zpráva. Zde jde ovšem o určitý rozpor, protože v jednom z pravidelných večerních hlášení německá strana naopak přiznává, že 12. října 1944 „*jeden stíhací Bf 109 havaroval po vzdušném boji*“. ¹⁰²

Pokud pak jde o onen jeden německý úspěch, tak německá závěrečná zpráva jej sice nikterak nespecifikuje, ale z pravidelného večerního hlášení *SS-Obergruppenführera* Höfleho je zřejmé, že k němu mělo dojít také 12. října a že obětí německého stíhače se měla stát stíhačka identifikovaná jako „*Lag-5*“. ¹⁰³ Ve světle znalosti povstaleckých ztrát je však zřejmé, že šlo pouze o sestřel domnělý. ¹⁰⁴

Dalším zdrojem německých obav se stali příslušníci Kombinované letky, operující z klíčového letiště Tri Duby. V prvním týdnu Povstání mohla operovat jen s hrstkou zastaralých a notně olétaných strojů jako byly především stíhací dvouplošníky Avia B-534 a pozorovací Letovy Š-328, které ovšem nedokázaly pokrýt potřeby vlastních pozemních jednotek ani po kvalitativní, ani kvantitativní stránce. Posílil ji však přílet několika letounů z původní výzbroje někdejší Skupiny vzdušných zbraní, která 31. srpna uletěla z Prešova za sovětské linie. Zcela patrně největší přínos v tomto směru představoval přílet dvojice moderních stíhacích Messerschmittů Bf 109G-6, které ze sovětského týlu na Tri Duby dorazily 6. září 1944. ¹⁰⁵

Oba tyto *Gustavy* se uvedly opravdu skvěle hned na začátku, a to sestřelem německého dvoutrupého průzkumného Fw 189A-2 (W.Nr. 2349) od *Kampfbefehlerschule* 2. Došlo k tomu ještě téhož podvečera 6. září, jen několik minut po jejich přistání na Třech Dubech. Obě stíhačky Bf 109G-6 (W.Nr. 161742 a W.Nr. 161725) pilotované rtk. Rudolfem Božíkem a zvk. Františkem Cyprichem, jen několik minut po startu dostihly stroj, který prováděl fotoprůzkum nad letištem Tri Duby a sousedními kasárnami v Hájnikách. V 18.10 se zřítil v prostoru Kremnička (škoda Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

v rozsahu 40 %). Z tříčlenné osádky jeden letec zahynul a zbylí dva utrpěli zranění.¹⁰⁶

Tímto rychlým a efektivním zásahem si povstalecké *Gustavy* okamžitě získaly respekt nepřijemně zaskočeného protivníka, jemuž dokázaly zasadit ještě několik dalších ran: „... *bylo třeba mít se na pozoru před dvěma stroji Bf 109 leteckva banditů* (v originále *Bandenluftwaffe*) *s velmi dobře vycvičenými piloty, kteří byli dobře obeznámeni se slabinami našich letadel a v dobře vedených útocích nám způsobili několik ztrát,*“¹⁰⁷ dočítáme se v závěrečné zprávě o nasazení *Luftwaffe* proti Povstání.

Ta také poměrně vysoko hodnotila i povstaleckou protileteckou obranu, zvláště pak nad povstaleckým centrem: „*od prvního dne byla nápadná velmi dobře střelející protiletecká obrana všech ráží v prostoru Altsohl – Neusohl* [t. j. Zvolen – Banská Bystrica].“¹⁰⁸

Z úspěchů povstaleckých protiletadlových dělostřelců jmenujme především jejich podíl na odrážení velkého německého náletu na letiště Tri Duby 10. září 1944. Ani nejnovější slovenská literatura o žádném jejím tehdejším úspěchu nehovoří a uvádí, že inkriminovaného dne střelila „*bez většího efektu*“.¹⁰⁹

Ve skutečnosti se jí tehdy podařilo sestřelit jeden z německých doprovodných stíhacích Messerschmittů Bf 109G-6 (W.Nr. 166649 „žlutá 12“) od 3./JG 52, který právě s ostatními prováděl hloubkový útok na Tri Duby. Po odletu z prostoru útoku se odpoutal, ale poškození byla takového rázu, že již 20 kilometrů západně od Zvolena musel pilot seskočit padákem. *Leutnant* Anton Resch, jenž byl již tehdy uznávaným esem (do té doby sestřelil 63 sovětských letounů), vyvázl se zraněním, způsobeným nežádoucím „kontaktem“ s ocasionální plochami během seskoku. Jeho kariéra tak doznala dočasného přerušení.¹¹⁰

Další úspěšný zásah povstalecké protiletecké obrany pak v podvečer téhož dne představovalo poškození dvoutrupého průzkumného Fw 189A-2 (W.Nr. 125147) od *Kampfbeobachterschule 2*, který na letišti Tri Duby fotograficky dokumentoval škody, způsobené předchozím náletem. S poškozením v rozsahu 20 % se mu podařilo nozově přistát poblíž své základny Malacky-Nový Dvor. Tříčlenná osádka tentokrát vyvázla bez újmy.¹¹¹

Na druhou stranu německá zpráva nemohla pomítnout ani úspěchy vlastní frontové protiletadlové obrany. Za nepřiliš konkrétní formulací „*také pozemní vojska měla několik střeleckých úspěchů,*“¹¹² je třeba hledat především oběti z řad Lavoček 1. čs. stíhacího leteckého pluku. Jeho piloti sice nebyli ve vzdušných bojích ani jednou poraženi, ale útoky na pozemní cíle zaplatili poměrně draze. Tři piloti po sestřelení padli, čtvrtý byl zajat a pátý vážně zraněn – všichni právě protiletadlovou palbou ze země.¹¹³

Nadto jen málokdy se stalo, že by se ostatní Lavočky z takových úkolů dokázaly vrátit bez šrámů, v několika případech i takového rázu, že letoun – byť s nezraněným pilotem – musel být odepsán pro poškození, které nebylo za dané situace napravitelné. Tak se stalo, že po poledni 25. října 1944, nedlouho předtím, nežli německá SS

Kampfgruppe Schill vstoupila do Zvolena, odstartovalo za krajně nepříznivého počasí z letiště Tri Duby zpátky za sovětské linie již jen pouhých jedenáct z původních dvaceti Lavoček 1. čs. stíhacího leteckého pluku.¹¹⁴

Oproti tomu od Kombinované letky nebyl palbou německých pozemních jednotek sestřelen letoun ani jediný, ovšem k vážnému poškození pozemní palbou docházelo zcela pravidelně a došlo přitom i ke dvěma těžkým zraněním letců na palubách, kteří ovšem dokázali své vážně postřelené stroje dotáhnout na Tri Duby. Podstatně větší ztráty na technice a personálu ovšem Kombinovaná letka utrpěla v průběhu oněch několika těžkých náletů na své letiště.¹¹⁵

Poměrně pozoruhodné je též srovnání bojové aktivity letectev obou bojujících stran. Zatímco, jak již víme, *Luftwaffe* tehdy podnikla dohromady 466 bojových letů, povstalecké letectvo jich za tutéž dobu vykonalo dvojnásobný počet. Konkrétně Šinglovičova Kombinovaná letka zhruba 350¹¹⁶ a Fajtlův 1. čs. stíhací letecký pluk (nasazený až od poloviny září) dalších 573, dohromady tedy 923 operačních letů.¹¹⁷

Odlišná byla ovšem jejich struktura, která leteckou válku nad povstaleckým Slovenskem činila poněkud asymetrickou. Zatímco na německé straně převažovalo nasazení bombardovacích, bitevních a průzkumných strojů, na povstalecké nejčastěji vzlétali stíhači, a to především od Fajtlůva pluku. Při faktické absenci povstaleckého bitevního a bombardovacího letectva ovšem většina jejich vzletů směřovala ve prospěch bezprostřední podpory pozemních operací.

Celkově vzato, cítila se *Luftwaffe* v bojích nad středním Slovenskem nejen početně slabší, nežli povstalci, ale handicapovaly jí ještě další dva faktory: stále více narůstající vzdálenost mezi jejími západoslovenskými letišti v Malackách a Piešťanech a operačním prostorem a pak také podzimní počasí, které působilo zvláštní těžkosti v horském terénu mezi místem startu a operačním prostorem.

Oproti tomu povstalci museli brát v potaz jen meteorologickou situaci, protože jak jejich letiště, tak i operační prostor ležely v té samé horské oblasti. Jejich leteckou výzbroj Němci hodnotili jako „moderní“ a létající personál považovali za „dobře vyškolený“. Jakkoli s druhým tvrzením se lze do značné míry ztotožnit, polemizovat s prvním je na místě, neboť Kombinovaná letka byla vyzbrojena především zastaralými typy, jako byly Letovy Š-328 a Avia B-534, zatímco dva moderní Bf 109G-6 představovaly spíše výjimku z pravidla. Jinak tomu bylo ovšem v případě 1. čs. stíhacího leteckého pluku, vyzbrojeného kvalitními Lavočkiny La-5FN, řízenými zkušenými a ostřílenými piloty z mnoha front.

Německá strana nadto jako „*velice dobrou*“ hodnotila jak povstaleckou zpravodajskou, tak i leteckou hláskou službu. Jinak si totiž Němci nedokázali vysvětlit fakt, že na jedné straně se povstalečtí letci dokázali zpravidla vyhnout hlídkujícím německým stíhačům, a na druhou stranu byli schopni účinně ničit německé bombardovací a průzkumné letouny, které musely létat bez vlastní stíhací ochrany.¹¹⁸ Na druhou

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

stranu lze však uvést, že úplně stejný dojem měli i povstalečtí letci. Stěžovali si především na to, že se zmenšujícím se vlastním územím nebyly jejich frontové hlásky schopny zajistit včasné varování před blížícími se německými letouny. Není tedy zcela nemístné přirovnání situace k boxerskému ringu, v němž zápasí dva soupeři se zavázanýma očima.

Vydechnout si mohla *Luftwaffe* až po 25. říjnu 1944, kdy v důsledku zhroucení povstaleckého odporu na pozemní frontě musely zbytky letectva 1. čs. armády na Slovensku odletět zpátky za sovětské linie.

Na postupně obsazovaných, nyní již povstalci vyklizených letištních plochách sčítala *Luftwaffe* svou kořist. Již v podvečer 20. října pravá útočná skupina 18. *SS-Freiwilligen-Panzergrnadier-Division Horst Wessel* dobyla improvizované horské letiště Muráň (9 kilometrů severozápadně od Revúce).¹¹⁹ Šlo o nouzovou letištní plochu, kam byly z letiště Tri Duby a pomocné plochy Velká Lúka v prvním říjnovém týdnu přesunuty školní a další bojově nevyužitelné stroje, které překážely bojové činnosti a dalšímu letištnímu provozu.

Polní letiště Zolná (7 km východoseverovýchodně od Zvolena), původní základna 1. čs. stíhacího leteckého pluku, začalo být vyklíženo zhruba v téže době. Zde zanechaný materiál (včetně neletuschopných letounů) byl v předvečer pádu Povstání, 23. října na místě zlikvidován. Letiště padlo do německých rukou 26. října, kdy k němu dorazily postupující části 18. SS divize *Horst Wessel*.¹²⁰

Hlavní základna povstaleckých leteckých sil, letiště Tri Duby (3 km severně od Zvolena) se stalo kořistí *SS Kampfgruppe Schill*. Po nočním zdolání minových nástrah a silničních zátarasů dobyla rychlým útokem Zvolen časně ráno 26. října a současně v průběhu dne dorazila k letišti Tri Duby.¹²¹

Letecká kořist byla sice poměrně četná, ale nežli k posílení *Luftwaffe* byla vhodná spíše jen k pořízení propagačních fotografií, protože ustupující povstalci se snažili nepoužitelné letouny zapálit nebo jinak znehodnotit. „*Na letištích Hájniky [t.j. Tri Duby] a Muráň, dobytých v posledních dnech, bylo ukořistěno 75 částečně nepoužitelných letadel, z toho byla většina letadel cvičných,*“¹²² čteme v závěrečné zprávě z 9. listopadu 1944.

Po dobytí letiště Tri Duby *Luftwaffe* ještě několik dalších dní pronásledovala poražené povstalce ustupující do hor. Po ukončení hlavního tažení se pak jednotky „zapůjčené“ od VIII. leteckého sboru mohly vrátit zpátky do prostoru Krakova, aby pokračovaly v bojích na hlavní frontě.

Původní *Gefechtsverband Henne* zůstal v Malackách sice i nadále operačně podřízen VIII. leteckému sboru, ale od 5. listopadu 1944 jej úkoloval již jen výhradně Německý generál na Slovensku. V následujících dnech operoval proti „zbytkům band“ („*restlichen Banditengruppen*“).¹²³ Posléze se jednotka vrátila ke své původní výcvikové činnosti a její bojové úkoly zůstaly převážně na bedrech oné již zmiňované protipartyzánské letecké formace *Fliegergeschwader z.b.V. 7*, která byla podřízena SS. Její pří-

tomnost je na Slovensku doložena ještě na samotném konci roku 1944. To se ovšem již vymyká časovému vymezení této studie.

Operace sovětského a amerického letectva

Ovšem letecké operace za SNP se neomezily jen na účast německého a československého letectva. Pokud bychom vystačili pouze s jejich vzájemným srovnáním, pak bychom řekli jen polovinu pravdy. Do „leteckých“ dějin SNP totiž patří ještě dva významné subjekty, které celý děj více než významně ovlivňovaly, a to v povstalecký prospěch – letectvo sovětské a v neposlední řadě americké. Jejich účast totiž posunula onu asymetričnost letecké války nad Slovenskem do úplně jiné kvality.

Protože problematika spojenecké letecké pomoci SNP patří již delší čas k relativně slušně zpracovaným tématům,¹²⁴ zaměříme se spíše na německé protiakce.

Území středního Slovenska ovládaného povstaleckou armádou bylo zpočátku relativně velké (asi 20 000 km² s 1,7 milionu obyvatel), ale po událostech z přelomu srpna a září 1944 bylo izolované v nepřátelském týlu. Jediné spojení mezi ním a sovětským týlem existovalo vzduchem. Výkony sovětského leteckého mostu se v různých zdrojích odlišují, zpravidla však nikoli výrazně. Všeobecně se však má za to, že od 4. září do 26. října 1944 dvoumotorové letouny typu B-25 Mitchell, Douglas C-47 Skytrain a Lisunov Li-2 (většinou od sovětského Dálkového letectva) uskutečnily na Slovensko přinejmenším celkem 1 199 operačních vzletů (tedy více, než celé povstalecké letectvo dohromady), z nichž 682 bylo úspěšných. Na povstalecké Slovensko dopravily více než 2 250 osob (většinou příslušníků 2. čs. paradesantní brigády) a 639,1 tun vojenského materiálu.¹²⁵

Zatímco Mitchelly výzbroj a další vojenský materiál shazovaly na padácích na Tri Duby a později na improvizovanou letištní plochu Rohozná u Brezna nad Hronom, Douglasy C-47 Skytrain a Lisunovy Li-2 se svým nákladem v noci přistávaly na letišti Tri Duby, takže zpátky na druhou stranu dokázaly odvézt více než 850 osob (hlavně zraněných povstaleckých bojovníků) a 20,3 tuny různého materiálu (včetně 1 tuny zlata a drahých kovů, které tvořily část slovenského státního pokladu).

S ohledem na poměrně slabé síly nočního stíhacího letectva, dislokovaného na letištích v okupovaném Polsku, jakož i na technická a meteorologická omezení byl tento letecký most letecky napadán jen nárazově. Naprostá většina ztrát nejméně šestnácti letounů Li-2, které se prokazatelně zřítily na slovenském území,¹²⁶ připadla na vrub havárií, způsobených nepříznivým podzimním počasím, námrazou a ztrátami orientace při navigačně náročných nočních letech ve složitém horském terénu.

Některé starší práce uváděly, že proti leteckému mostu byla nasazena blíže neurčená „*eskadra nočních stíhačů Me 110*“, která operovala z letiště Poprad.¹²⁷ Zdroj tohoto tvrzení však neuvádějí. Nelze však vyloučit, že je sovětského původu, protože

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

osádky leteckého mostu byly při předletové přípravě několikrát varovány před nočními stíhači, kteří údajně přistáli na popradském letišti.¹²⁸ Každopádně toto tvrzení není správné.

Jedinou jednotkou nočního stíhacího letectva, dislokovanou tehdy na Slovensku, byla neúplná **II. Gruppe/Nachtjagdgeschwader 100** (II./NJG 100). Nešlo tedy ani o celou eskadru (*Geschwader*), nýbrž jen skupinu (*Gruppe*) a nadto z Popradu nikdy nevzlétala. Z letiště Tápiószentmárton (65 kilometrů jihovýchodně od Budapešti) se 3. října 1944 přesunula na západoslovenskou základnu Malacky-Nový Dvor. Nebyla ovšem kompletní, šlo jen o její štáb s 5. a 6. letkou (Stab II./NJG 100 a 5. a 6./NJG 100). Její poslední část, 4./NJG 100, tehdy operovala z východopruského letiště Prowehren u Královce (dnes Čkalovsk u Kaliningradu) a ke zbytku své skupiny v Malackách dorazila až v prosinci, tedy po skončení Povstání.

Skupině II./NJG 100 tehdy velel známý a úspěšný noční stíhač *Major* Paul Zorner. Jeho jednotka měla ve výzbroji převážně Junkersy Ju 88C-6, Ju 88G-1 a Ju 88G-6, vybavené palubními radiolokátory FuG 220 SN-2 Lichtenstein. Nebyla však operačně podřízena Německému generálovi na Slovensku, nýbrž veliteli 8. stíhací divize *Oberstovi* Gotthardtovi Handrickovi. Se svým štábem sídlil ve Vídni-Kobenzlu. Kromě II./NJG 100 tehdy disponoval ještě II./NJG 101 (velitel *Hauptmann* Friedrich Schwab) se stroji Do 217 a Ju 88 na letišti Parndorf u města Bruck an der Leitha, tedy velice blízko Vídně i Bratislavy.

S ohledem na svou podřízenost v rámci protivzdušné obrany Říše (8. stíhací divize patřila do sestavy I. stíhacího sboru) se však obě jednotky, II./NJG 100 i II./NJG 101 zaměřovaly především proti nočním útokům jednotek RAF, operujících z jižní Itálie a podnikajících nálety na cíle v severní Itálii, Rakousku, Maďarsku a v Protektorátě. Kromě toho čelily též občasným sovětským nočním náletům na maďarské území.¹²⁹ Později II./NJG 100 zasahovala i proti sovětským náletům na cíle na Moravě.¹³⁰

Oproti tomu větší nebezpečí pro severní trasu leteckého mostu představovala odloučená **2. Staffel/Nachtjagdgeschwader 100** (2./NJG 100), operující již od konce srpna 1944 se stroji Ju 88G-6 z letiště Udetfeld (Zendek, dnes součást mezinárodního civilního letiště Mierzęcice-Pyrzowice), ležícího severně od Katovic.¹³¹ Patřila totiž do sestavy stíhacího leteckého velitelství *Jagdfliegerführer Schlesien* (podřízeného *1. Jagddivision*), jehož štáb sídlil v hornoslezském Kožlí (Cosel). Vedle ní podléhala štábu *JaFü Schlesien* ještě II./NJG 5. Vyzbrojená především Messerschmitty Bf 110G-4 spolu s menším množstvím Ju 88G-1 se v říjnu přesunula ze Stendalu u Magdeburku do Stubendorfu (dnes Izbicko) poblíž Opolí, přičemž odloučená 5./NJG 5 operovala z Krakova.¹³² Přestože nasazení II./NJG 5 nad povstaleckým Slovenskem je velmi pravděpodobné, přímé důkazy scházejí. Každopádně žádné vítězství proti letounům tohoto sovětského leteckého mostu nezískala.¹³³

Oproti tomu potenciální nebezpečí pro jižní trasu leteckého mostu nepředstavovala 10. a 12. *Staffel/Nachtjagdgeschwader* 6, která se dle některých autorů údajně přesunula z rumunského Otopeni u Bukurešti na maďarské letiště Ferihegy, respektive Tápiószentmártom.¹³⁴ Ostatně, ani představovat nemohla, neboť z těchto maďarských základen ve skutečnosti nikdy neoperovala. Celá nadřízená IV./NJG 6 (pod níž 10. i 12. Staffel náležely) se totiž z Otopeni (a také z dalšího rumunského letiště Zilistea) v srpnu přesunuly nejprve do bavorského Leipheimu u Ulmu (8. *Jagddivision*) a odtud v září do Schleissheimu u Mnichova (7. *Jagddivision*).¹³⁵ Jakékoli ohrožení jižní letové trasy sovětského leteckého mostu by tedy pro ně bylo více než problematické.

Určitou hrozbu ovšem mohla představovat III./NJG 6, která pod velením velice úspěšného esa, *Hauptmanna* Leopolda Felerera používala směs Messerschmittů Bf 110G-4 a Junkersů Ju 88G-1 a Ju 88G-6 z maďarských základen. V rámci 8. *Jagddivision* tato III./NJG 6 již od června 1944 operovala z letiště Steinamanger (Szombathely) a od září používala též nedaleké letiště Vat.¹³⁶ Také ona ovšem čelila především nočním náletům RAF z Itálie, v menší míře se pokoušela narušovat letecké zásobování jugoslávských partyzánů, kteří výzbroj a další materiál dostávali letecky jak prostřednictvím RAF, tak i ze sovětské strany. Pokud jde o nasazení III./NJG 6 proti leteckému mostu na Slovensko, nelze jej sice vyloučit, ale žádný úspěch proti němu nezískala.¹³⁷

Jediné prokazatelné úspěchy proti leteckému mostu Krosno – Tri Duby mohla vykázat pouze již zmiňovaná 2. *Staffel/Nachtjagdgeschwader* 100, operující v oblasti severní letové trasy mostu.

Poprvé se tak prokazatelně stalo v noci 13./14. října 1944, kdy letecký most shodou okolností dosáhl svého kulminačního bodu (navzdory nepříznivým meteorologickým podmínkám tehdy na letišti Tri Duby přistálo celkem 69, podle některých zdrojů dokonce 79 letadel Li-2 a C-47 s vojáky a výzbrojí). Noční stíhací Junkers Ju 88C-6, který pilotoval *Oberfeldwebel* Gemünd od 2./NJG 100, hlídkující v blízkosti severní letové trasy, hlásil jeden sestřel ve 22.48 ve výšce 1800 metrů v prostoru jihovýchodně od města Dębica v Haliči, tedy přibližně 40 kilometrů severně od slovenských hranic. Dvumotorový letoun identifikoval jako typ PS-84,¹³⁸ což bylo původní tovární označení strojů, které bylo v září 1942 změněno na Lisunov Li-2.¹³⁹ S vysokou mírou pravděpodobnosti smrtelně zasáhl Li-2 č. 28 ppor. Muchrata Ž. Bektursinova (340. letecký pluk/54. letecká divize letectva dlouhého doletu – 340. AP DD/54. AD DD), který pak ještě pokračoval v letu a dopadl v plamenech v Nízkých Tatrách na kótu Slemä u Liptovského Hrádku. Zahynula při tom celá šestičlenná osádka i třináct přepravovaných dělostřelců 2. čs. paradesantní brigády.

Nelze vyloučit, že tento, nebo jiný pilot 2./NJG 100 byl úspěšný přinejmenším ještě v jednom případě. Jiný Li-2 (č. 18416609), který pilotoval gard. por. Nikolaj B. Burenkov (23. GAP DD/53. AD DD), byl totiž také postřelený palbou ve vzdu-

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

chu, a to ve 20.50 ve výšce 3 100 m v okolí Popradu. Se zasaženým pravým motorem se kolem 21.20 pokusil o nouzové přistání, které mu však nevyšlo. Křídlem zavadil o kopec v lokalitě Čierny vrch a havaroval poblíž nouzové plochy Rohozná východně od Brezna nad Hronom (alternativní zdroje uvádějí lokalitu Hronská Breznica západně od Zvolena). Z šestičlenné osádky zahynuli na místě nebo následkům těžkých popálenin podlehl druhý pilot, radiotelegrafista a palubní střelec společně s jedním z dvanáctičlenné skupiny přepravovaných příslušníků parabrigády.

Čelit nepřátelským nočním stíhačům muselo i několik dalších letounů. Patřil k nim také Li-2 osádky por. Michaila J. Christoforova (340. AP DD/54. ADD), který byl napaden při zpáteční cestě. Na palubě poškozeného stroje utrpěl zranění jeden z pasažérů, ale osádka dokázala soupeře setřást. S jedním pracujícím motorem a jen jednou vysunutou podvozkovou nohou pak pilot dokázal mistrně nouzově přistát na svém letišti Jasionka u Rzeszówa.¹⁴⁰

Za obětí německého nočního stíhače bývá někdy vydáván též Li-2 osádky por. Konstantina K. Nestěroviče (340. AP DD/54. AD DD), který se zřítíl nedlouho před přistáním na Trech Dubech, konkrétně údajně do lesa Hájik nad obcí Velká Lúka severně od Zvolena. V různých zdrojích je tato tragédie situována buď do noci 16./17. října, nebo do té následující 17./18. října.¹⁴¹ Přinejmenším první noci (při níž skutečně došlo k Nestěrovičově havárii) sice němečtí noční stíhači nad Slovenskem operovali (a několika osádkám „*furmanů*“ se podařilo jejich útoky odvrátit), ale ani v jednom termínu nad Slovenskem nebo v jeho bezprostředním okolí žádný sestřel dvoumotorového stroje nenárokovali. Skutečnou příčinou ztráty byl nejspíš špatný rozpočet na přistání či porucha výškoměru při přibližovacím manévru na přistání za nepříznivých meteorologických poměrů (tak, jako v případě řady dalších havárií „*furmanů*“, k nimž došlo v těchto nocích na středním Slovensku).¹⁴² Nic to ovšem nemění na tom, že celá šestičlenná osádka při havárii zahynula.

Poslední dva, tentokrát bezpečně doložené úspěchy nočních stíhačů spadají až do samotného závěru leteckého mostu Krosno – Tri Duby. V noci 23./24. října 1944, která se vyznačovala velmi nepříznivým počasím, se totiž po nerovném utkání nad štítu Vysokých Tater zřítily v plamenech na Slovensku hned dva Li-2.

Stroj kpt. Pankrata A. Paňkina (340. AP DD/54. AD DD), letící na Tri Duby s nákladem dvou tun min, byl zasažen nočním stíhačem ve výšce 3 000 m kdesi v okolí města Levoča. Měl palbou vyřazené řízení, poškozený jeden z motorů a prostřílenou jednu z nádrží. Vzápětí začal hořet a brzy na to explodoval ve vzduchu. Jeho trosky dopadly údajně u obce Lutina (okr. Sabinov) v pohoří Čergov. Z šestičlenné osádky se ještě před výbuchem stačili na padácích zachránit jen dva muži – navigátor a radiotelegrafista.

Podobný osud, ale asi 40 km dále na západ, potkal i druhé „*líčko*“ č. 30 neméně zkušeného gard. kpt. Petra F. Gubina (1. GAP DD/53. AD DD), vracející se do sovětského týlu, na letiště Jasionka u Rzeszówa s osmi raněnými doprovázenými oše-

třovatelkou. Německý noční stíhač jej napadl ve 22.15 (moskevského času, který byl tehdy v dvouhodinovém předstihu před časem střeoevropským) ve výšce asi 3 200 m zhruba nad Popradem. Po zásazích mu začala hořet nejprve levá a pak i pravá benzínová nádrž. Stroj začaly stravovat plameny a následná exploze jej ve vzduchu roztrhla na několik kusů ještě předtím, než jednotlivé části stroje skončily na zemi v Levočských vrších, konkrétně na ploše známé jako Javorinka (1074 m n.m.) v katastru obce Ľubica, východně od Kežmaroku. Ještě před výbuchem se na padácích zachránili radiotelegrafista, palubní střelec a jako poslední skákali popálený pilot s palubním mechanikem – oba se ovšem zázrakem spasili na jediném padáku, neboť pilotův padák shořel. Zbylí dva členové osádky, druhý pilot a navigátor ovšem přišli o životy. Zahynula i naprostá většina z převážených pasažérů: slovensko-židovská ošetřovatelka, tři ze čtyřech zraněných příslušníků 2. čs. paradesanční brigády a všichni čtyři zranění francouzští partyzáni. Jakoby zázrakem přežil jedině čtvrtý příslušník parabrígy, jenž zůstal v utržené zadní části letounu, která v pomalém krouživém pádu dopadla relativně měkce na vrcholky stromů, které hrozný pád zbrzdily.¹⁴³

Zhoubcem obou letounů se bez veškerých pochyb stal Ju 88C-6, který pilotoval *Oberfeldwebel* Karl Maisch, rovněž příslušník již zmíněné 2./NJG 100. Po přistání hlásil, že ve 20.37 a 21.07 ve výšce přibližně 3 000 metrů v prostoru východně od Popradu sestřelil právě dva Li-2.¹⁴⁴

Nelze vyloučit, že tentýž pilot, nebo jiný od téže jednotky, oné noci zasáhl ještě další dva Li-2. Jedním z nich byl stroj gard. npor. Ivanova (7. GAP DD/54. AD DD), napadený nočním stíhačem také nad Popradem. Velitel letounu lehce zraněný na levé noze však i s poškozeným levým motorem dokázal včas zmizet v mracích. Druhým postiženým byl Li-2 č. 5, který pilotoval por. Nikolaj N. Černěnko (336. AP DD/53. AD DD). Zápasil s řízením stroje, který měl poškozené pravé křídlo a motor, ale nakonec ho s velkými obtížemi dokázal dotáhnout na Tri Duby. Při přistání však jedním koncem křídla zachytil o strom a druhým koncem o sanitku. Stávajícími prostředky byl stroj neopravitelný, takže o dvě noci později jej povstalci ustupující z letiště Tri Duby byli nuceni zapálit.¹⁴⁵

Velice živo bylo i v noci 7./8. října 1944, kdy Sověti při zpátečním letu ze Slovenska pohřešovali dokonce čtyři své Li-2. Shodou okolností téže noci již zmiňovaný *Obfw.* Maisch od 2./NJG 100 nárokoval čtyři sestřely dvoumotorových strojů, které identifikoval jako DB-3.¹⁴⁶ Někdy bývají dávány do souvislosti s leteckým mostem mezi Krosnem a letištěm Tri Duby, ale jde o omyl. Noční stíhači sice tehdy nad Slovenskem prokazatelně operovali, je dokonce zaznamenáno několik střetnutí s „furmány“,¹⁴⁷ ale sestřel si němečtí noční stíhači nemohli připsat žádný. Ve skutečnosti *Obfw.* Maisch sestřelil čtyři stroje, podnikající první sovětský bombardovací nálet na Vratislav (Breslau).¹⁴⁸ Na rozdíl od těch čtyřech „slovenských“ (příčinou jejich pohřešování byla v jednom případě kolize s nákladním automobilem na letišti Tri Duby Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

a ve zbylých třech nouzová přistání na vlastním území následkem nepříznivého počasí a ztráty orientace) také ani jeden z nich nedopadl na Slovensku, nýbrž ve Slezsku, jmenovitě v širším okolí Rybniku, Gliwic, Osvětimi a Wadowic.¹⁴⁹

Závěrem k činnosti německých nočních stíhačů proti leteckému mostu je nezbytné zmínit okolnosti, za nichž operovali. Nepříznivé a rychle se měnící podzimní počasí patřilo k omezujícím faktorům, ale čelit mu musely i osádky sovětských „*furmanů*“. Stejně tomu bylo i s kopcovitým a horským terénem, které pohřbily naděje osádek nejednoho „líčka“. Ovšem právě geografická konfigurace značně omezovala dosah a účinnost německých palubních radiolokátorů, bez nichž byli noční stíhači slepí. „*Furmani*“ nelétali ve velkých výškách, což mělo omezující vliv na účinnost německých palubních radiolokátorů FuG 220 SN-2 Lichtenstein. Jejich funkci totiž omezovaly nejen četné a silné odrazy od země, ale i neschopnost radarových operátorů určit, zdali odezvy představují nepřátelský letoun, či se jedná pouze o signály způsobené okolní hornatou krajinou. Přestože se jim tedy potenciálních cílů nabízel relativně mnoho, toto omezení patřilo k hlavním důvodům, proč se německým nočním stíhačům podařilo úspěšně zasáhnout jen v těchto několika málo případech.

Přestože tedy činnost *Nachtjagdwaaffe* proti leteckému mostu byla limitována uvedenými technickými i povětrnostními podmínkami, byla ovšem pro druhou stranu mimořádně nebezpečná o to více, že povstalecká strana neměla k dispozici noční stíhačův letoun ani jediný.

Ačkoli Slovensko patřilo do sovětské operační sféry, nemalou úlohu při podpoře SNP sehrálo také americké letectvo. Nejznámější formou jeho letecké přítomnosti představovalo dvojí přistání amerických letounů na letišti Tri Duby, kam vedle své mise OSS dopravily určité množství výzbroje, munice a zdravotnického materiálu a zpátky evakovali americké letce, kteří se nacházeli na povstaleckém území.¹⁵⁰ Podstatně větší vojenský přínos však představovaly bombardovací údery 15. letecké armády proti dvěma vojensky důležitým cílům: železniční stanici Vrútky a především proti letišti Malacky-Nový Dvor.

Vrútky představovaly významnou stanici na trase strategicky důležité Košicko-bohumínské dráhy. Byl to důležitý železniční uzel tratí do Štubnianských Teplic, na Kremnici, Zvolen a Detvu, na Banskou Štiavnicu a přes Sliač na Banskou Bystricu. Německá intervenční vojska po tuhých bojích dobyla město 5. září a následujícího dne obsadila i zdejší nádraží. S ohledem na vysokou koncentraci lokomotiv a prázdných i naložených železničních vagonů padlo na velitelství 15. letecké armády v jih-italském Bari rozhodnutí o tom, že při nejbližším velkém náletu budou napadeny rovněž Vrútky, deklarované jako náhradní cíl.

Útok proběhl 13. září 1944 v rámci velkého náletu na rafinerie v hornoslezském Blechhammeru (dnes Blachownia Śląska), Odertalu (Zdziesowice) a Osvětimi. Směřoval k nim mohutný svaz čítající zhruba 400 čtyřmotorových bombardovacích

strojů B-17 Flying Fortress a B-24 Liberator, krytých 412 stíhačkami P-51 Mustang a P-38 Lightning. Sedm strojů B-17G od 2. bombardovací skupiny se cestou odpojilo od hlavního svazu a kolem 11.50 hodin na nádraží ve Vrútkách shodily 14,6 tun pum. Exploze přerušily železniční trať, zničily nebo poškodily asi 50 vagonů s vojenským materiálem a zasáhly i několik budov v blízkosti.¹⁵¹

Větší pohromu a současně neúčinnější americkou pomoc SNP představovalo bombardování letiště Malacky-Nový Dvor, jedné ze dvou nejdůležitějších leteckých základen na Slovensku, odkud *Luftwaffe* podnikala bojovou činnost proti povstalecké armádě. Tři dny před útokem podnikli Američané letecký průzkum a z vyhodnocených fotografií usoudili, že se zde nachází celkem 51 německých letounů různých typů.

Vlastní letecký úder přišel 20. září 1944 krátce po poledni. Celkem 111 čtyřmotorových B-24 Liberatorů od 449., 450., 455. a 456. bombardovací skupiny na letiště mezi 12.05 a 12.18 shodilo celkem 253,4 tun pum, které natropily obrovské škody. Po útoku vyhořely, resp. zůstaly nepoužitelné hangáry, tankovací stanice, budova na vyvolávání leteckých snímků a travnatá i asfaltová startovací dráha.

Škody na letecké technice se v amerických i německých hlášeních pochopitelně rozcházejí, každopádně byly značné. Po zpravodajském vyhodnocení cílových fotografií Američané usoudili, že z 60 letadel přítomných v době náletu na letištní ploše, jich 26 zničili a dalších osm poškodili.¹⁵² Večerního hlášení Německého generála v Bratislavě uvádí vyšší a pravděpodobně i přesnější počty: ze 46 letounů, které se tehdy v Malackách nacházely, bylo náletem celkem dvanáct zničeno a 29 poškozeno, takže akceschopných zůstalo jen pět.¹⁵³ Pozdější německá souhrnná zpráva uvádí cifry ještě mírně vyšší: čtrnáct zničených a 28 těžce poškozených letounů¹⁵⁴ (podrobný rozbor typové mozaiky ztracených letounů následuje v poslední kapitole).

Základna Malacky-Nový Dvor byla na několik dalších dní ochromená a i po jejím částečném zprovoznění na ní zavládl jen omezený provoz.

Ztráty *Luftwaffe*

Pokusy o sumarizaci celkových ztrát německé *Luftwaffe* za SNP byly dosud velmi skoupé a autoři se odpovědi na tuto otázku raději vyhýbali (pokud si ji vůbec položili). Určitou výjimku představují „plevzovské“ pětidílné *Dejiny Slovenského národného povstania*, kde se uvádí, že tehdejší bojovou činností povstalecké armády a partyzánů přišla *Luftwaffe* dohromady o 28 zničených a 15 poškozených nepřátelských letounů.¹⁵⁵ Původní německá dokumentace nám nyní dovoluje zodpovědět tuto otázku podstatně přesněji a současně blíže německé ztráty konkretizovat. Především, že celkově byly vyšší, než se dosud uvádělo.

Německá strana přiznává, že v průběhu potlačování povstání na Slovensku *Luftwaffe* ztratila celkem 31 totálně zničených a 42 těžce poškozených letounů (a nezjištěný počet Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

čet strojů poškozených lehce). Z toho při vlastní letecké operační činnosti bylo zničeno čtrnáct a těžce poškozeny další čtyři. Při útocích na letiště Piešťany a Malacky museli Němci odepsat sedmnáct zničených a osmatřicet těžce poškozených.¹⁵⁶

Zde je třeba doplnit, že u německé *Luftwaffe* bylo obvyklé vyjadřovat míru poškození, resp. ztráty v procentech: 100 % znamenalo úplnou ztrátu nebo nezvěstný stroj, poškození v rozsahu od 60 % výše reprezentovalo většinou zrušení stroje s tím, že některé jeho části jsou ještě upotřebitelné, 45 % – 60 % představovalo těžce poškozený stroj, u něhož bylo nezbytné vyměnit hlavní konstrukční prvky (např. křídlo apod), 40 % – 45 % znamenalo těžké poškození stroje, jemuž musel být např. vyměněn motor s jeho systémy, 25 % – 39 % značilo místní poškození s důsledkem generální opravy, 10 % – 24 % znamenalo lehké poškození, např. střepinami protiletadlových granátů či palbou palubních zbraní, a méně než 10 % znamenalo lehké poškození, které mohlo být ihned opraveno u jednotky.

Ztráty létajícího personálu nebyly vysoké, byly však mírně vyšší, nežli tomu bylo u povstaleckého letectva. Při bojovém nasazení ztratili Němci celkem jedenadvacet svých letců, z toho tři padli, osm bylo pohřešováno (z toho pět se jich do týdne po potlačení Povstání vrátilo zpátky k jednotkám), tři byli zraněni těžce a sedm lehce. Na zemi, hlavně při náletech na Piešťany a Malacky jich zahynulo dalších sedm a čtrnáct utrpělo zranění.¹⁵⁷

Vnitřní strukturu všech těchto ztrát představují následující tabulky:

Ztráty *Luftwaffe* na technice¹⁵⁸

při leteckém nasazení	Fw 189	Ju 88	Ju 87	Bf 109	Fw 190	Hs 129	Fi 156	He 111	Si 204	„Avia“	celkem
totálně zničeno	4	3	2	3	1	1	-	-	-	-	14
těžce poškozeno	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4
na zemi – Piešťany											
totálně zničeno	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	3
těžce poškozeno	3	-	6	1	-	-	-	-	-	-	10
na zemi – Malacky											
totálně zničeno	-	2	5	2	-	-	-	2	-	3	14
těžce poškozeno	5	2	14	-	-	-	-	2	1	4	28
celkem											
totálně zničeno	4	5	8	5	1	1	2	2	-	3	31
těžce poškozeno	10	2	22	1	-	-	-	2	1	4	42

Ztráty *Luftwaffe* na personálu¹⁵⁹

	padlí	nezvěstní	těžce zranění	lehce zranění
při leteckém nasazení	3	8	3	7
při náletech na zemi	7	-	14 ¹⁶⁰	-
celkem	10	8	17	7

Přestože jsou tato čísla na první pohled jednoznačná, je třeba se na ně podívat kriticky. Každopádně i tak nám poprvé dávají také vhodnou příležitost porovnat nároky povstaleckého letectva se skutečnými německými ztrátami.

Fajtlův 1. čs. stíhací letecký pluk ve vzdušných bojích oficiálně sestřelil devět německých strojů (tři Bf 109, dva Fw 189 a po jednom Fw 190, Ju 87, Ju 88 a Fi 156). Kombinovaná letka přidala dalších pět německých letounů (tři Fw 189 a dva Ju 88) a jeden maďarský dopravní Ju 52/3m.¹⁶¹ Celkem tedy patnáct německých a jeden maďarský letoun – nehledě na další letouny, přiznané jako pravděpodobně sestřelené (tři) či poškozené (sedm).

Přehled vzdušných vítězství dosažených povstaleckým letectvem¹⁶²

datum	čas	jednotka	pilot/osádka	použitý letoun	nárokované vítězství	v prostoru nebo místě
2. 9. 1944	09.00	KL	zvč. František Cyprich	Avia B-534.217 (S-13)	1 Ju 52/3m	Radvaň
6. 9. 1944	18.10	KL	rtk. Rudolf Božík	Bf 109G-6 (161742)	1 Fw 189	Kremnička
		KL	zvč. František Cyprich	Bf 109G-6 (161725)		
7. 9. 1944	15.00	KL	rtk. Jozef Žálik	Š-328	1 Fw 189	Malé Uherce
			důst.zást. ašp. Matej Beznák			
12. 9. 1944	08.30	KL	zvč. František Cyprich	Bf 109G-6 (161742)	1 Ju 88	sev. od Brezna nad Hronom
16. 9. 1944	15.50	KL	rtm. Rudolf Božík	Bf 109G-6 (161742)	1 Ju 88	severozáp. od Nová Baňa (tj. jihozáp. od Žarnovice)

Asymetrická letecká válka.

Nasazení *Luftwaffe* proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

19. 9. 1944	10.40-	1. čsslp	ppor. František Kruťa (zajat)	La-5FN (71)	1 Bf 110 poškoz. ¹⁶³	jihových. od Prievidze
	10.50- 11.35	1. čsslp	npor. Josef Stehlík	La-5FN (12)	1 Ju 88	severových. od Zemianských Kostolan
	15.15- 15.45	1. čsslp	ppor. Jan Skopal	La-5FN (12)	1 Fi 156	Prievidza
		1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (17)	1 Fi 156 ¹⁶⁴	Prievidza
4. 10. 1944	10.45	KL	rtm. Rudolf Božík	Bf 109G-6 (161742)	1 Fw 189	již. od Turčianskeho Sv. Martina
7. 10. 1944	14.05- 14.40	1. čsslp	npor. Josef Stehlík	La-5FN (39)	1 Ju 87	Hronská Breznica – Sv. Kříž
		1. čsslp	ppor. Pavel Kocfelda	La-5FN (13)		
8. 10. 1944	10.30- 11.35	1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (13)	1 Fw 189	Jalná – Sv. Kříž
		1. čsslp	ppor. Stanislav Hlučka	La-5FN (24)		
12. 10. 1944	11.50- 12.20	1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (19)	1 Bf 109 pravděp.	již. od Zolné
		1. čsslp	ppor. Stanislav Hlučka	La-5FN (39)	1 Bf 109 poškoz.	již. od Zolné
	16.35- 17.30	1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (17)	1 Bf 109	severozáp. od Topolčianek
		1. čsslp	ppor. Pavel Kocfelda	La-5FN (39)	1 Bf 109	severozáp. od Topolčianek
13. 10. 1944	14.00- 14.40	1. čsslp	ppor. František Štička	La-5FN (12)	1 Bf 109 poškoz.	Kremnica

18. 10. 1944	11.05- 11.45	1. čsslp	ppor. Stanislav Hlučka	La-5FN (24)	1 Fw 190	3 km již. od let. Tri Duby
	11.05- 11.45	1. čsslp	ppor. František Štička	La-5FN (23)	2 Fw 190 poškoz.	Tri Duby
	12.40- 13.25	1. čsslp	npor. František Chábera	La-5FN (99)	1 Ju 88 pravděp.	jihozáp. od Banské Štiavnice
	12.20- 13.00	1. čsslp	rtm. Ľudovít Dobrovodský	La-5FN (12)	1 Ju 88 poškoz.	Jalná
	13.35- 14.35	1. čsslp	rtm. Ľudovít Dobrovodský	La-5FN (12)	1 Fw 189	již. od Liptovské Osady
		1. čsslp	rtm. Ľudovít Dobrovodský	La-5FN (12)	1 Fw 189 poškoz.	severozáp. od Banské Bystrice
	13.35- 14.40	1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (17)	1 Ju 87 pravděp.	severozáp. od Banské Bystrice
		1. čsslp	ppor. Leopold Šrom	La-5FN (17)	1 Bf 109	1 km vých. od Handlové

Poznámka: pokud není uvedeno jinak (pravděp. – pravděpodobně sestřelen či poškoz. – poškozen) jde o jistý sestřel.

Němci přiznávají čtrnáct zničených a čtyři těžce poškozené stroje v leteckých operacích. Přinejmenším dva z nenávratně ztracených německých strojů ovšem nelze přiznat povstaleckým stíhačům, ale jde o letouny prokazatelně sestřelené povstaleckou protiletadlovou obranou.¹⁶⁵

Navzdory tomu ovšem srovnání cifer německých ztrát s celkovými nároky povstaleckých letců nevyznívá vůbec špatně. A to i přesto, že by se na první pohled zdálo, že tyto počty svých vítězství mírně nadsadili, resp. výsledky svých bojů posuzovali optimističtěji, nežli byla skutečnost. Je zde totiž nezbytné zohlednit jeden méně známý fakt. Totiž, že v uvedených německých záznamech figurují jen zničené či těžce poškozené letouny, nikoli ovšem blíže nezjištěný počet dalších, které utrhly poškození lehčího rázu (v tomto případě pod 40 %). Takové, které po boji například nouzově přistály – ať již na letišti či v terénu – mohly být v dobré víře útočníkem nárokovány jako sestřelené, ve skutečnosti ovšem nemusely být nijak fatálně poškozené a po opravě v dílnách se vrátily do boje. V přehledech německých ztrát však nefigurují a jejich počet ani nelze odhadnout.

Nadto je zřejmé, že přehled německých ztrát patrně není úplný. Na první pohled především absentují ztráty tří letounů Fi 156 Storch při letecké činnosti a patrně i některé další, potvrzené z jiných zdrojů.¹⁶⁶ Přitom některé z nich nejen nárokovava-

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

li stíhači Fajtlova pluku (19. září), ale jejich ztráty přiznávají i jiné německé zdroje.

V této souvislosti bývá citován německý historik Povstání, Wolfgang Venohr,¹⁶⁷ jenž svého času uváděl, že 1. čs. stíhací letecký pluk „*dopoledne 19. září... napadl cíle u Prievidzi a sestřelil... tři letouny Fieseler Storch... Příštího dne se nad středním Slovenskem neukázal ani jediný německý letoun...*“¹⁶⁸ To je ovšem třeba poněkud precizovat z primárních zdrojů. *SS-Gruppenführer* Karl-Friedrich von Pückler-Burghaus ve zprávě o činnosti své *SS Kampfgruppe Schill* v souvislosti s tím, že „*nepřítel ovládal vzdušný prostor,*“ uváděl, že jeho působením „*tři velitelské Storchy byly nuceny nouzově přistát a byly poškozeny nebo zničeny.*“¹⁶⁹ Pravidelné večerní hlášení Německého generála v Bratislavě pak uvádí, že 19. září „*byl... jeden Storch zničen na zemi a dva Storchy přinuceny k nouzovému přistání.*“¹⁷⁰ Důvod, proč nejsou v celkové německé bilanci započítány, není znám. Nelze ovšem vyloučit, že sice sestřeleny byly, ale po bližším ohledání bylo jejich poškození klasifikováno pod 40 %, což je hranice, od níž jsou vykazovány jako ztracené, resp. těžce poškozené.

Hodné pozoru jsou i cifry ztrát, které německá strana přiznává při útocích na svá letiště v Piešťanech a Malackách, dvě nejdůležitější základny, odkud operovala *Luftwaffe* proti jednotkám 1. čs. armády na Slovensku.

Pro historii čs. letectva jsou důležité zvláště výsledky útoku osmičky Lavoček od 1. čs. stíhacího leteckého pluku, které pod velením npor. Stehlíka 18. září 1944 podnikly úder na piešťánské letiště, čímž se postaraly o velice důstojnou ouverturu pluku na Slovensku. Dobře naplánovaný, překvapivý a výborně provedený útok na přibližně 100 kilometrů vzdálený cíl přinesl jednoznačný úspěch a obešel se bez vlastních ztrát.

Po vyhodnocení hlášení všech zúčastněných štáb pluku jednotlivým pilotům přiznal celkem deset nepřátelských letounů zničených (z toho šest Bf 109, dva Ju 87 a po jednom Ju 88 a Fw 189) a dalších deset poškozených na letištní ploše (šest Bf 109, dva Fw 189 a po jednom Ju 87 a Ju 88).¹⁷¹

Individuální úspěchy pilotů 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR při útoku na letiště Piešťany 18. 9. 1944¹⁷²

pilot	zničeno na zemi	poškozeno na zemi
npor. Josef Stehlík	2 Bf 109	1 Ju 87
ppor. Leopold Šrom	2 Bf 109	-
	1 Ju 88	-
ppor. Stanislav Hlučka	1 Ju 87	2 Bf 109
ppor. Antonín Vendl	1 Ju 87	1 Fw 189

ppor. Ladislav Valoušek	-	1 Bf 109
	-	1 Fw 189
ppor. Jan Skopal	2 Bf 109	2 Bf 109
ppor. Bohuslav Mráz	-	1 Bf 109
rtm. Ludovít Dobrovodský	1 Fw 189	1 Ju 88

Celkový úspěch akce žádný z protivníkových zdrojů sice nepopírá, ale jednotlivé údaje o utrpených ztrátách se jako vždy poněkud rozcházejí. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku hovoří o tom, že německá strana tehdy musela na piešťanském letišti odepsat celkem „pouze“ šest zapálených letounů.¹⁷³ Tentýž počet zničených letounů uvádí i dobová zpráva Okresního úřadu v Piešťanech.¹⁷⁴ Německý okupační velitel na Slovensku *SS-Obergruppenführer* Berger ve své poválečné výpovědi uváděl osm až devět zničených.¹⁷⁵ Poválečná zpráva z místa útoku hovořila o šestnácti až sedmnácti zničených či poškozených strojích,¹⁷⁶ což je relativně blízko původně nárokováným počtům.

Ovšem zde představovaná německá souhrnná zpráva hovoří o třinácti zničených či těžce poškozených strojích – a na rozdíl od těch předchozích i s udáním jejich typů – tři totálně zničené, z toho dva Fi 156 a jeden Ju 87, a deset těžce poškozených, z toho šest Ju 87, tři Fw 189 a jeden Bf 109.¹⁷⁷

Také tyto údaje je ovšem třeba podrobit bližšímu zkoumání a kritice. Prvotní radostné zjištění, že piešťanské ztráty jsou nyní konečně takto konkretizovány, totiž brzy vystřídá zjištění, že je třeba položit si několik otázek, které tyto počty poněkud problematizují. Ve srovnání s hlášeními pilotů 1. čs. stíhacího leteckého pluku zde totiž zvláště zaráží nápadně vyšší počet skutečně ztracených Ju 87 a naopak nižší počet zničených či těžce poškozených Bf 109. Jistě nelze vyloučit typovou záměnu ze strany útočících pilotů, což se stávalo obecně dosti často (například ve válečném deníku má ppor. Valoušek příznán m.j. úspěch proti Bf 109, ale ve svých vzpomínkách hovoří někdy o Bf 109, jindy zase o Ju 87 – nebyl si zřejmě jistý).

Je však také pravděpodobné, že mezi piloty nárokovánými letouny byly útokem postiženy ještě další, které Němci nevykazují. Jde o bývalé slovenské letouny (především Bf 109E, Bf 109G-6 a Ju 87D-5), které tam po svém odchodu na povstalecké území z blíže neobjasněných důvodů zanechala piešťanská posádka, a které v době útoku Lavoček možná ještě nebyly formálně převzaty do inventáře *Luftwaffe*, a proto ani nejsou v jejich záznamech ztrát vykazovány. Nelze vyloučit, že k jejich formálnímu převzetí do stavu *Luftwaffe* došlo až později.¹⁷⁸

Na druhou stranu ovšem není jisté, kolik z vykazovaných německých ztrát mohla způsobit také dvojice dvoumotorových kanadských Mosquit FB.Mk.VI od 418. pe-

ruti RCAF, které svůj hloubkový útok na piešťanské letiště podnikly o měsíc později, ráno 17. října 1944. V německé souhrnné zprávě jsou totiž tyto piešťanské ztráty vykazovány jako důsledek obou útoků – Lavoček i Mosquit.¹⁷⁹

Situaci ovšem komplikuje skutečnost, že nevíme, kolika zásahů obě kanadské osádky tenkrát dosáhly. Obě byly totiž sestřeleny. První (Mosquito FB.Mk.VI PZ220 s označením TH-C) již při vlastním útoku na Piešťany (osádka ve složení pilot F/Lt Stuart N. May a navigátor F/O Jack D. Ritch vyvázla a po nouzovém přistání u neďaleké obce Brunovce se spojila s partyzány). Druhý (HR351/TH-D) byl ztracen následujícího dne při návratu na svou základnu v Británii také ještě předtím, nežli mohla osádka podat příslušné hlášení (pilot F/Lt Stanley H. H. Cotterill, DFC a jeho navigátor F/O Colin G. Finlayson, DFC & bar havarovali v pohoří Planik západně od Rijeky a jsou pohřbeni v Bělehradě). O tom, že by obě Mosquita způsobila v Piešťanech nějaké škody, se žádné materiály nezmiňují,¹⁸⁰ nebo jako nejpravděpodobnější výsledek uvádějí neúspěch celé akce.¹⁸¹ Neoficiální zdroje ovšem uvádějí, že F/Lt May před svým sestřelením zničil na zemi v Piešťanech dva nepřátelské letouny blíže neurčeného typu.¹⁸² To společně s faktem, že útok Mosquit německé zdroje výslovně zmiňují, tedy spíše svědčí o tom, že nějaké škody zde přeci jen způsobit mohly.

Méně pochybností vzbuzují ztráty, které německá strana přiznává při útoku silného svazu amerických čtyřmotorových bombardovacích letounů B-24 Liberator, které 20. září 1944 podnikly onen úspěšný kobercový nálet na letiště Malacky-Nový Dvor, druhou z klíčových leteckých základen německých protipovstaleckých sil na Slovensku. Škody byly veliké a, jak již víme, značné byly i ztráty letecké techniky. Podle večerního hlášení Německého generála v Bratislavě bylo ze 46 letounů, které se tehdy v Malackách nacházely, celkem 12 zničeno a 29 poškozeno, takže akceschopných zůstalo jen pět.¹⁸³

Německá souhrnná zpráva uvádí nejen ještě mírně vyšší počty ztrát, ale nadto je blíže specifikuje do jednotlivých typů: čtrnáct letounů zničených (z toho pět Ju 87, tři „Avie“¹⁸⁴, dva Ju 88, dva He 111 a dva Bf 109) a 28 těžce poškozených (čtrnáct Ju 87, čtyři „Avie“, pět Fw 189, dva Ju 88, dva He 111 a jeden Si 204).¹⁸⁵

Ani to ovšem zřejmě nepředstavuje konečnou cifru německých ztrát po náletu na Malacky. Z jiných zdrojů totiž víme, že je třeba připočítat ještě další tři zde nezmiňované stroje, patřící do stavu *Flugzeugüberführungsgeschwader 1* (Fl.ÜG 1), eskadry, určené k přelétávání letounů z továren k jednotkám. Konkrétně jde o jeden totálně zničený (100 %) dvoumotorový Siebel Si 204D-1 (W.Nr. 251213) společně s jedním zničeným (100 %) třímotorovým Junkersem Ju 52/3mg14e (W.Nr. 641211) a druhým Ju 52/3m (W.Nr. 5762) poškozeným (40 %).¹⁸⁶ Lze tedy mít oprávněně za to, že celkový počet ztrát německých letadel v Malackách se vyšplhal na šestnáct zničených a 29 poškozených letadel.

Předlistopadová historiografie sice tento americký nálet nezamlčovala, ale na druhou stranu jeho přínos ani nikterak nevyzdvihovala. Ve skutečnosti šlo o největší jed-

norázový úder zasazený německé *Luftwaffe* na Slovensku. V průběhu několika málo minut tak Američané vyřadili takřka polovinu všech letounů, které musela *Luftwaffe* oželeť za celou dobu trvání Povstání.

Každopádně koncem první a počátkem druhé záříjové dekády dopadala na *Luftwaffe* na Slovensku jedna pohroma za druhou. První sestřely příslušníků 1. čs. stíhacího leteckého pluku a především piešťanská a malacká katastrofa, které *Luftwaffe* postihly v rozmezí pouhých tří dnů, podstatně zredukovaly její schopnost významněji zasahovat do protipovstaleckých operací: „*Nepřátelská letecká činnost... zesílila*,“ psal 20. září 1944 ve svém pravidelném večerním hlášení německý velitel na Slovensku, *SS-Obergruppenführer* Gottlob Berger, „*přítom nepochybně rozpoznány ruské stíhačky*“.¹⁸⁷ A o den později mu nezbylo než hlásit, že „*následkem výskytu nepřátelských stíhačů nebyly [prováděny vlastní] letecké akce*,“ protože „*vlastní stíhači nejsou k dispozici*“.¹⁸⁸ Vyjma leteckého průzkumu a dvou bojových akcí menšího rozsahu se německé letectvo na Slovensku až do konce měsíce nezmohlo na větší leteckou aktivitu.

Závěrem

Činnost *Luftwaffe* představovala významný prvek protipovstalecké aktivity německých ozbrojených sil. Oproti některým dřívějším tvrzením ovšem její početní a materiální převaha nebyla tak významná. Ani většina z předtím uváděných jednotek se potlačování Povstání buď nezúčastnila, nebo jen v omezené míře. *Luftwaffe*, která na povstalecké frontě bojovala se směsí malých druholiniových jednotek, podporovaných nečetnými prvoliniovými, vykonala pouhých 466 bojových vzletů, zatímco povstalecké letectvo jich podniklo dvojnásobek. Zejména ve stíhacím letectvu se Němci cítili oprávněně handicapováni a doplatili na to vyššími ztrátami svých bombardovacích, průzkumných a bitevních letounů.

Ztráty *Luftwaffe* při vlastní letecké činnosti představovalo přinejmenším patnáct zničených a šest těžce poškozených letounů, nehledě na blíže nezjištěný počet dalších lehce poškozených. Ještě vyšší utrpěla při útocích na svá dvě klíčová letiště, Piešťany a Malacky: na obou přišli o devatenáct zničených a devětáct těžce poškozených letounů. Celkové ztráty *Luftwaffe* při potlačování SNP tedy činí minimálně 34 zničených a 45 těžce poškozených strojů – podstatně více, nežli tomu bylo na povstalecké straně a více, nežli uváděla dosavadní literatura. A nebylo to málo, zvláště pokud uvážíme, že 2. září 1944 nově jmenovaný Německý generál na Slovensku *SS-Obergruppenführer* Gottlob Berger hýřil optimismem a Himmlerovi sebevědomě hlásil, že „*do čtyřech dní bude celá záležitost vyřízená*.“¹⁸⁹

Výřez z dobové navigační mapy *Luftwaffe* s územím Slovenska a přilehlými oblastmi.

Od 3. 10. 1944 byla v Malacách dislokována neúplná noční stíhací skupina II./NJG 100, jejíž dvoumotorové Junkersy Ju 88G (zde stroj s kódy W7+LN) zachycují oba snímky, pořízené v létě či na podzim téhož roku.

Noční stíhací skupině II./NJG 100 tehdy velel *Hauptmann* (od 1. 12. 1944 *Major*) Paul Zorner (* 31. 3. 1920, Roben u Leobschütz, dnes Równe u Glubczyce, Polsko, † 27. 1. 2014, Homburg, Sársko, SRN), jeden z nejúspěšnějších německých *Nachtjagdfliegern*. Až do konce války podnikl celkem 272 bojových akcí (prvních 162 jako transportní pilot, zbylých 110 jako noční stíhač) a sestřelil 59 spojeneckých letounů. Byl za to vyznamenán Německým křížem ve zlatě (30. 3. 1944), Rytířským křížem (9. 6. 1944) a Dubovými ratolestmi (17. 9. 1944). Se zbytky své jednotky, která na sklonku války operovala z rakouských a českých letišť, se dostal do amerického zajetí 10. 5. 1945 v Karlových Varech, ale společně s dalšími byl vydán do rukou Rudé armády. Ze sovětského zajetí se vrátil až 30. 12. 1949. Po návratu vystudoval strojní inženýrství ve Stuttgartu, v roce 1956

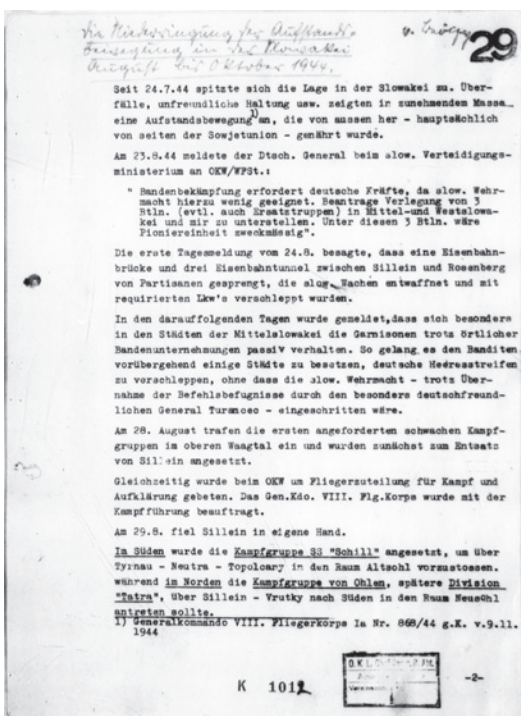
nakrátko vstoupil do *Bundesluftwaffe*, ale po zjištění, že již není zdravotně způsobilý pilotovat proudové letouny se v roce 1957 vrátil do civilního života. Uplatnil se v chemickém průmyslu a do penze odešel jako šéfkonstruktor chladicích zařízení v Hoechstu poblíž Frankfurtu nad Mohanem v roce 1981.

Trojice nočních stíhacích Messerschmittů Bf 110G-4 od 6./NJG 5 na snímku z února 1944. Jeden z nich pilotuje Lt. Peter Spoden (na portrétním snímku), pozdější noční stíhací eso s 24 uznanými sestřely na kontě. Ačkoli nasazení této jednotky proti sovětskému leteckému mostu Krosno – Tri Duby je pravděpodobné, žádný úspěch tehdy nezískala. (sbírka autora via P. Spoden)

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Úvodní strana souhrnné zprávy o nasazení *Luftwaffe* na Slovensku, která dává odpovědi na mnohé dosud nezodpovězené otázky. (NARA)

Oproti dlouho tradovaným údajům o domněle značné přesile jednotek německého stíhacího letectva, nasazených proti Povstání, to bylo právě stíhací letectvo, jehož nedostatkem *Luftwaffe* na Slovensku strádala nejvíce. Jedinou čistě stíhací jednotkou německé *Jagdarmee*, nasazenou proti SNP, byl tříčlenný, později čtyřčlenný roj, vyčleněný z I./JG 52 a dislokovaný od 10. do 20. 9. v Malackách, resp. od 8. do 12. 10. 1944 v Piešťanech. Snímky zachycují Messerschmitty Bf 109G-6 od I./JG 52 na polním letišti „kdesi na Ukrajině“. Výskyt jiných „stodevíték“ na povstalecké

frontě souvisí s přítomností strojů průzkumných variant Bf 109G-6/R2, G-6/R3 a G-8/R2, které na Slovensku od 8. 10. 1944 nasadila taktická průzkumná 2. *Staffel Nahaufklärungsgruppe 2*. S ohledem na své taktické určení a redukovanou střeleckou výzbroj (protože musely v trupu nést filmové kamery) se ovšem piloti těchto průzkumných „stodevíték“ střetnutí s povstaleckými stíhači spíše vyhýbali, neboť jejich prioritním úkolem bylo přivážet snímky nepřátelských pozic. Na první pohled ovšem byly od stíhacích *Gustavů* k nerozeznání.

Stíhací skupině I./JG 52, která ze svého stavu dvakrát krátkodobě vyčlenila své Bf 109G-6 k nasazení proti SNP, tehdy velel *Hauptmann* (od 1. 2. 1945 *Major*) Adolf Borchers (* 10. 2. 1913, Wendhausen u Lüneburgu, † 9. 2. 1996, Steibis-Oberstaufen/Allgau). Začínal jako poddůstojník u *Legie Condor* ve Španělsku, později bojoval nad Francií, v Bitvě o Británii i na východní frontě a v průběhu více než 800 bojových akcí mu bylo oficiálně přiznáno 132 sestřelů. I./JG 52 velel od 11. 6. 1944 a jeho v pořadí 118. vítězství, dobyté nad Karpatami 2. 9. 1944 bylo údajně jubilejním 10 000. vítězstvím celé JG 52, která byla oficiálně nejúspěšnější stíhací eskadrou německé *Luftwaffe*. Byl vyznamenán Německým křížem ve zlatě (13. 10. 1941) a Rytířským křížem (22. 11. 1943). Od 1. 2. 1945 velel III./JG 52 ve Slezsku a kapitulace jej zastihla v Německém Brodě (dnes Havlíčkův

Brod), odkud se s jednotkou vydal k americkým liniím. Američané ho však s větší částí jeho jednotky vydali do sovětského zajetí, odkud se vrátil až v roce 1950. Až do roku 1987 pak provozoval lyžařskou školu. Nositeli Rytířského kříže se stali i dva jeho bratři – noční stíhač *Major* Walter Borchers (velitel III./NJG 5) a *SS-Hauptsturmführer* Hermann Borchers (velitel I. praporu 19. pancéřového pluku SS).

Ještě doletěli domů, hlásá titulke článku v časopise *Der Adler* z 25. 8. 1942. Ačkoli útočící pilot byl mnohdy oprávněně přesvědčen o tom, že německý stroj těžce, možná fatálně zasáhl, v mnoha případech dokázala osádka dotáhnout domů svůj letoun i v takovémto stavu. V řadě případů dokázala jednotka napravit stroj svými vlastními silami, takže takto poškozené letouny

se ani nemusely dostat do svodek ztrát, odesílaných na nadřízená velitelství. Je to jeden z důvodů, proč se některé letouny, evidentně poškozené v boji, nedaří dohledat v německých hlášeních o ztrátách.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

V prvních dnech a týdnech SNP ležela hlavní tíha leteckých operací proti povstalcům na bedrech jednotky, v jejímž čele stál tento muž. *Major Rudolf Henne* (* 8. 12. 1913, Mníchov, † 13. 4. 1962, Mníchov) tehdy patřil k proslulým, leč dnes již poněkud pozapomenutým bombardovacím leteckým esům *Luftwaffe*. První bojové zkušenosti sbíral již před válkou, v letech 1937-1938 jako příslušník *Legie Condor* ve španělské občanské válce. Později bojoval nad Polskem, Francií a Británií a především na východní frontě. Od 14. 10. 1940 působil jako technický důstojník *Stab II./KG 51 Edelweiss*, od 29. 6. 1941 jako velitel (*Staffelkapitän*) *9./KG 51* a od 21. 5. 1942 jako prozatímní velitel (*Gruppenkommandeur*) *II./KG 51*. Nežli přešel na štábní funkci a k výcviku posíl, vykonal kolem 450 bojových akcí, za což mimo jiné získal Německý kříž ve zlatě (udělen 9. 4. 1942) a prestižní Rytířský kříž (12. 4. 1942). Od 12. 10. 1943 velel *III. Gruppel/Kampfbeobachterschule 2*, sídlící na letišti Malacky-Nový Dvor. Okamžitě po vypuknutí Povstání se z ní vyčleněné bojové letouny a personál do protipovstaleckých akcí velmi aktivně zapojily pod názvem *Gefechtsverband Henne* – nazvané právě podle svého velitele.

Stužky jeho vyznamenání hovoří o tom, že v březnu 1939 se podílel i na okupaci českých zemí (třetí zprava)

V rámci Zkušebního oddílu (*Erprobungs-Kommando*) operoval od 9. 9. 1944 z Malacek proti povstalcům také tříčlenný roj dvoumotorových Siebelů Si 204E-0, odvozených od původně cvičné a dopravní verze Si 204D. Snímek zachycuje stroj (s částečně zřetelnými kódy 1K+BA) se střeleckou věží, tlumiči výfuků a s podvěšenými 250kg pumami od *Stab/Nachtschlachtgruppe 4*. (sbírka J. Rajlich)

Jeden ze slovenských Junkersů Ju 87D-5, vyrobených v licenci, zachytil fotograf na piešťanském letišti. Blíže nezjištěný počet těchto strojů (společně s dalšími slovenskými letouny včetně výkonných stíhacích Bf 109G-6) v Piešťanech ukořistila okupační vojska v prvních dnech SNP. A je více než pravděpodobné, že je následně bojově použila proti povstalcům. (sbírka J. Rajlich via Š. Gbúr)

Povstalecký vysílač Banská Bystrica patřil k prvořadým cílům náletů *Luftwaffe*. (VHÚ)

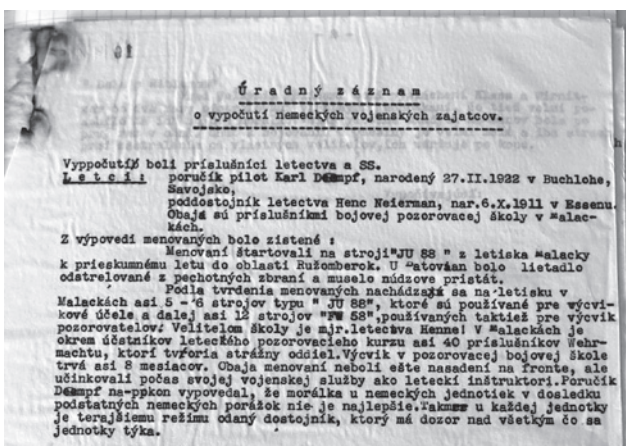

Odnášení zraněných po jednom z německých náletů na Banskou Bystricu

Asymetrická letecká válka.

Nasazení *Luftwaffe* proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Úřední záznam o výsledku dvojice zajatých německých letců osádky Ju 88 od *Kampfbeobachterschule* 2 z Malacek sestřelené povstaleckou protiletadlovou obranou 2. 9. 1944. (VHA Bratislava via M. Uhrin)

V první fázi nasazení *SS Kampfgruppe Schill* na Slovensku této jednotce velel *SS-Gruppenführer a Generalleutnant Waffen SS* Karl-Friedrich von Pückler-Burghaus (* 7. 10. 1886, Friedland, Horní Slezsko, † 12. 5. 1945, Čimelice), hlavní velitel *Waffen-SS* v Protektorátě (na konci války neblaze proslulý při potlačování Pražského povstání). Povstalecké letectvo mu dělalo starosti: „*nepřítel ovládal vzdušný prostor... Slováci několika německými stíhačkami, několika Aviiami a několika Ratami úplně ovládli prostor a na jedné přístupové cestě dokonce ostřelovali i jednotlivá vozidla...*“

Příletem 1. čs. stíhacího leteckého pluku, jeho úspěšným útokem na piešťanské letiště (18. 9.), prvními dosaženými sestřely (19. 9.) i těžkým americkým náletem na Malacky (20. 9.), se *Luftwaffe* nad Slovenskem ocitla v úzkých: „*Nepřátelská letecká činnost... zesílila,*“ psal 20. 9 1944 ve svém večerním hlášení německý velitel na Slovensku, *SS-Obergruppenführer* Gottlob Berger (* 16. 7. 1896, Gerstetten, † 15. 1. 1975, Gerstetten), „*přítom nepochybně rozpoznány ruské stíhačky.*“ Následujícího dne mu nezbylo než hlásit, že „*následkem výskytu nepřátelských stíhačů nebyly [prováděny vlastní] letecké akce,*“ protože „*vlastní stíhači nejsou k dispozici.*“ Den předtím byla totiž jeho jediná *Kette* stíhaček Bf 109G-6 od I./JG 52 odvelena zpátky do Krakova.

Souhrnná zpráva o nasazení *Luftwaffe* proti povstalcům uvádí relativně skromné síly, vyčleněné do akce na Slovensku. (NARA)

- 4 -

von Teilen aller an der Niederschlagung des Aufstandes beteiligten Erdtruppen.

Am 3.11.44 wurden einige der militärisch führenden Köpfe der Aufstandsbewegung gefangen genommen. Restgruppen der in die Flucht gelaufenen Banditen wurden am 6. und 8.11. vernichtet.

Luftwaffenmäßig wurde bis zum 1.9.44 der Einsatz zur Befehl des Dtsch. Generals in der Slowakei von dem zu diesem Zweck aufgestellten Gefechtsverband "Henne" der 5. Flg.Schul-Div. von Novy Dvor aus durchgeführt.

Nach Beauftragung des Gen.Kdo. VIII.Flg.Korps mit der Kampfführung ab 1.9.44 wurde ein Führungsstab unter Major Klaus mit Nachrichten-Ju zum Dtsch.General in der Slowakei nach Pressburg abgestellt. Dieser übernahm die Steuerung des Einsatzes in unmittelbarer Zusammenarbeit mit den eingesetzten Führungsstäben (Divisionen und Kampfgruppen) nach grundsätzlichen Weisungen des Gen.Kdo. VIII. Fliegerkorps und des Deutschen Befehlshabers in der Slowakei.

An eigenen Kräften waren eingesetzt:

a) fliegende Verbände:

in Novy Dvor: Gefechtsverband "Henne" ab 28.8.44
2./W.A.G. 4 ab 9.9.44
1 Kette St 204, Sprengungs-Kdo. ab 9.9.44
1 Kette der I./J.G. 52 vom 10. bis 20.9.44

in Pístyan: I./Einsatzgruppe z.b.V. 7 ab 9.9.44
1 Schwarm der I./J.G. 52 ab 8.10.44
1 Kette der 2./W.A.G. 2 ab 8.10.44

in Pressburg: z.b.V. Staffel z.b.V. 7 ab 21.9.44

b) Bodenorganisatorische Unterabteilungen:
bis 3.9. ausschliesslich Fliegerhorst Novy Dvor, vom 3.-19.9. Platzkommando des Koflug 10/XVIII, ab 20.9.44 Koflug 1/VIII
mit den Fliegerhorsten: Novy Dvor, Pístyan, Pressburg und Trentschin, den Notlandeplätzen: Sillasin und Neutra.
Dabei Bevorratung nur in Novy Dvor und Pístyan.
Die übrigen Plätze sind noch im Ausbau.

K 1015 -5-

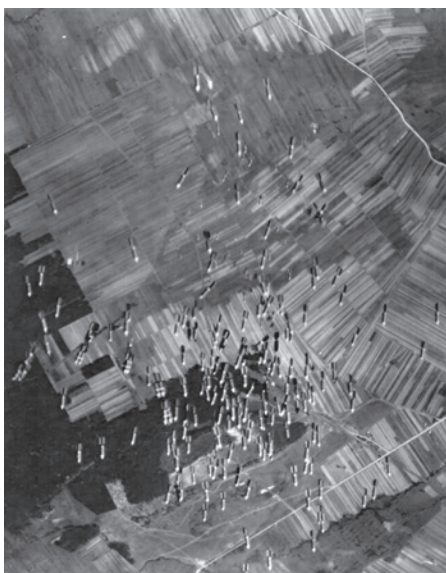
Dvumotorový bombardovací Junkers Ju 88A-4 kdesi na východní frontě. Německý velitel na Slovensku neměl k dispozici žádnou speciální jednotku bombardovacího letectva. Přesto se však „osmaosmdesátky“ za SNP uplatnily. Pocházely ze sestavy výcvikové III. Gruppe/Kampfbeobachterschule 2 z Malacek.

„Leukoplastbomber“, čili německý dvumotorový lehký transportní a cvičný bombardovací letoun Focke Wulf Fw 58C Weihe (s trupovými kódy CC+AI) na letišti v Malackách

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Největší jednorázovou pohromu pro *Luftwaffe* na Slovensku představoval americký nálet na druhé nejdůležitější německé letiště, základnu Malacky-Nový Dvor. Krátce po poledni 20. 9. 1944 jí těžce poškodil svaz celkem 111 čtyřmotorových Liberatorů, krytý 25 stíhacími Mustangy. Vedle těžce postižené infrastruktury základny byly ztráty letadel na ploše vysoké: šestnáct zničených a devětadvacet poškozených strojů. Snímky zachycují odhoz pum, k němuž došlo mezi 12.05 a 12.18, hořící stroje na ploše a jeden z Liberatorů od 455. bombardovací skupiny odlétávající od kouřem zahaleného cíle. (USAF)

Německý taktický průzkumný Focke Wulf Fw 189A před hangárem v Malackách

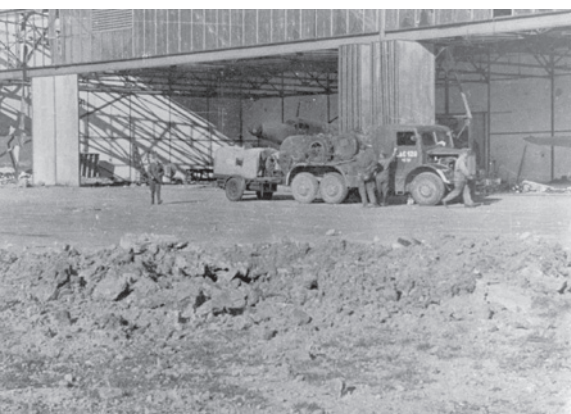
Prvním úspěchem stíhačů Kombinované letky byl sestřel tohoto třímotorového transportního Junkersu Ju 52/3m ze stavu MKHL (*Magyar Királyi Honvéd Legierő* – Maďarské královské letectvo). Jeho osádka 2. 9. 1944 vezla poštu z Budapešti do Krakova a o vypuknutí povstání na Slovensku neměla vědomost. Střelcem byl zkušený zvk. František Cyprich, jenž letěl na Avii B-534. Epizoda je obecně považována za poslední sestřel, dosažený na stíhacím dvouplošníku s pevným podvozkem. Tři členové osádky – zleva radiotelegrafista poručík Imre Maszlagi a oba piloti, nadporučíci György Gách a Nándor Veremes – odvážně k výslechu, se stali prvními nedobrovolnými obyvateli zajateckého tábora v Ľubietové. Čtvrtého člena osádky, palubního mechanika rotmistra László Székyho zabila Cyprichova dávka již ve vzduchu.

Letiště Tri Duby je baštou Povstání nazýváno oprávněně. Odtud operovala Kombinovaná letka, zde přistávaly sovětské i americké letouny s výzbrojí, municí a dalším materiálem. Proto bylo také častým terčem náletů *Luftwaffe*. Ten nejtěžší, po němž byly pořízeny i tyto snímky, proběhl 10. 9. 1944. Na prvním snímku velitelská budova s hangárem. Lehký dopravní Fw 58C Weihe sice útok přečkal, ale sedmáct jiných letounů bylo zničeno. Další snímky zachycují rozbitou

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

plochu s hlavním hangárem, v němž lze identifikovat lehký transportní Caudron C-445 Goeland a jednu z povstaleckých Avii B-534. (sbírka J. Rajlich)

Letci od Kombinované letky z letiště Tri Duby nebyli jedinými, kteří podnikali bojové lety proti nastupujícím Němcům. V prvních dnech Povstání konaly průzkumné lety i osádky Letovů Š-328 od Leteckého parku z letiště Mokraď u Liptovského Hrádku dokud nemuseli svou základnu vyklidit. Snímek údajně

zachycuje Š-328 sestřelený u obce Gerlachov v utkání s německým Ju 87 od NSGr. 4. Šlo o jediný doložený sestřel povstaleckého letounu, dosažený ve vzdušném boji. (sbírka J. Rajlich)

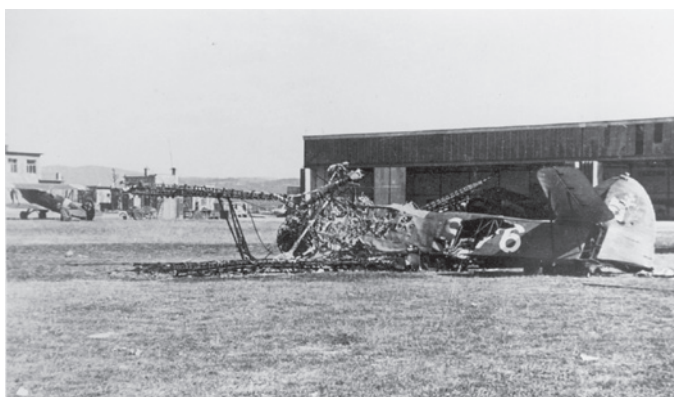

Po vypuknutí protiněmeckého povstání 29. 8. 1944 letouny i personál cvičné letky Letecké školy slovenských Vzdušných zbraní na letišti Tri Duby utvořily základ povstalecké jednotky, která pro své složení dostala název Kombinovaná letka. Disponovala asi 60 převážně školními, spojovacími a cvičnými letouny, mezi nimiž byly i dva starší

stíhací Messerschmitty Bf 109E a čtyři ještě starší dvouplošné Avie B-534. Na snímku jedna z nich, B-534.217 (pravděpodobně s trupovým označením S-13) s povstaleckými znaky na letišti Tri Duby. Podobně jako další letouny Kombinované letky, i tento již nesl výrazné známky opotřebení; neměl ani prostřední díl krytu kabiny. Za Povstání na ní létal m.j. zvk. F. Cyprich (* 1. 10. 1917, Svrčinovec, okr. Čadca, † 31. 1. 2009, Trenčín), který zřejmě právě na ní sestřelil maďarský Ju 52/3m.

Príslušníci Kombinované letky od počátku Povstání letecky podporovali vlastní vojska na hrstce zastaralých letounů vyrobených zpravidla ještě před válkou. A i jejich počty se tenčily. Na snímku jeden z Letovů Š-328.61 (S-76) s osádkou chystající se k bojovému letu. Jde pravděpodobně o první letoun, na němž se po pěti letech objevila modifikovaná podoba čs. výsostného znaku – kombinovaného se slovenským dvouramenným křížem na trojvrší. Jiné letouny Kombinované letky však létaly ještě s původními slovenskými, několik jich mělo neslo předválečné znaky československé (byť mírně pootočené). (via J. Vraný)

Počet bojeschopných letounů Kombinované letky neustále klesal, jak o tom ostatně svědčí vrak téhož Letova Š-328.61 (S-76) zničeného německým náletem na Tri Duby. Vlevo v pozadí jedna z dalších povstaleckých Avií B-534 (s trupovým označením S-25) nesoucí ještě slovenské výsostné znaky.

„... bylo třeba mít se na pozoru před dvěma stroji Bf 109 leteckva banditů s velmi dobře vycvičenými piloty, kteří byli dobře obeznámeni se slabunami našich letadel a v dobře vedených útocích nám způsobili několik ztrát.“ Přilet dvojice moderních Messerschmittů Bf 109G-6 (z původní výzbroje prešovské Skupiny vzdušných zbraní) ze sovětského týlu na Tri Duby 6. 9. 1944 znamenal kvalitativní posílení Kombinované letky, bojující již týden na zastaralých strojích. Snímek letounu W.Nr. 161725 byl pořízen o den později. Na

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

křídle stojí šéf zbrojířů Kombinované letky rtm. Karol Dubeň. Již 10. 9. 1944 však letoun padl za obětí dalšímu náletu *Luftwaffe* na letišti Tri Duby. Druhý povstalecký *Gustav* (W.Nr. 161742) vydržel ve službě do konce Povstání. Při odletu z Treh Dubů 25. 10. 1944 jej směrem k sovětským liniím pilotoval rtk. Augustin Kubovič, který se přidal k odlétajícím Lavočkám Fajtlova pluku, ale cestou smrtelně havaroval na východním Slovensku.

Letiště Tri Duby, září 1944. Pilot Kombinované letky rtk. Rudolf Božík (* 10. 7. 1920, Hrnčiarovce, okr. Trnava, † 27. 6. 2000, Piešťany) v kabině povstaleckého *Gustava*. Patřil k veteránům 13. (slow.)/JG 52 z bojů na východní frontě, kde absolvoval 102 bojových letů a bylo mu oficiálně uznáno celkem osm potvrzených sestřelů sovětských letounů. Za Povstání podnikl dalších 32 bojových startů a připsal si dva samostatné sestřely a jeden ve spolupráci – stejný počet jako F. Cyprich. (via P. Šumichrast)

Již brzy po příletu 1. čs. stíhacího leteckého pluku na Slovensko musela Henneho *Kampfbeobachterschule 2* odepsat ze stavu tento bombardovací Ju 88A-5 (W.Nr. 885127, „bílá 10“). V prostoru Zemianských Kostolan ho 19. 9. 1944 sestřelil

npor. Josef Stehlík. Ve vraku takřka úplně zničeného stroje jeden muž zahynul a tři zbylí vyvázli s různě těžkými zraněními. (AUDML)

Většina leteckých jednotek vyčleněných k potření povstání na Slovensku, náležela do sestavy VIII. leteckého sboru, jemuž tehdy velel *Generalleutnant* (od 1. 3. 1945 *General der Flieger*) Hans Seidemann (* 18. 1. 1902, Garlin, Westpriegnitz, † 21. 12. 1967, Braunschweig). V meziválečném období absolvoval tajný pilotní výcvik v Německu a v SSSR. Jako aktivní pilot byl soupeřem čs. letců již v několika předválečných leteckých soutěžích, např. při známém závodě turistických letadel *Challenge International de Tourisme* (1934), při mezinárodním hvězdicovém letu do Garmisch-Partenkirchenu k IV. zimním olympijským hrám (1936) i při posledním ročníku mezinárodního leteckého

mítingu v Curychu (1937). První bojové zkušenosti sbíral již v letech 1938-1939 jako náčelník štábu *Legie Condor* ve Španělsku. Za války zastával celou řadu velitelských a řídicích postů při bojích v Polsku, Francii, nad Británií, v severní Africe a především na východní frontě. VIII. leteckému sboru velel od 18. 5. 1943. Patřil k předním odborníkům na taktickou leteckou podporu pozemních vojsk, za velení těmto leteckým svazkům obdržel Rytířský kříž (20. 3. 1942) a nakonec, po potlačení Povstání ještě Dubové ratolesti (18. 11. 1944). Na konci války, který ho zastihl v Čechách, padl do amerického zajetí. Po propuštění se uchýlil v civilu, stal se obchodním ředitelem firmy Schmalbach A.G. a rovněž se opět věnoval sportovnímu létání.

Německé Junkersy Ju 87D-5 v Piešťanech v roce 1944. *Stuky* měly lví podíl na úspěšné podpoře německých pozemních jednotek za SNP, ale utrpěly přitom také poměrně významné ztráty. Sami Němci přiznávají totální ztrátu osmi a těžké poškození dalších dvaadvaceti *Stuk*, z toho 2+2 při operačních letech, 5+14 při náletu USAAF na Malacky a 1+6 při hloubkových útocích na Piešťany.

Sedmičlenná skupina Junkersů Ju 87D-5 na východní frontě na jaře 1944.
(BA)

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

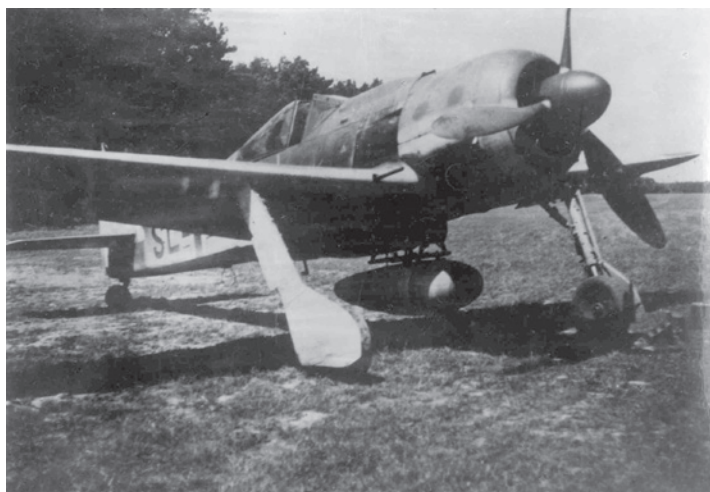
Pěchotou nenáviděné dvoutrupé taktické průzkumné Focke Wulfy Fw 189 patřily nad Slovenskem k poměrně častým protivníkům letectva 1. čs. armády na Slovensku. Stíhači 1. čs. stíhacího leteckého pluku a Kombinovaná letka nárokovali pět Fw 189 sestřelených a jeden poškozený ve vzdušném boji. Němci přiznávají čtyři zničené a dva těžce poškozené. Při útoku na Piešťany 18. 9. 1944 nárokoval pluk další zničený a dva poškozené, zatímco Němci přiznávají tři těžce poškozené. Nadto americký nálet na Malacky 20. 9. jich těžce poškodil dalších pět.

Nízký průlet Messerschmittu Bf 109G-6 nad povstaleckým letištěm Tri Duby

Německý bitevní Focke Wulf Fw 190F-8 zachycený na letišti v Malackách

V plovacích vestách jsou příslušníci 418. peruti RCAF, pilot F/Lt Stuart N. May (druhý zleva) a navigátor F/O Jack D. Ritch (druhý zprava). Společně s druhým letounem téhož typu útočili 17. 10. 1944 na letiště v Piešťanech. Byli sestřeleni flakem, ale z havárie svého Mosquita FB.Mk.VI PZ220 (TH-C) vyvázli. Podařilo se jim vyhnout zajetí a zbytek války strávili mezi partyzány. Jaké škody na napađeném letišti způsobili, zůstává dodnes neobjasněno. (sbírka autora via A. Thomas)

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Krosno, 6. 10. 1944.
Nakládání materiálu
a výzbroje 2. čs.
paradesantní brigády
v SSSR do jednoho
z Lisunovů Li-2 (v tomto
případě č. 13) od 336.
leteckého pluku dlouhého
doletu (336. AP DD)
před cestou na Slovensko.
K nákladovému prostoru
„lůčka“ vojáci pomáhají
protitankovému kanónu
ráže 45 mm. (via J. Sehnal)

Po utkání s německým nočním stíhačem od 2./NJG 100 nad štíty Vysokých Tater v noci 23./24. 10. 1944 byl tento Lisunov Li-2 č. 5 od 336. AP DD poškozen. Navzdory tomu s ním však por. N. N. Černěnko dokázal přistát na letišti Tri Duby, kde však při dosedání zachytil jedním křídlem o strom a druhým o parkující sanitku. Stávajícími prostředky na místě neopravitelný letoun nakonec posloužil jako zdroj náhradních dílů a paliva pro jiný, méně poškozený Li-2 č. 25 gard. npor. D. J. Netudychatka (23. GAP DD). Ten vzal na palubu několik radistů, raněných partyzánů a část Černěnkovy osádky a odletěl za své linie až v noci 25./26. 10. 1944, krátce předtím, než na vyklizené letiště Tri Duby dorazili Němci.

Vrak „pětky“ ustupující povstalci zapálili.

Tento a další znehodnocené letouny se staly vítaným objektem zájmu také protektorátních aktivistických novinářů. Právě tento snímek pořídil jeden z nich, šéfredaktor pražského Poledního listu A. J. Kozíšek. Umístil ho do propagační publikace *Banská Bystrica*, vydané ještě na konci téhož roku v Praze: „*Velké sovětské dopravní letadlo, které bylo zasaženo naplno,*“ stojí v charakteristicky tendenční popisce. „*S jeho pádem zřítily se i naděje sovětských komisařů na zamýšlený útek.*“ (via J. Sehnal)

Poněkud ve stínu Douglasů C-47 Skytrain a Lisunovů Li-2, které se podílely na leteckém mostu na povstalecké Slovensko, stojí přínos osádek letounů North American B-25 Mitchell, dodávaných do Sovětského svazu v rámci *Lend-Leasu*. Na rozdíl od Lisunovů a Douglasů totiž tyto Mitchel-ly na Slovensku nepřistávaly, nýbrž výzbroj, munici a další materiál zde shazovaly

na padácích – nejprve na letišti Tri Duby a pak na pomocnou letištní plochu Rohozná u Brezna nad Hronom. Šlo o stroje ze sestavy 4. gardové *Brjanské* letecké divize dlouhého doletu (4. GAD DD), k níž patřil 13. gardový *Roslavský* letecký pluk dlouhého doletu (13. GAP DD), jehož stroj (B-25D-30 42-87594 „žlutá 09“) zachycuje tento snímek, pořízený v létě 1944 na letišti Umaň v prostoru ukrajinské Vinnice. (via A. Dudakov)

Vybalování a páskování 20mm granátů do kanónů ŠVAK do Lavoček 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR. (L. Valoušek)

Přílet jedenadvaceti Lavočkinů La-5FN a jejich zkušených pilotů od 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR změnil leteckou situaci na Slovensku v povstalecký prospěch. Rychle to pocítily nejen německé letecké, ale i pozemní jednotky. Nejprve pluk operoval z polního letiště Zolná u Zvolena, krátce i z improvizované plochy Rohozná u Brezna nad Hronom a nakonec i z letiště Tri Duby, kde byl pořízen tento snímek dvojice Lavoček, startujících přímo z hangáru. Superioritu nad svými protivníky si udržely až do pádu Povstání. Efektivitu jejich zásahů však postupně limitovala stále se zužující síť vlastní hlášené služby. (L. Valoušek)

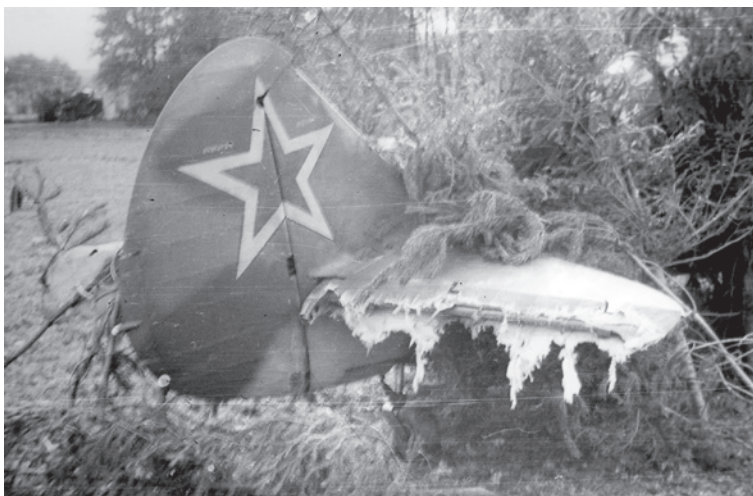
Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

Zamaskovaná „devětašesátka“ ppor. Ladislava Valouška v říjnu 1944 na polním letišti Zolná. (L. Valoušek)

Rušná diskuse pilotů 1. čs. stíhacího leteckého pluku. Zleva ppor. T. Motyčka, npor. F. Chábera, por. R. Borovec (všichni tři otočeni bokem), šrtm. A. Matúšek, ppor. L. Šrom (nejúspěšnější pilot pluku nad povstaleckým Slovenskem), npor. J. Stehlík (otočen zády), rtm. E. Dobrovodský, ppor. J. Skopal, ppor. S. Hlučka a ppor. A. Vendl. (L. Valoušek)

Zkušení piloti 1. čs. stíhacího leteckého pluku, kteří měli většinou za sebou akce v řadách RAF na západní frontě, nebyli v leteckých bojích nad Slovenskem ani jednou poraženi. Pouze v jediném případě se podařilo německým letcům jeden stroj poškodit. Byl to tento La-5FN

výr. č. 39212124 s taktickým č. 24. Když jedenáct bitevních Fw 190F-8 od I./SG 77 s překvapením napadlo 18. 10. 1944 letiště Tri Duby, dvěma hlídkujícím čs. stíhačům, kteří odstartovali krátce před německým útokem, se podařilo včas zasáhnout. Zatímco ppor. František Štíčka dva protivníky poškodil, ppor. Stanislav Hlučka jednoho sestřelil (šlo o Fw 190F-8 W.Nr. 582208, „bílá 9“ od I./SG 77, z něhož *Unteroffizier* Heinrich Wieseotte vyskočil padákem a byl zajat). Jiný soupeř ovšem vítěznou Lavočku vzápětí „osolil“ zezadu, ale Hlučka dokázal s poškozenými ocasními plochami dobře přistát na letišti. Vážně poškozený Hlučkův letoun dokázali mechanici opravit natolik, že 25. 10. 1944 s ním mohl odletět zpátky na území ovládané Rudou armádou.

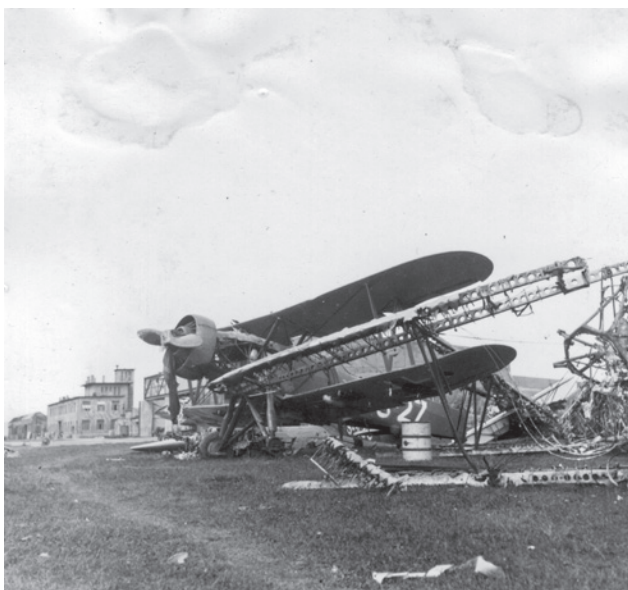
Ppor. Stanislav Hlučka v průběhu podpory Povstání na Slovensku proslul jako jeden z nejbojovnějších a neúspěšnějších pilotů 1. čs. stíhacího leteckého pluku.

Fotografické potvrzení prvního sestřelu 1. čs. stíhacího leteckého pluku v bojích nad povstaleckým Slovenskem. Jde o bombardovací Ju 88A-5 (W.Nr. 885127, „bílá 10“) od *Kampfbeobachterschule* 2 z letiště Malacky-Nový Dvor. Poblíž Zemianských Kostolan jej 19. 9. 1944 sestřelil npor. Josef Stehlík, jenž měl pod křídly své Lavočky ještě zavěšené pumy, neboť původně startoval k útoku na pozemní cíl. (AUDML)

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

„Na letištích Hájnky [t.j. Tri Duby] a Muráň, dobytých v posledních dnech, bylo ukořistěno 75 částečně nepoužitelných letadel, z toho byla většina letadel cvičných,“ praví souhrnná zpráva o nasazení *Luftwaffe* za SNP. Snímky zachycují zničená letadla na Třech Dubech. Letov Š-328.223 (S-27) byl vyřazen ještě dříve, než mohl být opatřen povstaleckými výsostnými znaky. Na druhém snímku ocasní plochy civilního dvoumotorového stroje Fw 58C-2 Weihe, za ním ocasní plochy neletuschopné Avie B-534. (sbírka J. Rajlichia via J. Sehnal)

Poznámky

- 1 Stejnomenou studii autor publikoval před osmi lety v časopise *Historie a vojenství*, č. 3/2012, s. 4-18, 2. část. In *Historie a vojenství* č. 4/2012, s. 26-45. Oproti té původní je doplněna a korigována na základě nejnovějších poznatků.
- 2 V této souvislosti je třeba zmínit především dvě na svou dobu zásadní a novátorské, nadto rozsáhlé a jako celek dosud nepřekonané edice dokumentů: PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národní povstání. Dokumenty*. Vydavatelstvo politickej literatury. Bratislava 1965 a PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národní povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava : Epocha, 1971. Přestože obě edice dávají mnohé odpovědi na složení německých pozemních

jednotek, které se účastnily protipovstaleckých operací, činnost německého letectva zmiňují jen okrajově. Zhruba ve stejné době vyšla i západoněmecká práce VENOHR, Wolfgang. *Aufstand für die Tschechoslowakei. Der slowakische Freiheitskampf von 1944*. Hamburg : Christian Wegner Verlag, 1969, o níž bude ještě zmínka.

- 3 Blíže k přípravám a prvním dnům Povstání v první řadě zejména JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend. Dvadsať kapitol o príprave a začátku Slovenského národného povstania*. Bratislava : Obzor, 1990. Tato významná práce ve své době představovala seriózní protiváhu nejen k dosavadní režimní historiografii SNP, ale i k té neoludácké. Z poslední doby lze jmenovat například syntetizující práci v MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, a přehledovou popularizační práci LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008.
- 4 Blíže k problematice KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom 2007, s. 243-275.
- 5 STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2003, s. 101-108, STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996, s. 181-294, STANISLAV, Ján – RAJNINEC, Juraj. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*. Bratislava : ÚV SZPFB, 1989, s. 19, 31 a 53-55, STANISLAV, Ján. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*. In *Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutočnosť)*. Příspěvky z mezinárodní konference 22.-23. října 2002. VHÚ Praha 2003, s. 166-176, KORČEK, Ján. *Slovenská republika 1943-1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava : MO SR, 1999, s. 142-143, atd.
- 6 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 108.
- 7 Obvyklé označování německých leteckých jednotek: I./JG 53 – I. Gruppe/Jagdgeschwader 53 – II. skupina (perut) 53. stíhací eskadry (pluku).
- 8 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 108.
- 9 BOSÁK, Pavol. Pomoc sovietskeho vojenského diaľkového letectva Slovenskému národnému povstaniu. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, č. 8/1983, s. 120-121, KORČEK, J. *Slovenská republika 1943-1945*, c. d., s. 142-143.
- 10 Např. STANISLAV, J. – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., STANISLAV, J. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*, c. d., STANISLAV, J. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie*, c. d., atd.
- 11 Týká se to hlavně poslední zmíněné práce STANISLAV, J. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie*, c. d.
- 12 NA, Praha, Úřad říšského protektora (ÚŘP), sign. 114-11-6/6. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 11. 9. 1944.
- 13 Konkrétně *Luftwaffe* 18. 10. 1944 nad Slovenskem nasadila jedenáct bitevních Fw 190, které zaútočily na letiště Tri Duby (jeden Fw 190 byl sestřelen v souboji ppor. Hlučkou přímo nad letištěm), devět Bf 109 provedlo průzkum, ochranný doprovod a volné stíhání (jeden Bf 109 byl sestřelen ve vzdušném boji ppor. Šromem), osm bitevních Ju 87 podporovalo útok SS *Sturmbrigade Dirlewanger* u Bieleho Potoka jižně od Ružomberoku, pět bombardovacích Ju 88 útočilo na rozhlasový vysílač v Banské Bystrici, čtyři protitankové Hs 129 podporovaly SS *Kampfgruppe Schill*, snažící se zlomit povstalecký odpor u Krupiny (jeden Hs 129 byl přitom sestřelen ve vzdušném boji s npor. Cháberou nebo rtm. Dobrovodským), dva Fw 189 prováděly taktický průzkum a jeden třímotorový Ju 52/3, shazoval letáky nad západním Sloven-

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- skem. NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 19. 10. 1944.
- 14 NA, Praha, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), sign. 110-5-47 a ÚŘP, sign. 114-11-5 a 114-11-6. Soubor večerních hlášení Německého generála na Slovensku ze září a října 1944.
- 15 PREČAN, V. (ed). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*, c. d., s. 185.
- 16 Z těchto 10 operačních startů podnikly dva Fw 189 taktický průzkum a sedm Ju 87 společně s jedním Bf 109 úspěšně napadly povstalecký obrněný vlak na trati Sv. Kríž – Zvolen. Vyššího počtu vzletů – celkem 21 – *Luftwaffe* docílila o den dříve, 6. 10., přičemž jeden Ju 52 v noci shazoval letáky nad středním Slovenskem, dva Si 204 v noci rušily silniční provoz v přífrontovém pásmu, za denního světla pak dva Fw 189 podnikly taktický průzkum bojiště (během nichž zjistily asi 50 motorových vozidel severovýchodně od Kremnice), deset Ju 87 a čtyři Si 204 tuto kolonu napadly a osádky hlásily zničení asi 25 vozidel, šest Ju 87 podporovalo útok *SS Kampfgruppe Schill* na Pitelovú a dva Fi 156 shazovaly letáky. NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-8. Večerní hlášení Německého velitele na Slovensku z 6. 10. 1944 a 7. 10. 1944.
- 17 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 62/8/6/6. Válečný deník 1. peruti 1. čs. slp 15. 6. 1944 – 11. 8. 1945, sign. 63/8/7/7. Válečný deník 2. peruti 1. čs. slp. 15. 6. 1944 – 21. 9. 1945. Srov. sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR.
- 18 Na letišti Malacky-Nový Dvor se před okupací nacházela letecká střelnice předválečné čs. armády. 20. 9. 1944 letiště vážně postihl těžký nálet amerických bombardovacích strojů, operujících z jižní Itálie.
- 19 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944 (Generalkommando VIII. Fliegerkorps Ia Nr.868/44 g.K. v. 9. 11. 1944).
- 20 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 21 *Kampfbeobachterschule 2*: <http://www.wv2.dk/air/schule/kbeo2.htm>, VHA Bratislava, Zb. 9, arch. j. 7/4. Úřední záznam o vypočutí nemeckých vojenských zajatcov.
- 22 VENOHR, W. *Aufstand für die Tschechoslowakei*, c. d., s. 111.
- 23 VHA Bratislava, Zb. 9, arch. j. 7/4. Úřední záznam o vypočutí nemeckých vojenských zajatcov, VHA, Bratislava, f. VSS, spisy obyčejne 1944, šk. 215-1. Sostrelenie nepriateľského letadla a zajatie posádky – hlásenie, vl. č. 288227/1944 z 8. 9. 1944, KLUBERT, Tomáš. *Smrť sa volala Schill*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 151-152.
- 24 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-7/18. Hlášení Německého generála při slovenském Ministerstvu obrany z 1. 9. 1944.
- 25 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 26 Tamtéž.
- 27 Z původně objednaných padesáti kusů Ju 87 jich podle dostupných údajů stačila dokončit pravděpodobně jen dvanáct, z nichž před Povstáním slovenské letectvo převzalo do stavu šest.
- 28 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 29 Tamtéž. V tomto počtu jsou nepochybně zahrnuty i dva americké letouny P-51 Mustang, zanechané po nouzových přistáních na letišti Tri Duby při první americké návštěvě 17. 9. 1944, dále deset stíhacích Lavočkinů La-5FN od 1. čs. stíhacího leteckého pluku, které byly

v bojích na Slovensku buď sestřeleny, nebo havarovány či jinak poškozeny a zničeny při ústupu, a pak také několik sovětských dopravních letounů Lisunov Li-2 a Douglas C-47 Skytrain, ztracených při leteckém mostu Krosno – Tri Duby.

- 30 NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého velitele na Slovensku z 6. 11. 1944.
- 31 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 32 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 72/11/1/10. Prelet let. skupiny mjr. let. Trnku do SSSR.
- 33 Cit. dle ŠTEFANSKÝ, Václav. *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Pravda, 1983, s. 80.
- 34 „*Nad tímto rozhodnutím človeku zústaťva rozum stát,*“ bědoval mjr.gšt. Jozef Tóth, velitel slabého povstaleckého letectva. „*Letci, kteří na letišti viděli odlétat svého velitele i s velitelem armády do Ruska, sebrali všechno, co dovedlo létat, a následovali příkladu svých představených. Vždyť to bylo nejjednodušší a zároveň i nejjistější řešení, kterým se nemohlo nic zkažit. Ale to, zdali je takové počínání pro Povstání i nejvýhodnější, to je už zdaleka nezajímalo. O sebe se totiž postarali.*“ *Paměti generála Tótha. Slovenskí letci v Povstání*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. Bratislava 2005, s. 69.
- 35 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 36 Podobně nepřesný odhad nalézáme v odpoledním hlášení velitelství Skupiny armád *Nord-Ukraine* z 31. 8. 1944, kde se praví, že „*asi 18 slovenských letadel, umístěných v Prešově, odletělo s ruským ochranným doprovodem (sic) na severovýchod na ruské území. Zástupce generála Malára plukovník Talský zmiznul dnes ráno z Prešova. Je možné, že odletěl s letadly na ruské území.*“ cit. dle PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*, c. d., s. 507.
- 37 Podrobný přehled všech letounů SVZ a jejich osádek, které 31. 8. 1944 uletěly za sovětské linie (společně s časy a místy startu a přistání) byl poprvé publikován v knize SLAVKOVSKÝ, D. *Vo vzduchu i na zemi*, c. d., s. 272-274.
Trnkovu skupinu pak nadto téhož 31. 8. 1944 rozšířili ještě čtyři další letci, kteří rovněž podlehlí tehdejší úletové psychóze. Odletěli na dvou letadlech ze Spišské Nové Vsi, ohrožené německým postupem. Šlo o Klemm Kl 35D, na jehož palubě uletěli za sovětské linie velitel zdejšího letiště mjr. Mikuláš Guljanič a stot. Ondrej Jakab (velitel technické letky 4), a o Letov Š-328 s osádkou ve složení stot. František Wágner (velitel letky 41 z Popradu) a npor. Jozef Gurský (velitel letiště Poprad). Také tyto úlety, zvláště ten Guljaničův, se stal předmětem oprávněné kritiky, protože ponechal letiště, jehož byl velitelem, létající i pozemní personál jakož i bojeschopné letouny (Š-328 a Ju 87D-5) vlastnímu osudu. Zatímco části jeho letců se podařilo dostat pozemní cestou k povstalcům na Tri Duby, kde se stali příslušníky Kombinované letky, letadla padla do německých rukou. Pouze dva Š-328 z taktěz ohroženého Popradu odletěly 31. 8. do Mokradě. STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 7-24 a 44-47.
- 38 Právě na Fi 156C-3 Storchu odletěl mjr. Trnka s plk. Talským na palubě. Přestože odstartovali v 02.50 s předstihem jako první, aby upozornili na přílet ostatních, nakonec nepřistáli ve Lvově, ale (v 04.55) asi 70 km východně od něj (u Zloczowa), takže Sověti nemohli být včas varováni. Část jejich letců, kteří z Išly odstartovali postupně mezi 04.45 a 06.30, se tedy následně dostala do palby sovětského protiletadlového dělostřelectva, příp. byla donucena

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

k nouzovému přistání ze strany alarmovaných stíhačů od 15. *Stalingradské* gardové stíhací letecké divize, operující ze Lvova pod velením slavného veterána ze Španělska, genmjr. Ivana Alexejeviče Lakejeva. Sedmadvacátý stroj (Š-328) se rozbil již při startu z Išly a osádka se přidala k pozemnímu sledu.

- 39 NA, Praha, NSM, sign. 110-5/47, k. 53. Hlášení Německého velitele na Slovensku z 12. 10. 1944, NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944, MITÁČ, Ján. Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (August – November). In *Vojenská história*, č. 4/2010, s. 24-47, ZENG IV, Henry L. de – STANKEY, Douglas G. *Luftwaffe Officer Career Summaries*. <http://www.ww2.dk/lwoffz.html>. Za doplňující informace děkuji PhDr. Marianovi Uhrinovi, Ph.D. z Múzea SNP v Banské Bystrici).
- 40 Název tohoto letiště, ležícího 3 kilometry severně od Zvolena, prošel v minulých desetiletích celou řadou změn. Před válkou, od roku 1935 bylo označováno jako letiště Zvolen, za války, od roku 1942 jako Tri Duby, ale v německých záznamech bylo vedeno buď jako Hájniky nebo Altsohl (Zvolen). V prvních poválečných letech bylo používáno termínu Hájniky, resp. Zvolen-Hájniky, později Sliač, resp. Letisko SNP Sliač. Nedávno, především jako upomínka na povstaleckou tradici se částečně vrátilo k někdejšímu válečnému názvu a je označováno jako Sliač-Tri Duby.
- 41 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-6/49. Hlášení Německého generála při slovenském Ministerstvu obrany z 3. 9. 1944. Po poškození banksobystrického SSV německým náletem 2. 9. 1944 se povstalecké vysílání zastavilo jen nakrátko. Armáda poskytla vysílač na letišti Tri Duby, kde bylo zařízení instalováno na nákladní automobil. Aby jej protivník nemohl vyřadit, automobil několikrát změnil stanoviště – vysílal z řady míst: ze Zvolenského hradu, Brezna n. Hronom, Slovenské Ľupče, Žarnovica, Dubové, Laskomeru a nakonec z Donoval, kam se z ohrožené Banské Bystrice před pádem SNP přesunulo vojenské a politické vedení Povstání. Z donovalskeho Športhotelu se SSV ozval 27. 10. 1944 naposledy. RAPOŠ, Gabo. Krátka kronika Slobodného slovenského vysielачa. In *Nad Tatrou sa blýska...* Praha : Naše vojsko, 1946, s. 69-74, DRAXLER, Vladimír. Povstalecké rozhlasové vysielanie. In *SNP v pamäti národa*. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP Donovaly 26. – 28. apríla 1994. Bratislava – Banská Bystrica : NVK International Bratislava a Múzeum SNP, 1994, s. 272-286.
- 42 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944. První bojovou ztrátu za Povstání utrpěla *Kampfbeobachterschule 2* již 2. 9. 1944, kdy se z akce nad povstaleckými pozicemi nevrátil její bombardovací Ju 88A-5 (W.Nr. 883192 s trupovým označením ND+EN). Současně šlo o první ztrátu *Luftwaffe* při potlačování povstání na Slovensku. Jeho čtyřčlennou osádku tvořili pilot *Leutnant* Karl Dempf, pozorovatel *Unteroffizier* Heinz Meiermann, palubní radiotelegrafista *Unteroffizier* Vincenz Hastreiter a palubní mechanik *Feldwebel* Alfons Gröbl. Jak později vyšlo najevo, po zásazích ze země musela osádka nouzově přistát v prostoru Lazany (tj. severozápadně od Prievidze) a následně byl letoun zničen partyzány (v originálním zápise „*von Banden vernichtet*“). V německých záznamech je celá čtyřčlenná osádka vedena jako nezvěstná (*vermisst*). Příkladně dva její členové (*Lt.* Dempf a *Uffz.* Meiermann) byli prokazatelně zajati povstaleckými vojáky. BA-MA, RL 2 III/780. Flugzeugunfälle und Verluste bei Schulen und Sonstige Verbänden, VHA Bratislava, Zb. 9, arch. j. 7/4. Úradný záznam o vypočutí nemeckých vojenských zajatcov, VHA, Bratislava, f. VSS, spisy obyčajne 1944, šk.

- 215-1. Sostrelenie nepriateľského lietadla a zajatie posádky – hlásenie, vl. č. 288227/1944 z 8. 9. 1944. (via PhDr. P. Šumichrast, Ph.D., VHU Bratislava a PhDr. M. Uhrin, Ph.D., Múzeum SNP Banská Bystrica), KLUBERT, T. *Smrt' sa volala Schill*, c. d., s. 151-152.
- 43 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 44 Tamtéž.
- 45 MATTIELO, Gianfranco. *Fliegerhorstkommandaturen und Flugplätze der deutschen Luftwaffe 1935-1945. Einsatzorte und Einsatzzeiten mit einem Anhang von Joachim Streit. Die Lokalisation der deutschen Luftwaffe-Flugplätze im Zweiten Weltkrieg*. Osnabrück : Biblio Verlag, 2000, s. 97 a 181. NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 46 *Luftgau-Kommando VIII*: <http://www.wv2.dk/ground/hq/lgviii.htm>
- 47 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 48 NA, Praha, NSM, sign. 110-7/5-843. Unterstellung und Einsatz der Fliegergruppe z.b.V. 7 (Kommandostab-RF-SS Tgb. Nr. Ia/2335/43/g.Kdos z 25. 9. 1943).
- 49 Tamtéž.
- 50 Osmatřicetiletý podplukovník (*Oberstleutnant*) Heinz Heinisius (uvádí se také varianta Heinsius) nebyl příslušníkem SS, ale podobně jako většina personálu jeho jednotky patřil k *Luftwaffe*. Na počátku války v hodnosti majora velel taktické průzkumné letce 1. (H)/Aufkl.Gr. 23, od dubna 1943 velel taktické průzkumné skupině NAGr. 2, aby ještě v tomtéž měsíci přešel na štáb 22. polní divize letectva (Stab/22. Lw.-Feld-Div.). Funkci velitele *Fl. Geschw. z. b. V. 7* zastával od 2. 12. 1943 a vykonával jí prakticky až do konce války. Blíže k tomuto badateli poněkud opomíjeném útvaru viz HAFSTEN, Bjorn. *Fliegergeschwader z. b. V. 7 – The Air Force of the Waffen-SS. Luftwaffe Verband Journal* No 39/2004.
- 51 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944, HAFSTEN, Bjorn. *Fliegergeschwader z. b. V. 7 – The Air Force of the Waffen-SS*, c. d., ZENG, Larry de. *The Luftwaffes Anti-Partisan Air Support Unit*. http://www.wiki.luftwaffedata.co.uk/wiki/index.php?title=Fliegergeschwader_z.b.V._7
- 52 PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národní povstání. Dokumenty*, c. d., s. 1139.
- 53 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944, *Fliegergeschwader z. b. V. 7*: <http://www.wv2.dk/air/misc/flgzbv7.html>.
- 54 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 108.
- 55 PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národní povstání. Dokumenty*, c. d., s. 1139.
- 56 Tamtéž.
- 57 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 58 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-8. Večerní hlášení Německého velitele na Slovensku ze 7. 10. 1944 a NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého velitele na Slovensku z 21. 10. 1944, KULAŠÍK, Karol. Pancierové vlaky v Slovenskom národnom povstání. In *Zborník múzea SNP*, č. 5, 1980, KLUBERT, T. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstání*, c. d., s. 182, 187, 219 a 278.
- 59 Stíhací eskadra JG 52 byla vůbec neúspěšnějším stíhacím útvarem *Luftwaffe*. Až do konce Asymetrická letecká válka.

války její piloti získali více, než 10 800 oficiálně uznaných vítězství – drtivou většinu na východní frontě v letech 1941-1945. Jubilejní 10 000. sestřel získala 2. 9. 1944 (VÚA-VHA, Praha, německá varia, Monatserfolgsbericht I./JG 52 September 1944). Stojí za zaznamenání, že na sovětské frontě v jejím svazku bojovali také slovenští a chorvatští stíhači (u 13. (slow.)/JG 52, respektive 15. (kroat.)/JG 52). Štáb s většinou podřízených jednotek (Stab, I. a III./JG 52) skončily svou bojovou dráhu v květnu 1945 na letištích v Čechách a na Moravě, zbytek (II./JG 52) v Rakousku.

- 60 O rozsahu bojové činnosti I./JG 52 za měsíc září 1944 hovoří následující čísla: vykonala 218 bojových vzletů, při nichž dosáhla 68 sestřelů (34 Il-2, 21 Jaků-9, osm „LaGGü-5“, tři Airacobry a po jednom B-17 Flying Fortressu a P-51 Mustangu). Sama ztratila celkem 17 odepсанých nebo těžce poškozených strojů, z toho devět působením nepřátelské činnosti, čtyři šly na vrub technických závad a čtyři byly ztraceny při startech či přistáních. VÚA-VHA, Praha, německá varia, Monatserfolgsbericht I./JG 52 September 1944.
- 61 *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen I./JG 52*: <http://www.ww2.dk/oob/bestand/jagd/bijg52.html>
- 62 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 63 K odletu *Schwarmu* I./JG 52 ze Slovenska zpátky do Polska došlo pravděpodobně již o dva dny dříve, 12. 10. 1944. Nasvědčovala by tomu havárie Bf 109G-6 (W.Nr. 442046, „bílá 10“) od I./JG 52, k níž došlo při přeletu z Piešťan do Krakova právě toho dne. Stroj „z technických důvodů“ havaroval u obce Alberoun nedaleko od Osvětimi (Auschwitz), byl těžce demolován (škoda v rozsahu 80 %) a jeho pilot *Obergefreiter* Franz Fastner utrpěl vážná zranění, s nimiž byl převezen do krakovské nemocnice. Zdali k havárii došlo v důsledku poškození ve vzdušném boji (letci 1. čs. stíhacího leteckého pluku toho dne nárokovali několik úspěchů v utkáních s Bf 109), ovšem není dosud objasněno.
- 64 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, August bis Oktober 1944.
- 65 BOSÁK, Pavel. Pomoc sovietskeho vojenského diaľkového letectva Slovenskému národnému povstaniu, c. d., s. 120-121, KORČEK, J. *Slovenská republika 1943-1945*, c. d., s. 142-143.
- 66 Don CALDWELL, L. *The JG 26 War Diary, Vol. 2 (1943-1945)*. London : Grub Street, 1998, RING, Hans –GIRBIG, Werner. *Jagdgeschwader 27 – Die Dokumentation über den Einsatz an allen Fronten 1939-1945.*, Stuttgart : Motorbuchverlag, 1979, PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei Stab und I./Jagdgeschwader 27*. Struve, Eutin 1998, PRIEN, Jochem – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei der II./Jagdgeschwader 27*. Struve, Eutin 1997, PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei der III. und IV./Jagdgeschwader 27 1938-1945*. Struve, Eutin 1995, *Jagdgeschwader 26*: <http://www.ww2.dk/air/jagd/jg26.htm>, *Jagdgeschwader 27*: <http://www.ww2.dk/air/jagd/jg27.htm>
- 67 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 101-108, STANISLAV, J. *Letectvo v pripravách na ozbrojené vystúpenie*, c. d., s. 181-294, STANISLAV, J. – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 19, 31 a 53-55, STANISLAV, J. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*, c. d., s. 166-176, atd.
- 68 II./JG 51 byla v době SNP dislokována postupně na letištích Pernik u Sofie, Franzfeld v Banátu (od 31. 8. 1944), Budak u Kluže (od 3. 9.), Piskolt (od 10. 9.) a Berveni v Sedmihradsku (od 20. 9. 1944). II./JG 52 tehdy postupně sídlila na letištích Budak, Nagyrahe u Oradea (od

30. 9. 1944), Tiszatardos u Nyíregyházu (od 7. 10.) a Tiakta-Kanez (od 12. 10. 1944). I./JG 53 operovala z letišť Budak, Mezöpetri u Satu Mare (od 16. 9.), Maklár u Füzesabony (od 7. 10.) a Mende východně od Budapešti (od 15. 10. 1944).
- 69 *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen 2./NAGr. 2:* <http://www.ww2.dk/oob/bestand/aufkl/b2nagr2.html>
- 70 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 71 FAJTL, František. *První doma*, Praha : Naše vojsko, 1980, s. 233.
- 72 PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter. *Messerschmitt Bf 109F, G, & K Series*. Schiffer, Atglen 1995, s. 110 a 139-141. Výzbroj stíhacích Bf 109G-6 představoval – vedle oné dvojice MG 131 ráže 13 mm nad motorem – ještě motorový kanón MG 151 ráže 20 mm (u varianty Bf 109G-6/U4 to byl kanón MK 108 ráže 30 mm), případně ještě další dva MG 151 umístěné v gondolách podvěšených pod křídly.
- 73 Na západním bojišti se čs. stíhači s průzkumnými Bf 109 utkávali poměrně zřídka. K ojedinelému sestřelu došlo 28. 8. 1942, kdy W/Cdr K. Mrázek, DFC spolu se S/Ldr F. Doležalem, DFC jednoho z takových soupeřů „pohřbili“ v Lamanšském průlivu jižně od Exmouthu. Byl to Bf 109F-4 (W.Nr. 10188) od dálkové průzkumné jednotky 1.(F)/123. Pilotoval ho *Feldwebel* Georg Fischer (jenž do té doby dosáhl nejméně 10 sestřelů), kterého Britové vylovili a zajali. BA-MA, Freiburg i.Br., RL 2 III/1182. Flugzeugunfälle und Verluste bei den (fliegenden) Verbänden 3. 7. 1942 – 2. 9. 1942; RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 3. část (1942)*. Cheb : Svět křídel, 2001, s. 542-544.
- 74 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm C 2035/II. Dosavadní literatura, vycházející zpravidla ze vzpomínek pamětníků, ovšem událost datuje již o den, případně dva dříve – buď 31. 8. 1944 (SLAVKOVSKÝ, D. *Vo vzduchu i na zemi*, c. d., s. 194-195, STANISLAV, Ján – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 10, VRANÝ, Jiří. *Letov Š-328. 2. díl*. Nevojlce : Jakab, 2005, s. 34 a ŠUMICHRAST, Peter. *Letovy Š-328 v slovenských Vzdušných zbraniach 1939-1944*. In *Vojenská história*, č. 3/2005, s. 80), nebo 1. 9. 1944 (STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 53). Část letců z Mokradě (jejich letiště muselo být časně ráno 5. 9. 1944 evakuováno před postupem *SS-Kampfgruppe Schäfer*), se v následujících dnech připojila ke Kombinované letce na letišti Tri Duby.
- 75 Ten druhý, který mělo představovat údajné sestřelení stíhačky, identifikované jako „Lag-5“ 12. října 1944 pilotem Messerschmittu Bf 109G (pravděpodobně od I./JG 52), byl, jak ještě uvedeme, fikcí. NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 12. 10. 1944.
- 76 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 77 *Major* Johann Gamringer byl veteránem z občanské války ve Španělsku, kde létal jako stíhač u skupiny J/88 německé *Legie Condor*. Ve 2. světové válce létal především jako bitevní pilot u *Störkampfgruppe Luftflottenkommando 1* a pak právě u 2./NSGr. 4, které velel od 24. 4. 1944 až do konce války. Vyznamenán m.j. Čestným pohárem (Ehrenpokal) a Německým křížem ve zlatě (DKiG). Po obnovení rakouských ozbrojených sil sloužil u rakouského letectva, kde dosáhl hodnosti plukovníka.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- 78 *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen, NSGr.4:* <http://www.wv2.dk/oob/bestand/schlacht/bnsgr4.html>
- 79 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 101-108, BOSÁK, P. *Pomoc sovietskeho vojenského dialkoveho letectva*, c. d., s. 120-121. Zde se dokonce uvádí, že měla být vedle Ju 87 vyzbrojena též dvoumotorovými Ju 88, což je v rozporu se skutečností. P. Bosák její taktické určení uvádí ještě jako *Stukageschwader*, zatímco od října 1943 šlo již o *Schlachtgeschwader*.
- 80 *Schlachtgeschwader 2:* <http://www.wv2.dk/air/attack/sg2.htm>. Konkrétně Stab/SG 2 byl tehdy dislokován na letištích Görgenyoroszfalu (dnes *Solovästru*) a Szilagyagyfalu, dnes Nusfalau (od 22. 9. 1944), I./SG 2 na letištích Görgenyoroszfalu, Budak, dnes Budacu de Jos (od 25. 9.), Füzesabony (od 10. 10.), II./SG 2 v Görgenyoroszfalu a Szilagyagyfalu (od 25. 9. 1944), III./SG 2 v Görgenyoroszfalu, Tásnad (od 12. 9. 1944), *Szilágy megyében*, dnes Sálai (od 16. 9. 1944) a 10. (Pz.)/SG 2 byla dislokována v Görgenyoroszfalu, Tásnad (od 10. 9.), Budak (od 16. 9.) a *Szilágy megyében* (od 28. 9. 1944).
- 81 *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen, I./SG 77:* <http://www.wv2.dk/oob/bestand/schlacht/bisg77.html>
- 82 Šlo o Fw 190F-8 (W.Nr. 582208, „bílá 9“) od I./SG 77, který se společně s dalšími deseti stroji své I./SG 77 podílel na útoku proti letišti Tri Duby 18. 10. 1944. V souboji nad letištěm jej sestřelil stíhací Lavočkin La-5FN, pilotovaný ppor. Stanislavem Hlučkou od 1. čs. stíhacího leteckého pluku. Letoun dopadl u obce Sielnica, 1,5 km jihozápadně od Trech Dubů a byl totálně odepsán. *Unteroffizier* Heinrich Wieseotte vyskočil padákem nad obcí Kováčová (3 km jihozápadně od letiště Tri Duby) a na útěku byl zajat povstaleckými vojáky. Po krátkém zajetí se mu podařilo dostat zpátky ke své jednotce. NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 19. 10. 1944, Deutsche Dienststelle (WASt), Berlin, Verlustmeldungen der Fliegenden Verbänden der Luftwaffe (SG 77).
V některých starších zdrojích (poprvé VRANÝ, Jiří. Tři sestřely ještě po dvačtyřiceti letech. In *Letectví a kosmonautika*, č. 17/1987, s. 11/651) se uvádí, že při stejné akci proti letišti Tri Duby byl sestřelen ještě druhý Fw 190. Konkrétně mělo jít o jeden ze dvou, které v boji nad letištěm hlásil jako poškozené ppor. František Štíčka, a který měl nakonec havarovat při návratu na své letiště. Mělo jít o Fw 190F-3 (W.Nr.670478, „bílá 3“) ze stavu 4./SG 77 (náležící k II./SG77), pilot *Unteroffizier* Franz Struffert při havárii v lokalitě Saalau přišel o život. K tomuto incidentu 18. 10. 1944 skutečně došlo a II./SG 77 tehdy z letiště Saalau opravdu operovala, ale toto leží až o stovky kilometrů dále na severovýchod, konkrétně 18 kilometrů západně od Insterburgu ve Východním Prusku (dnes se Saalau jmenuje Kamensk a patří Rusku). Z toho plyne, že II./SG 77 se tehdy akcí nad Slovenskem nezúčastnila – na rozdíl od „sesterské“ I./SG 77, která zmiňovaného dne vzlétala z Krakova.
- 83 Šlo o protitankový Henschel Hs 129B-2 (W.Nr. 141828, „červené B“) od 13. (Pz.)/SG 9, sestřelený ze země 18. 10. 1944 u východopruskeho Haselgrundu. Jeho pilot *Oberfeldwebel* Ferdinand Bey zahynul. V práci PEGG, Martin. *Henschel Hs 129. Panzerjager!* Classic Publishing, Burgess 1977, s. 266 a 326 je vydáván za obě pilotů francouzského stíhacího pluku *Normanie-Němen*.
- 84 Ztrátu jednoho ze čtyř Hs 129 nasazených u Krupiny (ale bez asignace ke konkrétní jednotce) uvádí NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 19. 10. 1944. Šlo zřejmě o Hs 129B (W.Nr. 447) od III./Kampfbeobachterschule 2, sestřelený buď npor. Františkem Cháberou nebo rtm. Ľudovítem Dobrovodským v okolí Levic,

- jihozápadně od Banské Štiavnice (oba tito piloti nárokovali pravděpodobné sestřelení, resp. poškození dvoumotorových letounů, identifikovaných jako Ju 88). Pilot *Feldwebel* Wilhelm Rath zahynul. PLAVEC, Michal. *Weberovi hasiči. Nejen o nasazení 10.(Pz.)/SG 9 v posledních měsících války*. Hobby historie č. 28 (2014), s. 2-13; UŠIAK, Peter. Zostrel lietadla Henschel Hs-129 stíhačmi 1. čslp 18. 10. 1944. In *Vojnová kronika* č. 2/2019, s. 44-50.
- 85 *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen, 2./NAGr. 16:* <http://www.wv2.dk/oob/bestand/aufkl/b2nagr16.html>. Za měsíc říjen, kdy se její stroje objevovaly nad Slovenskem, se početní stavy její výzbroje nedochovaly.
- 86 Šlo o Fw 189 od NAGr. 16, který 18. 10. 1944 havaroval na Liptovč. Patrně se stal obětí souboje s La-5FN rtm. Ludovíta Dobrovodského.
- 87 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 88 Tamtéž.
- 89 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-6/6. Hlášení Německého generála v Bratislavě z 10. 9. 1944.
- 90 Tamtéž.
- 91 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-6/5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 11. 9. 1944.
- 92 NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 19. 10. 1944.
- 93 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR.
- 94 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 95 PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, c. d., s. 987.
- 96 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 97 Tamtéž.
- 98 NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Hlášení Německého velitele na Slovensku z 27. 10. 1944.
- 99 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-8. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 7. 10. 1944.
- 100 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 101 Tamtéž.
- 102 NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Hlášení Německého velitele na Slovensku z 12. 10. 1944. Kromě toho je stejného dne konstatováno sestřelení průzkumného Bf 109 ve vzdušném boji s „Lagem-5“. Tamtéž.
- 103 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei, NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 12. 10. 1944.
- 104 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR.
- 105 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 65-100, ŠINGLOVIČ, M. *Z bojovej činnosti Kombinovanej letky*, c. d., s. 195-229.
- 106 Zahynul střelec letounu *Unteroffizier* Rolf Zöbisch a zranění utrpěli pilot *Feldwebel* Gerhard Treichel a pozorovatel *Obergefreiter* Karl Michelberger, všichni příslušníci *Kampfbeobachter*-
- Asymetrická letecká válka.
- Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- schule 2, čili Gefechtsverband Henne. V minulosti se nesprávně uvádělo, že šlo o stroj taktické průzkumné letky 2./NAGr. 16, která ovšem ve skutečnosti tehdy nad povstaleckým územím neoperovala. Právým provozovatelem, který musel stroj odepsat ze stavu, byla Kampfbeobachterschule 2 z letiště Malacky-Nový Dvor. BA-MA, RL 2 III/780. Flugzeugunfälle und Verluste bei Schulen und Sonstige Verbänden, RAJLICH, J. *Za Boha a národ, c. d.*, s. 148-149.*
- 107 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 108 Tamtéž.
- 109 STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 81-83.
- 110 *Leutnant Anton Resch* (* 26. 11. 1921, Stolberg, Porýní, † 16. 7. 1975, Stolberg) bojoval na východní frontě od července 1943, kdy byl přidělen I./JG 52. Od ledna 1944 velel 3./JG 52, u níž s přestávkami působil až do konce války. Vykonal celkem 210 bojových letů a bylo mu přiznáno celkem 91 sestřelů. Dne 1. 1. 1945 byl vyznamenán Německým křížem ve zlatě a 7. 4. 1945 dokonce Rytířským křížem. Po kapitulaci padl do sovětského zajetí, z něhož se vrátil domů až po několika letech. FAST, Niko. *Das Jagdgeschwader 52. I. - VII. Band.* Bergisch Gladbach 1991-1993, s. 128, OBERMAIER, Ernst. *Die Ritterkreuzträger der Luftwaffe. Band 1 – Jagdflieger 1939-1945.* Verlag Dieter Hofmann. Finthen a. M., 1966, s. 185, Deutsche Dienststelle (WASt), Berlin : Verlustmeldungen der Fliegenden Verbänden der Luftwaffe (JG 52).
- 111 BA-MA, RL 2 III/780. Flugzeugunfälle und Verluste bei Schulen und Sonstige Verbänden.
- 112 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 113 Palbou ze země byli sestřeleni a padli ppor. František Vaculík (20. 9. 1944 u obce Majzel, dnes Pravenec), ppor. Bohuslav Mráz (7. 10. 1944 u obce Blaufuss, dnes Krahule) a ppor. Tomáš Motyčka (15. 10. 1944 u Diviak, dnes součást Turčianských Teplic), zajat byl ppor. František Kruťa (19. 9. 1944) a vážně zraněn protiletadlovou palbou byl ppor. František Loucký (21. 9. 1944). VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR.
- 114 Tamtéž.
- 115 ŠINGLOVIČ, M. *Z bojovej činnosti Kombinovanej letky*, c. d., s. 195-229, MODROVICH, Jozef. *Tri Duby.* Praha : Naše vojsko, 1975.
- 116 ŠINGLOVIČ, M. *Z bojovej činnosti Kombinovanej letky*, c. d., s. 223.
- 117 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR.
- 118 „Die Luftlage in der Mittelslowakei war bis zum 25.10. bestimmt: a) von den schwachen eigenen Kräften, b) von der herbstlichen Wetterlage, die auf Grund der zwischen Absprung-und Einsatzraum liegenden Gebirge besondere Einsatzschwierigkeiten verursachte, c) von der sich auf eigener Seite immer mehr vergrößernden Entfernung von Absprung-zum Einsatzraum. Die Banden hingegen hatten nur mit einer Wetterlage zu rechnen, da ihr Absprung-und Einsatzraum in ein und demselben Gebirgsblock lag. Ihre Flugzeugausrüstung war modern. Sie verfügten über fliegerisch gut geschultes Personal und brauchten im wesentlichen nur mit Bodenabwehr zu rechnen. Darüber hinaus mussten sie, wie ihre Abwehrmethoden bewiesen, über einen sehr guten Spionage-und Flugmeldedienst verfügen, sodass sie eigenen Jagdkräften ausweichen, eigene nicht jagdgeschützte Einflüge dagegen bekämpfen konnten.“ NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.

- 119 NA, Praha, NSM, sign. 110-5-47. Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 20. 10. 1944.
- 120 Tamtéž, Večerní hlášení Německého generála na Slovensku z 27. 10. 1944.
- 121 Tamtéž.
- 122 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederungung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 123 Tamtéž.
- 124 Poprvé tak významným způsobem učinil RAJNINEC, Juraj. Letecká pomoc SNP. In *Letectví a kosmonautika*, 17/1984, s. 28/668-29/669, č. 18/1984, s. 26/706-27/707, č. 19/1984, s. 24/744-25/745, č. 20/1984, s. 26/786-27/787, č. 21/1984, s. 26/826, RAJNINEC, Juraj. Další letecká zahraniční účast v SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 21/1984, s. 26/826-27/827, č. 22/1984, s. 27/867, č. 23/1984, s. 27/907 a č. 24/1984, s. 25/945-26/946.
- 125 Jakkoli je zhruba známa tonáž Sověty dodaného materiálu, konkrétní počty dodané výzbroje jsou jisté jen do 15. 10. 1944 (údaje z dalších nejméně deseti dnů chybí) a tyto cifry obecně nejsou považovány ani za přesné, ani za úplné: 2 000 pušek, 2 082 samopalů, 256 protitankových pušek, 23 protiletadlových kulometů, 467 lehkých kulometů, 900 těžkých kulometů, pět minometů, značné množství střeliva, min a výbušnin, pohonné hmoty pro 1. čs. stíhací letecký pluk, léky a další materiál. Otázkou ovšem zůstává, zdali jsou v těchto počtech zahrnuty také zbraně příslušníků 2. čs. parabrigády (pravděpodobně nikoli, protože seznamy např. nezahrnují protitankové kanóny, jejichž nakládání je potvrzeno m.j. fotograficky).
- 126 Jako další oběť sovětského leteckého mostu na Slovensko býval v minulosti (např. TOMČÍK, Ján. Havárie „furmanov“ počas SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 24/1984, s. 2/922) uváděn ještě jeden letoun, B-25 Mitchell od 4. gardového *Gomelského* leteckého sboru dlouhého doletu (4. GAK DD), který měl v noci 29. 9. 1944 po zasažení německou protiletadlovou palbou ještě nad polským územím havarovat nedaleko od Kežmaroku, konkrétně u obce Chmelnica, ležící 6 km východně od Starej Lubovně. Čtyřčlenná osádka gard. ppor. Jevgenije I. Archipova se zachránila na padácích. Přestože v uvedené slovenské lokalitě prokazatelně havaroval, s leteckým mostem, neměl ve skutečnosti nic společného. Navíc byl jiného typu, náležel k jinému útvaru a událost se odehrála o dva týdny dříve. Šlo totiž o sovětský Iljušin Il-4 (DB-3F) patřící ke skupině 17. gardového *Roslavského* leteckého pluku, jenž byl součástí 6. gardové *Stalingradské* letecké divize 1. gardového *Smolenského* leteckého sboru dlouhého doletu (17. GAP DD, 6. GAD DD, 1. GAK DD) vyslaného v noci 14./15. 9. 1944 z letiště Mačulišči u Minska k nočnímu náletu na vojenské, průmyslové a administrativní objekty v centru Budapešti. Původně se také uvádělo, že ze čtyřčlenné osádky se jeden zraněný letec dočkal příchodu Rudé armády ukrytý u jedné slovenské rodiny u Kežmaroku, zatímco zbylí tři po seskoku padli do rukou Němců, kteří jednoho zastřelili. Ve skutečnosti přežili všichni čtyři, byť někteří vážně zranění, a to ne v zajetí, nýbrž mezi partyzány. Zde jen doplníme, že o několik nocí později při podobné příležitosti havaroval na slovenském území ještě jeden Il-4 (DB-3F). Šlo o letoun osádky, které velel gard. por. Ivan F. Krapivin od 2. gardového *Smolenského* leteckého pluku 1. gardové *Orelské* letecké divize dlouhého doletu (2. GAP DD, 1. GAD DD, rovněž součást 1. GAK DD). Došlo k tomu v noci 19./20. 9. 1944 v rámci dalšího náletu na Budapešť, kdy jej sestřelil německý noční stíhač od II./NJG 101 u obce Hrkáč (okr. Revúca), asi 40 km západně od Rožňavy. Velitel, navigátor a střelec při havárii uhořeli, jedinému se podařilo zachránit padákem radistovi-střelci. Zadrželi ho maďarští četníci, ale později se mu podařilo uprchnout a v březnu 1945 se vrátil do služby u jednotky. CAMO,

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- Podolsk, f. 20053, op. 1, d. 6. Žurnal bojových dějství 1 gv. ad dd, 1. 9. 1944 – 23. 9. 1944, CAMO, f. 21996, op. 201116, d. 4. Žurnal bojových dějství 17 gv. ap dd, 1. 9. 1944 – 23. 9. 1944, FOREMAN, John – MATTHEWS, Johannes – PARRY, Simon. *Luftwaffe night fighter combat claims 1939-1945*. Red Kite, Walton-on-Thames 2004, s. 217-218. Srov. CAMO, f. 20516, op. 1, d. 23. Žurnal bojových dějství (dněvník) 4 gv. bak, 1. 1. 1944 – 31. 12. 1944, TOMČÍK, J. *Havárie „furmanov“ počas SNP*, c. d., s. 2/922.
- 127 BOSÁK, P. *Pomoc sovietskeho vojenského dialkoveho letectva, c. d.*, s. 125.
- 128 Např. CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 26. Žurnal bojových dějství 53 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944.
- 129 SCHERZER, Veit. *Die personellen Verluste der deutschen Nachtjagdgeschwader 1940-1945 nach den amtlichen Verlustmeldungen der Geschwader an das Reichsluftfahrtministerium*. Jena : Scherzers Militaer-Verlag Ranis, 2010, s. 64-70, ZORNER, Paul. *Nächte im Bomberstrom. Errinerungen 1920-1950*. Neunundzwanzigsechs Verlag, Moosburg 2007, s. 283-286, MATTEIELLO, Gianfranco. *Fliegerhorstkommandaturen und Flugplätze der deutschen Luftwaffe 1935-1945*, s. 467-529, FOREMAN, John – MATTHEWS, Johannes – PARRY, Simon. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*. Red Kite, Walton-on-Thames 2004, s. 215-221, *Nachtjagdgeschwader 100*: <http://www.wv2.dk/air/njagd/njg100.htm>, *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen II./NJG 100*: <http://www.wv2.dk/oob/bestand/njagd/biinjg100.html>, *Nachtjagdgeschwader 101*: <http://www.wv2.dk/air/njagd/njg101.htm> a mapa dislokace jednotek 8. JD z 2. 11. 1944 (Jürgen Zapf via Michal Plavec).
- 130 CAMO, Podolsk, f. 20516, op. 1, d. 34. Žurnal bojových dějství 4 gv. bak, 1. 1. 1945 – 31. 5. 1945; NA, Praha, NSM, sign. 110-8/55, k. 77. Fliegerangriff auf M.-Ostrau, Fernschreiben, Olmo, 25. 2. 1945, 23.58 Uhr; sign. 110-8/55. Bombenabwurf auf Mährisch-Ostrau am 25. 2. 1945; sign. 110-8/55. Fliegerangriff auf Mährisch-Ostrau. Prag, den 26. Februar 1945; sign. 110-5/69, k. 56. Situační zpráva OLR v Moravské Ostravě z 27. 2. 1945; VÚA-VHA, Praha, LV-ČSR, k. 7, inv. č. 253 – Ostrava. Zpráva Okresního velitelství SNB; PLAVEC, Michal. *Nachtjagdgeschwader 100 v Čechách a na Moravě*. In *Hobby Historie*, č. 16 (2012), s. 22-27.
- 131 Někteří autoři uvádějí, že 2./NJG 100 během SNP operovala z letiště Mielec (45 km severovýchodně od Tarnówa), kam se měla přesunout z rumunského letiště Otopeni u Bukurešti. RAJNINEC, Juraj. *Letecká pomoc SNP*. In *Letectví a kosmonautika*, č. 20/1984, s. 27/787, STANISLAV, J. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*, c. d., s. 171, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 105. Ve skutečnosti 2./NJG 100 se koncem srpna 1944 přesunula do Udetfeldu a z Mielce pravděpodobně nikdy neoperovala. Jedinou součástí NJG 100, prokazatelně operující z Mielce, byla 4./NJG 100, ale pouze v krátkém období od 15. do 27. 7. 1944, tedy ještě měsíc před vypuknutím SNP. Z Mielce se 4./NJG 100 přesunula do Nasielska (37 km severně od Varšavy), odtud v srpnu do Debrecína a následně v září do již zmíněného východopruského Prowehrenu a pak do Powundenu u Královce, kde setrvala až do prosince 1944.
- 132 *Nachtjagdgeschwader 5*: <http://www.wv2.dk/air/njagd/njg5.htm>, *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen II./NJG 5*: <http://www.wv2.dk/oob/bestand/njagd/biinjg5.html>, srov. ADERS, Gebhard. *Geschichte der deutschen Nachtjagd: 1917-1945* Motorbuchverlag, Stuttgart 1977, s. 320-323.
- 133 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilmy č. C. 2032/I a C. 2032/II, FOREMAN, J. – MATTHEWS, J. – PARRY, S. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims*, c. d., s. 215-221.

- 134 STANISLAV, J. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*, c. d., s. 171, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 104.
- 135 *Nachtjagdgeschwader 6*: <http://www.wv2.dk/air/njagd/njg6.htm>
- 136 *Nachtjagdgeschwader 6*: <http://www.wv2.dk/air/njagd/njg6.htm>, *Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen III./NJG 6*: <http://www.wv2.dk/oob/bestand/njagd/biiinjg6.html>. Juraj Rajninec svého času III./NJG 6 nesprávně situoval na letišti Tápíószentmárton a Ferihery. RAJNINEC, Juraj. Letecká pomoc SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 20/1984, s. 27/787.
- 137 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilmy č. C. 2032/I a C. 2032/II, FOREMAN, John – MATTHEWS, Johannes – PARRY, Simon. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*, c. d., s. 215-221, DILL, Harald G. – HETZ, Karlheinz. *Der Luftkrieg in Nordostbayern. Ein vergessenes Kapitel unserer Heimatgeschichte*. Weissenstadt : Heinz Späthling Verlag, 2008, s. 79-166, SPODEN, Peter. *Enemy in the Dark. The Story of a Night-Fighter Pilot*. Bristol : Cerberus, 2003, s. 120-140 a příspěvy Peter Spodena (bývalý Hauptmann III./NJG 6) autorovi z 6. 8. 1994 a 28. 8. 1994.
- 138 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm č. C. 2032/II, FOREMAN, J. – MATTHEWS, J. – PARRY, S. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*, c. d., s. 220 a příspěv Winfrieda Bocka autorovi z 18. 11. 2000.
- 139 Světznámý Douglas DC-3, resp. jeho militarizovaná verze C-47 Skytrain (a její deriváty C-53 Skytrooper aj.), u nás známý spíše pod britským bojovým jménem Dakota, byl v letech 1935-1946 vyroben v neuvěřitelných 10 926 kusech a u civilních i vojenských uživatelů se rozšířil prakticky na celém světě (řada jich létá dodnes). Celkem 707 kusů originálních C-47, C-47A a C-47B bylo v rámci *Lend-Leasu* dodáno Sovětskému svazu, který ovšem již od roku 1938 vyráběl na základě licence stroje DC-3, a to nejprve pod označením PS-84 (*Passażirskij samoljet zavoda n. 84*), změněným od 17. 9. 1942 na Lisunov Li-2. Kromě dalších úprav se Li-2 od DC-3 lišily především pohonnými jednotkami: namísto původních amerických dvouhvězdicových čtrnáctiválců Pratt & Whitney R-1830 Twin Wasp (různých verzí) do nich Sověti montovali domácí hvězdicové devítiválce Švecov AŠ-62, později AŠ-62IR, které vyráběli podle amerického vzoru Wright R-1820 Cyclone. Tím sice Li-2 ztratily na rychlosti, nikoli však na spolehlivosti svého vzoru. Sovětská strana původně uváděla, že dohromady vyrobila „pouze“ kolem 2 000 kusů Li-2. Ve skutečnosti zde do roku 1953 vzniklo celkem 4 863 strojů řady PS-84/Li-2 všech verzí a konverzí (podle jiných zdrojů dokonce celkem 5 207). KOTELNIKOV, Vladimir. *Lend-Lease and Soviet Aviation in the Second World War*. Helion & Company, Solihull 2017, s. 18-22 a 416-439; TÝC, Pavel. *DC-3/Dakota/C-47*. Cheb : Svět křidel, 1999.
- 140 CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 27. Žurnal bojevych dějstvij 54 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 20545, op. 1, d. 26. Žurnal bojevych dějstvij 53 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, Doněsenia o bezvozvroatnych potěrjach 23 gv. ap dd, 53 bad add, nr. 2157, 22. 10. 1944, gv. staršina, Švec Sergej Ivanovič, 1919, pogib 14. 10. 1944, Českoslovakia, Slovákija, g. Brezno, gv. staršina Borodulin Stěpan Ivanovič, 1919, pogib 14. 10. 1944, Českoslovakia, Slovákija, g. Brezno, gv. ml.lt. Svačenko Nikolaj Gavrilovič, 1922, pogib 14. 10. 1944, Českoslovakia, Slovákija, g. Brezno, CAMO, Imennoj spisok bezvozvratnych potěr 53 ad dd, nr. 102924, 23. 11. 1944, TOMČÍK, Ján. Havárie „furmanov“ počas SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 24/1984, s. 1/921-3/923, č. 25/1984, s. 3/963-4/964. Srov. STANISLAV, J. – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 84-89, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 185-189, KAMENÍK,

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- Václav. *Lety čs. parabrigády na pomoc Slovenskému národnému povstání*. <http://www.historickykaleidoskop.cz/armada/lety-cs.-parabrigady-na-pomoc-slovenskemu-narodnimu-povstani.html>, *Kronika leteckej vojny nad Slovenskom*. <http://kronika-airwarsk.blogspot.com/2013/12/vvs-13101944.html>, RIMAJ, Štefan. *Vojnovú tragédiu pripomína krídlo z lietadla*. <https://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/409899-vojnovu-tragediu-pripomina-kridlo-z-lietadla/>
- 141 TOMČÍK, Ján. Havárie „furmanov“ počas SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 24/1984, s. 1/921-3/923, č. 25/1984, s. 3/963-4/964, Srov. STANISLAV, J. – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 84-89, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 185-189.
- 142 CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 27. Žurnal bojových dějství 54 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 20545, op. 1, d. 26. Žurnal bojových dějství 53 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 33, o. 686196, d. 3343 – Iljin Stepan Petrovič a Kapinus Stepan Fedorovič, BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm č. C. 2032/I, FOREMAN, J. – MATTHEWS, J. – PARRY, S. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*, c. d., s. 220. V noci 16./17. 10. 1944 nárokoval dva sestřely *Obfw*. Karl Maisch od 2./NJG 100, ale v obou případech šlo o čtyřmotorové Liberatory a nadto v okolí Tarnówa. Následující noci 17./18. 10. 1944 byli úspěšní *Oblt*. Ernst Drünkler (1./NJG 5) a *Lt*. Wilhelm Seuss (IV./NJG 5), kteří hlásili sestřel dvoumotorových strojů PS-84, resp. Li-2, ale až nad Východním Pruskem.
- 143 CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 26. Žurnal bojových dějství 53 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 20545, op. 1, d. 27. Žurnal bojových dějství 54 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 33, o. 686196, d. 3343 – Domašenko Stepan Petrovič, HORÁK, Miroslav – VARSÍK. Milan J. *Příhody na křídlech*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 193-198, STANISLAV, J. – RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 88, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 189-190, RAJLICH, J. – REŽNÁ, J. *Generál Fajtl slovom historika*, c. d., s. 494, HROMJAK, Peter. Spomienky na Slovenské národné povstanie. In *Bojovník* č. 22/2011, s. 10; *SNP pripomína aj pamätník v Levočských vrchoch*. SME, 30. 8. 2015; KAMENÍK, Václav. *Lety čs. parabrigády na pomoc Slovenskému národnému povstání*. <http://www.historickykaleidoskop.cz/armada/lety-cs.-parabrigady-na-pomoc-slovenskemu-narodnimu-povstani.html>
- 144 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm č. C. 2032/I, FOREMAN, J. – MATTHEWS, J. – PARRY, S. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*, c. d., s. 221 a přípis Winfrieda Bocka autorovi z 18. 11. 2000.
- 145 CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 26. Žurnal bojových dějství 53 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 20545, op. 1, d. 27. Žurnal bojových dějství 54 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 3 (1944-1945)*, c. d., s. 185-190, RAJLICH, J. – REŽNÁ, J. *Generál Fajtl slovom historika*, c. d., s. 494.
- 146 BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm č. C. 2032/II, FOREMAN, John – MATTHEWS, Johannes – PARRY, Simon. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*, c. d., s. 219 a přípis Winfrieda Bocka autorovi z 18. 11. 2000. Ve skutečnosti šlo patrně o typ DB-3F, známější spíše pod označením Iljušin Il-4, které dostal v roce 1941. Il-4 představoval hlavní typ sovětského dálkového bombardovacího letectva.
- 147 CAMO, Podolsk, f. 20545, op. 1, d. 27. Žurnal bojových dějství 54 ad dd, 30. 9. 1944 – 31. 10. 1944, CAMO, f. 33, o. 686196, d. 3343 – Seliverstrov Gerasim Ivanovič.

- 148 KONIECZNY, Alfred. *Ślask a wojna powietrzna lat 1940-1944*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998, s. 161-167.
- 149 Tamtéž, s. 163, BA-MA, Freiburg i. Br., OKL - Chef f. Ausz. u. Diszipl. (V), mikrofilm č. C. 2032/I.
- 150 Blíže viz DOWNS, Jim. *Druhá světová vojna: Tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava : Magnet Press, 2004; LIČKO, Miroslav J. *USA v Banskej Bystrici rok 1944*. Bratislava : NVK International, 1994, RAJNINEC, J. *Ďalšia letecká zahraničná účasť v SNP*, c. d., s. 25/945-26/946.
- 151 Tamtéž.
- 152 ZENG IV, Henry L. de. *Luftwaffe Airfields – Czechoslovakia*. <http://www.ww2.dk/Airfields%20-%20Czechoslovakia.pdf>
- 153 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 21. 9. 1944, RAJNINEC, J. *Ďalšia letecká zahraničná účasť v SNP*, c. d., s. 27/867, č. 23/1984, s. 27/907 a č. 24/1984, s. 25/945-26/946.
- 154 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 155 PLEVZA, Viliam (ed.). *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Zv. 5. Encyklopédia odboja a SNP*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 429-430.
- 156 NARA, Washington D.C., RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 157 Tamtéž.
- 158 Tamtéž.
- 159 Tamtéž.
- 160 Při náletech jsou těžce i lehce zranění vykazováni v jednotné položce zranění (verwundet).
- 161 Onen maďarský třímotorový transportní Junkers Ju 52/3m (S.2+07) pocházel ze sestavy 102/1. futárszállító század MKHL (*Magyar Királyi Honvéd Legierő* – Maďarské královské letectvo) a představoval vůbec první obět slovenských povstaleckých letců. Ráno 2. 9. 1944 jej při rutinním letu z Budapešti do Krakova nad povstaleckým územím překvapil zkušený stíhač Kombinované letky, zvk. František Cyprich, jenž na své staré dvouplošné Avii B-534 odstartoval z letiště Tri Duby. Pro ostříleného Cypricha, jenž měl na kontě již 12 oficiálně potvrzených vítězství ze sovětské fronty, nepředstavoval neozbrojený Ju 52 rovnocenného soupeře. Po jeho útocích těžce poškozený Junkers nouzově přistál u Radvaně (dnes součást Banské Bystrice). Ze čtyřčlenné osádky byli kapitán letounu *főhadnagy* (nadporučík) György Gách, druhý pilot *főhadnagy* Nándor Veremes a radiotelegrafista *hadnagy* (poručík) Imre Maszlagi zajati, zatímco palubní mechanik *örmester* (rotmistr) László Széky utrpěl smrtelné zranění již ve vzduchu. Zajati maďarští letci, kteří o vypuknutí Povstání neměli ani potuchy, se stali prvními nedobrovolnými obyvateli povstaleckého zajateckého tábora, umístěného v budově měšťanské školy v obci Lúbietová, asi 20 km východně od Banské Bystrice. MODROVICH, J. *Tri Duby*, c. d., s. 118-120, SLAVKOVSKÝ, D. *Vo vzduchu i na zemi*, c. d., s. 102-103, FEKETS, Martin. *Poslední let S.2+07*. REVI č. 28/1999, s. 2-6, RAJLICH, J. *Za Boha a národ*, c. d., s. 94-96, BOSÁK, P. *Z bojových operácií na fronte SNP*, c. d., s. 142.
- 162 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR, sign. 62/8/6/6. Válečný deník 1. letky 1. čs. slp (15. 6. 1944 – 11. 8. 1945); sign. 63/8/7/7. Válečný deník 2. letky 1. čs. slp. (15. 6. 1944 – 21. 9. 1945), RAJLICH, Jiří. *Esa na obloze. Nejúspěšnější čs. stíhači ve 2. světové válce*. Praha : Naše vojsko, 1995, s. 190-191.
- 163 Oficiálně přiznán dodatečně r. 1945 po Kruťově útěku ze zajetí.

Asymetrická letecká válka.

Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944

- 164 Oficiálně nenárokován, ale zmiňován ve Šromových vzpomínkách a potvrzen z německých zdrojů stejně jako ještě další Fi 156, k jehož autorství se však nikdo nepřihlásil.
- 165 Šlo přinejmenším o následující dva letouny prokazatelně sestřelené a zničené povstaleckou palbou ze země: bombardovací Ju 88A-5 od *Kampfbeobachterschule 2*, sestřelený ze země 2. 9. 1944 v prostoru Lazany (viz pozn. č. 42), dalším pak stíhací Bf 109G-6 od 3./JG 52, sestřelený protiletadlovou obranou letiště Tri Duby 10. 9. 1944 v prostoru západně od Zvolena (pozn. č. 110). Z různých povstaleckých hlášení, přehledů a vzpomínek účastníků z řad vojáků, partyzánů i civilistů jsou známy ještě jiné nároky na sestřelení, resp. zasažení německých letounů palbou ze země. Je jich však tolik, že po jejich sečtení by převyšovaly skutečné německé ztráty za celé trvání SNP. Obvykle nejsou časově či místně určeny a v případě, že ano, tak nesouhlasí s německými ztrátami. Je tedy zřejmé, že ve většině případů jde o úspěchy domnělé, nebo příliš optimisticky hodnocené, dost pravděpodobně v některých případech i smyšlené.
- 166 Krom toho v německém přehledu nefiguruje ani další letoun, který je ovšem vykazován v jiných německých přehledech ztrát. Například 15. 9. 1944 byl zničen letoun Beneš-Mráz Be-555 (nepochybně kořist z původního stavu slovenského letectva), vykazovaný ve stavu 1./NSGr. 4. Zřítil se po startu z letiště Spišská Nová Ves, byl úplně zničen (100 %) a jeho pilot *Obgefr.* Werner Leitz zahynul.
- 167 Wolfgang Horst Walter Venohr (* 15. 4. 1925, Berlín, † 26. 1. 2005, Berlín) sám za 2. světové války sloužil u *Waffen SS* a za povstání na Slovensku byl příslušníkem I. praporu *Kampfgruppe Schill*. Po válce vystudoval historii a germanistiku a působil jako novinář a spisovatel. Zabýval se především pruskými a německými vojenskými dějinami a historií německého vojenského odboje proti Hitlerovi. V letech 1969-1974 byl jediným západoněmeckým novinářem, který se hlásil přímo z území NDR. Výrazem jeho zájmu o (česko)slovenské dějiny, slovensko-německé vztahy a problematiku Povstání jsou dvě knižní práce: *Aufstand für die Tschechoslowakei. Der slowakische Freiheitskampf von 1944* (Christian Wegner Verlag, Hamburg 1969) a prakticky totožná *Aufstand in der Tatra. Der Kampf um die Slowakei 1939–44* (Athenäum, Königstein/Ts. 1979).
- 168 VENOHR, Wolfgang. *Aufstand für die Tschechoslowakei. Der slowakische Freiheitskampf von 1944*, c. d., s. 220-221.
- 169 Cit. dle PREČAN, V.(ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*, c. d., s. 303.
- 170 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 20. 9. 1944.
- 171 VÚA-VHA, Praha, 1. ČSSLD, sign. 61/8/5/8. Válečný deník 1. čs. stíhacího leteckého pluku v SSSR, sign. 62/8/6/6. Válečný deník 1. letky 1. čs. slp (15. 6. 1944 – 11. 8. 1945); sign. 63/8/7/7. Válečný deník 2. letky 1. čs. slp. (15. 6. 1944 – 21. 9. 1945), RAJLICH, Jiří. Útok na Piešťany 18. září 1944. In *Hobby Historie*, č. 27 (2014), s. 4-13, záznam rozhovoru se S. Hlučkou z 20. 9. 1986.
- 172 Tamtéž.
- 173 „*Hloubková letadla napadla 18. 9 v 18.30 letiště v Piešťanech a zapálila šest vlastních [rozuměj německých] letadel.*“ NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 18. 9. 1944.
- 174 KROPILÁK, Miroslav. *Účasť vojakov v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1960, s. 144-145.

- 175 PREČAN, V. (ed.). *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, c. d., s. 1139.
- 176 VÚA-VHA, Praha, LV-ČSR, k. 7, inv. č. 268 (Piešťany).
- 177 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 178 Že je Němci používali (ale i to, že útokem nebyly zničeny všechny), o tom svědčí například epizoda z 26. 9. 1944, kdy poblíž obce Luka havaroval Bf 109G-6 W.Nr. 161731, z něhož musel německý pilot vyskočit na padáku (zpátky do Piešťan ho dopravil spojovací Fi 156 Storch). Z výrobního čísla je zřejmé, že šlo o jeden z bývalých strojů slovenské Cvičné letky z téhož letiště.
- 179 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 180 NA, Kew, AIR 27/1821. No 418 (RCAF) Squadron Operations Record Book, RAJLICH, Jiří. Útok kanadských Mosquit na česká letiště 12. října 1944. *Historie a plastické modelářství* č. 8/2005, s. 18-23, RAJLICH, Jiří. Útok na Piešťany 18. září 1944. In *Hobby Historie*, č. 27 (2014), s. 4-13, FERIANEC, Bohuslav. *Mosquito nad Piešťanmi*. Harmanec 2003, s. 36-48.
- 181 RAJNINEC, J. *Ďalšia letecká zahraničná účasť v SNP*, c. d., s. 27/827, STANISLAV, J.–RAJNINEC, J. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*, c. d., s. 96.
- 182 HUXTABLE, Mark. Mosquito Fates. www.mossie.org › donated_files › Mark_Huxtable › Mosquito Fates.xlsx; HUXTABLE, Mark. Mosquito Claims for Enemy Aircraft. www.mossie.org › donated_files › Mark_Huxtable › Mosquito Claims for Enemy Aircraft.xlsx.
- 183 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 21. 9. 1944.
- 184 Souhrnným názvem „Avia“ tehdy německá strana obvykle označovala nejen slovenské stíhačky Avia B-534, ale dokonce i pozorovací Letovy Š-328, takže je těžko říct, o jaký konkrétní typ se jednalo.
- 185 NARA, RG 242, T-971, OKL - Chef Genst. 8. Abt. Die Niederung der Aufstandsbewegung in der Slowakei.
- 186 BA-MA, RL 2 III/780. Flugzeugunfälle und Verluste bei Schulen und Sonstige Verbänden.
- 187 NA, Praha, ÚŘP, sign. 114-11-5. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 20. 9. 1944.
- 188 Tamtéž. Večerní hlášení Německého generála v Bratislavě z 21. 9. 1944.
- 189 Cit. dle Vilém PREČAN (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*, c. d., s. 203.

„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“. K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

PETER ŠUMICHRASŤ

Problematika leteckej vojny nad územím Slovenska v čase Slovenského národného povstania patrila, ale ešte aj dnes, po viac než sedemdesiatich piatich rokoch od jeho skončenia, patrí medzi obľúbené témy historického bádania.

O jej popularite svedčia desiatky vedeckých, vedecko-populárnych, populárnych prác domácich a zahraničných historikov,¹ ako aj spomienkových prác priamych účastníkov Slovenského národného povstania, resp. prác historizujúcich publicistov, ktorých diela vznikli na základe rozhovorov s pamätníkmi.²

V súvislosti s výskumom historických reálií viažucich sa k leteckej vojne v období Slovenského národného povstania je dôležité zdôrazniť, že do tzv. nežnej revolúcie v novembri 1989 bol výskum zameraný predovšetkým na vedecké zhodnotenie činnosti povstaleckej Kombinovanej letky leteckej skupiny leteckej zbrane 1. československej armády na Slovensku, 1. československého stíhacieho leteckého pluku v ZSSR, ako aj rôznym aspektom sovietskej pomoci poskytnutej prostredníctvom „leteckého mosta“ Slovenskému národnému povstaniu.

Na okraj záujmu profesionálnych historikov a nadšencov leteckej histórie sa neprávom dostalo vedecké zhodnotenie dochovaných prameňov obsahujúcich informácie o pomoci Spojencov povstalcom bojujúcim proti nemeckým okupačným vojskám a ich slovenským prisluhovačom, ktorí zostali verní vláde Slovenskej republiky a prezidentovi Slovenskej republiky.

Ešte menšia pozornosť ako vedeckému bádaniu prameňov obsahujúcich informácie o anglo-amerikej pomoci Slovenskému národnému povstaniu však bola venovaná rôznym aspektom činnosti leteckých jednotiek nemeckej Luftwaffe, ktoré boli vyčlenené na potlačenie Slovenského národného povstania. Z tohto dôvodu do novembra 1989 nevznikla žiadna ucelenejšia vedecká, vedecko-populárna či populárna práca, ktorých obsah by vznikol na základe analýzy a vedeckého zhodnotenia rele-

vantných dobových nemeckých písomností.³ Prvé ucelené informácie o nemeckom letectve v čase Slovenského národného povstania nachádzame v 80. – 90. rokoch minulého storočia v prácach Juraja Rajnina a Jána Stanislava.⁴ Nie je žiadnym prekvapením, že vzhľadom na obmedzené možnosti základného výskumu relevantných dobových nemeckých písomností odborne spravovaných v špecializovaných archívoch v Spolkovej republike Nemecko, ako aj v Spojených štátoch amerických pred novembrom 1989, sú po dvoch či troch desaťročiach, ktoré uplynuli od ich vzniku, sčasti prekonané, a to predovšetkým zásluhou českého vojenského historika a uznávaného odborníka na leteckú históriu Jiřího Rajlichu.

Ten vo svojich prácach zúročil dlhoročný základný výskum bádateľmi nevyužitých nemeckých písomností, ktoré boli ako koristné spisy presunuté z porazeného Nemecka do Spojených štátoch amerických a sú doposiaľ odborne spravované v National Archives and Records, Washington, D. C. Takto získané informácie doplnil o ďalšie informácie, ktoré obsahovali relevantné dobové písomnosti nemeckej proveniencie uložené v pražskom Národnom archíve. V neposlednom rade podrobil kritickej analýze tých niekoľko odborných prác, ktoré aspoň okrajovo opisovali činnosť nemeckej Luftwaffe v ich boji proti povstalcov.⁵

V roku 2012, na základe výsledkov svojej vedeckej činnosti, predstavil širokej verejnosti pôvodnú vedeckú štúdiu „*Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen-říjen 1944*“, ktorá bola v mnohých svojich častiach prelomová, pričom odstránila aj mnohé nedostatky prác jeho predchodcov.⁶

Rajlich, tak ako jeho predchodcovia, sa vo svojich prácach podrobnejšie nevenoval osudom malej skupiny nemeckých letcov, ktorí sa počas Slovenského národného povstania dostali ako vojnoví zajatci do zajatia povstalcov. K tejto doposiaľ takmer neznámej problematike však nachádzame aspoň čiastkové informácie v práci Mariana Uhrina pod názvom „*Partizánske zápisnice s nemeckými vojakmi z archívu Múzea SNP*“.⁷

Uhrin v nej uvádza aj toto: „*Po zajatí nemeckých vojakov partizánmi bol ich osud rôzny. Väčšine ani neboli odovzdaní HŠPO⁸, pretože na to nebola ochota a hlavne ani podmienky nasadenia partizánskych jednotiek neumožňovali pravidelne zajatcov presúvať do Banskej Bystrice. Preto bola časť nemeckých vojakov po spravodajskom vyťažení zastrelená ešte u partizánskej jednotky. Väčšia časť zajatcov bola v priebehu Povstania po vypočutí odovzdaná armáde, resp. jej spravodajskému oddeleniu, odkiaľ ich obyčajne presunuli do zajateckého tábora v Lubietovej.*“⁹

V súvislosti s hore uvedeným pre úplnosť treba uviesť, že ani v ľubietovskom zajateckom tábore neboli nemeckí vojnoví zajatci bezpeční pred „samozvanými vykonávateľmi vojnového práva“ z radov účastníkov Slovenského národného povstania.

O tom svedčí dochované písomné hlásenie veliteľa zajateckého tábora npor. pech. Pavla Šipku¹⁰ z 22. septembra 1944, v ktorom veliteľstvu I. taktickej skupiny hlásil: „Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

„Naším č. j. 7/44 dôv. hlásil som, že sa dnes do obeda objavili tu partizáni a žiadali vydanie zajatcov. Žiadal som písomný rozkaz [...] (,) ktorý som dosiaľ nedostal. Po obede sa objavili zase tieto partizáni a žiadali dôrazne vydanie zajatcov. Odišli s tým (,) že zajtra ráno (,) t. j. 23.IX.44 si príjdu pre zajatcov a bezpodmienečne ich vezmu sebou.“ Vo svojom hlásení ďalej uvádzal: „Prosím o písomný rozkaz (,) či mám odopreť vydanie zajatcov poť. či mám [...] (,) ak by chceli použiť násilie, použiť zbraň proti partizánom. Bolo by vhodné [...] (,) keď bych dostal písomný rozkaz od predstaveného týchto partizánov, kde tento zakazuje odvedenie zajatcov. Každopádne prosím vybavenie ihneď kurirom, abych mal dispozície v ruke pred príchodom partizánov.“¹¹

Napriek tomu, že sa nám nedochovalo stanovisko nadriadeného z veliteľstva 1. taktickej skupiny 1. československej armády na Slovensku, podľa publikovaných informácií je hodnoverným spôsobom preukázané, že npor. pech. Pavel Šipka nevydal nemeckých vojnových zajatcov partizánom, v ktorých rukách by ich s najväčšou pravdepodobnosťou čakal tragický osud niektorých ich spolubojovníkov.

Vo Vojenskom historickom archíve Bratislava sa k osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania nachádza kópia písomností, ktoré vznikli činnosťou spravodajského oddelenia veliteľstva 1. československej armády na Slovensku. Konkrétne sa jedná o písomný záznam z výsluchu stíhacieho pilota Uffz Heinricha¹² Wiescotteho, príslušníka Schlachtgeschwader 77¹³ bitevnej (bojovej) eskadry 77 a výsluchu pilota Lt Karla Dempfa a pozorovateľa Uffz. Heinza Meiermana¹⁴, príslušníkov Kampfbeobachterschule 2¹⁵.

•••

Prepis dochovaného dobového dokumentu uverejňujeme v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

•••

Dokument č. 1

O p i s :

Veliteľstvo Jaseň.

S V, 22. október 1944.

Čís.: 323 dôv. zprav./1944.

Vec: Nemecký letec – stiháč – zajatec.

Prílohy: Voj. preukaz.

VČSA – zprav. dôstojník,

Banská Bystrica

Zasielam eskortu nemeckého vojaka /letca/ k vyšetreniu.

Zajatec bol zadržaný hliadkou od roty Kaličiak¹⁶, veliteľstva Dub¹⁷ na Čiernej Vode.

Veliteľ J a s e ň:

pplk. Andrej Juny¹⁸:

v. r.

Dokument č. 2

O p i s :

Výsluch: Heinz Wieseotte, 5. januára 1921

v- Bochume :

Narukoval dňa 1.februára 1941 ku Flak¹⁹ – jednotke pri Braunschweigu.

Tri mesiace robil tu výcvik. Potom bol pridelený ako protiletadlová obrana Ríše v severnom. a západnom Nemecku /Hamburg, Wilhelmshafen, Münster/. Pri tejto jednotke bol do septembra 1942. Potom bol pridelený na výcvik k letectvu. Teoretický výcvik prekonal v škole, vo Francii pri Breste. V škole bol až do polovice r. 1943. Vycvičený bol na pilota /Flugzeugführera²⁰/. Na praktický výcvik bol pridelený do Neudorf pri Oppeln. Pred 3 týždňami bol odvelený k svojej jednotke na letisko do Krakova.²¹

Počas svojho pobytu bol dvakrát zasadený. Raz štartoval bombardovať ruské pozície pri Tarnowe. Pri svojom druhom lete na Slovensko bol zasiahnutý naplno Flakom²², v stredu dňa 17.10.²³ a 12.00 hod. asi 3 km od letiska.²⁴

K náletu štartoval ešte s 3 lietadlami tiež typu FW-190²⁵. Vedel len toľko, že má bombardovať letisko medzi 2 väčšími mestami /Bystrica – Zvolen/. Presnú polohu letiska, zakreslenú na mape mal len veliteľ. Myslel, že ide bombardovať letisko (,) na ktorom pristali ruské lietadlá. Pokiaľ vedel (,) boli Slováci ich priatelia.

Na letisku v Krakove je stále štacionová²⁶ len ich eskadra č. 77.²⁷ Veliteľom je mjr. Bruck²⁸. Eskadra skladá sa z 3 letiek /Staffeln/²⁹, z ktorých každá má 11-12 lietadiel³⁰.

On sám patril k prvej letke, ktorej veliteľom je kpt. Brandt³¹. Veliteľ II. je nejaký nadporučík. 0 III.³² nevie nie podrobnejšie /vyhovára sa, že je tu len krátky čas/. Každá letka má asi 50 mužov. Ich letka je špeciálna a skladá sa zo samotných FW-190. Na letisku nachádza sa stále asi 30 lietadiel /typy FW-190, Me-109[0] a nejaké dvojplôšníky. Počet je však nestály, pretože lietadla stále prichádzajú a odchádzajú. Letci a letecký personál nie je ubytovaný priamo na letisku, ale v blízkej dedinke zva- „Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

nej «Fliegerdorf»³³.

Lietadlo FW/-190, je vyzbrojené 2 palubnými kanónmi 2 cm a 4 gulometmi 7.9 mm. Má 1 trupovú bombu 250 kg a 4 plošné po 50 kg.³⁴

Zpráv. záver:

Vypočúvaný je priemerný Nemec, ktorý samostatne nič nekoná, lebo za neho “myslia jeho predstavení – velitelia” /prípád s mapou. Pretože nebol ešte v poli (,) vypovedal dosť naivne, pretože nemá ešte bojové skúsenosti.³⁵

Dokument č. 3

O p i s :

Úradný záznam

o vypočutí nemeckých vojenských zajatcov.

Vypočutí boli príslušníci letectva a SS³⁶.

Letci : poručík pilot Karl Dempf, nar. 27.11.1922 v Buchlohe, Sasko³⁷.

poddôstojník letectva Heinz Neierman, nar.6. X. 1911 v Essenu³⁸.

Obaja sú príslušníkmi bojovej pozorovacej školy v Malackách³⁹.

Z výpovedí menovaných bolo zistené :

Menovaní štartovali na stroji “JU 88”⁴⁰z letiska Malacky k prieskumnému letu do oblasti Ružomberok. U Baťovian⁴¹ bolo lietadlo odstreľované z pechotných zbraní a muselo núdzové pristáť.⁴²

Podľa tvrdenia menovaných nachádza sa na letisku v Malackách asi 5-6 strojov typu “JU 88“, ktoré sú používané pre výcvikové účely a ďalej asi 12 strojov “FW 58“ používaných taktiež pre výcvik pozorovateľov.⁴³ Veliteľom školy je mjr. let. Henne!⁴⁴ V Malackách je okrem účastníkov leteckého pozorovacieho kurzu asi 40 príslušníkov Wehrmachtu, ktorí tvoria strážny oddiel! Výcvik v pozorovacej bojovej škole trvá asi 8 mesiacov. Obaja menovaní neboli ešte nasadení na fronte, ale účinkovali počas svojej vojenskej služby ako leteckí inštruktori. Poručík Dempf⁴⁵ vypovedal, že morálka u nemeckých jednotiek v dôsledku podstatných nemeckých porážok nie je najlepšia. Takmer u každej jednotky je terajšiemu režimu o[d]daný dôstojník, ktorý má dozor nad všetkým, čo sa jednotky týká⁴⁶.

- 1 O jeho popularite svedčí aj množstvo prác, ktoré obsahujú informácie o činnosti letectva na oboch stranách frontu v období Slovenského národného povstania. V tejto súvislosti treba dať do pozornosti nasledovné práce: ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašismu*. Praha : Naše vojsko, 1987; STANISLAV, Ján – RAJNINEC, Juraj. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*. Bratislava : ÚV SZPFB, 1989; KLIMENT, Charles K – NAKLÁDAL, Břetislav. *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Praha : Naše vojsko – Ares, 2003. STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996; ŠOLC, Jiří. *Padáky nad Slovenskem : 2. čs. samostatná paradesantná brigáda v SSSR*. Praha : Ares + Corona, 1997; ŠVANDA, Petr. Miesto 1. čs. samostatného stíhacieho leteckého pluku v SNP. In *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Zborník vystúpení z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu SNP*. Múzeum SNP Banská Bystrica 8. – 10. júna 1999. Banská Bystrica : Adade, 1999, s. 455-462; VANĚK, Oldřich. Letisko Mokrad v prevratových plánoch generála Čatloša. In *Vojenská história*. Roč. 3, č. 3 (1999), s. 103-114; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945, 3. zv.* Bratislava : Magnet Press-Slovakia, 2003; RAJLICH, Jiří. První sestřel prvního pluku. In *Historie a vojenství*. Roč. 53, č. 3 (2004), s. 45-52; DOWNS, Jim. *Tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004; STANISLAV, Ján. Spojenecká pomoc a osudy jej vojenských spravodajských skupín. In *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 174-189; KAŠŠÁK, Peter – HRODEGH, Marián. *Konečná zastávka Slovensko. Letecké aktivity a osudy posádok 15. USAAF zostrelených nad územím Slovenska v rokoch 1944 – 1945*. B. m. : Klub priateľov vojenskej histórie Slovenska, 2007; LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008; MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009; DOWNS, Jim. Allied Aid to the Uprising. In *Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifášistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny* / Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2009; STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav. Z činnosti 15. americkej leteckej armády. In *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945 : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš*. Viera Kováčová a kol. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 74-115; ŠUMICHRASŤ, Peter. Činnosť sovietskeho letectva vo Východokarpatskej operácii (8. 9. – 28. 10. 1944). In *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945 : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš*. Viera Kováčová a kol. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 193-213; RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen – říjen 1944) I.-II. / . In *Historie a vojenství*. – Roč. 61, č. 3 – 4 (2012), s. 4-18, 26-45; STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav. *Povstalecké nebo : Insurgent sky*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2013; RAJLICH, Jiří. Nálet na Piešťany 18. září 1944. In *Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století*. – Roč. 5, č. 27 (2014), s. 4-13; ŠUMICHRASŤ, Peter. Letecká havária na Zadnom Gerlachu v hláseniach leteckého náhradného pluku 4. In *Vojenská história*. – Roč. 18, č. 2 (2014), s. 101-125; ŠUMICHRASŤ, Peter. Nebo nad Povstaním : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In *ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. Informační příloha MO SR a OS SR*. – Roč. 46, č. 8 (2014), s. 92-93; ŠUMICHRASŤ, Peter. Nebo nad Povstaním

„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

- : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In *Obrana. Mesačník MO SR*. – Roč. 22, č. 8 (2014), s. 12-15; PLAVEC, Michal. Weberovi hasiči : Nejen o nasazení 10.(Pz.)/SG 9 v posledních měsících války. In *Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století*. – Roč. 5, č. 28 (2014), s. 56-67; LACKO, Martin. Americké bombardovanie Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 a jeho obeť I. In *Historický zborník*. – Roč. 25, č. 2 (2015), s. 49-74; KLUBERT, Tomáš. *Slovenská armáda v druhej svetovej vojne slovom a obrazom*. Bratislava : Perfekt, 2016; DIBALA, Ján, – VESTENICKÝ, Emil. *Konfrontácia s inou realitou : Gen. Jozef Marko spomína na SNP*. Bratislava : Mayer media, 2017; ŠIMONČÍK, Emil. *Tri Duby: K histórii lietania na Pohroní a letiska v Sliači*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2017; BURSA, Stanislav. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 1: Mitchelley*. B.m. : Degart, 2017; BURSA, Stanislav. *Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 2: Furmani*. B.m. : Degart, 2017; STANISLAV, Ján – BURSA, Stanislav. *Siločiary sovietskej pomoci SNP a vzdušný most : časť I*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019.
- 2 SLAVKOVSKÝ, Dušan. Tri Duby a história ich Kombinovanej letky. In *Sborník Ústavu SNP I, 1948, č. 3, s. 23-39*; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vô vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969; FAJTL, František. *První doma*. Praha : Naše vojsko, 1974; HORÁK, Miroslav – VARŠÍK, Milan. *Příhody na křídlech*. Bratislava : Obzor, 1977; PLEŠNÍK, Ján. *Ikarovia bez křidel*. Bratislava : Obzor, 1979; FAJTL, František. *Vzpomínky na padlé kamarády*. Praha : Mladá fronta, 1980; SKOPAL, Jan. *Trojúhelník naděje*. Praha : Naše vojsko : Český svaz protifašistických bojovníků, 1990; KUBICA, Belo. *Letectvo v SNP. Pamäti*. Bratislava : NVK International, s. r. o., 1994; NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda*. Banská Bystrica : NVK International, 1994; PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava : VITA MO SR, 1997; TÓTH, Jozef. *Pamäti generála Tótha : Slovenskí letci v Povstaní*. Ved. red. Šumichrast, Peter. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2005; MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Ed. Šumichrast, Peter. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019.
 - 3 V súvislosti s hore uvedeným je treba pre zachovanie objektívnosti uviesť, že historik Vilém Prečan v roku 1965, resp. 1971 vydal edície pôvodných dokumentov, ktoré obsahujú čiastkové informácie o nemeckom letectve v období Slovenského národného povstania. PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava – Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965; PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava – Epocha, 1971.
 - 4 STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996; STANISLAV, Ján. Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní. In *Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutočnosť)*. Príspevky z mezinárodnej konferencie 22. – 23. října 2002. Praha : VHÚ, 2003, s. 166-176; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945, 3. zv*. Bratislava : Magnet Press-Slovakia, 2003.
 - 5 STANISLAV, J. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie*, c. d. Bratislava : Veda, 1996.; STANISLAV, J. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*, c. d., s. 166-176.; STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*, c. d.
 - 6 RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen-říjen 1944. I. část. In *Historie a vojenství*. 2012, roč. LXI, č. 3, s. 4-18; RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen-říjen 1944. In 2. část. *Historie a vojenství* 2012, roč. LXI, č. 4, s. 26-45.
 - 7 UHRIN, Marian. Partizánske zápisnice s nemeckými vojakmi z archívu Múzea SNP. In *Mo-*

derné dejiny Slovenska I. Hruboň Anton (ed.). Ružomberok : Hitoria Nostra, 2009. s. 58-85.

8 Hlavný štáb partizánskych oddielov.

9 Zajatecký tábor v Lubietovej vznikol 15. septembra 1944. O tri dni neskôr bol jeho veliteľom menovaný npor. pech. Pavel Šipka. Jemu bola podriadená strážna jednotka, hospodárska správa a zajatci. Prvými „obyvateľmi“ zajateckého tábora v Lubietovej boli maďarskí letci zostrelení pri Banskej Bystrici 31. augusta 1944 a dôstojníci slovenskej armády, ktorí zostali verní režimu v Bratislave, resp. boli za svoje predchádzajúce postoje označení za nepriateľov povstania. Do zajateckého tábora sa dostalo do polovice októbra 1944 asi 200 Nemcov, príslušníkov Wehrmachtu, Luftwaffe a Waffen-SS. Tábor s krycím menom „Hruška“ mal celoarmádnu pôsobnosť, do 14. októbra 1944 však podliehal veliteľstvu 1. taktickej skupiny. Následne prešiel do veliteľskej podriadenosti V. taktickej skupiny. Zajatecký tábor fungoval do posledných dní októbra 1944, keď boli zajatci veliteľom rozpustení. Túto verziu skončenia pobytu Nemcov v zajateckom tábore v Lubietovej spochybňuje obsah spomienky príslušníka Waffen SS z 10. septembra 1964, ktorej prepis je uložený v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. V ňom sa uvádza nasledovné: „...*,Po štvordňovom vypočúvaní bol som preradený do zajateckého tábora, kde bolo mnoho mojich kamarátov od zbrane SS. Podľa správ, ktoré k nám prenikli (.) mali sme byť popravení. Zajatci tu zhromaždení boli z rôznych úsekov povstaleckého frontu. Koncom októbra nás zhromaždili a odvádzali vyprázdneným mestom do hlbokej úzkej doliny po ceste smerujúcej na sever od Banskej Bystrice do Ružomberka. Bola to ťažká cesta, nakoľko dolina bola prepchatá ustupujúcim povstaleckým vojskom a ústup bol rušený náletmi našich lietadiel typu Štuka. Spreádzala nás eskorta povstaleckých vojakov, ktorej velil nadporučík. Pri jednom z leteckých útokov nás zahnali do hlbokej rokle. Je to síce k neuvereniu, no tak ako sme stáli (.) všetci sme chceli prejsť k partizánom. Ovšem preto (.) aby sme sa takto dostali do priestoru bojového dotyku partizánskych oddielov a nastupujúcou nemeckou armádou. Keď sme videli rýchly a neorganizovaný ústup, hromady odhodných zbraní, tušili sme že nemecká armáda už nie je ďaleko. Chceli sme pri najbližšej príležitosti utiecť a prejsť k našim. Došli sme aj k partizánskemu oddielu, ktorý nás chcel prevziať. Národnosť partizánov možno len ťažko určiť, lebo pri našom stretnutí zväčša mlčali. Bolo však medzi nimi mnoho Rusov. Medzi partizánmi bol aj jeden inžinier ako český kapitán alebo major /zámena národností – nepozná Slovákov/. K partizánom sme však neprešli (.) lebo eskortujúca jednotka to nedovolila. Opustili sme cestu a stúpali sme vysoko do hôr, spúšťali sa do hlbokých dolín (.) no išli sme stále vyššie a vyššie do hôr. Boli sme slabo oblečení, chýbala nám obuv, plášte, deky a veľmi sme trpeli zimou (.) nakoľko neustále pršalo a občas aj snežilo. Počas tohto pochodu sme stretli aj povstaleckú jednotku, ktorá ma zajala. Prišli sme na horskú lúku (.) kde nás zoradili a zostavili okolo nás ľahké guľomety a boli urobené prípravy k poprave. V tom prišiel k našej skupine jeden Slovak z Bratislavy, ktorý rozumel nemecký. Bol oblečený v uniforme žandára. Pravdepodobne na jeho príhovor bola poprava odložená. Vojaci rozložili oheň a nám bolo umožnené osušiť si premoknutý odev a obuv. Strávili sme nekonečné tri dni pri dymiacom ohni. Ja aj s jedným kamarátom sme sa rozhodli pri najbližšej príležitosti utiecť. Počas spomínaných troch dní boli ešte niekoľkokrát urobené prípravy k poprave, no samotná poprava bola vždy mne z neznámych príčin odložená. Videli sme, že naše hodiny sú už spočítané a preto som využil prvú príležitosť na útek. Hlboko v doline pod nami sa ozvali nemecké guľomety. Využili sme prvé chvíle zmätku a spolu s kamarátom sme zalahli a pomaly sme sa plazili do doliny. Po krátkej chvíli sme stretli nemeckých vojakov, ktorí robili prieskumnú akciu v okolitých lesoch.“* Archív Múzea

„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

SNP Banská Bystrica, f. XII, pr. č. 350/64. Podľa pásu nahratého v rozhlase 10. IX.1964 / autor redaktor Homolka/ spracoval Miroslav Ličko. Za poskytnutie kópie materiálu ďakujem PhDr. Marianovi Uhrinovi, PhD.

10 Pavel Šipka, nar. 13.3.1900 Šalková, okres Banská Bystrica. Účastník národného boja za oslobodenie od 29. augusta 1944 do 30. októbra 1944.

11 VHA, f. 1. ČSA, spisy spravodajské 1944, č. j. 60341/taj.1944.

12 V dochovanom dobovom zázname uvedené meno „Heinz“.

13 Nem. bitevná (bojová) eskadra 77.

14 V dochovanom dobovom zázname uvedené priezvisko „Neierman“.

15 Nem. bojová pozorovateľská škola 2.

16 Správne – rota Kalinčiak 2. pešieho práporu I. taktickej skupiny 1. československej armády na Slovensku. Od 4. októbra 1944 do 28. októbra 1944 tejto pešej jednotke velil por. pech. Juraj Kalinčiak. KUČERA, Martin – RYCHLÍKOVÁ, Jana. *Zoznam veliteľov 1. československej armády na Slovensku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, Oddelenie vojenských dejín Slovenska Bratislava, 1980, s. 53.

17 Veliteľstvo Dub – krycí názov veliteľstva 2. pešieho práporu kpt. pech. Alexandra Vitalaya.

18 Pplk. žand. Andrej Júny (11. 11. 1903, Levoča – 25. 5. 1971, Levoča).

V roku 1923 nastúpil na prezenčnú službu v čs. brannej moci. Po absolvovaní Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave v r. 1925 bol povýšený do hodnosti por. del. Potom bol premiestnený do del. pl. 9 do Žiliny, kde sa v decembri 1928 stal veliteľom batérie. Do hodnosti npor. del. bol povýšený 23. 10. 1929. Medzitým absolvoval aplikačnú delostreleckú školu v Olomouci a ekvitačnú školu pre dôst. del. v Bratislave. V r. 1931 bol od vojenskej služby oslobodený po dobu činnnej služby v četníctve. V r. 1932 bol definitívne prevzatý čs. ministerstvom vnútra. V roku 1934 bol menovaný do hodnosti kpt. čet. a 1937 do hodnosti škt. čet.

Po vzniku Slovenského štátu bol v júli 1939 povýšený na mjr. V rokoch 1939 – 1943 pôsobil ako veliteľ doplnovacieho oddelenia, resp. žandárskeho školstva v Bratislave. Dňa 1. 10. 1943 sa stal oblastným veliteľom žandárstva v Banskej Bystrici. V r. 1943 bol povýšený do hodnosti pplk. Už v r. 1939 sa zapojil do protifašistického odboja, spolupracoval s voj. odbojovou organizáciou Obrana národa, pomáhal organizovať ilegálne odchody z Protektorátu cez Slovensko do zahraničia. Počas pôsobenia v Banskej Bystrici nadviazal kontakty s pplk. gšt. J. Golianom. V r. 1944 bol pridelený Hlavnému veliteľstvu žandárstva do Štubnianskych Teplíc. Po vzniku SNP bol povstaleckým velením poverený odsunom vojenského materiálu a pohonných hmôt z priestoru Zemianske Kostoľany – Oslany – Nováky. Z povstaleckých žandárov, bývalých delostrelcov, zorganizoval delostreleckú batériu, ktorá vstúpila do bojov v údolí Žarnovice. Dňa 3. 9. 1944, na rozkaz veliteľa Vojenskej obrannej oblasti 1 plk. pech. P. Kunu, odovzdal delostreleckú batériu a začal prieskum terénu Malého Šturca a jeho prípravu na obranu. Po ústupe V. taktickej skupiny z Turca sa stal veliteľom obranného úseku „Jaseň“, ktorý mal zabrániť prieniku nemeckých jednotiek do boku a tyla IV. taktickej skupiny, ktorá bránila prístupy ku Kremnici. Prvé boje v pridelenom úseku riadil 25. 9. 1944 pri presune nemeckých jednotiek do Štubnianskych Teplíc a Dolnej Štubne. Útok nepriateľských jednotiek proti obrannému úseku „Jaseň“ sa začal 4. 10. 1944. Pod ich tlakom jednotky pod jeho velením zaujali nové obranné postavenie na vstupe do údolia Malého Šturca a udržali ho až do 27. 10.1944. Po 28. 10. nariadil zvyšku svojich jednotiek vytvoriť menšie skupiny a ustúpiť do Nízkych Tatier. V horách bol príslušníkom partizánskej skupiny „Branislav“.

Po skončení vojny vstúpil do Zboru národnej bezpečnosti a 1. 7. 1945 bol povýšený na plk. Dňa 1. 11. 1945 sa stal náčelníkom štábu hlavného veliteľstva Zboru národnej bezpečnosti gen. A. Schwartza, 20. 3. 1946 bol ustanovený za hlavného veliteľa Zboru národnej bezpečnosti v Bratislave. Začiatkom marca 1948 ho z tejto funkcie odvolali a potom pôsobil ako referent civilnej a požiarnej ochrany Povereníctva vnútra. V r. 1950 bol preradený do zálohy. CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 109.

- 19 Flak – nem. Flugzeugabwehrkanone (protiletadlové delostrelectvo).
- 20 Nem. Flugzeugführer – pilot.
- 21 Výpoveď zajatca o mieste dislokácie jeho bojovej eskadry v Krakove potvrdzujú prezentované materiály o bojovej eskadre 77. Napr.: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Schlachtgeschwader/SG77-R.htm>
- 22 Okolnosti zostrelenia Uffz Heinricha Wieseotthe boli opísané v spomienkových prácach Mateja Beznáka, Františka Fajtla resp. Jana Skopala. V spomienkovej práci Mateja Beznáka je Wieseottheho zostrelenie, ako aj útek z miesta jeho zostrelenia popísaný v kapitole „Lapačka sa nekonala“. V nej sa uvádza: „Prvá letka už pôsobila na Troch Duboch, keď letisko napadlo dvanásť stíhačiek – Me-109 a Fw-190. Proti nim vyštartovali dve pohotovostné lavočky. Podporúčik Štička a rotmajster Hlučka. Hlučkovi sa podarilo zostreliť jeden fockewulf. V plameňoch dopadol na južnej strane dráhy. Jeho pilot sa zachránil na padáku. Dopadol niekde v okolí kúpeľov Kováčová.“ Beznák ďalej spomína: „Fajtl si drží pri uchu telefónne slúchadlo a preberá hlásenie. Stretnú sa nám oči. Kýve rukou, aby som počkal. – Mato, vem si auto a jed' na Kováčovu po toho sestřelenýho. – obracia sa ku mne, ešte ani nepoložil. Náblime sa na miesto predpokladaného dopadu pilota. – „Stát! Kamže s tým nákladiakom, kam? – zastavuje nás pri vstupe do kúpeľov stráž. – Som zo stíhacieho pluku. Idem si po zajatca. Odveďte ma k veliteľovi! V drevených barakoch odpočívajú partizáni. Stráž ma predvádza pred jedného z nich. _ Dôstojnícky zástupca Matej Beznák, žiadam o vydanie nemeckého pilota, ktorý tu dopadol. Mám rozkaz odviesť ho do Zolnej na výsluch. – Ale my tu nijakého Nemca nemáme. – bráni sa veliteľ. – Ako to?! Podľa hlásenia dopadol niekde tu. – Hmm. – krčí plecami chlap. -Kde teda je? Museli ste ho určite vidieť. – Asi v hore. – V lese? To hádam nie? – neverím vlastným ušiam. – Ale hej. Pristál na padáku a odišiel do lesa. – Čože? Odišiel? – Áno. Hliadka ho nenašla. – Jediného Němce! Volové! Jak ho mohli nechat utéct?! – vybuchol Fajtl. Nadáva ako pohan. Takého nazlosteného som ho ešte nevidel. Vlastne sa mu ani nečudujem. Bohužiaľ, aj taká je tvár Povstania – lenivosť a nezodpovednosť.“ PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava : VITA MO SR, 1997, s. 83-84.
- 23 Uffz Heinrich Wieseotte vo svojej výpovedi pred čs. spravodajskými orgánmi uviedol nesprávny dátum jeho zostrelenia – správne 18. 10. 1944.
- 24 S. Hlučka víťazstvo nad nemeckým stíhacím letcom opísal takto:
Datum: 18. 10. 1944.
Miesto startu: Letište Tri Duby.
Čas startu: 11.05 hod.
Čas pristání 11.45 hod.
Doba letu: 40 min.
Letoun: La-5-24.
Posádka: ppor. let. v zál. Hlučka Stanislav
Úkol letu: Start na poplach proti nepřátelským letounům.

„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

HLÁŠENÍ:

Dne 18. 10. 1944 startoval jsem s vedoucím ppor. Štičkou na poplach proti nepřátelským letounům.

Dostali jsme rozkaz hlídkovat v okolí letiště ve výšce 3 000 m, který byl poté změněn v rozkaz letěti do prostoru Březno.

Vedoucí ppor. Štička pro poruchu svého radiopřijímače tento rozkaz neslyšel, a proto jsem se rozhodl letěti do udaného prostoru. Ppor. Štička se ke mně přidal. Po příletu nad Březno jsme obdrželi nový rozkaz letěti do prostoru Banská Bystrica. Když jsme byli nad Banskou Bystricí, uviděl jsem, jak nějaké letouny pikují na letiště Tri Duby. Zároveň nám bylo sděleno po radiu, že nepřátelská letadla bombardují letiště Tri Duby. My jsme byli ve výšce 3 000 m. Přešli jsme v piké a rychle jsme se oba k nepřátelským letounům přiblížili. Bylo to 11 Fw 190. Dostal jsem se za jednoho z nepřátelských letounů na vzdálenost asi 100 m a dal jsem krátkou dávku. Stále jsem se k letounu přibližoval. Dal jsem proto druhou delší dávku a viděl jsem, jak z letounu se začalo kouřit. Hned nato vyšlehy plameny. Maje velkou rychlost, musel jsem se hořícímu letounu vyhnout a hned poté jsem začal útočit na dalšího Fw 190, který pikoval na letiště. Než jsem mohl vystřelit, uviděl jsem, jak na mě útočí jeden z nepřátelských letounů. Prudce jsem stočil svůj letoun doleva a přešel jsem do strmého piké. V tom jsem ucítil, že jsem byl od Fw zasažen do výškovky. Nemohl jsem proto v boji dále pokračovat. Létal jsem okolo letiště Tri Duby v pouhých několika metrech nad zemí. Viděl jsem, jak Fw, na který jsem střílel, spadl na jižní stranu letiště, kde hořel. Po 40 minutách přistál jsem na letišti Zolná.

Podpis letce: ppor. St. Hlučka. VÚA-VHA, 1. ČSSLD, sign. 58/8/2/8. Válečné deníky 1. čs. slp. Ppor. Štička po tomto boji hlásil: „Dne 18. 10. 1944 startoval jsem z letiště Tri Duby na poplach proti nepřátelským letounům letícím směrem východním od Bánské Bystrice. Asi po 10 minutách letu dal mi moje číslo ppor. Hlučka znamení letět nad Bánskou Bystricí. Ppor. Hlučka dostal tento rozkaz rádiem, mně rádio nefungovalo. Když jsem se přiblížil k městu, viděl jsem nad letištem Tri Duby skupinu nepřátelských letounů, jak se chystají bombardovat letiště. S převýšením výšky vletěl jsem mezi skupinu čtyř nepřátelských letounů typu Fw-190. Snažil jsem se dostat za jeden z nepřátelských letounů, v němž mě předběhlo moje číslo, které bylo ve výhodnější pozici, a které Fw-190 sestřelilo. Posadil jsem se za druhý letoun a asi ze vzdálenosti 300 metrů dal jsem mu dlouhou dávku z kanonů, načež jeden z mých kanonů přestal střílet. Viděl jsem, jak z Fw odletěly kousky. Moji střelbu mi znemožnil druhý Fw, který se snažil dostat za mě. Po několika vteřinách posadil jsem se za druhého Fw, do kterého jsem vystřílel zbytek z mého jednoho kanonu a viděl jsem z Fw také odlétat kousky. V tomto okamžiku se k místu souboje přiblížilo z převýšení dalších sedm nepřátelských letounů typu Me-109, s kterými jsem nemohl navázat boj pro nedostatek střeliva. Výsledek bombardování a ostřelování našeho letiště nepřátelskými letouny nebyl žádný, neb nepřátelští letci stříleli na staré vyřazené letouny na okraji letiště. Přistál jsem na letišti Zolná v 11.45 hod.“ VÚA-VHA, 1. ČSSLD, sign. 58/8/2/8. Válečné deníky 1. čs. slp.

25 Počet nemeckých lietadiel typu Fw 190 nekorešponduje s údajmi, ktoré boli prezentované v prácach čs. autorov. Porovnaj: ŠMOLDAS, Z. *Českoslovenští letci*, c. d., s. 310-311. 601/22/857; FAJTL, F. *První doma*, c. d., s. 234-237; PROKEŠ, J. – BEZNÁK, M. *Takmer pravdivý příběh*, c. d., s. 83.

26 Rozumej – dislokovaná.

27 Schlachtgeschwader 77 (SG 77) – bitevná (bojová) eskadra 77.

- 28 Geschwaderkommodore Maj Helmut Bruck (16. 2. 1913 – 25. 8. 2001).
- 29 Správne – Staffel – letka.
- 30 I. eskadra bitevnej (bojovej) eskadry 77 vykazovala v periodickom hlásení za mesiac september 1944, resp. október 1944 spolu 41, resp. 39 lietadiel typu Focke Wulf Fw 190F-8. Z hore uvedeného je zrejmé, že odhad Uffz H. Wieseotteho o bojovej sile jeho materskej leteckej eskadry bol reálny. Porovnaj: In: <https://www.wv2.dk/oob/bestand/schlacht/bisg77.html>.
- 31 Správne Hptm Hans-Joachim Brand (16. 5. 1916 – 18. 4. 1945). In <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Schlachtgeschwader/SG77-R.htm>
- 32 Rozumej – III. skupina bitevnej (bojovej) eskadry 77.
- 33 Letecká dedina.
- 34 Podľa fínskeho leteckého historika Matti Salonena Uffz H. Wieseotte štartoval na osudný let s Focke-Wulfom Fw 190 F-8, W. Nr. 582208, biela 9. In <http://forum.12oclockhigh.net/showthread.php?t=38445>.
Focke-Wulf Fw 190 F-8 mal v štandardnej výzbroji 2 trupové guľomety MG 131 kalibru 13 mm a 2 kanóny MG 151 kalibru 20 mm, ktoré boli namontované v krídle lietadla. Okrem toho mohol niesť na závesníku ETC 501 pod trupom lietadla jednu leteckú bombu s hmotnosťou 250 kg, resp. 500 kg. Okrem toho mohol niesť aj 4 letecké bomby s hmotnosťou 50 kg na podkrídlom závesníku ETC 50. Wieseottom popisovaná hlavňová výzbroj bola inštalovaná do Focke-Wulfu Fw 190 vo verzii F3/R1.
- 35 V denníku Jana Skopala, príslušníka 1. čs. stíhacieho leteckého pluku v ZSSR boli okolnosti zajatia Uffz H. Wieseotteho opísané takto: „21. ŘÍJNA (.) V horách byl dopaden skrývající se fašistický poddůstojník pilot Heinz Wiesotte. Při výslechu uvedl, že je příslušníkem stíhacího útvaru dislokovaného na letišti v Krakově, odkud startoval 18. října se skupinou šesti Fw 190 a šesti Me 109 k útoku na letiště Tri Duby. Seděl v letounu, který sestřelil podporučík Hlučka. Život si zachránil na padáku.“ Skopal zaznamenal aj obsah výpovede nemeckého zajatca: „Vypovídal také o tom, že německé pozemní jednotky jsou silně znepokojeny činností povstaleckého letectva a mají strach z pumových i kanónových útoků lavočkinů. Proto se také německé velení rozhodlo posílit činnost vlastního letectva na Slovensku z letišť v Polsku a Maďarsku. O tom, co se vlastně na Slovensku děje, věděl Wiesotte velmi málo. Znal jen vysvětlení servírovaná nacistickou propagandou. Prostor Banské Bystrice a Zvolenu byl podle jeho představ německým územím, kde hrstka komunistických povstalců utlačuje, mučí a vraždí Němce, kteří volají své soukmenovce na pomoc.“ SKOPAL, J. *Trojúhelník naděje*, c. d., s. 204-205. V súvislosti s hore uvedeným je zrejmé, že J. Skopal uviedol vo svojom denníku aj také skutočnosti, ktoré sa v dochovanom úradnom zázname s nemeckým zajatcom nenachádzajú.
- 36 Vzhľadom na skutočnosť, že materiál je venovaný problematike nemeckých letcov, ktorí padli do zajatia v Slovenskom národnom povstaní, úradné záznamy s príslušníkmi SS neboli do materiálu zaradené.
- 37 Veliteľ posádky bombardovacieho lietadla Junkers Ju-88A-5 W.Nr.883192 (ND+EN).
- 38 Správne – Uffz. Heinz Meiermann. In <http://www.aircrewremembered.com/KrackerDatabase/?s=200&q=Karl%2C>; <http://kronika-airwarsk.blogspot.com/2012/11/luftwaffe-02091944.html>
- 39 Konkrétne išlo o príslušníkov III. skupiny Bojovej pozorovateľskej školy 2, ktorá bola dislokovaná na letisku Malacky – Nový Dvor.
- 40 Konkrétne – Junkers Ju-88A-5, W. Nr. 883192 (ND+EN). <http://www.aircrewremembered.com/KrackerDatabase/?s=200&q=Karl%2C>

„Pokiaľ viem, Slováci sú naši priatelia“.

K osudom nemeckých letcov zajatých počas Slovenského národného povstania

- 41 Dnes – Partizánske.
- 42 Dňa 2. septembra 1944 núdzovo pristál pri Lazanoch, severozápadne od Prievidze, nemecký bombardér typu Junkers Ju-88A-5 W.Nr.883192 (ND+EN). Stroj patril do leteckého parku Kampfbeobachterschule 2. Jeho posádku tvorili pilot Lt. Karl Dempf, pozorovateľ Uffz. Heinz Meiermann, rádiotelegrafista Uffz. Vincenz Hastreiter a palubný mechanik Fw. Alfons Grübl. V úradnom zázname s Lt Dempfom a Uffz Meiermannom nie sú spomenutí rádiotelegrafista Uffz. Hastreiter ani palubný mechanik Fw. Grübl. In: <http://www.aircrewremembered.com/KrackerDatabase/?s=200&q=Karl%2C>
- 43 Focke Wulf Fw 58.
- 44 Major Rudolf Henne (8.12.1913, Mníchov – 13. 4. 1962, Mníchov). RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen-říjen 1944. I. část. In *Historie a vojenství*. 2012, roč. LXI, č. 3, s. 6.
- 45 Správne – Dempf.
- 46 Správne – týka.

Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945

STANISLAV MIČEV

V posledných rokoch došlo k sprístupneniu mnohých archívnych materiálov dovtedy neprístupných v ruských archívoch. Sú k dispozícii v knižnej podobe, zverejňované v internetovom prostredí, alebo sprístupňované v ruských archívoch. Často ide o dokumenty, ktoré boli doteraz absolútne neznáme. Ide napríklad aj o dokumenty o činnosti protisovietskych síl, ktoré pokračovali v odpore proti sovietskej moci ešte aj dlho po skončení 2. svetovej vojny. Bolo to hlavne na území Ukrajiny, pobaltských krajín, ako aj Poľska. Tieto jednotky, aj keď to neplatí absolútne, často bojovali na dvoch stranách – proti nacistickej okupácii a následne v boji pokračovali aj proti nastupujúcej sovietskej moci. Zaujímavé dokumenty k tomuto odporu boli zverejnené v roku 2018.¹

Samozrejme, že ide len o výber dokumentov k tejto problematike, ale sú zaujímavé aj z hľadiska situácie na Slovensku, pretože sa nás v neskoršej dobe, aj keď relatívne okrajovo, dotkli. Spomeňme aspoň neúspešný pokus o prechod banderovcov cez naše územie alebo Biele légie, prípadne snahy Ferdinanda Ďurčanského, ktoré však veľmi skoro stroskotali ešte mimo nášho územia.

Protisovietske vystúpenia na už spomínaných územiach však mali pomerne dlhé trvanie a boli poznamenané krvou a nenávisťou. Začiatok pritom nemožno klásť do roku 1944, ale siahá podstatne ďalej. Všeobecne známe sú akcie UPA² vo Volyni, ako aj odvetné akcie Armie Krajowej (AK)³. Vyráždovanie etnických Poliakov vo Volyni zo strany UPA mnohí historici považujú za jednu z najväčších genocíd v rokoch 1943 a 1944. Odhaduje sa, že o život prišlo okolo 50 až 60 000 Poliakov a pri odvetných akciách AK okolo 2 – 3-tisíc Ukrajincov. UPA v prvej polovici roka 1944 uskutočnila podobné akcie v Haliči, Podolí, Polesí a v Lubelsku.

Na začiatku roka 1944 sa odohrávali neľútostné boje medzi proukrajinskými silami a partizánmi na strane sovietskej moci, na ešte nacistami okupovanom území Ukrajiny. Príslušníci UPA v dedinách Lachviči a Derevka zisťovali, v ktorých rodinách majú podpo-

ru prosovietski partizáni. Následne zabili v Lachviči 17 ľudí a v Derevke nezistený počet.⁴ K proukrajinským silám sa pridávali aj príslušníci prosovietskych partizánskych oddielov. Stalo sa tak napríklad v prípade veliteľa oddielu Surkova Borisa Lakašuka a ďalších štyroch príslušníkov tohto oddielu. Pri prechode Lakašuk podľa správy zastrelil komisára oddielu Borisa Nikolajeviča Michajlovského a tiež ďalších štyroch partizánov. Z partizánskej brigády Molotova bola okamžite vyčlenená špeciálna jednotka, ktorá príslušníkov UPA našla. Začal sa neľútostný boj a ako sa v dokumente uvádza „*Pod velením sekretára okresného výboru súdruha Kuňkova celá banda nacionalistov bola zajatá a zastrelená a tiež bol zajatý a zastrelený zradca vlasti Boris Lukašuk s štyrmi bývalými partizánmi, ktorých zverbovali ukrajinskí nacionalisti.*“⁵ Okrem zbraní bola zhabaná aj literatúra v pomerne veľkom množstve. Podľa informácií z toho istého zdroja príslušníci UPA v sile okolo 100 mužov obsadili dedinu Dubrova v Stolinskom okrese a vyvraždili 10 poľských rodín. Následne mali rozširovať letáky, že vraždy vykonali prosovietski partizáni.

Propaganda však, samozrejme, prebiehala aj z druhej strany: „*Popri nemeckých ludojoch, ktorí v súčasnosti ovládajú naše územia, v mnohých oblastiach, aj v Davydo-Gorodskom okrese, účinkujú aj skupiny ukrajinských nacionalistov.*“⁶ Dokument ďalej hovorí o tom, že ukrajinskí nacionalisti na čele s Banderom sú len predĺženou rukou Hitlera a spoločne s ním bojujú proti svojej vlasti. Poukazuje tiež na to, že pred postupujúcou Červenou armádou ustupujú spoločne s nacistami na západ. Časť jednotiek sa skutočne z oblasti Volyne presunula do okolia Brestu v Bielorusku, o čom sa hovorí v správe špeciálneho oddielu Iskra z apríla 1944. Kde došlo aj k ich bojovému stretu s partizánskym oddielom Černokova, a to 17. marca 1944, pričom padlo 11 partizánov, medzi nimi aj politická komisárka oddielu. O dva dni ako odvetu bolo zaistených a zastrelených 6 ukrajinských nacionalistov a zabavený majetok bol pridelený partizánskym jednotkám.⁷

Mnohé dokumenty vypovedajú o neustálych bojoch partizánov s príslušníkmi UPA, o osvetovej práci partizánov medzi obyvateľmi dedín, kde mali banderovci silné zázemie. Poukazovali pri tom hlavne na ich prepojenie s okupačnými nemeckými jednotkami. O neustálych bojoch hovorí aj hlásenie niekoľkých partizánskych zoskupení datované 1. mája 1944, ktoré prináša informácie o bojoch s UPA od začiatku januára do marca 1944.⁸

Podľa hlásenia pre partizánske oddiely v Dávydovo-gorotskom a Stolinskom okrese bolo na začiatku mája 1944 badať aktivitu protisovietskych ukrajinských síl, ktoré sa chystali zmocniť sa partizánskeho skladu zbraní na farme Vilia, zároveň chceli rozbiť skupinu MKVD, ktorá tento sklad chránila. Nakoľko sklad zbraní chráni len malá skupina NKVD v sile 15 mužov, bolo potrebné obranu posilniť. Je zrejmé, že ukrajinské sily mali agentúrnu sieť zloženú z obyvateľov fariem Vilia a Chrapúň. Z tohto dôvodu požadoval veliteľ oddielu Smotrov posilnenie obrany spomínaných skladov, ako aj rozbitie agentúrnej siete protisovietskych ukrajinských síl.⁹

Podľa správy zo začiatku júna 1944 vypracovanú v Minsku, UPA sa začala organizovať už v roku 1920 ako odozva na nastolenie sovietskej moci v Ukrajine. Od roku 1938 sa

na čelo OUN postavil Andrej Melnik. V rokoch 1939 – 1940 sa začal do čela ozbrojenej zložky OUN presadzovať Štefan Bandera. Sovietska strana hodnotila v tejto správe agitačnú prácu OUN ako prácu na podporu nacistickej propagandy na území Poľska, ale aj Ukrajiny. Po začiatku Veľkej vlasteneckej vojny nacisti zakázali činnosť UPA, vychádzalo to z odlišnej predstavy nacistických pohlavárov na postoj smerom k ukrajinským snahám o samostatnosť. Nacistický ideológ Valter Rozenberg presadzoval, aby na Ukrajine mohla byť ukrajinská samospráva pod nacistickým dozorom, a aby boli Ukrajinci využití v boji sovietskej moci. Adolf Hitler mal na túto problematiku odlišný pohľad, Ukrajincov považoval tak ako ostatné slovanské národy za menejcennú rasu a vo svojich koncepciách neuvažoval o žiadnej možnosti ukrajinskej samosprávy. Naopak, na obsadenom území Ukrajiny začali nacisti uplatňovať tvrdý teror, a to nielen voči miestnemu židovskému obyvateľstvu, ale aj voči civilnému obyvateľstvu Ukrajiny. Situácia sa zmenila výrazne po porážke nacistických vojsk a jeho spojencov pod Stalingradom, keď sa otvorila cesta na formovanie ozbrojených zložiek OUN, ktoré poznáme pod názvom UPA. UPA bola organizovaná na princípoch partizánskej armády, zároveň však na obsadených územiach zavádzala aj vlastnú administratívnu a politickú moc. Podľa zverejneného dokumentu mala UPA v roku 1943 dve skupiny – južnú a severnú. Podľa uvedených informácií južná časť sídlila v dedine Buša Kremeneckého okresu Rovenskej oblasti. Štáb severnej časti bol vyblokovaný v mestečku Pobeľ vo Volynskej oblasti. Každá skupina pozostávala z kurení, ktoré mali po 400 – 500 mužov, ktoré sa delili na sotne v sile 100 – 130 mužov, ďalej na čaty po 40 – 50 ľudí a najmenšou súčasťou boli roje po 10 – 15 mužov. Vojenské jednotky sa delili na pechotné, protitankové, sanitárne, poľných žandárov a poslednou súčasťou boli rozviedčiaci. Tieto vojenské formácie UPA sa nachádzali hlavne v Rovenskej, Volynskej a Tarnopoľskej oblasti. Správa predpokladá, že tieto jednotky mali dovedna okolo 15 000 ozbrojených bojovníkov. V ich výzbroji prevládali nemecké zbrane, hlavne guľomety, automaty, pušky a granáty. Hlavnou náplňou UPA mal byť boj proti sovietskej moci, proti partizánskym prosovietskym jednotkám a proti postupujúcej Červenej armáde. Podľa správy zadržaní členovia UPA pri výsluchoch potvrdili, že UPA má priame kontakty s nemeckými jednotkami. Jednou z najdôležitejších činností UPA bolo zakladať a rozširovať sieť agentov medzi partizánskymi prosovietskymi jednotkami a informovať o pohybe jednotiek nemecké velenie. V správe sa uvádza, že žitomirská organizácia UPA mala svojich agentov v partizánskych oddieloch Kovpaka, Saburova, Fedrova a mnohých iných, ako aj v partizánskych jednotkách na území Bieloruska. Jednotky a príslušníci UPA boli zároveň v rámci roku 1943 pripravovaní na príchod Červenej armády, a to hlavne v súvislosti s prípravou odbojovej činnosti v tle Červenej armády. Takýto príkaz UPA je známy z konca roka 1943. Velenie UPA pritom zdôrazňovalo potrebu propagandistickej práce medzi obyvateľstvom, hlavne vo varovaní pred návratom boľševickej moci. OUN považovalo za dôležité pokračovať v aktívnej politickej práci, ale zároveň bolo podľa nich potrebné pripraviť aj materiálne zabezpečenie aktívneho ozbrojeného odporu po precho-

Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945

de Červenej armády. Vytvárali tak zásoby potravín, ako aj sklady zbraní. V tomto zmysle bola vybudovaná rozsiahla agentúrna sieť, ako aj poľné sklady s potravinami a zbraňami. Na začiatku roka 1944 Červená armáda obsadila Rovenskú oblasť, UPA prešla do illegality, vytvorila základňu v lesoch, urobila mobilizáciu medzi ukrajinským obyvateľstvom a operovala v nevelkých skupinách, čatách o veľkosti 40 – 50 ľudí. Ich hlavnou úlohou bolo prepadávať miestne jednotky Červenej armády, ako aj jednotky špeciálneho určenia, ktoré sa zväčša prepravovali za svojimi úlohami v menších skupinách. Takýchto prepádov bolo zaregistrovaných na začiatku roka 1944 niekoľko desiatok. Po príchode vojsk NKVD sa začal ostrý boj medzi proukrajinskými jednotkami a zložkami Ministerstva vnútra ZSSR. Táto bojová činnosť donútila jednotky UPA prejsť z Rovenskej oblasti na územie Bieloruska. Podľa zadržaných dokumentov UPA sa nádejali jej velitelia, že po postupe Červenej armády ďalej do Európy dôjde k morálnemu rozkladu jednotiek Červenej armády. Vychádzali z toho, že príslušníci Červenej armády, často počas vojny hladujúci, keď uvidia prosperujúce krajiny západnej Európy, stratia chuť bojovať za sovietsku moc. Na území Bieloruska mala podľa predloženej správy UPA za úlohu ničiť kolchozy, rozširovať protibolševické, kontrarevolučné letáky, rozsievať porazeneckú náladu, získavať pre svoje ciele bieloruské obyvateľstvo a ničiť všetkých, ktorí stoja v ceste ich úsiliu. O napĺňaní cieľov UPA svedčia aj nájazdy jej ozbrojených oddielov v niektorých obciach Bieloruska, ktoré sa sústreďovali hlavne na likvidáciu predstaviteľov sovietskej moci alebo predstaviteľov kolchozov.¹⁰ Sovietske materiály, samozrejme, klasifikujú jednotky UPA celkom jednoznačne: „*Tieto vojenské formácie UPA sú dislokované v Rovenskom, Volynskom a Tarnopolskom rajóne. Podľa dostupných údajov UPA má vo svojich jednotkách 15 000 príslušníkov. Výzbroj majú rôznorodú, hlavne nemeckú: guľomety, automaty, granáty, pušky a iné. UPA spolupracuje s Nemcami, má svoje úlohy – boj proti sovietskej moci, proti Červenej armáde, proti našim sovietskym partizánom.*“¹¹

Sovietska strana, samozrejme, prostredníctvom NKVD sledovala činnosť protisovietskych organizácií a jej ozbrojených zložiek na územiach obsadených nacistami. V správe plk. Petrova sa hovorí o niekoľkých politických a vojenských protisovietskych zoskupeniach, ktoré pracujú v súčinnosti s nacistami. V Berlíne pôsobila Ruská robotnícka národná strana, ktorá mala podľa zistení NKVD 17 fliállok, ktoré pracovali na území Bieloruska a Ukrajiny. Mala podobné úlohy ako Národná socialistická strana Ruska, na čele ktorej stál Bronislav Vladislavovič Kaminskij. Ďalšou organizáciou bol bojový zväz ruských nacionalistov, na čele ktorého stál bývalý generál Červenej armády Krasnov. Bola tu tiež Národná Ruská strana socialistov – realistov, ktorá mala napr. na starosti aj výchovu diverzantov na pôsobenie v tyle na území ZSSR. Ďalej tu bol Zväz boja proti bolševizmu, Ruský komitet, Bieloruská nacionálna socialistická strana, Zväz bieloruskej mládeže, Bieloruský komitet samoobrany, Bieloruský komitet Práca, Bieloruská rada dôvery, Bieloruská nacionálna strana kresťanských demokratov, Nacionálno-robotnícky zväz nového pokolenia Ruska. Všetko to boli organizácie, ktoré mali

sídlo buď vo Varšave, Berlíne, alebo v Paríži a boli pod neustálym dohľadom NKVD a jej agentov v zahraničí. Boli tu však, prirodzene, aj vojenské sily, ktoré po boku nacistického Nemecka alebo aj samostatne vystupovali proti sovietskej moci. Sem patrila Ruská osloboditeľská národná armáda (RONA), na čele ktorej stál B.V. Kaminskij a jej hlavnou úlohou bol boj s partizánmi, odhadom bolo v jej radoch okolo 5 000 príslušníkov a sídlila v meste Lida. Vo Varšave v tejto dobe bolo sídlo u nás asi najznámejšej protisovietskej vojenskej organizácie Ruskej osloboditeľskej armády (ROA). V dedinke Osintorf pri meste Orša podľa správy NKVD sídlila Ruská nacionálna armáda (RNA), náčelníkom štábu ktorej bol pplk. Semenov. Na území Bieloruska bola konštituovaná Bieloruská krajová obrana, ktorá získavala bojovníkov do svojich radov aj násilnými formami. Boli tu ďalej aj jednotky, ktoré sa formovali na území Bieloruska a Ukrajiny, ktoré pozostávali z Kozákov. K takým patrilo Kozácke nacionálne hnutie. V súvislosti s postupom Červenej armády na dovedty okupované územia Sovietskeho zväzu nacisti mali záujem mobilizovať miestnych protisovietsky zmýšľajúcich obyvateľov a vytvárať z nich odbojové skupiny nacionalistickej a protisovietskej organizácie, ktoré postupne prechádzali v tle Červenej armády do otvoreného ozbrojeného boja. Nacisti, samozrejme, pod tlakom Červenej armády menili aj svoje pôvodné rozhodnutia nezapájať do protisovietskeho ťaženia príslušníkov národov, ktoré považovali vo svojich rasových teóriách za menejcenné. Začali vytvárať aj rôzne stupne prípravy vybraných príslušníkov rôznych národností Sovietskeho zväzu a školiť ich v diverzantských kurzoch. Najviac takých frekventantov bolo pri štábe ROA. Bol to Sonder štáb – R, ktorý sídlil vo Varšave a na jeho čele stál bývalý plukovník Červenej armády Šapovalov. Na území Bieloruska mal svoje rezidentúry v mestách Mogilev, Minsk, Polock, Borisov, Sluck a Toločino. Jeho základnou úlohou bolo pripraviť frekventantov na pôsobenie a agitačnú prácu v partizánskych jednotkách a ich príslušníkov získavať na stranu ROA, šíriť tlačoviny ROA a získavať spolupracovníkov z radov miestneho obyvateľstva a mládeže. Veľmi sa o výzvednú činnosť, samozrejme, zaujímali aj príslušníci Abwehru, najmä v rámci činnosti Abwehrgruppe č. 315-323. Bola tu ďalej tzv. Slucká škola, sídliaca v meste Sluck, v ktorej sa školilo v novembri 1943 dovedna 70 mužov a 130 žien vo veku od 17 do 20 rokov. Na jej čele stál pomocník náčelníka sluckej polície Miščenko. Ďalšou organizáciou pripravujúcou agentúrnú sieť bola Bobrujská škola gestapa, ďalej Oršanská škola gestapa, ktorými prešlo niekoľko desiatok absolventov; boli nasadzovaní do partizánskych jednotiek na území Bieloruska. Kurz podľa správy NKVD trval zhruba 6 mesiacov. Z ďalších organizácií, ktoré správa spomína, to bola rota rozviedka, ktorá sa nazývala LYKK a vznikla v novembri 1943, neďaleko mesta Luck. Ďalej Toločinská rozviedková rota, Volkoviskaja škola rozviedky, v Breste to bolo zoskupenie Ruský zväz. Takisto bol zriadený v meste Kinzberg osobitný tábor vojenských zajatcov, kde sa snažili získať z ich radov rozviedčikov, ktorí mali byť následne vysadení do tyla Červenej armády, školili hlavne radistov, výsadbárov a leteckých rozviedčikov, ktorí mali pôsobiť

Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945

v hlbokom tyle v oblastiach Sovietskeho zväzu. Posledné oddelenie bolo zriadené na zabezpečenie všetkých činností súvisiacich s rozviedkou.

Okrem spomínaných ruských, ukrajinských a bieloruských skupín protisovietsky naložených občanov, sa podobné jednotky a politické zoskupenia formovali aj v Poľsku. Bola to napríklad poľská armádna organizácia, ďalej poľská organizácia Podzemie, ktoré bojovali proti prosovetským partizánskym jednotkám. Na území Poľska sa organizovalo viacero takýchto organizácií.¹²

Hlavným cieľom ukrajinských protisovietskych síl, ktoré podliehali OUN, bol boj za samostatnú Ukrajinu bez nacistickej a sovietskej nadvlády. Pokiaľ existovala na území Ukrajiny sovietska moc, pracovali v hlbokoj ilegality, so začiatkom Veľkej vlasteneckej vojny sa aktivizovali v rámci UPA, a sovietske bezpečnostné orgány rozoznávajú tri základné skupiny, ktoré často medzi sebou mali aj drobné nezhody. Boli to Banderovci, Melnikovci a Bulbovci. Názvy týchto skupín boli odôvodnené od mien ich veliteľov. V čase, keď územie Ukrajiny a Bieloruska bolo postupne oslobodzované Červenou armádou, tak skupiny protisovietskych, hlavne ukrajinských bojovníkov, robili časté nájazdy na železnice a robili agitačnú prácu v jednotlivých dedinách na území Ukrajiny a Bieloruska, aby získali na svoju stranu miestne obyvateľstvo, čo, prirodzene, vyvolávalo odvetné akcie zo strany NKVD.¹³ Situáciu vo východnej Európe, kde samotná vojna mala oveľa krutejší priebeh než na západe kontinentu, dobre charakterizoval Keith Lowe: „*Nacisti a ich spojenci nielenže dodali rasovým náladám novú vražednú kvalitu, no súčasne využívali nenávisť medzi súperiacimi etnickými skupinami ako prostriedok rozdeľovania a dobývania. Skupiny ako UPA na Ukrajine alebo ustašovci v Chorvátsku sa tým, že sa zblížka stali svedkami holokaustu, nenaučili iba to ako uskutočniť masakry vo veľkom rozsahu, ale dostali aj možnosť uskutočniť genocídu vo vlastnej rěži.*“¹⁴

Správa z konca roka 1944 hovorí o tom, že orgány NKVD v západnom Bielorusku pri svojich operáciach „*zabili 800 banditov, zadržali 1643 dezertérov a 48 900 ľudí vyhýbajúcim sa narukovaniu do Červenej armády...okrem toho v Brestskej, Pinskej a Polesskej oblasti, ktoré hraničia s Ukrajinou, bolo likvidovaných 11 ounovských skupín. Pri likvidácii týchto bánd bolo zabitých 385 a zajatých 160 ounovských banditov.*“¹⁵

Samostatnou kapitolou je boj tzv. lesných bratov v pobaltských štátoch. Tie po nastickej okupácii dúfali v národnú samostatnosť, čakalo ich však začlenenie pod Sovietsky zväz. Niektorí volili cestu ozbrojeného odporu. Boli to ľudia, ktorí odmietali narukovať do Červenej armády, časť z nich boli aj kolaboranti s nasticickou mocou, alebo jednoducho len ľudia, ktorí nesúhlasili so sovietskym politickým systémom. V rokoch 1944 až 1948 jednotky NKVD krvavo potláčali akýkoľvek odpor. Postupne zlikvidovali jednotlivé pôsobiace odbojové jednotky, ktorým chýbalo spoločné velenie alebo aspoň koordinácia akcií. Násilie produkované aj týmito skupinami unavovalo civilné obyvateľstvo, ktoré prežilo roky nastickej okupácie a tak postupne prestalo tieto skupiny podporovať vidiac aj márnosť tohto nerovného boja, ako aj krutosť jednotiek NKVD pri potlačovaní týchto

hnutí. Konali sa verejné popravy odbojárov, alebo ich podporovateľov. Orgány NKVD zriaďovali špeciálne jednotky, ktoré sa vydávali za príslušníkov protisovietskeho odboja, stupňovali násilie voči civilnému obyvateľstvu, prenikali do skupín odboja cez agentov, niekedy sa podarilo presvedčiť na spoluprácu aj bývalých členov odbojových skupín. Nationalistické hnutia však mali hendikep aj v tom, že „kým sa mnohí partizáni rozhodli pridať k odporu z nacionalistických pohnutí, mnohí iní sa jednoducho skrývali pred Sovietmi pre svoju kolaboráciu, čím sa chceli vyhnúť trestu. Niektorí z nich sa počas vojny podieľali zásadným spôsobom na antisemitských pogromoch a masakrach. Obzvlášť ukrajinské partizánske hnutie bazírovalo na agresívnej rasistickej ideológii. No i pobaltské štáty majú temné stránky v histórii niektorých svojich partizánskych jednotiek.“¹⁶ Aj z tohto dôvodu často dochádzalo k tomu, že jednotky protisovietskeho odporu boli likvidované na základe udaní a zrad z vlastných radov. Odpor malých nekoordinovaných jednotiek proti organizovaným jednotkám sovietskej moci bol odsúdený na neúspech. Rady jednotiek odboja redli, no napriek tomu malé skupiny odporu zostali v lesoch až do polovice päťdesiatych rokov. Ojedinelé prípady odporu proti sovietskej moci sú známe aj zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. V rokoch najsilnejšieho odporu proti sovietskej moci (1944 – 1946) bolo v bojoch proti nacionalistickým skupinám zastrelených 7 182 príslušníkov sovietskej moci, 8 870 civilov na území západnej Ukrajiny. V Litve to bolo 2 994 príslušníkov sovietskej moci a 3 929 civilov, Lotyšsku 740 predstaviteľov sovietskej moci a 439 civilov, pričom chýbajú údaje z roku 1944, v Estónsku 314 predstaviteľov sovietskej moci a 323 civilov a v západnom Bielorusku 699 predstaviteľov sovietskej moci a 507 civilov.¹⁷

Najkomplikovanejšia situácia bola však v Poľsku. Počas celej vojny bola zrejma animozita poľskej londýnskej vlády v Londýne a vlády ZSSR. Obojstranná nedôvera bola aj z jednej aj z druhej strany v zásade opodstatnená a mala svoje historické konotácie, ktoré sú všeobecne známe. Poliáci, samozrejme, dúfali, že Poľsko sa vráti do hraníc pred 1. septembrom 1939, čo sa však ukázalo ako nereálne. Sovieti naliehali na posunutie hranice na stav, aký je známy aj v súčasnosti, teda začlenenie západnej Ukrajiny a západného Bieloruska do Sovietskeho zväzu. Armia Krajowa sa však na tomto území aj na základe pokynov poľskej vlády v Londýne správala ako na území Poľska, čo však narazilo na odpor zo strany sovietskych orgánov. Sovietske ambície však v Poľsku smerovali oveľa ďalej. Postupne realizovali predstavu o politickom ovládnutí Poľska sebe blízкими politickými silami. Armia Krajowa tak bola celkom jasne silou, proti ktorej bolo z ich pohľadu potrebné zakročiť. Uznávali síce významnú úlohu tejto odbojovej zložky v boji proti nacizmu, zároveň ju však považovali za svojho ideologicky nezmieriteľného nepriateľa.

Napriek všetkému Armia Krajowa bola v prvom rade antifašistická sila, a to jedna z najvýznamnejších takýchto síl v Európe. V čase najväčšieho rozmachu mala 300 000 partizánov, ktorí bojovali v jej radoch. Pri postupe Červenej armády smerom na západ mali jednotky AK jednoznačný pokyn spolupracovať s Červenou armádou. V rámci oslobodzovania došlo aj k vzájomnej spolupráci pri oslobodzovaní niektorých miest a obcí.

Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945

Nedôveru voči AK prehlboval zámerne šéf NKVD Lavrentij Berija. Využil zjavnú nedôveru predstaviteľov AK voči sovietskej moci presadzujúcej svoje politické záujmy na území západnej Ukrajiny a západného Bieloruska, ktorá bola reálna. Na jednej strane tieto územia Poliaci považovali za svoje a na strane druhej rovnako uvažovali aj Sovietsi. Tento spor bol natolko vážny, že prerástol do otvoreného konfliktu a Sovietsi začali už v polovici roka 1944 považovať príslušníkov AK za nepriateľskú vojenskú silu. Začali sa zatýkania, ktorým predchádzali falošné ubezpečenia o spoločnom postupe proti nacistom a lepšom vyzbrojení partizánskych jednotiek AK zo sovietskej strany.¹⁸

Zdôvodňovanie vojenských zásahov proti príslušníkom AK bolo veľmi jasné: „*Banda Bielopoľského zoskupenia v sile asi 300 mužov sa zhromaždila v rajóne Soloviči, Chamiči, Smolianaja Peč, Parchut s cieľom vykonať niekoľko teroristických aktov nad predstaviteľmi sovietskej moci a sovietskeho straníckeho aktívu.*“¹⁹ Dokument v ďalšej časti podrobne opisuje pripravovanú vojenskú operáciu proti poľským jednotkám AK, ktoré už v tomto čase boli z pohľadu NKVD jednotkami nepriateľskými. Svedčí o tom aj fakt, že sú označované v dokumente ako „bielopoľské“, a teda a priori nepriateľské voči sovietskemu systému. Zoskupenia AK boli samozrejme v sovietskych dokumentoch označované ako bandy. Často je veľmi ťažké vedieť, či skutočne išlo o príslušníkov AK, alebo išlo len o odporcov sovietskeho režimu poľskej národnosti. Ako operácia proti AK bola označená aj likvidácia dvoch skupín poľských odbojárov pod velením Vasilevského a Gerusa, ktoré pôsobili v Slominskom okrese, Baranovičského kraja. V rámci operácie zo začiatku februára 1945 bolo zadržaných dovedna 595 mužov rôzneho veku, zabitých bolo 34 bojovníkov, zajatých 109, tiež 98 ich spolupracovníkov, zabavené bolo značné množstvo zbraní a streliva. Zo zadržaných bolo po vypočúvaní a preverovaní prepustených 298 osôb, 109 osôb bolo zadržaných väzobne, a 163 ľudí poslali do bojových jednotiek, pretože podliehali odvodom.²⁰ Zaujímavé informácie prináša aj správa o činnosti vojsk NKVD v Bieloruskom okruhu od 1. januára 1945 do 1. marca 1945.

Podľa údajov z tohto dokumentu vojská NKVD zlikvidovali 120 nepriateľských vojenských zoskupení, pričom zabili 608 ich príslušníkov a bolo zajatých 2 335 účastníkov protisovietskeho odboja. Bolo zadržaných 234 agentov nepriateľa, 16 výsadkárov, 433 vojakov a príslušníkov Vlasovovej armády, 5 238 dezertérov Červenej armády, 8 245 osôb, ktorí sa vyhýbali narukovaniu do Červenej armády. Čo sa týka AK, bolo zadržaných jej 117 členov, z toho dvaja velitelia a dovedna bolo zadržaných 87 661 ľudí, ktorí sú v dokumente označení ako „podozrivé elementy“. Okrem toho jednotky NKVD zadržali pomerne mnoho hlavne ručných zbraní.²¹

Začiatkom roka 1945 sa aktivizovali jednotky NKVD v boji proti jednotkám AK, ktoré operovali na území Ošmianskeho, Juratišského, Ibjevského okresu Molodečenskej oblasti, Voronovského, Radunského okresu Grodninskej oblasti Bieloruska a Vilenského a Trajskovského okresu Litovska. V rámci týchto operácií boli likvidované niekoľké odbojové skupiny AK.²² Boj proti jednotkám AK bol podrobne sledovaný zo strany najvyš-

šieho politického a vojenského velenia Sovietskeho zväzu, ako svedčí aj podrobná správa predložená priamo Stalinovi. V dokumente sú uvedené operácie proti konkrétnym jednotkám na teritóriu Bieloruska a Litvy v druhej polovici roka 1944 a na začiatku roka 1945. V dokumente sa hovorí: „*V západných oblastiach Ukrajiny a Bieloruska a tiež v časťach Litovskej SSR s prevládajúcim poľským obyvateľstvom aktívne pôsobia formácie poľskej vojensko-povstaleckej organizácie Armia Krajowa.*“²³

Činnosť jednotiek NKVD, Smeršu, ako aj Červenej armády proti odbojovému hnutiu zameranému proti sovietskej moci bola dlhé roky tabuizovanou témou, v podstate s nemožnosťou túto činnosť objektívne hodnotiť, hlavne pre nedostatok relevantných aktívnych dokumentov. Postupné zverejňovanie týchto dokumentov môže prispieť k objasneniu nových neznámych aspektov protisovietskeho odboja, hlavne na územiach západnej Ukrajiny, západného Bieloruska, v krajinách Pobaltia a v Poľsku. Súvisí to s nastoľovaním sovietskej moci v týchto krajinách v priebehu a po skončení druhej svetovej vojny. Vypracovanie objektívneho pohľadu na tieto udalosti bude, prirodzene, narážať aj v budúcnosti na rôznu interpretáciu zo strany zúčastnených krajín. Rôzna interpretácia je v súčasnosti daná aj existujúcou politickou situáciou a vplyva na ňu súčasný stav dvojstranných aj viacstranných vzťahov v spomínaných regiónoch. V niektorých štátoch dochádza aj ku glorifikácii síl, ktoré majú na svedomí masové vraždenie doslova genocídneho typu, alebo evidentne spolupracovali s nacistami a podieľali sa na protižidovských ťaženiach a vraždení Židov. Na strane druhej je potrebné konštatovať, že aj sovietska moc používala násilné metódy pri nastoľovaní svojich záujmov. Krutosť a nezmieriteľnosť boli obojstranne akceptovaným spôsobom boja o moc. Najhoršie pritom dopadlo civilné obyvateľstvo.

Poznámky

- 1 *Strana v ognе. Osvoboždenie 1944 – 1945.* Tom 3. Moskva 2018. Zverejnených bolo cez 150 dokumentov v kapitole *Borba s antisovietskym nacionalističeskym podpoliem (janvar 1944 – dekabr 1945).* Publikácia bola vydaná pod gesciou akadémií vied Bieloruska a Ruska.
- 2 Ukrajinská oslobodenecká armáda (UPA) ozbrojená zložka Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) pod velením Stepana Andryjoviča Banderu. Podľa údajov mala v rokoch 1944 – 1945 okolo 100 000 príslušníkov.
- 3 Armia Krajowa (AK) sa konštituovala v roku 1942 a mala postupne v partizánskych jednotkách okolo 20 000 bojovníkov. V januári 1945 bola síce formálne rozpustená, ale niektoré jej jednotky pokračovali v boji proti ZSSR.
- 4 Cit. 1. Dokument č. 80. s. 402. Donosenie upolnomočennego osobovo otdela Pinskoj partizanskoj brigady ob objstve ukrajinskimi nacionalistami naselenia v derevniach Lachviči i Derevok i stolknoveniami s nimi v derevne Zaručie.
- 5 Cit. 1. Dokument č. 81. s. 403 Iz dokumenta sekretara Pinskogo podpolnogo obkoma KP(B)B A. E. Kleščeva sekretaru CK KP(B)B P. K. Ponomarenkovi o borbe s ukrajinskymi nacionalistami.

Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na územiach oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945

- 6 Cit.1. Dokument č.83 s. 408. Občasenie Divinskoho rajkoma KP(B)B k naseleniu rajona ob ukrajinskich nacionalistach.
- 7 Cit 1. Dokument č.85., s. 410 Iz dokumenta dokladnoj zapisky komandira specgruppy „Iskra“ o dejatelnoisti ukrajinskich nacionalistov v Brestskoj oblasti.
- 8 Cit.1. Dokument č. 90, s. 413. Iz otčeta komandovania partizanskogo otrjada A. V. Suvorova brigady V. M. Molotova o stolknoveniach zrážkach s ukrajinskimi nacionalistami s 1 janvaria po 1. maja 1944.
- 9 Cit. 1. Dokument č. 92, s. 415. Donesenie komandira obiedinenia istrebitel'no i partizanskich otriadov David Gorotskovo i Stolinskovo rajonov I. A. Smotrova v David-gorotskie rajoddieli NKVD i NKGV o planach ukrajinskich nacionalistov 10. maja 1944.
- 10 Cit. 1 dok. č. 94 s. 416-420 Iz obzora atdela po barbe s banditizmom NKVD BSSR ob organizacii i dejatel'nosti UPA, 1. juna 1944 g., s. 417-420.
- 11 Cit. 1. dokument č. 94, s. 417.
- 12 Cit. 1 dok. č. 98, str. 422-428 Správka načalnika oddela vnutrennych vojsk NKVD BSSR polkovnika Petrova ob antisovetskyh formirovaniach na okkupirovannoj teritorii BSSR po sostojaniju na 5. julia 1944 g.
- 13 Bližšie pozri Cit. 1 dok. č. 103, 106, 107, 108, 109, 111.
- 14 LOWE, Keith. *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1945*. Bratislava : Preme-dia, 2012, s. 293.
- 15 Cit.1. Dokument č.110. Iz doklada narodnogo komissara vnutrennych del SSSR I. P. Beriju I. V. Stalinu, V. M. Molotovu i I. G. Malenkovu o borbe s nacionalističeskym podpoliem v zapadnoj Ukrajine, 12. dekabria 1944 g. s. 448.
- 16 Cit. 13, s. 377.
- 17 Cit.13, s. 378 Pod predstaviteľmi sovietskej moci treba rozumieť príslušníkov Červenej armády, NKVD, polícia, domobrany, prosovietskych partizánskych jednotiek a aktivistov sovietskej moci.
- 18 APLEBAUMOVÁ, Anne. *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*. Praha – Plzeň : Pavel Dobrovský – Beta, s.r.o., 2014, s. 105-110.
- 19 Cit.1. Dokument č.113. Bojevoj prikaz n. 2 štaba 58. strel'kovej divizii vnutrennych vojsk NKVD o provedenii bojevoj operacii protiv formirovaniju pol'skoj Armii Krajovoj na teritorii baranov'skoj oblasti, 5. fevrala 1945 g. s. 452.
- 20 Cit.1. Dokument č.115. Opisanie operacii po likvidacii formirovanii Armii Krajovoj v Kozlovišinskom rajone Baranovičskej oblasti častiami 58. strel'kovej divizii vnutrennych vojsk NKVD v period s 6 po 8 fevrala 1945 g., 1 marta 1945 g. s. 456-461.
- 21 Cit. 1. Dokument č. 616. Donesenie komandovania 7 – i motostrel'kovej divizii vnutrennich vojsk NKVD Belorusskogo okruga o rezultatach operativno-služebnoj dejatel'nosti za period s pervo janvaria 1944 g. po pervo marta 1945 g., mart 1945 g. s. 461-463.
- 22 Cit. 1, Dok. č. 117, Plán štaba nutrennich vojsk NKVD Belorusskogo okruga po likvidacii band grup na teritorii Ošmianskogo, Juratiškogo, Ivieskovo rajonov molodeženskogo oblasti, Voronovskogo, Radunskogo rajonov Grodninskogo oblasti BSSR, Vilenskogo i Trajkovskogo uezdov Litovskom SSSR, 5. marta 1945 g. s. 464-466.
- 23 Cit. 1, Dok. č. 118, Iz spec. donesenia narkoma nutrennich del SSSR L. P. Berii, I.V. Stalinu, V.M. Molotovu, i G.M. Malenkovu o dejatel'nosti zapadnyh oblastiach BSSR Armii Krajovoj, 15. marta 1945 g. s. 466.

Formovanie bipolárneho sveta na príklade simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Keď sa 25. apríla 1945 stretli v Nemecku na rieke Labe postupujúce armády USA a ZSSR, optimistický náčrt víťazstva nad nacizmom zatienili problémy medzi ich vládami, ktoré vyplávali na povrch na konferencii v Jalte, konanej o dva mesiace skôr. Do týždňa nasledovala správa o Hitlerovej smrti a kapitulácia nemeckých síl v Taliansku a Rakúsku. Formálna kapitulácia nemeckých vojenských predstaviteľov 7. mája 1945 len potvrdila to, čo sa očakávalo už niekoľko mesiacov – pád nacistického Nemecka v Európe. Hoci sa spojeneckí vojaci utáborili na opačných brehoch Labe a v iných oslobodených oblastiach európskeho kontinentu, čakal ich ešte presun na Ďaleký východ, aby zavřšili konečné víťazstvo proti ustupujúcemu Japonsku. Konec najničivejšieho dobrodružstva v histórii bol na obzore. Sľub skorého návratu do civilného života a návratu domov zrodili zvyčajnú eufóriu, ktorá sprevádzala konce všetkých vojen. Na chvíľu, a v šťastnom opojení, bol ako najvyššia hodnota vnímaný všeobecný triumf, keď vojaci i politickí predstavitelia mocností vo víťaznej protihitlerovskej koalícii mohli oslavovať príchod novej éry svetového mieru.

Európa i celý svet prekonali počas druhej svetovej vojny a po nej závažné zmeny, ktoré vážne narušili dovedajšiu geopolitickú štruktúru. Novým rozhodujúcim fenoménom vývoja sa stali dve supervelmoci, USA a ZSSR. Ich vzťahy ovplyvňovali polarizáciu kontinentu ako celku a premietali sa aj do vnútorných záležitostí jeho jednotlivých štátov. Vojnou, nemeckou okupáciou podstatnej časti kontinentálnej Európy a porážkou mocností Osi sa pretrhli aj tradičné hospodárske zväzky. Časť Európy oslobodila armáda Sovietskeho zväzu, časť vojská západných spojencov. Tým sa objektívne rozchádzali vonkajšie vplyvy na vnútorné usporiadanie jednotlivých európskych štátov. V oslobodených krajinách prevládala iluzórna predstava, že všetky problémy sa majú a dajú riešiť vo Washingtone a v Moskve. Doslova „učebnicovým“ príkladom novodeliaceho sa sveta bolo práve Československo. A to

nielen z hľadiska geopolitického, ekonomického či ideologického, ale aj z hľadiska vojenského, nakoľko na oslobodení jeho územia sa podieľali obe spojenecké veľmoci.¹

Aké boli predstavy, resp. zámery oboch víťazných veľmocí v novej oslobodenej Európe?

Sovietsky zväz manévroval v európskej politike po vojne jednoducho a účinne. Základnú líniu tvoril tlak na partnerov z protihitlerovskej koalície, aby plnili litery Jalty a Postupimu, ktoré si však interpretoval po svojom. Vo východnej a strednej Európe sa pomaly pripravoval na prechod od záujmovej sféry do bloku, riadeného z jedného centra. Jeho záujmová sféra v podstate zahŕňala krajiny, ktorými prešla jeho armáda. Geograficky to predstavovalo pre Moskvu pásмо okolitých štátov strednej a juhovýchodnej Európy.²

Naproti tomu, celková línia zahraničnej politiky Washingtonu po druhej vojne vychádzala z viacerých činiteľov a jednou z jej základných črt bola jej teritoriálna, politická a hospodárska aktivizácia. Jej cieľom bolo, podobne ako v prípade zahraničnej politiky ZSSR, zaplniť mocenské vákuum vo svete, pričom oficiálne sa tento cieľ zdôvodňoval zaručením americkej „národnej bezpečnosti“. Dominovala tu teda snaha organizovať povojnový vývoj podľa svojich predstáv a zabezpečiť prístup k dôležitým surovinám, energetickým zdrojom a odbytištiam amerických výrobkov na rozhodujúcich svetových trhoch. Nemožno si teda ani o americkej zahraničnej politike robiť žiadne ilúzie. Usilovala sa uspokojiť svoje vlastné veľmocenské záujmy. Sovietsku ideologickú expanziu do strednej Európy interpretoval Washington ako priamu mocenskú expanziu, a preto vytýčil stratégiu zadržovania (containment) komunizmu v jeho hraniciach.³

Spomenuté stretanie sa amerických a sovietskych vojsk v strede zdevastovanej Európy na jar 1945 predznamenovalo pre budúcnosť sveta niečo dôležitejšie a vážnejšie, než bola len bezprostredná realita nemeckej porážky. Uprostred univerzálnych vyjadrení podpory dňa víťazstva zostalo v pozadí niekoľko znepokojujúcich faktorov. Faktom je tiež to, že k najpodstatnejším prvkom povojnovej reality bolo splnenie podmienky rozbitia Nemecka a jeho vojenskej mašínérie v podobe bezpodmienečnej kapitulácie. Bezprecedentná brutalita nacistickej okupácie Európy inšpirovala víťaznú koalíciu v rozhodnutí zbaviť kontinent raz a navždy všetkých foriem nemeckej sily. Vojna proti Hitlerovi vyústila do charakteru morálnej križiackej výpravy proti zlu, ktoré malo byť eliminované v mene ľudskosti. Americký prezident Franklin D. Roosevelt odmietol urobiť rozdiel medzi režimom štátu, jeho predstaviteľmi a civilným obyvateľstvom. Všetko to bol podľa neho jeden celok s pudovým sklonom k agresii, ktorý sa diskvalifikoval z akejkolvek parciálnej úlohy v povojnovej reorganizácii Európy. Takto Roosevelt „ospravedlnil“ americké vojenské snahy, kreované a verejne proklamované pre potrebu „zdôvodniť“ doma bolestivé obete, a kamuflaval hlavnú

príčinu americkej intervencie v európskom bojiisku – dosiahnuť rovnováhu síl na kontinente, porušenú nemeckou snahou o hegemoniu.

Avšak rozpustenie nacistickej administratívy a vojenského aparátu spojeneckými veľmocami, nasledované ich odmietnutím podporiť rekonštrukciu nástupníckeho nemeckého režimu, vytvorili v strednej Európe vákuum, ktoré predvídal Churchill ešte pred Jaltou. Toto vákuum bolo treba vojenskou silou Spojencov vyplniť. V takomto pohľade neformálne rozdelenie oslobodenej Európy do prozápadnej a prosovietskej sféry bolo diktované vojenskou situáciou v čase pádu Nemecka. Obe zóny nakoniec prijali politické inštitúcie, ekonomickú prax, zahraničnú politiku i ideologický „basement“, ktoré reflektovali preferencie i vplyvy ich osloboditeľov. Francúzsko, Belgicko, Grécko i Taliansko, napriek prítomnosti silného domáceho komunistického hnutia vo svojich krajinách, znovuvytvorili západný štýl parlamentných systémov a kapitalistických ekonomických štruktúr, pričom prijali za svoju zahraničnú politiku anglo-americké predstavy povojnového sveta. Štáty vo východnej polovici kontinentu, napriek ideologickému nepriateľstvu voči komunizmu a národným antipatiám k Rusku, ktoré potvrdzovala nedávna história väčšiny z nich, prijali sovietsky ekonomický a politický model a podporovali zahraničnopolitické ciele Kremľa, samozrejme, pod dohľadom ruských okupačných armád.⁴

Toto ideologické rozvrstvenie Európy sa neudialo cez jednu noc a jedna vyčnievajúca či skôr výnimočná črta povojnovej politickej situácie v Európe sa nakoniec najpodstatnejšou mierou pričínila o rozdelenie kontinentu do dvoch antagonistických celkov, identifikujúcich sa s tou veľmocou, ktorej vojenské sily ich oslobodili spod nemeckej nadvlády: bola to dôrazná odhodlanosť Kremľa vytvoriť okruh podriadených vazalských štátov v strednej Európe na inváznom páse od západného okraja Čierneho mora po východný okraj na Balte, t. j. oblasť, resp. cesta, ktorá priviedla plieniace armády do srdca Ruska dvakrát v pamäti väčšiny jeho ešte žijúceho obyvateľstva. Skúsenosti s dôrazom Stalina zaistiť západné hranice svojej ríše hraničnými úpravami na úkor Fínska, Poľska či Rumunska boli dostatočne známe. Udiali sa dokonca za tichého súhlasu západných mocností. Avšak následná snaha Moskvy podporiť politickým zastrašovaním a prítomnou sovietskou armádou inštaláciu prosovietskych režimov v štátoch strednej Európy vyvolala vo Washingtone zvýšenú dávku nevole a aktivity. V čase tohto vývoja došlo u tvorcov politiky v Trumanovej administratíve k modifikácii strategického myslenia. Čo sa javilo Stalinovi ako legitímna snaha zabezpečiť svoju západnú hranicu formovaním podriadených nárazníkových štátov za ňou, to interpretoval Washington ako ruský spôsob za kontinentálnou hegemoniou na ceste k panstvu na zemeguli. Preto prijal Kennanov koncept stratégie „zadržovania“ (containment).

Vytvorenie ruskej hegemonie nad znovuvytvorenými štátmi strednej Európy po vojne bolo sprevádzané beztretnosťou, pretože jediný štát schopný tomu zabrániť sa

Formovanie bipolárneho sveta na príklade

simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

z európskeho kontinentu vojensky vytratil. V čase porážky Nemecka predstavovala vojenská sila USA 12 miliónov mužov. Do konca roka 1947 tento počet klesol na 1,4 milióna. Bol to dôsledok zrušenia všeobecnej brannej povinnosti, ako aj drastickej redukcie veľkosti profesionálnych armádnych zložiek. Demobilizácia amerických ozbrojených síl sa uskutočnila v čase, keď ZSSR držal v zbrani 4 milióny svojich vojakov, vrátane arzenálu zbraní. Príčiny prudkého zníženia americkej vojenskej sily v Európe po druhej svetovej vojne boli jednoduché – americká verejnosť, zvyknutá na malú profesionálnu dobrovoľnú armádu v mierových časoch, nemala žiadne pochopenie pre udržiavanie americkej vojenskej prítomnosti v povojnovej Európe okrem málopočetných síl, potrebných pre okupačné povinnosti v Nemecku, Rakúsku a Taliansku. USA vstúpili do európskej vojny s cieľom zničiť nemeckú ozbrojenú moc i nacistický režim. Keď tieto dva ciele dosiahli, sotva mohla americká vláda, vyzbrojená akýmikoľvek právomocami, prinútiť alebo presvedčiť svoj národ, aby niesol na svojich pleciah ďalšie enormné výdavky spojené s udržiavaním masívnej vojenskej sily naprieč Atlantikom iba preto, aby bola udržaná rovnováha masívnej sily štátu, ktorý bol verným spojencom proti Hitlerovi. Práve na tomto príklade vidieť, aký dôležitý faktor predstavuje verejná mienka spoločnosti. Inklinovanie k známemu „*naši chlapci domov*“ (our boys home), podporované často vyjadreniami v americkom Kongrese bolo zhodné s pôvodným plánom F. D. Roosevelta pre povojnovú organizáciu sveta. Roosevelt počas druhej svetovej vojny zdieľal optimistické očakávania, keď porážka Nemecka mohla ohlásiť novú éru, v ktorej medzinárodné rokovanie nahradí ozbrojené konflikty a nastolí rovnováhu síl, t. j. mechanizmus pre záchranu svetového poriadku. Organizácia Spojených národov (OSN), splodená zástupcami USA, Veľkej Británie a ZSSR v Dumbarton Oaks na jeseň 1944 a nakoniec vytvorená delegátmi 50 štátov na konferencii v San Franciscu v apríli – júni 1945, mala nahradiť zdiskreditovanú Spoločnosť národov a pokračovať v ušľachtilom ciele s efektívnejším výsledkom.⁵ Projekt OSN predpokladal základný cieľ – nezhody a konflikty riešiť pokojnou mierovou cestou, bez uchýľovaniu sa k starým zdiskreditovaným praktikám regionálnych spojeneckých systémov a silovej ozbrojenej cesty.

Okrem uvedených skutočností hral na americkej strane v prvých rokoch po vojne dôležitú úlohu ďalší významný faktor. Išlo o monopol nukleárnej zbrane, ktorý posilnil tradičný pocit nezraniteľnosti v prípade možnej vonkajšej agresie a ktorý dlho živil národný sklon k izolacionizmu. USA sa angažovali v dvoch svetových vojnách za predpokladu, že podriadenie Európy a kontrola jej zdrojov jednou agresívnou mocnosťou by mohli vyvolať trhliny v bezpečnosti západnej hemisféry. Po Hirošime a Nagasaki sa zdalo, že schopnosť zničiť mestá akéhokoľvek agresora na svete bez najmenšieho riskovania odvety proti vlastnému územiu poskytuje väčší stupeň ochrany ako samotný Atlantický oceán. Táto podmienka strategickej všemocnosti sotva prispela k sentimentu národného ohrozenia, ktoré bolo predpokladom pre prípadné

vojenské záväzky v zahraničí tak skoro po skončení svetovej vojny. No a navyše, zvlášť vo svetle tichého súhlasu Roosevelta so sovietskou predominciou v polovičke Európy, ktorú oslobodila Červená armáda, mal jeho nasledovník Truman minimálnu šancu korigovať pozíciu Kremľa vo vykonávaní tohto nepísaného práva, s výnimkou neškodných platonických vyjadrení o nesúhlase s porušovaním ľudských práv obyvateľstva, o ktoré sa jednalo. Trumanova administratíva sa hlasnejšie ozvala proti sovietskej moci iba vtedy, ak Moskva svojou aktivitou prekročila demarkačnú líniu, oddeľujúcu sféry vplyvu, ktorú potichu uznali spojeneckí lídri na vojnových konferenciách.

Politické podmienky v Československu sa roku 1945 odlišovali od situácie v ostatných štátoch strednej a juhovýchodnej Európy. Československá londýnska exilová vláda pod Benešovým vedením sa úspešne vyhýbala konfliktom s ktoroukoľvek z troch hlavných spojeneckých veľmocí. Navyše, ako dôležitý faktor sa pre budúcnosť, resp. orientáciu krajiny, ukazovala československo-sovietska spojenecká zmluva z decembra 1943. Vládny kabinet, vytvorený v Košiciach v apríli 1945, potom následne v Prahe po jej oslobodení, zahŕňal reprezentácie všetkých povolených politických strán v krajine. Charakteristický pre Československo bol tiež spomenutý fakt, že na jeho oslobodení participovala aj americká armáda. V máji 1945 okupovala časť územia západných Čiech ležiaceho za líniou západne od Karlových Varov, Plzne a Českých Budějovic na juh až k rakúskym hraniciam.

Vstup amerických ozbrojených síl na československé územie a ich bojová činnosť v apríli 1945 súvisela s plnením hlavného cieľa 3. armády. Išlo o rýchly postup a obsadenie amerického okupačného pásma v západnom a južnom Nemecku a Rakúsku. Prvé jednotky vstúpili na československé územie koncom druhej aprílovej dekády 1945. Na začiatku mája 1945 dostali pokyn postúpiť do vnútra Československa, ktorého západnú polovicu držalo v rukách nemecké vojenské zoskupenie vedené maršalom Schörnerom. Slovensko a časť Moravy v tom čase už boli oslobodené Červenou armádou. Generál Dwight D. Eisenhower, ktorý stál na čele velenia Spojeneckých expedičných síl v Európe, predpokladal, že americká armáda by mala postúpiť v ČSR na líniu Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice.⁶

Oslobodenie Československa však nebolo len čisto vojenský problém. Zahŕňalo v sebe aj politický a diplomatický rozmer a rovnako bolo predmetom úvah aj koncepcií medzi Spojencami na oboch stranách. Značné úsilie a aktivitu v tomto smere vyvíjala najmä britská politika, pričom dôraz kládla na to, aby americké vojská postúpili čo najhlbšie do československého vnútrozemia. Briti naliehali, aby západné spojenecké jednotky obsadili Berlín, Prahu i Viedeň skôr, než tam dorazí Červená armáda.⁷ Minister zahraničných vecí Anthony Eden s týmto názorom oboznámil amerického veľvyslanca v Londýne Johna G. Winanta 13. apríla 1945 a zdôraznil, že by to mohlo byť z hľadiska budúceho vývoja veľkou politickou výhodou. Minister Eden v rozhovore pripustil možné problémy, tie však nemali prevýšiť výhody vyplý-

Formovanie bipolárneho sveta na príklade

simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

vajúce z takéhoto postupu. O jeho aktivite informoval veľvyslanec Winant Štátny department 22. apríla.⁸ Štátneho tajomníka amerického ministerstva zahraničných vecí Edwarda R. Stettinusa oboznámil o svojom postoji Eden osobne koncom apríla na konferencii OSN v San Franciscu. Odovzdal mu tajné memorandum obsahujúce údaje, podľa ktorých štátny podtajomník zahraničných vecí Veľkej Británie Sir Alexander Cadogan informoval listom veľvyslancu Johna Winanta o veľkých politických výhodách v prípade postupu amerických síl hlbšie do Československa a oslobodenia Prahy. Tvrdil, že: „*v našom, (t. j. britskom) pohľade oslobodenie Prahy a čo možno najväčšieho územia západného Československa americkou armádou by mohlo pozitívne vplývať na povojnové Československo i na okolité krajiny. Na strane druhej, ak západní spojenci nezohrajú podstatnú úlohu v oslobodení Československa, potom môže ísť táto krajina cestou Juhoslávie.*“⁹ K obsahu memoranda sa vyjadril 28. apríla 1945 úradujúci štátny tajomník Joseph Grew (pred vojnou veľvyslanec USA v Japonsku). Osobne sa s ním z politického hľadiska stotožnil a navrhol prerokovať celú záležitosť a jej vojensko-politické aspekty s Vrchným velením amerických ozbrojených síl v Európe.¹⁰

Okrem spomenutých aktivít Cadogana a Edena zaujal stanovisko i premiér Winston S. Churchill. V osobnom posolstve prezidentovi Harry Trumanovi 30. apríla 1945 prakticky zopakoval argumenty predchádzajúcich dvoch, pričom samotný text formuloval dôraznejšie a kategorickejšie. Vyjadril tiež nádej, že Truman Britmi navrhnutý postoj schváli.¹¹ Prvoradý význam v postupe amerických síl do vnútra Československa však mali politické zámery, ktorými sa Eisenhower a jeho štáb riadili. Vo všeobecnej informácii z 21. apríla informoval náčelníka generálneho štábu Červenej armády generála Alexeja I. Antonova o predpokladanom americkom postupe a navrhol čiaru stretnutia svojich vojsk so sovietskymi na Labe a Mulde. Československo tu vôbec nespomínal.¹² V novej podrobnej informácii z 30. apríla potvrdil čiaru stretnutia na Labe a Mulde a navrhol postup spojeneckých vojsk spočiatku na československo-nemeckej hranici z roku 1937 v Krušných horách a v Českom lese. Neskôr, ak by to bolo možné, mienil postúpiť na čiaru Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice. Sovietske velenie s týmto návrhom súhlasilo.¹³ Prezident Truman s postupom Eisenhowera súhlasil a vyjadril to i v odpovedi na Churchillovo posolstvo dňa 1. mája 1945.¹⁴ Nasledujúci deň sa do diskusie okolo postupu amerických ozbrojených síl zapojil aj politický poradca Robert D. Murphy, ktorý Trumanov postup schvaľoval. Pripomínal tiež britské úsilie, aby americké vojská postúpili čo najviac do československého vnútrozemia.¹⁵ Dňa 4. mája sa Eisenhower obrátil na Antonova s novým listom oznamujúc mu americkú pripravenosť začať útok v Československu až na línii Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice. Neskôr, ak by to situácia dovolila, predpokladal postupovať k Vltave a Labe. Chcel očistiť ľavý breh týchto riek. Antonov s týmito novými americkými zámermi vyjadril nespokojnosť a nádej, že USA budú ochotné sovietskemu postupu vyhovieť.¹⁶

Postup amerických vojsk na líniu Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice bol výsledkom výmeny informácií a dohody medzi generálmi Antonovom a Eisenhowerom. Vojská si na konci prvého májového týždňa nevyžadovala postup amerických armád za stanovenú líniu. Červená armáda začala pražskú operáciu, ktorou si zaistila oslobodenie rozhodujúcej väčšiny územia Čiech, Moravy a časti Rakúska. Eisenhower súhlasil so zastavením amerických jednotiek na línií Karlove Vary – Plzeň – České Budějovice s podmienkou, že Červená armáda poskytne okamžitú pomoc Prahe, ktorá 5. mája povstala proti Nemcom.¹⁷

Už spomínanú Edenovu iniciatívu z apríla 1945 ohľadne postupu amerických vojsk v Československu podporoval na začiatku mája i americký Štátny department. V memorande z 5. mája adresovanom Trumanovi žiadal úradujúci štátny tajomník John Grew, aby Prahu oslobodili americké vojská. Podľa Grewa by tak USA úspešne čelili väčšine politických problémov so ZSSR ohľadne Rakúska a Československa, resp. by to pozitívne ovplyvnilo americkú rovnováhu so ZSSR v týchto krajinách.¹⁸ Harry Truman neskôr vo svojich pamätiach pripustil, že hoci bolo žiaduce obsadiť veľké mestá, ako Berlín, Prahu, Viedeň, museli USA uvažovať o tom, že po porážke Nemecka zostávalo v hre ešte Japonsko a americké vojenské sily mali byť čo najskôr premiestnené do Pacifiku.¹⁹ Týmto chcel naznačiť, že nie politické, ale vojenské podmienky determinovali pozíciu amerických ozbrojených síl v ČSR v čase nemeckej kapitulácie.

Podriadenie politických podmienok vojenským však neznamenovalo, že po následnej nemeckej porážke sa existencia amerických síl v Československu ignorovala. V memorande Trumanovi 14. mája Grew opäť navrhoval, pripomínajúc politické úvahy obsiahnuté v memorande z 5. mája, pevné udržanie línie dosiahnutej v Československu vrátane mesta Plzeň.²⁰ V tom čase pripravil pre Štátny department štúdiu, v ktorej vyjadril i svoj osobný názor na sovietsky postoj, úmysly a ciele. Podľa neho Moskva Američanom v Poľsku, Rumunsku, Bulharsku, Rakúsku, ČSR a Južoslávii ukázala, ako si predstavuje svetový poriadok a o čo sa usiluje. Predpokladal nárast ruskej sily so stupňovaním jej kontroly, krok za krokom naprieč Európou. Pripustil možnosť novej vojny v krátkom čase a preto navrhol upevniť americké vzťahy so slobodným svetom.²¹ S udržaním pozícií, ako Grew navrhoval, Truman súhlasil a inštruoval ministerstvo vojny odložiť odchod amerických ozbrojených síl z Československa.²²

Po skončení vojenských operácií v Európe správy z ČSR naznačovali, že sa okupácia krajiny sovietskymi a americkými vojskami zdala byť jedinou hlavnou vonkajšou prekážkou vytvorenia nezávislého demokratického československého štátu, jeho rekonštrukcie, a brzdila prípravu slobodných volieb. Prezident Edvard Beneš informoval americkú politickú reprezentáciu v ČSR (chargé d'affaires Alfreda W. Klieforthu), že dúfa z uvedených dôvodov v simultánny odchod sovietskych i amerických

Formovanie bipolárneho sveta na príklade
simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

ozbrojených síl.²³ Kontaktoval sa tiež so sovietskym vojenským vedením v Prahe. Potvrdzovala to správa Williama J. Donovana – riaditeľa Úradu strategických služieb (OSS – Office of Strategic Services) vo Washingtone dňa 16. júna 1945 pre Štátny department. Získal ju od zástupcov OSS v Londýne. Podľa nej Beneš v týždni od 3. júna 1945 rokoval s maršalom Ivanom Konevom a informoval sa, kedy Sovieti plánujú uskutočniť odchod svojich vojsk z Československa. Konev mu odpovedal otázkou, kedy odídu z Prahy Američania.²⁴

Ako postupovala v tomto probléme československá vláda? Dňa 21. júna sa prostredníctvom úradujúceho ministra zahraničných vecí Jana Stránskeho obrátila na Kliefortha a žiadala vyriešenie uvedenej otázky. V nóte č. 227/45 mu Praha oznamovala, že československá vláda v tejto veci už začala rokovania aj s vládou ZSSR a s vrchným veliteľstvom sovietskych vojsk v Prahe. Dohodli sa, že sovietske ozbrojené sily, pokiaľ dočasne zotrávajú na československom území, budú podliehať ústrednému veleniu maršala Koneva. Okrem toho bude správa v miestach lokalizácie sovietskych vojsk v rukách československých orgánov. Hranice v týchto oblastiach budú, ako to vyžadovala suverenita štátu, obsadené výlučne československými vojskami. Československá vláda v nóte ďalej vyjadrila úmysel ihneď po uzavretí dohody s USA pristúpiť k prerokovaniu dátumu a okolností, za ktorých opustia československé územie aj sovietske vojská.²⁵ Československá vláda uvedené memorandum oznámila Klieforthovi 21. júna 1945. Podľa známych dokumentov však bolo vypracované už 8. júna.²⁶ Kópiu memoranda zaslal americký chargé d' affaires Štátnemu departmentu 23. júna. Nasledujúci deň v komentári na uvedený československý materiál informoval Washington podrobne o rozhovore britského veľvyslanca s Edvardom Benešom, podľa ktorého československý prezident pripustil, že československá nóta by sa mohla pokladať za žiadosť o stiahnutie amerických vojsk z ČSR. Zároveň však jasne naznačil, že dúfa v „správnu odpoveď“ Washingtonu, t. j. že stiahnu vojská simultánne so sovietskymi.²⁷

Štátny tajomník USA James F. Byrnes reagoval na toto stanovisko československého prezidenta 6. júla 1945 (nóta bola vypracovaná už 23. júna a tvorila súčasť dokumentov vypracovaných pre prezidenta Trumana na konferenciu v Postupime) vyhlásením, v ktorom vyjadril záujem vlády USA o demokratický vývoj v Československu. Zároveň však ľutoval, že prítomnosť dvoch armád prekáža ekonomickej obnove. USA sa tešia na deň, keď pomoc spojeneckých armád nebude potrebná a keď by obe armády mohli odísť.²⁸ Pre nezávislosť ČSR zdôraznil potrebu stiahnuť sily simultánne, v opačnom prípade by sa mohlo Československo ocitnúť pod jasnou kontrolou niektorej spojeneckej mocnosti. Nótu odovzdal na československom ministerstve zahraničných vecí Klieforth 9. júla 1945. Podobný názor vyjadril v polovici júna 1945 i generál Eisenhower. Oznamoval ministerstvu vojny, že ak má byť udržaná nezávislosť Československa, potom sa zdá byť nežiaducim ponechať ZSSR ako jedinu oku-

pačnú mocnosť. Okrem toho, pokračoval Eisenhower, by mohol americký odchod prekaziť československé snahy zaistiť skorý ruský odchod. Dňa 4. júla súhlasil so simultánnym odchodom i americký Zbor náčelníkov štábov.²⁹

Politika Štátneho departmentu v súvislosti s udržiavaním amerických vojsk v ČSR získala podporu i na ministerstve vojny. Zástupca ministra John J. McCloy v správe adresovanej Freemanovi H. Mathewsovi, riaditeľovi Úradu európskych záležitostí na Štátnom departmente, potvrdil súhlas s nótou č. 7358/5/1945 (t. j. Byrnesovou odpoveďou zo 6. júla) takto: „*Ak je pokračujúca prítomnosť amerických síl v Československu primárne predmetnou záležitosťou politického charakteru, ministerstvo vojny nemá námietky k textu navrhovanej odpovede.*“³⁰

V deň Byrnesovej odpovedi poslal chargé d'affaires Klieforth ďalšiu správu Štátnemu departmentu. Uvádza v nej, že jednostranný odchod amerických síl z ČSR by bol vážnou a ťažko napravitelnou chybou. „*Bolo mi prezidentom Benešom dôverne oznámené*“, pokračoval v správe Klieforth, „*že tento postup mu vnútili vrchní úradníci ministerstva zahraničných vecí, členovia vlády a premiér Fierlinger a malá, ale vplyvná skupina »východných« komunistov vedená podpredsedom vlády Klementom Gottwaldom.*“³¹ Štátny department reagoval okamžite. V tajnej informácii Grew schválil Klieforthove návrhy, zdôraznil podporu simultánneho odchodu i zo strany ministerstva vojny, ako aj to, aby americké ozbrojené sily naďalej ostali na československom území.³²

Na Klieforthovu správu reagoval aj americký veľvyslanec v ZSSR Averell Harriman. Dňa 11. júla 1945 oznamoval Byrnesovi, že úplný odchod amerických síl by mohol mať nepriaznivý dopad na americko-sovietske vzťahy. „*Rusi sú extrémne citliví na úvahy o prestíži*“, pokračoval Averell Harriman, a takýto krok na americkej strane by mohla Moskva interpretovať ako „*prejav slabosti alebo ako váhanie vo vzťahu k ich (t. j. sovietskemu) postoj.*“³³

Koncom augusta 1945 sa problém odsunu amerických vojsk z ČSR dostal do novej polohy, pričom aktivitu vyvinul najmä generál Dwight D. Eisenhower a jeho politický poradca Robert D. Murphy. Na ministerstve vojny zmenili tiež postoj a nenamietali proti okamžitému odsunu 42 000 amerických vojakov.³⁴ Robert Murphy s tým súhlasil a 31. augusta v nóte Štátnemu departmentu argumentoval, že neexistuje žiadna, ani politická nevyhnutnosť pre prítomnosť cudzích vojsk na území Československa.³⁵ Túto skutočnosť si uvedomovali i v Štátnom departmente, ale na rozdiel od uvedených vyjadrení ministerstva vojny a Murphyho sa snažili oddialiť prípravu vojenského odchodu. Úradujúci štátny tajomník Dean Acheson v liste ministrovi vojny Henry L. Stimsonovi dňa 17. septembra 1945 zdôrazňoval dôležitosť ohľadov zahrnutých v odchode či ponechaní amerických vojsk. Tvrdil, že prítomnosť týchto síl manifestovala americký záujem o obnovu demokratických československých inštitúcií a pokračoval, že ďalšie dôležité faktory sú:

Formovanie bipolárneho sveta na príklade
simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

„(1) prítomnosť veľkého počtu sovietskych vojsk v ČSR, ktoré, hoci sovietska vláda mala niekoľko príležitostí vyjadriť svoj úmysel urýchliť ich odchod, stále ešte zostávajú;

(2) chystané voľby v Československu, ktorých následky by mohli obmedziť schopnosť vlády stáť na vlastných nohách. Náš (t. j. americký) cieľ je odchod všetkých síl z krajiny.“³⁶

V snahe vyvarovať sa domnienky, že USA sa nezaujímajú o záležitosti tejto časti Európy, žiadal Acheson ministerstvo vojny o podporu amerických síl a ich prítomnosti v Československu až dovtedy, kým Štátny department nepreskúma možnosť získania dohody so ZSSR o promptnom a obojstrannom odchode obidvoch mocností, resp. ich ozbrojených síl.³⁷

V tom čase podnikal Štátny department USA kroky k presvedčeniu prezidenta Beneša, aby formálne žiadal odchod sovietskych a amerických vojsk súčasne. Oddelenie stredoeurópskych záležitostí na tomto úrade dávalo prednosť v otázke oficiálnej československej požiadavky o odchod priamej komunikácii USA a ZSSR. Ak by to Edvard Beneš odmietol, uvedené oddelenie navrhovalo, aby sa USA snažili dostať od Sovietov súhlas pre obojstranný a úplný odchod z celého územia, lebo ČSR bola členom OSN a prítomnosť dvoch spojeneckých armád bola „v rozpore s našou (t. j. americkou) politikou v oslobodených štátoch“.³⁸ V správe Byrnesovi 14. septembra veľvyslanec USA Lawrence A. Steinhardt oznámil, že Beneš síce vyjadril nádej na obojstranný odchod všetkých ozbrojených síl, ale komunistickí členovia vlády vraj nesúhlasili s redukciou sovietskych vojsk pred voľbami. Beneš preto uprednostnil postup nežiadať sovietsky odchod z obáv, že vyvolá rozpory a napätie vo vláde. Namísto toho navrhol, aby USA informovali sovietsku vládu o nimi plánovaných pripravách na odchod. Ak by Sovietsky zväz neinicioval podobný plán, USA mali dať čo najširšiu publicitu svojej snahe pripraviť odchod všetkých spojeneckých síl z Československa.³⁹ Štátny department USA Benešov plán schválil a navrhol Byrnesovi, ktorý sa v tom čase nachádzal v Londýne na stretnutí Rady ministrov zahraničných vecí, aby oznámil Stalinovi pripravený program odchodu amerických vojsk.⁴⁰ Byrnes však oznam pozastavil. Odôvodňoval to vzniknutými problémami na londýnskom stretnutí medzi delegáciami USA a ZSSR v súvislosti s uznaním rumunskej a bulharskej vlády. Oznámil to v nóte Deanovi Achesonovi 1. októbra 1945.⁴¹

V prvej polovici októbra 1945 presadzovalo Ministerstvo vojny USA myšlienku odchodu americkej armády z ČSR úplne jednoznačne. Jeho nový minister Robert P. Patterson v memorande Byrnesovi 15. októbra argumentoval, že udržanie týchto síl po 15. novembri by mohlo rozvrátiť prípravy odchodu vojsk v celej Európe. Ak by americké vojská zostali v Československu aj po tomto dátume, musel by to odsúhlasiť prezident Truman.⁴² Politický poradca prezidenta Robert D. Murphy podporil tento postup 17. októbra 1945 s poukázaním na nepatrný prínos, ak vôbec nejaký bol v pokračovaní americkej vojenskej okupácie ČSR. Rádus týchto síl a ich vplyv

na myslenie v ČSR bol podľa neho nesmierne obmedzený. Okrem toho nenachádzal žiadnu podstatnú príčinu, ktorá by sa mohla predložiť Kongresu USA ako dôvod pokračovania prítomnosti amerických vojenských síl.⁴³

V období medzi oboma uvedenými memorandami, Pattersonovým a Murphyho sa konala vo Washingtone spoločná porada Byrnesa, Pattersona a ministra námorníctva James F. Forrestala. Byrnes opakoval známe argumenty Štátneho departmentu na ponechanie amerických jednotiek v ČSR. Informoval aj o pripravenom posolstve Trumana Stalinovi, s ktorého odoslaním navrhol počkať. Obrátil sa na velenie armády so žiadosťou ponechať ešte jednotky svojej krajiny v Československu. Patterson názor z predchádzajúceho dňa zmenil (memorandum Byrnesovi) a s týmto návrhom v podstate súhlasil.⁴⁴

Konečne 2. novembra 1945 súhlasili s požiadavkou adresovanou na sovietsku vládu ohľadne simultánneho odchodu spojeneckých armád štátny tajomník i prezident USA. Harry Truman v posolstve Stalinovi oznámil, že pokračujúca prítomnosť spojeneckých vojsk sa ukázala ako veľká prekážka pri obnove československej ekonomiky a zdržiavala prirodzenú rekonštrukciu krajiny. Truman oznamoval svoje rozhodnutie „odsunúť americké ozbrojené sily z československého územia k 1. decembru 1945“.⁴⁵ Stalin s navrhnutým riešením súhlasil.⁴⁶

Dňa 8. novembra poslal správu Štátnemu departmentu veľvyslanec Steinhardt. Komentoval v nej svoje stretnutie s Benešom z predchádzajúceho dňa, v ktorom Beneš vyjadril uspokojenie s posolstvom Trumana. Krátko pred návštevou Steinhardta dostal správu od generála Ludvíka Svobodu, ktorého informoval šéf sovietskych síl v Prahe, že dostal inštrukcie okamžite začať odchod sovietskych síl z Československa a ukončiť ho do troch týždňov.⁴⁷

V priebehu novembra sa plánovaný odchod vojsk z ČSR stal skutočnosťou. Veľvyslanec Steinhardt oznamoval Štátnemu departmentu 30. novembra 1945, že v tento deň odišiel i generál Ernest N. Harmon a posledných 290 dôstojníkov a vojakov. V ČSR ostalo len niekoľko dôstojníkov a vojakov (5+5), ktorí mali odísť v priebehu týždňa. Aj ZSSR dodržal plán odsunu svojich vojsk a 1. decembra bolo na československom území len niekoľko stoviek ranených a na strážnu službu určených dôstojníkov a vojakov. Osobne to Steinhardtovi potvrdil prezident Beneš.⁴⁸

Americká politika udržiavania vojsk v Československu do získania súčasného odchodu sovietskych síl bola teda úspešná. Medzi najdôležitejšie okolnosti, ktoré prispeli k rozhodnutiu USA odsunúť svoje jednotky z ČSR patrilo fakt, že pokračujúca okupácia síl oboch veľmocí zaťažovala československú ekonomiku, brzdila hospodársku obnovu a bránila tak návratu krajiny k normálnemu mierovému životu. Z vojenskej stránky sa javila zbytočná po skončení potreby brániť oslobodený štát pred možnými útokmi zvyškov porazeného nepriateľa. Napokon Československo bolo i plnoprávnym členom OSN v dôsledku čoho bola neodôvodnená i z politickej stránky. V sku-

Formovanie bipolárneho sveta na príklade
simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

točnosti tak bola otázka simultánneho odchodu okupačných armád z územia ČSR v čase formujúceho sa bipolárneho sveta jedna z mála skutočností, vo svojej podstate naozaj okrajových a minimálnych, v ktorých našli obaja bývalí hlavní hráči z protihitlerovskej koalície krátko po vojne spoločnú reč. A v decembri 1945 sa nejavilo vôbec podstatným to, kto tento odchod inicioval, kto bol jeho „motorom“, resp. kto ho dotiahol do úspešného konca. Bol však súčasťou „skladačky“, ktorá tvorila formovanie bipolárneho sveta dvoch supervelmocí na začiatku obdobia studenej vojny.

Samotná studená vojna mala počas svojej existencie konkrétne podoby, fázy a intenzitu. A ak aj všeobecne nebola plánovaná, môžeme konštatovať, že bola nevyhnutná. „Prebúdza“ v čase, keď ešte doznievali posledné výstrely druhej svetovej vojny. Víťazné mocnosti – Spojené štáty americké a Sovietsky zväz – začali súperiť medzi sebou o mocenské sféry vplyvu, zloženie koalíčných vlád v Poľsku a Juhoslávii, o spôsob vytvorenia systému medzinárodnej bezpečnosti prostredníctvom OSN či spravovanie okupačných zón Nemecka a pod. Tieto nezhody, v tom čase ešte nie veľmi zreteľné, boli pred širokou verejnosťou utajované v nádeji, že sa dajú prekonať a vojnová spolupráca koalície „trojky“ (ZSSR, USA a Veľká Británia) sa preniesie aj do povojnového obdobia. Rooseveltovská myšlienka, že s dobrým strýčkom „Joeom“ (Stalinom) je možné sa dohodnúť, lebo Sovietsky zväz má právo naplniť svoje bezpečnostné nároky v Európe a Ázii, sa však s nástupom prezidenta Harryho Trumana a jeho administratívy rýchlo vytrácala.⁴⁹

Sovietske predstavy o povojnovom usporiadaní kontinentálnej Európy a Ázie dostali určité obrisy v elaborátoch popredných sovietskych diplomatov a politikov – Ivana Majského a Maxima Litvinova – určených pre ministerstvo zahraničných vecí ešte pred skončením vojny. Vyplývalo z nich, že sovietska záujmová sféra má zahŕňať nové územia na severe, západe a juhu od hranice spred júna 1941. Svoj vplyv mal Sovietsky zväz rozšíriť v strednej Ázii a na úkor Japonska na Ďalekom východe, okrem iného aj jeho rozdelením do okupačných zón, podobných Nemecku.⁵⁰ No povojnový vývoj sa neuberal podľa expertíz sovietskych diplomatov z vnútorných i vonkajších príčin. Tých príčin bolo nepochybne viac, pritom jedna bola rozhodujúca a koncepčná: Stalinova zahraničná politika bola chaotická a mala charakter improvizácie. Napriek tomu mohlo byť jej podcenenie fatálnou chybou. V úvode spomenutý George F. Kennan, uznávaný znalec sovietskych pomerov a dlhoročný vynikajúci expert americkej diplomacie, už v roku 1945 poodhalil podstatu sovietskej politiky a ideológie ako hrozbu pre svet. Podľa tohto architekta definície studenej vojny Moskva potrebuje pocit neistoty, aby „ospravedlnila“ svoje agresívne postupy a rozumie len argumentom sily.⁵¹ A tento analytický pohľad sa premietol do americkej zahraničnej politiky na celé obdobie studenej vojny.

Faktom bolo, že do roku 1944 sa Spojené štáty len veľmi málo zaujímali o povojnový osud strednej a východnej Európy, lebo predpokladali, že uvedený priestor

bude patriť do britskej záujmovej sféry. Lenže v povojnovom usporiadaní Európy sa nepresadili ani britské plány vytvorenia federácií alebo konfederácií. Hlavnou prekážkou bol sovietsky odpor, lebo Moskva ich pokladala za prekážku svojho politicko-mocenského prenikania na západ po porážke nacistického Nemecka. A tým akoby predurčila budúci vývoj. Kremel si už krátko po vojne spojeneckými zmluvami s ľudovodemokratickými štátmi, ako aj medzi nimi navzájom, de facto vytváral zo záujmovej sféry východný blok. Na strane druhej „nelenil“ ani Washington a pod svoje krídla „ukryl“ západoeurópske krajiny.

Bipolárny svet, tak ako sa od roku 1945 formoval, mal dve konštanty – rozdelené Nemecko a hru dvoch hráčov, pričom obaja sa chceli chopiť úlohy globálnej veľmoci. Bolo na škodu najmä pre Československo, že vstupovalo do hry veľmocí tak skoro a preto americká úspešná snaha (vďaka iniciatíve aj prezidenta Edvarda Beneša) o simultánny odchod spojeneckých vojsk z jeho územia bol v podstate úspechom východnej veľmoci.

Poznámky

- 1 Štúdia je čiastkovým výsledkom projektu Vega č. 2/0087/20 „Vystúpenia zo svetových vojen“, riešeného na Historickom ústave SAV.
- 2 MICHÁLEK, Slavomír. *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava : Veda, 1995, s. 8.
- 3 YERGIN, Daniel. *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security state 1945-1948*. New York 1978, s. 28 a nasl.
- 4 PATERSON, Thomas G. *Soviet-American Confrontation. Postwar Reconstruction*. New York 1973, s. 28.
- 5 Ku vzniku OSN bližšie pozri: MICHÁLEK, Slavomír. *San Francisco 1945, vznik Organizácie Spojených národov*. Bratislava : Veda, 2015.
- 6 PETRUF, Pavol. K pobytu amerických vojsk v Československu roku 1945. In *Historický časopis*, č. 1990/5, s. 651.
- 7 Tamže, s. 657.
- 8 *Papers relating to the Foreign Relations of the United States* (FRUS), 1945, vol. IV., s. 442.
- 9 Tamže, s. 445.
- 10 Tamže.
- 11 Tamže, s. 446.
- 12 PETRUF, P. *K pobytu*, c. št., s. 659.
- 13 Tamže.
- 14 Tamže, s. 560.
- 15 Tamže.
- 16 FRUS, 1945, vol. IV., s. 447-448.
- 17 PETRUF, P. *K pobytu*, c. št., s. 661-662.
- 18 FRUS, 1945, vol. IV., s. 449.

Formovanie bipolárneho sveta na príklade
simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roka 1945

- 19 TRUMAN, Harry. *Memoirs*. vol. I., New York, 1956, s. 217.
- 20 FRUS, 1945, vol. IV., s. 449.
- 21 GREW, John C. *Turbulent Era, A diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, vol. 2., Boston 1947, s. 1446.
- 22 DAVIS, Lynn E. *The Cold War Begins*. Princeton University Press, 1974, s. 362.
- 23 FRUS, 1945. vol. IV., s. 455-457.
- 24 National Archives and Records (NAR), College Park, MD, f. Rg 59, No 860 F.01/6-1645.
- 25 Tamže, No 860F.01/6-2345, alebo Library of Congress, Washington DC, f. Jan Papanek Diplomatic Papers, No 55.
- 26 Národní archiv České republiky (NA ČR), Praha, f. 100/24, č. kr. 102, a. j. 1157/1.
- 27 FRUS, 1945, vol. IV., s. 464.
- 28 Tamže, s. 472.
- 29 Pogue, Forrest C. *United States Army in World War II., the European Theater of Operations, the Supreme Command*. Washington DC, 1954, s. 507.
- 30 NAR, Rg 59, No 860F.01/7-545.
- 31 Tamže.
- 32 FRUS, 1945, vol. IV., s. 474.
- 33 Tamže, s. 476.
- 34 Tamže, s. 485-486.
- 35 NAR, Rg 59, No 860F.01/8-3145.
- 36 FRUS, 1945, vol. IV., s. 493-494.
- 37 Tamže.
- 38 DAVIS, Lynn E. c. d., s. 366.
- 39 FRUS, 1945, vol. IV., s. 490-492.
- 40 Tamže, s. 494.
- 41 Tamže, s. 496.
- 42 Davis, Lynn E., c. d., s. 367.
- 43 Analýzu Murphyho memoranda podal PETRUF, P., c. št., s. 675-677.
- 44 FRUS, 1945, vol. IV., s. 696-697.
- 45 Tamže, s. 509.
- 46 NAR, Rg 59, No 860F.01/10-945.
- 47 Tamže, No 860F.01/10-1545.
- 48 MICHÁLEK, S. *Nádeje a vytriezvenia*, c. d., s. 35.
- 49 MICHÁLEK, Slavomír. *Rivali a partneri studenej éry*. Bratislava : Veda, 2017, s. 9.
- 50 ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Milníky studenej vojny a ich vplyv na Česko-slovensko*. Bratislava : Veda, 2015, s. 9.
- 51 MICHÁLEK, S. *Rivali a partneri studenej éry*, c.d. s. 289.

Dopad financovania vojnového hospodárstva na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

LUDOVÍT HALLON

Financovanie zbrojárstva a ďalších odvetví vojnového hospodárstva Slovenska počas rokov 1939 – 1945 je v slovenskej historiografii do určitej miery spracované, najmä pokiaľ ide o formovanie neuhradenej clearingovej špičky v platobnom styku s nacistickým Nemeckom.¹ Menej známy je podiel slovenských bánk na financovaní vojnového priemyslu a dopady pohľadávok voči priemyselným podnikom na kondíciu bankovníctva po roku 1945. Väčšina týchto pohľadávok sa menila na nedobytné úvery, čo obmedzovalo aktivity bánk pri financovaní povojnovej rekonštrukcie a rozvoja hospodárstva. Celú situáciu ešte komplikoval proces znárodnenia, čiže poštátnenia, kľúčového priemyslu aj komerčných bánk.

Z nedobytných úverov voči vojnovému priemyslu sa stali neuhradené pohľadávky znárodnených podnikov, ktoré sa banky pod národnou správou pokúšali rôznym spôsobom ukryť pred svetom. Postupne k nim pribúdali nové problémové úvery znárodnenému hospodárstvu, vynútené nastupujúcim vládnym režimom obnovennej ČSR. Zároveň postupoval proces centralizácie, teda zlučovania, bánk, forsírovaný najmä komunistickou stranou, ktorého výsledkom bolo zlúčenie bánk do dvoch a nakoniec do jediného centra komerčného bankovníctva. S bankami sa zlučovali aj nedobytné úvery a centralizovaná banka ich všetky musela niesť až do svojho zániku v roku 1950, keď sa stala súčasťou Štátnej banky československej.

V rokoch 1939 – 1945 zaznamenali banky slovenského kapitálu pozoruhodný kvantitatívny rozmach. Tento vývoj mal dve hlavné príčinné súvislosti. Jednou bol proces zlučovania peňažných ústavov, ktorý po roku 1945 pokračoval v iných politických podmienkach, a druhou nárast veľkých úverových obchodov vo vojnovom hospodárstve. Počet samostatných bánk sa v období 1939 – 1944 znížil z 33 na 11. Objektom centralizácie bankovníctva boli menšie peňažné ústavy a najmä lukratívny bankový koncern českej Legiobanky na Slovensku. Na procese zlučovania profitova-

li najväčšie slovenské banky, predovšetkým Tatra banka, ďalej nová Sedliacka banka, Slovenská banka a čiastočne aj stredne veľké slovenské peňažné ústavy Ľudová banka v Ružomberku, Myjavská banka a Stredoslovenská banka v Banskej Bystrici. Zároveň ďalej pôsobili dve maďarské banky, jedna banka domáceho nemeckého kapitálu, dve banky zastupujúce na Slovensku ríšsko-nemecký kapitál a dve pobočky českých peňažných ústavov, konkrétne Živnobanky a Moravskej banky. Najväčšie banky slovenského kapitálu a čiastočne aj ďalšie menované peňažné ústavy získali v procese koncentrácie bankovníctva od zanikajúcich ústavov bankové obchody v hodnote 1 225 mil. Ks.²

Ešte výdatnejším prameňom kvantitatívneho rastu slovenských bánk a ostatných ústavov, ktoré si udržali existenciu, bolo financovanie zbrojársko-priemyselného komplexu a iných podnikov pracujúcich pre potreby vojnového hospodárstva. Hlavnými klientmi bánk s úvermi niekoľko desiatok miliónov korún sa stali zbrojárské závody pod kontrolou nemeckého kapitálu v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici, letecký závod v Trenčianskych Biskupiciach, komplex bankových a železiarskych závodov spoločnosti Ruda, za ktorou stál koncern Reichswerke Hermann Göring, strojárne domácich firiem Tauš Myjava a Michera Stará Turá, ako aj ďalšie strojárne podniky, chemické veľkopodniky Dynamit Nobel a Apollo Bratislava, ovládané nemeckým koncernom I. G. Farbenindustrie. Vysoké úvery smerovali aj do iných odvetví dôležitých pre vojnové hospodárstvo a profitujúcich na vojnovej konjunktúre. Išlo napríklad o veľké cementárne, podniky celulózo-papierenského priemyslu, nové odevné závody firiem Nehera a Roľný, chemické, kožiarske a obuvnícke závody firmy Baťa, staršie textilné podniky, cukrovary, pivovary, liehovary a iné potravinárske závody. Banky poskytovali úvery buď samostatne alebo v tzv. konzorciách, tvorených spravidla tromi najväčšími bankami. Celková bilančná hodnota bankovníctva na Slovensku sa napriek znižovaniu početného stavu bánk zvýšila od konca roka 1938 do decembra 1944 z 2 970 mil. Kč na 5 685 mil. Ks. Podiel bánk slovenského kapitálu na uvedených hodnotách sa účasťou na vojnovej konjunktúre a koncentrácií peňažníctva zvýšil zo 44 % na 72 %.³

Úspešný kvantitatívny rast bankovníctva a menovite slovenských bánk však mal aj odvrátenú stranu. Banky museli veľkú časť získaných finančných zdrojov poskytnúť štátu formou štátnych pôžičiek, a návratnosť vysokých úverov bola zároveň s prehĺbovaním vojnového konfliktu stále problematickejšia. Najvyššie hodnoty zamerali na clearingových účtoch, osobitne na účte Interimskonto, v platobnom styku s Nemeckom pri financovaní zbrojárskeho komplexu. Na konci vojny preto bankám ostalo z predchádzajúceho obdobia dedičstvo nesplatených úverov v hodnotách prekračujúcich stovky miliónov. Po obnovení ČSR sa banky nemeckého a maďarského kapitálu stali objektom konfiškácie ako majetok Nemcov a Maďarov. Zároveň boli určitý čas v rukách Červenej armády ako vojnová korisť. Celkový stav komerčného

bankovníctva sa tým znížil na šesť bánk slovenského kapitálu a dve pobočky českých bánk. Ich kapitálová nezávislosť trvala tiež len krátko. Na základe prezidentských dekrétov o znárodnení kľúčového priemyslu, bánk a poisťovní z októbra 1945 boli transformované na banky – národné podniky, vedené dočasnou správou. Znárodneniu podliehala aj väčšina dôležitých klientov slovenských bánk, predovšetkým podniky ťažkého priemyslu. Pohľadávky voči týmto klientom sa premenili na úvery znárodnených podnikov. V rokoch 1946 – 1947 prebiehal zápas Demokratickej strany a komunistov o koncepciu zlučovania bánk. Demokratická strana, reprezentovaná svojim zástupcom na poste povereníka pre financie Matejom Joskom, súhlasila s ďalšou centralizáciou bankovníctva, ale požadovala zachovanie troch najvýznamnejších komerčných peňažných ústavov Tatra banky, Sedliackej banky a Slovenskej banky. Komunistická strana, ktorú zastupoval minister financií v Prahe Jaromír Dolanský presadzovala zlúčenie bánk do dvoch centier Tatra banky a Slovenskej banky. Jej ďalším cieľom bola postupná likvidácia hlavných atribútov komerčného bankovníctva v podmienkach trhového hospodárstva a premena obchodných bánk na pasívne nástroje financovania znárodneného hospodárstva. Komunistom sa podarilo uvedené zámery realizovať v januári 1948, teda krátko pred nástupom k moci.⁴ Už v marci 1948 však predložili ešte radikálnejší plán zlúčenia celého komerčného bankovníctva do jediného ústavu Slovenskej Tatra banky. Spojený ústav, ktorý vznikol v apríli 1948 prevzal úverové obchody všetkých bánk v hodnote 5 939 mil. Kčs. Približne 58 % z uvedenej hodnoty pripadalo na znárodné podniky, zatiaľ čo na súkromné len asi 18 %. Zostatok pripadal na podniky družstevné, obchodné a poľnohospodárske. Jadro pôžičiek znárodneného sektora v hodnote okolo 2 000 mil. Kčs spočívalo v rizikových úveroch podnikom banského a ťažkého priemyslu. Problémovou položkou boli aj málo výnosné štátne cenné papiere v celkovej hodnote 2 306 mil. Kčs.⁵

Do akej miery vplývalo dedičstvo financovania vojnového hospodárstva na vývoj komerčného bankovníctva a jeho úverové obchody v rokoch 1945 – 1948 si možno demonštrovať na konkrétnych pomeroch najväčšieho komerčného peňažného ústavu Tatra banky. Po obnovení ČSR jej hospodársky vývoj kontinuálne nadviazala na obchodné spojenia z obdobia existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945. Charakter a štruktúra obchodov plne zodpovedali postaveniu a úlohám Tatra banky v uvedenom období, keď plnila zámery vládnej moci pri financovaní kľúčových odvetví hospodárstva. Hneď na začiatok treba upozorniť, že uvedená pozícia ústavu sa vzhľadom na podmienky hospodársko-politického vývoja od roka 1945 postupne upevňovala a prehľbovala. Jadro obchodov zdedených z vojnového obdobia tvorili úverové investície do najväčších podnikov baníctva, hutníctva a strojárstva, ako boli železorné banské závody na Spiši a Gemeri, hutnícky komplex na Pohroní, zbrojovky na Považí, ďalej úvery do energetiky, bratislavského chemického priemyslu alebo do najväčších textilných podnikov a Bačovho obuvníckeho koncernu. Práve podniky

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

menovaných odvetví sa stali hlavným objektom znárodňovacích dekrétov z októbra 1945. Tatra banka sa doslova z noci na ráno stala peňažným ústavom s najväčším podielom na financovaní znárodneného priemyslu. Vznikla tým kvalitatívne úplne nová situácia, na akú bol málokto z osadenstva banky pripravený. Vyplývali z nej viaceré plusy aj mínusy. Význam ústavu v novej situácii podstatne vzrástol, zároveň sa však zvýšil tlak vládnych miest nového režimu s cieľom prehĺbiť vplyv na vývoj banky a zásadne modifikovať celkový charakter jej obchodnej činnosti. Skutočnosť, že spôsob riadenia a administratívno-technické metódy obchodnej činnosti Tatra banky ako národného podniku bez väčších zmien nadväzovali na predchádzajúce desaťročia bola pre novú vládnú moc, najmä pre komunistickú stranu, neprijateľná. Preto sa veľmi intenzívne hľadali nové koncepcie a metódy práce bánk – národných podnikov pri financovaní znárodneného priemyslu.

Revolučná legislatíva z roka 1945 vniesla do štruktúry obchodov čelných komerčných, neskôr znárodnených, bánk aj ďalšie zmeny. Banková klientela sa okrem vyššie spomínaných priemyselných podnikov podliehajúcich znárodneniu podľa prezidentského dekrétu č. 100, členila na potravinárske podniky, znárodnené na podklade dekrétu č. 101, ďalej na konfiškáty pod národnou správou, podliehajúce dekrétu č. 108, ako aj na zostatok súkromno-kapitalistickej klientely, komitentov vo sfére poľnohospodárstva a obchodu. Financovanie terciárnej sféry, predstavujúce v predošlých rokoch, najmä v medzivojnovom období, významnú oblasť úverovej aktivity obchodných bánk, sa dostávalo čoraz viac na okraj. Predmetný segment úverového trhu sa postupne stával doménou ľudového peňažníctva a mestských sporiteľní. Tento vývoj bol čiastočne dôsledkom prirodzených procesov, ale súčasne aj tlaku vládnych finančných kruhov, presadzujúcich úplne novú štruktúru úverovej sústavy. V prípade Tatra banky sa uvedené tendencie začali prejavovať už v druhej polovici roka 1945. Z celkovej hodnoty 349,511 mil. Kčs⁶ úverov reálne vyplatených v období od júla do decembra 1945 pripadalo na priemysel, ktorého jadro tvorili znárodnené podniky 70,5 %, zatiaľ čo na terciárnu sféru pripadlo 3,5 % a na poľnohospodárstvo 1,7 % uvedenej hodnoty. Zostatok tvorili úvery obchodným podnikom. Od roka 1946 sa úvery do znárodneného priemyslu uvádzali v hospodárskych výsledkoch ako osobitná položka.⁷

V sledovanom období sa práve znárodnený priemysel stal kľúčovým problémom obchodnej činnosti komerčných peňažných ústavov, predovšetkým Tatra banky. Medzi hlavné skupiny znárodnených podnikov patrili najväčšie podniky banského, hutníckeho, strojárkeho a chemického priemyslu. Práve tieto odčerpávali podstatnú časť úverových investícií. Finančné obchody bánk s predmetnými podnikmi sa postupne menili na fatálnu pascu, v ktorej viazli stále ďalšie a ďalšie neproduktívne kapitálové hodnoty. Komplex ťažkého priemyslu do krajnosti militarizovaný a exploatovaný nemeckým kapitálom si priniesol do nového ekonomického prostredia

nechcené dedičstvo starých nedobytných pohľadávok. Pôžičky ostali zamrznuté na účtoch clearingového platobného styku s bývalou Nemeckou ríšou. V hospodárskych správach Tatra banky však boli úvery ťažkého priemyslu z predchádzajúcich rokov zašifrované v bilanciách alebo ich ústav vykazoval len ako „staré úvery“. Napríklad spoločné pohľadávky Tatra banky a ďalších členov konzorcia bánk financujúceho zbrojársko-priemyselný komplex spreď roka 1945 voči bankskému koncernu Ruda, bankská a hutná spol. v celkovej hodnote 85 mil. Kčs priznala až hospodárska správa Slovenskej Tatra banky na jar 1948. Predstavitelia zlúčenej banky mohli iba konštatovať, že požiadavka voči znárodnenému podniku, za ktorým stáli záujmy štátu, sa neustále prolongovala a reálna šanca na úhradu bola minimálna.⁸

Kľúčové podniky ťažkého priemyslu prechádzali po skončení vojny obdobím hlbokého útlmu výroby a museli zápasiť s technickými, dopravnými, zásobovacími a inými problémami. Preto sa väčšina z nich dostala do vlekkej platobnej neschopnosti. Bankské závody boli technicky opotrebované, hutnícke podniky trpeli akútnym nedostatkom surovín a zbrojársky komplex sa po strate vojnových objednávok nachádzal v úplnej agónii. Znárodnením však ťažký priemysel prešiel pod ochranu štátu a jeho strategický význam opäť veľmi rýchlo vzrastal. Prispeli k tomu potreby životne dôležitej rekonštrukcie hospodárstva a nové doktríny v obrane štátu na pozadí meniacej sa medzinárodno-politickej a vnútroštátnej situácie. Uvedené trendy boli priamoúmerné narastajúcemu vplyvu komunistickej strany v hospodárskom a politickom živote krajiny. Čelné obchodné banky Slovenska a osobitne Tatra banka sa už od jesene 1945 nachádzali pod sústredeným tlakom vládnych hospodárskych kruhov, ktoré požadovali nové veľké úvery na revitalizáciu ťažkého priemyslu. Okrídlený slogan povojnových rokov „roztočte kolesá“ mali začať realizovať práve komerčné banky úverovými investíciami. Predstaviteľom bankovníctva neostávalo nič iné len k starším nesplateným pohľadávkam bankských, hutníckych a iných veľkopodnikov odsúhlasiť nové rizikové pôžičky.

V odvetví baníctva a hutníctva Tatra banka aj po ukončení vojny ďalej financovala väčšinu starších obchodných partnerov a pribudli noví. Okrem už spomínaného koncernu bankských a železiarskych podnikov Ruda patrili medzi jej klientov Zastupiteľstvo Rimavsko-muránskej a šalgotarjárskej železiarskej úč. s. pre Slovensko, Antimonové bankské a hutné závody, úč. s. Bankská Bystrica a Železiarne Podbrezová, úč. s. Do konca roka 1945 a ešte aj v prvých mesiacoch nasledujúceho roka Tatra banka uvedené spoločnosti úverovala ako samostatné podniky pod národnou správou, prevzaté spod kontroly nemeckého a maďarského kapitálu, prípadne z rúk bývalého štátu. Po znárodnení a následných zmenách podnikovej štruktúry jednotlivých odvetví sa však objavili noví, respektíve staronoví, klienti úverových investícií. Zastupiteľstvo Rima-muránskej spoločnosti vykazovalo v júli 1945 celkovú hodnotu starých úverov len 6 mil. Ks. Už do konca septembra sledovaného roka sa však úvery zvýšili

na 20 mil. Ks. Spoločnosť pritom vyvíjala prostredníctvom Povereníctva priemyslu a obchodu tlak na Tatra banku s cieľom zvýšiť hornú hranicu pôžičiek až na 70 mil. Ks. Približne do mája 1946 bola požadovaná hranica nielen dosiahnutá, ale aj prekročená sumou 89 mil. Kčs. Navýšenie sa realizovalo prostredníctvom ôsmich úverov. Išlo prevažne o eskontné pôžičky, kryté zmenkami. Tento materiál banka následne využívala na získavanie voľných peňažných prostriedkov cestou zmenkových pôžičiek (tzv. reeskontu) u verejnoprávnych finančných inštitúcií. Podobný postup volila Tatra banka z dôvodu akútneho nedostatku voľných peňažných prostriedkov aj pri financovaní iných veľkopodnikov ťažkého priemyslu. Jej reeskontné úvery preto rýchlo narastali do veľkých rozmerov. Tatra banka požadovala zabezpečenie mimoriadne vysokých úverových investícií nielen zmenkami, ale aj ďalšími druhmi krytia, napríklad intabuláciou majetkových hodnôt znárodnených podnikov. Povereníctvo priemyslu a obchodu odmietalo podobné požiadavky ústavu ako zbytočne nadsadené.⁹

V prípade spoločnosti Ruda sa v hospodárskych správach Tatra banky neuvádzali žiadne staršie úvery z obdobia pred aprílom 1945, napriek vyššie uvedeným faktom, podľa ktorých podlžnosti predmetného podniku voči komerčným bankám z vojnových rokov dosiahli 85 mil. Ks. Oficiálne vykázaný nárast pohľadávok však čoskoro nastal. Na jeseň 1945 Tatra banka poskytla Rude sedem nových veľkých úverov, takže v januári 1946 už finančné záväzky podniku dosahovali 25 mil. Kčs. Opäť prevažovali eskontné pôžičky na podklade zmeniek. Banka podmienila úverové obchody príslubom, že vtedajší vlastník spoločnosti Ruda Vítkovické banké a hutnícke ťažiarstvo bude využívať jej služby. Hutníckemu komplexu v Podbrezovej Tatra banka v povojnovom období uvoľnila prvé finančné čiastky na začiatku roka 1946. K starším pôžičkám v hodnote 14 mil. Kčs pribudol nový zmenkový úver 8 mil. Kčs, takže výsledný stav pohľadávok dosiahol 22 mil. Kčs. Podniku Antimónové banké a hutnícke závody povolila Tatra banka prvé povojnové úvery až v máji 1946 v relatívne menšej hodnote 1,7 mil. Kčs.¹⁰

V druhej polovici roka 1946 vládne kruhy presadili výsledky znárodňovacieho procesu do hospodárskeho života krajiny. Na podklade vykonávacích nariadení a vyhlášok boli jednotlivé akciové spoločnosti vyhlásené za národné podniky a začlenené do novej podnikovej štruktúry. Išlo o prísne centralizovanú, hierarchicky usporiadanú, štruktúru. Na celoslovenskej úrovni bola znárodnená časť určitého odvetvia podriadená oblastnému riaditeľstvu v Bratislave. Na druhom stupni pyramídy v rámci odvetvia stáli novovytvorené centralizované národné podniky, združujúce skupiny predtým samostatných podnikov s príbuzným výrobným zameraním. Komplexom vyhlášok ministerstva priemyslu zo 7. marca 1946 vzniklo na Slovensku deväť oblastných riaditeľstiev a 27 centralizovaných národných podnikov, ktoré zastrešovali celkom 185 predtým samostatných subjektov. Tatra bankou financované spoločnosti Ruda a Zastupiteľstvo Rimy na Slovensku boli zaradené do nového národného

podniku Železorudné bane Spišská Nová Ves. Antimónové banské a hutnícke závody pripadli do rámca podniku Rudné bane a huty na farebné kovy Banská Bystrica a hutnícky komplex v Podbrezovej sa transformoval na centrálny národný podnik Stredoslovenské železiarne Podbrezová.¹¹

Tatra banka financovala štruktúru podnikov Železorudné bane v rámci viacčleneného bankového konzorcia, kde zabezpečovala 20 % celkovej hodnoty poskytovaných prostriedkov. Pôžičky slúžili na krytie prevádzkových nákladov jedenástich veľkých banských a hutníckych závodov. Pohľadávky voči Železorudným baniam zo strany celého konzorcia vzrástli do mája 1947 na hranicu 277 mil. Kčs. Po dočasnom znížení približne na polovicu uvedenej hodnoty sa pohľadávky na začiatku roka 1948 opäť vyšplhali až na 273 mil. Kčs. Podiel Tatra banky predstavoval približne 55 mil. Kčs. Jej osobitnou úlohou v konzorciu bolo poskytovanie tzv. predispozícií, čiže preddavkov na plánované pôžičky.¹²

Banky opäť požadovali na vládnych miestach väčšiu mieru krytia sledovaných investícií, lebo ich návratnosť vzhľadom na pomery v baníctve a hutníctve bola viac než otázná. Vláda motivovala banky začlenením sledovaných obchodov medzi konzorciálne úvery so štátnou zárukou. Vývoj však ukázal, že ochranná ruka štátu mohla mať v danom prípade len symbolický význam a že obavy zainteresovaných peňažných ústavov boli oprávnené. Železorudné bane totiž za rok 1946 vykázali stratu 91 mil. Kčs a v nasledujúcom roku mínusové hospodárenie ešte prehĺbili na 170 mil. Kčs. Po zlúčení komerčných bánk zúčastnených na financovaní Železorudných baní do jedného ústavu pripadla celá záťaž konzorciálnych pôžičiek zjednotenej Slovenskej Tatra banke. Táto musela prevziať aj ďalšiu záťaž v podobe úverov na prevádzku podnikov, ktoré Železorudným baniam poskytol verejnoprávny peňažný ústav dlhodobých investícií Slovenská hypotečná a komunálna banka v celkovom objeme 244 mil. Kčs. Ešte v apríli 1948 bol tento veľký balík investícií vnucovaný Tatra banke, tesne pred jej vstupom do spoločného komerčného ústavu. Z uvedeného vyplýva, že zlúčená Slovenská Tatra banka od založenia zápasila s bremenom ťažko vymáhateľných pôžičiek Železorudným baniam v hodnote okolo 517 mil. Kčs.¹³

Výpočet problémových úverov, ktoré musela zjednotená banka prevziať sa tým však zďaleka nekončil. Podobný priebeh a výslednú bonitu mali aj úverové obchody s ďalším národným veľkopodnikom Rudné bane a huty na farebné kovy. Pôžičky schválené uvedenému podniku bankovým konzorciom dosiahli v januári 1948 celkovú hodnotu 148 mil. Kčs, z čoho Tatra banka poskytla 26 mil. Kčs. Rudné bane a huty však boli zaťažené prevádzkovým schodkom 142 mil. Kčs, ktorý siahal takmer do výšky úverov. Tatra banka na konci samostatnej existencie na jar 1948 dostala navyše z vládnych miest nariadenie, aby do svojich obchodov začlenila aj vysoké pôžičky Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky sledovanému podniku v hodnote 278 mil. Kčs. Celý sumár pohľadávok voči Rudným baniam následne pripadol Slovenskej

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

Tatra banke. Národnému podniku Stredoslovenské železiarne v Podbrezovej Tatra banka uvoľnila od jesene 1946 do začiatku roka 1948 asi tri až štyri veľké úvery. Ich úhrnná hodnota v januári 1948 predstavovala približne 30 mil. Kčs. Spolu s účasťou v konzorciách bola Tatra banka v predvečer nástupu komunistického režimu zainteresovaná v odvetví baníctva a hutníctva celkovou sumou prevádzkových úverov asi 110 mil. Kčs.¹⁴

Ďalšiu záťaž Tatra banky predstavovalo financovanie zbrojárskeho priemyslu na strednom Považí. Z dvoch tunajších veľkých zbrojoviek Tatra banka v povojnovom období úverovala muničný závod v Považskej Bystrici. Nadviazala tým na významné, ale veľmi nevýhodné, obchody z predchádzajúcich rokov. Po strate vojnových objednávok bola situácia muničného podniku zložitá, ale priaznivejšia než pozícia zbrojovky v Dubnici nad Váhom. Výroba postupne rástla a našiel sa aj nový výrobný program. Do polovice roka 1946 sledovaný podnik pracoval pod firmou Zbrojovka Brno, a. s., závody Považská Bystrica, na ktorú bola uvalená národná správa. Úvery zbrojovky už od jesene 1945 narastali do desiatok miliónov. Po transformácii na centrálny národný podnik Považské strojárne však pôžičky pribúdali v stámiliónových hodnotách. Považské strojárne totiž okrem materského závodu v Považskej Bystrici prevzali ďalších šesť strojárskych podnikov, medzi nimi firmy Tauš Myjava a Michera Stará Turá. Vo februári až máji 1946 sa pôžičky muničného závodu v Považskej Bystrici zvýšili z 30 mil. na 65 mil. Kčs. V januári 1947 už centralizovaný národný podnik vykazoval sumu eskontných, bežnoučtových a garančných úverov 213 mil. Kčs. O rok neskôr to bolo 391 mil. Kčs a v apríli 1948, teda tesne pred zánikom Tatra banky, 626 mil. Kčs.¹⁵

V pravidelných hláseniach o výsledkoch úverovej činnosti však vedenie Tatra banky zamlčovalo bližšie údaje o jej podiele na obrovských balíkoch pôžičiek zbrojárskeho priemyslu. Bližšie údaje chýbali aj v iných prípadoch. Vedenie ústavu v bilanciaciach vykazovalo iba celkovú hodnotu úverov zbrojárskeho veľkopodniku. Skutočný podiel dosahoval pravdepodobne 20 % až 30 %, čiže okolo 130 mil. až 190 mil. Kčs. Zároveň však Tatra banka v marci až apríli 1948 sústredila do svojich rúk úverové investície z fuzionovaných bánk. Najväčšie pôžičkové obchody prevzala od slovenských pobočiek Živnobanky a Moravskej banky. Tieto mali významný podiel aj na financovaní národných veľkopodnikov Slovenska. Na pôde strojárstva išlo konkrétne o národný podnik Omnia – strojárne a automechanika Bratislava, zastrešujúci šesť predtým samostatných firiem. V apríli 1948 musela Tatra banka zaradiť do svojich bilancií aj pohľadávky 30 mil. Kčs voči koncentračnému bodu siedmich kovospracujúcich závodov a smaltovní pod spoločným strešným zoskupením Slovenské závody na smaltovaný a železný tovar, národný podnik Bratislava. V strojárskom priemysle mimo centrálnych národných podnikov mala Tatra banka po roku 1945 už len jedného významnejšieho klienta samostatnú firmu Slovenská vozovka a strojáreň, s.r.o.

Poprad. Obchody s popradskou vagónkou boli podstatne menšie, ale bezpochyby výnosnejšie než s národným veľkopodnikom Považské strojárne. V roku 1946 Tatra banka poskytla vagónke niekoľko pôžičiek v celkovej hodnote 5,5 mil. Kčs.¹⁶

Vo sfére ťažkej chémie Tatra banka nadviazala po roku 1945 na dlhoročné aktivity v konzorciu bánk pre financovanie najväčšieho chemického koncernu Slovenska Dynamit Nobel Bratislava. Každá zo štyroch bánk zúčastnených na konzorciu saturovala približne štvrtinu úverových potrieb chemického koncernu. V lete 1945 však muselo byť zloženie konzorcia rekonštruované. Dve členské banky ovládané nemeckým kapitálom sa totiž na určitý čas stali vojnovou korisťou sovietskej armády a ich činnosť bola paralyzovaná. V júli 1945 si úvery Dynamitky pod národnou správou rozdelili medzi sebou tri čelné slovenské banky. Najväčší podiel 50 % úverových investícií prevzala Slovenská banka v pozícii dovtedajšieho akcionára podniku a po 25 % mali zabezpečovať Tatra banka a Sedliacka banka. Nové konzorcium prevzalo a podstatne navýšilo staršie pôžičky. Rámcový bežno-úctový úver sa zvýšil na 25 mil. Ks a eskontná pôžička dosiahla 50 mil. Ks. Išlo o dlhodobé obchody s výhodným zúročením 7,2 %. Eskontná pôžička mala dostatočné krytie zmenkami, na podklade ktorých poskytla Národná banka československá členom konzorcia reeskontné pôžičky s úrokom 4,8 %. Bežno-úctový úver s neobmedzenou platnosťou bol do apríla 1948 ešte trikrát zvýšený až na 85 mil. Kčs, takže pohľadávky troch komerčných bánk pred ich zánikom voči koncernu Dynamit Nobel predstavovali celkovú sumu 135 mil. Kčs. Podiel Tatra banky sa pohyboval okolo 34 mil. Kčs. V sledovanom období však už mal Dynamit Nobel formu národného podniku, združujúceho ďalších päť podnikových subjektov chemického priemyslu, napríklad firmy Nobel Bickford, Dynamon, ako aj Pradiareň umelého hodvábu v Senici.¹⁷ K centralizovaným subjektom patrila aj firma Chemický priemysel, úč. s. Bratislava pod národnou správou, čiže podnik Vistra na viskózovú striž, postavený nemeckým kapitálom počas vojny. Do roka 1945 podnik financovalo konzorcium v rovnakom zložení ako v prípade koncernu Dynamit Nobel. V júli 1945 si pôžičky rozdelilo nové konzorcium Slovenskej banky, Tatra banky a Sedliackej banky v tom istom pomere, aký bol zvolený u Dynamitky. Tri banky zvýšili úvery bývalej Vistry do celkovej sumy 40 mil. Ks. V nasledujúcom období sa táto hodnota zvýšila už len čiastočne asi o 6 mil. Kčs a na jeseň 1946 boli pôžičky začlenené do pôžičkového rámca ústredného národného podniku Chemické závody Dynamit Nobel.¹⁸

Tretím dlhodobým partnerom Tatra banky na pôde chemického priemyslu bol podnik Apollo – rafinéria minerálnych olejov, úč. s. Bratislava, ktorý sa od roka 1945 nachádzal pod národnou správou. Vojnou zničená Apollka dostala v decembri 1945 na obnovenie prevádzky a rekonštrukciu niekoľko väčších úverov. Spolu so staršími pôžičkami vzrástli pohľadávky voči rafinérii na 30 mil. Kčs. Tatra banka opäť neuvádzala vlastný podiel na pôžičkách. Vzhľadom na jej významnú úlohu pri financova-

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

ní rafinérie v predchádzajúcich rokoch však je možné pripustiť, že celý balík úverov pokrývala samostatne. V apríli 1947 sa pohľadávky voči rafinérii zvýšili na 49 mil. Kčs. Bývalý petrochemický podnik však už bol v sledovanom období transformovaný do podoby národného podniku Slovenské rafinérie minerálnych olejov Bratislava, kde figuroval spolu s ďalšími piatimi výrobnými a obchodnými subjektmi petrochemického priemyslu.¹⁹ Úlohu menšieho, ale životaschopného, klienta zohrával farmaceutický podnik Slovenské alkaloidy, chemická továreň pod národnou správou Hlohovec. Tatra banka úverovala tohto predchodcu Slovakofarmy Hlohovec od jeho založenia v podmienkach slovenského štátu. V decembri 1945 banka zvýšila zmenkové a rámcové pôžičky sledovaného podniku z 3,3 mil. na 7 mil. Kčs. Ako ručenie za uvoľnené pôžičky podnik poskytol využitie patentu svojho národného správcu PhMr. M. Entnera na výrobu surového morfia. Po začlenení Slovenských alkaloidov do rámca národného podniku Lučebné a farmaceutické závody Bratislava však Tatra banka stratila nad lukratívnym podnikom bezprostrednú obchodnú kontrolu. Ďalej už financovala ťažkopádny znárodnený veľkopodnik ako celok. Lučebné a farmaceutické závody prevzali päť podnikov organickej chémie. Patril k nim aj bývalý obchodný partner Tatra banky Lučobný priemysel Dr. Blasberg, kom. spol. Hnúšťa-Likier pod národnou správou, ktorému v januári 1946 poskytla úvery v celkovej hodnote 8 mil. Kčs. Pohľadávky voči zjednotenému národnému podniku Lučobné a farmaceutické závody vzrástli do júna 1947 na 50 mil. Kčs. Pozostávali z bežnoučtových rámcových pôžičiek, zrejme samostatne poskytnutých Tatra bankou.²⁰

Významnú časť úverových investícií Tatra banky tvorili okrem vstupov do ťažkého priemyslu aj pôžičky kľúčovým znárodneným podnikom rôznych odvetví, ktoré prevzali úlohu koncentračného bodu skupiny národných podnikov určitého odvetvia alebo sa začlenili do takejto centralizovanej skupiny ako jeden z viacerých subjektov. Išlo o podniky priemyslu stavebných látok, ako aj drevárskeho, celulózo- papierenského, textilného a potravinárskeho priemyslu. V odvetví priemyslu stavebných látok mala Tatra významného staršieho klienta Slovenské továrne na portlandský cement Lietavská Lučka – Ladce. V júli 1945 zvýšila cementárňam hornú hranicu bežno-úctových úverov z 5 mil. na 10 mil. Kčs. Od jesene 1946 však už financovala národný veľkopodnik Slovenské cementárne a vápenky Trenčín, ktorý združoval jedenásť subjektov daného odvetvia. Boli medzi nimi spomínané cementárne Lietavská Lučka – Ladce, ale aj cementárne Stupava, závody cementovo – azbestových výrobkov, väčšie vápenky a niektoré kameňolomy. V období do marca 1948 uvedený segment priemyslu stavebných látok prevzal približne osem veľkých bežno-úctových úverov v celkovej hodnote 75,6 mil. Kčs. Okrem pôžičiek na prevádzku závodov významnú časť tvorili aj bežno-úctové investičné úvery na výstavbu výrobných objektov, budov na sociálne účely a na výrobnú techniku. Možno usudzovať, že v tomto, ako aj v iných prípadoch, keď sa pohľadávky u veľkopodnikov zvýšili maximálne na hodnoty do

100 mil. Kčs, pochádzali v celom objeme z úverových zdrojov Tatra banky.²¹ Druhá koncentrovanú skupinu znárodnených podnikov v odvetví priemyslu stavebných látok predstavovali najväčšie tehelne, závody na kameninu a cementáreň v Hornom Srní pod spoločnou firmou Slovenské tehelne, národný podnik Martin, neskôr Pezinok. Tento koncentračný bod pozostával z deviatich podnikov. V roku 1947 Slovenské tehelne využili niekoľko rámcových a zmenkových pôžičiek, z ktorých časť splatili. V marci 1948 úvery dosiahli 50 mil. Kčs. Centrálny podnik zároveň požiadal o nový úver 50 mil. Kčs na financovanie prevádzky ďalších 27 znárodnených tehelní, ktoré mal v najbližšej dobe prevziať. Úver bol schválený, čím sa pohľadávky voči Slovenským tehelniam zvýšili na 100 mil. Kčs.²²

Znárodnenú časť drevárskeho priemyslu zastrešovali od jesene 1946 dva národné podniky Drevoúnia a Drevoindustria so sídlom v Žiline a v Bratislave. Tieto prevzali 16 predtým samostatných účastinných spoločností z oblasti piliarstva, nábytkárstva, výroby zápaliek, ale aj zo sféry celulózo-papierenského priemyslu. Do ich rámca pripadli aj dva koncernové podniky Tatra banky Slovenský drevársky priemysel Štubnianske Teplice a Tatra nábytok Martin. Na podnet vládnych kruhov sa Tatra podieľala na krytí finančných potrieb oboch centier sledovaného odvetia. V polovici roka 1947 dosiahla hodnota bežno-účtových rámcových a garančných pôžičiek schválených Drevoúnií 60 mil Kčs a Drevoindustrii 70 mil. Kčs. Tatra banka financovala aj celoslovenské oblastné riaditeľstvo odvetvia Drevárske závody na Slovensku, národný podnik, a to pôžičkami s maximálnou hranicou 22 mil. Kčs v júni 1947. Zároveň saturovala prevádzkové náklady nového veľkopodniku Bučina – drevopriemysel, úč. s. pod národnou správou vo Zvolene, ktorý si až do druhej vlny znárodnenia na jar 1948 zachoval autonómne postavenie mimo rámec dvoch centrálnych národných podnikov drevárskeho priemyslu. Za necelý rok od apríla 1947 do marca 1948 sa rámcové, záložné a garančné pôžičky Bučiny vyšplhali približne z 12 mil. až na 95 mil. Kčs.²³

V príbuznom odvetví celulózo-papierenského priemyslu Tatra banka hrala vedľajšiu úlohu, lebo tu dominovala už od medzivojnového obdobia Slovenská banka a najmä slovenské pobočky Živnobanky a Moravskej banky. Filiálky českých ústavov ovládali financovanie sledovaného odvetvia aj v prechodnom období rokov 1945 – 1947. Po znárodnení však vládne hospodárske kruhy Tatra banku čiastočne zapojili do úverových investícií dvoch nových veľkopodnikov, ktoré združili najvýznamnejšie celulóžky, papierne a niektoré tlačiarne. Podiel Tatra bol vzhľadom na celkový objem poskytovaných úverov malý, takže skôr len asistovala hlavným financujúcim ústavom. V marci 1947 schválila pôžičky 8 mil. Kčs pre národný podnik Považské papierne a celulóžky v Ružomberku. Podnik združoval Slovenskú papiereň v Ružomberku, celulóžky v Martine a Žiline, závod Tekla v Skalici, tlačiarne Univerzum v Bratislave a ďalších päť subjektov odvetvia. Od októbra 1947 Tatra banka úverovala

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

aj Spojené papierne, národný podnik Harmanec, spočiatku relatívne nižšou sumou 1 mil. Kčs. Spojené papierne pozostávali z harmaneckej a slavošovskej papierne, ktoré dlhodobo ovládala Moravská banka. Pozícia Tatra banky v sledovanej sfére hospodárstva sa podstatne zmenila na začiatku roka 1948, keď prevzala slovenské pobočky Živnobanky a Moravskej banky a s nimi aj pohľadávky voči celulózo-papierenskému priemyslu. Do portfólia Tatra banky prešli úvery dvoch centrálnych národných podnikov v hodnote takmer 412 mil. Kčs. Boli tu prevádzkové aj investičné pôžičky rôznych druhov. K tomu pristupovali úvery poskytnuté oblastnému riaditeľstvu Celulózové a papierenské závody na Slovensku Bratislava, prevzaté od pobočky Živnobanky v hodnote 21 mil. Kčs.²⁴

Textilný veľkopriemysel vytvoril po znárodnení dve veľké skupiny podnikov. Odvetvie sa rozčlenilo podľa výrobného zamerania na skupinu vlnárskych a bavlnárskych závodov. Tatra banka mala v predchádzajúcich rokoch niekoľko väčších obchodov v segmente vlnárstva, napríklad s textilným podnikom francúzskeho koncernu Tiberghien Trenčín. Najsilnejším hráčom na pôde textilného priemyslu, najmä pokiaľ sa týkalo vlnárstva, však bola predĺžená ruka bankovníctva českých krajín pobočka Živnobanky. Dvaja starší významní klienti Tatra odevná firma Nehera Trenčín a pradiareň lanu K. Wein v Kežmarku stáli mimo uvedených hlavných skupín podnikov. Až dodatočne zaradili slovenský podnik českej firmy Nehera k vlnárskym a podnik K. Wein k bavlnárskym závodom.²⁵ Odevný podnik Nehera mal u Tatra banky veľký zostatok pohľadávok z vojnových rokov, ktorý ešte v septembri 1945 dosahoval 32 mil. Ks. Ďalší osud tohto úverového balíka ostal nejasný. Pravdepodobne sa začlenil do skupiny nedobytných clearingových pohľadávok. Lanárske závody K. Wein Tatra banka úverovala až do polovice roka 1946. Celkovo podniku schválila bežno-účtové rámcové a investičné pôžičky v hodnote 10 mil. Kčs. Po zaradení do jednotného národného podniku Slovenské bavlnárske závody Ružomberok však Tatra banka s firmou Wein stratila obchodné spojenie. Spoločný národný podnik pozostával aj z ďalších piatich členov vrátane kľúčových vlnárskych závodov v Bratislave a Ružomberku. V období do roka 1948 však dostala Tatra banka možnosť financovať druhý strešný národný podnik odvetvia Slovena, slovenské vlnárske závody Žilina. Pozostával zo šiestich najväčších vlnárskych podnikov na čele s bývalou žilinskou súkenkou a jej koncernom. V novembri 1947 pohľadávky voči Slovene dosiahli 120 mil. Kčs. Po zlúčení Tatra banky s pobočkou Živnobanky sa uvedená suma, podložená zmenkami, zvýšila rôznymi druhmi bežno-účtových úverov až na 161 mil. Kčs. Filiálka Živnobanky ovládala aj úverové obchody Slovenského bavlnárskeho priemyslu a oblastného riaditeľstva sledovaného odvetvia pod názvom Textilné závody na Slovensku, národný podnik Bratislava. Pred svojím zánikom mala slovenská úradovňa Živnobanky v oboch podnikových centráloch pôžičky v celkovej hodnote 163 mil. Kčs. Fúziu prešli do portfólia Tatra banky.²⁶

Synonymom kožiarskeho priemyslu boli pre Tatra banku po dlhé roky kožiarske firmy slovenského kapitálu v Liptovskom Mikuláši. Od konca 30. rokov však tieto firmy z pozície hlavného obchodného partnera Tatra banky postupne vytlačali kožiarske a nové obuvnícke závody koncernu Baťa. V rokoch Slovenskej republiky 1939 – 1945 sa uvedený trend ešte prehĺbil. Po roku 1945 Tatra banka z viacerých kožiarskych podnikov v Liptovskom Mikuláši a okolí úverovala samostatne už len firmu A. Žuffa a synovia v Palúdzke a kožiarske družstvo Pálka – Žuffa. Úvery dosiahli najviac 2 mil. Kčs. Hlavný balík pôžičiek smeroval do rúk firmy Baťa, slovenská úč. spol. Šimonovany. Táto sa v polovici roka 1946 stala centrálnym národným podnikom Baťa, Šimonovany – Baťovany. Podnik združoval štyri firmy sledovaného odvetvia. Od roka 1947 niesol názov Svit, ktorý slúžil ďalšie štyri desaťročia. V máji 1947 bol starší rámec bežno-účtových pôžičiek národného podniku Baťa vo výške 30 mil. Kčs zvýšený novými investičnými úvermi na 80 mil. Kčs. Približne o rok neskôr v apríli 1948 Tatra banka prevzala aj pôžičky slovenskej pobočky Živnobanky voči firme Baťa a podnik zároveň požiadal o zvýšenie úverového rámca. Týmto celkové pohľadávky národného podniku dosiahli 112 mil. Kčs.²⁷

Potravinársky priemysel mal v znárodnenom sektore hospodárstva špecifické postavenie. Jeho zaradenie do procesu znárodnenia dosiahla Komunistická strana Slovenska takpovediac nad plán a bolo výsledkom tvrdých zápasov radikálnych síl s predstaviteľmi demokratického tábora. Znárodnenie potravinárskeho priemyslu sa uskutočnilo na podklade osobitného prezidentského dekrétu. Následne aj štruktúra podnikov bolo značne odlišná než v ostatných odvetviach. Znárodneniu podliehalo dvadsať kľúčových podnikov potravinárstva. Tieto sa však vyhli centralizácii do veľkopodnikov a vytvárali iba voľné zoskupenia podľa výrobného zamerania, konkrétne pre oblasť mlynárstva, cukrovarníctva, liehovarníctva a tukového priemyslu.²⁸ Zároveň pokračoval organizovaný tlak radikálnych síl na čele s komunistickou stranou, ktorý mal za cieľ rozšíriť akčný rádius znárodnenia aj na ďalšie segmenty potravinárstva, najmä na pivovarníctvo, väčšie konzervárne, závody na kávoviny, škrobárne a iné sféry výroby. Tatra banka zaznamenala po roku 1945 vo vzťahu k potravinárskemu priemyslu čiastočný ústup. Stratila napríklad silné pozície v liehovarníctve, kde počas vojny poskytovala mnohomiliónové garančné úvery. Významnejšie obchody si udržala v tzv. cukrovarníckej oblasti, kam spadalo šesť znárodnených cukrovarov Slovenska. Úspešným taktickým ťahom bolo pokračovanie vo financovaní bývalého koncernového podniku Trebišovského cukrovaru. Pôžičky cukrovaru sa značne zvýšili. Staršie úverové investície v hodnote 51 mil. Kčs Tatra banka zvyšovala pôžičkami na cukrovarnícke kampane až na 86 mil. Kčs. Druhým financovaným podnikom odvetvia bol Pohronský cukrovar v Oroszke (Pohronský Ruskov). Banka aj v prípade tohto podniku zvyšovala hodnotu starších pôžičiek okolo 30 mil. Kčs kampaňovými, ale aj iným, úvermi. Počas roka 1947 uvoľnila sledovanému cukrovaru nové pôžičky

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

v hodnote asi 50 mil. Kčs. Na jar 1948 Tatra banke pripadli aj pohľadávky fliálky Živnobanky na Slovensku voči najväčšiemu podniku svojho druhu v ČSR, ktorým bol Trnavský cukrovar Stummer. Filiálka tu mala v poslednom období svojej existencie tri veľké úvery investičný, rámcový a kampaňový v celkovom objeme takmer 119 mil. Kčs.²⁹ Prostredníctvom fúzie so slovenskou pobočkou najväčšieho peňažného ústavu českých krajín vstúpila Tatra banka aj do znárodneného mlynárstva. Z veľkého počtu mlynov na území Slovenska podliehali znárodneniu len tri veľkopodniky. Tatra banka prevzala podiel na saturovaní finančných potrieb jedného z nich, ktorým bol celoslovenský concern Spojené mlyny, úč. s. pod národnou správou Bratislava. K starším zmenkovým a rámcovým pôžičkám od Živnobanky v hodnote 21 mil. Kčs správa Tatra banky v apríli 1948 pridala nový rámcový úver, čím celková hodnota pohľadávok vzrástla na 31 mil. Kčs.³⁰

Rozvetvené finančné obchody Tatra banky na pôde liehovarníctva z vojnového obdobia pokračovali iba do konca roka 1945. Bohatá klientela sa zúžila na dva významné podniky pod národnou správou Nájom štátneho liehovaru a rafinéria, úč. s. v Leopoldove a Prvá slovenská továreň na lieh, droždie a pokrmové masti v Trenčíne. Uvedené liehovary sa zaradili medzi deväť znárodnených podnikov odvetvia. Prvej slovenskej továrni na lieh Tatra banka v septembri 1945 schválila štyri garančné a bežno-účtové rámcové pôžičky v celkovej hodnote takmer 28 mil. Kčs. V decembri 1945 rozšírila staršie liehodaňové garančné úvery leopoldovského liehovaru v hodnote 15 mil. Kčs o nové pôžičky na 19,4 mil. Kčs. V nasledujúcom roku sa však Tatra banka, stále viac orientovaná na ťažký priemysel, svojich obchodov v sledovaných liehovaroch pravdepodobne vzdala v prospech ďalších bánk – národných podnikov.³¹ Štvrtá oblasť znárodneného potravinárstva, čiže tukový priemysel, pozostávala iba z jedného podniku Bratislavská úč. spoločnosť pre výrobu rastlinných olejov pod národnou správou. Uvedená spoločnosť bola už v roku 1946 transformovaná do podoby národného veľkopodniku Bratislavské tukové závody, čo v potravinárskom priemysle znamenalo výnimku. Pôvodná spoločnosť patrila k dlhodobým obchodným partnerom Tatra banky. Jej staršie úvery dosahovali v júli 1945 vysokú sumu 36,5 mil. Ks. Banka uvedenú hodnotu zvýšila o ďalších 10 mil. Ks. V nasledujúcich mesiacoch podnik väčšinu pohľadávok vyrovnal. Tatra banka pristúpila k opätovnému zvýšeniu pôžičiek až v januári 1948, keď už bývalá spoločnosť vystupovala ako národný podnik Bratislavské tukové závody. Išlo o nárast bežno-účtového rámca pôžičiek zo 16 mil. na 31 mil. Kčs.³²

Rastúce bremeno pohľadávok voči znárodnenému priemyslu sa v posledných týždňoch samostatnej existencie Tatra banky ešte rozšírilo o pôžičky národným podnikom niektorých ďalších odvetví, ktoré v predošlom období stáli na okraji obchodných aktivít ústavu. Išlo napríklad o elektrotechnický priemysel, zjednotený do národného podniku Kablo Bratislava. Financovanie pôvodnej firmy Kablo a brati-

slavskej Továrne na káble kontrolovala už od začiatku 20. rokov Moravská banka, respektíve jej predchodca Moravská agrárna a priemyselná banka. Predmetný ústav pokračoval od roka 1946 aj v úverovaní národného podniku Kablo. Tento zlúčil sedem významných subjektov elektrotechnického priemyslu. Väčšinu však tvorili české firmy. K slovenským patrila iba Továreň na káble a Egedýnska továreň na drôtené laná. V marci 1948 Tatra banka prevzala od Moravskej banky pohľadávky sledovanej časti odvetvia elektrotechniky pod spoločnou firmou Kablo v celkovej hodnote 291 mil. Kčs. Medzi novými klientmi z jari 1948 boli aj centrály znárodnených energetických podnikov Slovenské elektrárne, národný podnik Bratislava a Uhoľné bane, národný podnik Prievidza. Tatra banka spolupracovala s uvedeným celoslovenským elektrárenským podnikom, ktorý spájal 31 podnikov svojho druhu, už od jeho vzniku v roku 1942 a priemysel uhlia financovala cez Ústrednú predajňu uhlia. Po vojne však spoluprácu s oblasťou energetiky obmedzila a opätovne ju rozvinula až tesne pred stratou samostatnosti. Pôžičky Slovenských elektrární sa medzi obchody Tatra banky dostali na pozadí fúzie so Stredoslovenskou bankou, ktorá sem vložila úvery v hodnote 45 mil. Kčs. Úvery národného podniku Uhoľné bane pozostávali z rámca bežno-účtových pôžičiek 16 mil. Kčs a z veľkého eskontného úveru so štátnou zárukou v hodnote 180 mil. Kčs. Z uvedených skutočností vyplýva, že v období formovania jednotnej komerčnej banky Slovenska zostávalo už iba niekoľko centralizovaných národných podnikov bez obchodného spojenia s Tatra bankou. Patrili k nim napríklad národné podniky Slovenské magnezitové závody Bratislava, financované pobočkou Živnobanky a Slovenské sklárne Trenčín. V apríli 1948 však aj tieto koncentračné body, zlučujúce päť magnezitových a päť sklárskych podnikov, nadviazali úverové spojenie s Tatra bankou. Pohľadávky voči nim dosiahli celkovú hodnotu 36 mil. Kčs.

Mimo sféry znárodneného priemyslu mala Tatra banka už len niekoľko obchodných partnerov s kľúčovým podielom na úverových obchodoch. Títo svojím hospodárskym postavením, ako aj charakterom a objemom pôžičiek v mnohých smeroch korešpondovali s pozíciou národných podnikov. V predmetnej súvislosti treba uviesť v prvom rade Slovenskú obilnú spoločnosť s najväčším balíkom prevzatých úverových vstupov. Obilná spoločnosť plnila úlohu štátneho monopolu pri výkupe, distribúcii a predaji obilnín. Tatra banka stratila po znárodnení nad spoločnosťou kapitálovú kontrolu, ale bez väčších otrasov nadviazala na tradičné úverové spojenia ako rozhodujúci člen konzorcia pre jej financovanie. Neodkladné potreby zásobovania obyvateľstva si už v júli 1945 vynútili schválenie sezónneho úveru pre Slovenskú obilnú spoločnosť v hodnote 200 mil. Ks za rovnakých podmienok ako v roku 1944. Podstatnú časť pôžičiek predstavoval veľký eskontný úver 120 mil. Ks. Ďalších 30 mil. Ks tvorili bežno-účtové rámcové úvery a 50 mil. Ks mali k dispozícii komisionári spoločnosti priamo vo vidieckych bankových pobočkách. Špeciálne na výkup obilia sa mohlo využiť 160 mil. Ks. Tieto pôžičky zabezpečovalo konzorcium štyroch

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

ústavov, kde mala Tatra banka až 75 % podiel, zatiaľ čo tri ďalšie národné slovenské banky poskytovali zostávajúcich 25 %.³³

Prínosom pre zlepšenie ťažkého postavenia poľnohospodárskych výrobcov bola možnosť použiť časť uvoľnených prostriedkov vo forme zelených úverov malým a stredným roľníkom prostredníctvom komisionárov Slovenskej obilnej spoločnosti. Roľník však musel prijať podmienku, že prebytky úrody obilnín predá uvedenej spoločnosti. Jej financovanie v nasledujúcich rokoch 1946 – 47 pokračovalo podľa kľúča zvoleného v prvom povojnovom období. Suma pôžičiek však podstatne vzrástla. Pre nákupnú sezónu 1947 – 48 predstavovala 440 mil. Kčs, pričom v januári 1948 sa ešte zvýšila na 650 mil. Kčs. Z tejto hodnoty pripadalo 180 mil. Kčs na veľkú eskontnú pôžičku, rámcové bežno-úctové úvery tvorili 157 mil. Kčs a ďalších 313 mil. Kčs tvorili akreditívy, určené pre zahraničné obchody.³⁴ V dobovej hospodársko-politickej situácii išlo zrejme predovšetkým o politicky motivovaný nákup obilia zo Sovietskeho zväzu po katastrofálnej neúrode v lete 1947. Tatra banka si zachovala v sledovaných úverových transakciách kľúčové postavenie a mala záujem na ich ďalšom rozvoji. Lukratívne financovanie nákupu obilia však ohrozoval neutešený stav obchodného vedenia Slovenskej obilnej spoločnosti. Svedčili o tom výsledky revízie, uskutočnené zástupcami Tatra banky v tejto spoločnosti na jeseň 1947. Revízna správa konštatovala, že administratíva podniku bola v dezolátnom stave. Revízori preto nemohli prísť ani ku kontrole obchodných kníh a údaje o hospodárskom vývoji získavali iba ústne od úradníkov. V správe sa konkrétne uvádzalo: „...*O obchodnej organizácii sa nedá hovoriť, lebo obchody uzatvárajú viacerí referenti, ktorí sa však ďalej nestarajú, či je každý obchod v knihách spoľahlivo zachytený a či neunikajú odmeny a provízie...*“³⁵ Tatra banka v decembri 1947 vyslala do Slovenskej obilnej spoločnosti nových zástupcov, aby zabezpečili nápravu administratívy v záujme priaznivého vývoja obchodných vzťahov do budúcnosti. Nasledujúca sezóna výkupu obilnín sa však už odohrávala za úplne nových hospodársko-politických podmienok.

Postavenie korešpondujúce s pozíciou národných podnikov mal v obchodoch Tatra banky aj ďalší významný klient Centrokooperácia so sídlom v Bratislave. Napriek tomu, že išlo o jednu z hlavných centrál družstevníctva, ktoré stálo mimo znárodnenia, zjavne bola pod kontrolou vládnych hospodárskych kruhov. Záujem vládnych miest potvrdzovala aj skutočnosť, že Centrokooperáciu zaradili do málo početnej skupiny podnikov so štátnou zárukou na prevzaté úvery. Centrokooperácia sa stala obchodným partnerom Tatra banky najneskôr v máji 1946, keď prevzala prvú veľkú bežno-úctovú pôžičku 20 mil. Kčs. Štátnu zárukou na úvery dostala približne o pól roka neskôr v januári 1947, keď horná hranica jej bežno-úctových pôžičiek vzrástla na 36 mil. Kčs. Hodnota úverov poskytnutých sledovanej družstevnej centrále sa už v marci 1947 zvýšila prostredníctvom garančnej pôžičky na 65 mil. Kčs a podľa hlásení dočasnej správy kulminovala v septembri 1947, keď dosiahla 142

mil. Kčs po uvoľnení dvoch nových bežno-úctových úverových investícií. Tatra banka však paralelne vykazovala aj nižšie pôžičky Centrokooperácii, predstavujúce približne tretinu uvedených celkových hodnôt, z čoho možno usudzovať, že podobne ako v iných prípadoch aj tu sa zúčastňovala financovania v rámci konzorcia viacerých peňažných ústavov. Centrokooperácia figurovala aj v nasledujúcom období medzi komitentmi Slovenskej Tatra banky, kde boli jej pohľadávky v marci 1948 zvýšené asi na 160 mil. Kčs.³⁶

Charakter národného podniku do značnej miery spĺňal aj starý obchodný partner Tatra banky z vojnového obdobia Dovožná a vývozná spoločnosť (DOVUS), ktorá bola od svojho vzniku budovaná ako verejnoprávny podnikový subjekt. DOVUS bol jedným z lídrov zahranično-obchodnej výmeny Slovenska. S Tatra bankou mal veľmi čulé úverové obchody už pred rokom 1945, čiastočne narušené prechodom frontu a povojnovým rozvratom. Zostatok pôžičiek 1,7 mil. Kčs banka vo februári 1946 čiastočne zvýšila na 2,5 mil. Kčs. Staré konzorciálne úvery, poskytnuté konzorciom troch najväčších komerčných bánk Slovenska, kde Tatra banka mala 50 % podiel, však predstavovali až 100 mil. Kčs. V máji 1946 bola táto suma pohľadávok rozšírená o novú pôžičku 20 mil. Kč, určenú konkrétne na dovoz bavlny z Veľkej Británie. Podiel Tatra banky v konzorciu následne dosahoval 60 mil. Kčs. Po čiastočnom znížení na 56 mil. Kčs uvedená hodnota opäť vzrástla novými garančnými úverovými vstupmi z marca a novembra 1947 na 65 mil. Kčs.³⁷

Viacero atribútov národného podniku niesla Československá dunajská plavba, pôvodne založená ako účastinná spoločnosť s rozhodujúcim podielom štátu. V podmienkach slovenského štátu rokov 1939 – 1945 vyvíjala činnosť pod názvom Slovenská dunajská plavba, úč. s. Tento názov používala až do roka 1946. Medzičasom však bola podriadená národnej správe. V povojnových rokoch jej Tatra banka poskytla prvé pôžičky v decembri 1945. Išlo o dva zmenkové úvery v celkovej hodnote 11,3 mil. Kčs. Ďalšie úvery dostala od Tatra banky až o dva roky neskôr, po obnovení pôvodného názvu, a to postupne v troch sumách v septembri, októbri a v novembri 1947. Uvoľnené pôžičky však dosiahli celkovú hodnotu 80 mil. Kčs. Dunajský dopravný podnik v nasledujúcich mesiacoch časť úverov splatil, takže pohľadávky klesli na 60 mil. Kčs. V apríli 1948 opäť vzrástli o nové pôžičky vtedajšej národnej správy Tatra banky na úroveň 84 mil. Kčs.³⁸

Centralizovaný komerčný peňažný ústav Slovenská Tatra banka riešil otázky úverových obchodov znárodněného hospodárstva len niekoľko mesiacov. Jej činnosť krátko po vzniku na jar 1948 smerovala k samo likvidácii. Hospodárska činnosť tohto ústavu skončila tak rýchlo ako začala. Banka sa stala ďalšou z mnohých obetí radikalizácie totalitného režimu, ktorý premeny hospodárstva a spoločnosti dohnal ad absurdum. Najradikálnejší predstavitelia vládnych hospodárskych kruhov dospeli až k myšlienke jednej univerzálnej finančnej inštitúcie podľa sovietskeho vzoru, ktorá

Dopad financovania vojnového hospodárstva

na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky

by spájala funkcie emisnej, úverovej aj zúčtovacej banky. Túto historickú úlohu mala v zmysle Generálnej línie výstavby socializmu z mája 1949 prevziať Štátna banka československá. Pracovníci Slovenskej Tatra banky preto od leta 1949 „s budovateľským nadšením“ pripravovali likvidáciu vlastného ústavu.³⁹ Štátna banka československá bola oficiálne založená zákonom č. 31 z 9. marca 1950. Na Slovensku vytvorila Oblastný ústav, preberajúci Poštovú sporiteľňu, Oblastný ústav Národnej banky československej a k 1. júlu 1950 aj Slovenskú Tatra banku. Samostatne existovala už iba Investičná banka, Živnobanka pre zahranično-obchodné transakcie a centralizovaná Štátna sporiteľňa pre finančné služby obyvateľstvu, ktorá prevzala sústavu ľudového peňažníctva.⁴⁰

Poznámky

- 1 K formovaniu clearingovej špičky v slovensko-nemeckom platobnom styku v rokoch 1939 – 1945 pozri bližšie napríklad monografie: FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja Slovenska 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969; HALLON, Ľudovít. *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015.
- 2 K procesu zlučovania bankovníctva pozri napríklad: HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978; HALLON, Ľudovít. *Idea Sedliackej banky a cesta k jej vzniku 1939-1942*. In *Historik a dejiny: v česko-slovenskom storočí osudových dátumov. Jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava : Historický ústav SAV vo Vede, vydavateľstve SAV, 2018, s. 259-274.
- 3 Pozri bližšie monografie: HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978; HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít. *Tatra banka v dejinách Slovenska*. Bratislava : AEPress, 2007.
- 4 K vývoju komerčného bankovníctva po roku 1945 pozri bližšie: HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava : Alfa, 1984; HALLON, Ľudovít. *Deštrukcia komerčného bankovníctva na Slovensku 1945-1950*. In SOKOLOVIČ, Peter (eds.) *Roky prelomu : Slovensko v rokoch 1945-1948*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2015, s. 697-722.
- 5 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Povereníctvo financií, (f. PF), k. 904. Hlásenia o stave majetku a bilancií Slovenskej Tatra banky 1948 – 1950.
- 6 Do menovej reformy obnovenej ČSR v novembri 1945 platila na Slovensku mena slovenského štátu slovenská koruna (Ks) a v nasledujúcom období československá koruna (Kčs).
- 7 SNA, f. PF, k. 635. Výkazy úverovej činnosti Tatra banky z júla až decembra 1945 na zasadnutí Dočasnej správy Tatra banky (DS TB) 10. 1. 1946.
- 8 SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie Dočasnej správy Slovenskej Tatra banky (DS STB) 10. 5. 1948.
- 9 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutia DS TB 31. 7. 1945, 21. 9. 1945, 19. 12. 1945, 10. 1. 1946, 12. 2. 1946, 21. 3. 1946 a 7. 5. 1946.
- 10 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 21. 9. 1945, 10. 1. 1946, 7. 5. 1946.

- 11 SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnený podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 12 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 24. 1. 1947, 13. 3. 1947, 9. 4. 1947, 2. 5. 1947, 3. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 11. 12. 1947, 29. – 30. 1. 1948.
- 13 SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 29. – 30. 1. 1948, SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie Národnej správy Slovenskej Tatra banky (NS STB) 24. 5. 1948.
- 14 Tamže; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie Predsedníctva STB 21. 7. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 9. 4. 1947a 3. 6. 1947.
- 15 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 12. 2. 1946, 21. 3. 1946, 12. 4. 1946, 7. 5. 1946, 24. 1. 1947, 13. 3. 1947, 25. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947, 29. – 30. 1. 1948; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 10. 3. 1948, 9. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 16 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 12. 4. 1946, 21. 5. 1946.
- 17 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 31. 7. 1945, 18. 1. 1946, 3. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 18 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 19. 12. 1945, 31. 7. 1946, 18. 1. 1946.
- 19 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 19. 12. 1945; 9. 4. 1947; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 20 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 19. 12. 1945, 10. 1. 1946, 12. 2. 1946, 3. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 21 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 31. 7. 1945, 13. 3. 1947; SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 10. 3. 1948.
- 22 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 9. 10. 1947, 3. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 19. 3. 1948, 9. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 23 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 9. 4. 1947, 3. 6. 1947, 9. 10. 1947; SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 29. 30. 1. 1948; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 19. 3. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 24 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 13. 3. 1947, 9. 10. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 19. 3. 1948; 9. 4. 1948, 23. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 25 SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 26 SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946; SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie TB DS 17. 9. 1945; 3. 6. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948.
- 27 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 2. 5. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 11. 12. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948, 23. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 28 SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 29 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 13. 3. 1947, 3. 6. 1947, 16. 9. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 30 SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 10. 3. 1948; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS STB 23. 4. 1948;

- 31 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 3. 9. 1945, 21. 9. 1945, 19. 12. 1945; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 32 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 31. 7. 1945; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 29. – 30. 1. 1948; SNA, f. PF, k. 636. Zoznam znárodnených podnikov. Obežník č. 127/1946.
- 33 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 31. 7. 1945, 3. 9. 1945.
- 34 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 6. 3. 1947, 9. 4. 1947, 16. 9. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 29. – 31. 1. 1948; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 19. 3. 1948.
- 35 SNA, f. PF, k. 637. Správa o revízií v Slovenskej obilnej spoločnosti, prednesená na zasadnutí DS TB 29. – 30. 1. 1948.
- 36 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 21. 5. 1946, 24. 1. 1947, 13. 3. 1947, 25. 6. 1947, 16. 9. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS STB 10. 5. 1948.
- 37 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 12. 2. 1946, 21. 5. 1946, 13. 3. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947.
- 38 SNA, f. PF, k. 636. Zasadnutie DS TB 19. 12. 1945; 16. 9. 1947; 9. 10. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie DS TB 18. 11. 1947; SNA, f. PF, k. 637. Zasadnutie NS TB 9. 4. 1948.
- 39 SNA, f. PF, k. 634. Programové ciele Generálnej línie komunistickéj strany z mája 1949, týkajúce sa peňažníctva a poisťovníctva; SNA, f. Tatra banka – obežníky, k. 454. Obežník Slovenskej Tatra banky o postupe odovzdávania obchodnej agendy Štátnej banke československej z 28. 3. 1950.
- 40 SNA, f. PF, k. 634. Programové ciele tzv. Generálnej línie komunistickéj strany z mája 1949, týkajúce sa peňažníctva a poisťovníctva; HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*. Bratislava : Alfa, s. 175-176.

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia projektu agentúry APVV-16-0047: Od denára k euru. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska od stredoveku po súčasnosť.

Politický boj o armádu na Slovensku medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948¹

MAREK SYRNÝ

Keď sa na jar, 1945 skončila 2. svetová vojna, bola hlavná úloha československej armády naplnená, a vojakov a dôstojníkov čakal prechod do mierového obdobia. Aj keď sa už nebolo treba obávať o existenciu republiky, situácia armády, napriek eufórii z víťazstva, mala ďaleko od mierového ideálu. Krajina bola zdevastovaná, zdrojov bolo prežalostne málo, dopravná infraštruktúra či budovy a podniky zdecimované prechodom frontu a niekoľkokomesačnými bojmi. Ani obraz reálneho naplnenia požadovaných tabuľkových stavov armády zďaleka nezodpovedal povojnovým plánom. V auguste 1945 mala československá armáda 176-tisíc vojakov, z toho 19-tisíc dôstojníkov a rotmajstrov. Slováci tvorili z početného stavu armády cca 27 %, ale z dôstojníckych a rotmajstrovských hodností iba necelých 16 % (v medzivojnovnej armáde to bolo iba 3,5 %). To bolo spôsobené aj tým, že zatiaľ čo v českých krajinách boli tabuľkové počty dôstojníkov skoro naplnené, na Slovensku bol ideálny stav naplnený iba spolovice. V situácii, keď chýbali tisíce tabuľkových veliteľov a v zničenom, obnovujúcom sa štáte bolo iba veľmi málo zdrojov na budovanie armády, pristúpilo sa k „zoštíhleniu“ armádnych plánov, ktoré viac rešpektovali povojnovú realitu. Základ novej organizačnej schémy československej brannej moci od októbra 1945 predstavovalo vytvorenie štyroch vojenských oblastí (I.-IV.), ktorých veliteľstvá sídlili v Prahe, Táboře, Brne a v Bratislave. Znížil sa predpokladaný početný stav armády, rešpektujúc zníženie počtu obyvateľstva počas vojny, ako aj finančné možnosti republiky. Povojnové Ministerstvo národnej obrany (MNO) disponovalo zhruba 10 % štátneho rozpočtu, ktoré mohlo venovať na znovuvýstavbu povojnovej armády.²

Tak ako aj pre iné spoločenské oblasti, aj pre armádu bol rámcovým povojnovým programom tzv. košický vládny program prvej povojnovej vlády. Ten, podobne ako v politickej či hospodársko-sociálnej oblasti, deklaroval výstavbu povojnovej armády na nových základoch tak, aby nedošlo opätovne k zlyhaniu a traumám, aké spôsobil

mníchovský diktát a následné ponížujúce prenechanie československého priestoru nacistickému agresorovi bez boja. Vplyvom geopolitickej reality začlenia Československa do sovietskej sféry vplyvu, vychádzajúcej zo skutočnosti oslobodenia krajiny Červenou armádou, aj veľmi blízka kooperácia a nasledovanie vzorov východnej veľmoci v mnohom pokračovali aj v povojnovom období. Nová povojnová československá armáda sa mala nielen materiálne dovyzbrojiť a reorganizovať podľa sovietskeho vzoru, ale v mnohom bol zjavný vplyv Moskvy a komunistov už aj v personálnej oblasti. Išlo najmä o definitívne zavedenie inštitútu osvetových dôstojníkov. A keďže gros novej armády tvorilo najpočetnejšie vojnové teleso – 1. československý armádny zbor v ZSSR, kde sa podarilo komunistom takmer úplne ovládnuť politickú výchovu – aj do povojnového obdobia vstupovala nová armáda s osvetovými dôstojníkmi na 90 % inklinujúcimi ku komunistickej strane.³

Okrem ovládnutia politickej výchovy v armáde, komunisti dosiahli politickú neutralizáciu armády, klasicky negatívne naladenej voči komunizmu, aj presadením tendencií k budovaniu personálne nového, resp. prísne „očisteného“ dôstojníckeho zboru, zbaveného všetkých vojnových zradcov, kolaborantov či tých, ktorí boli údajne protisovietsky naladení či zodpovední za predošlé armádne chyby a zlyhania. Dištancovaním sa od predmníchovskej armády a jej veliteľských pilierov, ale aj presadením neakceptácie vedúcich osobností západného vojenského odboja v povojnových štruktúrach (Sergej Ingr, Bedřich Neumann, František Moravec...), uvoľnil sa priestor na mocenské presadenie ku komunistom inklinujúcim veliteľom východného odboja, ktorí obsadili hlavné vplyvné posty (minister obrany Ludvík Svoboda, šéf kontrarozvedky Bedřich Reicin...)⁴ Ďalším spôsobom, ako sa zbaviť pre komunistov nepohodlných veliteľov, bolo preverovanie činnosti dôstojníkov počas vojny. Bolo prirodzené, že okrem skutočného protifašistického postoja a zapojenia sa do odboja, častokrát zohrával svoju úlohu pri prijatí či neprijatí do služieb povojnovej armády aj vzťah k Sovietskemu zväzu, ku komunistickej strane. Okrem obligátnych subjektívnych faktorov ako osobné animozity medzi dôstojníkmi, závisť, boj o veliteľské pozície či národnostná neznášanlivosť, tak vstupoval do hry ďalší subjektívny faktor, a to prijateľnosť či nevhodnosť žiadateľa z politických príčin. Cez prizmu kolaborácie s ľudáckym režimom sa aj takýmto spôsobom darilo spočiatku skromným počtom priaznivcov komunistickej idey v armáde znižovať počty svojich zjavných odporcov. Veď v prvej vlne povojnovej očisty nebola akceptovaná pre službu v armáde až polovica dovtedajších generálov a plukovníkov, a to sa pritom až 40 % z nich zúčastnilo odboja.

Osobitnou zmenou v povojnovej organizácii československej armády malo byť úplne nové postavenie a pozícia Slovákov a slovenskej časti armády. Politicky propagované heslo „*rovný s rovným*“ malo nájsť v armáde svoj ekvivalent vo vytvorení „čisto“ slovenských jednotiek s veliacimi dôstojníkmi slovenskej národnosti a veliacou slovenskou rečou na Slovensku, pričom obdobne to malo platiť v českej časti repub-

liky. Bola to reakcia slovenskej strany na katastrofálnu personálnu politiku veliacich kádrov počas medzivojnovnej Československej republiky, keď mali Slováci zanedbateľné miesto v dôstojníckom zbore. To spolu s mentálnym vybavením dominantných českých dôstojníkov na konzervatívnom Slovensku vyvolávalo pred vojnou množstvo „zlej krvi“. A zďaleka neprišla náprava ani počas vojny. Vedúci činitelia slovenského odboja a Slovenského národného povstania si preto veľmi sľubovali od proklamovaných zmien v prospech rovnocennejšieho zastúpenia Slovákov v riadiacich štruktúrach československej armády. Aj keď spočiatku bazírovali na „slovenskosti“ armády na Slovensku, rovnako komunisti ako aj demokrati, s postupnou stratou pôvodných mocenských pozícií komunistov sa títo začali orientovať skôr na centralizáciu a kontrolu slovenskej armády pražským velením, ktoré dokázali viac ovplyvňovať, ako to slovenské, prirodzene viac antikomunistické.

Spočiatku však skutočne platilo, že československá armáda na Slovensku mala – vplyvom tlaku slovenských povstaleckých predstaviteľov voči exilovému prezidentovi Benešovi a jeho okoliu a vďaka pôvodnej snahe získať si priazeň Slovákov v radoch Svobodovej armády ústupkami v nacionálnej otázke – prevažne slovenský charakter. Už 13. februára 1945 bola v celom Prvom československom zbore zavedená rovnocennosť češtiny a slovenčiny ako služobných jazykov a v novovytváraných alebo dopĺňaných jednotkách zložených prevažne zo Slovákov sa používal cvičebný poriadok a povely v slovenskej reči. Aj po oslobodení potom na základe platného teritoriálneho spôsobu doplňovania armády nastupovali noví odvedenci zo Slovenska do posádok na jeho teritóriu.⁵ Iba nedostatok slovenských veliteľov bol občasne dopĺňaný dôstojníkmi z českých krajín, kde ich bol – vzhľadom na slovenské pomery – dostatok.

Okrem zriadenia separátnych, prevažne slovenských jednotiek s veliacim slovenským jazykom, a prijatia teritoriálneho princípu umiestnenia takto národne definovaných vojenských telies, veľkú pozornosť nielen samotných vojakov, ale tiež slovenských politikov, pújala otázka dostatočného personálneho zastúpenia Slovákov v rozhodujúcich armádnych a veliacich funkciách.⁶ Pritom preverovanie a doplňovanie dôstojníckeho zboru na Slovensku bolo od začiatku viac pod drobnohľadom politikov, lebo v ňom bolo viac „politiky“, subjektívnosti a nevyváženosti, ako v českom prípade.

Na základe preverovacieho a prijímacieho konania na to ustanovených komisií⁷ bolo k 6. augustu 1945 zaradených do činnej služby 911 aktívnych a 950 záložných dôstojníkov a do konca roka 1945 ďalších 1 450 dôstojníkov z povolania slovenskej národnosti.⁸ Oficiálne nebol problém ani s prijímaním dôstojníkov a gážistov z vojnovnej slovenskej armády, pokiaľ neboli stíhaní za svoju činnosť počas vojny v službách Slovenského štátu, resp. v prospech Nemecka. Po preskúmaní všetkých skutočností, ktoré by vylučovali ich zaradenie do novoformujúcej sa československej armády a na základe odporúčania Slovenskej národnej rady boli akceptovateľní aj v nových pomeroch.⁹ Aj keď na Slovensku nebol vplyv komunistickej strany na čistky v armáde až taký značný,

Politický boj o armádu na Slovensku

medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948

ako za riekou Moravou, aj tu sa objavili tendencie zbavovať sa pod rôznymi zámienkami starších veliteľských kádrov a nahradiť ich novými, komunistickej línii bližšími dôstojníkmi, ojedinele dokonca priamo členmi komunistickej strany.¹⁰ Do októbra 1945 bolo prijatých do služieb armády (úspešne preverených) necelých 60 % dôstojníkov československej armády spred 15. marca 1939. V prípade Slovenska sa jednalo o približne polovicu dôstojníkov, pôsobiacich cez vojnu v štruktúrach slovenského vojska. Preverovanie, prijímanie či, naopak, odmietanie dôstojníkov do služieb povojnovej armády sa, samozrejme, neobišlo bez množstva sťažností, často opodstatnených. Jedni mali dojem, že je príliš politicky hodnotená ich vojnová činnosť v štruktúrach armády Slovenského štátu, iní vyčítali „prebrodenie“ sa podobne vojnovu angažovaných do povojnovej armády iba na základe známostí s preverovateľmi, odbojoví dôstojníci hľadeli s nedôverou na neodbojových a, naopak, ventilovali sa vnútorné spory, boje o kariérny postup a pod.¹¹

Zhruba v tomto období, t. j. na jeseň 1945, sa prvý raz začína výraznejšie verejne prejavovať aj boj politických strán o ovládnutie či aspoň o dominantný vplyv nad armádou. Vo veľkej miere to súviselo s ustanovením termínu prvých povojnových volieb na máj 1946 a s postupným radikalizovaním politickej scény, kedy komunisti aj demokrati sa snažili strhnúť na svoju stranu väčšinu spoločnosti. Verejnému pertraktovaniu dovtedy utlmovaných rozporov o smerovanie a riadenie armády napomáhala aj obnovenie činnosti československého parlamentu, ktorého funkciu dovtedy suploval prezident republiky svojimi dekrétmi. Nový československý parlament, ktorý začal slávnostne svoju činnosť na výročie vzniku republiky 28. októbra 1945, sa nazýval Dočasným národným zhromaždením. Po májových voľbách v roku 1946 ho nahradilo Ústavodarné národné zhromaždenie, ktorého cieľom bolo prijatie novej povojnovej ústavy kodifikujúcej všetky základné povojnové zmeny politického a hospodárskeho systému štátu. Aktívnejším a aj vo vystúpeniach radikálnejším komunistom zo slovenskej strany zdatne sekundovali slovenskí demokrati. V Dočasnom národnom zhromaždení bol z nich najaktívnejší advokát a niekdajší líder odbojovej skupiny *Demec*, Michal Zibrín, ktorý mal v krátkom čase až 4 rečnícke vystúpenia, často práve k problematike armády, najmä preverovania či zastúpenia slovenských dôstojníkov. Túto svoju agilnosť si preniesol aj do Ústavodarného národného zhromaždenia.¹²

Vo všeobecnosti, najviac pertraktovanou problematikou vo vystúpeniach poslancov Demokratickej strany, ale vlastne aj u slovenských komunistov v Dočasnom Národnom zhromaždení bola tzv. slovenská otázka, čiže súbor problémov týkajúcich sa špecifického postavenia Slovenska v povojnovom Československu. Ale zatiaľ čo vo vystúpeniach poslancov KSS sa pri problematike armády prioritne okiadjala najmä Červená armáda a prízvukovala sa nutnosť nasledovania jej vzoru, preberania jej organizácie, politickej výchovy, výzbroje a pod. a nedostatočné personálne zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore sa spomínalo iba málo,¹³ pozícia slovenských demokratov bola

od začiatku opačná. Tí sa vyhýbali prízvukovaniu preberania východného vzoru a boli vo svojich vystúpeniach výrazne kritickejší. Spočiatku poukazovali najmä na slabé zastúpenie Slovákov vo vyšších armádnych veliacich funkciách, ale začínali už aj ponosy na snahu o diskreditáciu povstaleckých dôstojníkov blízkyh DS komunistami ovládaným Obranným bezpečnostným spravodajstvom.¹⁴

Výraznej kritike už v prvom povojnovom parlamente sa nevyhol zo strany demokratov ani inštitút osvetových dôstojníkov. Vzal si ho „na mušku“ počas vojny v londýnskom exile pôsobiaci bývalý sociálny demokrat Pavol Viboch, poukazujúc na to, že slovenskí demokrati sú síce za občiansko-politickú výchovu, ale sú zásadne proti jej prílišnému prepolitizovaniu a straníckosti. Doslova sa v parlamente vyjadril, že *„osvetoví dôstojníci venujú sa viac a v prvom rade otázkam iným ako výchovným, a na mnohých miestach ich činnosť obmedzuje sa na špiclovstvo a udavačstvo“*. Na záver svojej reči ešte P. Viboch apeloval na Ministerstvo národnej obrany, aby si osvetoví dôstojníci plnili iba svoje zákonom uložené úlohy a hľadanie fašistov v armáde nechali na iné príslušné zložky.¹⁵

Zatiaľ čo v roku 1945 nepýtala armáda na seba príliš veľkú pozornosť politikov, ich vzťah k nej sa zmenil krátko začiatkom roka 1946, najmä v súvislosti so začiatkom predvolebnej kampane a možnosťou účasti vojakov na voľbách. Aj komunisti aj demokrati sa prirodzene snažili prilákať radových vojakov do svojich volebných „košiarov“ a okrem klasickej propagandy na to využívali aj množstvo nových prvkov. Zatiaľ čo sa KSS mohla spoľahnúť na svoje pozície v politickej výchove v armáde, DS vsadila na inklináciu mnohých známych vojenských odbojových autorít k jej programu. A tak na predvolebných zhromaždeniach demokratov v mestách s väčšou vojenskou posádkou často rečnil legendárny letec gen. Ján Ambruš či pplk. Milan Polák, ktorý viedol Sväz vojakov Povstania, a pod.¹⁶

Dovtedajšie udržovanie prevažného vplyvu DS v slovenskej armáde a úspešné blokovanie snáh komunistov o ich výraznejšie ovládanie armády na Slovensku bolo narušené hneď v prvých dňoch po voľbách. Aj armáda, spolu s ostatnými kľúčovými inštitútmi povojnovej slovenskej politiky a spoločnosti, sa stala, vďaka svojej inklinácii k demokratom, jedným z hlavných objektov povolebnej komunistickej kritiky pre jej údajné infiltrovanie ľudákom naklonenými, resp. štátne nespoľahlivými „živlami“. Kombinovaným politickým tlakom na českých nekomunistických ministrov (aj s využitím skutočných či vyfabulovaných správ o eskalácii napätia na Slovensku, ktoré poskytovala tiež armádna kontrarozviedka, sa preto na tajnom zasadnutí vlády 31. mája 1946 rozhodlo o redислоkovaní niekoľkých slovenských národných jednotiek do českých krajín a českých na Slovensko.¹⁷ Ministri DS vtedy pod dojmom správ o údajnom „tiahnutí“ partizánov na Bratislavu súhlasili bez ostrejších protestov s týmto návrhom, aby sa tak upokojila na Slovensku výbušná situácia. Až neskôr predseda DS a SNR Jozef Lettrich dôrazne protestoval na Hlavnom štábe Ministerstva národnej obrany proti

Politický boj o armádu na Slovensku

medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948

premiestňovaniu českých jednotiek na Slovensko a slovenských do Čiech bez predošlého súhlasu SNR.¹⁸

Napriek tomu, že k realizácii zrušenia teritoriálno-nacionálneho kľúča pri tvorbe povojnovej armády, teda k zrušeniu zvlášť slovenských jednotiek na Slovensku, došlo až po voľbách, ktoré komunisti na Slovensku prehrali, je pravdou, že KSS volala po „premiešaní“ slovenských a českých jednotiek už od začiatku roka 1946. Na zasadnutí predsedníctva Ústredného výboru KSS, kde sa prerokovával dokument *Otázka bezpečnosti Slovenska v súvislosti s pomermi v armáde*, ktorý tiež reagoval na nejednoznačné vystúpenie armády voči ozbrojeným tlupám (všeobecne považovaných za banderovské), ktoré „šarapatili“ na severovýchode Slovenska koncom roka 1945, sa vedenie KSS vyslovilo za „*odvolanie východoslovenskej divízie a zaradenie jej časti do stredoslovenských, západoslovenských a českých divízií*“. Ďalej sa tiež odporúčalo, aby nová východoslovenská divízia bola sformovaná „*z jednotiek stredoslovenských brancov a povstaleckého územia, pričom súhlasíme, aby menšie české jednotky boli zaradené do slovenských útvarov v rámci tejto divízie*“.¹⁹ K týmto pokusom sa postupne pridávala tiež programová snaha o vytváranie obrazu politickej nespoľahlivosti armády na Slovensku, čo orgány vojenského spravodajstva ešte viac umocňovali zveličovaním protičeských, protikomunistických či protisovietskych prejavov u vojakov (napr. napr. na futbalových zápasoch s českými mužstvami) či dôstojníkov (sťažnosti na nepovyšovanie, straníckosť či uprednostňovanie Čechov v kariérnom postupe...). Definitívnu korunu za existenciou slovenských národných jednotiek po druhej svetovej vojne tak dali parlamentné voľby, po ktorých bolo Slovensko označené za reakčné a bezpečnostne ohrozené, a preto treba povolať sem „pokrokové“ české jednotky a slovenské naopak premiestniť do nového českého prostredia. Ako ukázala aj neskoršia komunistická prax, presadenie slovenských národných jednotiek malo v komunistickej politike iba epizodický charakter a bolo iba prejavom oportunistu a premenlivosti deklarovaných princípov. V momente, keď sa už existencia samostatných vojenských jednotiek KSS politicky nehodila, hodila veľmi rýchlo za hlavu tento prvok slovenskej samosprávnosti, ktorý predtým v Košiciach tiež presadzovala. V programe novej Gottwaldovej vlády z leta 1946, ale ani nikdy potom neskôr, sa už idea samostatných slovenských jednotiek neobjavila.

Kontrolovanie situácie na Slovensku redislokovaním českých jednotiek na Slovensku a naopak však nebol zďaleka jediným prostriedkom, ako chceli komunisti po voľbách neutralizovať vplyv demokratov a svojich odporcov v armáde. Použili pre to opäť kampaň za nutnosť očisty veliteľského zboru na Slovensku a potieranie všetkých „neľudovodemokratických“ prejavov mužstva. Krátko po voľbách prišla na Slovensko preto sedemčlenná komisia Ministerstva vnútra, aby tu preskúmala sťažnosti na spôsob vedenia predvolebného boja DS. Po skončení vyšetrenia pred-

ložila vláde správu, ktorej zmyslom bolo dokázať, že Slovensko je ovládané ľudákmi, a že situácia na ňom je hrozbou pre celé Československo. V súvislosti s armádou na Slovensku sa poukazovalo na tendencie smerujúce proti Červenej armáde či proti ZSSR a naopak pozitívne voči banderovcom a dokazovalo sa zneužívanie armády (či už na predvolebné aktivity veliteľov, ale i samotných vojakov – údajné bitie prívržencov KSS, vyzdvihovanie Šmigovského a pod.).²⁰

DS sa vďaka tejto správe, napriek tomu, že výrazne vyhrala voľby na Slovensku, dostala do pozície, kedy musela defetisticky brániť svoju vlastnú politickú a štátno-bezpečnostnú spoľahlivosť. Pritom vo svojich novinových či iných verejných apologézach nechránila iba svoje úzke stranícke ciele, ale vo svojej podstate bránila tiež napr. povest' celej povojnovej armády na Slovensku, ktorá bola takisto vystavená útokom zo strany komunistov v súvislosti s jej údajnou nespoľahlivosťou a reakcionárstvom (ľudáci, podpora DS vo voľbách). Naproti tomu KSS jasne definovala svoj nasledujúci politický program: „...*politický kurz Slovenska, tak pokiaľ ide o očistu verejného života, najmä tiež štátneho aparátu, armády, národnej bezpečnosti a pod. ...bude rozhodnejší, energickejší a dôraznejší.*“²¹

Napriek nasledujúcemu veľkému tlaku slovenských komunistov na pozície DS v armáde si však strana aj po voľbách udržala svoj nemalý vplyv v dôstojníckom zbore, tvorenom poprednými odbojovými a povstaleckými veliteľmi inklinujúcimi veľkou väčšinou k DS. V niektorých oblastiach sa dominancia DS v armáde dokonca ešte posilnila, keď získala Úrad štátneho tajomníka Ministerstva národnej obrany a mala silné pozície aj v exozitúre tohto úradu v Bratislave. Získanie vplyvu na ministerstve obrany výmenou nevýrazného nestraníka Mikuláša Ferjenčíka dôraznejším demokratom Jánom Lichnerom rozhýbalo napokon výrazne aj pomalé vyrovnávanie slovenskej účasti na vysokých armádnych hodnostiach. Už začiatkom júna 1946, teda krátko po volebnom víťazstve demokratov, prijalo predsedníctvo SNR uznesenie, v ktorom žiadalo vládu „o bezodkladné vybavenie povýšení dôstojníkov a zabezpečenie práva spolurozhodovať v personálnych otázkach dôstojníkov, poddôstojníkov a rotmajstrov Slovákov v čs. armáde“.²² Neskôr sa tiež zdôrazňovalo, že nemožno čakať iba na bežné plánovité tabuľkové povyšovanie, lebo takýmto tempom sa pomerné zastúpenie Slovákov voči českých vyšším dôstojníkom nikdy uspokojivo nedosiahne. Namietalo sa teda proti „centralistickému“ formalizmu a akcentovala sa skôr výnimočná „prax v poli“ a nasadenie života za obnovenie republiky v Slovenskom národnom povstaní.²³ Napokon sa demokratom podarilo presadiť povýšenie viacerých popredných vojenských činiteľov Povstania, a 19. februára 1947 bolo povýšených 13 (historicky najviac) Slovákov za generálov, pričom v predošlom období medzivojnového Československa bol zo Slovákov generálom iba Rudolf Viest, a od konca vojny sa touto hodnosťou pýšili iba ďalší 5 Slováci. Podiel Slovákov na generálskych hodnostiach tak stúpil na historických 12 %

Politický boj o armádu na Slovensku

medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948

oproti 0,7 % v predvojnovom období. Ale aj tak to ešte stále bola iba polovica k relatívnemu počtu Slovákov v povojnovej republike.²⁴

To však bol po voľbách 1946 nadhlo jediný výraznejší úspech na Slovensku dominujúcich demokratov v armádnej oblasti. Tak ako nad celou Demokratickou stranou, aj nad jej vplyvom v armáde sa vznášali ťažké mraky komunistickej ofenzívy. Keďže slovenskí komunisti sa obávali o stratu svojho dovtedajšieho vplyvu v armáde, obetovali radšej osobitné pozície slovenských jednotiek a Slovenska v rámci československej armády na úkor posilnenia pražského centralizmu a kontroly ústredných orgánov, ktoré komunisti pohodlne ovplyvňovali.

Od volieb 1946 až do jesene 1947 sa na armádnej úrovni (najmä OBZ) pripravovali a dôkladne zhromažďovali kompromitujúce informácie o vojnových i povojnových aktivitách skutočných odporcov Československa v armáde na Slovensku, ale aj všetkých ostatných, komunistom nepohodlných dôstojníkoch na Slovensku.²⁵ Nový rozmer dostala snaha o spravodajské pokrytie a kompromitáciu slovenských nekomunistických dôstojníkov v roku 1947, najmä v súvislosti s prípravou komunistického nástupu moci na jeseň 1947, cez odhalenie tzv. protištátneho sprisahania. Šéf OBZ B. Reicin vtedy dokonca presviedčal svoje okolie, že Slovensko je ilegálnymi ľudáckymi organizáciami už tak „prešpikované“, že môže dokonca dôjsť k odtrhnutiu Slovenska od českých území. Preto nariadil na Slovensku vybudovať dokonca takú spravodajskú sieť, ako by išlo o nepriateľské územie, vrátane mŕtvych schránok a spojok na Slovensku. Táto sieť mala byť použitá práve po predpokladanom odtrhnutí Slovenska.²⁶ A aj keď prirodzene nedošlo k odtrhnutiu Slovenska od českých zemí ani k podobným, komunistami želaným, väčším akciám ľudáckej nelegálnej opozície na Slovensku, už zhromaždené spravodajské kompromitujúce informácie sa potom vhodne využili pri konštruovaní a následnom „odhalení protištátneho sprisahania na Slovensku“. Po spustení tejto veľkej diskreditačnej kampane proti nekomunistom na Slovensku sa opäť, a ešte výraznejšie ako predtým, ozývali v komunistickej agitácii ostré hlasy za uskutočnenie radikálnej očisty v armáde, aj na základe toho, že do tzv. „protištátneho sprisahania“ boli zapojené tiež niektoré vojenské osoby.²⁷ Ich aktivity proti Československu a za obnovenie slovenskej štátnosti však boli mnohokrát nadsadené iba preto, aby sa vytvoril u kompetentných vládnych predstaviteľov a vo verejnosti jasný obraz nebezpečnosti „reakcie“ na Slovensku. Vďaka týmto obviňovaniam slovenského dôstojníckeho zboru, zásahom Ministerstva národnej obrany či zastrášaní orgánmi OBZ sa potom vo februári 1948 podarilo komunistom armádu spoľahlivo neutralizovať. Tak zostala jediná relevantná ozbrojená zložka spoločnosti schopná zamedziť komunistickému prevratu mimo možnosti jej využitia proti nemu, nevraviac už ani o tom, že slovenskí demokrati či českí nekomunisti o takomto nedeokratickom variante ani nikdy neuvažovali.

- 1 Táto štúdia vznikla v rámci riešenia grantu VEGA č. 1/0217/18 „3. odboj (protikomunistická rezistencia) a jeho identifikácia na konkrétnych historických témach“.
- 2 Bližšie pozri: HAVLÍČEK, Juraj. Národnostné zloženie veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945-1948. In KORČEK, Ján (ed.). *Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948*. Trenčín 1994, s. 155-158.
- 3 Tamže, s. 151-152.
- 4 Porovnaj: MASKALÍK, Alex. Sovietizácia pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945-1948. In ŠOLTÉS, Peter (ed.). *V tieni červenej hviezdy*. Bratislava 2007, s. 109.
- 5 ŠTAIGL, Jan. K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po 2. sv. vojne. In *Česko-Slovenská historická ročenka 1996*. Brno 1996, s. 120.
- 6 Podľa čísel uvádzaných poslancom P. Pláňovským v parlamente bolo na Slovensku v roku 1945 iba 18 plukovníkov, voči 350 v Čechách, a približne v období prelomu roku 1945/1946 boli z 97 povýšených vyšších dôstojníkov iba dvaja Slováci. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚP SNR, k. 998. *Těsnopisecká správa o 22. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé ze 16. 1. 1946*.
- 7 Na základe vládneho uznesenia boli koncom mája 1945 vytvorené dve komisie: prijímacia a odvolacia. Na Slovensku očista veliteľského zboru začala už v marci 1945, na základe nariadenia vydaného Slovenskou národnou radou. Pracovala tu zvláštna komisia, ktorá preverovala dôstojníkov bývalej slovenskej armády. Odvolacia komisia bola jednotná pre celú československú armádu, nebola zvlášť slovenská komisia. HAVLÍČEK, J. *Národnostné zloženie*, c. d., s. 157.
- 8 ŠTAIGL, J. *K niektorým otázkam*, c. d., s. 121.
- 9 HAVLÍČEK, J. *Národnostné zloženie*, c. d., s. 153.
- 10 MASKALÍK, A. *Sovietizácia pri výstavbe veliteľského zboru*, c. d., s. 113.
- 11 Bližšie HAVLÍČEK, J. *Národnostné zloženie*, c. d., s. 159-160.
- 12 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, k. 999 a 1000.
- 13 SNA, f. ÚP SNR, k. 998. *Těsnopisecká správa o 44. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé z 27. 3. 1946*. Řeč poslance Trojana, s. 11-12; tamže, k. 1000. *Těsnopisecká správa o 87. schůzi Ústavodárního národního shromáždění republiky Československé ze 16. 7. 1947*. Řeč poslance Holdoše, s. 48-49.
- 14 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, k. 998. *Těsnopisecká správa o 22. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé ze 16. 1. 1946*. Řeč poslance Pláňovského.
- 15 Tamže. *Těsnopisecká správa o 9. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé z 21. 11. 1946*. Řeč poslance Vibocha.
- 16 SNA Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo, k. 245.
- 17 BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 106.
- 18 Národní archiv (NA) Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 837.
- 19 ŠTAIGL, J. *K niektorým otázkam*, c. d., s. 122.
- 20 Na základe takto podaných informácií o slovenskej armáde sa potom odporúčalo urobiť tieto nápravné opatrenia:
 1. Preskúpiť československú armádu tak, aby gro slovenskej armády aj s dôstojníkmi prišlo do posádok v českých zemiach a bolo rozptýlené po všetkých plukoch.
 2. Previesť dôkladné preverenie slovenských dôstojníkov, rotmajstrov a poddôstojníkov, ktorí slúžili v Tisovej armáde a tí, ktorí sa zúčastnili bojov proti ZSSR, spoluprácou ako inštruktori

a velitelia Hlinkovej gardy a inou kolaboráciou s Nemcami a s Tisovým režimom, aby boli z armády odstránení.

3. Previesť u dôstojníckeho a rotmajstrovského zboru v armáde a v Zbore národnej bezpečnosti dôkladnú a dôslednú očistu v celom štátnom aparáte.

NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 839.

- 21 BAŠŤOVANSKÝ, Štefan. Za Republiku a demokraciu – proti rozvratníkom. In *Pravda*, roč. 1946, č. 125 (4. 6. 1946), s. 1.
- 22 MASKALIK, Alex. Rok 1947 – najrozsiahlejšie menovanie Slovákov za československých generálov. In SYRNÝ, Marek a kol. *Slovensko a Európa v roku 1947*. Banská Bystrica 2018, s. 91.
- 23 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, k. 998. *Těsnopisecká správa o 37. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé ze 6. 3. 1946*. Řeč poslance Zibrína; resp. *Těsnopisecká správa o 53. schůzi Provizórního národního shromáždění republiky Československé ze 16. 5. 1946*. Řeč poslance Zibrína.
- 24 MASKALIK, A. *Rok 1947*, c. d., s. 93.
- 25 Už 6. decembra 1946 sa v zvláštnom prehľade správ č. 2 vypracovanom pre prezidentskú vojenskú kanceláriu podrobnejšie analyzovali „*podvratné protištátne aktivity*“ v armáde na Slovensku, najmä v kontexte s „*pověstmi, že v souvislosti se zahájením Tisova procesu dojde na Slovensku k nepokojům a k velkým protištatním akcím*“. Preto bola cez OBZ „*položena otázka, na kolik je slovenská část armády přístupná či imunní vůči těmto vlivům, na kolik by bylo na ní spoľehnúť v případě protištatních akcí na Slovensku, nebo zda by se nekeré části armády na Slovensku v případných nepokojích nepřijomili k rozvratníkům, nebo nevydaly jim zbraně*.“ Za centrum ilegálneho hnutia v armáde bola potom v správe určená nitrianska posádka, lebo podľa výpovede jedného zaisteného aktivistu ilegálneho hnutia, malo byť v nitrianskej posádke niekoľko dôstojníkov, ktorí mali byť údajne spoľahliví pre protištátne akcie. Aj keď sa v samotnej správe dodáva, že konkrétna ilegálna činnosť nebola v nitrianskej posádke zistená, „*názznaky potvrzují, že jest s ní nutno počítati*“. Správa ďalej uvádzala viaceré prípady výrokov a činov dôstojníkov, ktoré boli charakterizované ako protištátne. Na záver správy sa pre elimináciu týchto tendencií v slovenskej armáde okrem iného odporúčalo i nahradenie všetkých nespoľahlivých alebo podozrivých dôstojníkov (najmä v nitrianskej a košickej divíznej oblasti, v prípade potreby aj doplnením z českých dôstojníkov), uskutočňovať na Slovensku častejšie kontroly zo strany Ministerstva národnej obrany a Hlavného štábu, podrobiť revíziu činnosť slovenskej preverovacej komisie pre dôstojníkov, poslať na Slovensko k vojenským justičným orgánom niekoľko českých justičných dôstojníkov, sudcov a prokurátorov a premiestniť do vyšších veliteľstiev českých dôstojníkov obranného spravodajstva. Vojenský historický archív (VHA) Praha, f. VKPR, k. 7.
- 26 HANZLÍK, František. Velitelský sbor Čs. armády na Slovensku jako objekt záujmu Vojenského obranného zpravodajství v letech 1945-1948. In *Vojenská historie*, roč. 1999, č. 4, s. 64.
- 27 Najskôr sa v novinových správach zo septembra 1947 objavovali iba všeobecné informácie aj o zapojení armádnych osôb do sprisahania. Pohotovostné oddiely chystali ozbrojený puč. In *Pravda*, roč. 1947, č. 214 (18. 9. 1947), s. 1.
- Až neskôr sa medzi „najvyvolenejších“, spomínaných dokonca vo vláde 5. novembra 1947 v prehlásení ministra vnútra o protištátnom sprisahaní na Slovensku, dostalo napríklad meno majora delostrelectva Alexandra Vaška, ktorý podľa podania V. Noseka prišiel s myšľenkou organizovať na Slovensku ilegálne hnutie podľa smerníc F. Ďurčanského v exile (rozširovaných vysielateľom „*Barcelona*“) a aj to realizoval. NA Praha, f. 100/24, sv. 43, a. j. 849.

Bibliografia publikačnej tvorby doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc.

Knižné publikácie

- Bystrický, Jozef – Šumichrast, Peter: Letka 13 v dokumentoch a obrazoch. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, 120 s., fotogr., dok. (Slovenské letectvo). ISBN 80-89169-02-3.
- Bystrický, Jozef (ed.): Pramene obrany : Pamäti generála Jozefa Turanca. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, 316 s., fotogr. ISBN 978-80-89514-19-0.
- Bystrický, Jozef (ed.): Pramene k vojenským dejinám Slovenska V/2/1 : 1. čas. armády zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2014, 448 s., príl., reg. ISBN 978-80-89523-28-3.
- Slepcev, Igor: Kapitoly zo života hrdinu Rudolfa Jasioka. Ed.: Bystrický, Jozef. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, 167 s., fotogr. ISBN 978-80-89523-35-1.
- Bystrický, Jozef (ed.): Zajatecký denník povstaleckého dôstojníka Štefana Antolíka. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019, 159 s., fotogr. ISBN 978-80-89514-59-5.

Spoluautorstvo na kolektívnych publikáciách

- Bystrický, Jozef – Čaplovič, Miloslav – Purdek, Imrich – Štaigl, Jan: Ozbrojené sily Slovenskej republiky : The armed forces of the Slovak republic : História a súčasnosť 1918 – 2005 : Past and present 1918 – 2005. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005, s. 60-105, fotogr. ISBN 80-89169-07-4.
- Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945 / Odp. red.: Jaroslav Láník, vedúci slov. časti: Miloslav Čaplovič; vedúci čes. časti: Jíří Rajlich. Praha : AVIS MO ČR pre Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, 14 hesiel, fotogr. ISBN 80-7278-233-9.
- Slovenská armáda v plánoch československého ministerstva národnej obrany v Londýne v rokoch 1943 – 1944. In: Pešek, Jan a kol. Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006, s. 18-32. ISBN 80-969623-6-1.

- Bystrický, Jozef – Čaplovič, Miloslav – Purdek, Imrich – Štaigl, Jan: Ozbrojené sily Slovenskej republiky : The armed forces of the Slovak republic : História a súčasnosť. 90 rokov: 1918 – 2008 : Past and present. 90 years: 1918 – 2008. 2. dopl. vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 60-105, fotogr. ISBN 978-80-89169-12-2.
- Štaigl, Jan a kol. Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2009. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolup. s Vojenským historickým ústavom, 2009, 33 hesiel, fotogr. (Zlatá edícia: Ozbrojené sily Slovenskej republiky). ISBN 978-80-89169-17-7.
- Problém zapojenia vyšších dôstojníkov slovenskej armády do protifašistického odboja z hľadiska čs. vojenskej správy v Londýne. In: Syrný, Marek a kol. Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 255-272. ISBN 978-80-970238-2-9.
- K niektorým súvislostiam vzniku a počiatkov výstavby armády Slovenského štátu. In: Bystrický, Valerián – Michela, Miroslav – Schvarc, Michal a kol.: Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska. Bratislava : Veda, 2010, s. 488-505. ISBN 978-80-224-1150-9.
- Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944. In: Bystrický, Jozef a kol.: Od priesmyku Predeal po Kurovské sedlo : Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, s. 7-15. ISBN 978-80-89523-07-8.
- Letné a jesenné ťaženie Červenej armády v roku 1944. In: Bystrický, Jozef a kol.: Od priesmyku Predeal po Kurovské sedlo : Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, s. 19-35. ISBN 978-80-89523-07-8.
- Štaigl, Jan a kol. Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918 – 2012. 2. akt. a spresnené vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2012, 33 hesiel, fotogr. (Zlatá edícia: Ozbrojené sily Slovenskej republiky). ISBN 978-80-89169-25-2.
- Dokumenty o delegácii SNR a vojenského ústredia a jej rokovaní s predstaviteľmi velenia Červenej armády v auguste 1944. In: Stanislav, Ján a kol. V perimetri zameriavača. Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne, venované k 70. narodeninám PaedDr. Jána Stanislava, CSc. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 248-270. ISBN 978-80-89514-06-9.
- Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. Vedúci aut. kol.: Segeš, Vladimír. Bratislava : MO SR – VHU, 2013, s. 272-293, fotogr. ISBN 978-80-89523-18-4.
- Cséfalvay, František a kol. Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, 59 hesiel, fotogr. ISBN 978-80-89523-20-7.

- Na oboch stranách frontu. (Slováci na východnom fronte v roku 1943). In: Juraj Lepiš a kol.: Slovensko v roku 1943 : Politika – armáda – spoločnosť. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2015, s. 55-90. ISBN 978-80-89514-33-5.
- Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov. Vedúci aut. kol.: Segeš, Vladimír. Praha : Ot-tovo nakl., 2015, s. 376-413, fotogr. ISBN 978-80-7451-469-2.

Štúdie a state v domácich a zahraničných periodikách

- Pomoc Sovietskeho zväzu pri výstavbe československého vojska v ZSSR. In: Historický časopis. Roč. 32, č. 3 (1984), s. 417-432. ISSN 0018-2575.
- Stav a perspektívy výskumu vojenských dejín Slovenska z obdobia druhej svetovej vojny. In: Historický časopis. Roč. 39, č. 4-5 (1991), s. 442-449. ISSN 0018-2575.
- Zahraničný vojenský odboj v rokoch druhej svetovej vojny. In: „W“ Vlastenecká a etická výchova vojakov základnej služby. Roč. 1, č. 2 (1993), s. 9-16.
- Pozemné vojská slovenskej armády na bojiskách 2. svetovej vojny. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. Roč. 2, č. 6 (1994), s. 19-22. ISSN 1335-0463.
- Slovensko vo vojnovom stave so západnými mocnosťami protifašistickej koalície. In: Apológia. Časopis Armády Slovenskej republiky. Roč. 3, č. 4 (1995), s. 27-29. ISSN 1335-0463.
- Bojové nasadenie vojsk slovenskej armády (1941 – 1943). In: Armáda SR. Vlastenecká a etická výchova. Roč. 3, č. 2 (1995), s. 24-29. ISSN 1335-0463.
- Slováci v česko-slovenských jednotkách v zahraničí (1939 – 1945). In: Armáda SR. Vlastenecká a etická výchova. Roč. 3, č. 2 (1995), s. 39-45. ISSN 1335-0463.
- Bojové nasadenie pozemných vojsk slovenskej armády v rokoch 1941 – 1943. In: Vojenské obzory – História. Roč. 2, príl. č. 3 (1995), s. 75-90. ISSN 1335-2598.
- Korček, Ján – Bystrický, Jozef: Slovenské národné povstanie v európskej rezistencii. In: Vojenské obzory – História. Roč. 3, príl. č. 3 (1996), s. 96-110. ISSN 1335-2598.
- Ťaženie slovenskej armády na východnom fronte v roku 1941. In: Vojenská história. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 64-85, tabl. ISSN 1335-3314.
- Slovensko v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne (1941 – 1943). In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 29-54, tabl. ISSN 1335-3314.
- Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942). In: Vojenská história. - Roč. 3, č. 4 (1999), s. 29-54, tabl. ISSN 1335-3314.

- Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (november 1942 – október 1943). In: *Vojenská história*. Roč. 4, č. 3-4 (2000), s. 35-52. ISSN 1335-3314.
- Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942. In: *Vojenská história*. - Roč. 5, č. 1 (2001), s. 40-65. ISSN 1335-3314.
- Rýchla (1. Pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In: *Vojenská história*. - Roč. 7, č. 3 (2003), s. 54-74. ISSN 1335-3314.
1. pešia divízia po bojoch pri Kachovke, jej reorganizácia a odzbrojenie 1. technickej divízie. In: *Vojenská história*. - Roč 8, č. 4 (2004), s. 66-84. ISSN 1335-3314.
- Šumichrast, Peter – Bystrický, Jozef: La Escuadrilla de Caza n° 13 : Ases eslovacos en el frente del Este (1942 – 1943). In: *Defensa. Revista internacional de Ejércitos, armamento y tecnología*. - Roč. 27, num. 318 (2004), s. 62-66, fotogr.
- Slovenská 1. technická divízia na území Rumunska v roku 1944. In: *Historické štúdie 45. Ročenka Historického ústavu SAV*. Bratislava : Veda, 2007, s. 33-49. ISBN 978-80-224-0991-9.
- Zápisky kpt. Viliama Pavloviča z Ruska (30. X. 1943 – 5. IV. 1944). In: *Vojenská história*. - Roč. 11, č. 3 (2007), s. 95-126. ISSN 1335-3314.
- Z histórie vzniku a výstavby 1. čs. samostatného práporu v ZSSR (Od Krakova po Buzuluk). In: *Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP*. - Roč. 1, č. 2 (2012), s. 14-23 : fotogr. ISSN 1338-6379.
- Ján Nálepka – dôstojník slovenskej armády v rokoch 1939 – 1943. In: *Vojenská história*. - Roč. 17, č. 3 (2013), s. 136-164. ISSN 1335-3314.
- Operácie Červenej armády pri oslobodzovaní Slovenska (september 1944 – máj 1945). In: *Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP*. - Roč. 4, č. 1 (2015), s. 3-14 : fotogr., mp. ISSN 1338-6379.
- Slováci v československom vojsku v ZSSR v období jeho výstavby na základe dobrovoľnosti (február 1942 – február 1945). In: *Vojenská história*. - Roč. 20, č. 3 (2016), s. 48-73. ISSN 1335-3314.
- O vstupeňi Slovenskej republiky (1939 – 1945) v vojnu protiv SSSR čerez tri četverti stoletija. In: *Zapad – Vostuk. Naučnyj žurnal*. Č. 10 (2017), s. 191-213. ISSN 2227-6874.
- Slováci v operácii Barbarossa : Slovenský satelit Ríše. In: *Historia Bellica : Lidé - zbraňe – vojenství. Speciál 2018*, s. 90-96 : fotogr. ISSN 2570-7477.

Štúdie a state v domácich a zahraničných zborníkoch

Na stráži mieru a socializmu (K 60. výročiu vzniku Sovietskej armády). In: *Sešity*

príspevků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. Roč. 6, č. 4-5 (1977), s. 39-58.

Pomoc Sovietskeho zväzu Slovenskému národnému povstaniu. In: Zborník spoločenských informácií. Bratislava : VPA KG, OVDS VHÚ, 1984, s. 73-80.

SNP a začiatok oslobodzovania Československa Sovietskou armádou. Práce VPA KG. Spoločenskovedný zborník. Roč. 17, č. 1 (1989), s. 189-202.

Odraz geopolitických a vojenskostrategických charakteristík Slovenska v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne. In: Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Trenčín : Odd. soc. Riad. VVV, 1992, s. 118-129.

Východoslovenská armáda a činnosť sovietskych vojsk vo východných Karpatoch. In: Východoslovenská armáda a odboj. Materiály z vedeckého seminára, Prešov 12. – 13. novembra 1992. Zodp. red.: Mičev, Stanislav. Banská Bystrica : Datei, 1992, s. 103-118. ISBN 80-85306-11-5.

Slovensko v plánoch čs. MNO v Londýne. In: Lektorské listy. Prednášky z celoslovenského seminára, máj 1992 v Žiline. Bratislava : ÚV SZPB, 1992, s. 1-20.

Rýchla (1. pešia) a Zaisťovacia (2. pešia) divízia vo vojne proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1943). In: Armáda v dejinách Slovenska. I. časť. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1993, s. 115-140.

Slováci v československom zahraničnom vojenskom odboji. In: SNP v pamäti národa. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP, Donovaly 26. – 28. apríla 1994. Ed.: Lipták, Július. Bratislava – Banská Bystrica : NVK International, s.r.o. – Múzeum SNP, 1994, s. 217-234. ISBN 80-85727-22-6.

Slováci v uniformách (máj 1944 – máj 1945). In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Stav, východiská a perspektívy. Zborník materiálov zo sympózia v Častej-Papierničke 21. 11. – 25. 11. 1993. Ed.: Bystrický, Valerián – Fano, Štefan. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 176-186. ISBN 80-967150-1-1.

Plány československého MNO v Londýne na využitie slovenskej armády v ozbrojenom povstaní. In: Vojenské aspekty Slovenského národného povstania. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej konferencie v Bratislave 23. – 24. 8. 1994. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1996, s. 27-44.

Karpatsko-duklianska operácia – zámery a realita. In: Vojensko-politické aspekty Karpatsko-duklianskej operácie. Zborník štúdií z vedeckej konferencie k 50. výročiu bojov o Duklu. Zost.: Klein, Bohuš. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1996, s. 31-46.

Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO. In: Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník mate-

riálov z medzinárodného seminára v Bratislave 22. – 23. 11. 1995. Zost.: Tóth, Dezider. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 94-100. ISBN 80-967629-0-7.

Pozemné vojská slovenskej armády na východnom fronte 1941 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. Zost.: Cséfalvay, František – Púčik, Milošlav. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2000, s. 191-216.

Kilka uwag w sprawie najnowszej historiografii Operacji Karpacko-Dukielskiej. In: Tedy szli... Operacja Karpacko-Dukielska – retrospekcja 60 lat później. Naukowa red.: Wróblewski, Wiesław. Krosno : Ruthenus, 2004, s. 17-42. ISBN 83-86588-68-3.

Niekoľko poznámok k najnovšej historiografii Karpatsko-duklianskej operácie. In: Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004. Ed.: Čaplovič, Miloslav – Stanová, Mária. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 11-32. ISBN 80-969375-0-2.

Niekoľko poznámok k najnovšej historiografii Karpatsko-duklianskej operácie. In: Moderní dějiny 13. Sborník k dějinám 19. a 20. století. Praha : Historický ústav AV ČR, 2005, s. 309-332. ISBN 80-7286-087-7; ISSN 1210-6860.

Słowacy na polach bitew drugiej wojny światowej. In: Druga wojna światowa w 60 lat po zakończeniu i jej konsekwencje. Międzynarodowa konferencja naukowa Dukla, 27 kwietnia 2005, Muzeum Historyczne – Pałac w Dukli. Krosno : Ruthenus, 2006, s. 45-73. ISBN 83-86588-95-0.

Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny. In: Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. Zost.: Barnovský, Michal – Kodajová, Daniela. Bratislava : AE Press, 2006, s. 9-25. ISBN 80-88880-72-6.

Vojenské a politické aspekty pomoci západných spojencov Slovenskému národnému povstaniu. In: Powstanie Warszawskie i Słowackie Powstanie Narodowe – cienie alianckiej pomocy. Rzeszów 2006, s. 36-51.

Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In: Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Humenné, 6. decembra 2007. Zost.: Fedič, Vasil – Hušťák, Svätoslav. Humenné : Redos, 2007, s. 29-40. ISBN 978-80-969233.

Pomoc západných Spojencov Slovenskému národnému povstaniu. In: Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Eds.: Segeš, Vladimír – Šeďová, Božena. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 219-232. ISBN 978-80-969375-3-0.

- Golian a vojenský plán povstania. In: Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana, Banská Bystrica 31. 10. 2006. Zborník Múzea SNP. Ed.: Tóth, Dezider. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 61-81. ISBN 978-80-970072-4-9.
- Štefan Jurech na východnom fronte (september 1942 – september 1943). In: Štefan Jurech (1898 – 1945). Zborník príspevkov z odborného seminára k 110. výročiu narodenia generála Štefana Jurecha uskutočneného dňa 24. júna 2008 v priestoroch Veliteľstva pozemných síl OS SR v Trenčíne. Eds.: Čaplovič, Miloslav – Stanová, Mária. Bratislava – Trenčín : VHÚ – Veliteľstvo pozemných síl OS SR, 2008, s. 31-59. ISBN 978-80-969375-6-1.
- Aká bola slovenská armáda pred a počas ťaženia proti Poľsku? In: Podkarpacki wrzesień. Polityczne i wojskowe aspekty wojny obronnej Polskie 1939 r. na Podkarpaciu. Red.: Olejko, Andrzej – Korzeniowski, Paweł. Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości – Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010, s. 39-65. ISBN 978-83-931207-0-3.
- Problematika oslobodzovania Slovenska v rokoch 1944 – 1945 v slovenskej historiografii posledných dvoch desaťročí. In: Kováčová, Viera a kol. Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 14-34. ISBN 978-80-970238-9-8.
- Aká bola slovenská armáda pred a počas ťaženia proti Poľsku? In: Wojna 1939 roku na Podkarpaciu. Red.: Korzeniowski, Paweł – Olejko, Andrzej. Rzeszów : Zakład Historii Wojskowości – Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 41-69. ISBN 978-83-931207-1-0.
- Július Nosko v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1944. In: Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Generál Július Nosko. Príspevky z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Júliusa Noska, Tisovec 6. júna 2007. Ed.: Tóth, Dezider. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2011, s. 11-30. ISBN 978-80-89514-04-5.
- Karel Klapálek – the Commander of the Czechoslovak Infantry. In: Tobruk in the Second World War. Struggle and Remembrance. Eds.: Jasiński, Grzegorz – Zuziak, Janusz. Warszawa : Wojskowe centrum edukacji obywatelskiej – Military centre for civic education NDU, 2012, s. 133-141. ISBN 978-83-63755-01-0.
- Vývoj na fronte v Rumunsku v roku 1944 vo vzťahu k Slovensku. In: Udalosti 23. augusta 1944 v Rumunsku a Slovenské národné povstanie z 29. augusta 1944 : Evenimentele de la 23 august 1944 din România și insurecția națională Slovacă din 29 august 1944. Zborník príspevkov z 9. zasadnutia Komisie historikov

Slovenska a Rumunská. Zost.: Edroiu, Nicolae – Mârza, Eva – Syrný, Marek. Banská Bystrica – Alba Iulia : Múzeum SNP – Akadémia Rumunská – Slovenská akadémia vied, 2012, s. 70-87. ISBN 978-80-89514-08-3.

Vojenské trestné právo a trest smrti v slovenskej armáde po vstupe Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR. In: Syrný, Marek a kol. Slovensko v roku 1941. Politika – armáda – spoločnosť. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 56-80. ISBN 978-80-89514-07-6.

Odborné a populárnonáučné články

Za slobodu národov Juhoslávie. In: Nové slovo. Týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo. Roč. 16, č. 48 (1974), s. 10.

Kollár, Pavol – Bystrický, Jozef. Sovietska pomoc československým vojenským jednotkám v ZSSR. In: Lidová armáda. Roč. 28, č. 4 (1975), s. 16-18. ISSN 0323-1097.

Názorný prejav internacionalizmu [Karpatsko-duklianska operácia]. In: Bojovník. Roč. 23, č. 35 (1978), s. 12, fotogr. ISSN 03223-2018.

Oslobodenie Kyjeva. In: Bojovník. Roč. 23, č. 44 (1978), s. 8, mp. ISSN 03223-2018.

Pred 35 rokmi na Ukrajine. In: Bojovník. Roč. 24, č. 1 (1979), s. 2, mp. ISSN 03223-2018.

Ťažké boje pod Duklou. In: Bojovník. Roč. 24, č. 45 (1979), s. 6-7, mp. ISSN 03223-2018.

Na rieke Ondave. In: Bojovník. Roč. 24, č. 47 (1979), s. 5, obr. ISSN 03223-2018.

Sloboda prichádzala cez Karpaty. In: Bojová príprava. Časopis Hlavní správy pozemného vojska. Č. 10 (1979), s. 3-6.

Oslobodenie Československa Sovietskou armádou. In: Bojová príprava. Časopis Hlavní správy pozemného vojska. Č. 5 (1980), s. 3-6.

Na začiatku bol Buzuluk. In: Vlastivedný časopis. In: Roč. 31, č. 2 (1982), s. 49-55, fotogr. ISSN 0139-6668.

Cez Dunkerque do Prahy. In: Bojovník. Roč. 29, č. 40-41 (1984), s. 13. ISSN 03223-2018.

Bratská pomoc. In: Lidová armáda. Roč. 37, č. 17 (1984), s. 43-44. ISSN 0323-1097.

Výzbroj československých vojenských jednotiek v ZSSR. In: Vlastivedný časopis. In: Roč. 34, č. 2 (1985), s. 50-56, fotogr. ISSN 0139-6668.

- Osvetový aparát československého vojska v ZSSR. In: Osvetová práca. Roč. 35, č. 12 (1985), s. 15-20. ISSN 0231-8911.
- Miesto SNP v európskom hnutí odporu. In: Bojovník. Roč. 30, č. 35-36 (1985), s. 16, mp. ISSN 03223-2018.
- Nezištná a účinná pomoc [Pomoc ZSSR pri výstavbe čs. armády]. In: Bojovník. Roč. 30, č. 40 (1985), s. 12, fotogr. ISSN 03223-2018.
- Národná revolučná vojna španielskeho ľudu a Československo (1936 – 1939). In: Vlastivedný časopis. In: Roč. 35, č. 3 (1986), s. 104-110, fotogr. ISSN 0139-6668.
- Zbytočná dokonalosť [Maginotova línia]. In: Historická revue. Roč. 3, č. 2 (1992), s. 12-14, fotogr. ISSN 1335-6550.
- Dukla bez mýtov. In: A revue. Roč. 45, č. 10 (1992), s. 4-5. ISSN 1804-9672.
- „Vojny“ slovenského štátu. In: Nedel'ná pravda. Roč. 1, č. 10 (5. 6. 1992), s. 6. ISSN 1335-4418.
- Prečo neprileteli. In: Nedel'ná pravda. Roč. 1, č. 20 (1992), s. 6, fotogr. ISSN 1335-4418.
- Východoslovenská armáda a činnosť sovietskych vojsk. Ešte jeden čriepok do mozaiky hľadania „stratených“ divízií. In: Bojovník. Roč. 37, č. 51-52 (1992), s. 12. ISSN 03223-2018.
- Karpatsko-duklianska operácia. In: Zaujíma vás? Roč. 1, č. 1 (1994), s. 22-25.
- Slováci v uniformách v poslednom roku 2. svetovej vojny. In: Bojovník. Roč. 39, č. 7 – 10 (1994), s. 6, 8, 8, 6. ISSN 03223-2018.
- Rok obratu. In: Obrana. Vojenský týždenník MO SR. Roč. 2, č. 26 (1994), s. 5. ISSN 1336-1910.
- Vojenské operácie na slovenskom území v rokoch 1944 – 1945. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. - Roč. 5, č. 1 (1998), s. 56-69, mp.
- Z histórie bojov pri oslobodzovaní Slovenska 1944/1945 1. – 2. : Karpatsko-pražský smer. Krutá daň – vyše 70 000 obetí. In: Obrana. Roč. 13, č. 4, 5 (2005), s. 24-25, fotogr. ISSN 1336-1910.
- Generálmajor Emil Perko. In: Obrana. Roč. 17, č. 9 (2009), s. 29 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Generálmajor Vojtech Gejza Danielovič. In: Obrana. - Roč. 17, č. 1 (2009), s. 29 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Generálporučik in memoriam Július Nosko. In: Obrana. - Roč. 17, č. 7 (2009), s. 29 : fotogr. ISSN 1336-1910.

- Ako to naozaj bolo? In: Ročenka odbojárov 2011. Bratislava : Ústredná rada SZPB, 2011, s. 11-17. ISSN 978-80-969517-4-1.
- Vojna sa mala začať 1. júla 1945. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 56, č. 24 (2011), príl. Revue antifašistov, roč. 1, č. 4, s. 1-4. ISSN 03223-2018.
- Brigádny generál in memoriám Ján Nálepka. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 10 (2012), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Pavol Gajdoš generálmajor in memoriám. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 20, č. 8 (2012), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Generálmajor v. v. Ján Juraj Stanek. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 21, č. 8 (2013), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Plukovník Jaroslav Kmicikievič. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 21, č. 1 (2013), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
70. výročie Karpatsko-duklianskej operácie. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 22, č. 10 (2014), s. 4-5 : fotogr., mp. ISSN 1336-1910.
- Bojové nasadenie československej obrnenej brigády. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 23, č. 10 (2015), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Československí vojaci pomáhali oslobodzovať Kyjev a Kyjevskú oblasť. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 23, č. 12 (2015), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Oslobodzovanie Slovenska trvalo 226 dní. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 23, č. 5 (2015), s. 45 : fotogr. ISSN 1336-1910.
1. československý armádny zbor a jeho úloha pri oslobodzovaní Československa v 2. svetovej vojne. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. - Roč. 12, č. 2 (2015), s. 2-27 : fotogr., sch. ISBN 978-80-89609-09-3.
1. čs. samostatný prápor v ZSSR. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 23, č. 3 (2015), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
1. čs. samostatný prápor v ZSSR v Charkovskej obrannej operácii Červenej armády (4. 3. – 25. 3. 1943). In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 60, č. 7 (2015), s. 3 : fotogr. ISSN 03223-2018.
1. čs. samostatný prápor v ZSSR v charkovskej obrannej operácii Červenej armády (4. 3. – 25. 3. 1943). In: Ročenka odbojárov 2016. Bratislava : SZPB, [2016], s. 25, podľa Obrana 3/2015. ISSN 978-80-969517-4-1.
- Z histórie 1. čs. divízie vo Francúzsku. Plk. gšt. Ľudovít Sozanský. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 23, č. 2 (2015), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.
- Československý peší prápor 11 – Východný. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 61, č. 25-26 (2016), s. 11 : fotogr. ISSN 03223-2018.
- Pred 72 rokmi vznikla 2. čs. paradesantná brigáda v ZSSR. In: Bojovník. Dvojtyž-

denník antifašistov. - Roč. 61, č. 2 (2016), s. 3 : fotogr. ISSN 03223-2018.

Dva dokumenty o výsledkoch vyšetrovania zajatia generálov Rudolfa Viesta a Jána Goliana z r. 1947. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 62, č. 22 (2017), s. 8 : fotogr. ISSN 03223-2018.

Pripomenuli sme si 75. výročie Vianočnej dohody (5. – 6. časť) : Vytvorenie vojenského ústredia SNR a príprava ozbrojeného povstania; Predstava a skutočné prípravy ozbrojeného povstania. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 64, č. 5 – 6 (2018), s. 9 : fotogr. ISSN 03223-2018.

15. január – nedávno Deň čs. raketového vojska a delostrelectva. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 2 (2018), s. 9 : fotogr. ISSN 03223-2018.

73. výročie Májového povstania českého ľudu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 8 (2018), s. 8-9 : fotogr. ISSN 03223-2018.

Vianoce 1943 v Pluku slovenských dobrovoľníkov. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 63, č. 25-26 (2018), s. 18 : fotogr. ISSN 03223-2018.

SNP – najvýznamnejšia kapitola novodobých dejín. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. - Roč. 64, č. 17 (2019), s. 17 : fotogr. ISSN 03223-2018.

Prvá vznikla v Poľsku : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 28, č. 2 (2020), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Slováci v česko-slovenskom zahraničnom odboji. In: Obrana. Mesačník MO SR. - Roč. 28, č. 1 (2020), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.

Zbytočná dokonalosť : Maginotova línia – jeden z najväčších pevnostných systémov. In: Historická revue. - Roč. 31, č. 2 (2020), s. 31-35 : fotogr. ISSN 1335-6550.

Ostatné práce

Československí červenoarmejci a interbrigadisti. Bratislava : Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda, 1982, 34 s., mp.

Československé vojsko na Západe v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda, 1987, 49 s.

Československé vojsko v ZSSR. Bratislava : Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda, 1988, 65 s.

Rec. na: Kliment, K. Charles. Slovenská armáda 1939 – 1945. Plzeň : Mustang, 1996, 330 s. In: Vojenská história. Roč. 1, č. 1 (1997), s. 107-113. ISSN 1335-3314.

Rec. na: Rajninec, Juraj. Slovenské letectvo 1939 – 1944 : 1. zv. Bratislava : VITA MO SR, 1997. 158 s. In: Vojenská história. Roč. 2, č. 4 (1998), s. 111-119. ISSN 1335-3314.

Jubilujúci Marián Hronský. In: Vojenská história. Roč. 4, č. 3-4 (2000), s. 143. ISSN 1335-3314.

Pokračovanie po 15-tich rokoch : Tentokrát s doc. PhDr. Jozefom Bystrickým, CSc. Red. sprac.: Vladimír Mikunda. In: Ročenka odbojárov 2010. Bratislava : Ústredná rada Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov, [2010], s. 53-55 : fotogr. ISSN 978-80-969517-4-1.

Československý vojenský odboj vo Francúzsku 1939 – 1940 : Venované pamiatke vojakov 1. československej pešej divízie vo Francúzsku, ktorí bojovali proti nacistickému Nemecku v roku 1940. Trenčín – Žilina : Posádkový klub Trenčín – Klub vojenskej histórie Trenčín – Klub priateľov Francúzska a Slovenska Žilina, 2012, 28 s., fotogr., mp.

1. čs. armádny zbor v bojoch za oslobodenie Československa (1944 – 1945). Trenčín : ZO SZPB Trenčín, 2017, 10 s., fotogr.

Svedectvo z archívov. Pripr.: Jozef Bystrický. O bezpodmienečnej kapitulácii Nemecka : Výpis z hlásenia veliteľa zboru náčelníkov štábov anglo-amerických branných síl generála D. D. Eisenhowera o operáciách spojeneckého expedičného vojska v Európe od 6. VI. 1944 do 8. V. 1945; Zverstvá nemeckých vojakov (Prepis hlásenia veliteľa žandárskej stanice Stará Ľubovňa); O rabovaní nemeckých vojakov; Nemeckí vojaci znásilňovali bezbranné ženy; Prejav p. Dr. V. Šrobára, predsedu Slovenskej národnej rady – výpis zo zápisnice slávnostného zasadnutia SNR. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. Roč. 62, č. 10, 12, 13, 17, 18, 24 (2017), s. 8, 8, 8, 9, 8, 8 : fotogr. ISSN 03223-2018.

Spracovala Božena Šed'ová

Pramene a výber z literatúry

Internetové zdroje

- <http://www.aircrewremembered.com/KrackerDatabase/?s=200&q=Karl%2C>
- <https://www.britannica.com/topic/20th-century-international-relations-2085155/British-appeal-ment-and-American-isolationism#ref304270>
- www.documents.yadvashem.org.
- <http://forum.12oclockhigh.net/showthread.php?t=38445>.
- Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen II./NJG 100:* <http://www.ww2.dk/oob/bestand/njagd/biinjg100.html>,
- Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen 2./NAGr. 2:* <http://www.ww2.dk/oob/bestand/aufkl/b2nagr2.html>
- Flugzeugbestand und Bewegungsmeldungen, 2./NAGr. 16:* <http://www.ww2.dk/oob/bestand/aufkl/b2nagr16.html>
- <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=45563.0>
- <http://www.historickykaleidoskop.cz/armada/lety-cs.-parabrigady-na-pomoc-slovenskemu-narodnimu-povstani.html>
- <http://inklincity.ru/novosti/prazdniki/komendant-nebesnogo-mosta-urozhenec-klina-boris-fedorovich-chirskov;>
- Jagdgeschwader 26:* <http://www.ww2.dk/air/jagd/jg26.htm>,
- Jagdgeschwader 27:* <http://www.ww2.dk/air/jagd/jg27.htm>
- Kampfbeobachterschule 2:* <http://www.ww2.dk/air/schule/kbeo2.htm>
- Kronika leteckej vojny nad Slovenskom.* <http://kronika-airwarsk.blogspot.com/2013/12/vvs-13101944.html>,
- <http://kronika-airwarsk.blogspot.com/2012/11/luftwaffe-02091944.html>
- <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Schlachtgeschwader/SG77-R.htm>
- Luftgau-Kommando VIII:* <http://www.ww2.dk/ground/hq/lgviii.htm>
- http://www.wiki.luftwaffedata.co.uk/wiki/index.php?title=Fliegergeschwader_z.b.V._7
- Nachtjagdgeschwader 100:* <http://www.ww2.dk/air/njagd/njg100.htm>,
- Nachtjagdgeschwader 101:* <http://www.ww2.dk/air/njagd/njg101.htm> a mapa dislokace jednotek 8. JD z 2. 11. 1944 (Jürgen Zapf via Michal Plavec).
- Nachtjagdgeschwader 6:* <http://www.ww2.dk/air/njagd/njg6.htm>
- Mark HUXTABLE: Mosquito Fates. www.mossie.org › donated_files › Mark_Huxtable › Mosquito Fates.xlsx; Mark HUXTABLE: Mosquito Claims for Enemy Aircraft.

www.mossie.org › donated_files › Mark_Huxtable › Mosquito Claims for Enemy Aircraft.xlsx.
<http://www.moypolk.ru/moscow/soldiers/chirskov-boris-fedorovich;>
<http://podvignaroda.ru>
<https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4956921>
<https://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/409899-vojnovu-tragediu-pripomina-kridlo-z-lietadla/>
<https://www.valka.cz/Cirskov-Boris-Fjodorovic-t222053>
<http://voenspez.ru/index.php?topic=632.15;wap2>
www.forum.valka.cz
<http://www.wv2.dk/air/schule/kbeo2.htm>
<https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/22/809447-pakt-molotova-ribbentropa>
http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_CS.html
<https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-3286/1286.pdf>
<http://archiv.erez.cz/?p=6193>

Dobová tlač

Pravda

Slovenské vojsko

Vestník Ústredne Židov

Židovské noviny

Archívy

Archiv des Instituts für Zeitgeschichte München (IfZ-Archiv)

MA 1441/1, 5 625 433

Archív Múzea SNP B. Bystrica (AM SNP)

f. VII, prír. č. S 94/86,

f. XII, prír. č. 90/67,

Zb. VIII. Slovenská republika, S 152/81,

f. UŠPH (Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia),

f. Pozostalosť J. Šolca.

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg (BArch-MA)

RH 2/2700, Bl. 9-10,

RW 8/1, Bl. 5,

RW 29/2, Bl. 59.

Centralňnyj archiv Ministerstva oborony Rossijskoj federacii Podol'sk (CAMO)

- f. 1, op. 536222C, d. 6, l. 122-123,
- f. 11519, d. 1168, l. 18,
- f. 20516, op. 1, d. 34,
- f. 20545, op. 1, d. 26,
- f. 20545, op. 1, d. 27,
- f. 33, o. 686196, d. 3343,
- f. 39, op. 11519, d. 1069, l. 52,
- f. 20053, op. 1, d. 6.

Národní archiv České republiky, Praha (NA ČR)

- f. 100/24, sv. 41, a. j. 837,
- f. Předsednictvo ministerské rady 1918 – 1945,
- f. Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu,
- f. Úřad říšského protektora.

Library of Congress, Washington D.C.

- f. Jan Papanek Diplomatic Papers, No 55

National Archives and Records (NAR), Washington D.C.

- Rg 59, No 860F.01/7-545,
- Rg 59, No 860F.01/8-3145,
- Rg 59, No 860F.01/10-945,
- RG 242, T-971.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (PA AA)

Slovenský národný archív, Bratislava (SNA)

- f. ÚP SNR (Úřad Předsednictva SNR)
- f. Policajné riaditeľstvo,
- f. Ministerstvo vnútra,
- f. Ústredný hospodársky úrad,
- f. Ministerstvo vnútra 1938 – 1945,
- f. Krajinský úrad 1928 – 1939,
- f. Povereníctvo financií,
- f. Úřad předsednictva vlády 1938 – 1945.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (VHÚ-VHA)

- f. VKPR – Vojenská kancelária prezidenta republiky,
- f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945,
- f. Sb. 1. čs. armády na Slovensku,
- f. Sbíрка partizánske odbojové hnutí v Československu,
- F. 1. ČSA na Slovensku. Vojnový denník ZS DPLP,
- f. Ministerstvo národní obrany Londýn, 1940 – 1945,
- f. 1. ČSSLD (Čs. smíšená letecká divize).

Vojenský historický archiv Bratislava (VHA)

- f. Gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971,
- f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940,
- f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939,
- f. MNO Dôv. 1943, 1944,
- f. MNO SR, fondové oddelenie spisy spravodajské „53“,
- f. MNO SR 1939 – 1945,
- f. Ministerstvo národnej obrany – Kabinet ministra 1939 – 1944,
- f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium 1939 – 1945,
- f. Ministerstvo národnej obrany – Domáce rozkazy 1939 – 1942,
- f. Pracovný zbor národnej obrany (PZNO) 1940 – 1945,
- f. VDO-1 (Veliteľstvo divíznej oblasti),
- f. f. Veliteľstvo pozemného vojska,
- f. Veliteľstvo 3. rýchlej divízie 1938 – 1939,
- f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1940),
- f. Vyššie veliteľstvo 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945),
- f. VSS (Vojenská stavebná správa),
- f. Zbierka „55“.

Yad Vashem, Jeruzalem

- M5/7,
- f. M/5-84,
- f. M 48/71.

Spomienky v archívnych fondoch

- Spomienky Jozefa Brodského, VHA Bratislava, Špeciálna zbierka X – spomienky, X-278,
- Spomienky B. F. Čirskova, AM SNP B. Bystrica, F. XII, príř. č. 90/67, s. 1-4;
- Životopis plk. let. v z. Ing. B. Kubicu, AM SNP B. Bystrica, F. VII, príř. č. S 94/86

Spomienky Emila Perka, VHA Bratislava, „Špeciálna zbierka X – spomienky, X-385; Perko, Emil. *SNP roku 1944*. Činnosť V. TS, s. 9, 10.

Plk. let. Šinglovič, M. *Letci z Troch Dubov v SNP*. AM SNP B. Bystrica, F. XII, príř. č. S 45/81.

Spomienky a materiály vo vlastníctve autorov

V. M. Ponomarjeva z r. 1987-1991, A. M. Sergienka, J. M. Jablokova, K. P. Sevostjanova, N. S. Larionova, D. J. Netudychatka, M. I. Nemova, P. I. Šeludkova, E. Černikovej (poskytla veci z pozostalosti B. G. Jezerského), M. Šingloviča, B. Kubicu, T. Zachara, J. Bystrického, ...

Výberová literatúra:

ADERS, Gebhard. *Geschichte der deutschen Nachtjagd: 1917-1945* Motorbuchverlag, Stuttgart 1977.

APLEBAUMOVÁ, Anne. *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944 – 1956*. Praha – Plzeň : Pavel Dobrovský – Beta, s. r. o., 2014.

BACHNÁR, A. *Mojich sto rokov*. Banská Bystrica 2019.

BAKA, Igor. Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In ŠMIHULA, Daniel (ed.). *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava : Ševt, 2008, s. 62-74.

BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006.

BAKA, Igor. *Židovský tábor v Novákoch 1941-1944*. Bratislava 2001.

BARNISH Sam J. B. – MARRAZZI, Federico (eds.). *The Ostrogoths: From the Migration Period to the Sixth Century: An Ethnographic Perspective*. Woodbridge; San Marino : Boydell Press, 2007.

BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993.

BARTLOVÁ, Alena. *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor, 1991.

BAŠŤOVANSKÝ, Štefan. Za Republiku a demokraciu – proti rozvrtníkom. In *Pravda*, roč. 1946, č. 125 (4. 6. 1946), s. 1.

BEEVOR, Antony. *The Spanish Civil War*. London, England : Penguin Group, 2006.

BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939*. Praha : Karolinum, 2013.

BORSKÝ, F. 1942. *Rok Pracovného sboru MNO*. Bratislava : Veliteľstvo pracovného sboru MNO, 1942.

BOSÁK, Pavol. *Z bojových operácií na fronte SNP*. Bratislava : Pravda, 1979.

BOSÁK, Pavol. Pomoc sovietskeho vojenského diaľkového letectva Slovenskému národnému povstaniu. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, č. 8/1983, s. 120-121.

BROCK, Peter –YOUNG, Nigel. *Pacifism in the Twentieth Century*. New York 1999.

BROD, Toman. *Pakty Stalina s Hitlerem*. Praha : Naše vojsko, 1990.

BROOKS, David. *The Social Animal: The Hidden Sources of Love, Character, and Achievement*. Random House 2012.

- BURNS, Thomas S. *A History of the Ostrogoths*. Bloomington : Indiana University Press, 1984.
- BURSA, Stanislav. *Operácie sovietskeho dialľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 1: Mitchelly*. B.m. : Degart, 2017.
- BURSA, Stanislav. *Operácie sovietskeho dialľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45. Časť 2: Furmani*. B.m. : Degart, 2017.
- BURSA, Stanislav. *Furmani*, časť 2. Bratislava : Degart s. r. o., 2019.
- BYSTRICKÝ, Valerián. *Zahraničnopolitické súvislosti slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : Veda, 2014.
- CALDWELL, L. *The JG 26 War Diary, Vol. 2 (1943-1945)*. London : Grub Street, 1998.
- CASSON, Lionel. Speed under sail of ancient ships. In *Transactions of the American Philological Association*, 1951, roč. 82, s. 136-148.
- CSÉFALVAY, František. Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 2, s. 49.
- CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava 2008.
- CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava 2013.
- ČATLOŠ, Ferdinand. Rozhlasový prejav ministra k vojakom. In *Slovenské vojsko*, roč. II, 1941, č. 7, s. 109.
- ČECHOVÁ, Františka. *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok : Mesto Pezinok, 2012.
- ČERNÝ, Bohumil. *Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933-1939*. Praha : Lidová demokracie 1967. *Exil v Praze a Československu 1918-1938. Exile in Prague and Czechoslovakia 1918-1938*. Praha : Pražská edice, 2005.
- DAVIS, Lynn E. *The Cold War Begins*. Princeton University Press, 1974.
- DAVIES, Norman. *Evropa – dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Prostor, 2000.
- DEÁK, Ladislav. Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In *Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939). Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993*. Bratislava : Slovakia Plus, 1993, s. 14.
- DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : VEDA, 1991.
- DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938 – 4. apríl 1939)*. Martin : Matica slovenská, 2005, dokument 182, s. 360.
- Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Dokumenty. 3 zväzok. Bratislava 1984.
- DEJMEK, Jindřich a kol. *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938* Svazek I (1. leden – 30. červen 1938); *Československá zahraniční politika v roce 1938*. Svazek II (1. srpen – 5. říjen). Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze, Historický ústav Akademie věd ČR 2000, 2001.
- DEJMEK, Jindřich a kol. *Zrod nové Evropy : Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 315 a n.
- DIBALA, Ján – VESTENICKÝ, Emil. *Konfrontácia s inou realitou : Gen. Jozef Marko spomína na SNP*. Bratislava : Mayer media, 2017.

- DILL, Harald G. – HETZ, Karlheinz. *Der Luftkrieg in Nordostbayern. Ein vergessenes Kapitel unserer Heimatgeschichte*. Weissenstadt : Heinz Späthling Verlag, 2008, s. 79-166.
- Dokumenty k histórii Mnichovského diktátu 1937 – 1939*. Praha : Svoboda, 1979.
- DOWNS, Jim. Allied Aid to the Uprising. In *Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifäšistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny* / Ed.: Pekník, Miroslav. Bratislava : Ústav politických vied SAV - Veda, 2009.
- DOWNS, Jim. *Druhá svetová vojna: Tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava : Magnet Press, 2004.
- DRAXLER, Vladimír. Povstalecké rozhlasové vysielanie. In *SNP v pamäti národa*. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP Donovaly 26. – 28. apríla 1994. Bratislava – Banská Bystrica : NVK International Bratislava a Múzeum SNP, 1994, s. 272-286.
- ESSNER, Corneli. *Die Nürnberger Gesetze oder die Verwaltung des Rassenwahns 1933 – 1945*. München : Paderborn, 2002.
- EVANS, Richard J. *Das Dritte Reich*. Bd. II/2: Diktatur. München, Dtv 2010.
- FABER, David. *Munich. The 1938 Appeasement Crisis*. Simon & Schuster 2008.
- FAJTL, František. *První doma*, Praha : Naše vojsko, 1980.
- FAJTL, František. *Vzpomínky na padlé kamarády*. Praha : Mladá fronta, 1980.
- FEINGOLD, Henry L. *The Politics of Rescue : The Roosevelt Administration and the Holocaust 1938-1945*. United States Holocaust Memori, 1970.
- FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja Slovenska 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry.
- FERGUSON, Niall. *Nešťastná válka*. Praha : Dokořán, 2004.
- FERIANEC, Bohuslav. *Mosquito nad Piešťanmi*. Harmanec 2003.
- FLEISCHHAUER, Ingeborg. *Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938 – 1939*. Frankfurt am Main : Ullstein, 1990.
- FOREMAN, John – MATTHEWS, Johannes – PARRY, Simon. *Luftwaffe Night Fighter Combat Claims 1939-1945*. Red Kite, Walton-on-Thames 2004, s. 215-221.
- GAJDOŠ, M. *Bojová činnosť 3. TS Gerlach 1. čs. armády na Slovensku za SNP*. In Sborník múzea SNP 1. B. Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966.
- GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941 – 1945*. Praha 1984.
- GREW, John C. *Turbulent Era, A diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, vol. 2., Boston 1947.
- HAFSTEN, Bjorn. *Fliegergeschwader z.b.V. 7 – The Air Force of the Waffen-SS*. Luftwaffe Verband Journal No 39/2004.
- HALLON, Ľudovít. Deštrukcia komerčného bankovníctva na Slovensku 1945-1950. In SOKOLOVIČ, Peter (eds.) *Roky prelomu : Slovensko v rokoch 1945-1948*.
- HALLON, Ľudovít. *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka 1939 – 1945 (rokovania, prehľady, sondy, prípadové štúdie)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015.
- HALLON, Ľudovít. *Idea Sedliackej banky a cesta k jej vzniku 1939-1942*. In *Historik a dejiny: v česko-slovenskom storočí osudových dátumov. Jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava : Historický ústav SAV vo Vede, vydavateľstve SAV, 2018.

- HANISCH, Ernst. *Österreichische Geschichte 1890–1990. Der lange Schatten des Staates*. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert. Wien : Ueberreuter, 1994.
- HANZLÍK, František. Velitelský sbor Čs. armády na Slovensku jako objekt záujmu Vojenského obranného zpravodajství v letech 1945-1948. In *Vojenská história*, roč. 1999, č. 4, s. 64.
- HAVLÍČEK, Juraj. Národnostné zloženie veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945-1948. In KORČEK, Ján (ed.). *Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948*. Trenčín 1994, s. 155-158.
- HEEHS, Peter. *India's Freedom Struggle: A Short History*. Delhi, Oxford University Press, 1998.
- HEŠTEROVÁ (MURÁRIKOVÁ), Zdenka. *Zbrojársky priemysel na strednom Považí v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Belianum, 2014.
- HEUMOS, Peter. *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945*. München : Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 63, 1989.
- HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941-1945*. Bratislava 2009.
- HLAVIENKA, Lubomír – JIRÁSEK, Zdeněk. Pracovní útvary Slovenské armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konce roku 1944. In *Acta historica Neosoliensia* 14/2011, 2011, č. 14, s. 120.
- HOBBSAWM, Eric. *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha : Argo 1998.
- HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít. *Tatra banka v dejinách Slovenska*. Bratislava : AEPRESS, 2007.
- HORANSKÁ, Elena. *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie v Turci*. Turčiansky Sv. Martin 1945, s. 56.
- HORÁK, Miroslav – VARSÍK, Milan J. *Prihody na krídlach*. Bratislava : Obzor, 1977.
- HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978.
- HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gizely Fleischmannovej 1942-1944. Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*. Bratislava 2003.
- HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008, dok. 2, s. 56.
- HRADSKÁ, Katarína. *Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008.
- HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2, dokument 8, s. 341-342.
- HUGHES, Ian. *Belisarius. The Last Roman General*. Yardley, PA : Westholme, 2009.
- HURT, Zdeněk. *Češi a Slováci za druhé světové války*. Brno : Computer Press, 2005.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1990.
- JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov zo Slovenska po vzniku Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et al. *Rozbitie alebo rozpad? : Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.
- JUNGCURT, Uta. *Alldeutscher Extremismus in der Weimarer Republik. Denken und Handeln einer einflussreichen Minderheit*. Berlin/Boston, De Gruyter 2016.

- KAISER, Johann. *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zu Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Dizertačná práca. Bochum : Ruhr-Universität, 1969.
- KAMENEC, Ivan. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*. Dokumenty. Bratislava 2003, dok. 124, s. 296.
- KAMENÍK, Václav. *Lety čs. parabrigády na pomoc Slovenskému národnému povstaniu*.
- KÁRPÁTY, Vojtech. Spoločenské a bezpečnostné pomery v Turci do augusta 1944. In: *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945* (zostavili Martin Laco – Michal Malatinský). Žilina 2014, s. 98-99.
- KAŠŠÁK, Peter – HRODEGH, Marián. *Konečná zastávka Slovensko. Letecké aktivity a osudy posádok 15. USAAF zostrelých nad územím Slovenska v rokoch 1944 – 1945*. B. m. : Klub priateľov vojenskej histórie Slovenska, 2007.
- KLIMENT, Charles K – NAKLÁDAL, Břetislav. *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Praha : Naše vojsko – Ares, 2003.
- KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom 2007.
- KLUBERT, Tomáš. *Slovenská armáda v druhej svetovej vojne slovom a obrazom*. Bratislava : Perfekt, 2016.
- KLUBERT, Tomáš. *Smrť sa volala Schill*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014.
- KOCHAVI, The Struggle against Jewish Immigration to Palestine. *Middle Eastern Studies*, 34 (3) s. 146-167.
- KOKOŠKA, Stanislav. *Americké dodávky zbrani Slovenskému národnému povstaniu*. In SNP v pamäti národa. Bratislava : NVK, 1994.
- KONIECZNY, Alfred. *Ślask a wojna powietrzna lat 1940-1944*. Wraclaw : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998.
- KORČEK, Ján. *Slovenská republika 1943 – 1945*. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999.
- KOTELNIKOV, Vladimir. *Lend-Lease and Soviet Aviation in the Second World War*. Helion & Company, Solihull 2017.
- KOTOWSKI, Albert S. „Ukrainisches Piemont“? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 49, 2001, Heft 1, s. 73.
- KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939-1945*. Bratislava 2014.
- KRAUSNICK, Helmut – WILHELM, Hans-Heinrich. *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938 – 1942*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1981.
- KROPILÁK, Miroslav. *Účasť vojakov v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1960.
- KUBICA, Belo. *Letectvo v SNP. Pamäti*. Bratislava : NVK International, s. r. o., 1994.
- KULAŠÍK, Karol. Pancierové vlaky v Slovenskom národnom povstaní. In *Zborník múzea SNP*, č. 5, 1980.

- LACKO, Martin. Americké bombardovanie Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 a jeho obeť 1. In *Historický zborník*. - Roč. 25, č. 2 (2015), s. 49-74.
- LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008.
- LEE, Stephen J. *European Dictatorships 1918–1945*. Routledge 2008.
- LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. PostScriptum 2014.
- LIČKO, Miroslav J. *USA v Banskej Bystrici rok 1944*. Bratislava : NVK International, 1994.
- LIPTÁK, Ľubomír. Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In HOLOTÍK, Ľudovít (ed.). *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 193.
- LOWE, Keith. *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1945*. Bratislava : Premedia, 2012.
- MACMILLAN, Margaret. *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*. Praha : Academia, 2004.
- MACHAJDÍKOVÁ, Mária. Pezinskí Nemci v zlomových obdobiach 20. storočia. In *Človek a spoločnosť*, 2004, roč. 7, č. 3, s. 134.
- MARŠÁLEK, Zdenko –VORÁČEK, Emil a kol. *Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka*. Neznáme kapitoly z histórie československej účasti v občanskej válke ve Španělsku 1936–1939. Praha : Historický ústav, 2018.
- MASKALIK, Alex. Rok 1947 – najrozsiahlejšie menovanie Slovákov za československých generálov. In SYRNÝ, Marek a kol. *Slovensko a Európa v roku 1947*. Banská Bystrica 2018, s. 93.
- MASKALÍK, Alex. Sovietizácia pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945-1948. In ŠOLTĚS, Peter (ed.). *V tieni červenej hviezdy*. Bratislava 2007, s. 109.
- MATTIELO, Gianfranco. *Fliegerhorstkommandaturen und Flugplätze der deutschen Luftwaffe 1935-1945. Einsatzorte und Einsatzzeiten mit einem Anhang von Joachim Streit. Die Lokalisation der deutschen Luftwaffe-Flugplätze im Zweiten Weltkrieg*. Osnabrück : Biblio Verlag, 2000.
- MCDONOUGH, Frank. *Neville Chamberlain, Appeasement and the British Road to War*. Manchester University Press, 1998.
- MCDONOUGH, Frank. *Hitler, Chamberlain and Appeasement*. Cambridge : Cambridge University Press 2002.
- METZGER, Arieh J. Jacob. *Jewish immigration to Palestine in the long 1920s: An exploratory examination*. In *Journal of Israeli History*, Volume 27, 2008 / Issue 2.
- MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009.
- MICHÁLEK, Slavomír. *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava : Veda, 1995.
- MICHÁLEK, Slavomír. *Rivali a partneri studenej éry*. Bratislava : Veda, 2017.
- MICHÁLEK, Slavomír. *San Francisco 1945, vznik Organizácie Spojených národov*. Bratislava : Veda, 2015.
- MICHELKO, Roman. *Európske diktatúry medzi dvoma vojnami*. Martin : Matica slovenská, 2018.
- MITÁČ, Ján. Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (August – November). In *Vojenská história*, č. 4/2010, s. 24-47.

- MLÁDEK, Belo – KORČEK, František. Slovenská armáda. In *Slovenské vojsko*, č. 6/1940.
- MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava : Epoque, 1969.
- MODROVICH, Jozef. Ed. P. Šumichrast. *Tri Duby*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019.
- MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika*. Praha : Academia, 2006.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Bratislava 2004.
- NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda*. Banská Bystrica : NVK International, 1994.
- Pamäti generála Tótha. Slovenskí letci v Povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. Bratislava 2005.
- Papers relating to the Foreign Relations of the United States* (FRUS), 1945, vol. IV., s. 442.
- PATERSON, Thomas G. *Soviet-American Confrontation. Postwar Reconstruction*. New York 1973.
- PAVÚK, Marian. *Osud Židov vo Vyhniach*. Banská Bystrica 2012.
- PAŽUR, Štefan. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. In *Nové obzory*, roč. 10, 1968, s. 22.
- PAŽUROVÁ, Helena. *Jegorovova partizánska brigáda*. Prvá časť. partizánska brigáda J. V. Stalina. Banská Bystrica 2017.
- PETER, Karen (ed.). *NS-Pressenanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation. Bd. 7/1: 1939. Quellentexte Januar bis April*. München : K. G. Saur, 2001, dokument 921, s. 306.
- PETERSEN, Leif Inge Ree. *Siege Warfare and Military Organization in the Successor States (400-800 ad)*. Leiden; Boston : Brill, 2013.
- PEGG, Martin. *Henschel Hs 129. Panzerjäger!* Classic Publishing, Burgess 1977.
- PEHLE, Walter H. *Der Judenpogrom 1938. Von der Reichskristallnacht zum Völkermord. Frankfurt am Main, Fischer 1988*.
- PEJS, Oldřich. „Čatloš mladý generál – do armády oheň vliat“ : Ze zákulisí slovenského dôstojníckeho sboru. In *Vojnová kronika*, č. 1/2018.
- PEJS, Oldřich. První měsíce slovenské útočné vozby (březen – srpen 1939). In *Vojenská história*, č. 4/2011.
- PEJS, Oldřich. Slovenští tankisté v polském tažení na podzim 1939. In *Vojenská história*, č. 1/2014.
- PEJŠA, Robert. Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919 – 1921. In *Moderní dějiny*, roč. 14, 2006, s. 137.
- PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy*. Prešov : Universum, 2007.
- PERKO, Emil. *Povstanie r. 1944 – udalosti v Turci*. In *Vojenské akcie v národnom povstaní*. Turčiansky Sv. Martin 1945, s. 5-20.
- PETRUF, Pavol. K pobytu amerických vojsk v Československu roku 1945. In *Historický časopis*, č. 1990/5, s. 651.
- PIVKO, T. Namiesto žltej hviezdy tmavomodré oblečenie. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 38-39.

- PIVOVARČI, J. *Vojenské přípravy SNP-Príspevok k dejinám národnooslobodzovacej vojny Slovenského ľudu proti fašizmu 1. časť*, Bratislava 1975, rkp.;
- PIVOVARČI, J. *Z dokumentov o slovenských ozbrojených silách v predvečer Slovenského národného povstania*. In Sborník UD KSS kapitoly z odboja na Slovensku. Roč. VIII, č. 2. Bratislava : Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1969.
- PLAVEC, Michal. *Nachtjagdgeschwader 100 v Čechách a na Moravě*. In *Hobby Historie*, č. 16 (2012), s. 22-27.
- PLAVEC, Michal. Weberovi hasiči : Nejen o nasazení 10.(Pz.)/SG 9 v posledních měsících války. In *Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století*. - Roč. 5, č. 28 (2014), s. 56-67.
- PLESNÍK, Ján. *Ikarovia bez krídel*. Bratislava : Obzor, 1979.
- PLEVZA, V. a kol. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944 – 5. zväzok*. Bratislava : Pravda, 1985.
- POGUE, Forrest C. *United States Army in World War II., the European Theater of Operations, the Supreme Command*. Washington DC, 1954.
- PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie – dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965.
- PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*. Dokumenty. Bratislava : Epoque, 1971.
- PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei Stab und I./Jagdgeschwader 27*. Struve, Eutin 1998.
- PRIEN, Jochem – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei der II./Jagdgeschwader 27*. Struve, Eutin 1997.
- PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter. *Messerschmitt Bf 109F, G, & K Series*. Schiffer, Atglen 1995.
- PRIEN, Jochen – RODEIKE, Peter – STEMMER, Gerhard. *Messerschmitt Bf 109 im Einsatz bei der III. und IV./Jagdgeschwader 27 1938-1945*. Struve, Eutin 1995.
- Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*. Turčiansky Sv. Martin 1947.
- PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava : VITA MO SR, 1997.
- PURDEK, Imrich – ZELIZŇAK, Peter a kol. *Vojenská symbolika Slovenskej republiky*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006.
- RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen – říjen 1944) I.-II. / . In *Historie a vojenství*. - Roč. 61, č. 3 – 4 (2012), s. 4-18, 26-45.
- RAJLICH, Jiří. *Esa na obloze. Nejúspěšnější čs. stíhači ve 2. světové válce*. Praha : Naše vojsko, 1995.
- RAJLICH, Jiří. *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva. 3. část (1942)*. Cheb : Svět křídel, 2001.
- RAJLICH, Jiří. První sestřel prvního pluku. In *Historie a vojenství*. Roč. 53, č. 3 (2004), s. 45-52.
- RAJLICH, Jiří. Útok kanadských Mosquit na česká letiště 12. října 1944. *Historie a plastikové modelářství* č. 8/2005, s. 18-23.
- RAJLICH, Jiří. Útok na Piešťany 18. září 1944. In *Hobby Historie*, č. 27 (2014), s. 4-13, záznam rozhovoru se S. Hlučkou z 20. 9. 1986.

- RAJLICH, Jiří. *Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských Vzdušných zbraní ve 2. světové válce*. Cheb : Svět křídel, 2006
- RAJLICH, Jiří – REŽNÁ, Jitka. *Generál Fajtl slovem historika, rodiny a objektivem fotografů*. Cheb : Svět křídel, 2012.
- RAJNINEC, Juraj. Ďalšia letecká zahraničná účasť v SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 22/1984, s. 27/867, č. 23/1984, s. 27/907 a č. 24/1984, s. 25/945-26/946.
- RAJNINEC, Juraj. Letecká pomoc SNP. In *Letectví a kosmonautika*, 17/1984, s. 28/668-29/669, č. 18/1984, s. 26/706-27/707, č. 19/1984, s. 24/744-25/745, č. 20/1984, s. 26/786-27/787, č. 21/1984, s. 26/826.
- RAPOŠ, Gabo. Krátka kronika Slobodného slovenského vysielacza. In *Nad Tatrou sa blýska...* Praha : Naše vojsko, 1946, s. 69-74.
- RING, Hans –GIRBIG, Werner. *Jagdgeschwader 27 – Die Dokumentation über den Einsatz an allen Fronten 1939-1945.*, Stuttgart : Motorbuchverlag, 1979.
- ROUGÉ, J. La navigation hivernale sous l'Empire romain. In *Revue des Études Anciennes*, 1952, roč. 54, č. 3-4, s. 316-325.
- SALNER, P. *Prežili holokaust*. Bratislava 1997.
- SANDER, Rudolf. Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918 – 1939. In *Sborník archivních prací*, č. 1/2000.
- SEGEŠ, Vladimír et al. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Bratislava : MO SR v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2013.
- SEGEŠ, Vladimír a kol. *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Ottovo nakladateľství, 2015.
- SERGIJENKO, *Kurs-aerodrom „Tri duba“*. Belgorod, Konstanta, 2010.
- SELTENREICH, Radim. *Právní humanismus jako výraz evropského právního vývoje*. Praha 1996.
- SHAW, Annette. *The Évian Conference – Hitler's Green Light for Genocide. Achived August 27, 2013*, at the Wayback Machine.
- SCHLESINGER, Arthur M. Jr., *The Crisis of the Old Order 1919-1933*. Houghton Mifflin 1957.
- SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David (eds.) „*Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu*. Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I. Bratislava, Ústav pamäti národa 2008.
- SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David (eds.) „*Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu*. Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, dokument 83, s. 431.
- SKOPAL, Jan. *Trojúhelník naděje*. Praha : Naše vojsko : Český svaz protifašistických bojovníků, 1990, s. 204-205.
- SLAVKOVSKÝ, Dušan. Tri Duby a história ich Kombinovanej letky. In *Sborník Ústavu SNP 1*, 1948, č. 3, s. 23-39.
- SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969.
- SLUGLETT, Peter. *Britain in Iraq, 1914-1932*. Oxford : Ithaca Press for the Middle East Centre, St Antony's College 1976, s. 298 a n.

- SMITH, Denis Mack. *Mussolini. Weidenfeld a Nicolson*. Londýn 1981.
- SPODEN, Peter. *Enemy in the Dark. The Story of a Night-Fighter Pilot*. Bristol : Cerberus, 2003.
- STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Vydavateľstvo Veda SAV, 1996.
- STANISLAV, Ján. *Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní*. In *Československá armáda 1939-1945 (Plány a skutočnosť)*. Praha 2003.
- STANISLAV, Ján. *Spojenecká pomoc a osudy jej vojenských spravodajských skupín*. In *Karpat-sko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidniku 30. septembra – 1. októbra 2004*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 174-189.
- STANISLAV, Ján – BURSA, Stanislav. *Siločiarly sovietskej pomoci SNP a vzdušný most*, 1. diel. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019.
- STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*. 3. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2003.
- STANISLAV, Ján – RAJNINEC, Juraj. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*. Bratislava : ÚV SZPFB, 1989.
- STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav. *Povstalecké nebo : Insurgent sky*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2013.
- STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav. *Z činnosti 15. americkej leteckej armády*. In *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945 : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš*. Viera Kováčová a kol. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 74-115.
- Strana v ogne. Osvoboždenie 1944 – 1945*. (dokumenty). Tom 3. Moskva 2018.
- SUŠKO, Ladislav. *Formy ovládania Slovenska nacizmom 1939 – 1945*. Habilitačná práca. Bratislava : Historický ústav SAV, 1976.
- SUŠKO, Ladislav. *Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníchovskej – druhej ČSR*. In *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, Brno 1997, s. 157.
- SUŠKO, Ladislav. *Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939*. In *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 167.
- SUŠKO, Ladislav. *Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938*. In *Nové obzory* roč. 15, 1973, s. 39.
- ŠMOLDAS, Zdeněk. *Českoslovenští letci v boji proti fašismu*. Praha : Naše vojsko, 1987.
- ŠOLC, Jiří. *Padáky nad Slovenskem : 2. časť. samostatná paradesančná brigáda v SSSR*. Praha : Ares+Corona, 1997.
- ŠVANDA, Petr. *Miesto 1. čs. samostatného stíhacieho leteckého pluku v SNP*. In *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Zborník vystúpení z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu SNP*. Múzeum SNP Banská Bystrica 8. – 10. júna 1999. Banská Bystrica : Adade, 1999, s. 455-462.
- SVOBODA, Zbyšek. *Československá štátna a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, 1991.
- SYRNÝ, Marek a kol. *Slovensko a Európa v roku 1947*. Banská Bystrica 2018.

- ŠÁDA, M. – KRÁTKÝ, K. – BERÁNEK, J. *Za svobodu Československa, sv. 2. Brána svobody*. Praha : Naše vojsko, 1961.
- ŠIMONČÍK, Emil. *Tri Duby: K histórii lietania na Pohroní a letiska v Sliachi*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2017.
- ŠIMUNIČ, Pavol. Nevyhnutnosť improvizácií a zvláštnosti bojového nasadenia 1. ČSA na Slovensku. In *Vojenské aspekty Slovenského národného povstania*. Bratislava : VHÚ, 1994.
- ŠINGLOVIČ, Mikuláš. *Z bojovej činnosti Kombinovanej letky a operačne podriadených jednotiek na letisku Tri Duby*. Zborník Múzea SNP č. 10, 1985, s. 195-229.
- ŠTAIGL, Jan. K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po 2. sv. vojne. In *Česko-Slovenská historická ročenka 1996*. Brno 1996, s. 120.
- ŠTEFANSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Slavomír. *Milníky studenej vojny a ich vplyv na Československo*. Bratislava : Veda, 2015.
- ŠTEFANSKÝ, Václav. *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Pravda, 1983.
- ŠUMICHRAS, Peter: Činnosť sovietskeho letectva vo Východokarpatskej operácii (8. 9. – 28. 10. 1944). In *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945 : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš*. Viera Kováčová a kol. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 193-213.
- ŠUMICHRAS, Peter: Letecká havária na Zadnom Gerlachu v hláseniach leteckého náhradného pluku 4. In *Vojenská história*. - Roč. 18, č. 2 (2014), s. 101-125.
- ŠUMICHRAS, Peter. Letovy Š-328 v slovenských Vzdušných zbraniach 1939-1944. In *Vojenská história*, č. 3/2005, s. 80.
- ŠUMICHRAS, Peter. Nebo nad Povstaním : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In *ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. Informačná príloha MO SR a OS SR*. - Roč. 46, č. 8 (2014), s. 92-93.
- ŠUMICHRAS, Peter. Nebo nad Povstaním : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In *Obrana. Mesačník MO SR*. - Roč. 22, č. 8 (2014), s. 12-15.
- ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003.
- ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- TOMČÍK, Ján. Havárie „furmanov“ počas SNP. In *Letectví a kosmonautika*, č. 24/1984, s. 2/922.
- TRUMAN, Harry. *Memoirs*. vol. I., New York, 1956.
- TÝC, Pavel. *DC-3/Dakota/C-47*. Cheb : Svět křídel, 1999.
- UHRIN, Marian a kol. *II. slovenská partizánska brigáda M.R. Štefánika*. Martin – Banská Bystrica 2009.
- UHRIN, Marian. Partizánske zápisnice s nemeckými vojakmi z archívu Múzea SNP. In *Moderné dejiny Slovenska I*. Hrubň Anton (ed.). Ružomberok : Hitoria Nostra, 2009. s. 58-85.
- UHRIN, Marian. *Pluk útočnej vozby 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.
- UHRIN, Marian. Samopaly slovenskej a povstaleckej armády (1939 – 1945). In *Vojenská história*, 1/2018.

- UHRIN, Marian. Slovenská útočná vozba v marcových bojoch 1939. In LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (eds.). *Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa : Zborník príspevkov z konferencie organizovanej Ústavom pamäti národa a mestom Spišská Nová Ves v dňoch 19.-20. marca 2015*. Krakov; Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku; o.z. Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2016.
- VALIŠ, Zdeněk. Účast Čechoslováků při osvobození Kyjeva v listopadu 1943. In *Historie a vojenství*, roč. 62, 2013, č. 3, s. 43.
- VANĚK, O. *Nesklonené hlavne. Protiletadloví delostrelci v SNP*. Liptovský Mikuláš : Vojenská akadémia SNP, 1995.
- VASILKOVÁ, Adriana. Pacifizmus – jedna z možností eliminácie prejavov extrémizmu. In *Politické vedy*, roč. 21, č.1/ 2018, s. 77-96.
- VENOHR, Wolfgang. *Aufstand für die Tschechoslowakei. Der slowakische Freiheitskampf von 1944*. Hamburg : Christian Wegner Verlag, 1969.
- VENOHR, Wolfgang. *Aufstand in der Tatra. Der Kampf um die Slowakei 1939–44* (Athenäum, Königstein/Ts. 1979).
- VESELÝ, Zdeněk. *Světová politika 20. stol. v dokumentech (1900-1945)*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 2000.
- VICTOR TONNENNENSIS, Chronica a. 523, 1 (*Chronica minora saec. IV. V. VI. VII., Vol. II*. Ed. Theodor MOMMSEN. MGH, AA 11. Berolini : Weidmann, 1894).
- VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Praha : Vyšehrad, 2007.
- VRANÝ, Jiří. Tři sestřely ještě po dvačtyřiceti letech. In *Letectví a kosmonautika*, č. 17/1987, s. 11/651.
- WAGNER, Elisabeth (ed.). *Der Generalquartiermeister. Briefe und Tagebuchaufzeichnungen des Generalquartiermeisters des Heeres General der Artillerie Eduard Wagner*. Mnichov : Günter Olzog Verlag, 1963.
- WACHSMANN, Nikolaus. *KL: a History of the Nazi Concentration Camps*. New York : Farrar, Strauss and Giroux, 2015.
- WEIZMANN, Chajim. *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann*. Westport : Greenwood, 1972.
- WICKHAM, Chris. *Early Medieval Italy Central Power and Local Society 400-1000*. London : Macmillan Press, 1981.
- WOLFRAM, Herwig. *History of the Goths*. Berkeley; Los Angeles; London : University of California Press, 1990.
- ZAJAC, Ladislav. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*. Bratislava : Zing Print, 1996, s. 143-144.
- ZENG IV, Henry L. de – STANKEY, Douglas G. *Luftwaffe Officer Career Summaries*. <http://www.ww2.dk/lwoffz.html>.
- YERGIN, Daniel. *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security state 1945-1948*. New York 1978.

Výberový menný register

A

Adamec, Karol 104
Adamica, Anton 128
Afonin, N. G. 215
Acheson, Dean 331, 332
Alešin, Viktor 222, 224
Ambruš, Ján 361
Antonov, Alexej I. 208, 209, 328, 329
Antonovov, N. D. 222, 224

B

Bandera, Stepan Andryjovič 315
Bačinský, Edmund 83
Bachnár, Alexander 132, 137, 138
Baldwin, Stanly 72
Balfour, Arthur James 68, 74
Bandera, Stepan Andryjovič 315, 321
Barkhausen, Franz 80
Beneš, Eduard 81, 327, 329, 330, 332, 333, 359
Belko, Ján 103
Benák, František 109
Benický, Eduard 98, 101, 108 110
Berger, Gottlob 236, 259, 261, 268
Berger, Žigmund 125
Berija, Lavrentij 320, 322
Bernasovský, Vladimír 98, 101, 108
Beznák, Matej 255, 306, 309, 310
Bodický, Ladislav 118, 121
Borchers, Adolf 237, 265
Borchers, Hermann 265
Borchers, Walter 265

Borovec, R. 280
Borský, František 117, 125, 383
Božík, Rudolf 243, 255, 256, 274
Brodský, Antonín 101, 108
Bullit, William Christian 72
Bürckel, Josef 87
Byrnes, James F. 330, 331, 332, 333

C

Cadogan, Alexander 328
Císar, Imrich 104
Citterberg, E. 212, 220
McCloy, John J. 331
Cotterill, Stanley H. H. 260
Cyprich, František 243, 255, 271, 272, 274, 297

Č

Čáni, Štefan 93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 114
Čatloš, Ferdinand 93, 96, 120, 125, 175, 176
Čengeri, Gabriel 117
Černenko, Nikolaj N. 221
Červenák, Juraj 103
Čipka 126
Čirskov, Boris Fedorovič 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 395
Čunderlík, Alexander 96, 97

D

Daladier, Édouard 68
Demčák, Ludovít 95, 98, 101, 195
Dempf, Karl 286, 302, 304, 312
Ditrich, Jan 112
Dobrotka, Jozef 35, 98, 101
Dobrovodský, Ludovít 257, 259, 280
Doerstling, Egon 233
Dolanský, Jaromír 339
Donovan, William J. 330
Dualský, Juraj Tibor 35, 96, 100
Dúbravec, Benedikt 95
Dudra, Jan 103
Dvořáček, Emanuel 101, 102
Dvořáček, Robert 96

Ď

Ďurana, Leopold 100
Ďurčanský, Ferdinand 75, 76, 77, 80,
83, 88, 89, 313, 366

E

Eden, Anthony 327, 328, 329
Eichner, M. 130
Eisenhower, Dwight D. 41, 327, 328,
329, 330, 331, 378
Engelbrecht, Erwin 77

F

Fajtl, František 215, 238, 258, 274, 289,
296, 309, 310
Fastner, Franz 288
Fencik, Stepan 82, 83, 84
Felerer, Leopold 249
Ferenčík, Jozef 184
Ferejenčík, Mikuláš 363
Fierlinger, Zdeněk 331
Filin, V. P. 210, 215
Filip, Jan 99

Fillipov, I. V. 206, 207, 222
Finlayson, Colin G. 260
Fischer, Veit 234, 289
Fleischmannová, Gizi 130, 141, 142
Forrestal, James F. 333
Frieder, Emanuel 104
Frank, Karl Hermann 66
Frlička, Ján 103, 113
Frommer, Z. 130
Fuchs, Wilhelm 234
Fuska, Alexander 98

G

Gally, Arnošt Karol 104, 112
Gamringer, Johann 239, 289
Gaš, Imrich 104, 108
Georgiev, I. V. 207, 208 209, 210, 212
Gerus 320
Giač, Michal 103
Gibian, Tomi 138
Gocál, Dominik 103
Goldbergerová, Vierka 138
Golian, František 103
Golian, Ján 178, 181, 213, 231
Golovanov, A. J. 208, 212
Gottwald, Klement 99, 331
Gottwald, Miloš 99
Grew, Joseph 328, 329, 331
Gubin, Peter F. 250
Grübl, Alfons 286
Guljanič, Mikuláš 285
Guller, Adam Štefan 103
Gurion, D. Ben 70
Gurský, Jozef 285

H

Hampel, Július 101, 102
Harmon, Ernest N. 333
Haroník, Rudolf 98

Harriman, Averell 331
Hastreiter, Vincenz 286, 312
Hašič, Rudolf 183
Heidler, Vojtech 117
Heinisius, Heinz 235, 287
Henne, Rudolf 229, 274, 312
Henze, Karl 240
Herha, Ján 104
Himmler, Heinrich 234
Hinterbuchner, J. 214
Hitler, Adolf 65, 72, 78, 315
Hlučka, Stanislav 256, 257, 258, 280,
281, 309, 310, 311
Hluchý, Jakub 185, 188, 199, 200, 202,
203, 208
Hodža, Milan 82
Höfle, Hermann 230, 243
Hrončok, Ján 103
Hrubiško, Štefan 95, 96, 110
Hubicki, Alfred 229
Hudek, Jozef 104
Husák, Gustáv 176

Ch

Chábera, František 257, 280
Chamberlain, Neville Artur 68, 72
Chlebuš, Pavel 103
Chrenko, Ján 95, 98, 101
Christoforov, Michail J. 250
Churchill, Winston 72, 325, 328

I

Ingr, Sergej 171, 181, 358

J

Jablokov, J. M. 211, 212, 219, 220, 283
Jakab, Ondrej 100, 285,
Janík, Ladislav 103
Janský, Ján 103

Jarembák, Ján 95, 98, 101
Jezerskij, B.G. 215, 225
Josko, Matej 339
Jurech, Štefan 100, 373
Jurík, Michal 103, 113

K

Kaminskij, Bronislav Vladislavovič 316,
317
Karmasin, Franz 66, 92
Kennan, George F. 334
Klement, Otto 99
Klieforth, Alfred W. 329, 330, 331
Kocfelda, Pavel 256
Kolm, Fric 180
Konev, Ivan Stepanovič 208, 330
König, Koloman 132, 135
Kopačev, P. A. 222, 224
Körner, Herbert 233
Korda, Alexander 194
Koričanský, Vojtech 183
Korvas, Hynek 96
Kovalík, Štefan 104
Krajčovič, Ján 108, 110
Krakovský, František 97, 110
Král, Jan 99
Krasnov 317
Kreissl, Anton 66
Kriviš, Emil 127
Kručko, Jozef 117, 118, 122, 124, 125,
127
Kruťa, František 256, 292
Kubica, Belo 212, 214, 306, 387
Kubovič, Augustín 274
Kubovič, Hugo 128
Kuchta, Cyril 217
Kuchta, Ján 104
Kukliš, Ján 101
Künzel, Franz 66

Kusý, Emil 103
Kuznecov, J. P. 222, 224

L

Labudev, V. I. 209, 221, 222, 224,
Lacko, V. 214
Lakašuk, Boris 314
Lakejev, Ivan Alexejevič 276
Lakota, Mikuláš 95
Larionov, N. S. 218
Laval, Ettiene Piere 67
Lavrinenko, S. V. 210
Lehotský, Jozef 103
Lettrich, Jozef 361
Litvinov, Maxim 334
Lobík, Ján 103
Loucký, František 292
Lowe, Keith 318
Luif 180
Lupták, Štefan 95, 98

M

Magyar, Štefan 100
Maisch, Karl 251
Mach, Alexander 178
Majský, Ivan 334
Malár, Augustín 181, 188, 230, 231, 285
Malár, Ján 203
Malenkov, I. G. 322
Malovecký, Eugen Juraj 104
Manica, Branislav 117
Marko, Jozef 306, 384
Markus, Mikuláš 111
Martinák, Pavel 96
Mathews, Freeman H. 331
Matúšek, A. 280
May, N. 260, 277
Mazur, Ján 103, 104
Meiermann, Heinz 286, 302, 311, 312

Meirová, Golda 70
Meissner, Friedrich 234
Melnik, Andrej 315
Miartuš, Dominik 103
Migur, G. S. 209, 222, 225
Michajlovskij, Boris Nikolajevič 314
Michelberger, Karl 291
Mikloš, Karol 103
Míl, František 99
Molnár, Ján 103, 114
Molotov, V. I. 67, 73, 322, 380
Moravec, František 358
Motyčka, Tomáš 280, 292
Mráz, Bohuslav 259, 292
Murphy, Robert D. 328, 331, 332, 333,
336
Mussolini, Benito 40, 46, 47, 48, 72, 392

N

Němec, Jan 99
Neierman, Heinz 304, 308
Nemov, M. I. 221, 223, 383
Nesterov, A. P. 218, 219
Netudychatko, D. J. 221, 223, 278
Neumann, Bedřich 358
Neumann, Oskar 138, 140, 141
Nižňanský, Jozef 142, 143, 389
Novák, Mikuláš 101, 102
Novotný, Emil 96

O

Otáhal, Václav 96

P

Pacelt, František 101, 108
Palkovič, Martin 95
Paňkin, Pankrat A. 250
Patterson, Robert P. 333
Paulis, Alexander 103

Pavelek, Ján 103
Pavlov, D. G. 210
Pečúch, Július 131, 134, 137, 139, 140
Pelach, Alexander 127
Perko, Emil 177, 178, 182, 183, 184,
375, 383, 389
Píka, Heliodor 160, 170
Pilát, Ján 103
Piovarčí, Ľudovít 104
Pivko, Tibor 121, 127, 389
Ploskuňák, František 95, 98, 101
Polák, Milan 168, 169, 170, 195, 361
Polonec, Pavel 104
Ponomarjov, M. S. 209, 214
Porges, A. 130
Potschka, Leopold 102, 113
Pozdnjakov, V. A. 210
Prášil, František 93, 99, 100, 101
Preisler 180
Přikryl, Vladimír 218
Púll, J. 221
Pulanich, Anton 96, 125

R

Radványi, Jozef 103
Rakus, Anton 101, 102
Ravič, D. M. 215
Reicin, Bedřich 358, 364
Resch, Anton 244, 292
Revický, Ján 103
Ribbentrop, Joachim von 67, 73, 83,
380
Ritch, Jack D. 260, 277
Roháčik, Juraj 103
Roosevelt, Franklin D. 69, 324, 326,
327
Rosenbaumová, Alica 133, 137
Rothschild, Lionel Waltr 74
Rotterová, Anna 125

Rozenberg, Valter 315
Rubcov, J. P. 217
Rudel, Hans-Ulrich 240
Ruman, Aurel 117, 127
Rumanovský, Jozef 35, 96, 101, 102
Rýgl, Jozef 103

S

Sámel, Jozef 103
Savinov, S. S. 209, 222
Seidemann, Hans 232, 237, 274
Semenov 317
Servatka, Gejza 108
Seyß-Inquart, Arthur 87, 92
Sevostjanov, K. P. 210, 212, 220, 223,
383
Scharfsteinová, Alžbeta 133, 137
Schlosser, Karol 98, 101, 111
Schmidt, Vladimír 107
Schörner, 327
Schwab, Friedrich 248
Schwalb, Nathan 141
Schwalba, R. 180
Sidorko, V. M. 210
Sivák, Jozef 140, 141
Skopal, Jan 256, 259, 280, 306, 309,
311, 391
Skorodenský, Michal 103
Skripka, I. I. 208, 212, 225
Snopko, Ondrej 117
Stalin, J. Visarionovič 73, 91, 126, 181,
205, 208, 214, 321, 322, 325, 333,
334, 383, 385, 389
Stehlík, Josef 256, 258, 274, 280, 281
Steiner, Jozef 71, 98
Steinhardt, Lawrence A. 332, 333
Stepanov, F. F. 215
Stettinius, Edward R. 328

Stimson, Henry L. 331
Stránský, Jan 330
Struffert, Franz 290
Strýček, Anton 239
Sušienka, Eduard 104
Sztójay, Döme 86
Svoboda, Ludvík 11, 330, 358
Sykora, Ján 103
Syrový, Jan 83

Š

Šamrajev, G. A. 215
Šapovalov 317
Ščjolkin, V. A. 215
Šeludkov, P. I. 221, 223, 383
Ševčík 127
Ševčuk, N. G. 209, 210, 222, 224
Šimko, Štefan 95
Šimo, Alojz 117
Šinglovič, Mikuláš 214, 223, 245, 291,
292, 383, 393
Šipka, Pavel 301, 302, 307, 308
Širica, Michal 126
Šišina 218
Šmidke, Karol 180, 220
Šmigovský, Ján 363
Šolc, Jiří 204
Šopovalov 317
Španko, Jozef 98, 101
Šramko, Zoltán 103
Šrom, Leopold 256, 257, 258, 280, 283,
297
Štička, František 256, 257, 281, 290,
309, 310
Štrba, Július 103, 113
Šulc, František 99, 100
Šulgan, Emil 96
Šusta, Rudolf 104
Švarc, Pavel 104

T

Talský, Viliam 231, 285
Tarasov, I. V. 209, 222, 224
Tatarko, Štefan 106, 120, 123
Teleki, Pál 88
Tereščenko, M. J. 210, 212
Textor, Ján 104
Tisenko, A. S. 209, 222
Tiso, Jozef 76, 79, 80, 83, 84, 85, 87, 91,
365, 366
Topolský, Pavel 117, 127
Tóth, Jozef 285, 306, 389
Tóth, Ondrej 104
Treichel, Gerhard 291
Trnka, Július 231, 285
Truman, Harry 325, 327, 328, 329, 330,
332, 333, 334, 336, 393
Turanec, Jozef 175, 181, 367

U

Urban, J. 139

V

Vaculík, František 292
Valoušek 259, 279, 280
Vančo, Štefan 95, 98, 101
Vasilevský 320
Vasiliev, A. A. 219, 223
Vašek, Anton 132
Vašek, Pavel 103
Vašina, Imrich 135
Veličko, P. A. 174, 175, 176, 178, 182
Vendl, Antonín 258, 280
Venohr, Wolfgang Horst Walter 258,
284, 298, 394
Vesel, Miloš 203
Veselý, Ján 95, 96
Viboch, P. 361, 365
Viest, Rudolf 363

Virdzek, J. 214
Viselka, Jozef 101, 102, 113
Vlasov 320
Vogel, Jozef 133, 139
Vološin, A. 85
Voráček, Emanuel 102
Vosátko, Josef 99
Vukadinovič, Miloš 101, 102

W

Wagner, František 285
Weidel, Pavol 180
Weiser, Šalamún 132, 137
Weissová, Božena 138
Weissová, Šarlota 132, 137
Weizmann, Chajim 69, 74
Wieseotte, Heinrich 302, 303, 309, 311
Winant, John G. 327, 328
Wolf 180

Z

Zeman, František 128
Zibrín, Michal 360, 361
Zima, Anton 103
Zorner, Paul 248, 263, 294
Zöppel, Werner 231
Zvjagincev, V. I. 222, 224
Zúber, Štefan 239

Ž

Žákovič, Martin 103
Žálik, Jozef 255
Žingor, Viliam 174
Žuffa, Alojz 349
Žukov, G. K. 207

Autori

PhDr. Igor Baka, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

Stanislav Bursa, Bratislava

Mgr. Peter Bystrický, PhD., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD., Historický ústav Slovenskej akadémie vied,
Bratislava

Mgr. Peter Kralčák, PhD., Vojenský historický ústav – Vojenský historický archív,
Bratislava

PhDr. Stanislav Mičev, PhD., Múzeum SNP, Banská Bystrica

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bra-
tislava

JUDr. Oldřich Pejs, Kafkova 53, Praha, Česká republika

Dr. Imrich Purdek, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

PhDr. Jiří Rajlich, PhD., Vojenský historický ústav, Praha, Česká republika

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

PhDr. Michal Schvarc, PhD., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

PaedDr. Ján Stanislav, CSc., Banská Bystrica

doc. PhDr. Marek Syrný, PhD., Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
UMB a Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica

Mgr. Božena Šedová, Vojenský historický ústav, Bratislava

pplk. v. zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava

PhDr. Marian Uhrin, PhD., Múzeum Slovenského národného povstania, Banská
Bystrica

doc. PhDr. Zlatica Zudová-Lešková, CSc., Historický ústav Českej akadémie vied,
Praha, Česká republika

Summary

The collective monograph, *Slovakia Fighting against Fascism, Slovakia on the Side of Democracy*, dedicated to one of the most significant personalities of the Slovak military-historical science, Jozef Bystrický, on the occasion of his important anniversary – 70th birthday, provides interesting probes into the history of humankind from ancient to modern times, with focus on information about military history of Slovakia and Slovaks.

The first from the total eighteen contributions both from domestic and foreign authors, is the article by Vladimír Segeš from the Institute of Military History, that offers the reader a basic description of the phenomenon of wars from the oldest ties until modern history, having regard on the European development. Within individual historical periods – ancient, medieval and modern times, he pays attention to the basic forms of conscription and military service, protective armour and weapons, tactics, art of operation and strategy and last but not least the individual types of troops – particularly infantry, cavalry, artillery and technical troops – and their significance, tasks and roles in the historical process.

In terms of topic selection as well as its processing, the contribution of the employee of the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences, Peter Bystrický, is unusual for the Slovak reading public, comparing the development of the first stage of the Gothic war between Byzantine Empire and the Ostrogoths (535 – 540) with the Italian campaign in the World War 2 (1943 – 1945) in celebration of his father's anniversary. The author points out to the fact that in spite of these wars being lead under different social, political and economic conditions, there are several notable similarities originating not only from the specific geographic and climatic conditions of the Apennine Peninsula but also based on comparable military goals, priorities and capacities of the Apennine Peninsula.

Another from the number of contributions forming the contents of the collective monograph is the contribution by Miloslav Čaplovič, director of the Institute of Military History, who focused on the description of historical background linked to the Danube fleet of the Austro-Hungarian Monarchy, which even if not being the decisive or most numerous component of the imperial and royal army, was irreplaceable in the operational plans and combat actions during the whole Great War.

The first of the three foreign contributions included in the collective monograph is the article by the employee of the Institute of History of the Czech Academy of Sciences, Zlatica Zudová – Lešková. In her contribution, the author focuses on clarification of the historical events taking place at the time of the Munich Agreement until the start of the World War Two, identified as the period of waiting for the war. In the contribution, she concentrates mainly on the dark period of the human history, when both the hidden and open forms of internal and external interventions against Austria, Czechoslovakia as well as the European Jewry culminated, at the same time becoming the measure of power and determination of the democratic powers to defend peace in Europe.

Article by Zlatica Zudová – Lešková is followed by the contribution by Michal Schvarc from the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences, deals with the as yet scarcely known aspects of the Western Slovakian occupation by the German military and police-security units in March 1939, creating the so called protective zone. In the second part, attention is focused on the Hungarian-Slovak armed conflict in Eastern Slovakia, in particular its genesis and instrumentalisation by Hungary at the turn of 1938 – 1939.

Slovak attack vehicles enthusiast will surely be interested in the contribution of Czech historian Oldřich Pejs, taking a closer look at the period of difficult origin of the Martin Attack Vehicle Regiment on the “foundations” of the 3rd Attack Vehicle Regiment of the Czechoslovak Army.

The initial issues connected with the origin of units, departments and facilities of the Slovak armed forces are followed by the article by Peter Kralčák from the Military History Archive, zooming in on the historical context of the Working Corps of the Ministry of National Defence. Among other things, he emphasises in his contribution that the Working Corps of the Ministry of National Defence, originating on 15 January 1941 and existing until the last days of the war Slovak Republic, as any new organisation, got over some “teething” problems, because its founders did not have a model according to which they could form the organisation of this specific corps.

Another of the contributions of the collective monograph is the article by Katarína Mešková Hradská from the Institute of History of the Slovak Academy of Science, titled *Education and Upbringing of Jewish Children in Work Camps*. In her contribution, the author deals not only with the foundation of schools for school-children but also with organisation of the teaching process, governed by the curriculum of the Ministry of Education and the national edification. She emphasises that the teachers and pedagogues were creating optimal conditions for the children, in order to prevent neglect of the school habits and to bring them up in moral and religious spirit. At the same time, she stresses that the enclosed space the children were moving in, enabled them to survive the time of waiting for deporta-

tions of their parents into concentration and extermination camps in spite of the difficult conditions.

A contribution zooming in on the topic of phaleristics and vexillology is represented by the article by Imrich Purdek from the Institute of Military History, dealing with the military symbolism of the Czechoslovak units during the World War Two, 1939 – 1945. He points out to the existing causes of their formation in the West, East and Middle East or Northern Africa, as well as domestic troops at that time. At the same time, he focuses on the military symbolism and individual types thereof. By detailed examining the relevant groups of the military symbolism of the Czechoslovak foreign units, the author introduces a valuable database and a very large number of data on the specific methods of application of the military symbolism. At the same time, he presents its particular art form of some of the symbols.

Next five contributions deal with the historical events taking place on the eve or during the Slovak National Uprising.

The first of them is the contribution of Igor Baka from the Bratislava Institute of Military History, which on the basis of the preserved period report from the Vrútky Gendarmery of 26 August 1944, introduces the circumstances and development of the Partisan attack of the Slávia Hotel in Vrútky on 26 August 1944, resulting in the shootings of several billeted German Field Gendarmes. The author reconstructs this incident mainly on the basis of the as yet unpublished report made by the Vrútky Gendarmery intended for the State Security Office as well as on the basis of works of memorial nature. In doing so, he tries to put the whole event in a wider context of the events determining the increase of the rebel wave in this region.

We learn about the armament used by the rebels when fighting Fascism during the Slovak National Uprising from the contribution of Marian Uhrin from the Museum of the Slovak National Uprising in Banská Bystrica titled *On the Issue of Armament of the 1st CS Rebel Army in Slovakia*. In his contribution, which is based on the primary research on this topic, the author states that since the beginning, the material equipment of the rebel army encountered substantial problems, some of them due to insufficient readiness of the Uprising, personal failures and last but not least the combat actions. These issues caused insufficient equipment by weapons and ammunition, which was expressed mainly in the second half of October 1944. At the end of the day, it was the material equipment that was limiting the operation of the rebel army and the Uprising as such, also having impact on the termination of activities of the 1st CS Army in Slovakia.

The well-known author duo dealing with aviation, the aviation enthusiast – Stanislav Bursa – and the former general manager of the Museum of the Slovak National Uprising in Banská Bystrica – Ján Stanislav – informs us about the fact that the rebel army command was trying to solve the lack of armament, equipment and

material of military significance also through deliveries from the Soviets via the so called aerial bridge, based on the description of activities of the operational group of the 5th Orel Long Range Air Corps and its commander, the Guards Colonel B. F. Čirskov.

The topic of aviation during the Slovak National Uprising is also dealt with in the contributions by the directors of the Departments of Science and Research of the Prague Military History Institute, Jiří Rajlich, and the Bratislava Institute of Military History, Peter Šumichrast. In both articles by the reputable aviation historians we can read about the scarcely known or unknown information about the German Luftwaffe activity during the operational deployment of a part of its forces against the rebels or about the fate of some of its members falling into captivity.

In addition to the former general manager of the Banská Bystrica Museum of the Slovak National Uprising, also the current general manager, Stanislav Mičev, contributed to the collective monograph, presenting the article titled *Activities of Anti-Soviet Armed Units in the Territories Liberated by the Red Army in 1944 – 1945*.

The last three of the number of contributions composing the collective monograph, *Slovakia Fighting against Fascism, Slovakia on the Side of Democracy* are the articles by Slavomír Michálek, Director of the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences titled *Shaping the Bipolar World on the Example of Simultaneous Departure of the Allied Armies from CSR at the End of 1945*, Ludovít Hallon from the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences titled *Impact of the Military Financing on the Development of Slovak Economy after 1945 on the Tatra banka Example of Tatra banka* and Marek Sýrny, employee of the Museum of the Slovak National Uprising and Matej Bel University in Banská Bystrica titled *Political Fight for the Army in Slovakia between the Liberation in 1945 and the Communist Coup in February 1948 between the Liberation in 1945 and the Communist Coup in February 1948*.

Content of these three contributions introduces the historical facts related to the development of Slovakia in the particular historical period, when the truth was gradually being replaced by lie, when the heroes of anti-Fascist resistance were marginalised over time...

As the compiler of the collective monograph, *Slovakia Fighting against Fascism, Slovakia on the Side of Democracy* I sincerely believe that in almost two tens of contributions from the pen of reputable domestic and foreign authors, the readers will find the “one” contribution capturing their interest and bringing them new information.

Peter Šumichrast a kol.

SLOVENSKO PROTI FAŠIZMU
SLOVENSKO NA STRANE DEMOKRACIE
Životné jubileum Jozefa Bystrického

Zodpovedná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Návrh obálky a grafická úprava: Ing. arch. Marek Kacvinský

Vydavateľ: Vojenský historický ústav
Krajná 27
821 04 Bratislava

Náklad: 400 ks

Rok vydania: 2000

Tlač: DMC, s. r. o., Nové Zámky

Prvé vydanie

ISBN 978-80-89523-66-5

RED - OWN TFS
BLUE - ENEMY in OUTLINE
GREEN - FLOODED AREAS

DISPOSITION of DUNKERQUE FORCE
as at 150900A.

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

www.vhu.sk

ISBN 978-80-89523-65-8

9 788089 523658